

Community initiative
Interreg IIIB
(2000-2006) CADSES

villas

stately homes and castles

villas
stately homes
and castles

compatible use
valorisation and
creative
management

Međunarodni znanstveno-stručni skup

**SUVREMENO KORIŠTENJE I
KREATIVNO UPRAVLJANJE
DVORCIMA, KURIJAMA I
LJETNIKOVCIMA**

Zagreb, 2005.

International conference

**CONTEMPORARY USE AND
CREATIVE MANAGEMENT
OF MANORS, CASTLES
AND VILLAS**

Zagreb, 2005

Zbornik radova

Conference proceedings

Af

Sveučilište u Zagrebu
Arhitektonski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Architecture

Community initiative
Interreg IIIB
(2000-2006) CADSES

villas

stately homes and castles

villas
stately homes
and castles

compatible use
valorisation and
creative
management

Međunarodni znanstveno-stručni skup

**SUVREMENO KORIŠTENJE I
KREATIVNO UPRAVLJANJE
DVORCIMA, KURIJAMA I
LJETNIKOVcima**

Zagreb, 10. studenoga 2005., Arhitektonski fakultet

International conference

**CONTEMPORARY USE AND
CREATIVE MANAGEMENT
OF MANORS, CASTLES
AND VILLAS**

Zagreb, November 10, 2005, Faculty of Architecture

Zbornik radova

Conference proceedings

Af

Sveučilište u Zagrebu
Arhitektonski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Architecture

NAKLADNIK | PUBLISHER

Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
HR-10000 Zagreb, Kačićeva 26
www.arhitekt.hr

ZA NAKLADNIKA | FOR THE PUBLISHER

Prof. Ivan Crnković
Dekan fakulteta | Dean of the Faculty

GLAVNI UREDNIK I REDAKTOR TEKSTOVA

EDITOR-IN-CHIEF

Prof.dr.sc. Mladen Obad Šćitaroci

IZVRŠNI UREDNIK | MANAGING EDITOR

Nikša Božić

RECENZENTI | REVIEWERS

Akademik Vladimir Marković
Dr.sc. Bojana Bojanic Obad Šćitaroci

PRIJEVOD | TRANSLATION BY

Zdenka Ivković

OBLIKOVANJE | DESIGN

Saša Stubičar, Nikša Božić

GRAFIČKA PRIPREMA, TISAK I UVEZ

LAYOUT, PRINT AND BINDING

Denona d.o.o., Zagreb
www.denona.hr

PUBLIKACIJA

SUVREMENO KORIŠTENJE
I KREATIVNO UPRAVLJANJE
DVORCIMA, KURIJAMA I LJETNIKOVcima
Zbornik radova

PUBLICATION

CONTEMPORARY USE
AND CREATIVE MANAGEMENT
OF MANORS, CASTLES AND VILLAS
Conference proceedings

Knjiga je objavljena u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta 0054029 „Urbanističko i perivojno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture” (glavni istraživač: prof.dr.sc. Mladen Obad Šćitaroci). Istraživanje je financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

The book is published as part of the research project 0054029 „Urbanistic and garden heritage of Croatia as a part of European culture” (main researcher: prof. Mladen Obad Šćitaroci). The research is funded by the Ministry of Science, Education and Sport of the Republic of Croatia.

Knjigu je za objavu prihvatilo Povjerenstvo za nakladničku djelatnost Arhitektonskog fakulteta na sjednici od 10. listopada 2005.

The publication was accepted by the Publishing Council of the Faculty of Architecture, University of Zagreb on October 10, 2005.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb
UDK 728.8(497.5):338>(063)
351.853(497.5):728.8>(063)

MEĐUNARODNI znanstveno-stručni skup
Suvremeno korištenje i kreativno upravljanje dvorcima, kurijama i ljetnikovcima (2005 ; Zagreb)
Suvremeno korištenje i kreativno upravljanje dvorcima, kurijama i ljetnikovcima : zbornik radova = Contemporary use and creative management of manors, castles and villas : conference proceedings / Međunarodni znanstveno-stručni skup, Zagreb, 10. studenoga 2005. ; <prijevod Zdenka Ivković ; glavni urednik Mladen Obad Šćitaroci>. - Zagreb : Arhitektonski fakultet, 2005.
Tekst na hrv. i engl. jeziku.

ISBN 953-6229-40-4
I. Graditeljska baština -- Ekonomski aspekti -- Hrvatska -- Zbornik radova
451102022

ACTA ARCHITECTONICA

EDICIJA | EDITION

ZNANSTVENE MONOGRAFIJE 4
SCIENTIFIC MONOGRAPHY 4

MEĐUNARODNI ZNANSTVENO-STRUČNI SKUP
SUVREMENO KORIŠTENJE
I KREATIVNO UPRAVLJANJE
DVORCIMA, KURIJAMA I LJETNIKOVcima
Zagreb, 10. studenoga 2005.

INTERNATIONAL CONFERENCE
CONTEMPORARY USE
AND CREATIVE MANAGEMENT
OF MANORS, CASTLES AND VILLAS
Zagreb, November 10, 2005

ORGANIZATORI SKUPA | CONFERENCE ORGANIZERS

Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
University of Zagreb, Faculty of Architecture

Fond za regionalni razvoj Republike Hrvatske
Fund for Regional Development of the Republic of Croatia

Zagrebacka županija
Zagreb County

Krapinsko-zagorska županija
Krapina – Zagorje County

Varaždinska županija
Varaždin County

Požesko-slavonska županija
Požega – Slavonia County

Koprivničko-križevačka županija
Koprivnica – Križevci County

U SURADNJI SA | IN COLLABORATION WITH

Regione del Veneto – Direzione Cultura
Glavni partner projekta VILLAS
Lead partner of the VILLAS project

ZNANSTVENI ODBOR | SCIENTIFIC COMMITTEE

Akademik Vladimir Marković, Zagreb
Prof.dr.sc. Mladen Obad Šćitaroci, Zagreb
Prof. Paolo Rosato, Trieste
Dott.ssa Maria Teresa Manoni, Venezia
Dr.sc. Bojana Bojanic Obad Šćitaroci, Zagreb
Mr.sc. Biserka Bilušić Dumbović, Zagreb

ORGANIZACIJSKI ODBOR
ORGANIZATIONAL COMMITTEE

Gorana Rabatić, dipl.polit.
Nikša Božić, dipl.ing.arh.
Raffaella Lioce, arch.
Damir Krajnik, dipl.ing.arh.
Ksenija Gasparić, dipl.oec.
Helena Bočkaj, dipl.oec.

Znanstveno-stručni skup organiziran je u okviru međunarodnog INTERREG IIIB CADSES projekta
The conference is organized within the framework of the international INTERREG IIIB CADSES project

villas

stately homes and castles

Villas, stately homes and castles: Compatible use, valorisation and creative management

POKROVITELJI SKUPA | SPONSORED BY

Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija Republike Hrvatske
Ministry of Foreign Affairs and European Integrations of the Republic of Croatia

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ministry of Culture of the Republic of Croatia

Akademija tehničkih znanosti Hrvatske
Croatian Academy of Engineering

Skup je financijski potpomoglo i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske
The conference is financially supported by the Ministry of Science, Education and Sport of the Republic of Croatia

SADRŽAJ | CONTENTS

6	NIKŠA BOŽIĆ	PROSLOV	FOREWORD
8	RAFFAELLA LIOCE	UVOD EUROPSKI ASPEKTI PROJEKTA VILLAS	INTRODUCTION EUROPEAN ASPECTS OF VILLAS PROJECT
10	MLADEN OBAD ŠČITAROCI	UVOD VAŽNOST PROJEKTA VILLAS ZA HRVATSKU	INTRODUCTION IMPORTANCE OF VILLAS PROJECT FOR CROATIA

DVORCI, KURIJE I LJETNIKOVCI – KULTURNO NASLIJEĐE KAO POKRETAČ GOSPODARSKOG RAZVOJA
MANORS, CASTLES AND VILLAS – CULTURAL HERITAGE AS THE ENGINE FOR THE ECONOMIC DEVELOPMENT

17	MLADEN OBAD ŠČITAROCI, BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI	DVA TISUĆLJEĆA TRADICIJE DVORACA, VILA I ZAMKOVA NA TLU HRVATSKE	THE TWO MILLENIA-LONG TRADITION OF MANORS, VILLAS AND CASTLES IN CROATIA
39	KURT RAKOBITSCH, EVA KARPFF-FORTIN	ODABIR PRIMJERENIH NAMJENA, VRJEDNOVANJE I KREATIVNO UPRAVLJANJE KORUŠKIM DVORCIMA I ZAMKOVIMA	COOPERATION FOR THE COMPATIBLE USE, VALORISATION AND CREATIVE MANAGEMENT OF CARINTHIAN STATELY HOMES AND CASTLES
45	SONJA JURKOVIĆ, SANJA GAŠPAROVIĆ	ČITANJE TRAGOVA PROŠLOSTI ISTARSKOG POLUOTOKA KROZ OBRISE KULA NI NA NEBU NI NA ZEMLJI: VIRTUALNI TURISTIČKI ITINERARI	READING OF HISTORICAL TRACES ON THE ISTRIAN PENINSULA THROUGH THE CONTOURS OF CASTLES BETWEEN SKY AND EARTH
49	NIKŠA BOŽIĆ, DAMIR KRAJNIK, VEDRAN IVANKOVIĆ	DVORCI SJEVEROZAPADNE HRVATSKE – MOGUĆI TURISTIČKI ITINERARI	MANORS OF NORTH-WESTERN CROATIA – POSSIBLE TOURIST ITINERARIES
57	SINIŠA HAJDAŠ DONČIĆ	POSEBNI DOGAĐAJ KAO DIO TURISTIČKE PONUDE – TABOR FILM FESTIVAL	EVENT AS PART OF THE TOURIST OFFER – TABOR FILM FESTIVAL
65	KSENIJA MARKOVIĆ	DRVENI DVORCI KAO ARHITEKTONSKO- -KULTURNO-POVIJESNO NASLIJEĐE – MOGUĆI POKRETAČI GOSPODARSKOG RAZVOJA	WOODEN MANORS AS ARCHITECTURAL- -CULTURAL-HISTORICAL HERITAGE – POSSIBLE ENGINES FOR ECONOMIC DEVELOPMENT
75	MIROSLAV GRGAS, GORDANA RAFAJLOVIĆ DRAGOVIĆ	INFORMACIJSKA BAZA PODATAKA – PRETPOSTAVKA USPJEŠNOG GOSPODARENJA KULTURNOM BAŠTINOM	INFORMATION DATABASE – A REQUIREMENT FOR SUCCESSFULL MANAGEMENT OF CULTURAL HERITAGE
83	EDUARD KUŠEN	DVORCI, KURIJE I LJETNIKOVCI KAO TURISTIČKE ATRAKCIJE I KAO MOGUĆE UGOSTITELJSKE GRAĐEVINE	CASTLES, CURIAE AND VILLAS AS TOURIST ATTRACTIONS AND POTENTIAL TOURISM FACILITIES
89	MLADEN ČRNJAR, GORDANA URODA	KULTURNO-POVIJESNO NASLIJEĐE – POKRETAČ GOSPODARSKOG (TURISTIČKOG) RAZVOJA	CULTURAL-HISTORIC HERITAGE AS AN ENGINE FOR TOURIST DEVELOPMENT
99	ANDRÁS HADIK	VILE S UMJETNIČKIM ATELIERIMA U BUDIMPEŠTI NA PRIJELAZU 19. I 20. STOLJEĆA	VILLAS WITH ARTIST STUDIOS IN TURN-OF-THE 19 TH AND 20 TH CENTURY BUDAPEST
103	ELENI KANETAKI	ZASTITA TURSOKGA NASLIJEĐA U GRČKOJ: IMA LI BUDUĆNOST?	THE PRESERVATION OF OTTOMAN HERITAGE IN GREECE: DOES IT HAVE A FUTURE?

KREATIVNO UPRAVLJANJE KULTURNIM NASLIJEĐEM U OKVIRIMA ZAKONODAVNIH I EKONOMSKIH OGRANIČENJA
CREATIVE MANAGEMENT OF CULTURAL HERITAGE WITHIN LEGAL AND ECONOMIC RESTRICTIONS

111	PAOLO ROSATO, VALENTINA ZANATTA	EKONOMSKI ČIMBENICI ODRŽIVE PRENAMJENE GRADITELJSKOG NASLIJEĐA	THE ECONOMICS OF SUSTAINABLE REUSE OF THE BUILT HERITAGE
117	ANDREJ ŽMEGAČ	STAVOVI O PRENAMJENI DVORACA 1970. GODINE I DANAS	ATTITUDES TOWARD RE-USE OF CASTLES IN 1970 AND TODAY
121	JADRAN ANTOLOVIĆ	SPOMENIČKA RENTA U FUNKCIJI GOSPODARENJA GRADITELJSKOM BAŠTINOM	MONUMENTS ANNUITY AS AN ASSET FOR ECONOMIC MANAGEMENT OF THE BUILT HERITAGE
127	GIULIO BELLEMO	PRIHODI OD ARHITEKTONSKOG I UMJETNIČKOG NASLIJEĐA	PROFIT FROM THE ARCHITECTURAL AND ARTISTIC PATRIMONY

131	LENKO PLEŠTINA	OBNOVA DVORCA KROZ PROMJENU I RAST	CASTLE RECONSTRUCTION THROUGH CHANGE AND GROWTH
139	MARIO MIHALJEVIĆ	PROJEKT ZA DVORCE: POVRATAK U PROŠLOST	PROJECT FOR CASTLES: BACK TO THE PAST
143	DUBRAVKA HOIĆ, DUBRAVKO HOIĆ	GOSPODARSKA ODRŽIVOST PROJEKTA REVITALIZACIJE DVORCA BELA II.	ECONOMIC SUSTAINABILITY OF THE PROJECT FOR REVITALISATION OF THE MANOR BELA II
155	BISERKA DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, VIKI JAKAŠA BORIC	NOVI DVORI ZAPREŠIČKI: KONZERVATORSKI UVJETI OBNOVE I PRENAMJENE	NOVI DVORI ZAPREŠIČKI: PRESERVATION CONDITIONS FOR RENEWAL AND CHANGE OF USE
165	IVO MAROEVIĆ	ODRŽIVA NAMJENA DVORACA, KURIJA I LJETNIKOVACA U ODNOSU NA PREPOZNAVANJE I ZAŠTITU NJIHOVIH SPOMENIČKIH SVOJSTAVA	SUSTAINABLE USE OF CASTLES, CURIAE AND VILLAS RELATED TO RECOGNITION AND PROTECTION OF THEIR MONUMENT PROPERTIES

PRIMJERI PRENAMJENE DVORACA – ISKUSTVA, PROBLEMI, MOGUĆNOSTI I PLANOVI
EXEMPLARY CASES OF RE-USE – EXPERIENCES, PROBLEMS, POSSIBILITIES AND PLANS

175	IVANA PEŠKAN	DVORCI VARAŽDINSKE ŽUPANIJE – SUVREMENA NAMJENA I PRILAGODBA SUVREMENIM ZAHTJEVIMA	MANORS OF THE VARAŽDIN COUNTY – CONTEMPORARY USE AND ADJUSTMENT TO CONTEMPORARY DEMANDS
181	VLASTA HORVATIĆ-GMAZ	KORIŠTENJE DVORCA U PRIJELAZNOM RAZDOBLJU NA PRIMJERU STUBIČKOG GOLUBOVCA	TEMPORARY USE OF A CASTLE – AN EXAMPLE OF STUBIČKI GOLUBOVEC
189	MIRNA FLÖGEL-MRŠIĆ	OBNOVA I REVITALIZACIJA DVORCA SV. KRIŽ ZAČRETJE – VIZIJA ŽIVOTA NA KRHOTINAMA PROŠLOSTI	RENOVATION AND REVITALISATION OF THE CASTLE SV. KRIŽ ZAČRETJE – LIFE PROSPECTIVE ON SCRAPS OF HISTORY
197	MIROSLAVA BRADICA	PRENAMJENA DVORCA LUŽNICA U KULTURNI DUHOVNI CENTAR	CONVERSION OF LUŽNICA MANOR INTO A CULTURAL AND SPIRITUAL CENTRE
203	ŽELJKO TURK	PROJEKT „NOVI DVORI JELAČIČEVI – KULTURA, OBRAZOVANJE, TURIZAM”	PROJECT „NOVI DVORI JELAČIČEVI – CULTURE, EDUCATION, TOURISM”
207	SLAVKO ČAČIĆ	SKLOP GRKOKATOLIČKOGA BISKUPSKOG DVORCA STRMAC PRIBIČKI – KRAŠIĆ	COMPLEX OF GREEK CATHOLIC BISHOP'S COURT IN STRMAC PRIBIČKI – KRAŠIĆ
211	ZORAN FUMIĆ	OBNOVA KAPTOLA SV. PETRA POŽEŠKE BISKUPIJE (STARI GRAD U KAPTOLU)	RENEWAL OF KAPTOL SV. PETAR OF THE POŽEGA DIOCESE (OLD TOWN IN KAPTOL)
219	MARIO BEUSAN	NOVI DVORI CESARGRADSKI I NOVI DVORI JELAČIČEVI U FUNKCIJI RAZVOJA KULTURNOG TURIZMA	NOVI DVORI CESARGRADSKI AND NOVI DVORI JELAČIČEVI AS ASSETS FOR DEVELOPMENT OF CULTURAL TOURISM
225	KORALJKA VAHTAR-JURKOVIĆ	VILE I LJETNIKOVCI OPATIJSKE RIVIJERE	VILLAS AND SUMMER HOUSES OF THE OPATIJA RIVIERA
233	VJEKOSLAV MARTINKO	LOVRANSKE VILE – VILLA ASTRA – PRIMJER PRENAMJENE I USPJEŠNOG KONCEPTA UPRAVLJANJA	VILLAS OF LOVRAN – VILLA ASTRA – AN EXAMPLE OF REUSE AND SUCCESSFUL CONCEPT OF MANAGEMENT
241	ALAN BRAUN	OBNOVA KURIJE HRAŠĆE U SVETIČKOM HRAŠĆU POKRAJ OZLJA: ISTRAŽIVANJE, PROJEKTIRANJE, IZVEDBA	RENEWAL OF THE HRAŠĆE CURIA IN SVETIČKO HRAŠĆE NEAR OZALJ: RESEARCH, DESIGN AND CONSTRUCTION
247	MAJA KOVAČEVIĆ, IVAN ŠIMIĆ	GUČETICEV LJETNIKOVAC U ARBORETUMU TRSTENO	SUMMER VILLA GUČETIĆ IN ARBORETUM TRSTENO
253	ZORA SALOPEK BALETIĆ, BOJAN BALETIĆ	OBNOVA I PRENAMJENA PALAĆE LEŠIĆ-DIMITRI U GRADU KORČULI	RENEWAL AND REUSE OF THE LEŠIĆ-DIMITRI PALACE IN TOWN OF KORČULA
259	KATJA MARASOVIĆ, SANJA VICULIN	KAŠTEL VITTURI I PROGRAM REVITALIZACIJE KAŠTELANSKIH UTVRDA	KAŠTEL VITTURI AND THE PROGRAMME FOR REVITALISATION OF KAŠTELA'S CASTLES
269	ROSANA NENADIĆ, TEODORA KUČINAC	OBNOVA STANCIJE FRANKOVIĆ-VLAČIĆ U DUBROVI POKRAJ LABINA	RENEWAL OF STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ IN DUBROVA NEAR LABIN
279	ZVJEZDANA KLARIĆ	LIPICANCI U FUNKCIJI REVITALIZACIJE DVORACA	LIPIZZANER HORSES AS ASSETS FOR MANORS REVITALISATION

PROSLOV

Znanstveno-stručni skup pod nazivom SUVREMENO KORIŠTENJE I KREATIVNO UPRAVLJANJE DVORCIMA, KURIJAMA I LJETNIKOVIMA ostvaren je u sklopu međunarodnog projekta *Villas, stately homes and castles – compatible use, valorisation and creative management*, (2004.-2006.) i u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (*Urbanističko i perivojno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture*). Svojim pokroviteljstvom skup podupiru Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske te Akademija tehničkih znanosti Hrvatske.

Osim Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao glavnog nositelja znanstveno-stručnog skupa i voditelja hrvatskoga dijela projekta *Villas*, skup organiziraju i ostali hrvatski sudionici projekta *Villas*: Fond za regionalni razvoj Republike Hrvatske, Zagrebačka županija, Krapinsko-zagorska županija, Varaždinska županija, Požeško-Slavonska županija i Koprivničko-križevačka županija. Ostvarenju projekta i pripremi skupa značajno su pridonijeli županijski zavodi za prostorno uređenje te konzervatorski odjeli u Zagrebu, Varaždinu i Požegi.

Međunarodni projekt *Villas, stately homes and castles – compatible use, valorisation and creative management* (skraćeni naziv *VILLAS*) odvija se u sklopu programa INTERREG, prihvaćen je u prosincu 2003. godine, i trajati

će do kraja 2006. godine. INTERREG je inicijativa Europske unije kojom se promiče prekogranična, transnacionalna i međuregionalna suradnja. Cilj je jačanje gospodarske i socijalne kohezije europskog prostora kroz promicanje skladnog razvoja čitavog europskog kontinenta. Unutar INTERREG IIIB programa utvrđeno je jedanaest zemljopisnih područja, a Republika Hrvatska sudjeluje u CADSES području (*Central European, Adriatic, Danubian, South-Eastern Space*) koje obuhvaća zemlje članice EU i zemlje nečlanice EU, među kojima je i Hrvatska. Prvovažne teme INTERREG IIIB programa odnose se na promicanje prostornog razvoja, učinkovit i održiv prometni sustav i razvoj informacijskog društva, upravljanje prirodnim i kulturnim naslijeđem, te zaštita okoliša, upravljanje resursima i sprječavanje rizika.

Projekt *Villas* financiran je kroz program INTERREG za dio koji se provodi u zemljama članicama EU dok zemlje nečlanice sudjeluju *in kind*, što podrazumijeva da same osiguravaju novac za provedbu projekta. Stoga hrvatski dio projekta financiraju hrvatski sudionici – Fond za regionalni razvoj Republike Hrvatske, županije (Zagrebačka, Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Požeško-slavonska i Koprivničko-križevačka) te Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

U projektu *Villas* aktivno djeluje 16 SUDIONIKA (institucija): sedam iz Italije, jedan iz Austrije, jedan iz Grčke i sedam iz Hrvatske.

Glavni nositelj projekta (*lead partner*) jest *Regione Veneto – Direzione cultura* (Italija). Ostali talijanski sudionici projekta jesu: *Istituto Regionale Ville Venete* (IRVV), *Provincia di Campobasso*, *Università di Ferrara – Dipartimento di Architettura*, *Università di Trieste – Dipartimento di Ingegneria Civile, Istituto di Beni culturali – Regione Emilia Romagna* i *Regione Umbria*. Austrijski partner u projektu jest Ured za prostorno planiranje i razvoj pokrajine Koroške iz Klagenfurta (*Amt der Kärntner Landesregierung, Abt. 20 – Landesplanung*), a grčki je partner Gradska uprava Krfa (*Municipality of Corfu*).

Projekt *Villas* ostvaruje se kroz SEST PROJEKATNIH TEMA (*work packages*), koje koordiniraju različite institucije: 1) projekt-management; 2) analiza zakonodavnog, povijesnog, konzervatorskog i gospodarskog konteksta; 3) sistematizacija prikupljenih podataka i ocjena rezultata obnove; 4) ocjena modela za primjenu i razvoj; 5) transnacionalni plan i pilot-projekti za vrjednovanje kulturnoga naslijeđa i 6) razvoj teritorijalnoga partnerstva kroz „mrežu” i pilot-projekte.

Hrvatski partneri aktivno sudjeluju u svim projektnim temama, a ovaj znanstveno-stručni skup, iako organiziran sa početnom idejom stvaranja znanstvene i stručne mreže partnerstva, prerasta okvire projekta *Villas* sa ciljem otvaranja foruma za razmjenu iskustava i ideja o problematici prenamjene dvoraca i ostalih povijesnih građevina.

NIKŠA BOŽIĆ, dipl.ing.arh.

Tajnik hrvatskog dijela projekta *Villas*,
i voditelj organizacijskog odbora
znanstveno-stručnog skupa

FOREWORD

The international conference Contemporary use and creative management of manors, curiae and villas is taking part within the framework of the international project *Villas, stately homes and castles – compatible use, valorisation and creative management*, 2004-2006, and within the framework of the scientific research project *Urbanistic and Garden Heritage of Croatia as a Part of European Culture* of the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. The conference is supported by the Ministry of Science, Education and Sports, Ministry of Foreign Affairs and European Integration and Ministry of Culture of the Republic of Croatia as well as by the Croatian Academy of Technical Sciences.

Organizers of the conference are: Faculty of Architecture of the University of Zagreb, the primary conference organizer and project leader of the Croatian part of *the Villas project*, Fund for Regional Development of the Republic of Croatia, Zagreb County, Krapina – Zagorje County, Varaždin County, Požega – Slavonia County and Koprivnica – Krizevci County (other Croatian participants in the Villas project). County spatial planning institutes and conservation departments in Zagreb, Varaždin and Požega were also of significant help in preparing the conference.

The international project *Villas, stately homes and castles – compatible use, valorisation and creative management* (short name Villas) as part of the Interreg program was accepted in December 2003 and will run until the end of 2006. Interreg is an EU initiative to promote cross-border, transnational and in-

ternational cooperation. The overall aim is to strengthen economic and social cohesion by encouraging harmonious and balanced development of the European territory. Interreg IIIb identifies 11 geographical regions and Croatia participates in the CadSES region (Central European, Adriatic, Danubian, and South-Eastern Space) that includes both EU member states and non-member states, among the later ones also Croatia. Primary objectives of the Interreg IIIb program are related to the promotion of spatial development, promotion of efficient and sustainable transportation systems and development of the information society, promotion and management of natural and cultural heritage, environment protection, resource management and risk prevention.

The *Villas* project has received funding from the INTERREG program for the activities of EU member states, whereas non-member states contribute *in kind* meaning that they are using their own resources. Croatian projects are financed by Croatian participants – Fund for Regional Development of the Republic of Croatia, counties (Zagreb County, Krapina–Zagorje County, Varaždin County, Požega–Slavonia County and Koprivnica–Krizevci County) and the Faculty of Architecture of the University of Zagreb.

There are 16 active participants (institutions) in *the Villas project*: seven from Italy, one from Austria, one from Greece and seven from Croatia. The lead partner is *Regione Veneto – Direzione cultura* (Veneto Region – Culture Office, Italy). Other Italian participants are:

Istituto Regionale Ville Venete (IRVV – Regional Institute of Villas of the Veneto), *Provincia di Campobasso* (Province of Campobasso), *Università di Ferrara – Dipartimento di Architettura* (University of Ferrara – Department of Architecture), *Università di Trieste – Dipartimento di Ingegneria Civile* (University of Trieste – Department of Civil Engineering), *Istituto di Beni culturali – Regione Emilia Romagna* (Institute of Cultural Heritage of the Emilia Romagna Region) and *Regione Umbria* (Umbria Region). The Austrian partner in the project is Office of the Government of Carinthia, Department 20 – Spatial Planning and Development from Klagenfurt (*Amt der Kärntner Landesregierung, Abt. 20 – Landesplanung*), whereas the Greek partner is *Municipality of Corfu*.

The *Villas* project is being implemented as six work packages coordinated by different institutions: 1) project management; 2) analysis of the legal, historical, conservation and economic context; 3) systematic data collection and evaluation of renovation results; 4) evaluation of models for implementation and development; 5) transnational plan and pilot projects for cultural heritage valorization and 6) development of territorial partnership through „networking” and pilot projects.

Croatian partners are actively participating in all six work packages and this conference, originally aiming at creating a scientific and professional network of partnerships, has outgrown the *Villas* framework with an aim to open a forum for the exchange of experience and ideas concerned with the reuse of manors and other historic buildings.

NIKŠA BOŽIĆ, Dipl.Eng.Arch.

Secretary of the Croatian part of the *Villas* project, and head of the conference organizational committee

UVOD

CILJEVI PROJEKTA *VILLAS*

Kulturno naslijeđe – očuvano i upravljano na primjereni način – može imati važnu ulogu u prostornom i gospodarskom razvoju. Projekt *VILLAS* usmjeren je upravo tome. Cilj projekta je poboljšati i revitalizirati estetske i gospodarske aspekte naslijeđa dvoraca, kurija i ljetnikovaca, kreirajući modele vrjednovanja i utvrđujući prihvatljivu strategiju prenamjena dvoraca u skladu s planskim kriterijima i prostornom politikom zemalja i regija u CADSES prostoru, razvijajući kompatibilnost s planskim elementima i problemima pojedinih regija. U CADSES prostoru nalaze se brojna zaštićena zdanja. Dugoročno gledajući, očekuju se pozitivni učinci na lokalne zajednice i gospodarstvo kroz unaprjeđenje znanja, investicijske mogućnosti, kulturni turizam i druge aktivnosti, te poboljšanje i unaprjeđenje zakonodavnog okvira na nacionalnoj i europskoj razini u širem smislu.

Projekt je podijeljen na šest projektnih tema koje se odnose na prikupljanje i analizu podataka, kreiranje modela evaluacije i izradu plana prenamjene, te razvoj teritorijalnog partnerstva kroz pilot projekte i mreže. Stvaranje znanstvene i stručne mreže partnerstva i promotivne aktivnosti imaju za svrhu razmjenu rezultata i proširenje utjecaja projekta izvan granica ciljanog prostora.

Projekt je nastao kao odgovor na potrebu za očuvanjem i poboljšanjem povijesnog naslijeđa koje predstavlja jedan od najvažnijih čimbenika povijesnog identiteta na lokalnoj i europskoj razini. U CADSES prostoru malo je

povijesnih zdanja koja su u dobrom stanju, a i ta su slabo iskorištena, nisu učinkovito vrjednovana i nalaze se u različitim fazama propadanja. Razlozi za takvo stanje leže uglavnom u nedovoljnoj promidžbi, zapuštenosti dvoraca i oskudnim resursima za njihovo upravljanje. Većina se građevina ne koristi učinkovito. Promjene u načinu života i usitnjavanje velikih posjeda doveli su do toga da vlasnici ne raspolažu s dovoljno sredstava za njihovo održavanje, dok su javna sredstva često ograničena na alternativne oblike izdvajanja. Smjernice upravljanja povijesnim zdanjima mogu se sagledati u teoriji i praksi, a graditeljsko naslijeđe može se očuvati kroz prenamjenu u gospodarske svrhe. Također, mogu se utvrditi nove tipologije zakonodavnih ograničenja i različite razine korištenja tih građevina. Novi oblici gospodarske namjene moraju biti u skladu sa spomeničkim svojstvima te prenamjena mora biti održiva i gospodarski isplativa. To je moguće postići na način da se osiguraju financijska sredstva za održavanje građevina i da se osigura ekonomska korist području na kojemu se građevina nalazi, a da se pritom očuvaju povijesna i arhitektonska obilježja kulturnog dobra.

Glavni cilj projekta jest UNAPRJEĐENJE KULTURNOG NASLIJEĐA U FUNKCIJI RAZVOJA REGIJE na način da se osigura zaštita, opstanak i promidžba u skladu s održivim razvojem, primjenjujući zajedničke metodologije i definirajući združene strategije koje s jedne strane uključuju prostorno planiranje, a s druge održive metode obnove.

Daljnji ciljevi projekta su sljedeći:

1. Poboljšati strategije dodjele sredstava za obnovu i vrjednovanje kulturnog naslijeđa u CADSES prostoru kroz klasifikaciju potencijalnih gospodarskih namjena, utvrđivanje novih tipologija zakonskih ograničenja, poboljšanje pravnih instrumenata i uspostavu zajedničkih metoda upravljanja;
2. Povećati broj investicija u kulturno-arhitektonsko naslijeđe i privući poduzetnike kroz poticanje privatno-javnog partnerstva (PPP);
3. Stvoriti preduvjete za razvoj održivog turizma koji se temelji na kulturnom naslijeđu kroz povećanje razine znanja, obnovu i revitalizaciju kulturnih dobara stvaranjem nove mreže koja će rasprostraniti kulturni život u Europskoj Uniji.

U širem zemljopisnom kontekstu kao što je CADSES regija, cilj projekta jest značajno utjecati na strukturu prostora. Poticaji za prostorni razvoj koji su došli od projekta uključuju intenzivne odnose i međuovisnost koji se stvaraju između partnera u projektu i na taj način poboljšavaju integraciju kroz razvoj mreže i aktivnosti. Primjenjujući zajedničku metodologiju, slabije razvijena područja EU mogu poboljšati svoje uvjete iako imaju drugačije uvjete razvoja. Očuvanje i daljnji razvoj regionalnog identiteta te održavanje prirodne i kulturne različitosti regija i gradova zajedničko je pitanje svih CADSES zemalja, a ovaj projekt može osigurati model primjenjiv u svim europskim područjima.

Arh. RAFFAELLA LIOCE
Voditeljica projekta *Villas*

INTRODUCTION

OBJECTIVES OF THE VILLAS PROJECT

Cultural heritage, preserved and managed in an appropriate way, can play a decisive role in spatial development. This is the focus of the VILLAS project. Its main aims consist of improving and revitalising the aesthetic and economic aspects of architectural heritage by creating an evaluation model and defining a compatible re-use strategy tool, according to the planning criteria and spatial policies of the CADSES area – an area which contains a great diversity of protected built environment status – as well as planning compatibility with the common needs and problems of the target regions. In the long term, the project is expected to have a positive effect on the regional communities and economies through the increase of knowledge, cultural tourism, investment possibilities, etc. and the amelioration of juridical instruments at a national and European level in a wider sense.

The project procedure is divided in thematic work packages, the outlines of which are defined by multilevel analysis and data collection, evaluation models and re-use plan design, development of territorial partnership through pilot actions and networks. Network construction and promotion activities ensure the dissemination of the outputs and the extension of the project impacts beyond the target region limits.

The origin of the project is the need to preserve and upgrade the cultural heritage of the area, which is one of the most relevant components of historical identity, both from a national and European point of view. In the CADSES area, the few historical buildings in good conditions are underused and not efficiently valorised; the remaining majority is

now in an advanced state of degradation. These problems derive mainly from the lack of promotion, abandonment and scarce resources. Most of the buildings are not effectively used. Changes in life-style, fragmentation of landholdings and portioning have led to a lack in private funds for conservation, and also public funds are often constrained to alternative allocations. Management policies of historical buildings can be reviewed in theory and practice and conservation of heritage buildings can be helped by some economic re-uses. So new typologies of legal restrictions can be defined and different levels of purposive use of the buildings identified. The new forms of economic use must respect the historical and artistic characteristics, and there should be a sustainable and efficient economic reuse. It can be made possible both by obtaining financial funds for the building maintenance, and by providing economic benefits to the territorial context of the building, while maintaining the historical and architectural features of the ancient mansions.

The main project objective is the PROMOTION OF CULTURAL HERITAGE AS A REGIONAL DEVELOPMENT ASSET ensuring cultural heritage protection, survival and promotion in line with sustainable development ideas, using common methodologies, defining integrated strategies, which range from land planning to sustainable restoration techniques.

The following are further related strategic objectives:

1. Better the effectiveness of resource allocation policies for the renewal and valorisation of cultural heritage architecture in

the Cadses area through the classification of potential evaluated economic uses, the definition of new typologies of legal restrictions, the upgrading of juridical instruments and establishment of common management methods;

2. Increase the number of investments in the field of cultural heritage architecture and to attract location decisions for businesses encouraging the development of new Public Private Partnerships (PPP);
3. Create the preconditions for the development of sustainable cultural heritage tourism by increasing the level of knowledge, upgrading and reviving spaces and sites and by the creation of a new network, which will spread cultural life in the EU

When thinking in terms of the broader geographical context, such as the one in which the Cadses countries operate, the project aims at having a considerable impact on spatial structure. The spatial development impulses generated by the project include: the intensive relationships and interdependencies which will emerge between the project partners and therefore improve integration through the creation of the network and of the activities themselves. By using a common methodology the weaker areas of the EU can improve their conditions even though at a different development condition. Preservation and deepening of regional identities and maintenance of natural and cultural diversity of regions and cities is a common issue for all the Cadses countries, for which this project can provide an exportable and integrated model for all areas and stakeholders.

Arch. RAFFAELLA LIOCE
Project manager of the *Villas* project

UVOD

VAŽNOST PROJEKTA VILLAS ZA HRVATSKU

Glavni je cilj projekta VILLAS povećati vrijednost kulturnog naslijeđa koje se sastoji od povijesnih dvoraca, kurija, zamkova, vila i ljetnikovaca u CADSES prostoru (prostor središnjeg Jadrana, južnog Podunavlja i jugoistočne Europe). Povijesno naslijeđe dvoraca, kurija, zamkova, vila i ljetnikovaca važan je čimbenik lokalnog identiteta, međutim, velik je broj takvih zdanja danas bez prave namjene, bez riješene vlasničke strukture i u različitim fazama propadanja. Cilj je projekta poboljšati i revitalizirati estetske, ali i gospodarske aspekte arhitektonskog naslijeđa kreirajući modele vrjednovanja i definirajući kompatibilne strategije prenamjena dvoraca te kompatibilnost s planskim elementima i problemima pojedinih regija. U dužem roku očekuju se pozitivni učinci na lokalne zajednice kroz mogućnosti investiranja, promociju dvoraca te osmišljavanje ponude kulturnog turizma i kulturnih putova na nacionalnoj i europskoj razini.

Osnovno je POLAZIŠTE projekta VILLAS da kulturno naslijeđe – očuvano i upravljano na primjereni način – može imati važnu ulogu u prostornom i gospodarskom razvoju pojedinih područja. Glavni interes u ovom projektu usmjeren je na probleme suvremene namjene dvoraca i njihovu prilagodbu suvremenim zahtjevima. Uz nužno zadovoljavanje uvjeta kvalitetne obnove povijesnih građevina nastoji se osmisлити takve namjene koje će biti samoodržive u ekonomskom smislu. Dvorac se, sa svojim pripadajućim sklopom, promatra kao pokretač gospodarskog razvoja prostora u kojemu se osjeća njegovo zračenje.

Znanstveno-stručni skup *Suvremeno korištenje i kreativno upravljanje dvorcima, kurijama i ljetnikovcima* (Zagreb, 2005.) rezultat je dvogodišnjih aktivnosti hrvatskih sudionika u projektu *Villas*. Želja nam je sličan skup organizirati i 2006. godine kako bismo započeli teme nastavili i zaokružili. Uz web stranice hrvatskoga dijela projekta bilo bi to dobro pripremljeno polazište za sve aktivnosti od državne do lokalne razine na revitalizaciji hrvatskih dvoraca, kurija, vila i ljetnikovaca s

prihvatljivim znanstvenim i stručnim uporištima provjerenim na europskoj razini.

Cilj je znanstveno-stručnog skupa okupiti znanstvenike i stručnjake, vlasnike i korisnike dvoraca, odgovorne osobe iz državnih tijela i institucija, jedinica lokalne uprave i samouprave, služba zaštite kulturnoga naslijeđa, kao i možebitne naručitelje i osobe s kreativnim idejama te sve druge zainteresirane osobe i institucije za tematiku dvoraca, kurija, zamkova, vila i ljetnikovaca. Raspravlja se o temama prenamjene i kreativnog upravljanja dvorcima u kontekstu postojećih zakonodavnih i ekonomskih ograničenja, o problemima vlasništva, problemima financiranja te o konkretnim iskustvima ili planovima prenamjene takvih građevina. Ujedno je to i prilika za promociju pojedinih projekata prenamjene dvoraca, kurija, vila i ljetnikovaca. U kontekstu međunarodnog projekta VILLAS skup ima za cilj stvaranje znanstvene i stručne mreže partnerstva te otvaranje foruma za razmjenu iskustava i ideja u budućnosti.

Na znanstveno-stručnom skupu 2005. godine težište rasprave usmjereno je na tri teme:

- DVORCI, KURIJE I LJETNIKOVCI – KULTURNO NASLIJEĐE KAO POKRETAČ GOSPODARSKOG RAZVOJA – Stvaranjem novih modela vrjednovanja kulturnog naslijeđa te utvrđivanjem strategija i smjernica za primjerene prenamjene kulturno naslijeđe može postati važan čimbenik gospodarskog razvoja. Cilj je definiranje prihvatljivih oblika prenamjena povijesnih građevina kako bi se poticalo privatno poduzetništvo u području kulture, na način da povijesne građevine postaju ne samo pojedinačno gospodarski održive već i da budu pokretači razvoja šireg područja;
- PRIMJERI PRENAMJENE DVORACA: ISKUSTVA, PROBLEMI, MOGUĆNOSTI I PLANOVI – Kroz predstavljanje primjera prenamjene dvoraca u Hrvatskoj i u Europi otvoriti će se mogućnosti za upoznavanje s najboljim primjerima, za razmjenu iskustava te za otvaranje rasprave o problemima prenamjene i

načinima njihova rješavanja. Primjeri prenamjene dvoraca, kurija i ljetnikovaca razmatraju se s gledišta očuvanja spomeničkog naslijeđa te s gledišta gospodarske održivosti.

- KREATIVNO UPRAVLJANJE KULTURNIM NASLIJEĐEM U OKVIRIMA ZAKONODAVNIH I EKONOMSKIH OGRANIČENJA – Da bi se stvorili preduvjeti za buduće prenamjene povijesnih građevina potrebno je i kritički vrjednovati postojeću zakonsku regulativu te opće gospodarske (ne)prilike u kojima se odvija prenamjena dvoraca. Osim analize našeg lokalnog konteksta dragocjena su inozemna iskustava na području zakonodavstva te korištenja lokalnih, nacionalnih i međunarodnih izvora financiranja za projekte prenamjene dvoraca, kurija, zamkova, vila i ljetnikovaca.

Iz pisanih radova četrdesetak sudionika znanstveno-stručnog skupa proizlaze zaključci i preporuke koji se upućuju svima koji na bilo koji način skrbe za zaštitu, obnovu i revitalizaciju dvoraca, kurija, vila i ljetnikovaca ili na bilo koji način žele pridonijeti boljoj budućnosti tih kulturnih dobara Republike Hrvatske. Pozvani su svi – od ministarstava te državnih, sveučilišnih i znanstvenih institucija do lokalne uprave i samouprave te udruga i pojedinaca, kao i mediji – da spriječe propadanje i daljnje uništavanje hrvatskih dvoraca, kurija i ljetnikovaca te da pridonese njihovoj revitalizaciji na kulturno-društveno prihvatljiv i gospodarski održiv način. U tom smislu predlaže se sljedeće:

- 1) Napraviti sustavnu evidenciju dvoraca, kurija, zamkova, vila i ljetnikovaca na području Hrvatske po pojedinim županijama – utvrditi njihov broj, građevno stanje, način korištenja i druge važne podatke;
- 2) Provesti vrjednovanje i kategorizaciju na državnoj razini koje će omogućiti usporedbu s europskim sličnim primjerima te postavljanje objektivnih kriterija za zaštitu, obnovu, revitalizaciju i prenamjenu;
- 3) Na državnoj razini kreirati nacionalnu strategiju obnove i revitalizacije dvoraca i sličnih građevina;

- 4) Poticati pronalaženje suvremenih namjena za napuštene dvorce, te dozvoliti njihovu prilagodbu suvremenim funkcionalnim, oblikovnim i gospodarskim zahtjevima uz nužno usklađivanje sa spomeničkim svojstvima pojedinih građevina;
- 5) Uskladiti zakone i propise koji se primjenjuju u obnovi graditeljskoga naslijeđa da bi se spriječilo preklapanje kompetencija pojedinih državnih institucija i jasno odredila hijerarhija primjene pojedinih propisa;
- 6) Prihode od spomeničke rente ciljano i prema unaprijed postavljenom programu usmjeriti na obnovu i revitalizaciju dvoraca jer oni kao kulturna dobra poprimaju i dimenziju društvene vrijednosti koju koriste i drugi, a ne samo vlasnici;
- 7) Dopunom zakona i propisa uvesti porezne olakšice za ulaganja u obnovu dvoraca uz uvjet poštivanja svih konzervatorskih odredbi, a postotak olakšice mogao bi biti proporcionalan sa spomeničkom kategorijom građevine;
- 8) Afirmirati suradnju i partnerski odnos Države i vlasnika dvoraca u provedbi zajedničkog programa revitalizacije;
- 9) Uspostaviti sustav upravljanja dvorcima jer samo zaštita neće dati željene učinke;
- 10) Troškovi obnove dvoraca moraju biti pravilno raspoređeni na sve one koji izravno ili posredno imaju koristi od kulturnoga naslijeđa;
- 11) Obnova i revitalizacija dvoraca je interdisciplinarni problem kojega trebaju koordinirati rješavati stručnjaci različitih struka;
- 12) Iako je dinamika života dvorca tijekom stoljeća mijenjala i prilagođavala njegovu građevnu strukturu potrebama vlasnika nužno je poštivati i obrnuti odnos, koji polazi od činjenice da kapacitet svake povijesne građevine velikim dijelom određuje moguću suvremenu namjenu;
- 13) Po uzoru na slične institucije u Europi utemeljiti institut ili centar za istraživanje, praćenje obnove i revitalizacije dvoraca, kurija, zamkova, ljetnikovaca i vila;
- 14) Pod pokroviteljstvom i u suradnji s Ministarstvom kulture, Ministarstvom turizma, Hrvatskom turističkom zajednicom i županijskim turističkim zajednicama pokrenuti marketinški osmišljen nacionalni projekt sponzoriranih obnova i revitalizacija najvrjednijih dvoraca i ljetnikovaca u Hrvatskoj te pokrenuti marketinški osmišljene projekte kulturnih putova dvoraca, zamkova i ljetnikovaca;
- 15) Poticati uključivanje dvoraca, kurija, zamaka, vila i ljetnikovaca u turističku ponudu, posebice u hotelsko-ugostiteljskoj djelatnosti visoke razine usluge;
- 16) Sudjelovanjem u različitim europskim projektima pripremiti se za korištenje europskih pristupnih fondova.

Prof.dr.sc. MLADEN OBAD ŠČITAROCI

Voditelj hrvatskog dijela *Projekta Villas*,
glavni istraživač znanstvenoistraživačkog projekta
Urbanističko i perivojno naslijeđe Hrvatske
kao dio europske kulture

INTRODUCTION

IMPORTANCE OF THE VILLAS PROJECT FOR CROATIA

The main OBJECTIVE of the VILLAS project is to increase the value of cultural heritage made up of historical manors, curiae, castles, villas and summer houses in the CADSES area (Central European, Adriatic, Danubian, and South-Eastern European Space). The historical heritage of manors, curiae and villas is an important component of local identity; however, many of these buildings are without an adequate use today, in various stages of dilapidation and have unsolved ownership structure. The project aims at improving and revitalizing the aesthetic and economic aspects of the architectural heritage by creating evaluation models and defining acceptable reuse strategies, according to the planning criteria and problems of each region. In the long term, the project is expected to have positive effects on the regional communities through investment possibilities, promotion of manors and development of the cultural tourism offer and cultural routes at a national and European level.

The main STARTING POINT of the VILLAS project is that cultural heritage – preserved and managed in an appropriate way – can play a decisive role in spatial and economic development of a region. The focus is on the problem of contemporary use of manors and their adaptation to modern demands. In addition to meeting requirements of quality restoration of historic buildings, the aim is to create economically sustainable purposes. A manor with accompanying buildings is considered to be the engine for economic development of the area in which his presence is felt.

THE CONFERENCE *Villas, stately homes and castles – compatible use, valorisation and creative management* (Zagreb, 2005) is the result of two years of activities of Croatian participants in *the Villas project*. In 2006 we would like to organize a similar conference to carry on with these topics and round them up. Together with the web site of the Croatian part of the project, that would be a well-prepared starting point for activities on the national or local level concerning revitalization

of Croatian manors, villas and curiae with an acceptable scientific and professional foothold verified on European level.

THE GOAL of the conference is to gather at one place scientists and experts, manor owners and users, responsible persons from state institutions, units of local government and self-government, services for the protection of cultural heritage, possible clients and creative people, as well as all other parties and individuals interested in issues concerning manors, curiae and villas. Topics to be discussed include re-use and creative management of manors, curiae and villas in the context of existing legal and economic restrictions, problems of ownership, financing and concrete experiences or plans for the re-use of these buildings. The conference will provide excellent opportunity to promote specific projects of the re-use of manors, curiae and villas. In the context of the international VILLAS project, the conference aims at creating a scientific and professional network of partnerships and opening forums for exchanging experience and ideas in the future.

The 2005 conference will focus on three thematic groups:

- MANORS, CURIAE AND VILLAS – CULTURAL HERITAGE AS THE ENGINE FOR ECONOMIC DEVELOPMENT – By creating new evaluation models for cultural heritage and defining strategies and guidelines for acceptable re-uses, cultural heritage can become an important component of economic development. The goal is to define acceptable forms of reuse of historical buildings to stimulate private entrepreneurship in culture, in the way that historical buildings become not only economically self-sustainable, but engines for development of wider areas;
- EXEMPLARY CASES OF RE-USE – EXPERIENCE, PROBLEMS, POSSIBILITIES AND PLANS – Through presenting examples of the re-use of manors in Croatia and Europe, there will be opportunities to learn about the best ex-

amples, exchange experiences and open a discussion on the re-use issues and ways of solving them. Exemplary cases of the re-use of manors, curiae and villas will be considered mainly in the light of preserving architectural cultural heritage and economic sustainability.

- CREATIVE MANAGEMENT OF CULTURAL HERITAGE WITHIN LEGAL AND ECONOMIC RESTRICTIONS – In order to create preconditions for future re-use of historical buildings, it is important to critically evaluate the existing legal regulations and general economic context in which the re-use of manors is taking place. In addition to analyzing our local context, the emphasis will be on considering international experiences regarding legislation and using local, national and international sources for funding projects for the re-use of manors, curiae and villas.

Papers and presentations from the conference, some forty of them, provide conclusions and recommendations to those involved in the protection, renovation and revitalization of manors, curiae and villas as well as to all those who would like to contribute toward a better future for Croatia's cultural goods. Everyone is invited – ministries, state, university and scientific institutions, local governments and self-governments, associations and individuals – to put an end to degradation and further devastation of Croatian manors, curiae and villas and to contribute toward their revitalization in a culturally and socially acceptable and economically sustainable way. In that respect, the following is being proposed:

- 1) To conduct a systematic inventory of manors, curiae, castles, villas and summer houses for each county – to establish their exact number, current physical state of each building, ways of use and other important data;
- 2) Valorization (categorization) on the state level to enable comparison with similar examples from Europe and to establish

objective criteria for protection, renovation, revitalization and reuse;

- 3) To develop a national strategy for renovating and revitalizing manors and other historic buildings;
- 4) To stimulate contemporary uses of abandoned manors and allow adaptation to modern functional, formative and economic demands with respect for each building's monument properties;
- 5) To harmonize legislation and regulations governing the reconstruction of building heritage in order to prevent the overlap of jurisdiction between different state institutions and to clearly define regulation hierarchy specifying which regulations supercede if there is a conflict.
- 6) Monies accumulated from the collection of monument fees should be, according to a pre-established program, directed toward reconstruction and revitalization of manors because manors as cultural monuments are used also by the society and not only by their owners;
- 7) To amend existing law and introduce tax relief for investments into reconstruction

of manors under the condition of full compliance with all conservation requirements; the percentage of tax relief could be proportional to the monument category of the building;

- 8) To affirm cooperation and partnership between the government and manor owners in implementation of revitalization programs;
- 9) To create the system of management with manors because good results cannot be achieved by protection only;
- 10) Costs for reconstruction of manors should be shared among all those who benefit (directly or indirectly) from the cultural heritage;
- 11) Reconstruction and revitalisation of manors is an interdisciplinary problem where experts from different fields should work together;
- 12) Although the dynamics of life demanded changes and adjustments of the buildings itself to the needs of its owners it is important to respect the reversed relationship that starts with the fact that con-

temporary use is always determined by the capacity of each historic building;

- 13) Following similar examples in Europe, to establish an institute or a research center for investigation and monitoring of the reconstruction and revitalization of manors, curiae, castles, summer houses and villas;
- 14) Under the auspices of and in cooperation with the Ministry of Culture, Ministry of Tourism, Croatian National Tourist Board and county tourist boards, to launch a well-thought out national project of sponsored renovations and revitalizations for the most valuable manors and summer houses as well as to launch culture tourist routes or castle routes.
- 15) To stimulate the inclusion of manors, curiae, castles, villas and summer houses into the tourist offer, especially in the high-class hotel-catering service industry;
- 16) To prepare for using EU accession funds by participating in various European projects.

Prof. MLADEN OBAD ŠĆITAROCI, PhD

Head of the Croatian part of the *Villas project*,
main researcher of the project
Urbanistic and garden heritage of Croatia
as a part of European culture

Dvorci, kurije i ljetnikovci
– kulturno naslijeđe kao pokretač
gospodarskog razvoja

Manors, castles and villas
– cultural heritage as the engine
for the economic development

Moderator:

Mr.sc. Biserka Dumbović Bilušić

PROF.DR.SC. MLADEN OBAD ŠČITAROCI, DR.SC. BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI

DVA TISUĆLJEĆA TRADICIJE DVORACA, VILA I ZAMKOVA NA TLU HRVATSKE

THE TWO MILLENNIA-LONG TRADITION OF MANORS, VILLAS AND CASTLES IN CROATIA

Na tlu Republike Hrvatske možemo sa sigurnošću pratiti nastajanje i razvoj dvoraca, zamkova i vila u posljednja dva tisućljeća – od rimskih vila rustica i palača (Dioklecijanova palača), preko srednjovjekovnih zamkova (burgova), renesansnih vila-ljetnikovaca na području Dubrovnika i Dalmacije do baroknih i historicističkih dvoraca sjeverne Hrvatske, te gradskih vila i palača u gotovo svim većim hrvatskim gradovima. Dvorci u Hrvatskoj grade se od antičkoga doba i od tada se, uz povremene prekide, kontinuirano grade čak do početka 21. stoljeća.

Prenamjena dvoraca i njihova prilagodba novim namjenama u Hrvatskoj ima tradiciju od 14. stoljeća – od pretvorbe Dioklecijanove palače u 7. stoljeću do suvremenih pretvorbi na kraju 20. i početka 21. stoljeća. Od tada do danas kontinuirano su dvorci bili razarani, dograđivani ili pregrađivani te su se trebali prilagođavati novim namjenama i novim vlasnicima.

Analiza aktualnog stanja i korištenja dvoraca napravljena je 2005. godine za 100 dvoraca i većih kurija u sjevernoj Hrvatskoj (u 12 županija i u Gradu Zagrebu). Otprilike polovica dvoraca (45%) u jako je lošem stanju i nužna im je žurna obnova. Za stanovanje se koristi 17% dvoraca od čega se 5% dvoraca koristi u izvornoj namjeni (sačuvan je kontinuitet stanovanja plemićkih obitelji); u 16% dvoraca smještene su namjene koje svrstavamo u kulturu; poslovna namjena nalazi se u 10% dvoraca; u šest dvoraca su škole; dva se dvorca koriste kao arhivi; socijalne ustanove nalaze se u pet, a bolnice u sedam dvoraca; u jednom je dvorcu vjerska namjena, a hotelsko-ugostiteljska namjena u samo četiri dvorca. Čak 32% dvoraca nema nikakvu namjenu što znači da bi uskoro mogli postati ruševine.

Temeljem šest odabranih kriterija ocjenjena je prihvatljivost namjene dvoraca. Prihvatljiva namjena ustanovljena je za 52% dvoraca, 37% dvoraca ima nezadovoljavajuću namjenu ili ne postoji ideja moguće namjene, a 11% dvoraca ima prihvatljivu privremenu namjenu odnosno prihvatljivu zamisao obnove.

Construction and development of manors, castles and villas on the territory of the Republic of Croatia can be followed with certainty in the last two millennia – from Roman villa rusticas and palaces (Diocletian's palace), to medieval castles (burgs), renaissance villas-summer houses in Dubrovnik and Dalmatia, to baroque and historicist manors of Northern Croatia, and town villas and palaces in most bigger Croatian towns. Manors were built as early as the antique period and, with occasional interruptions, were built continuously until the beginning of the 21st century.

In Croatia, manors have been reused and adapted to new uses for the past 14 centuries, from the reuse of Diocletian's palace in the 7th century to contemporary reuses at the end of the 20th and beginning of the 21st century. Since the earliest times, manors have been continuously destroyed, extended or remodeled, and had to adapt to new uses and new owners.

In 2005, an analysis of the actual condition and ways of use was done for 100 manors and larger curiae in Northern Croatia (in 12 counties and the city of Zagreb). Roughly half of the manors (45%) are in a very bad condition and in need of urgent reconstruction. 17% of the manors are used for dwelling – of which 5% maintained their original use (dwelling of aristocratic families was preserved in continuity); 16% of the manors are used for cultural purposes; 10% of the manors are used for business purposes; six manors were converted into schools; two are used as archives. Social institutions are housed in five and hospitals in seven manors; one manor was put to a religious use, and only four manors are used for tourist purposes. As many as 32% of the manors have no use, meaning they could soon crumble into ruins.

Acceptability of the use of manors was assessed on the basis of six criteria. 52% of the manors were evaluated as having acceptable use, 37% have unacceptable use or there is no idea what to use them for, whereas 11% have acceptable temporary use or acceptable idea for reconstruction.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORCI, KURIJE, VILE, ZAMKOVI, LJETNIKOVCI
- GRADITELJSKO NASLIJEĐE
- OBNOVA I ZAŠTITA KULTURNOG NASLIJEĐA
- SUVREMENO KORIŠTENJE POVIJESNIH GRAĐEVINA
- HRVATSKA

KEY WORDS:

- MANORS, CURIAE, VILLAS, CASTLES, SUMMER HOUSES
- BUILDING HERITAGE
- RECONSTRUCTION AND PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE
- CONTEMPORARY USE OF HISTORIC BUILDINGS
- CROATIA

Prof.dr.sc. MLADEN OBAD ŠČITAROCI, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.arhitekt.hr, www.scitaroci.hr
Tel. +385 (0)1 4639 265, 2430 992
Fax +385 (0)1 2430 992
E-mail: mladen.scitaroci-obad@zg.t-com.hr

Dr.sc. BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, dipl.ing.arh.
„Ščitaroci” d.o.o.
Srebrnjak 9, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.scitaroci.hr
Tel. +385 (0)1 2431 553
Fax +385 (0)1 2431 553
E-mail: scitaroci@zg.t-com.hr

Dvorci, kurije, zamkovi, vile i ljetnikovci vrijedno je i prepoznatljivo naslijeđe hrvatske kulture. Njihova brojnost, ali i dugogodišnja nedovoljna skrb te nepostojanje državnoga programa zaštite i prenamjene doveli su do njihova lošeg, gotovo tragičnog stanja. Brojne knjige o dvorcima koje su napisane proteklih četvrt desetljeća izazvale su zanimanje javnosti koja je tada otkrila postojanje brojnih dvoraca nadomak Zagrebu. Krajem 1980-ih godina pokrenuti su turistički obilasci zagorskih dvoraca što je značilo i začetak kontinentalnog kulturnog turizma putovima dvoraca. Pojavljivali su se pojedinci s idejama i novcem potrebnim za njihovu obnovu i prenamjenu. Pojavila se nada za njihov oporavak i novi život. Nažalost, Domovinski rat početkom 1990-ih godina prekinuo je početne najave moguće revitalizacije dvoraca i vratili smo dvorce tamo gdje su i bili u drugoj polovici 20. stoljeća.

Usprkos rijetkim pojedinačnim obnovama posljednjega desetljeća hrvatski dvorci i nadalje propadaju – za mnoge nisu još razjašnjeni vlasnički odnosi; katkada postoje zamisli nove namjene, ali nema novca ni zainteresiranih naručitelja; ponekad se vrijednost zapuštenih dvoraca precjenjuje pa se ne mogu naći kupci, a vlasnici ih ne mogu održavati ili su im nepotrebni, neki imaju neodgovarajuću namjenu koja šteti dvorcu, a da pri tom vlasnik ili korisnik nije zadovoljan s takvom namjenom; o mnogima se nitko ne brine ili se premalo brine itd. Dok su mnoge europske zemlje svoj kontinentalni kulturni turizam uspješno razvile na temi dvoraca, niti jedan od hrvatskih dvjestotinjak kontinentalnih dvoraca nije u europskim kulturnim, turističko-ugostiteljskim i drugim razvojnim programima. Hrvatski su dvorci prepušteni sami sebi i malobrojnim pojedincima koji rade na promociji hrvatskih dvoraca u svijetu. Državna je sustavna skrb i strategija potpuno izostala. Ranije smo za takvo stanje okrivljavali socijalistički sustav koji je poslije Drugoga svjetskoga rata sustavno uništavao dvorce, a kasnije se samo djelomično o njima brinuo. Nerado priznajemo, ali činjenica jest da i nadalje dvorci propadaju te da su bez namjene ili s neodgovarajućom namjenom čak u većem broju nego ranije.

Nakon više od dvadeset godina bavljenja hrvatskim dvorcima – njihovim istraživanjem, promičbom, predavanjima, pisanjem i tiskanjem knjiga na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku – s namjerom da naše dvorce izvučemo iz zaborava i stavimo u središte pozornosti hrvatske i europske javnosti pokrenuli smo u Hrvatskoj još jedan projekt s nadom i željom da se hrvatski dvorci prepoznaju u Europi. To je europski projekt *Interreg IIIB_CadSES* pod nazivom *Villas, stately homes and castles: compatible use, valorisation and creative management*. Polazišta projekta nisu romantično-nostalgicna i nisu primarno konzervatorska, premda taj aspekt nije zanemaren, već je pozornost usmjerena na gospodarski i pravni aspekt problematike dvoraca. Istražuju se uspješni primjeri prenamjene dvoraca, uspoređuje se zakonodavstvo europskih zemalja u pogledu zaštite i obnove dvoraca, traga se za suvremenim mogućnostima održive namjene koja će očuvati dvorac kao kulturno dobro, ali će i svojom aktivnosti i zaradom moći održavati dvorac. Danas u Europi, posebice u Hrvatskoj, nije pitanje treba li prav-

no zaštititi dvorce i kako ih konzervatorski obnavljati jer je to poprilično jasno i nema puno dvojbi. Problem je naci naručitelje koji će investirati u obnovu dvoraca te odabir suvremene namjene koja će odgovarajućim upravljanjem i stjecanjem dobiti omogućiti novi život tih građevina a da pri tom ne budu dovedena u pitanje njihova temeljna arhitektonsko-spomenička svojstva. Taj problem neće biti moguće riješiti bez jasnog vrjednovanja dvoraca na državnoj razini i u ovisnosti o vrijednosnim kategorijama omogućiti prihvatljive graditeljske zahvate na dvorcima – i to prihvatljive ne samo s konzervatorskoga već i s gospodarski održivoga gledišta.

DUGA TRADICIJA LADANJSKE IZGRADNJE NA TLU HRVATSKE

Duga je tradicija izgradnje dvoraca, vila i ljetnikovaca, kao i zamkova na tlu Hrvatske. Tipologiju ladanjske arhitekture, u koju možemo svrstati te građevine, pratimo od antičkoga (rimskoga) doba i od tada uz veće ili manje izmjene neprekinuto traje do danas. Zato možemo govoriti o tradiciji staroj dva tisućljeća. U tom dugom vremenskom razdoblju taj poseban tip stambene arhitekture doživljavao je mijene ovisno o društveno-političkim prilikama. Kada su te prilike bile sigurne od neprijatelja i ratova grade se arhitektonski dopadljivi dvorci, vile i ljetnikovci u krajoliku, a u stoljećima nesigurnosti i ratovanja hladnim oružjem grade se utvrđeni dvorci i zamkovi – zaštićeni nepristupačnim brežuljcima, grabištima (opkopima sa ili bez vode) ili teško savladivim močvarnim terenima.

Tradicija dvoraca i ljetnikovaca ne prestaje s dvadesetim stoljećem, koje je u mnogočemu izmijenilo način življenja. Iako su dvorci, zamkovi, vile i ljetnikovci oduvijek bili znak socijalnog statusa te su ih podizali najbogatiji slojevi društva – 20. stoljeće donijelo je izgradnju novih skupocjenih ladanjskih vila izvan gradova, čak i eklektički oblikovane nove skorojevičke dvorce, ali i masovnu izgradnju ljetnih kuća za povremeni boravak. Iako suvremene ladanjske kuće (osobito one uz morsku obalu i u turističkim mjestima) poprimaju oblike komercijalne turističke izgradnje – koja je sasvim nešto drugo od tradicije dvoraca, vila i ljetnikovaca – izgradnja za povremeni boravak na moru ili u brdima izrasta iz tradicije ladanjske arhitekture. Ipak, masovna izgradnja kuća za odmor, kao i apartmana na moru, ne pripadaju tipologiji dvoraca, vila i ljetnikovaca. Za razliku od masovne i većinom anonimne izgradnje kuća za odmor – arhitektura dvoraca, vila i ljetnikovaca uvijek je bila autorski rad, prepoznatljiv spoj arhitekture i krajolika (autohtonog i novostvorenog), nikad ne stvarajući probleme prevelike izgrađenosti terena ili vizualnog onečišćenja okoliša.

Povijest ladanjske izgradnje na tlu Hrvatske počinje s RIMSKIM VILAMA (*villa rustica*, *villa suburbana*, *villa marittima*) smještenim u lijepim krajolicima podalje od naselja, kakvih je u Hrvatskoj mnogo sačuvano, a svakodnevno se pronalaze ostatci novih rimskih vila – od Slavonije i okolice Zagreba do Jadrana. Iako izuzetak u odnosu na druge rimske vile – Dioklecijanov palača u Splitu iz prijeloma 3. i 4. stoljeća (građena oko 300. godine) sa svojim utvrđenim izgledom obilježava svojevrsni kraj tipologije ladanjskih rimskih vila i zbog nesigurnih vremena početak tipologije utvrđenih vila.¹

Od doba kasne antike utvrđenja će pratiti izgradnju vila i dvoraca tijekom jednoga tisućljeća srednjega vijeka kada su se gradili ZAMKOVI (feudalni plemićki gradovi) – smješteni najčešće na nepristupačnim vrhovima brežuljaka, ali i u nizinama okruženi opkopom (grabište, šanac) ispunjeni vodom. Takvih je zamkova na tlu Hrvatske zabilježeno oko 700.² Mnogi od njih su nestali, nekima se zameo trag, rijetki su sačuvani u dobrom stanju, a većina su ruševine. Malobrojni su zamkovi-ruševine arheološki sustavno istraženi te arhitektonsko-konzervatorski obrađeni i privedeni turističkoj ili nekoj drugoj svrsi.³

VALPOVO

1 Izbor iz literature o Dioklecijanovoj palači i rimskim vilama: MARASOVIĆ, Tomislav (1994.) *Dioklecijanov palača*, Zagreb, „Dominović”; BEGOVIĆ, Vlasta; SCHRUNK, Ivancica (2001.) *Preobrazbe rimskih vila na istočnom Jadranu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku*, u: Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 18/2001., str. 157-172; BEGOVIĆ, Vlasta; SCHRUNK, Ivancica (2002.) *Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio – pregled lokaliteta*, u: Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 19/2002., str. 113-130; BEGOVIĆ, Vlasta; SCHRUNK, Ivancica (2003.) *Rimske vile Istre i Dalmacije, II. dio – tipologija vila*, u: Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 20/2003., str. 95-111; BEGOVIĆ, Vlasta; SCHRUNK, Ivancica (2004.) *Roman Villas in Istria and Dalmatia, Part III. – Maritime Villas*, u: Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 21/2004., str. 65-90; BEGOVIĆ, Vlasta; DVORŽAK SCHRUNK, Ivancica (2004.) *Possibilities of Using Aerial Photos in Preparations of Archaeological Excavations – Maritime Villas on Eastern Adriatic Coast*, u: Geographical Information Systems in Research and Practice, Zagreb, Hrvatski informatički Zbor – GIS Forum / University of Silesia (Poland).

2 SZABO, Gjuro (1920.) *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, „Matica hrvatska”.

3 Iako je uređenje i prenamjena Medvedgrada u Zagrebu izazvalo velike stručne polemike i nezadovoljstvo konzervatorske službe ipak je obnova toga srednjovjekovnoga plemićkoga grada otvorila mogućnost prenamjene ili odgovarajuće prezentacije tog vrijednog i brojnog kulturnog naslijeđa u gotovo svim krajevima Hrvatske. Medvedgrad je nakon obnove postao vidljiv u slici grada, postao je svojina svih a ne samo malobrojnih posjetitelja i planinara. Sličnih vrlo vrijednih zamkova još je mnogo u Hrvatskoj, koji zavrjeđuju svu pozornost i suvremeni život – primjerice: Ružica (pokraj Orahovice u Slavoniji), Konjščina u Hrvatskom zagorju, Veliki i Mali Kalnik u križevačkom kraju, Stari grad Samobor i dr.

4 Izbor iz literature o dubrovačkim ljetnikovcima i njihovim perivojima: GRUJIĆ, Nada (1991.) *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti; GRUJIĆ, Nada (2003.) *Vrijeme ladanja*, Dubrovnik, Matica hrvatska Dubrovnik; GRUJIĆ, Nada (2004.) *Dubrovački ljetnikovci*, u: Hrvatska renesansa, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori; GRUJIĆ, Nada (2004.) *Les villas ragusaines*, u: La Renaissance en Croatie, Zagreb-Paris, Galerija Klovićevi dvori / Musée national de la Renaissance Ecouen.

5 Prvu sustavnu analizu stanja dvoraca i kurija sjeverozapadne Hrvatske izradio je krajem 1960-ih godina i objelodanio 1970. godine tadašnji Republički zavod za zaštitu spomenika kulture SRH pod vodstvom dr.sc. Anđele Horvat. Studija pod nazivom *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske – stanje i mogućnosti njihova uključanja u suvremeni život* (autori: Anđela Horvat, Štefica Habunek-Moravac i Nada Aleksić) do danas je ostala nezaobilazan izvor i polazište za sva daljnja istraživanja dvoraca i kurija. Šteta je da takvo popisivanje, snimanje postojećeg stanja i vrjednovanje nije provedeno za ostala područja Hrvatske. Studija obuhvaća područje sjeverozapadne Hrvatske – Hrvatsko zagorje, Medimurje, Varaždinski kraj, te zagrebačko i karlovačko područje.

6 Osim navedene studije iz 1970. godine sustavna istraživanja dvoraca sjeverne Hrvatske po teritorijalnom principu objavljena su kronološki u sljedećim radovima: MARKOVIĆ, Vladimir (1975.) *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb, „Kajkavsko spravišće”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1986.) *Prilog istraživanju vrtova i perivoja uz dvorce Hrvatskog zagorja*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet i Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; BEUSAN, Mario (1988.) *Prilog istraživanju dvoraca Hrvatskog zagorja – efikasnija zaštita i turizam*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1989.) *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1992.) *Castles, Manors and Gardens of Croatian Zagorje*, Zagreb, „Školska knjiga”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1992.) *Schlösser und Gärten des Kroatischen Zagorje*, Zagreb, „Školska knjiga”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (1998.) *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*, Zagreb, „Šćitaroci”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (2000.) *Slawoniens Schlösser – von Zagreb bis Vukovar*, Graz-Stuttgart, „Leopold Stocker Verlag”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (2001.) *Manors and Gardens in Croatia – Slavonia from Zagreb to Vukovar*, Zagreb, „Šćitaroci”.

7 Značajniji objavljeni rad o vilama i ljetnikovcima Zagreba iz druge polovice 19. i početka 20. stoljeća: Dobronić, Lelja (1963.) *Zagrebački ljetnikovci druge polovice devetnaestog stoljeća*, u: Iz starog i novog Zagreba III., str. 143-173.

Istovremeno s talijanskim ranorenesansnim i renesansnim vilama na širem području Dubrovnika tijekom 15. i 16. stoljeća podižu se brojne VILE, poznate pod imenom dubrovački RENESANSNI LJETNIKOVCI. Njihove zametke nalazimo još krajem srednjeg vijeka u 14. stoljeću, a grade se i nakon renesanse sve do pada Dubrovačke Republike početkom 19. stoljeća. Od tada počinje njihovo zapuštanje da bi u 20. stoljeću dubrovački ljetnikovci doživjeli tragičnu sudbinu napuštanja, uništavanja i rušenja. Procjenjuje se da ih je u prvoj polovici 19. stoljeća bilo 300-tinjak, danas ih je sačuvano 70-ak (pretežito u ruševnom stanju), a samo 20-ak ih je u dobrom stanju s jasnom namjenom.⁴ Vile-ljetnikovci grade se i drugdje po Dalmaciji (primjerice Tvrdalj Petra Hektorovića u Starome gradu na Hvaru, ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru), ali nigdje nisu bili tako brojni i tako gusto raspoređeni u krajoliku kao na području Dubrovnika.

Zamkovi se u sjevernoj Hrvatskoj grade do kraja 16. stoljeća kada ih od početka 17. stoljeća zamjenjuju dvorci. Tri stoljeća izgradnje dvoraca u sjevernoj Hrvatskoj slijedi tipologiju i kulturu dvorske arhitekture srednje Europe. Na području sjeverne Hrvatske izgrađeni su brojni dvorci, mnogo ih se sačuvalo do danas, a malo ih je koji su u potpunosti nestali. Puno više je nestalo plemićkih kurija, često ne ostavljajući materijalnoga traga. Iako nikad nije provedena sustavna inventarizacija sačuvanih i nestalih dvoraca i kurija na području sjeverne Hrvatske⁵ prema dosadašnjim istraživanjima možemo smatrati da je u sjevernoj Hrvatskoj oko 200 dvoraca i arhitektonski značajnijih kurija.⁶ U usporedbi s renesansnim ljetnikovcima dubrovačkoga područja dvorci sjeverne Hrvatske puno su bolje sačuvani, u većem broju se koriste i danas te su bolje prilagođeni suvremenim potrebama.

GRADSKE VILE, posebice one koje nisu smještene u povijesnim središtima gradovima nego u pejzažnim i perivojnim gradskim ambijentima, možemo svrstati u tipologiju ladanjske arhitekture. Takvih je građevina puno u cijeloj Hrvatskoj jer su vile najčešće bile građene tijekom prve polovice 20. stoljeća. Istraživanje i popisivanje gradskih vila i ljetnikovaca nikada nije sustavno provedeno za teritorij Hrvatske nego se ta tema može naći u sklopu arhitektonskih istraživanja pojedinih gradova.⁷

STANCIJE u Istri možemo smatrati istarskom inačicom kontinentalnih dvoraca i kurija, a na tradiciji rimskih i renesansnih ladanjskih vila. Ta tipologija ladanjske stambene arhitekture (sklop stambenih i gospodarskih zgrada u krajoliku na posjedu zemljovlasnika) nije osobito istražena, premda to zavrjeđuje zbog broja građevina, arhitektonske i spomeničke vrijednosti te tipološke raznolikosti.

RAZNOLIKOST TIPOLOGIJE I NAZIVLJA GRAĐEVINA

Kao rijetko koje građevine dvorci izazivaju zanimanje javnosti, pri čemu ih se različito doživljava. Prve spoznaje o dvorcima i zamkovima najčešće su one iz dječjih priča pa ne treba čuditi da ih djeca doživljavaju kao mistična mjesta duhova i podzemnih tuneala, brojnih tornjica, pokretnih mostova, borbe s mačevima. Nekima pomisao na dvorce budi romantične doživljaje – balovi, krabuljni plesovi, konji i kočije, perivoji i perivojne zabave, lagodan život plemstva. Neki će dvorce doživjeti kao mjesta koja su podizali i o njima se brinuli brojni podanici (kmetovi), koji su svojim radom u polju, sumi i na dvorskim gospodarstvima omogućili drukčiji i bolji život njihovih vlasnika. Dvorce danas doživljavamo i cijenimo kao kulturna dobra o kojima stručnjaci brinu kako bi se sačuvao njihov spomenički identitet. Poneki novi vlasnici vide u njima ostvarenje snova luksuznog stanovanja i pokazivanja gospodarske moći, a suvremeni poduzetnici doživljavaju ih građevinama koje se moraju moći same održavati i koje će donijeti

dobit. Stari vlasnici, koji su uspjeli sačuvati to obiteljsko plemićko naslijeđe, u hrvatskim uvjetima muče se s velikim troškovima održavanja jer im država ne daje olakšice i ne priznaje ulaganja u zgrade koje su proglašene kulturnim dobrom. Zato su rijetki oni koji žele biti vlasnici dvoraca u Hrvatskoj jer su dvorci preveliki teret.

Što su zapravo dvorci te postoje li razlike između dvoraca, kurija, zamkova, vila i ljetnikovaca? Često ih u svakodnevnom govoru smatramo sličnoznačnicama, ali ipak postoje razlike. Budući da se radi o povijesnim zgradama valja ih promatrati u društveno-povijesnom, gospodarskom i kulturnom kontekstu minulih stoljeća. Bitan preduvjet pojavljivanja i izgradnje vila i dvoraca jest sigurnost posjeda što podrazumijeva stabilne društveno-gospodarske i političke prilike. One su se u pojedinim dijelovima Europe pojavljivale u različito doba – najranije u Italiji u renesansnom razdoblju (15. i 16. stoljeće), a zatim u barokno doba (17. stoljeće) u Francuskoj, da bi se masovno dvorci podizali u europskim zemljama tijekom 18. i 19. stoljeća. Dvorci u Hrvatskoj ne razlikuju se bitno od onih u Europi, ali su manji i skromniji. U Hrvatskoj se nisu gradili veliki i raskošni kraljevski dvorci, već dvorci visokog i niskog plemstva – i domaćeg i stranog (austrijskog, mađarskog, njemačkog, talijanskog). Hrvatski dvorci svojim izgledom, veličinom i arhitektonskim obilježjima bliski su onima u srednjoj Europi.⁸

Kao ladanjsko prebivalište namijenjeno stalnom ili povremenom boravku bogatih vlasnika (plemstva, feudalaca, vlastele, aristokracije) Dvorci su bili sjedišta posjeda odakle se tim posjedom upravljalo, ali se u njima i živjelo. Osim zgrade za stanovanje bogatije arhitektonske zamisli sklop dvorca činile su i gospodarske zgrade, kao i perivoj, korisni vrtovi, voćnjaci, obližnje oranice i gajevi. Dakle, dvorac nije samo zgrada, koja je u pravilu zidana opekom, već je to nedjeljiv sklop glavne zgrade namijenjene stanovanju, gospodarskih zgrada, perivoja i okoliša koji mu pripada u fizičkom (formalno-pravnom) i estetskom (doživljajno-ambijentalnom) smislu.

KURIJA je kuća nižeg i seljačkog plemstva, ali i boravište svećenika (župna kurija ili kanonička kurija). Od dvorca se najčešće razlikuju manjom površinom i skromnijim izgledom, a katkada i građevnim materijalom (kurije su nekoć u sjeverozapadnoj Hrvatskoj često bile drvene). Kao i dvorci kurije su bile središta manjih plemićkih posjeda. Nerijetko su kurije bile središta majura (marofa, pustara) u sklopu velikih vlastelinskih imanja.⁹ Kurije se grade istodobno kada i dvorci. Katkada ih je teško razlikovati od manjih dvoraca. Najviše je kurija bilo u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske. Iako su mnoge još sačuvane, ipak su brojne nestale.

ZAMAK je utvrđeni dvorac koji se podizao u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka – do početka 17. stoljeća kada se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj grade prvi dvorci. Zamkovi su se gradili na teže pristupačnim brežuljcima (*Burg*) ili u močvarnim dolinama (*Wasserburg*). Zbog prilagodbe terenu obično su bili nepravilnog tlocrta, skućeni i neudobni za stanovanje jer je u njima bila smještena i vojska. Vlasnici su ih napuštali nakon što su izgradili dvorce u obližnjoj nizini, pri čemu su za gradnju dvorca često koristili građevni materijal već starih i oronulih zamkova. Neki su zamkovi dogradnjama i pregradnjama poboljšali uvjete stanovanja te su poprimili obilježja dvoraca. U starim tekstovima i na starim kartama koriste se još nazivi: plemićki grad, feudalni grad, kaštel.

LJETNIKOVAC je stambena veća građevina s perivojem namijenjena odmoru i ladanju, smještena na odvojenom i prirodno lijepom položaju izvan grada, a koristila se najčešće u ljetnom dijelu godine. Gradili su je visoki društveni staleži (plemići i građani) ulažući u njihovu gradnju i uređenje okolnih perivoja znatan novac. Iako su se u neposrednoj okolini Zagreba tijekom 19. stoljeća gradili ljetnikovci (primjerice ladanjske

VUKOVAR, DVORAC ELTZ

8 DVORAC – njem. *Schloss*, engl. *Manor house*, *Stately house*; tal. *Villa*, mađ. *Kastély*; ZAMAK – njem. *Burg*, engl. *Castle*, tal. *Castello*, mađ. *Vár*; LJETNIKOVAC – njem. *Sommerhaus*, engl. *cottage*, *mansion*, tal. *casa di campagna*, mađ. *Nyaraló*; VILA – njem. *Villa*, engl. *Villa*, tal. *Villa*, mađ. *Villa*.

9 Izričaj MAJUR ili MAROF češće se koristi u zapadnom dijelu sjeverne Hrvatske, a PUSTARA u istočnom dijelu (zapadnom Srijemu, istočnoj Slavoniji, Baranji). Majuri odnosno pustare jesu proizvodno-stambene jedinice (gospodarstvo s malim naseljem). Najvažniji je dio bio gospodarski sklop (gospodarsko dvorište) sa stajama, zgradama za spremanje plodina i zgradama za proizvodnju (mljekara, obrti). Malo izdvojena i okružena skromnim perivojem, nalazila se u sklopu majura ili pustare upravna zgrada (kurija). Pojam kurija češće se koristi u zapadnom dijelu sjeverne Hrvatske, dok se u istočnom dijelu češće rabi naziv dvorac, bez obzira na veličinu zgrade i položaj vlasnika. Pri dijeljenju posjeda često su kurije postajale sjedišta novonastalih vlastelinstava.

LOVREČINA

GORNJA BEDEKOVČINA

zgrade na obroncima Medvednice sjeverno od Gradeca i Kaptola – Mlinarska ulica, Nova Ves, Jurjevska i dr.) ipak se oni pretežito grade na Jadranu (na obali i na otocima). Katkada su dvorci imali funkciju ljetnikovca kada su se koristili za povremeno stanovanje vlasnika, koji je posjedovao palaču u gradu za stanovanje u zimskom dijelu godine ili je bio vlasnik dva ili nekoliko dvoraca. Ljetnikovcima nazivamo dubrovačke ladanjske vile, koje je od kasne gotike i ranorenesansnoga doba (od 14. stoljeća) pa do početka 19. stoljeća podizala dubrovačka vlastela. Dvadeseto stoljeće, posebice druga polovica 20. stoljeća, na tragu tradicije ljetnikovaca donijelo je masovnu izgradnju kuća za odmor za povremeno stanovanje na moru ili u brdima (vikend kuće). Međutim, kuća za odmor sama po sebi nije ljetnikovac kao što velika zgrada sama po sebi nije dvorac. Za dvorac i ljetnikovac bitna je, između ostaloga, promišljena i skladna arhitektonska i perivojno-pejzažna kompozicija.

Izričajem VILA u hrvatskom jeziku označava se arhitektonski bogato oblikovana obiteljska kuća. Dok su se ljetnikovci koristili povremeno i bili su smješteni podalje od grada, vile su u pravilu zgrade za stalno stanovanje u lijepim gradskim predjelima – često na rubnim gradskim brežuljcima. Predjeli gradskih vila nastaju na temelju urbanističkih planova od kraja 19. do sredine 20. stoljeća. U Hrvatskim su gradovima najvrjednije i arhitektonski najljepše vile podizane početkom 20. stoljeća u doba secesijske arhitekture te između dva svjetska rata u razdoblju modernizma. Autori svih tih vila redovito su bili ugledni arhitekti (pretežito hrvatski, austrijski i mađarski). Poznate su secesijske vile u Osijeku, Rijeci i Splitu; historicističke i secesijske vile u Opatiji, Lovranu i Malom Lošinj. Kao poseban tip vila jesu kapetanske vile na moru (Orebić, Korčula). U Zagrebu je najveća gustoća vrhunski oblikovanih modernističkih vila podignutih između dva svjetska rata. Na toj bogatoj tradiciji izgrađene su početkom 21. stoljeća u cijeloj Hrvatskoj brojne vile, ali nažalost malo ih je autorskih i vrsno arhitektonski oblikovanih.

Tipološki slična dvorcima i vilama jest PALAČA. Palačom se izvorno nazivala prostrana, raskošno uređena gradska rezidencija vladara ili plemića, a unutar gradskoga tkiva ističe se svojom veličinom i arhitektonskim oblikovanjem. Palača se može smatrati gradskim dvorcem. Tako je primjerice barokna palača Vojković-Oršić-Kulmer-Rauch najpoznatija zagrebačka palača.¹⁰ Tijekom vremena mijenjalo se značenje riječi „palača“, osobito od druge polovice 19. stoljeća kada se palačama nazivaju reprezentativne zgrade u koje se smještavaju institucije državne vlasti.

DOBA IZGRADNJE I STILSKA OBILJEŽJA DVORACA

Poraz Turaka kod Siska 1593. godine bio je prvi znak slabljenja turske vojne i političke moći te nagovještaj mirnijeg 17. stoljeća pa je to potaknulo gradnju prvih dvoraca u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Najraniji su oni u Hrvatskom zagorju, gdje se potkraj 16. stoljeća pregrađuju i arhitektonski dotjeruju neki srednjovjekovni feudalni gradovi (zamkovi), a početkom 17. stoljeća grade se i prvi novi dvorci u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Nakon poraza Turaka kod Beča 1683. godine te nakon oslobođanja Slavonije i protjerivanja Turaka južno od rijeke Save, na prijelomu 17. i 18. stoljeća počinje gradnja dvoraca i kurija posvuda po sjevernoj Hrvatskoj. Tako je tijekom prve polovice, ali i cijelog 18. stoljeća, Hrvatska postala veliko gradilište – grade se utvrđenja i novi vojni gradovi (Tvrđa u Osijeku, tvrđava u Slavonskom Brodu, te gradovi Bjelovar i Nova Gradiška), crkve i samostani, gotovo svi gradovi doživljavaju baroknu preobrazbu, a u slikovitim krajolicima grade se dvorci i kurije.

O RIMSKIM VILAMA na tlu Hrvatske ne znamo mnogo jer su nedovoljno istražene i publicirane, a nedostaju karte njihove rasprostranjenosti i gustoće na području Hrvat-

¹⁰ BREGOVAC PISK, Marina (2005.) *Život u palači od 1764. do 2004. godine*, vodič izložbe, Zagreb, Hrvatski povijesni muzej

ske. Na području Dalmacije i Istre za sada je poznato 260 lokaliteta rimskih vila, ali ih je vrlo malo istraženih. Pojedinačni istraženi nalazi ukazuju na arhitektonski vrijedne vile iz razdoblja od 1. stoljeća prije Krista do 4. stoljeća – građene na rimskoj i helenističkoj tradiciji. Nalazimo ih na jadranskoj obali i u sjevernoj Hrvatskoj, u pogodnim dubokim uvalama i na blagim brežuljcima, s vidicima prema krajoliku i prilazima vili. Prema položaju razlikuje se nekoliko tipova: *villa urbana*, *villa suburbana*, *villa rustica* i *villa marittima*. Prema tlorisnom ustroju razlikuju se: vile s unutarnjim dvorištem, vile sa središnjim hodnikom, peristilne vile, portikatne vile i dr.¹

Kasnosrednjovjekovni ZAMKOVI (feudalni gradovi) površinom su maleni i stiješnjeni, te različitog izgleda i tlocrtnog ustroja (ne postoje dva ista tlocrta). Usprkos svom unikatnom izgledu zajednički su svim zamkovima prepoznatljivi graditeljski elementi: gradski zid, jarak (grabište, opkop), glavna (branič) kula, ulazna kula, drveni pokretni most, zgrade za stanovanje (palas, palača, hiža) i kapela. Od nekadašnjih 700 zamkova malo ih je sačuvano. Neki su rušeni već u 16. stoljeću prilikom ustrojbe Vojne krajine (između Une i Kupe). Brojni su bili napušteni tijekom 17. stoljeća jer su njihovi vlasnici izgradili dvorce u nizini, nerijetko koristeći građevni materijal zamkova za gradnju dvoraca – primjerice: dvorac u Šestinama gradi se u podnožju Medvedgrada, Novi Dvori pokraj Klanjca u podnožju Cesargrada. Mnogi su zamkovi porušeni u seljačkim bunama, vlastelinskim sukobima i turskim ratovima.

Istodobno kada se grade ranorenesansne, renesansne i manirističke vile u Italiji (Toscana, Lazio, Veneto) od 15. do 17. stoljeća na području Dubrovnika grade se renesansni ljetnikovci.

Prvi dvorci u sjevernoj Hrvatskoj grade se u Hrvatskom zagorju. Potkraj 16., a osobito početkom 17. stoljeća, najprije se pregrađuju kasnosrednjovjekovne utvrđene kurije (Ščrbinec, Mirkovec), zamkovi na brežuljcima (Bela I., Ivanec, Mali Tabor, Veliki Tabor), te zamkovi u nizini (Bisag i Gušćerovec podno Kalnika). Već od početka 17. stoljeća grade se novi dvorci u nizinama podno srednjovjekovnih zamkova. U prvoj polovici 17. stoljeća podižu se ranobarokni dvorci još renesansnih obilježja – tzv. četverokrlni dvorci s kulama na uglovima i unutrašnjim dvorištem s trijemovima i arkadama (Novi Dvori cesargradski/klanječki, Lobar, Gorica, Klenovnik, Velika Horvatska).

U drugoj polovici 17. i u 18. stoljeću dvorci su se gradili pod neposrednim utjecajem srednjoeuropske (austrijske) inačice barokne arhitekture dvoraca. U tom je razdoblju izgrađen najveći broj dvoraca u sjevernoj Hrvatskoj. Francuski barokni prototipovi feudalnih boravišta iz sredine 18. stoljeća – dvorci Vaux-le-Vicomte i Versailles – pokrenuli su izgradnju dvoraca širom Europe. Podizali su ih najprije vladari, a zatim plemstvo. U Austrijskoj Monarhiji, kojoj je od 1526. do 1918. pripadala i Hrvatska, dvorci su se počeli graditi nakon poraza Turaka kod Beča 1683. godine. Barokni se dvorci udomaćuju u Hrvatskoj sredinom 18. stoljeća i grade se sve do početka 19. stoljeća. Najčešći veći barokni dvorci su trokrilni – tlocrt u obliku slova U oko „svečanoga” dvorišta (*Court d'honneur*) koje je okrenuto češće prema perivoju, a rjeđe prema prilaznom putu (Gornja Stubica, Gornja Bistra, Zaježda, Lužnica, Daruvar, Retfala). Manji barokni dvorci bili su jednokrlni – nisu imali dvorište pa im je tlocrt bio u obliku pravokutnika (Gornja Bedekovčina, Trenkovo, Vukovar).

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, a osobito tijekom prve polovice 19. stoljeća, afirmirala se klasicistička arhitektura u izgradnji hrvatskih dvoraca. Klasicistički dvorci su jednokrlni – tlocrtno u obliku pravokutnika. Najčešći su tlocrti u obliku izduženoga pravokutnika (Poznanovec, Martijanec, Virovitica), a kod dvoraca tipa talijanskih vila javljaju se pravokutni tlocrti bliski kvadratu (Januševac, Marija Bistrica). Na prijelazu

GORNJA BISTRA

JAKOVlje

JANUŠEVAC

LOBOR

18. i 19. stoljeća učestala je gradnja dvoraca koji su posjedovali barokna i klasicistička obilježja (barokni klasicizam) – bilo da se radi o novoizgrađenim dvorcima bilo o klasicističkim dogradnjama ranijih baroknih dvoraca iz 18. stoljeća (Bežanec, Stubički Golubovec, Gornja Stubica, Našice).

Sredinom 19. i u drugoj polovici 19. stoljeća plemstvo zaneseno idejama romantizma i historicizma grade ili obnavljaju dvorce u duhu srednjovjekovne arhitekture, odnosno u duhu povijesnih kulturno-umjetničko-stilskih razdoblja (neogotika, neorenesansa, neobarok). Najatraktivniji i graditeljski najveći zahvat pretvorbe srednjovjekovnog zamka u romantičarski dvorac jest Trakošćan iz 1850-ih godina. Velike romantičarsko-historicističke dogradnje doživjeli su dvorci Maruševac, Bajnski Dvori, Novi Dvori pokraj Zaprešića, Suhopolje, Nuštar i dr. Grade se i novi historicistički dvorci poput Laduča pokraj Zaprešića, Šaulovca pokraj Varaždina ili Cabune pokraj Virovitice.

Početkom 20. stoljeća grade se posljednji dvorci u Hrvatskoj – češće u Slavoniji nego u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Prvi svjetski rat s raspadom Austro-Ugarske Monarhije, ali i bitne društveno-gospodarske promjene, označili su i svojevrсни kraj izgradnje dvoraca – ne samo u Hrvatskoj nego i u Europi. Dvorci s početka 20. stoljeća slijede historicističku tradiciju – neogotike (Donji Miholjac, Suhopolje) i neoklasicizam (Jalovec, Mali dvorac u Našicama). Neki su dvorci doživjeli veće preinake historicističkih obilježja početkom 20. stoljeća (Opeka, Šaulovec, Ščrbinec). Kurija Domjanić u Donjoj Zelini jedna je od rijetkih secesijskih kurija. Posljednji dvorac u Hrvatskoj počeo se graditi 1939. godine u Našicama za barune Adamovich od Čepina, ali je Drugi svjetski rat prekinuo gradnju koja nakon rata nije nastavljena.

Političke i društveno-gospodarske promjene u Hrvatskoj na prijelomu 20. i 21. stoljeća dovele su do socijalnih razlika pa su mnogi novonastali bogataši gradili suvremene „dvorce“ koji su redovito ispod svake arhitektonske i estetske razine. Rijetki od njih su se odlučili za obnovu pravih povijesnih dvoraca, a još su rjeđi oni koji su obnove radili u suglasju s konzervatorskim zahtjevima. Suvremeni „dvorci“ u Hrvatskoj najčešće su karikaturalna izgradnja, a vrlo rijetko vrijedna suvremena arhitektonska ostvarenja.

RASPROSTRANJENOST I GUSTOĆA DVORACA

U Hrvatskom zagorju i na dubrovačkom području najveća je gustoća dvoraca (kurija, ljetnikovaca) u Hrvatskoj. Razlog je tome što su ti prostori stoljećima bili zaštićeni od ratnih sukoba, a velik broj dvoraca posljedak je brojnih malih plemićkih imanja. Na prostoru sjeverne Hrvatske istočno od Zagreba pa do Iloka jednak je broj dvoraca kao u Hrvatskom zagorju, ali na otprilike osam puta većoj površini, pa to daje daleko manju gustoću dvoraca. Manja je gustoća posljedak površinom velikih vlastelinstava, koja su upravo u Slavoniji bila najveća u Hrvatskoj. Na prostoru nekadašnje Vojne krajine dvoraca nema, jer tu nije bilo ni plemićkih posjeda.

Najraniji novoizgrađeni dvorci u 17. stoljeću podižu se u širem području Zagreba – osobito na prostoru Hrvatskoga zagorja te Prigorja (između Zagreba i Križevaca). Tek će od druge polovice 18. stoljeća, s povoljnim političkim i gospodarskim prilikama, nastati nekoliko područja u sjevernoj Hrvatskoj s većim grupiranjem dvoraca: Požeška kotlina, šire osječko područje i podravski kraj u Slavoniji, te šire područje Karlovca.

Kada bismo na listu građevina tipa dvoraca uvrstili sve kurije (postojeće i nestale) tada bismo mogli govoriti o 300-injak dvoraca i kurija na području sjeverne Hrvatske.

MALI TABOR

MARIJA BISTRICA, DVORAC HELLENBACH

Ako bismo tom broju pribrojili 300-injak dubrovačkih ljetnikovaca, te oko 700 zamkova – dolazimo do otprilike 1300 građevina vrijednoga kulturnog naslijeđa na tlu Hrvatske. Tako velik broj kulturnih dobara stvara Hrvatskoj poteškoće jer ne postoji jasna strategija njihove revitalizacije i uključivanja u kulturni turizam, koji je ionako u Hrvatskoj tek u povojima, a turizam u kontinentalnoj Hrvatskoj potpuno je zanemaren. Takvo brojno naslijeđe dvoraca, kurija, zamkova i ljetnikovaca postavlja pred Hrvatsku velike obveze i odgovornost za očuvanje i prihvatljivo korištenje tih vrijednih kulturnih dobara.

IZVORNA NAMJENA DVORACA

Tijekom razmjerno dugog povijesnog postojanja i razvoja dvorci u sjevernoj Hrvatskoj gotovo su uvijek imali dvojaku ulogu: bili su sjedišta plemićkoga posjeda s primjetnim gospodarskim značenjem, a istodobno mjesta stanovanja i ladanja. Kao sjedišta plemićkog imanja, dvorci su preuzimali ulogu sjedišta upravljanja posjedom, a u njihovim gospodarskim zgradama spremale su se poljodjelske plodine i odvijala obrtnička proizvodnja. Vlasnici dvoraca koristili su ga za stalno ili povremeno stanovanje. Ako su dvorac i imanje bili jedini posjed vlasnika ili su tradicijsko sijelo neke plemićke obitelji, tada je dvorac bio stalno nastanjen. Često su bogatije plemićke obitelji posjedovale nekoliko vlastelinstava i dvoraca pa su se neki od njih koristili za povremeni boravak – bilo u doba najintenzivnije gospodarske aktivnosti na imanju (većina dvoraca u Hrvatskoj), bilo kao mjesto odmora i razonode (npr. ljetni dvorac grofova Erdödy u Kutini, lovački dvorac princa Eugena Savojskoga u Bilju, lovački dvorac Jelengrad valpovačkih grofova Normann-Ehrenfels).

PRENAMJENE DVORACA TIJEKOM POVIJESTI

Osim što su doživljavali preoblikovanja i arhitektonske preinake uslijed promjena stilskih i arhitektonskih obilježja, dvorci su tijekom povijesti doživljavali i prenamjene uslijed promjene načina korištenja i novih životnih potreba. Prenamjene i obnove bile su uvjetovane i ratnim razaranjima te promjenama vlasnika i izvornog korištenja dvoraca. Prilagodba dvoraca aktualnim namjenama i novim načinima korištenja nije samo danas aktualna tema. Ona je neprekidno prisutna tijekom povijesti izgradnje dvoraca i vila.

Preobrazba vila i dvoraca najranije se pojavljuje na prijelomu kasne antike i ranoga srednjega vijeka između 4. i 7. stoljeća. Napuštanjem ili rušenjem antičkih vila pojavio se problem njihova daljnjeg korištenja. Mnoge vile mijenjaju namjenu, obnavljaju se i dograđuju čime mijenjaju i građevnu strukturu. Osim nove stambene namjene vile se preinačuju u starokršćanske vjerske građevine, proizvodne radione, te u pomorske baze na plovnim putovima duž Jadrana za boravak posade i putnika i prekrcaj i pohranu robe.¹ U doba kasne antike vile postaju središta okupljanja te jezgre oko kojih se razvijaju i naselja. Ipak je većina vila bila srušena i nisu se više koristile, osim što se uzimao građevni materijal za novu izgradnju. Dioklecijanova palača iz koje se razvio današnji Split jedna je od malobrojnih antičkih građevina koje su građevnim preinakama uspjele sačuvati neprekidnost života i pretvoriti jednu antičku vilu-dvorac u sasvim drukčiju namjenu koja je opstala do danas. Dioklecijanova palača jedinstven je primjer u svijetu preinake vile-dvorca u grad. Poznati su slični primjeri preinake rimskih amfiteatara ili drugih velikih sportskih građevina u trgove ili gradsko tkivo, ali osim Dioklecijanove palače ne postoje primjeri pretvorbe antičke vile-dvorca u grad.

MARTIJANEC

MARUSEVEC

OPEKA

OROSLAVJE DONJE

POPOVEC

POZNANOVEC

Od 15. do 18. stoljeća napuštaju se srednjovjekovni zamkovi jer su postali neudobni i stiješnjeni, a otkrićem artiljerije zaštita tankim zidovima i visokim kulama nije više bila djelotvorna. Malobrojni su zamkovi dogradnjama i preinakama poprimili obilježja dvoraca koji su mogli pružiti zadovoljavajuću udobnost i dovoljno prostora za novi način života. Oni koji su doživjeli takvu preobrazbu sačuvali su se do danas, kao Veliki Tabor, Stari Grad Varaždin, te dvorci u Valpovu, Iloku, Kaptolu ili Cerniku. Vecina je zamkova bila napuštena, a neki su i rušeni kako bi se dobio građevni materijal za novi dvorac u blizini i na pristupačnijem terenu (Novi Dvori cesargradski/klanječki, Klenovnik, Lobor). Krajem 18. stoljeća pojavljuje se u Francuskoj nakon revolucije 1789. godine problem porušenih dvoraca. Slične situacije kod nas su se povremeno i ograničeno događale od 16. do 18. stoljeća prilikom seljačkih buna, ali bez većih posljedica jer nije dolazilo do promjene vlasnika pa je bilo nužno samo popraviti oštećenja dvoraca.

U doba romantizma i historicizma tijekom 19. stoljeća dvorci doživljavaju romantičarsko-historicističke obnove, dogradnje i pregradnje – prepoznatljive po tornjevima, kulama i drugim arhitektonskim pojedinostima svojstvenim kasnosrednjovjekovnoj arhitekturi. Stari srednjovjekovni zamkovi na taj način postaju udobni dvorci za život, a pri tom su njihovi vlasnici mogli pokazati svoju sklonost tada aktualnim arhitektonskim i umjetničkim kretanjima. Najpoznatiji je takav primjer dvorac Trakošćan, ali još je mnogo starijih dvoraca koji su današnji historicistički izgled dobili potkraj 19. stoljeća (Maruševac, Bajnski Dvori, Bela I., Novi Dvori Jelačićevi/zaprešićki, Opeka, Kutjevo). Osim pomodnih preoblikovanja dvoraca u 19. stoljeću javljao se nakon ukidanja kmetstva 1848. godine problem održavanja pa čak i prenamjene uslijed zapuštanja dvorca. Mnogi vlasnici su se teško prilagođavali novim prilikama koje su tražile davanje zemlje u zakup i plaćanje rada seljacima, te prijelaz iz feudalnog u kapitalistički način gospodarenja. Neki vlasnici su se vrlo dobro snašli te su svoje posjede povećali a dvorce dogradili ili izgradili nove. Istodobno neki se vlasnici nisu mogli pomiriti s novonastalim promjenama pa su njihovi posjedi počeli propadati.

Najveći problemi s prenamjenom dvoraca u Hrvatskoj pojavljivali su se nakon ratova tijekom 20. stoljeća. Ratovi su donijeli građevna oštećenja, rušenja i promjene vlasnika, što je često dovodilo do prekida kontinuiteta korištenja, do gubitka ili promjene namjene, a posljedice su bile zapuštanje i propadanje dvoraca ili pak bitna promjena namjene. Između dva svjetska rata (od 1918. do 1945.) neki vlasnici većih dvoraca nisu više mogli održavati dvorce pa su ih prodali a oni su pretvoreni u bolnice (Novi Marof, Klenovnik, Popovača, Retfala), tvornice (Oroslavje gornje) ili škole (Daruvar). Velike promjene i prekid kontinuiteta izvornoga korištenja dvoraca nastupile su nakon Drugoga svjetskoga rata kada su dvorci nacionalizirani te oduzeti vlasnicima i pretvoreni u državno (kasnije društveno) vlasništvo. Za hrvatske dvorce bile su to drastične promjene koje su dovele do tragičnoga stanja dvoraca čije su posljedice vidljive do danas. U godinama neposredno nakon Drugoga svjetskog rata dvorci su uništavani, prestali su se održavati, namještaj je raznesen te su mahom korišteni na neprimjeren način – u njih su nerijetko smještavane farme pilica (Poznanovec, Stubički Golubovec), sušione mesa (Bežanec), skladišta, stanovi beskućnika i sl. Tek kasnije, od 1960-ih godina skrb za dvorce je bila bolja pa su neki dobili prihvatljivu javnu namjenu (muzej, arhiv, škola, bolnica, socijalna ustanova i sl.). Ipak, većina nije imala zadovoljavajuću namjenu, a odvajanje novca za njihovo održavanje bilo je nedostavno tako da je većina dvoraca sjeverne Hrvatske i ljetnikovaca na području Dubrovnika propadala, a propada i danas.

PROPADANJE DVORACA

Propadanje i zapuštanje dvoraca u Hrvatskoj započelo je sredinom 19. stoljeća nakon ukidanja kmetstva i feudalnog društvenog poretka. Vlasnicima dvoraca smanjeni su posjedi i prihodi pa je održavanje dvoraca bilo sve teže. Iako su neki dvorci oštećeni ili porušeni u Prvom svjetskom ratu ili neposredno nakon njega (Gušćerovec/Križevci, Paukovec/Zelina, Stražeman, Vocin, Jelengrad/Petrijevci) prave su teškoće nastupile nakon rata zbog provedbe agrarne reforme kada su vlastelinski posjedi nadalje smanjeni što je bitno smanjilo prihode vlasnicima i otežalo održavanje dvoraca.

Tijekom Drugoga svjetskoga rata ili neposredno nakon njega neki su dvorci srušeni ili su tako bili oštećeni da njihovo korištenje nije više bilo moguće (Bisag, Gređice, Ivanec, Januševac, Novi Dvori cesargradski/klanječki, Šestine, Cabuna, Kaptol/Požega, Pleternica, Podgorac). Zbog dotrajalosti neki su dvorci srušeni u drugoj polovici 20. stoljeća (Dugo Selo, Gornji Tkalec, Križevci). Zbog nebrige i neodržavanja, a uslijed njihova nekorštenja, neki su dvorci došli u ruševno stanje 1980-ih i 1990-ih godina (Gornja Rijeka/Križevci, Omilje/Zelina, Kapela/Virovitica, Mali dvorac u Našicama, Dioš/Daruvar). Nakon velikih oštećenja izazvanih potresom 1984. godine barokni dvorac u Zajezdi nikad nije obnovljen pa je danas u ruševnom stanju.

Dvorci u Nuštru, Pakracu i Retfali oštećeni su u Domovinskom ratu 1991./92. godine, dok je barokno-klasicistički dvorac u Vukovaru gotovo porušen.

Iako je zapuštanje dubrovačkih ljetnikovaca započelo početkom 19. stoljeća (nakon Napoleonove vladavine), a dvoraca sjeverne Hrvatske započelo sredinom 19. stoljeća (nakon ukidanja kmetstva) i nastavilo se u godinama između dva svjetska rata (nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije) – neprijeporno je da su hrvatski dvorci doživjeli masakr u Jugoslaviji tijekom druge polovice 20. stoljeća. S pravom se okrivljavao socijalistički društveni poredak za svu nebrigu prema hrvatskim dvorcima i ljetnikovcima. Međutim, nebriga za barokne i historicističke dvorce sjeverne Hrvatske, te još više za renesansne dubrovačke ljetnikovce nastavljena je i u Republici Hrvatskoj nakon Domovinskoga rata. Usprkos malobrojnim dobrim obnovama dvoraca i pokušajima obnove stanje je tako loše i dramatično da na prvi pogled izgleda beznadno. Među aktualnim obnovama prevladavaju male kurije i arhitektonski manje vrijedni dvorci, dok najvrjedniji dvorci i renesansni ljetnikovci i nadalje propadaju bez jasne državne strategije i smišlenog načina njihove obnove i revitalizacije koji će omogućiti održiv opstanak u budućnosti. Ako i nije moguće očuvati sve hrvatske dvorce nužno je očuvati i spriječiti propadanje onih koje ocjenjujemo najvrjednijim hrvatskim kulturnim naslijeđem.

VRJEDNOVANJE DVORACA

Vrjednovanje dvoraca preduvjet je bolje zaštite, iznalaženja prihvatljive namjene i gospodarske održivosti. Iako se katkada koriste vrijednosne kategorije zaštite od prije četrdesetak godina danas ne postoji razrađeni i znanstveno-stručno utemeljeni sustav vrjednovanja dvoraca u Hrvatskoj. Zbog toga nam nisu poznati hrvatski dvorci europske vrijednosti, kao ni nacionalnog, regionalnog ili lokalnog značaja. Posljedica toga jest da katkada najvrjedniji dvorci propadaju, a za one lokalnoga značaja nerijetko se određuju pretjerano zahtjevni uvjeti za obnovu. Stoga je nužno žurno provesti valorizaciju hrvatskih dvoraca, kurija i ljetnikovaca kako bi se u skladu s njihovim vrijednostima postavili kriteriji zaštite, obnove, prihvatljivih građevnih preinaka i suvremenog korištenja. Ovisno o vrijednosti dvoraca potrebno je odvajati i osigurati potre-

BELEC

VELIKA HORVATSKA

ZAJEZDA

BILJE, DVORAC PRINCA EUGENA SAVOJSKOG

BOŽJAKOVINA

CABUNA

ban novac nužan za njihovu obnovu te pronalaziti korisnike i nove vlasnike koji su spremni ulagati u obnovu dvoraca. Nužno je internacionalizirati hrvatske dvorce što podrazumijeva njihovu usporedbu sa europskim dvorcima, posebice onim srednjoeuropskima čijem kulturnom krugu i pripadaju.

Neshvatljivo je da mnogi vrijedni, dapače najvrjedniji hrvatski dvorci, nemaju nikakvu namjenu (dakle, prazni su) ili nemaju trajnu namjenu (koriste se na neodgovarajući način) – ne postoji ni jasan program korištenja, nepoznati su budućni vlasnici ili korisnici, a novac za pripremne radove i za obnovu nisu uopće osigurani. Tako primjerice barokno-klasicistički dvorac u Vukovaru, koji je postao simbol stradanja i patnje ljudi te razaranja hrvatskoga kulturnoga naslijeđa u Domovinskom ratu početkom 1990-ih godina, nije još uvijek obnovljen. Prvi dvorac izgrađen u Slavoniji nakon stoljeća i pol turske vladavine u Slavoniji – ranobarokni dvorac princa Eugena Savojskoga u Bilju pokraj Osijeka, kojega je projektirao glasoviti austrijski arhitekt Johan Lucas von Hildebrandt kojega je najpoznatije djelo palača Belvedere u Beču – zapušten je i bez namjene koja odgovara njegovoj vrijednosti. Valpovački dvorac europske prepoznatljivosti – jedinstvena srednjovjekovno-barokna cjelina s velikim barokno-pejzažnim perivojem – neće riješiti problem namjene i vrsne obnove na lokalnoj razini bez državne a možda i međunarodne pomoći. Dvorac u Gornjoj Bistri smješten na sjevernim padinama Medvednice i u neposrednoj blizini Zagreba – kao najvrjedniji barokni dvorac u Hrvatskoj nema primjerenu namjenu pa je nužno preseliti bolnicu iz dvorca i namijeniti ga kulturnoj namjeni u skladu s njegovom vrijednosti. Tragično je stanje ruševnoga dvorca Opeka pokraj Varaždina čija je najveća vrijednost dendrološki raznolik perivoj, koji bi zasigurno mogao biti usporediv sa sličnim europskim primjerima. Usprkos dugogodišnjim željama i u posljednje vrijeme konkretnih zamisli za obnovu Novih Dvora, dvorca bana Josipa Jelačića u Zaprešiću, još uvijek nije krenula obnova i revitalizacija toga velikog sklopa dvorca, gospodarskih zgrada i perivoja. Velika je opasnost da će dopadljivi historicistički dvorac Maruševac, koji je već nekoliko godina prazan i bez namjene, početi građevno propadati te da će ga se teško spasiti ako se ubrzo ne nađe njegov skrbnik i primjerena održiva namjena. Za Hrvatsku povijesno značajni dvorci – onaj u Gornjoj Rijeci čiji je vlasnik bila prva hrvatska operna pjevačica Sidonija Erdödy (koja je u tom dvorcu otpjevala prvi puta hrvatsku himnu) i dvorac Franje baruna Trenka u Trenkovo nedaleko Požege – građevno propadaju jer su bez namjene, a ne postoji niti ideja mogućeg korištenja u budućnosti. Iako je Orolavje imalo dva vrijedna dvorca s perivojima više od pola stoljeća ne uspijeva se nositi s tim naslijeđem – jedan je dvorac još 1947. izgorio, drugi je zbog nebrige građevno propao 1990-ih godina, a posebno vrijedni historicistički perivoji su znatno uništeni. Dva lijepa primjera kasnorenesansno-ranobaroknih dolinskih zámkova (*Wasserburg*) – u Jastrebarskom (između Zagreba i Karlovca) te u Cerniku (nedaleko Nove Gradiške) još uvijek odolijevaju vremenu i nebrizi, ukazujući na potrebu žurnog rješenja suvremene namjene. Preveliki je broj vrijednih dvoraca u Hrvatskoj čiju je namjenu potrebno riješiti. U najtežem su položaju dubrovački renesansni ljetnikovci jer ih je vrlo malo u dobrom stanju, a mogućnosti novih namjena u funkciji turizma su velike.

RAZLIČITI PRISTUPI SUVREMENOG KORIŠTENJA DVORACA

Iako su dvorci, kurije, zamkovi, vile i ljetnikovci kulturna dobra te se za njih primjenjuje Zakon o zaštiti kulturnih dobara, neprieporno je da ih se doživljava s različitih gledišta – ponajprije s kulturno-povijesnoga, konzervatorskoga, arhitektonsko-pejzažnog, gospodarsko-poduzetničkog i turističkog. Pri tome valja poštovati polazišta svih tih gledišta te kod pronalaženja odgovarajuće namjene uvažavati različite kriterije paze-

ći na vrijednosnu kategoriju građevine. Nije održiv isključivo konzervatorski pristup, osobito ne ako država ne financira ili znatnije novčano ne pomaže obnovu. Danas nije moguće raspravljati o obnovi kulturnih dobara bez uvažavanja gospodarskih kriterija koji su garancija opstanka dvorca u smislu financiranja njegova održavanja. Nije održiv niti gospodarsko-poduzetnički pristup kojemu je isključivi kriterij stjecanje dobiti ne uvažavajući spomeničke vrijednosti građevine. Dobit je moguće stjecati na kulturnim dobrima, ali zasigurno su potrebna veća ulaganja u obnovu povijesnih građevina nego u novogradnju i dulje je razdoblje za otplatu ulaganja.

Kada na razmjerno malenom prostoru, kao što je Hrvatska, postoji velik broj dvoraca, kurija, zankova, vila i ljetnikovaca – nužno je postaviti jasnu i provedivu STRATEGIJU njihove obnove i revitalizacije. Tome treba prethoditi evidencija tih građevina s ocjenom građevnoga stanja i prihvatljivosti aktualne namjene. Opću strategiju postavljenu na državnoj razini valja ugraditi u županijske programe i uravnotežiti ju s novčanim i stručnim mogućnostima pojedinih županija. Zajednički OSMISLJENI PROGRAMI države, županija i gradova (općina) dat će najbolje učinke. Pri tome nije dobro ograničiti se na administrativne granice lokalne uprave i samouprave već slijediti logične prostorne cjeline što podrazumijeva suradnju među županijama, gradovima i općinama. U osmišljavanju zajedničkih programa poželjno je dogovaranje i nadopunjavanje, a ne nepotrebno i nezdravo nadmetanje. Zajednički nastupi i osmišljavanje programa mogu ponuditi KULTURNE PUTOVE DVORACA s ugostiteljskim i drugim sadržajima.

Da problematiku suvremenog korištenja dvoraca nije poželjno rješavati ograničeno na nacionalnoj razini potvrđuje i projekt europske unije *Interreg IIIb_Cadses „Villas”*. Problemi su univerzalni, ali istodobno i specifični za pojedine regije pa je nužno uvažavajući sve čimbenike postaviti opće i posebne kriterije. Vrijednost je takvih projekata međusobno upoznavanje i razmjena iskustava te postavljanje zajedničke znanstvene metodologije i na temelju pilot projekata stjecanje zajedničkih praktičnih iskustava koja će se kasnije primijeniti na druge slične građevine.

U rješavanju problema suvremene namjene dvoraca vrijedni pozornosti su poticaji pojedinaca i grupa – od sanjara i entuzijasta do poduzetnika. Zaljubljenici u dvorce – od njihove povijesti, arhitekture i perivoja do obitelji i života u dvorcima – pridonose poznavanju dvoraca znanstvenim istraživanjima, pisanjem u tisku, objavom knjiga i članaka u znanstveno-stručnim časopisima, postavljanjem web stranica i drugim nekomercijalnim aktivnostima. Cilj svih tih radova jest pridonijeti obnovi i revitalizaciji tog kulturnog naslijeđa koje je stoljećima stvarano i izgrađivalo kulturni krajolik Hrvatske. U Hrvatskoj je za sada malo poduzetnika ili tvrtki koji su vođeni simpatijama za kulturno naslijeđe spremni ulagati u obnovu dvoraca i renesansnih ljetnikovaca, dajući im novu održivu namjenu. Među onima malobrojnima dvije su grupe pojedinaca – prvi su svjesni kulturno-povijesnih vrijednosti i svoje poduzetničke ideje usklađuju s konzervatorskim uvjetima pa su rezultati pozitivni; drugi ne žele prihvatiti ograničenja koja proizlaze iz konzervatorske zaštite, nameću se osobni nestručni ili profitabilni kriteriji pa su rezultati loši u pogledu očuvanja građevina kao kulturno-povijesnih spomenika. Zasigurno bi valjalo više raditi na promicanju principa i pristupa obnovi ne samo dvoraca, kurija, zankova, renesansnih ljetnikovaca i historičističko-secesijskih vila nego i svih drugih povijesnih građevina – od tradicijskih seoskih kuća do zgrada u povijesnim dijelovima gradova, kao i svih drugih građevina koje smatramo kulturnim dobrima.

Hrvatska se krajem 20. i početkom 21. stoljeća suočila s pomodarskim problemom novih lažnih dvoraca. Nemajući odnos prema kulturnome naslijeđu i bez estetskih

CERNIK

DARDA

DIOS

DONJI MIHOLJAC

GORNJA RIJEKA

KUTJEVO

kriterija brojni bogati pojedinci gradili su za sebe obiteljske zgrade pri čemu su selektivno i nevješto kopirali arhitektonske elemente dvoraca. Nicale su karikaturalne zgrade „novovalnih“ dvoraca ne samo po zagorskim brjegovima i na sjevernim obroncima Medvednice, nego i po cijeloj Hrvatskoj pa čak i na jadranskoj obali. Kulturni krajolik Hrvatske takvom je izgradnjom narušen a ponegdje i uništen. Da je novac uložen u te lažne dvorce bio usmjeren u vrsnu obnovu dvoraca i renesansnih ljetnikovaca, makar i za stanovanje, ne bismo na svakom koraku Hrvatske nailazili na ruševine povijesnih i pravih dvoraca te lađanskih renesansnih vila južnoga Jadrana.

Zbog brojnih ruševnih kasnosrednjovjekovnih zamkova, renesansnih ljetnikovaca pa čak i dvoraca svih stilskih obilježja, moguće je zaključiti da se Hrvatska zalaže za pristup ostavljanja povijesnih građevina da „slavno propadnu“. Previše je povijesno vrijednih građevina (spomenika kulture) koje su prepuštene prirodnom propadanju ili su postale izvor građevnog materijala za lokalno stanovništvo.

Za Hrvatsku su prevelik teret brojni dvorci, kurije, zamkovi, ljetnikovci i vile. Prevelik je njihov broj bez namjene ili bez odgovarajuće namjene, ne postoje državni poticaji i olakšice za njihovu obnovu, ne osmišljavaju se turistički i gospodarski održivi programi za njihovu revitalizaciju, tržište dvoraca gotovo i ne postoji, pretvorba vlasništva teče presporo. Te se građevine sustavno ne istražuju, ne zna se ni njihov broj, ne postoji sustavna evidencija po županijama, gradovima i općinama. Osnivanje instituta ili centra za dvorce i slične građevine nameće se kao potreba kako bi se na jednom mjestu skupljala građa o dvorcima, promišljala strategija zaštite i revitalizacije, proizvodile promičbene aktivnosti u funkciji gospodarskih i turističkih programa u dvorcima, kao i u funkciji međunarodne i međuregionalne suradnje.

Obnova i suvremeno korištenje dvoraca, renesansnih ljetnikovaca i sličnih građevina u Hrvatskoj opterećeni su brojnim problemima koji otežavaju i usporavaju mukotran proces prenamjene. Prenamjena dvoraca usporena je zbog prespore pretvorbe vlasništva – denacionalizacije i povrata bivšim vlasnicima, od kojih malobrojni ispunjavaju uvjete za povrat dvoraca. Prenamjenu dvoraca otežava nepostojanje državnog koncepta obnove i revitalizacije, strogi konzervatorski uvjeti zaštite i obnove, nepostojanje financijskih olakšica, nemogućnost korištenja europskih pristupnih fondova. Posljedica svega toga jest za sada nedovoljan interes pojedinaca-poduzetnika za ulaganja u obnovu dvoraca i osmišljavanje novih namjena koje će gospodarski biti održive.

STANJE I SUVREMENO KORIŠTENJE DVORACA U HRVATSKOJ

Analiza aktualnog korištenja dvoraca napravljena je u rujnu 2005. godine na temelju odabranih 100 primjera dvoraca i većih kurija sjeverne Hrvatske. Iako nisu obuhvaćeni svi hrvatski dvorci odabrani su najveći i najznačajniji pa odabir predstavlja reprezentativne uzorke. Istraživani dvorci nalaze se u 12 županija i u Gradu Zagrebu. Od istraživanih dvoraca najviše ih je u Krapinsko-zagorskoj (31), Varaždinskoj (20), Zagrebačkoj (13) i Osječko-baranjskoj županiji (13). Šest dvoraca je u Virovitičko-podravskoj županiji, pet u Požeško-slavonskoj, po tri dvorca u Koprivničko-križevačkoj i Vukovarsko-srijemskoj županiji, po dva dvorca u Međimurskoj, Sisacko-moslavačkoj i Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Po jedan dvorac nalazi se u Brodsko-posavskoj županiji i Gradu Zagrebu.

Istraživanja su prikazana u četiri tabele. Tabela 1 daje pregled korištenja 100 dvoraca sjeverne Hrvatske po županijama s osnovnim podatcima za svaki dvorac o građevnom stanju, namjeni i ocjeni namjene. U tabeli 2 sumarno se po županijama prikazuje

TABELA 1 – PREGLED KORIŠTENJA 100 DVORACA/KURIJA SJEVERNE HRVATSKE

DVORCI U GRADU ZAGREBU (1)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Šestine – dvorac Kulmer	odlično – replika dvorca na starim temeljima (2005.)	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva namjena
DVORCI ZAGREBACKE ŽUPANIJE – SJEVERNO OD RIJEKE SAVE (13)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Božjakovina	loše (dvorac)	bez namjene	
Donja Zelina (Sv. Ivan Zelina)	dobro	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Dugo Selo	loše (sacuvan dio dvorca)	stanovanje – stanovi	nezadovoljavajuća namjena
Gradec	dobro	osnovna škola	prihvatljiva namjena
Januševec (Zapresic)	dobro	arhiv – spremište (Hrv. državni arhiv)	nezadovoljavajuća namjena zbog vrijednosti dvorca
Laduc (Zapresic)	dobro	socijalna ustanova – dječji dom; gospodarske zgrade bez namjene	prihvatljiva namjena dvorca; nužna obnova gospodarskih zgrada
Lovrecina (Vrbovec)	dobro	socijalno-zdravstvena ustanova	nezadovoljavajuća namjena zbog vrijednosti dvorca i ambijenta te blizine Vrbovca
Lužnica (Zapresic)	dobro – obnova u tijeku	vjerska namjena – duhovni centar	prihvatljiva namjena
Nespeš (Sv. Ivan Zelina)	dobro – obnova u tijeku	vinski podrum – ugostiteljstvo	prihvatljiva namjena
Novi Dvori Jelacicevi (Zapresic)	loše (dvorac, dio gospodarskih zgrada, perivoj); dobro (Galerija Skurjeni)	bez namjene (jedna od gospodarskih zgrada je obnovljena – Galerija Skurjeni)	prihvatljiva ideja obnove – Grad Zapresic promovira ideju obnove s namjenama: kultura, obrazovanje i turizam
Sveta Helena (Sv. Ivan Zelina)	loše (dio dvorca u ruševnom je stanju)	stanovanje (polovica dvorca); bez namjene (ruševni dio dvorca)	nezadovoljavajuća namjena
Štakorovec (Brckovljani)	odlično – obnova i dogradnja (1998.)	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva namjena
Vrbovec	dobro	poslovna namjena	prihvatljiva namjena
DVORCI KRAPINSKO-ZAGORSKE ŽUPANIJE (31)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Bedekovcina Gornja	dobro	socijalna ustanova – popravni dom za mladež	nezadovoljavajuća namjena zbog vrijednosti dvorca
Bedekovcina Donja	loše – obnova u tijeku	stanovanje	prihvatljiva namjena
Belec/Selnica	loše	bez namjene	
Bežanec	odlično	hotel, restoran	prihvatljiva namjena
Bracak	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
Donja Batina – kurija Jelacic	dobro	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Dubrava	dobro	stanovanje	prihvatljiva namjena
Gorica	dobro	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Gornja Bistra	dobro	bolnica	nezadovoljavajuća namjena zbog vrijednosti dvorca
Gornja Stubica	odlično	kultura – muzej, galerija	prihvatljiva namjena
Gredice	dobro – replika dvorca na starim temeljima (1985.)	ugostiteljstvo	prihvatljiva namjena
Jakovlje	loše	stanovanje i ateljei umjetnika	prihvatljiva namjena
Klokovec	odlično – obnova i dogradnja dvorca (1995.)	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva namjena
Lobor	loše	bez namjene	
Mali Tabor	loše	bez namjene	
Marija Bistrica	loše	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Miljana	odlično – obnova dvorca (1985.)	stanovanje – nova namjena (vila), poslovni i izložbeni prostor	prihvatljiva namjena
Mirkovec	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
Novi Dvori Klanječki/Cesargradski	loše – ruševina	bez namjene	
Oroslavje Donje	loše	bez namjene	
Oroslavje Gornje	loše – ruševina	bez namjene	
Popovec	dobro	arhiv – spremište (Povijesni arhiv grada Varaždina)	prihvatljiva namjena
Poznanovec	loše	bez namjene	
Razvor (Kumrovec)	dobro	bez namjene	

Stubicki Golubovec	dobro	kultura – galerija, koncerti („Kajkaviana“)	prihvatljiva namjena
Sv. Križ Zacretje	loše – obnova u tijeku	poslovno – Institut za informatičke inovacije – namjena u nastajanju	prihvatljiva ideja obnove – vlasnik razvija ideju obnove sa sadržajima: kongresna dvorana, izložbe, muzej i dr.
Ščrbinec	dobro	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Tuheljske Toplice – kurija Mihanović	odlično	ugostiteljstvo i turizam (restoran)	prihvatljiva namjena
Velika Horvatska	loše	osnovna škola (očekuje se njeno skoro preseljenje)	prihvatljiva namjena (ne postoji ideja namjene nakon iseljenja škole)
Veliki Tabor	loše – obnova u tijeku	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Zaježda	loše – ruševina	bez namjene	
DVORCI VARAŽDINSKE ŽUPANIJE (20)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Bisag	loše – ruševina	bez namjene	
Bajnski Dvori	loše	bez namjene	
Bela I.	loše – obnova u tijeku	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva ideja obnove
Bela II.	loše	bez namjene	prihvatljiva ideja obnove – vlasnik razvija ideju turističko-kulturne namjene
Jalkovec	odlično	poslovna namjena	prihvatljiva namjena
Jalžabet	dobro	socijalna ustanova – staracki dom	prihvatljiva namjena
Klenovnik	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
Ludbreg	odlično – obnova dvorca (2000.)	kultura – radionica za restauraciju umjetnina	prihvatljiva namjena
Martijanec	loše – obnova u tijeku	bez namjene	prihvatljiva ideja obnove – vlasnik razvija ideju stanovanja, te turističko-poslovno-kulturne namjene
Maruševac	loše	bez namjene	
Novi Marof	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
Opeka	loše – ruševina	bez namjene	nužna obnova perivoja zbog njegove vrijednosti
Radovečki Križovljan	loše – ruševina	bez namjene	nužna obnova perivoja zbog njegove vrijednosti
Šaulovec	dobro	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva namjena
Trakošćan	odlično	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Varaždin – Stari grad	odlično	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Veliki Bukovec	dobro	poslovna namjena, ugostiteljstvo – privremena namjena	prihvatljiva privremena namjena – ne postoji ideja trajne namjene
Vidovec	loše	stanovanje	Nezadovoljavajuća namjena
Vinica Donja	loše	bez namjene	
Vinica Gornja	loše	bez namjene	
DVORCI MEĐIMURSKE ŽUPANIJE (2)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Čakovec	dobro	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Pribislavec	dobro	osnovna škola	prihvatljiva privremena namjena
DVORCI SISACKO-MOSLAVACKE ŽUPANIJE – SJEVERNO OD RIJEKE SAVE (2)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Kutina	dobro	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Popovaca	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
DVORCI KOPRIVNICKO-KRIŽEVACKE ŽUPANIJE (3)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Durdevac	dobro	kultura – muzej, ugostiteljstvo	prihvatljiva namjena
Gornja Rijeka	loše	bez namjene	
Rasinja	loše	bez namjene	
DVORCI BJELOVARSKO-BILOGORSKE ŽUPANIJE (2)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Daruvar	dobro	srednja škola	prihvatljiva namjena
Dioš (Končanica)	loše	bez namjene	

DVORCI VIROVITICKO-PODRAVSKE ŽUPANIJE (6)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Cabuna (Suhopolje)	loše - ruševina	bez namjene	
Kapela Dvor (Lukac)	loše - ruševina	bez namjene	
Orahovica	dobro	kultura - knjižnica	prihvatljiva namjena
Suhopolje	loše - ruševina	bez namjene	
Špišić Bukovica	dobro	poslovna namjena - sjedište općine	prihvatljiva namjena
Virovitica	dobro	kultura - muzej, galerija	prihvatljiva namjena
DVORCI POŽEŠKO-SLAVONSKE ŽUPANIJE (5)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Brestovac	odlično	poslovna.	prihvatljiva namjena
Kaptol	loše - ruševina	bez namjene	
Kutjevo	dobro	bez namjene	
Pakrac	dobro	srednja škola	prihvatljiva namjena
Trenkovo	loše	bez namjene	
DVORCI BRODSKO-POSAVSKE ŽUPANIJE (1)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Cernik	loše	bez namjene	
DVORCI OSJECKO-BARANJSKE ŽUPANIJE (11)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Bilje	loše	poslovna namjena - privremena namjena	prihvatljiva privremena namjena - ne postoji ideja trajne namjene
Bizovac	dobro	poslovna namjena - sjedište općine	prihvatljiva namjena
Cepin	loše	socijalna ustanova - staracki dom	prihvatljiva privremena namjena - poželjna promjena namjene
Darda	loše	bez namjene	
Donji Miholjac	dobro	poslovna namjena - sjedište gradske uprave	prihvatljiva privremena namjena - poželjna promjena namjene
Fericianci	dobro	poslovno-ugostiteljska	prihvatljiva namjena
Našice - veliki dvorac	dobro	kultura - muzej	prihvatljiva namjena
Našice - mali dvorac	loše	razni korisnici - škola	nezadovoljavajuća namjena
Retfala (Osijek)	dobro	bolnica (dio dvorca) vjerska namjena (dio dvorca - staracki dom)	prihvatljiva namjena - poželjna jedna namjena
Tenje (Osijek)	dobro	osnovna škola	prihvatljiva namjena
Valpovo	loše (obnova u tijeku; obnovljen dio dvorca)	kultura - glazbena škola, muzej	prihvatljiva ideja obnove - grad razvija ideju kulturno-turističko-poslovne namjene
DVORCI VUKOVARSKO-SRIJEMSKE ŽUPANIJE (3)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Ilok	dobro	kultura - muzej - u izradi je projekt obnove dvorca i muzeja	prihvatljiva namjena
Nuštar	loše	bez namjene	
Vukovar	loše (ratna oštećenja)	kultura - muzej	prihvatljiva namjena (nužna cjelovita obnova)

građevno stanje dvoraca prema kategorijama: odlično, dobro, loše, loše – obnova u tijeku, loše – ruševina. Tabela 3 donosi po županijama sumarni pregled korištenja dvoraca s 12 namjena: stanovanje – izvorno, stanovanje – novo, stanovanje, škola, arhiv, socijalna ustanova, bolnica, vjerska namjena, poslovna namjena, hotel-sko-ugostiteljska namjena, kultura i bez namjene. U tabeli 4 daje se po županijama sumarna ocjena prihvatljivosti namjene dvoraca prema šest kategorija: sačuvan kontinuitet izvorne namjene, prihvatljiva namjena, prihvatljiva ideja obnove, prihvatljiva privremena namjena, nezadovoljavajuća namjena i bez ideje namjene.

ANALIZA GRAĐEVNOGA STANJA dvoraca sjeverne Hrvatske (tabela 2) pokazuje da je gotovo polovica dvoraca i kurija u lošem stanju. Samo je 12% dvoraca u odličnom stanju

TABELA 2 – GRAĐEVNO STANJE DVORACA SJEVERNE HRVATSKE (ODABIR 100 DVORACA - TABELA 1)

ŽUPANIJA (broj dvoraca)	odlično	dobro	loše	loše obnova u tijeku	loše – ruševina
Grad Zagreb (1)	1	0	0	0	0
Zagrebačka (13)	1	8	4	0	0
Krapinsko-zagorska (31)	5	12	8	3	3
Varaždinska (20)	4	5	6	2	3
Međimurska (2)	0	2	0	0	0
Sisačko-moslavačka (2)	0	2	0	0	0
Koprivničko-križevačka (3)	0	1	2	0	0
Bjelovarsko-bilogorska (2)	0	1	1	0	0
Virovitičko-podravsk (6)	0	3	0	0	3
Požeško-slavonska (5)	1	2	1	0	1
Brodsko-posavska (1)	0	0	1	0	0
Osječko-baranjska (11)	0	6	4	1	0
Vukovarsko-srijemska (3)	0	1	2	0	0
100 DVORACA	12	43	29	6	10

TABELA 3 – KORIŠTENJE DVORACA SJEVERNE HRVATSKE (ODABIR 100 DVORACA)

ŽUPANIJA (broj dvoraca)	stano- vanje – izvorno	stano- vanje – novi	stano- vanje	škola	arhiv	socijalna ustanova	bolnica	vjerska namjena	poslovna namjena	hotel.- ugost. namjena	kultura	bez namjene
Grad Zagreb (1)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zagrebačka (13)	1	1	2	1	1	2	0	1	1	1	0	2
Krapinsko-zagorska (31)	4	2	3	1	1	1	3	0	1	3	3	9
Varaždinska (20)	0	2	1	0	0	1	2	0	2	0	3	9
Međimurska (2)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
Sisačko-moslavačka (2)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0
Koprivničko-križevačka (3)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
Bjelovarsko-bilogorska (2)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Virovitičko-podravsk (6)	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	3
Požeško-slavonska (5)	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	3
Brodsko-posavska (1)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Osječko-baranjska (11)	0	0	0	1	0	1	1	0	4	0	3	1
Vukovarsko-srijemska (3)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1
100 DVORACA	5	6	6	6	2	5	7	1	11	4	16	31

što podrazumijeva da je dvorac nedavno obnovljen te da se redovito brine o njegovoj obnovi. Ocjenjuje se da je 43 % dvoraca u dobrom građevnom stanju što znači da se o njima brine, ali zbog nedostatka novca ta briga nije kontinuirana i trebala bi biti bolja. U izrazito lošem građevnom stanju jest 45% dvoraca: 10% su ruševine i 35% su u jako lošem stanju pri čemu je obnova u tijeku kod samo 6% dvoraca. Od 14 dvoraca u Zagrebačkoj županiji i Zagrebu samo su 2 u odličnom stanju i 8 u dobrom građevnom stanju, a 4 su dvoraca u lošem stanju. Iskažemo li u postotcima u odnosu na 100 istraživanih dvoraca to znači da je 2% dvoraca u odličnom, 8% u dobrom i 4% u lošem stanju. U Krapinsko-zagorskoj županiji je gotovo je trećina dvoraca od istraživanih dvoraca u Hrvatskoj pri čemu je 5% u odličnom stanju, 12% u dobrom a 14% u lošem

TABELA 4 – OCJENA PRIHVATLJIVOSTI NAMJENE DVORACA SJEVERNE HRVATSKE (ODABIR 100 DVORACA)

ŽUPANIJA (broj dvoraca)	sačuvan kontinuitet izvorne namjene	prihvatljiva namjena	prihvatljiva ideja obnove	prihvatljiva privremena namjena	nezadovoljavajuća namjena	bez ideje namjene
Grad Zagreb (1)	0	1	0	0	0	0
Zagrebačka (13)	1	6	1	0	4	1
Krapinsko-zagorska (31)	4	15	1	0	2	9
Varaždinska (20)	0	8	3	1	1	7
Međimurska (2)	0	1	0	1	0	0
Sisacko-moslavačka (2)	0	2	0	0	0	0
Koprivničko-križevačka (3)	0	1	0	0	0	2
Bjelovarsko-bilogorska (2)	0	1	0	0	0	1
Virovitičko-podravska (6)	0	3	0	0	0	3
Požeško-slavonska (5)	0	2	0	0	0	3
Brodsko-posavska (1)	0	0	0	0	0	1
Osječko-baranjska (11)	0	5	1	3	1	1
Vukovarsko-srijemska (3)	0	2	0	0	0	1
100 DVORACA	5	47	6	5	8	29

stanju. Petina dvoraca nalazi se u Varaždinskoj županiji pri čemu je 4% u odličnom, 5% u dobrom, a 11% u lošem stanju. U Osječko-baranjskoj županiji nalazi se 11% dvoraca pri čemu je 6% u dobrom stanju, a 5% u lošem građevnom stanju. Ostale županije imaju manji broj dvoraca, a stanje je vidljivo u tabeli 2.

KORIŠTENJE DVORACA sjeverne Hrvatske prikazano je u tabeli 3. Od 100 istraživanih dvoraca samo se 5 koristi u izvornoj namjeni što znači da je samo 5% dvoraca sačuvalo kontinuitet izvornog stanovanja plemićkih obitelji (4 dvorca/kurije u Hrvatskom zagorju i 1 kurija u Zagrebačkoj županiji). Temeljitu obnovu (katkada i preoblikovanje) u funkciji suvremenog stanovanja doživjelo je 6% dvoraca (1 u Zagrebu, 1 u Zagrebačkoj županiji, 2 u Krapinsko-zagorskoj i 2 u Varaždinskoj županiji). Još 6% dvoraca koristi se za stanovanje koje se ne može ocijeniti kvalitetnim i primjerenim tradiciji dvoraca. Dakle, 17% dvoraca u sjevernoj Hrvatskoj koristi se za stanovanje. U 16% dvoraca nalazi se namjena koju svrstavamo u kulturu (muzej, izložbeni prostor, knjižnica). Poslovna namjena nalazi se u 10% dvoraca. U šest dvoraca su škole (osnovne ili srednje); dva se dvorca koriste kao arhivi; socijalne ustanove nalaze se u pet, a bolnica u sedam dvoraca; u jednom je dvorcu vjerska namjena, a hotelsko-ugostiteljska namjena u samo četiri dvoraca. Čak 32% nema nikakvu namjenu što znači da su ti dvorci prazni i da prijeti njihov nestanak ako se u kratkom vremenu ne započne s njihovom obnovom.

OCJENA PRIHVATLJIVOSTI NAMJENE dvoraca sjeverne Hrvatske (tabela 4) provedena je ispitujući šest kriterija: sačuvan kontinuitet izvorne namjene, prihvatljiva namjena, prihvatljiva privremena namjena, prihvatljiva ideja obnove (ako postoji projekt ili idejna zamisao buduće namjene), nezadovoljavajuća postojeća namjena i dvorci za koje ne postoji nikakva ideja buduće namjene. Kontinuitet izvorne namjene od sto istraživanih primjera (stanovanje plemićkih obitelji ili njihovih nasljednika) sačuvan je samo kod pet dvoraca: kurija Domjanić u Donjoj Zelini, kurija Jelčić u Donjoj Batini nedaleko Zlatara, dvorac Gorica pokraj Pregrade, dvorac baruna Hellenbach u Mariji Bistrici i dvorac Ščrbinec plemića Kiš Šaulovečkih nedaleko Zlatara. Prihvatljiva postojeća namjena ocijenjena je za 47 dvoraca, prihvatljiva privremena namjena za 5 dvoraca te za 6 dvoraca može se pozitivno ocijeniti zamisao obnove koja je u tijeku ili još nije niti počela. Zbog svoje vrijednosti i mogućnosti primjerenijeg korištenja devet

BAJNSKI DVORI

NAŠICE – MALI DVORAC

je dvoraca za koje se ocjenjuje da imaju nezadovoljavajuću namjenu. To su dvorci/kurije u Dugom Selu, Januševac pokraj Zaprešića, Lovrečina pokraj Vrbovca, Sveta Helena nedaleko Zeline, Gornja Bedekovčina, Gornja Bistra, Vidovec nedaleko Varaždina i Mali dvorac u Našicama. Čak je 29 dvoraca za koje ne postoji nikakva ideja nove namjene. Ocjenjujući prihvatljivost namjene možemo zaključiti da 52% dvoraca zadovoljava kriterij prihvatljivosti namjene, 37% dvoraca ima nezadovoljavajuću namjenu ili ne postoji ideja moguće namjene koja će sačuvati dvorac, a 11% dvoraca ima prihvatljivu privremenu namjenu odnosno prihvatljivu zamisao obnove što ne osigurava njihovu zaštitu i očuvanje u budućnosti ali pruža nadu u njihov opstanak.

ZAKLJUČAK

TRADICIJA IZGRADNJE DVORACA, vila i ljetnikovaca, kao i zamkova na tlu Hrvatske, duga je dva tisućljeća. Izgradnju dvoraca i vila pratimo od antičkoga (rimskoga) doba i od tada uz veće ili manje izmjene neprekinuto traje do danas. Taj poseban tip stambene arhitekture doživljavao je mijene ovisno o društveno-političkim prilikama. Kada su te prilike bile sigurne od ratova grade se dopadljivi dvorci, vile i ljetnikovci u krajoliku, a u stoljećima nesigurnosti i ratovanja grade se utvrđeni dvorci i zamkovi.

Velika je RAZNOLIKOST TIPOLOGIJE I NAZIVLJA GRAĐEVINA dvorske i ladanjske arhitekture. U svakodnevnom govoru često se dvorci, kurije, zamkovi, ljetnikovci i vile smatraju sličnoznačnicama, iako postoje bitne razlike. DVORAC je ladanjsko prebivalište plemstva i aristokracije, sjedište vlastelinskog posjeda. Osim glavne zgrade dvorac čine i gospodarske zgrade, perivoj, korisni vrtovi, voćnjaci i okolni gajevi. KURIJA je kuća nižeg i seljačkog plemstva, sjedište manjeg gospodarstva, ali i boravište svećenika (župna kurija, kanonička kurija). Od dvorca se razlikuje manjom površinom i skromnijim izgledom. ZAMAK je kasnosrednjovjekovni utvrđeni dvorac, građen na teže pristupačnom brežuljku (*Burg*) ili u močvarnoj dolini (*Wasserburg*), a dolazi još pod imenima: plemićki grad, feudalni grad, kaštel. LJETNIKOVAC je veća stambena građevina s perivojem bogatih građana i aristokracije, na odvojenom prirodno lijepom položaju izvan grada, koja se koristi najčešće u ljetnom dijelu godine. VILE su arhitektonski prepoznatljive stambene zgrade namijenjene stalnom stanovanju u gradu ili na rubu grada, smještene u lijepim gradskim predjelima s perivojima i gajevima.

Bitan PREDUVJET IZGRADNJE dvoraca, ljetnikovaca i vila jest sigurnost posjeda što podrazumijeva stabilne društveno-gospodarske i političke prilike. ANTIČKE VILE u Hrvatskoj grade se najčešće u kasnijem rimskom razdoblju, od 1. stoljeća prije Krista do 4. stoljeća. RENESANSNI LJETNIKOVCI na području Dubrovnika podižu se istovremeno s talijanskim vilama tijekom 15. i 16. stoljeća, a njihova se gradnja nastavlja do početka 19. stoljeća. Iako se već krajem 16. stoljeća u Hrvatskom zagorju pregrađuju neki zamkovi u dvorce, prvi novi BAROKNI DVORCI u sjeverozapadnoj Hrvatskoj grade se od početka 17., a u Slavoniji od početka 18. stoljeća. Tijekom 19. stoljeća učestala je gradnja KLASICISTIČKIH I HISTORICISTIČKIH DVORACA. VILE se grade u većim gradovima od kraja 19. stoljeća, a najvrjednije su secesijske i modernističke vile. Posljednji pravi dvorci u Hrvatskoj podižu se početkom 20. stoljeća.

U Hrvatskom zagorju i na dubrovačkom području najveća je GUSTOĆA DVORACA (kurija, ljetnikovaca) u Hrvatskoj. Razlog je tome što su ti prostori stoljećima bili zaštićeni od ratnih sukoba, a posjedi su brojni i maleni. Na prostoru sjeverne Hrvatske istočno od Zagreba pa do Iloka jednak je broj dvoraca kao u Hrvatskom zagorju, ali na otprilike osam puta većoj površini. Na prostoru nekadašnje Vojne krajine dvoraca nema, jer tu nije bilo ni plemićkih posjeda.

NESPEŠ

NUŠTAR

Osim što su doživljavali PREOBLIKOVANJA i arhitektonske PREINAKE uslijed promjena stilskih i arhitektonskih obilježja, dvorci su tijekom povijesti doživljavali i PRENAMJENE uslijed promjene načina korištenja i novih životnih potreba. Prenamjene i obnove bile su uvjetovane i ratnim razaranjima te promjenama vlasnika i izvornog korištenja dvoraca. Prilagodba dvoraca aktualnim namjenama i novim načinima korištenja nije samo danas aktualna tema. Ona je neprekidno prisutna tijekom dva tisućljeća povijesti izgradnje dvoraca.

PROPADANJE I ZAPUŠTANJE DVORACA u Hrvatskoj započelo je sredinom 19. stoljeća nakon ukidanja kmetstva i feudalnog društvenog poretka, a nastavlja se u godinama nakon Prvoga svjetskog rata zbog provedbe agrarne reforme i smanjenja vlastelinskih posjeda. Bitne promjene su nastale Nakon Drugoga svjetskog rata kada su svi dvorci, renesansni ljetnikovci i veće vile nacionalizirani, a njihovi vlasnici su u većini slučajeva napustili Hrvatsku. Od tada počinje uništavanje, zapuštanje i prenamjena hrvatskih dvoraca i renesansnih ljetnikovaca, a tragične posljedice vidljive su još i nakon pola stoljeća. Negrija za dvorce sjeverne Hrvatske i dubrovačke renesansne ljetnikovce nastavlja se i u Republici Hrvatskoj nakon Domovinskog rata.

U Hrvatskoj ne postoji razrađeni i znanstveno-stručno utemeljeni SUSTAV VRJEDNOVANJA DVORACA, kurija, zamkova, ljetnikovaca i vila. Zbog toga nam nisu poznate najvrjednije građevine europske vrijednosti, kao ni nacionalnog, regionalnog ili lokalnog značaja. Posljedica toga jest da katkada najvrjedniji dvorci propadaju, a za one lokalnoga značaja nerijetko se određuju pretjerano zahtjevni uvjeti za obnovu.

Iako su dvorci, kurije, zamkovi, vile i ljetnikovci kulturna dobra te se za njih primjenjuje Zakon o zaštiti kulturnih dobara, neprijeporno je da ih se promatra s različitih gledišta – ponajprije s kulturno-povijesnog, konzervatorskog, arhitektonsko-pejzažnog, gospodarsko-poduzetničkog i turističkog. Pri tome valja poštivati polazišta svih tih gledišta te kod pronalaženja odgovarajuće namjene uvažavati različite kriterije pazeći na vrijednosnu kategoriju građevine.

Analiza aktualnog korištenja dvoraca napravljena je 2005. godine na temelju odabranih 100 primjera dvoraca i većih kurija sjeverne Hrvatske. Istraživani dvorci nalaze se u 12 županija i u Gradu Zagrebu. Otprilike polovica dvoraca (45%) u lošem je građevnom stanju i nužna im je žurna obnova jer će građevno toliko propasti da će svaka obnova u budućnosti doći u pitanje. Bez namjene je 32% dvoraca što znači da propadaju te da će uskoro postati ruševine, ako to već nisu. Čak 37% dvoraca ima nezadovoljavajuću namjenu ili ne postoji nikakva zamisao buduće namjene. Kada bismo odabranim dvorcima sjeverne Hrvatske pridodali i dubrovačke ljetnikovce rezultati istraživanja bili bi još porazniji.

U svrhu unaprjeđenja zaštite, obnove i revitalizacije dvoraca, kurija, zamkova, povijesnih ljetnikovaca i vila u Hrvatskoj predlaže se:

- 1) Napraviti za cijelu Hrvatsku sustavnu evidenciju (približno 1300 građevina bez povijesnih vila) kako bi se utvrdio njihov broj, građevno stanje i način korištenja te drugi podatci od kulturno-povijesnog značaja i važnosti za obnovu i revitalizaciju.
- 2) Provesti vrjednovanje (kategorizaciju) kako bi se u skladu s njihovim vrijednostima postavili kriteriji zaštite, obnove i prenamjene. Vrjednovanje je preduvjet internacionalizacije hrvatskih dvoraca i sličnih građevina što podrazumijeva njihovu usporedbu s europskim primjerima.
- 3) Posvetiti više brige na državnoj razini za zaštitu i obnovu, za iznalaženje nove prihvatljive namjene te poraditi na stvaranju nacionalne strategije zaštite, obnove i revitalizacije dvoraca i sličnih građevina. Boljoj zaštiti pridonijela bi kategorizacija te postavljanje jasnih kriterija za obnovu i revitalizaciju prema kategoriji zaštite.

RASINJA

SUHOPOLJE – TEREZOVAČ

SVETA HELENA

TRENKOVO

VALPOVO

- 4) Prihode od spomeničke rente znatnije usmjeriti prema unaprijed postavljenim kriterijima na obnovu dvoraca i sličnih građevina. Zbog njihova lošeg stanja nije moguće čekati „bolja vremena”. Bržoj obnovi pridonijele bi porezne olakšice za ulaganja u njihovu obnovu, pri čemu bi postotak olakšice mogao biti proporcionalan sa spomeničkom kategorijom građevine.
- 5) Po uzoru na slične institucije u Europi (primjerice *Istituto Ville Venete*) utemeljiti institut ili centar za istraživanje i obnovu dvoraca, kurija, zamkova, ljetnikovaca i vila jer nije moguća sustavna skrb za tako velik broj kulturnih dobara bez središnje institucije koja će provoditi i poticati koordinirane aktivnosti od znanstvenih istraživanja, preko medijske i marketinške promičbe do gospodarskih i turističkih programa koji mogu pridonijeti obnovi i revitalizaciji tih građevina.
- 6) Pripremiti se kroz različite projekte (kao što je i *Projekt Interreg IIIb_Cadses_Villas*) za korištenje europskih pristupnih fondova koji će omogućiti financiranje barem nekih aktivnosti obnove i revitalizacije dvoraca, kurija, zamkova, ljetnikovaca i vila.
- 7) Pod pokroviteljstvom i u suradnji s Ministarstvom turizma, turističkim zajednicama i Ministarstvom kulture pokrenuti dobro pripremljene i marketinški osmišljene projekte kulturnih putova dvoraca na teritoriju cijele Hrvatske, a posebice na područjima najveće gustoće takvih građevina kao što su Hrvatsko zagorje i cijela sjeverozapadna Hrvatska, Slavonija i šire dubrovačko područje.
- 8) Pod pokroviteljstvom i u suradnji s Ministarstvom kulture, Ministarstvom turizma i turističkih zajednica pokrenuti marketinški osmišljen nacionalni projekt sponzoriranih obnova i revitalizacije dvoraca u cijeloj Hrvatskoj jer nemoguće je osigurati golema sredstva za obnovu najvrjednijih dvoraca i pronalaženje prihvatljive održive namjene bez sponzora i donatora.

LITERATURA

1. BEUSAN, Mario (1988.) *Prilog istraživanju dvoraca Hrvatskog zagorja – efikasnija zaštita i turizam*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
2. HORVAT, Anđela; HABUNEK-MORAVAC, Štefica; ALEKSIĆ, Nada (1970.) *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske – stanje i mogućnosti njihova uključenja u suvremeni život*, studija, Zagreb, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture SRH
3. MARKOVIĆ, Vladimir (1975.) *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb, „Kajkavsko spravišće”
4. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1989.) *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”
5. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”
6. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1992.) *Schlösser und Gärten des Kroatischen Zagorje*, Zagreb, „Školska knjiga”
7. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1992.) *Castles, manors and Gardens of Croatian Zagorje*, Zagreb, „Školska knjiga”
8. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (2005.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”, isbn 953-0-60525-0, 3. izdanje
9. OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (1998.) *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*, Zagreb, „Šcitaroci”, isbn 953-97121-0-6
10. OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (2000.) *Slawoniens Schlösser – von Zagreb bis Vukovar*, Graz-Stuttgart, „Leopold Stocker Verlag”, isbn 3-7020-0899-3
11. OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (2001.) *Manors and gardens in Croatia – Slavonia from Zagreb to Vukovar*, Zagreb, „Šcitaroci”, isbn 953-97121-1-4
12. SZABO, Gjuro (1920.) *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, „Matica hrvatska”
13. SZABO, Gjuro (1939.) *Kroz Hrvatsko zagorje*, Zagreb

DR. KURT RAKOBITSCH, MAG. EVA KARPFF-FORTIN

ODABIR PRIMJERENIH NAMJENA, VRJEDNOVANJE I KREATIVNO UPRAVLJANJE KORUŠKIM DVORCIMA I ZAMKOVIMA

COOPERATION FOR THE COMPATIBLE USE, VALORISATION AND CREATIVE MANAGEMENT OF CARINTHIAN STATELY HOMES AND CASTLES

Zastita, revitalizacija i pronalaženje primjerene namjene za europsko kulturno naslijeđe bitne su odrednice europske regionalne politike. Europska komisija ne smatra kulturu samo javnom obvezom koja košta, već je kultura od temeljne važnosti za gospodarski, javni i društveni razvoj.

U Projekt „Villas – stately homes and castles” koji je odobren 2004. godine i koji se odvija u sklopu europskog programa Interreg III B Cadeses uključio se Ured vlade Koruške, odnosno Zavod 20 za prostorno planiranje, zajedno s još 15 partnera. Cilj projekta jest zaštita, revitalizacija i primjerena namjena dvoraca i zankova (burgova) u četiri zemlje – Austriji, Italiji, Hrvatskoj i Grčkoj. Projekt uvelike pridonosi utvrđivanju stavova što rezultira većom suradnjom u razvijanju aktivnosti usmjerenih na promicanje kulturnog naslijeđa i kulturnog identiteta, uzimajući u obzir posebnosti svakog naroda.

U Koruškoj je istraživanje obuhvatilo više od 400 zdanja koja su ocijenjena kao prihvatljiva za uključenje u projekt. Stotinjak vlasnika dvoraca i zankova zainteresirano je za intenzivnu suradnju unutar ove mreže, među ostalim i iz marketinških razloga. Tijekom jednog drugog selekcijskog procesa bilo je odabrano sedam pilot projekata na kojima je počela primjena revitalizacije, marketinških strategija i kulturno-regionalnih poticaja za Korušku.

U suradnji s „Kärnten Werbung” agencijom za regionalnu turističku promociju, izrađuje se zajednička turistička ponuda. Vec je izrađena internetska stranica posvećena kulturnom turizmu – www.kaernten.at.

Na transregionalnoj razini provodi se usporedba s konkurencijom, izrađuju znanstvene baze podataka i primjenjuju najbolja iskustva.

The conservation, revitalization and compatible use of the European cultural heritage are a very important part of the European regional policy. According to the European Commission, culture is not only a cost causing public duty, but holds a fundamental position as far as economic, public and social development are concerned.

The Interreg III B Cadeses project „Villas – stately homes and castles” was filed by the Office of the Carinthian Government, Department 20 – Spatial Planning, together with 15 other partners and authorised in 2004. „Villas – Stately Homes and Castles” is a project that concerns itself primarily with the conservation, revitalisation and compatible use of castles, stately homes and manors in four nations (Austria, Italy, Croatia and Greece). Furthermore, the project contributes substantially to the shaping of opinions and consequently to more cooperation as far as the development of activities for the advancement of the cultural heritage and cultural identity in consideration of the uniqueness of the different peoples.

More than 400 objects in Carinthia were examined by experts and rated applicable for the project. About 100 owners of stately homes and castles are interested in an intensive cooperation within a network for, amongst others, marketing reasons. In the course of another selection process, seven pilot projects have been selected, where exemplary measures for revitalisation, marketing strategies and cultural-regional impulses for Carinthia are being realized.

Together with the „Kärnten Werbung”, the regional tourism marketing agency, collective culture tourist offers are being worked out. At present, a culture tourist website is being implemented which can be found at www.kaernten.at.

As far as the transregional context is concerned, competition analyses, scientific databases and best practice examples are being implemented.

KLJUČNE RIJEČI:

- KULTURNO NASLIJEĐE
- JAČANJE SVIJESTI / INFORMIRANOSTI
- DVORCI I BURGVI U KORUŠKOJ
- MREŽA
- MARKETING
- TURISTIČKA KORIST

KEY WORDS:

- CULTURAL HERITAGE
- AWARENESS RAISING
- STATELY HOMES AND CASTLES IN CARINTHIA
- NETWORK
- MARKETING
- TOURIST BENEFIT

Dr. KURT RAKOBITSCH
Amt der Kärntner Landesregierung
Abt. 20 – Landesplanung
EU-Programmgeschäftsstelle
Wulfengasse 13-15, A-9020 Klagenfurt
www.ktn.gv.at/eupgst
Tel. +43 (0)50 536 32061
Fax +43 (0)50 536 32007
E-mail: kurt.rakobitsch@ktn.gv.at

Mag. EVA KARPFF-FORTIN
Office of the Government of Carinthia
Department 20 – Spatial Planning and Development
Wulfengasse 13-15, A-9020 Klagenfurt, Austria
Tel. +43 (0)50 536 32056
Fax +43 (0)463 536 32007
E-mail: eva.karppf@ktn.gv.at

The conservation, revitalisation and compatible use of the cultural heritage are a very important part within European regional policy. Consequently, the European Commission is of the opinion that „culture is not only a cost causing public duty, but holds a fundamental position as far as economic, public and social development are concerned“. The advancement of culture does not only take place on the architectural level but furthermore concerns itself on the conservation and advancement of traditions and identities for the benefit and strengthening of the European regions.

The Interreg III B Cadeses project „Villas – stately homes and castles“, which was filed by the Office of the Carinthian Government, Department 20 – Spatial Planning, together with 15 other partners and which was authorised in 2004, makes allowance for these European requirements. „Villas – stately homes and castles“ is a project that contributes not only to the conservation, revitalisation and compatible use of castles, stately homes and manors in four nations (Austria, Italy, Croatia and Greece) but also contributes substantially to the shaping of opinions and consequently to more cooperation as far as the development of activities for the advancement of the cultural heritage and cultural identity in consideration contributes to a common understanding of the uniqueness of the different peoples.

More than 400 objects in Carinthia were examined together with the State Office for the Protection of Cultural Monuments, the Archive of the County of Carinthia and other experts, and rated applicable for the project. About 100 owners of stately homes and castles are interested in an intensive cooperation within a network for, amongst others, marketing reasons.

In the course of another selection process, seven pilot projects have been selected, where exemplary measures for revitalisation, marketing strategies and cultural-regional impulses for Carinthia are being realized. These seven pilot projects – *Burg-ruine Griffen*, *Alte Burg Gmünd*, as well as the castles of *Wolfsberg*, *Möderndorf*, *Pöckstein* and *Rosegg* should, through tightly focused public relations in the different regional media, enhance important shaping of opinions for the cultural heritage in Carinthia.

Moreover, these data collections are an important basis for cooperation with the *Kärnten Werbung*, working together on Carinthianwide cultural-tourist offers. Concerning this cooperation, the first step will be the realisation of a Villas cultural-theme channel on the marketing website www.kaernten.at.

Villas was started in the beginning of 2004 for duration of three years. As far as the transregional coherence is concerned, additionally competition analysis, best practice examples and scientific databases are being realised, which are being exchanged between the individual partners. The total costs of the project come to 2,5 Mio Euro,

whereupon Carinthia contributes 350.000 Euro for three years for the revitalisation, EU-co financing included.

SEVEN PILOT PROJECTS FOR CARINTHIA

In order to depict the goals of the Villas-project, experts of the State Office for the Protection of Cultural Monuments and the Archive of the County of Carinthia selected seven objects in Carinthia in a selection process as so called pilot projects. Beside the transfer of know-how within the network, with these seven objects, the awareness of the public for cultural values in their adjacency should be raised through regional public relations. In addition to the economic aspect, a clear economic coherence should be made visible by means of the employment of local handcraft and entrepreneurship.

CULTURAL-HISTORIC MARKETING AND SUPPLY DEVELOPMENT

The conservation of the precious cultural heritage in Carinthia is an important basis for the intensified development and marketing of culture-tourist offers. Therefore, the cooperation with the *Kärnten Werbung* – the official institution of the county of Carinthia for tourist marketing – is a logic strategy for giving the project a sustainable tourist benefit.

The villas website – www.villas.karnten.at – is prepared insofar that it can be integrated into the official tourism website of the county of Carinthia as a culture theme-channel. This culture theme-channel comes to life through the preparatory work within the villas project because it ensures, apart from the geo-coordinated presentation, the availability of about 400 stately homes and castles, picture and short description included.

These basic data make it possible to make a systematic approach and find stately homes and castles, which are on the tourist market already, with an own button 'offers'. All other stately homes and castles appear on the website and prove the diversity of the cultural heritage in Carinthia to the tourists interested in culture.

Likewise, the tourists should be made aware of the cultural highlights in Carinthia in an individual category.

Furthermore, it goes without saying that the website www.villas.karnten.at is directly linked to the official villas homepage as well as to the official marketing homepage of Carinthia.

Moreover, the website is at the same time going to be a platform for the network which is now being implemented.

CULTURE-TOURISM IN CARINTHIA – IT IS ON ITS WAY...

As it has already been mentioned, the culture tourism in Carinthia is an important issue in the supply policy. Therefore, the offer strategy that has been worked out within the Villas project is a solid basis for the positioning of Carinthia in culture-tourism.

All this is about the development of high quality cultural offers. Therefore the villas team is not averse to consider experts who are on the one hand already well known in connection with cultural tourism and have on the other hand, as connoisseurs and scientists, realized various book publications, for the supply development.

The thought is to win an appropriate to enforce the development of tourist offers in cooperation with a marketing expert, who should not be from the tourism sector but a progressive lateral thinker, as well as the experts from the State Office for the Protection of Cultural Monuments, the archive of the county of Carinthia and the *Diozöse Gurk*.

Hereby, a Carinthian Burgen- und Schlösserstraße, cooperation as regards content and corporate marketing strategy for the owners of stately homes and castles who take part in the development of offers, should be the issue.

Moreover, there are no borders as far as the development of offers concerning culture, history and art is concerned.

The development of tourist offers in Carinthia should, combined with the definition of „modern ways” in tourism and the already existing offers that fit into the strategy, build a „culture-tourist network” for Carinthia where also gastronomy and hotel business could be a part and in a creative way take part in the development.

It goes without saying that the villas project fundamentally contributes, through a complementing and holistic view, to the regional development.

THE CARINTHIAN NETWORK-STRATEGY

A Carinthianwide culture-tourist supply development and marketing can only work, if there is a platform which grabs problems concerning the conservation, the compatible use and the revitalisation and accordingly the „bringing to life the ancient objects” and works out solutions, and furthermore takes care of the affected people.

The Villas network particularly fulfils this function and should provide special support for owners of stately homes and castles in Carinthia, until the end of 2006 so far but hopefully further on.

This approach, that is to say to the identification of problems by questionnaire and within two network meetings last autumn has proven to be the right way. The issue question of compatible use and valorisation, culture, history and architecture, marketing and public relations, financing, law and publicity are now being filled with contents.

After several conferences with owners, experts and the villas project team; the main focus is on the following points:

LAW-COUNSELLOR FOR TAX LAW AND UNION LAW

Installation of law counselling days for the discussion and clarification of questions concerning problems with the decision for the legal form or tax questions of legal entities, which attend to the valorisation of objects with cultural value.

A checklist is going to be developed, which should systematically display all problems concerning tax-and union law.

DISENTANGLEMENT OF VALUE ADDED TAX (VAT)

Inquiry concerning problems with Value Added Tax and amusement tax regarding the valorisation of objects with cultural value in the EU and furthermore a proposal for a lobbying in Austria in order to facilitate the tax-situation.

COMBINED INSURANCE

An offer for insurance, which ensures the basic risks in connection with object of cultural value, should be developed by the insurance-economy. This should be provided for all people interested in a kind of combined insurance.

DISTINCT A LAND FROM OBJECTS OF CULTURAL VALUE

Experts' reports are going to be established in order to change the law regarding better conditions of land use regulations.

COURSE OF ACTION FROM THE IDEA TO THE IMPLEMENTED PROJECT

Creation of a checklist how culture-historic projects could work out without problems and what should be paid the most attention to. How can one get permission for an operational facility? Where can one find a personal central contact point in order to get basic information? Which institutions concerning financial furtherance are there? Best practice examples a.s.o.

WEBSITE FRAME FOR THE IMPLEMENTATION OF AN OWN WEBSITE

The general villas marketing website should be linked to the individual websites of the objects. With the aid of a provided website frame all people taking part in the general website should be animated to establish their own, personal and detailed website.

A cross-border network should become a basis for a Europe-wide strategy regarding Cultural Heritage and it should further support the goals of the European Union as far as a directed cultural politic is concerned.

PUBLIC RELATIONS

Within a continually implemented public relation, the network is furthermore a supporter of the culture-historic shaping of opinions. Schools and the publicity with the participation of politics, the media as well as public institutions, which are concerned with the topic, should establish a new awareness concerning the value of culture-historic objects and our cultural past within the general public.

The results from these contents are going to be published on the Carinthian website, via newsletter for the participants of the network, as well as within presentational workshops. The network, that consists of about 100 owners of stately homes and castles, the *Kärnten Werbung*, experts of the State Office for the Protection of Cultural Monuments and the Archive of the County of Carinthia, the Office of the Carinthian Government and other unions as well as public institutions of the county and the state, should be established in Carinthia as a lively platform during the project period.

Regional media reports should be launched together with representatives of politics and the people responsible for the pilot projects in order make the general public aware of the projects and its positive value.

Another important impulse for the cultural political sensitisation in Carinthia is the press coverage about experts, who are invited to talks and discussions within the network.

One of the highlights and milestones for the development of high-quality culture tourism in Carinthia is a Carinthian cultural travel guide that should be published by a well-known publishing company. Furthermore, this travel guide can and will be presented to the general public in different countries.

CULTURE AS A KEY SUBJECT FOR SUCCESSFUL REGIONAL DEVELOPMENT

The European dimension for networked cultural politics is clearly expressed in the Maastricht treaty in article 128 paragraph 4. Culture as an individual part within the European common policy contributes fundamentally to a common understanding.

Hereby, the EU is not to be seen as a superior instance for cultural politics. However, the European cultural policy endorses the existing national and regional cultural advancement through concrete programs for support.

Within the individual European regions, an interesting renaissance of cultural understanding is happening at the moment. In the course of time, culture has gained more and more importance for the local and regional development and also provided new jobs. Especially rural areas and regions dispose of cultural offers above average and of outstanding cultural treasures. This fact should be recognized and turned to account within the regional development.

Lived cultural awareness, which can be reached through the opening, the revitalization and compatible use of stately homes and castles, is a very important contribution to a good quality of life. With the help of the Villas-stately homes and castles project, a further step for a networked economic development and for the recognition of cultural values is being taken in Carinthia in order to take the right steps into the future.

PROF.DR.SC. SONJA JURKOVIĆ, SANJA GAŠPAROVIĆ

ČITANJE TRAGOVA PROŠLOSTI ISTARSKOG POLUOTOKA KROZ OBRIS KULA NI NA NEBU NI NA ZEMLJI: VIRTUALNI TURISTIČKI ITINERARI

READING OF HISTORICAL TRACES ON THE ISTRIAN PENINSULA THROUGH THE CONTOURS OF CASTLES BETWEEN SKY AND EARTH

Na odabranom prostoru poluotoka Istre, koji je posebno gusta arheološka i kulturološka mreža, pokazat će se mreža gotovo potpuno nestalih tragova nekadašnjih zamaka.

Nova turistička ponuda traži suvremeni pristup baštini te suvremen način prikazivanja ne samo postojeće i očuvane baštine, već i one iščezle. I nju treba na neki nov način afirmirati. Virtualni turistički itinerari poslužiti će sasvim drugačijoj privlačnoj turističkoj ponudi, ali ih treba fiksirati i u stvarnom prostoru.

Za „Studiju urbanih jezgri Istre” (Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997.), već je izrađen digitalni prikaz povijesnog razvoja kulturne baštine, ali se sada predlaže novi način interpretacije građe kao digitalna scenografija na samom prostoru. Oblikuju se nove mape kulturoloških priča, svojevrsna virtualno-scenografska ponuda za saznavanje o nestalom u prostoru. Odnos prema nestalim kulturama i susret sa starim okamenjenim tragovima uvijek potiče nedokučivo pitanje: tko je tu bio prije nas?

U Istri bi se moglo iscrtati mnoge itinerare: rubovi granica i njihovi pomaci, gradske lode, zvonici i dvorovi – sve bi se to dalo umrežiti. Svojevrsan prsten označenih razvalina podsjetio bi da je postojala vizualno prijenosna komunikacija mnogo prije digitalnog doba (svjetlom povezani crkveni tornjevi).

Neki novi prsten znakova u krajoliku mogao bi pokazati zaboravljene prostore. Neko novo energetske polje moglo bi povremeno zabljesnuti zainteresiranoj grupi turista i pokazati mjesta kojih više nema. Jer, na sjećanje imaju pravo i oni koji nam nisu uspjeli ostaviti materijalne dokaze svojih dvorova, svojih života i boravka na nekom tlu.

Kreativnom interpretacijom želimo oteti zaboravu njihovo nekadašnje postojanje.

Predlažemo *Flash back* kroz multimedijalne prikaze u prostoru kao mediju.

In the chosen area on the Istria peninsula, highly dense with archaeological and cultural sites, a network of the nearly vanished remains of ruined castles will be shown.

New trends in tourism require a modern approach to our heritage and modern ways to show not only the existing and preserved heritage, but also that one which has vanished. Virtual tourist itineraries will provide an entirely different, yet attractive tourist offer; however, they must first be placed in a real, non-virtual space.

For the „Study of Urban Centers in Istria” conducted by the Faculty of Architecture in 1997, a digital presentation of the historic development and cultural heritage has already been made. Now, a new way of interpreting the data in the form of digital scenography on actual sites is being proposed. This included creation of the new maps with cultural stories, a sort of virtual-scenery program that teaches the history and culture that has vanished from the area. The relationship toward vanished cultures and encounters with petrified remains always raise that eternal question: „Who was here before us?”

Many itineraries could be put together in Istria: border edges, border shifts, town loggias, bell towers and manors, all of them could be integrated into a network. Marked-up ruins that, when a line is drawn between them, form a shape of a ring could remind one of visually transmitted communications from long before the digital age (church steeples communicating by signal lanterns).

A new ring of signs in the landscape could show the way to forgotten places. A new energy field could, from time to time, flash before a group of interested tourists and show them places no longer there. For those who did not leave behind material evidence of their courts, lives and existence also have the right to be remembered.

With creative interpretation we wish to rescue from oblivion their former existence. We propose a flash back via multimedia presentations using space as the medium.

KLJUČNE RIJEČI:

- ISTRIA
- VIRTUALNI TURISTIČKI ITINERAR
- KREATIVNA INTERPRETACIJA

KEY WORDS:

- ISTRIA
- VIRTUAL TOURIST ITINERARY
- CREATIVE INTERPRETATION

Prof.dr.sc. SONJA JURKOVIĆ, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.arhitekt.hr
Tel. +385 (0)1 4639 222
Fax +385 (0)1 4639 284
E-mail: sonja.jurkovic@arhitekt.hr

SANJA GAŠPAROVIĆ, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.arhitekt.hr
Tel. +385 (0)1 4639 222
Fax +385 (0)1 4639 284
E-mail: sanja.gasparovic@arhitekt.hr

Izlaganje potaknuto temom ovoga znanstveno-stručnog skupa – pristup baštini i osmišljavanje ponude kulturnih turističkih putova – odnosi se na Istru, prostor koji je bogat gustom kulturološkom mrežom. Za obradu su odabrane samo razvaline i gotovo potpuno nestali tragovi nekadašnjih zamaka i utvrđenih dvorova. Želimo kreativnom interpretacijom oteći zaboravu njihovo nekadašnje postojanje.

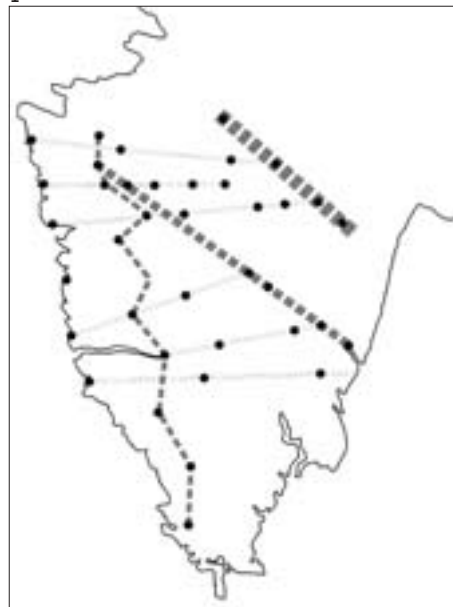
U Istri se može na suvremeni način pokazati ne samo postojeće naslijeđe, već i ono nestalo. Potrebno je umrežiti i onu baštinu koja se do danas nije očuvala. Iako ju je izjeo zub vremena, nema vlasnika i pala je u zaborav – međutim, ona se može na neki nov način afirmirati.

Smatramo da Virtualni turistički itinerari mogu poslužiti sasvim drugačijoj privlačnoj turističkoj ponudi na unutrašnjem istarskom prostoru, kako se ne bi nudio samo seoski turizam.

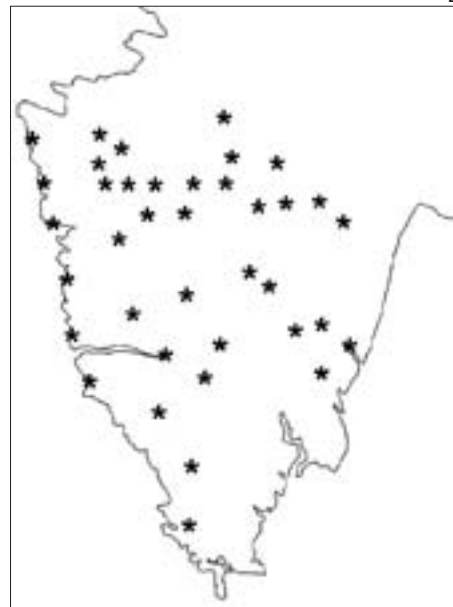
TERRA RECOGNITA¹

Istraživanje te baštine nije novo. Rađeno je za „Studiju urbanističkih cjelina Istarske županije” (Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za urbanizam i prostorno planiranje, 1998.). Već sam naslov „Terra recognita” govori o prepoznavanju osobnosti i osobitosti istarskoga naslijeđa. Za ovu je priliku na novi način interpreti-

1

2

¹ *Terra recognita* stavljena je u podnaslov Studije urbanističkih cjelina Istarske županije kao parafraza naslova knjige Branka Fučica „Istra incognita” u kojoj se otkrivaju nepoznate priče vezane za povijest Istre. Ta je knjiga vjerojatno inspirirana opsežnim djelom od nekoliko knjiga „Histria nobilissima” raznih autora u izdanju Liviane Editrice Padova (1971.) – djelo koje daje pregled povijesnog razvoja poluotoka, a naslovom očito sugerira plemenitu ostavštinu.

ran dio te građe. Oblikovane su nove mape koje mogu kroz kulturološke tragove stvoriti nove priče o povijesnoj baštini. Ovakvo prepoznavanje tragova poticaj je slobodnoj mašti, iz koje se može stvoriti svojevrsna literaturno-scenografska prostorna ponuda za saznavanje o nestalom. Tako predlažemo svojevrsni virtualni omage zaboravljenoj prošlosti i „izgubljenom vremenu”.

Ono što je već pokazano u istraživanju urbanih jezgri jest uspostavljena trajna strukturna i komunikacijska mreža naselja – čvorišta i pravaca, koja su se nadograđivala i obnavljala kroz stoljeća i to uvijek na strukturno postavljenu mrežu, započetu već u antici, pa čak i ranije.

I danas se može odčitati kroz prostorne poteze koji su kontrolirali doline (rijeka Mirne, Limske i Raške drage), prostorne rubove (Ćicarije, Učke i Čepić polja), te morskog ruba i prilaza² (slika 1). Preko cijelog istarskog oplošja postavljena je skoro geometrijska i funkcionalna struktura vidikovaca – kontrolnih točaka, koji su uz stratešku imale i vezivnu ulogu prostorne organizacije duž duge i promjenjive prošlosti. Sustav ilirskih gradina, zatim antičkih pa srednjovjekovnih utvrđenih naselja – čvrsto je urezan i dograđen na prirodne karakteristike i u biti nije izmijenjen u svom prostornom rasporedu sve do modernoga doba³ (slika 2). Mijenjali su se narodi, državne organizacije, društveni sustavi, a fizički izgrađena mreža je ostajala i prilagođavala se čvrstim uporištima. Utvrde postaju dvorovi, a urbane jezgre se nadograđuju čuvajući uporno način zauzimanja prostora svjesnim pomacima novog naseljavanja – ne naslanjajući se neposredno na ono staro. Granice se pomiču po prirodnim rasjedima, ali će prekidi ponovo srasti kada se granice izmjene. No, to novo povezivanje i tako je već odavno utisnuto u prostornu morfologiju.

U Istri se mogu iscrtati mnogi itinerari po toj ostvarenoj geometriji. Onaj Glagoljaški već je iscrtan (Roč – Hum). Mogu se umrežiti rubovi nekadašnjih granica, te njihovi pomaci (Lupoglav, Kršan). Može se pokazati mreža ladonja – gradskih sijela (Tinjan, Lindar) ili gradskih lođa (Oprtalj, Višnjan, Sv. Vincent, Labin). Zvonici sami po sebi tvore fizičku, ali i vizualnu mrežu. Dade se umrežiti i sustav „stancija” – dvorova i ladanjskih vila. Sve bi se dalo umrežiti.

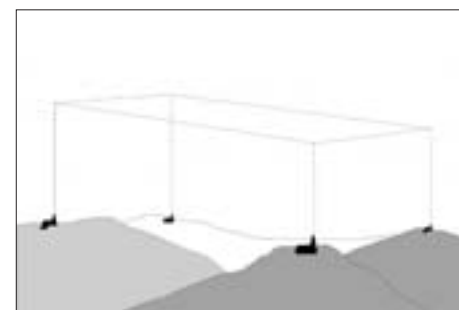
Svojevrsan prsten označenih razvalina, podsjetio bi da je postojala vizualno prijenosna komunikacija mnogo prije digitalnog doba (Plomin, Pican, Gračišće) te njihovi svjetlom povezani crkveni zvonici (slika 3).

Neki novi prsten znakova u krajoliku mogao bi povezati zaboravljene prostore zarasle u makiju (Dvigrad, Lovreč, Momjan, Završje, Belaj).⁴

PRIJEDLOG

Za uspostavu takvih mreža trebalo bi preklopiti današnju novu mrežu istarskog ipsilona i one tradicijske cestovne mreže. Na novoj trasi koja ne negira stare putove, ali ih ignorira trebalo bi postaviti „fizičke kopče” i barem informativne veze (slika 4). Predlažemo zato da se duž autoputa postave informacijski punktovi koji bi omogućili upoznavanje sa prostorom, gdje bi se pružile informacije ne samo o smjeru za udaljene ciljeve, već i one koje govore o neposrednom prostoru, ali i o njegovoj prošlosti, znamenitostima i tragovima te prošlosti (slika 5).

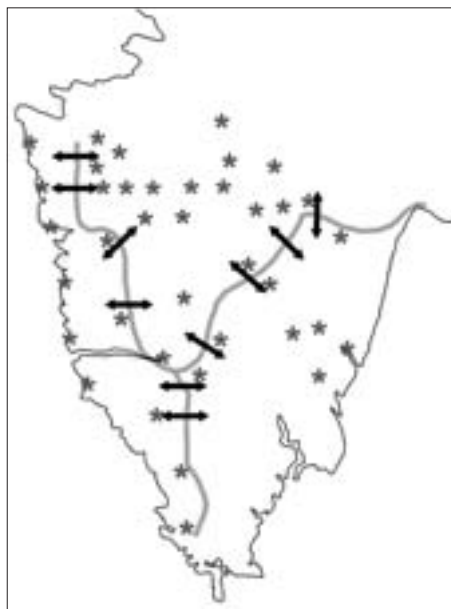
Neko novo energetske polje moglo bi povremeno zabljesnuti zainteresiranoj grupi turista i pokazati mjesta kojih više nema. Jer na sjećanje imaju pravo i oni koji nam nisu uspjeli ostaviti materijalne dokaze svojih dvorova, svojih života i boravka na nekom tlu.

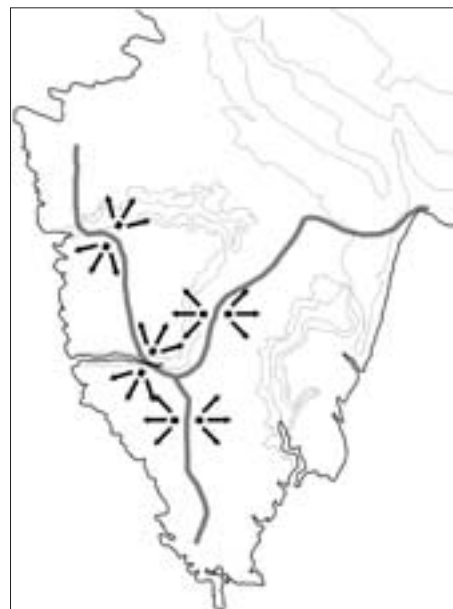
3

² Istraživanje: *Studija urbanističkih cjelina Istarske županije – revitalizacija i očuvanje* – radeno je 1998. godine po naručbi Zavoda za prostorno planiranje Istarske županije, a u sklopu pripremnih radova za izradu Prostornoga plana Istarske županije.

³ Istraživanja istarskog poluotoka započeli su studenti Arhitektonskog odjela AGG fakulteta još 1948. godine s profesorima Androm Mohorovićem i Brunom Milicem (iscrtani su tlocrti gradova), a nastavljena su u ljetnim radionicama Katedre za teoriju i povijest arhitekture Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koje vodi prof.dr.sc. Vladimir Bedenko.

4

5

Uostalom, zar nije turizam započeo tim putom u otkrivanju nepoznatog? Zar nije zna-
tiželja bila onaj pokretač koji je potaknuo putovanja Bayrona, Goethe, Manna? Već se
i Jules Verneov junak spuštao u Pazinsku jamu tragajući za izlazom prema moru. Zar
nije upravo interes za arheološkim iskopinama promijenio odnos prema nestalim kul-
turama? Zar susret sa starim okamenjenim tragovima nije putnike vraćao na uvijek
nedohvatljivo pitanje: tko je tu bio prije nas?⁵

Način uspostave virtualnih itinerara sugeriran je na prezentiranom plakatu pod na-
slovom „Plug in Flash back” – veze s prošlošću.

ZAKLJUČAK

Novi virtualni itinerari obogatili bi turističku ponudu ponajprije u unutrašnjosti Istre.
Smatramo da samo ponuda seoskog turizma, koja se danas u unutrašnjosti Istre raz-
vija, nije jedini oblik niti onaj koji govori o bogatoj kulturnoj povijesti Istarskoga polu-
otoka. Upravo je mreža utvrđenih istarskih dvorova odigrala veliku ulogu.

4 Kašteli Istre obrađeni su i u monografiji Andre
Mohorovičića *Utvrdeni gradovi i kašteli sjevernog Ja-
drana* u koju je uvršten i prostor Kvarnerskih otoka.

5 Već je u filmskom mediju dana svojevrsna vi-
zualna priča o kulturnom krajoliku Istre. Snimljena
je prije nekoliko godina, a autori su profesor Rado-
van Ivančević i snimatelj Midžić.

LITERATURA

1. Fučić, B. (1997.) *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
2. MOHOROVIČIĆ, A. (1997.) *Utvrdeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka
3. MOHOROVIČIĆ, A.; NAČINOVIĆ, D. (1994.) *Istra – Terra Magica*, Laurana, Zagreb

NIKŠA BOŽIĆ, DAMIR KRAJNIK, VEDRAN IVANKOVIĆ

DVORCI SJEVEROZAPADNE HRVATSKE — MOGUĆI TURISTIČKI ITINERARI

MANORS OF NORTH-WESTERN CROATIA — POSSIBLE TOURIST ITINERARIES

Brojni dvorci i kurije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj vrijedan su element kulturnog naslijeđa, nažalost slabo iskorišteni u smislu ponude kulturnog turizma. Iako neki od njih imaju stalne muzejske postavbe ili se u njima odvijaju povremene kulturne manifestacije evidentno je nepostojanje sustava koordinacije, zajedničke promidžbe i osmišljene turističke ponude. Brojnost dvoraca na razmjerno malom prostoru veliki je potencijal za razvijanje mreže ponude kulturnog turizma u obliku tematskih kulturnih ruta. Danas su dvorci pojedinačne točke u prostoru, često sakrivene od individualnih putnika i znatiželjnika te nedostupne sredstvima javnog ili organiziranog prijevoza.

Dok osmišljavanje prenamjene dvoraca i realizacija obnove zahtijeva velika financijska sredstva i umješnost u savladavanju brojnih ograničenja (administrativnih, financijskih, organizacijskih), osmišljavanje turističkih itinerara po dvorcima pojedinih regija zahtijevalo bi prvenstveno inicijativu i kreativnost te suradnju i koordinaciju turističkih zajednica, vlasnika i korisnika dvoraca, turističkih agencija, javnih institucija i drugih (možda i novoformiranih?) ustanova ili udruga. Iako u skromnom obimu, turistička ponuda u obliku pojedinačnih muzejskih izložbi, ugostiteljskih sadržaja i smještajnih sadržaja u dvorcima već postoji. Nju bi se moglo uključiti u novo osmišljene kulturne rute koje bi omogućavale turističke obilaske dvoraca pojedine regije. Čak i dvorci koji nemaju turističku ili kulturnu namjenu, nemaju osmišljenu namjenu ili su u lošem građevnom stanju (i kao takvi teško se mogu smatrati pojedinačnom turističkom atrakcijom) mogu biti uključeni u turističku ponudu koja se zasniva na mreži dvoraca.

Okako zamišljena mreža dvoraca uključenih u osmišljene turističke itinerare je promjenjiva i prilagodljiva, može se ostvariti uz relativno mala sredstva a dobiti je višestruka – u obliku afirmacije dvoraca koji već imaju turističku namjenu, poticaja za one koji nemaju definirane namjene te kao novog oblika turističke ponude cjelokupne regije zasnovanog na prepoznatljivim elementima lokalnog identiteta.

Northwestern Croatia abounds in manors and curiae, but the region's tourism offer relies little on them. Existence of a large number of manors on a relatively small surface area represents a great potential for the development of cultural tourism offer based on the thematic cultural routes. At present, these manors are nothing more than sporadic dots on the map, often hidden away from the eyes of individual travelers, inaccessible by public and organized transport alike.

Whereas to find new uses and carry out reconstruction projects calls for significant funding as well as skills to surmount various obstacles (administrative, financial, organizational), putting together a tourist itinerary based on the sightseeing of manors and curiae in one specific region requires primarily a bit of initiative, some creative thinking and cooperation and coordination between tourist boards, manor owners and users, tourist agencies, public institutions and other (perhaps even new) institutions and associations. Although of modest volume, tourist offer in manors already exists in the form of individual exhibitions, restaurants and hotels. This existing offer could be incorporated into future culture routes which would offer visits to manors in the chosen region. Such itinerary, based on a network of manors, could also include manors used for purposes other than tourism and culture, manors with no purpose at all and even manors in poor repair (which, in their present condition, could hardly be attractive to tourists just by themselves).

The network of manors conceived in this way and incorporated into well-planned tourist itineraries is flexible, can be modified and, what is more, can be realized with a relatively small investment while gains are multiple – manors already used for tourist purposes will further establish themselves; manors with no defined purpose will get incentive to get one; and the entire region will develop a new tourism product based on recognizable elements of local identity.

KLJUČNE RIJEČI:

- KULTURNI TURIZAM
- DVORCI I KURIJE
- KULTURNI ITINERARI
- SJEVEROZAPADNA HRVATSKA

KEY WORDS:

- CULTURAL TOURISM
- MANORS AND CURIAE
- CULTURAL ITINERARIES
- NORTHWESTERN CROATIA

NIKŠA BOŽIĆ, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.arhitekt.hr
Tel. +385 (0)1 4639 180
Fax +385 (0)1 4639 284
E-mail: niksa.bozic@arhitekt.hr

DAMIR KRAJNIK, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.arhitekt.hr
Tel. +385 (0)1 4639 383
Fax +385 (0)1 4639 284
E-mail: damir.krajnik@arhitekt.hr

VEDRAN IVANKOVIĆ, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.arhitekt.hr
Tel. +385 (0)1 4639 383
Fax +385 (0)1 4639 284
E-mail: vedrani_arh@yahoo.com

U posljednja dva desetljeća kulturni turizam postao je nova pojava koja je zamijenila masovni turizam što je obilježavao sezdesete i sedamdesete godine dvadesetoga stoljeća. Kultura se danas općenito smatra neizostavnim elementom suvremenog turizma i jedan je od glavnih poticaja za putovanja i istraživanja. Za današnji turizam od presudne su važnosti turistički programi koji se nude kao jedini ili prateći program višednevnog odmora na nekom području. Radi se o programima koji prepoznaju te turistički aktiviraju i sustavno povezuju karakteristične lokalitete ili sadržaje nekog područja, nudeći kulturu kao pojedinačnu atrakciju ili pak kao mrežu lokaliteta zajedno povezanih pojedinom temom u kulturni put. Ovim prilogom predlaže se *umrežavanje* dvoraca sjeverozapadne Hrvatske u osmišljenu tematsku ponudu kulturnog turizma sa ciljem unaprjeđenja turističke i gospodarske aktivnosti cijele regije.

KULTURNI PUTOVI EUROPE

Za Europu i Europljane pojam kulturnog turizma od velike je važnosti, a može se reći da pojava vuče svoje korijene još iz hodočasničkih putova. Europljani su oduvijek bili opčinjeni putovanjima i duhom otkrivanja novoga, i upravo je ovaj fenomen glavna tema europskih kulturnih putova što ih promiče Vijeće Europe kroz svoje institucije koje se bave osmišljavanjem novih prijedloga turističkih itinerara na europskom kontinentu.

Program kulturnih putova (*cultural routes*) na području Europe osmislilo je Vijeće Europe 1987. godine sa glavnom svrhom da se na vidljiv način, putovanjem kroz prostor i vrijeme, pokaže kako naslijeđe različitih država Europe odražava zajedničko kulturno naslijeđe. Kulturni putovi također omogućuju predstavljanje osnovnih principa na kojima počiva Vijeće Europe: poštivanje ljudskih prava, kulturnu demokraciju, europsku kulturnu različitost i kulturni identitet, dijalog te međusobnu razmjenu iskustava što prelaze granične i povijesne podjele.

Glavni ciljevi ovako osmišljenih programa kulturnih putova jesu:

- Potaknuti svijest o europskom kulturnom identitetu koji se temelji na zajedničkim vrijednostima koje su oblikovale europske kulture;
- Promicati međukulturalnu i međureligijsku suradnju kroz bolje razumijevanje europskih kultura;
- Čuvanje i unaprjeđenje kulturnog i prirodnog naslijeđa kao elemenata unaprjeđenja kvalitete života i izvora socijalnog, ekonomskog i kulturnog razvoja; te
- Poticanje kulturnog turizma sa osobitim naglaskom na održivi razvoj.

U svrhu provođenja ovoga programa Vijeće Europe je 1998. godine donijelo i posebnu Rezoluciju o kulturnim putovima.¹ U njoj se donose kriteriji koje moraju zadovoljavati prijedlozi zemalja članica kako bi bili prihvaćeni kao novi kulturni putovi Europe:

¹ Resolution (98) 4 on the Cultural Routes of the Council of Europe:
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=470017>

- Tema mora predstavljati europske vrijednosti i biti zajednička za nekoliko europskih zemalja;
- Kulturni put mora slijediti povijesni put ili (u slučaju kulturnog turizma) stvarati nove tematske putove;
- Tema mora omogućiti zajedničke projekte u prioritetnim područjima programa, a to su: znanstvena istraživanja, obnova povijesnoga naslijeđa, kulturna i obrazovna razmjena mladih Europljana, suvremene kulturne i umjetničke prakse, kulturni turizam i održivi razvoj;
- Kulturni put mora biti upravljan od strane neovisne organizirane mreže / udruge.

Od 1998. godine, na poticaj Vijeća Europe, djeluje Europski institut za kulturne putove² sa sjedištem u Luxemburgu. Institutu je povjerena koordinacija i tehnička provedba unaprijed odobrenih tematskih kulturnih putova, osobito na području srednje i istočne Europe. Da bi pojedina tema bila prihvaćena kao novi kulturni put ona mora udovoljavati sljedećim kriterijima:³

- mora predstavljati europske vrijednosti i biti zajednička za nekoliko europskih zemalja;
- mora biti predmet multidisciplinarnog istraživanja i razvoja od strane stručnjaka različitih profila i iz različitih europskih zemalja;
- mora biti značajna u smislu europskoga pamćenja, povijesti i kulturnog naslijeđa, mora biti povezana sa barem jednim od tri velika područja koje obuhvaća program kulturnih putova (stanovništvo, migracije i važni civilizacijski pokreti) te mora pridonositi današnjoj europskoj različitosti;
- mora omogućavati kulturnu i obrazovnu razmjenu mladih ljudi;
- mora omogućavati razvoj inovativnih i primjernih inicijativa i projekata u području kulturnoga turizma i održivoga razvoja;
- mora omogućiti provođenje projekata multilateralne suradnje u različitim područjima aktivnosti kroz ostvarivanje multidisciplinarnih mreža koje se stvaraju u nekoliko zemalja članica Vijeća Europe.

DVORCI SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

Na području sjeverozapadne Hrvatske velika je gustoća dvoraca koji predstavljaju vrijedan element kulturnog naslijeđa i osobito važan element lokalnog identiteta. Na području koje obuhvaća prostor pet županija u neposrednoj blizini Zagreba (Krapinsko-zagorska, Zagrebačka, Varaždinska, Međimurska, Koprivničko-križevačka) nalazi se pedesetak dvoraca. Promatrani prostor u neposrednoj je blizini glavnoga grada, a kroz njega prolazi nekoliko značajnih prometnica kojima u Hrvatsku stižu strani turisti iz pravca Srednje Europe, što zajedno predstavlja veliki potencijal za razvoj turističke djelatnosti.

Današnja iskorištenost dvoraca u turističke svrhe slaba je i nerazmjerna njihovoj ulozi koju imaju u kreiranju identiteta ovoga područja. Ilustrativan je primjer Krapinsko-zagorske županije gdje od tridesetak dvoraca koji se nalaze na području županije (što predstavlja najveću gustoću dvoraca na jednom području u Hrvatskoj) samo dva dvorca imaju kulturnu namjenu (galerija, muzej), a još dva imaju ugostiteljsko-turističku namjenu (ugostiteljstvo, hotel). Gotovo je nevjerojatno da se u županiji kroz koju prolaze velike tranzitne prometnice kojima strani turisti ulaze u Hrvatsku i koja

² European Institute of Cultural Routes

³ www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/Heritage/European_Cultural_Routes/_Summary.asp

se nalazi u neposrednoj blizini milijunskog Zagreba dvorci aktivnije ne uključuju u djelatnost turizma. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku u 2004. godini dvorci Krapinsko-zagorske županije (kao posebna kategorija „turističkih znamenitosti i atrakcija“) imali su svega 7.294 registriranih posjeta, od čega je 6.054 (ili 83 %) bilo domaćih gostiju.⁴ Usporedbe sa brojem posjeta drugim turističkim znamenitostima i atrakcijama u Hrvatskoj zapanjujuće su i pokazuju koliko su dvorci Hrvatskoga zagorja slabo iskorišteni u smislu turističke promidžbe ovoga područja: tako je u istom razdoblju stare gradove u Dubrovačko-neretvanskoj županiji posjetilo 592.851 turista; samo akvariji na području Dubrovnika zabilježili su 74.562 posjetitelja, zoološki vrt u Zagrebu 315.284 posjetitelja a kockarnice u Zagrebu 70.980 posjetitelja.⁵

U turističkom smislu u Hrvatskoj postoji ogroman nerazmjer između ponude u priobalnom i kontinentalnom dijelu zemlje. Promatranih šest županija sjeverozapadne Hrvatske u ukupnom turističkom prometu Hrvatske u 2004. godini sudjelovalo je sa 126.931 zabilježenih turista, što iznosi skromnih 1,34 %; odnosno 351.421 noćenja što iznosi svega 0,73 % na razini države.⁶ Kako se turizam u svim projekcijama razvoja uvijek uzima kao glavna gospodarska djelatnost države u skladu sa takvom orijentacijom biti će potrebno uložiti velike napore u turističko oživljavanje kontinentalnih dijelova Hrvatske.

Dvorci sjeverozapadne Hrvatske svojom zanimljivom prošlošću, slikovitim položajem i gustoćom na razmjerno malom području pozivaju na akcije koje će dovesti do turističkog aktiviranja cijele regije, gdje bi upravo dvorci igrali odlučujuću ulogu pri stvaranju turističkog proizvoda.

Iako pojedini dvorci i danas imaju stalne muzejske postave ili se u njima odvijaju povremene kulturne manifestacije evidentno je nepostojanje sustava koordinacije, zajedničke promidžbe i osmišljene turističke ponude. Brojni dvorci sjeverozapadne Hrvatske tek čekaju osmišljavanje trajnih namjena i obnovu, a oni obnovljeni imaju namjene koje nisu prvenstveno turističke te stoga stoje dobro sakriveni od individualnih putnika i znatiželjnika te nedostupni sredstvima javnog ili organiziranog prijevoza.⁷

MOGUĆI TURISTIČKI ITINERARI DVORCIMA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

Osnovno je polazište ovoga rada da brojni dvorci u sjeverozapadnoj Hrvatskoj predstavljaju veliki potencijal za razvoj turizma. Pri tom se ne misli nužno na potrebu prenamjene dvoraca u namjene koje se tradicijski povezuju sa turizmom (smještaj, ugostiteljstvo, muzeji i galerije) već na potrebu stvaranja mreže turističke ponude i osmišljavanje tematskih kulturnih putova koji bi uključivali dvorce ovoga područja. Dok prenamjena dvoraca i ostvarenje projekata obnove zahtijeva velika financijska sredstva i umješnost u savladavanju brojnih ograničenja (administrativnih, finansijskih, organizacijskih), osmišljavanje turističkih itinerara po dvorcima pojedinih regija zahtijevalo bi prvenstveno inicijativu i kreativnost te suradnju i koordinaciju turističkih zajednica, vlasnika i korisnika dvoraca, turističkih agencija, javnih institucija i drugih (možda i novoformiranih?) ustanova ili udruga.

Čak i dvorci koji nemaju turističku ili kulturnu namjenu, nemaju osmišljenu namjenu ili su u lošem građevnom stanju (i kao takvi teško se mogu smatrati pojedinačnom turističkom atrakcijom) mogu biti uključeni u turističku ponudu koja se zasniva na mreži dvoraca i mogu biti uključeni u tematske kulturne putove. Od razvoja ovakvih oblika turističke ponude koristi bi, osim pojedinih investitora, mogla imati i šira lokal-

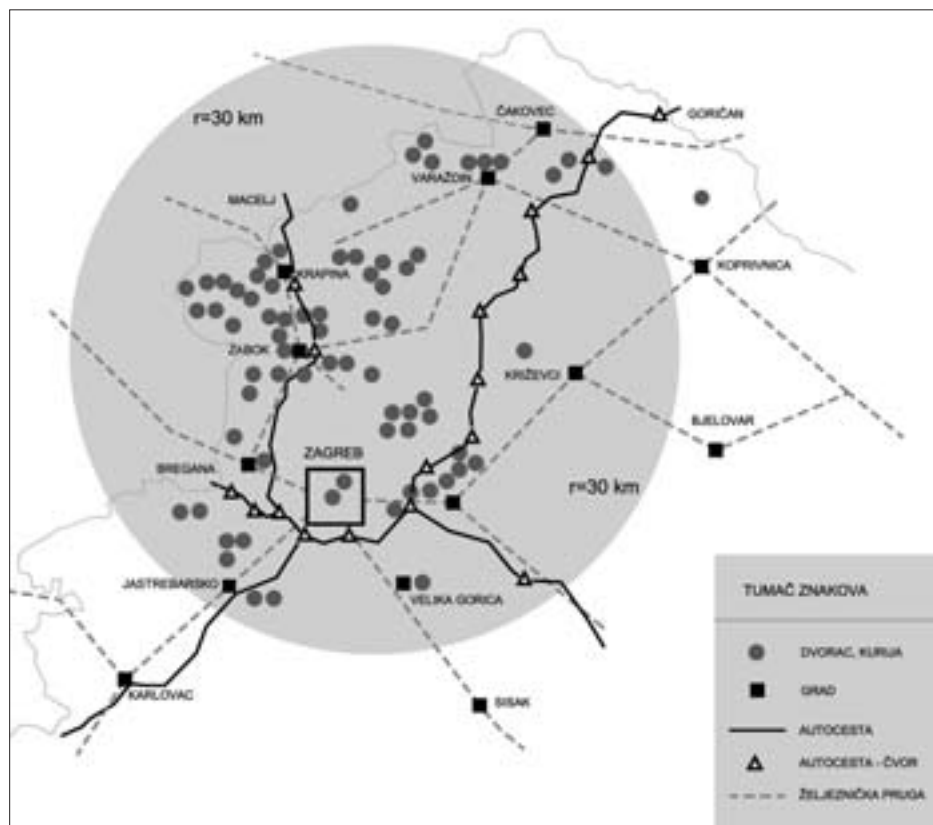
4 Posjetitelji važnijih turističkih znamenitosti i atrakcija po županijama u 2004. godini: <http://www.dzs.hr/hrv/priopcenja/PrFrameH.htm>

5 Istraživanje je obuhvaćalo sljedeće vrste *turističkih znamenitosti i atrakcija*: nacionalni parkovi, parkovi prirode, strogi rezervati, park-sume, značajni krajobrazi, spomenici prirode, spomenici parkovne arhitekture, stari gradovi, dvorci, rudnici, samostani, rodni domovi poznatih osoba, ekosela, muzeji i galerije, spomenici kulture, festivali, ljetne igre, sportske manifestacije, ostale manifestacije, kockarnice, termalna kupališta, kupališta na obali Jadrana, ostala kupališta, sajmovi, zoološki vrtovi, akvariji, arboretumi, botanički vrtovi i ostale turističke znamenitosti, drugdje nespomenute. – *ibid.*

6 Turistički promet po županijama u 2004. godini – *www.dzs.hr*

7 Zanimljivi su rezultati pretrage na stranicama Udruge putničkih agencija Hrvatske (www.uhpa.hr): dok organizirane ture po dvorcima Loire ili Bavar-ske nude deseci, a u pojedinim mjesecima i stotine turističkih agencija u Hrvatskoj dvorce Hrvatskoga zagorja kao stalnu ponudu organiziranog putovanja ima samo jedna turistička agencija!

POLOŽAJ DVORACA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ
 U ODNOSU NA ŽAGREB I GLAVNE PROMETNE PRAVCE

na zajednica. Ista ona zajednica čije se sudjelovanje redovito traži prilikom obnove pojedinih dvoraca a da se pri tome često zaboravlja da zajednička korist od takvih projekata može, osim očuvanja kulturne baštine, biti i konkretna financijsko-gospodarska i to na konkretnom području i u razmjerno kratkom razdoblju. Poticanjem razvoja turizma, kao najznačajnije gospodarske grane Hrvatske, i u njenom kontinentalnom dijelu potiče se razvoj danas većinom slabo razvijenih područja.

Promotrimo li preduvjete koje Vijeće Europe postavlja kako bi se neka mreža mogla ostvariti kao kulturni put vidimo da dvorci sjeverozapadne Hrvatske ispunjavaju sve tražene preduvjete. Radi se o skupu građevina nesumnjive povijesne i umjetničke vrijednosti koja predstavlja europske vrijednosti zajedničke za zemlje Srednje Europe. Projekti poput projekta Villas pokazuju kako je tema suvremene namjene dvoraca predmet multidisciplinarnog istraživanja od strane stručnjaka različitih profila i iz različitih europskih zemalja. Tema dvoraca značajna je u smislu kulturnoga naslijeđa i zajedničkog europskog pamćenja te omogućuje kulturnu i obrazovnu razmjenu mladih ljudi. Novoosmišljeni kulturni putovi koji bi uključivali dvorce nesumnjivo bi omogućavali razvoj inovativnih inicijativa i projekata u području kulturnog turizma i održivog razvoja, a pogranični položaj regije otvara vrata za provođenje projekata multilateralne suradnje kroz ostvarivanje multidisciplinarnih mreža koje se protežu kroz više zemalja članica Vijeća Europe.

U *institucionalno-organizacijskom* smislu kulturni putovi dvorcima sjeverozapadne Hrvatske trebali bi uključivati organizaciju (instituciju) koja bi koordinirala cijeli sustav i objedinjavala pojedine njegove dijelove i sudionike: od vlasnika i korisnika

dvoraca, preko turističkih agencija i turističkih zajednica do lokalnih uprava i zajednica. Naravno da to uključuje i učinkovite načine promocije – od nekoliko turističkih informativnih centara do zajedničke internetske stranice i specijaliziranih tiskanih vodiča i mapa.

Kulturni putovi dvorcima sjeverozapadne Hrvatske morali bi moći funkcionirati na različitim razinama, nudeći različitim grupama posjetitelja različite sadržaje i doživljaje, ali uvijek sa jasno označenom pripadnosti široj mreži koja poziva na buduća istraživanja.

Podteme posebno osmišljenih putova mogle bi uključivati:

- STANOVANJE U DVORCU: davala bi odgovore na pitanja kako se u dvorcima nekada živjelo i kako su danas povijesne građevine prilagođene stambenim potrebama. Kroz organiziranje dana otvorenih vrata kada su dozvoljeni posjeti pojedinim prostorijama dvoraca uključenih u ovu mrežu (uz stručne vodiče) bilo bi moguće pomiriti potrebu za intimom stanovanja s potrebom za predstavljanjem povijesnih građevina.
- BORAVAK U DVORCU: dvorci koji imaju smještajne kapacitete koji mogu varirati od luksuznih hotela, preko *bed and breakfast* tipa smještaja do skromnih oblika hostelskog smještaja (možda u nekadašnjim gospodarskim zgradama?) ili uređenih kampova na imanjima dvoraca ili na susjednim imanjima.
- GLAZBA I/ILI PLES U DVORCIMA: serija koncerata i plesnih događanja koji se mogu priređivati jednom tjedno ili mjesečno u pojedinim dvorcima. Ovakvi događaji ne moraju nužno biti priređivani u posebno prilagođenim prostorima, a mogu biti kompatibilni i sa naoko nekompatibilnim namjenama. Primjerice, koncert u dvorcu koji se koristi kao poslovni prostor može imati za cilj promoviranje tvrtke dok koncert u dvorcu-bolnici može biti humanitarnog karaktera – uključeni u mrežu u kojoj se zajednička agencija brine za teme organizacije, promocije, prijevoza, opreme i zaštite.
- GASTRONOMSKE RUTE: od poznatih restorana koji su smješteni u dvorcima do restorana koji, smješteni pored dvorca, nude samo dobru hranu uz pogled na dvorac. Ovo bi moglo uključivati i povremene degustacije lokalnih specijaliteta koji mogu postati i mali suveniri.
- PERIVOJI DVORACA: posjet perivojima koji su uobičajeno neizostavni dio sklopa dvoraca i sa njima čine cjelinu. Ovo se također može kombinirati sa stručnim vodstvom, a može biti i scena za organizirane događaje – koncerte i sl.

Prema *tipu obilaska* moguće razine obilazaka obuhvaćale bi:

- ORGANIZIRANE OBILASKE DVORACA, koji podrazumijevaju organizirane obilaske autobusom ili vlakom te kombinacije vlak-autobus, vlak-bicikl te vlak-uređene pješačke staze. Također mogu obuhvaćati tematske obilaske: barokni dvorci, dvorci-utvrde, dvorski interijeri i sl.
- BIKIKLISTIČKE I PJEŠAČKE STAZE koje bi omogućavale rekreaciju u prirodi gdje su pojedini dvorci samo točke odmorišta. Na ovaj način i ruševine dvoraca mogu postati zanimljiva odmorišta nudeći sadržaje u obliku privremenih komercijalnih sadržaja u ili oko građevine ili pak shvaćene kao romantične scenografije u krajoliku.
- INDIVIDUALNE OBILASKE AUTOMOBILOM koji podrazumijevaju dobar sustav oznaka u prostoru (smjerokazi od mjesta izlaza sa auto-cesta) i dobar sustav promotivnih

materijala (sa podacima o vremenu kada je dvorac otvoren za posjete, podacima o sadržaju i sl.).

- NETIPIČNE I NEOBIČNE OBILASKE koji bi morali imati status neuobičajenosti (ekskluziviteta) ali i redovitog ponavljanja (nekoliko puta godišnje). Ovo bi moglo uključivati obilaske na konjima ili u kočijama ili pak obilaske balonom.

ZAKLJUČAK

Neke od navedenih mogućnosti obilaska dvoraca nisu nepoznanica na prostoru sjeverozapadne Hrvatske. Međutim, kao pojedini izolirani primjeri turističke ponude i promidžbe oni ne uspijevaju pobuditi veće zanimanje za turističke obilaske navedenog područja. Tek njihovim povezivanjem u jedinstvenu mrežu ponude i promocije stvaraju se prave mogućnosti za promociju navedenih sadržaja ili usluga i za stvaranje prepoznatljivog turističkog proizvoda. Ovako zamišljena mreža dvoraca uključenih u osmišljene turističke itinerare promjenjiva je i prilagodljiva, može se ostvariti uz razmjerno mala sredstva, a dobit je višestruka: u obliku afirmacije dvoraca koji već imaju turističku namjenu, poticaja za one koji nemaju definirane namjene te kao novog oblika turističke ponude cjelokupne regije zasnovanog na prepoznatljivim elementima lokalnog identiteta.

LITERATURA

1. BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana; OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOŽIĆ, Nikša; KRAJNİK, Damir (2002.) *Perivojno naslijeđe sjeverozapadne Hrvatske u funkciji turističkog i kulturnog razvoja*, Stvaralački potencijali u funkciji društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske (zbornik radova, ur. Mohorovićić, A.; Stipetić, V.), Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni rad: 55-71
2. HOWARD, Peter (2003.) *Heritage: Management, Interpretation, Identity*, London – New York: Continuum International Publishing Group
3. KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara (1998.) *Destination Culture: Tourism, Museums and Heritage*, Berkeley: University of California Press
4. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, Školska knjiga
5. OBAD ŠCITAROCI, Mladen; Bojanic Obad Šcitaroci, Bojana (1998.) *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*, Zagreb, Šcitaroci
6. www.sommets-tourisme.org (Association Les Sommets du Tourisme)
7. www.culture-routes.lu (European Institute of Cultural Routes)
8. www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/Heritage/European_Cultural_Routes/_Summary.asp (Council of Europe Cultural Routes)
9. www.dzs.hr (Državni zavod za statistiku)
10. www.uhpa.hr (Udruga hrvatskih putničkih agencija)

MR.SC. SINIŠA HAJDAŠ DONČIĆ

POSEBNI DOGAĐAJ KAO DIO TURISTIČKE PONUDE – TABOR FILM FESTIVAL

EVENT AS PART OF THE TOURIST OFFER – TABOR FILM FESTIVAL

Uloga partnerstva i planiranja kao glavnih značajki u stvaranju kvalitetne manifestacije ili događanja prikazana je na primjeru manifestacije „Tabor film festivala”. Nevladina udruga „Gokul” iz Zaboka, zajedno sa „Zonom Kumrovec” iz Kumrovcia i Muzejima Hrvatskog zagorja organizira supkulturni događaj „Tabor film festival”, međunarodni filmski festival kratkometražnog filma u dvoru Veliki Tabor, općina Desinic. Manifestacija „Tabor film festival” kauzalno povezuje kulturu, umjetnost i posebne selektivne oblike turizma. Svojim programom filmski festival razvija društvenu koheziju kroz traženje interesa poduzetnika za ulaganje u kulturu, umrežavanjem sličnih ustanova i stvaranjem cjelovitoga sustava. Analizom filmskog festivala, kao dijela manifestacijskog turizma, ukazana je potreba nužnog povezivanja kulture, gospodarskih aktivnosti i turizma. Prezentiranom manifestacijom analizirana je uloga i involviranost lokalne zajednice, te demografske karakteristike posjetitelja kratkometražnoga filmskog festivala u dvoru Veliki Tabor, kao zajedničkog projekta udruge, lokalne zajednice i gospodarstva.

The importance of partnership and planning in creating a high quality manifestation or event is shown on the example of the Tabor Film Festival. Gokul, a non-governmental association from Zabok in partnership with Zona Kumrovec and Museums of Hrvatsko Zagorje are organizing a subcultural event Tabor Film Festival, an international short film festival in the medieval castle Veliki Tabor in Desinic municipality. Tabor Film Festival causally links culture, art and special selective forms of tourism. Through its program, the festival fosters social cohesion by seeking ways to interest private investors in investing into culture, by creating a network of similar institutions and developing a complete system. An analysis of the film festival as a part of event tourism revealed the need for establishing links between culture, economy and tourism. Through the presented event, the role and involvement of the local community was analyzed and demographic characteristics of Veliki Tabor short film festival visitors examined, the festival being a joint project of several non-profit organizations, local community and businesses.

KLJUČNE RIJEČI:

- MANIFESTACIJSKI TURIZAM
- HALLMARK DOGAĐANJA
- UDRUGA GOKUL
- FILMSKI FESTIVAL
- PARTNERSTVO

KEY WORDS:

- EVENT TOURISM
- HALLMARK EVENTS
- ASSOCIATION GOKUL
- FILM FESTIVAL
- PARTNERSHIP

Mr.sc. SINIŠA HAJDAŠ DONČIĆ
Krapinsko-zagorska županija
Magistratska ulica 3, 49 000 Krapina
Hrvatska / Croatia
www.kr-zag-zupanija.hr
Tel. +385 (0)49 329 204
Fax +385 (0)49 329 211
E-mail: sinisa.hajdas@kr.t-com.hr

O davnina čovječanstvo obilježava značajne manifestacije: žetvene svečanosti, fašnik, dolazak proljeća, posebne dane posvećene bogovima, a kasnije i svecima. Takve manifestacije tijekom proteklih razdoblja privlačile su pozornost prikazujući kroz igru i ples nadnaravne sposobnosti „bogova” i ljudi, a služile su i kao svojevrsna promidžba i način identifikacije gradova i regija. Danas, također, manifestacije su važni oblici prezentacija lokalnih zajednica, koje – bilo organizacijom događanja koje prikazuju njihovu baštinu, bilo organizacijom festivala i drugih turističkih manifestacija i priredbi, potiču dolazak gostiju i ostvarivanje ekonomskog učinka kroz potrošnju posjetitelja.

MANIFESTACIJSKI TURIZAM

Tradicijski pristup turizmu i kulturi, kakav poznajemo još iz doba sesnaestog i sedamnaestog stoljeća, vremena *Grand Toura*¹ i putovanja Zapadnom Europom od strane bogate elite, uvelike je promijenjen. Kulturni turizam od klasičnog shvaćanja, koje je uključivalo statične posjete povijesnim mjestima i muzejima, poprima drugačije oblike proširujući pojam kulturnog turizma i na njegovu dinamičnu komponentu.

Putovanje u kulturi postaje primarno motivirano potragom za „prvom rukom”, autentičnim i ponekad intimnim kontaktima s ljudima čiji je etnički i kulturni *background* drugačiji od njih samih, doživljavajući turizam kroz proučavanje naslijeđa i lokalnih običaja – kao što su folklor, lokalna povijest, kulturne proslave, festivali – spajajući pri tom i proširujući pojam kulture i kulturnog turizma na njegove etno elemente.

Ključni oblik kulturnog turizma tako postaju uzbuđenja, događanja, životni stilovi, kultura, politički i teološki pogledi drugačiji nego na kakve smo sami navikli.

Festivali, karnevali i specijalni sajmovi uključeni u etno komponentu koji sadrže ples, dramu, komediju, film, glazbu, umjetnost, vještine, radionice, etničko i različito kulturno naslijeđe, religijsku tradiciju, povijesne sletove, sportske događaje, vino, hranu, poljodjelske proizvode, a nude spektakl, igre, rituale, dijeljenje iskustava – zapravo neku vrstu dodirljivosti s okolinom, kao dio povijesnog naslijeđa, arheoloških mjesta, muzeja i kulturnog događanja, obogaćuju turističku ponudu destinacije. Imajući u vidu da je preko 37% međunarodnih turističkih putovanja povezano s kulturom² na taj se način turistička destinacija profilira, postaje prepoznatljiva i izvan svojih nacionalnih okvira, stvarajući prednost u odnosu na slične destinacije.

Manifestacijski turizam³ kao poseban dio turizma pokriva široku paletu kulturnih, sportskih, političkih i poslovnih događaja i manifestacija, od Olimpijskih igara, svjetskih prvenstava, muzičkih festivala, filmskih festivala pa do lokalnih manifestacija. Manifestacijski turizam bio je razmjerno nov pojam do osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, ali se nakon tog razdoblja etablirao kao dio turizma posebnog interesa.

¹ BURKART, J.; MEDLIK, S. (1974.) *Tourism*, Heinemann, London, str. 3.

² RICHARDS, G. (2000.) *Cultural Tourism: Challenges for Management and Marketing*, (187–196), Trends in outdoor recreation, leisure and tourism, W.C. Gartner, D.W. Lime, editor CABI, Publishing, Wallingford, UK.

³ U originalu „event tourism”, prijevod prema: VUKOVIĆ, B.; ČAVLEK, N. (2001.) *Rječnik turizma*, Masmedia, Zagreb.

D. Getz⁴ manifestacijski turizam sagledava na dva načina. Prvi, koji uključuje turističku destinaciju kroz sistematično planiranje, razvoj i marketing manifestacije kao turističke atrakcije, te je katalizator razvoja, graditelj prepoznatljivosti i animator atraktivnosti. Dok kod drugog ključni faktor je turističko tržište – turist koji putuje prisustvovati događanju ili koji je motiviran posjetiti događaje koji nisu u njegovom domicilu. Promatramo li manifestacijski turizam s jednog ili drugog aspekta, njegov dinamičan razvoj nije moguć bez sveprisutnog trenda porasta slobodnog vremena i diskrecionog dohotka te sve veće potpore nacionalnih vlada i lokalnih zajednica tom obliku turizma.

VRSTE MANIFESTACIJA

Manifestacije promatramo kao povremena, prolazna događanja u ograničenom i unaprijed zadanom vremenskom razdoblju. Svaka manifestacija, pa bila i tradicijska, jedinstvena je i ne može se više na isti način ponoviti jer stvara posebna sjećanja posjetitelja i sudionika. Najznačajniji atributi koji krase manifestaciju jesu festivalski duh, jedinstvenost, ugođaj, tradicija, gostoljubivost, različita tema i volonterizam. Manifestacije možemo podijeliti prema njihovoj veličini i specifičnosti. D. Getz⁵ dijeli ih u sedam kategorija. To su: festivali, izložbe, sajmovi, programi, poslovni skupovi, sportski i kulturni događaji. Prema opsegu, posjećenosti i praćenju medija možemo ih svrstati u tri uže skupine: mega događanja, *hall-mark*⁶ događanja i posebna događanja.

MEGA DOGAĐANJA

Mega događanja velike su manifestacije iza kojih obično stoji cjelokupno nacionalno gospodarstvo zemlje kao i svi vodeći svjetski mediji. Ona najčešće donose prestiž i mogu biti izvrstan promotor turizma, kao i zamašnjak razvoja gospodarstva. Najbolji primjer mega događanja jesu Olimpijske igre, jer zadovoljavaju sve attribute koje neko događanje svrstava u tu kategoriju. No, tu postoji cijeli niz definiranih referenci koje obilježavaju mega događanja, od broja posjetitelja, ukupnog troška organizacije, kao i same psihologije događanja. Neki mega događaji nikada neće postići milijunsku posjećenost, ali njihova medijska pokrivenost dozvoliti će im prefiks „mega”. Tako C. M. Hall napominje: „Mega događanja, kao što su svjetski sajmovi i izložbe, finale svjetskog prvenstva u nogometu ili Olimpijske igre, događaji su koji su cilj svjetskog turističkog tržišta i mogu biti opisani kao „mega” zbog broja publike, razine javnog financiranja, političkih učinaka, medijske pokrivenosti te ekonomskog i društvenog utjecaja na cijelu zajednicu.”⁷

D. Getz piše: „Mega događanja, nevezano na njihovu veličinu i važnost, one su manifestacije koje donose visoku razinu turističkih dolazaka, medijsku pokrivenost, prestiž ili velike ekonomske prednosti za domaćine ili destinaciju”⁸

Iz navedenih objašnjenja možemo zaključiti da definicija „mega događanja” može biti vrlo subjektivan pojam. Ona je ipak više pitanje relativne važnosti događaja, nego samih „mega” brojčanih pokazatelja iskazanih u trenutnom broju posjetitelja manifestacije ili financijskom trošku. Samo društveno značenje za zajednicu koja organizira mega događaj prati se kroz veće vremensko razdoblje, jer i vrijeme nakon organizacije mega događanja generira turističkim dolascima, zbog medijske prepoznatljivosti destinacije.

HALLMARK DOGAĐANJA

Pojam „Hallmark” događanja najlakše je objasniti ako prevedemo značenje same riječi *hall-mark* – žig, obilježje. Upravo su *hallmark* događanja ona koja su potpuno

KATASTARSKA KARTA, 1861.

4 GETZ, D. (1997.) *Event management & Event tourism*, Cognizant Communication Corporation, New York, str. 16.

5 Vidjeti u: GETZ, D. (1997.) *Event management & Event tourism*, Cognizant Communication Corporation, New York.

6 Ibid, str. 5.

7 HALL, C. M. (1992.) *Hallmark Tourist Events, Management and Planning*, Belhaven Press, London, str. 5.

8 GETZ, D. (1997.) *Event management & Event tourism*, Cognizant Communication Corporation, New York, str. 6.

VELIKI TABOR

identificirana s nekim gradom, regijom ili postaju sinonim s imenom mjesta. Tako možemo na primjer kao *hallmark* događanja smatrati festival u Rio de Janeirou, *Oktoberfest* u Münichenu, Barokne večeri u Varaždinu, Dubrovačke ljetne igre, Sinjsku alku u Sinju i dr.

J. R. Ritchie⁹ za *hall-mark* događanja kaže da su to veliki događaji koji se ponavljaju u ograničenom vremenskom razmaku, razvijeni primarno da uzdignu svjesnost i znanje o destinaciji organizatoru na dopadljiv, primamljiv i profitabilan način. Takvi događaji oslanjaju svoj uspjeh na jedinstvenosti, statusu ili pravodobnom nagovijestanju kreiranja interesa i pozornosti.

Takva definicija i simbol *hall-marka* kao pečata vuče usporedbu s kvalitetom i jedinstvenošću, s imidžem, predstavljajući tako grad, regiju ili zajednicu koja ima kapacitet za organizaciju kao njihovu kvalitativnu prednost.

POSEBNA DOGAĐANJA

Posebna događanja najlakše je objasniti kao jednom ili u više navrata organiziranu manifestaciju ili program izvan uobičajenih sadržaja. Posebna događanja često odišu neuobičajenim festivalskim duhom, specijalnog ambijenta izvan svakodnevnice. Posebni događaji posebice u kulturi često su jedinstveni i prepoznatljivi, poznati samo za jednu lokalnu zajednicu, mjesto, grad ili regiju. Izviru iz autentičnosti i tradicionalnosti, a odlikuju se izrazitom gostoljubivošću i posebnim temama. Za gosta ili posjetitelja takvih događanja, prilika je to za odmor, ali i pronalazak novih životnih iskustava i dimenzija. Posebna događanja razvijaju subjektivnu kulturu pojedinca i stvaraju nove tipove subjektivne kulture samim time što aktiviraju djelovanje velikog broja postojećih kulturnih dobara, stvarajući tako nove elemente objektivne kulture, koja se širi iz klasičnih mjesta i poprima nove oblike i sadržaje.

PLANIRANJE I ORGANIZACIJA MANIFESTACIJA

Organizacija manifestacija nije jednoobrazna pojava, već kombinacija kulturnih, sportskih, ekonomskih, zaštitarskih i socijalnih ciljeva inkorporiranih u razvitak lokalne zajednice temeljene na projektnom pristupu. Prije svega moramo se voditi činjenicom da je svaka manifestacija ili događanje pripremljeno od određene organizacije ili subjekta. Dok većinu lokalnih, pa i regionalnih manifestacija, organiziraju neprofitne nevladine organizacije, sve više gradova i županija koje organizacijom manifestacija žele svoju zajednicu pozicionirati na turističkom tržištu i uviđaju da je to puno lakše ostvariti putem turističkih agencija ili lokalnih menadžera koji se brinu tijekom cijele godine o organizaciji manifestacije. Tako D. Getz dijeli organizatore manifestacija u tri područja: „1. profitni ili privatni, 2. vladine agencije, 3. neprofitne udruge”.¹⁰ Za mnoge muzeje, povijesna mjesta i sportske sadržaje organizacija manifestacija služi i kao dodatna animacija koja potiče posjetitelje na dolazak, ili što je još važnije, na ponovni dolazak na isto mjesto, s mogućnošću produženog boravka. Upravo iz tih razloga mnoge lokalne zajednice, destinacije i poduzetnici kreiraju stalna radna mjesta ili angažiraju agencije da promoviraju, izgrađuju, razvijaju i koordiniraju manifestacijama na strateški način. Prilikom organizacije mega sportskih događanja, kao što su Olimpijske igre, gradnja infrastrukturnih građevina također izravno ili posredno generira nova radna mjesta. Tako je organizacija Olimpijade u Atlanti, kao mega manifestacija generirala 2 milijarde dolara u građevinskim radovima, a organizacija Olimpijskih igara je Sydneyju 2000. godine dala 7.3 milijarde dolara u GNP, a neizravno su kreirani poslovi za preko 150.000 radnika.¹¹

⁹ RITCHIE, J. R. (1984.) *Assesing the impact of hall-mark events: conceptual and research issues*, Journal of travel Research, vol. 23, br. 1, str. 2-11.

¹⁰ GETZ, D. (1997.) *Event management & Event tourism*, Cognizant Communication Corporation, New York, str. 6.

¹¹ www.sydney.com

Sponzorske uloge privatnih tvrtki također su u porastu, jer korporacije traže nova tržišta za prodaju svojih proizvoda.¹²

U današnje vrijeme organizacija manifestacija i događanja također zahtjeva zaštitu imena festivala, programa, teme, prava emitiranja, loga te sve više se uviđa nužnost zaštite autorskih prava putem formalnih zakonskih instrumenata.

ISTRAŽIVANJE OBILJEŽJA MANIFESTACIJE – TABOR FILM FESTIVAL

Od 2002. godine grupa entuzijasta iz nevladine udruge „Gokul” iz Zaboka, zajedno sa „Zonom Kumrovec” iz Kumrovcu i Muzejima Hrvatskog zagorja organizira supkulturni događaj „Tabor film festival” – međunarodni filmski festival kratkometražnog filma u dvoru Veliki Tabor, općina Desinić. Projektom planiranje i vodstvo najvažnije su činjenice za razvoj *Tabor film festivala*, kao kvalitetne manifestacije kratkometražnog filma. Projekt *Tabor film festivala* ima definirani početak, ne misleći pri tom na sam fizički početak manifestacije, već na početak rada sa sponzorima, medijima i lokalnom zajednicom.

Ipak, presudnu ulogu u organiziranju manifestacije i uspješnosti ima partnerstvo, tj. sinergija javne i privatne nadležnosti s nevladinim organizacijama. Najprepoznatljiviji partner nevladine udruge u organizaciji manifestacije jesu Muzeji Hrvatskog zagorja – dakle, ustanova koja upravlja dvorom Veliki Tabor, koja je prepoznala svoju ulogu u cijelome projektu i doživjela ga kao vlastiti. Sam smještaj festivala također je od presudnoga značenja, jer malo se svjetskih festivala može pohvaliti činjenicom da se održavaju u srednjovjekovnom dvorcu. Tako direktor festivala gospodin Nenad Borovčak upravo preko mjesta održavanja festivala zasniva jedan dio marketinške koncepcije festivala: „Dvor Veliki Tabor je iznimno važan za festival jer mu daje bezvremensku i nadnaravnu dimenziju. Tabor nije samo kamen i stara arhitektura koja budi poštovanje, već duh koji se nalazi u svakom kamenu koji nas spaja s prošlošću. Tome pridonose i stanovnici dvorca, ljudi i životinje, od kojih treba izdvojiti par zaljubljenih neopira i usamljenu sovku. Kroz stoljeća u Tabor dolaze mnogobrojne plemićke obitelji koje su bile privučene magijskim obredima još iz doba grofova Celjskih, želeći tako nadići smrt i postati besmrtnima.”¹³

Glavnu potporu festivalu pružaju dragovoljci i strateški partneri. Od strateških partnera, koji ne polaze od ekonomske dobiti već od pokroviteljske uloge, svakako valja izdvojiti *InterBerlin film festival* koji pruža logističku potporu. Broj prikazanih filmova, te broj posjetitelja raste iz godine u godinu.¹⁴ Financijski pokazatelji *Tabor film festivala* (ostvareni prihodi u 2004. i 2005. godini) prikazani su u tabeli 1.

Iz tabele 1 vidljiva je uloga sponzora, donatora i lokalne zajednice u cjelokupnoj financijskoj konstrukciji Festivala. Lokalna zajednica prihvatila je tezu organizatora da projekt *Tabor film festivala* ima veliku važnost za promociju Krapinsko-zagorske županije, kao destinacije kulturnog turizma. Danas su svi procesi koji se događaju u

VELIKI TABOR, UNUTRAŠNJE DVORIŠTE

TABELA 1 – PRIHODI TABOR FILM FESTIVALA 2004. I 2005. GODINE U KUNAMA

Donator/sponzor	2004.	2005.
Ministarstvo kulture RH	15.000	15.000
USAID – AED program	65.000	56.000
Sponzori i donatori ¹⁵	50.000	264.000
Lokalna zajednica ¹⁶	50.000	45.000
Ulaznice ¹⁷	2.000	–
UKUPNO	182.000	380.000

Izvor: Financijski podaci za Tabor film festival, „Gokul”, 2004. i 2005.

¹² www.motovunfilmfestival.hr

¹³ Taborfilmfestival – katalog, Gokul, Zabok, 2005.

¹⁴ 2003. godine bilo je ukupno prijavljeno 180 filmova, 2004. godine 300, a 2005. godine 850 filmova

¹⁵ Lavčević, Tondach, Avid, Erste, Ina, Končar, AZM, Pyran motorwa, Coca cola

¹⁶ Lokalna zajednica podrazumijeva financijsku potporu Krapinsko-zagorske županije i Turističke zajednice Krapinsko-zagorske županije

¹⁷ Organizator festivala 2005. godine sve je ulaznice donirao Muzejima Hrvatskog zagorja (dvor Veliki Tabor)

VELIKI TABOR, UNUTRAŠNJE DVORIŠTE

gospodarstvu, poljodjelstvu, turizmu, prosvjeti i kulturi koherentni i kauzalni. Upravo su se ekonomska dimenzija i efekti, koji su doveli do stvaranja dodatnog prihoda lokalnog stanovništva, pozitivno odrazili na lokalnu percepciju samog festivala. U prilog toj tvrdnji govori i činjenica da su tijekom prvog festivala u Taboru 2003. godine sve ponude seoskog turizma u okolici Velikog Tabora bili popunjeni.¹⁸

METODOLOGIJA

Cilj istraživanja bila je klasifikacija manifestacije Tabor film festivala u određenu skupinu događanja. Istraživanje je provedeno tijekom održavanja filmskog festivala 2004. i 2005. godine. Provedeno je standardnim upitnikom, a korišteni su različiti izvori podataka.

Od izvora sekundarnih podataka najviše su korišteni podaci iz stručnih časopisa i knjiga koje prikazuju ogledne slučajeve manifestacija. Primarni podaci su prikupljeni individualnim intervjuom i posebno kreiranim upitnikom. Intervjuirani su organizatori festivala i gosti. Razgovor je obavljen također s predstavnicima medija i lokalne zajednice s namjerom da njihovi odgovori, mišljenja i stavovi, pomognu pronalaženju odgovora na određene upite, koji zadovoljavaju cilj ovog istraživanja. Prema podacima organizatora Festival je u 2004. godini posjetilo preko 1000 osoba, a uzorak istraživanja činilo je 108 posjetitelja, dok je 2005. godine festival posjetilo preko 2000 osoba, a intervju je proveden sa 305 osoba. Anketirana je svaka peta osoba koja je kupila festivalsku kartu. Najveći čimbenik ograničenja u istraživanju bilo je vrijeme, tj. nisu postojale mogućnosti za detaljnija pitanja koja bi svakako poboljšala istraživanje.

Osim primarnog cilja istraživanja, a to je istraživanje razine manifestacije, istraživanje je obuhvatilo i sljedeće elemente:

- dokazivanje hipoteze da osobe više razine edukacije češće posjećuju mjesta kulturnog turizma, poglavito posebnih sadržaja, kao što je festival kratkometražnog filma;
- istražiti odnos životne dobi i posjeta manifestacijama kulturnog turizma;
- istražiti broj dolazaka na *event*, tj. dolazaka na manifestaciju čime je mjeran privlačni faktor manifestacije;
- ostala pitanja poslužila su za utvrđivanje komunikacije, tj. različitih aktivnosti koje *Tabor film festival*, odnosno njihov marketinški tim, poduzima glede privlačenja potencijalnih posjetitelja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Najveći broj posjetitelja (96%) filmskog festivala u dobnoj je skupini do 35 godina. Ostali pokazatelji koji daju profil odabranih ispitanika, dakle demografski profil i njegove dimenzije: spol i razina obrazovanja, u potpunosti se uklapaju u dosadašnja stajališta o profilu osobe koja posjećuje kulturne manifestacije i događanja. Prosječni posjetitelj Tabor film festivala ima 32 godine, fakultetski je obrazovan i nije prvi puta na festivalu.

Visoka razina ponovnog posjeta festivalu govori u prilog tezi da posebne manifestacije koje su namijenjene posebnim korisnicima imaju visok postotak ponovnih dolazaka. Iz analize medija, poglavito tiska i radija, te medijske pokrivenosti manifestaci-

¹⁸ Izvor: anketa autora, 2003. godine

je *Tabor film festival* ima sve osobine *hallmark* događanja jer je jedinstven s potpunim integriranim i kreiranim statusom.

ZAKLJUČAK

Manifestacija *Tabor film festival* kauzalno povezuje kulturu, umjetnost i selektivne oblike turizma. Manifestacija stvara kvalitetne programe za razvijanje znanja i vještina koji povećavaju interes za proizvode, kako elitne, tako i alternativne kulture. Program filmskog festivala u dvorcu povezuje statičku komponentu kulturnog turizma s dinamičkim elementima interaktivnog događanja u prostoru, a i potiče razvijanje društvene kohezije kroz traženje interesa poduzetnika za ulaganjem u kulturu, umrežavanjem sličnih ustanova i stvaranjem cjelovitog sustava.

Ako zbrojimo učinke organizacije posebnih manifestacija u kulturi, dobivamo nekoliko kategorija, koje su rezultirale primarnim društvenim interesom koji je obilježje *hall-mark* događanja:

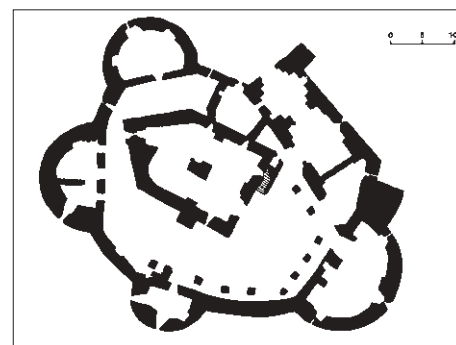
Društvo – intenzivnije sudjelovanje javnosti, medija, civilnog društva i međunarodnih udruga i institucija;

Obrazovanje – afirmacijom alternativnih pristupa učenju tijekom festivalskih dana (Internet radionice, filmske radionice i dr.);

Ljudski resursi – osposobljene, inovatorne i kreativne osobe najvažnije je bogatstvo današnjice;

Kultura – inoviranje medijskih oblika populariziranja umjetnosti i znanja o kulturi, suradnja između profesionalnih (Muzeji Hrvatskog zagorja) i amaterskih djelatnosti, međunarodna kulturna suradnja, komercijalno iskorištavanje dvorca i projekata civilnog društva, privlačenje međunarodnih ulagača u projekte očuvanja i restauracije kulturnoga naslijeđa;

Turizam – proširenje ponude nizom novih događanja unutar određene manifestacije.

VELIKI TABOR, TLOCRT PRVOGA KATA

LITERATURA

1. BURKART, J.; MEDLIK, S. (1974.) *Tourism*, Heinemann, London
2. GETZ, D. (1997.) *Event management&event tourism*, Cognizant Communication Corporation, New York
3. HALL, C.M. (1992.) *Hallmark Tourist Events, Management and Planning*, Belhaven Press, London
4. RITCIE, J. R. (1984.) *Assesing the impact of hallmark events: conceptual and research issues*, Journal of travel Resarch, vol. 23, br. 1, str. 2-11.
5. VUKONIĆ, B.; ČAVLEK, N. (2001.) *Rjecnik turizma*, Masmedia, Zagreb

www.sydney.com

www.motovunfilmfestival.com

www.taborfilmfestival.hr

DR.SC. KSENIJA MARKOVIĆ

DRVENI DVORCI KAO ARHITEKTONSKO-KULTURNO-POVIJESNO NASLIJEĐE – MOGUĆI POKRETAČI GOSPODARSKOG RAZVOJA

WOODEN MANORS AS ARCHITECTURAL-CULTURAL-HISTORICAL HERITAGE – POSSIBLE ENGINES FOR ECONOMIC DEVELOPMENT

U Hrvatskoj je sačuvano 20-tak drvenih dvoraca iz razdoblja 18. i 19. stoljeća koji svojim materijalom, načinom gradnje, volumenima, gabaritima, omjerima kao i rijetkošću pobuđuju zanimanje. Nalaze se na periferiji Zagreba i u okolici manjih gradića kao što su Samobor, Zaprešić, Zlatar Bistrica, Velika Gorica, Petrinja i Sisak. Građeni su u klasicističkom i baroknom stilu, ali na rubu stilskih vrijednosti. U drvenim dvorcima, u malim, danas gotovo nepoznatim mjestima, sastajalo se tijekom 17., 18., 19., a i 20. stoljeća hrvatsko plemstvo, umjetnici, pisci, muzičari, književnici. Otuda proizlazi još jedna kulturno-povijesna vrijednost drvenih dvoraca vezana uz pojedine osobe istaknute u književnosti, znanosti, slikarstvu i glazbi.

Gradili su ih domaći majstori poznatim tehnikama u kojima je građena seoska stambena, gospodarska i sakralna arhitektura.

Svaki od tih dvoraca možda neće imati priliku postati simbolom mjesta kao što to postaju drveni dvorci u Škaricevu, Vukovini, Starom Čiću, Donjoj Lomnici – a kroz što su moguće i dalje implikacije u turističko-gospodarskom smislu – no, pravilna valorizacija kao i pristup konzervatora, lokalnih vlasti, vlasnika i posjednika omogućiti će upoznavanje javnosti sa vrijednostima kulturne baštine unutar slabije poznatih kulturnih krajolika – a time i utrti put prema većem gospodarskom razvoju kroz turističke i druge gospodarske planove.

In Croatia there are about 20 preserved wooden manors which were built in the 18th and 19th century and which are of interest for their building material, way of building, volume, building outline, proportions as well as rarity. They can be found on the outskirts of Zagreb and in the vicinity of smaller towns such as Samobor, Zlatar Bistrica, Velika Gorica, Petrinja and Sisak. They were built in classicist and baroque style, but of borderline stylistic value. In those wooden manors situated in small places today almost unknown, Croatian nobility, artists, musicians and writers used to meet regularly during the 17th, 18th, 19th and even 20th century. This association with prominent figures from literature, science, painting and music gives them another cultural-historic value dimension.

Wooden manors were built by domestic masters who applied building techniques also used in construction of village houses, farm buildings and sacral buildings.

Unlike wooden manors from Škaricevo, Vukovina, Staro Čiče and Donja Lomnica which are becoming symbols of these places, these wooden manors will probably never become symbols of their respective places, yet proper revalorization and approach by conservationists, local authorities and owners and users will make it possible for the public to learn about cultural heritage in less-known cultural regions, and thus pave the way for greater economic development through tourist offer and other economic plans.

KLJUČNE RIJEČI:

- SREDIŠNJA HRVATSKA
- DRVENI DVORAC
- KULTURNO DOBRO
- ARHITEKTURA 18.-19. STOLJEĆA
- ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

KEY WORDS:

- CENTRAL CROATIA
- WOODEN MANOR
- CULTURAL GOOD
- ARCHITECTURE OF THE 18TH AND 19TH CENTURY
- PROTECTION OF BUILDING HERITAGE

Dr.sc. KSENIJA MARKOVIĆ, prof.
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Zagrebu
Mesnička 49, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)1 4851 522
Fax +385 (0)1 4851 519
E-mail: rzzpokretni@uprava-bastine.htnet.hr

Ovaj rad nastao je na temelju autoriciine doktorske disertacije pod naslovom *Drveni dvori Središnje Hrvatske* obranjen 2004. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Termin *dvor* dio je kulturno-povijesne i pučke jezične baštine od najranijih vremena, a pokazuje veze i izvorište u indoeuropskim jezičnim korijenima, dok se u hrvatskim arhivskim spisima spominje već od 16. stoljeća. Iz razloga jezičnoga kontinuiteta, i osobite domaće pučke jezične ustrajnosti, predložen je kao termin, oznaka i naziv za ovaj dio kulturne baštine. Time se nije imala namjera umanjiti srodnost sa zidanim dvorcima, već potvrditi različitost, i osobitost u graditeljskom i likovnom smislu u odnosu na zidane dvorce. Arhivski izvori iz druge polovice 19. stoljeća Državne geodetske uprave proširili su saznanja u sociološkom smislu. Može se reći da je pojam *dvor* šira kategorija od pojma *dvorac*, jer obuhvaća drvenu arhitekturu jednokatnih stambenih zgrada sličnih po vanjskom obliću dvorcu, ali se kod dvora ne pojavljuju jača strem-ljenja prema ostvarenju formalnih i sadržajnih stilskih osobina u smislu tlocrtnoga reda dvoračke arhitekture. Termin *dvorac* time postaje kategorija koja sadrži u sebi bitnu stilsku oznaku, dok je *dvor* ne sadrži obvezno. Disertacija, predstavlja nastavak istraživanja naznačenih u radu Vladimira Markovića *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja* (1975., 1995.) ne omeđuje se samo na Hrvatsko zagorje već obuhvaća širi prostor Središnje Hrvatske, te predstavlja novi prinos temi jednokrlnih dvoraca. Tezom su prvi puta sustavno opisani i klasificirani poznati drveni dvori Središnje Hrvatske, kao i oni manje poznati kao što su drveni dvor Bernfest na Bukovačkoj cesti i drveni dvor u Remetama – oba u Zagrebu, drveni dvorac Kallay u Grančarima, drveni dvorci Josipović i Jelčić u Kurilovcu, te drveni župni dvori u Maču, Rozgi i Starom Čiču. Novi prinos strukovnoj djelatnosti i znanosti jest u obradi, do sada nepoznatih drvenih dvora, kao što su npr. drveni dvorac Blažeković, Binder u Prigorju Brdovečkom koji ulazi u kategoriju drvenog jednokrlnog dvorca, kao i drveni dvorac Drašković u Stanciću, drveni dvor Plenar u Pomperovcu ili drveni dvor Bužinski u Gornjem Psarjevu. Katastarske snimke iz druge polovice 19. stoljeća pridonijele su ne samo povijesno dokumentarnoj vrijednosti već i raščišćavanju pojmova *dvor* i *dvorac*. U sustavno složenim obiteljskim arhivskim materijalima, čemu su pridonijeli arhivisti kao Matija Grabar i Branka Molnar iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, kao i u još nedovoljno istraženoj arhivskoj građi, uspjelo se doći do još neobjavljenog i nepoznatog relevantnog dokumentacijskog materijala – kao npr. do arhivskih nacrti dvorca Jelčić, što je obogatilo postavljenu tezu u smislu bolje izrade klasifikacije kao i do sada neobjavljeni nacrti i skice arhitekta Martina Pilara.

Klasifikacijom jednokrlnih drvenih dvora potvrđena je razvojna linija koja polazi iz osnovne sheme jednokrlnih dvoraca 17. stoljeća s istaknutim predvorjem u obje etaže, kao i pripadnost zrelo baroknom dobu 18. stoljeća na osnovu njihove prostorne kompozicije kojom se ističe upotrebna namjena prostorija.

Recentna povijesna istraživanja Alexandera Buczynskoga (1997.) pridonijela su stvaranju novoga gledišta s obzirom na način školovanja naših domaćih majstora u europskim središtima. Ne samo štajerske radionice i njihovi majstori, koje Vladimir Marković prepoznaje u Hrvatskom zagorju kao odlučujuće nositelje baroknoga tlocrtnog reda, već su i domaći zidari i tesari školovani u drugim obrtničkim središtima Europe u 17. i 18. stoljeću imali dužnost putovati i svoje znanje širiti domovinom.

Vrijednost sklada i harmonije koje proizlaze iz geometrijskih odnosa uočene su i geometrijskom provjerom dokazane kod župnoga dvora u Gušću, te drvenih dvoraca Alapić u Vukovini, Drašković u Stančiću i dvorca Modić-Bedeković u Donjoj Lomnici. Rezultati geometrijske provjere ukazuju na to da nije postojao jedan model ili jedna shema prema kojoj se gradilo već su modularne vrijednosti strukturirale arhitekturu drvenih dvoraca. Postupak geometrijske provjere nije završen, jer neki dvori još nisu arhitektonski snimljeni.

SADAŠNJE KORIŠTENJE DRVENIH DVORACA

U središnjoj Hrvatskoj preostalo je tek dvadesetak drvenih dvoraca. Najveći broj ih je u privatnom vlasništvu i koriste se u stambene svrhe ili za povremeno stanovanje. Takvi su dvorac Blažekovića u Prigorju Brdovečkom, Plenara u Pomperovcu, Filipovića u Donjem Škaricevom, Kallaya u Grancarima, Modić-Bedekovića u Donjoj Lomnici, Alapića u Vukovini, Zlatarića u Bukevju, te na Bukovačkoj cesti u Zagrebu – što se u pravilu pokazuje kao bolji način korištenja kojim se postiže očuvanje kulturnog dobra u najvećoj mjeri. Četiri drvena dvorca su u društvenom vlasništvu i to: dvorac u Reme-tama, Draškovića u Stančiću, Josipovića u Kurilovcu, dok je dvorac Jelačića u Kurilovcu do nedavno bio u društvenom vlasništvu. Dvorac Jelačića u Kurilovcu unatoč visokom stručnom vrednovanju kao kulturnoga dobra, kao i visoko razvijenoj svijesti o njegovoj kulturno-povijesnoj vrijednosti, uprkos traženjima koje su stručnjaci Konzervatorskog odjela u Zagrebu (ranije Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture) poduzimali niz godina u vezi zaštite i njegovoga očuvanja – srušen je 2005. godine. Uz teške zimske snjegove 2004. i 2005. godine drveni dvorac Jelačić srušili su nedovoljno poznavanje i publiciranje povijesnih izvora vezanih uz obitelj Jelačić i Kurilovec, nedovoljni mar i nedovoljna zainteresiranost vlasnika. Tri su dvorca u funkciji župnih dvorova: dvorac u Prelošćici, Gušću i Maloj Gorici, a danas bez funkcije je nekadašnji župni dvor u Rozgi i u Maću, dok je župni dvor u Starom Čiću u stambenoj funkciji. Srušeni su dvori u Gornjem Psarjevu i Pintar u Bukevju, koji su bili u privatnom vlasništvu u stambenoj funkciji.

Napušteni su drveni dvorci Josipović u Kurilovcu, Alapić u Vukovini te župni dvori u Rozgi i Maću, pa je njima potrebno obratiti veću pozornost.

Položaj dvorca izvan naselja, na uzvišici, na povećoj parceli kao i posebno odabrana i sadena vegetacija uokolo dvorca, čine i danas ove prostore specifičnim, različitim i vrijednim.

Perivoj tj. visoko kultivirani park, koji je mogao služiti većem broju ljudi, kao mjesto društvenih zbivanja nalazio se u Prigorju Brdovečkom kod dvorca Blažeković te u Stančiću kod dvorca Drašković. Uz perivoj ovi dvorci imali su i parterni vrt, zasađen niskim raslinjem, cvijećem i grmovima. Sedam dvoraca imalo je ukrasni vrt.

Perivoj sa šetnicama i parterni vrt pružao se bočno i u začelju dvorca Blažeković te iako vrlo reprezentativan, nema ulogu koja se očekuje u dvoračkom prostorno-organizacijskom smislu. Ni kod dvorca Blažeković, Binder, kao ni kod ostalih primjera

ŠKARICEVO

ŠKARICEVO

drvenih dvoraca nemamo produženu središnju osovinu dvorca koja se vezuje na površinu geometrijski organiziranog perivoja, i koji bi na taj način postao dio barokne građevine. Ružičnjak je bio postavljen u pročelju dvorca Blažeković. Do dvorca s jugoistočne strane prema perivoju vodio je pravocrtno postavljen drvored. Danas je okolica drvenog dvorca Blažekovića uništena i ono što je vidljivo u 19. stoljeću na katastarskim kartama čini se da se ne može vratiti. Do drvenog dvorca Draškovića u Stančiću vodi i danas s jugoistočne strane pravocrtno postavljen drvored domaćeg kestena (*Castanea sativa*). Perivoj sa šetnicama u središtu Dugoga Sela je sačuvan, iako je drveni dvorac Draškovića srušen. Zajednički formalni red između glavnih dijelova dvoračke cjeline tj. drvenog dvorca i reprezentativnoga perivoja, te gospodarskih zgrada uglavnom nije bio uspostavljen.

Cvjetne površine ispred pročelja drvenih dvoraca sadene su katkada u obliku geometrijskih oblika rondela, kao kod dvorca Kallaya u Grančarima i dvorca Zlatarića u Bukovju. Od pojedinačnih stabala uz dvorce najčešće se pojavljuje lipa – primjerice u Turopolju, u Donjoj Lomnici uz dvorac Modić-Bedeković; u Hrvatskom zagorju, u Pomperovcu, uz dvorac Plenar). Lipa (*Tilia cordata* – malolisna lipa, *Tilia platyphyllos* – velelisna lipa) oduvijek je bila poštovano drvo. Lipa se nerijetko sadi uz crkve, ali i uz drvene dvorce. Pojedinačni primjeri rijetkih vrsta stabala ukazuju katkada na postojanje drvenog dvorca. Platane su posađene u Prelošćici do drvenog župnog dvora prije dvjestotinjak godina, dok je stogodišnja gledičija (trnovac, *Gleditsia triacanthos*) posađena do dvorca Alapić u Vukovini posječena 2004. godine zbog opasnosti urušavanja.

Uz vrtove, za koje možemo pretpostaviti da su ružičnjaci (ukrasni vrtovi) nalaze se i tzv. *zavrtnice* ili *kuhinjski vrtovi* – povrtnjaci smješteni iza dvorca ili uz bočna pročelja, kao što su prisutni i pokraj seoske *hiže*.

KORIŠTENJE DRVENIH DVORACA U 19. STOLJEĆU

PARCELA I GOSPODARSTVO

Na geodetskim kartama 19. stoljeća katastarske čestice (parcele) dvoraca najčešće su višestranlične i nepravilne. Dvorac Drašković u Stančiću postavljen je na višestranličnoj konkavnoj parceli. Dvorac u Prigorju Brdovečkom na parceli je u obliku obrnuto postavljenoga slova L, dok je dvorac u Pomperovcu na parceli u obliku slova L. Na pravokutnim parcelama su Jelačićev dvorac u Kurilovcu i župni dvor u Prelošćici. Na manjoj uskoj pravokutnoj parceli je dvorac Bernfest na Bukovačkoj cesti u Zagrebu i župni dvor u Gušću. Oblik čestice se mijenja u 20. stoljeću. Prodajom i nacionalizacijom u 20. stoljeću čestica se sužuje na dio na kojemu se nalazi dvor s vrtom, voćnjakom i livadom.

Drveni dvorci turopoljskoga, prigorskog i posavskog plemstva, smješteni su u 19. stoljeću u središtu posjeda i obično su okruženi gospodarskim zgradama. Na istoj čestici s drvenim dvorcem u katastarskim kartama iz druge polovice 19. stoljeća ucrtane su i drvene, rjeđe zidane zgrade koje su najvjerojatnije pomoćne gospodarske građevine. Promišljeno vođenje gospodarstva očituje se gospodarskim zgradama, uglavnom bogatijim i većim drvenim ili zidanim stajama, konjušnicama i sjenicima. Analiza katastarskih podataka pokazuje da čak šest dvoraca ima na svojem dvorištu pet gospodarskih zgrada. Četiri dvorca imaju dvije gospodarske zgrade, dva dvorca imaju četiri gospodarske zgrade, jedan dvorac ima tri a jedan šest gospodarskih zgrada, dok četiri imaju po jednu gospodarsku zgradu.

Širi prostor uokolo dvorca hrvatskog plemstva služi u gospodarske svrhe. Uz dvor su voćnjaci i vinogradi, podalje su oranice, šume, livade i pašnjaci. Površine su izražene u jutrima, *joch*-ima, i četvornim hvatima tj. *klaftima*. Oranice su navedene u popisu kod deset drvenih dvoraca. Pašnjak se javlja kod drvenog dvorca Drašković u Stančiću, a kao *pašinec*, vjerojatno u istom značenju kod dvorca u Psarjevu Gornjem i u Bukevju kod dvorca Zlatarić. *Visoku šumu s listopadnim drvjem* ima posjednik drvenoga dvorca u Remetama, a u popisu se javlja i kod dvorca u Pomeperovcu, Škarićevom i u Stančiću. U drugoj polovici 19. stoljeća vinograd postoji kod manjeg broja dvorova: u Molvicama, Psarjevu Gornjem, Remetama i na Bukovačkoj cesti u Zagrebu. Ribnjak se iskazuje samo kod dvorca u Škarićevom i kod župnog dvorca u Maču. Prisutan je i u drugim mjestima uz dvorac, kao u Vukovini, ali se ne iskazuje kao njihov posjed. Prema sjećanju vlasnika dvorca Pintar u Bukevju postojao je ribnjak i na njihovu posjedu. Uz dvorac se često iskazuje voćnjak s livadom. Na starijim fotografijama s početka 20. stoljeća, prisutan je voćnjak do dvorca Josipović ili do dvorca Jelčić u Kurilovcu, dok su voćnjaci i vinogradi na katastarskim kartama iz 19. stoljeća uz dvor u Molvicama i dvorac Bernfest u Zagrebu. Povrtnjaci su brojniji u smislu vrtova za povrće koji se iskazuju kao *kuhinski vert* ili *zavertnica*. Kod dvorca u Stančiću zabilježen je i podatak o postojanju ciglane.

U drugoj polovici 19. stoljeća među posjednicima drvenih dvoraca kao zemljišno najbogatiji ističu se obitelji Jelčić u Kurilovcu, Modić-Bedeković u Donjoj Lomnici, Francisci u Molvicama, te župnici u Prelošćici i Rozgi.

DRVENI DVORCI I KRAJOLIK – DANAS

Vizure i pogledi koji se pružaju iz drvenih dvoraca otkrivaju sve ljepote okolne prirode. Tako se iz dvorca Plenar smještenoga na uzvisini u Pomperovcu otvara pogled na Ivanščicu i zagorske doline. Mnogi povezuju Molvice sa književnikom i znanstvenikom, franjevcem Matijom Petrom Katancićem i njegovom pjesmom „*Vinobera u zelenoj Molbice dolini*”. Župni dvori u posavskim nizinama, kao Gušća i Prelošćice otkrivaju smirenost nizine koju naglašava vertikala jablana, topole ili crkvenog zvonika. Iz čvrste povezanosti s prirodom proizlazi vrijednost autentičnosti. Ladanjska funkcija dvorca u prirodnom krajoliku ističe njegovu reprezentativnost.

Danas je veliki broj osebujno oblikovanih cjelina drvenih dvoraca zaštićen unutar kulturnog krajolika, često svrstan u kategoriju povijesnih naselja. Neki drveni dvorci nalaze se u najužem vizualnom dodiru s tipom izgradnje i organizacijom prostora koja se svrstava u selo, kao u Molvicama, Vukovini ili Rozgi. Najveći broj drvenih dvoraca vjerojatno su prvobitno bili građeni izvan naselja na većim parcelama te su tijekom vremena došli u bliži kontakt s građevnom strukturom naselja, kao oni koje danas nalazimo u slabije izgrađenom dijelu naselja.

U naselju su najčešće građeni župni dvori, koji su i zbog svoje društvene funkcije bili smješteni u prostoru bliže župljanima. Župni dvori grade se uz glavnu cestu. Njihova orijentacija začeljem prema cesti, kao kod župnog dvorca u Rozgi, odaje tip ruralne ustrojbe, dok svi ostali dvori pročeljem ili bočno orijentirani prema cesti iskazuju urbane tendencije. Izvan naselja zabilježeno je osam dvorca i njih dvanaest uz sporedan put, a sedam u slabije izgrađenom dijelu naselja. Potreba za odvojenošću od izgrađenoga dijela naselja bila je jedna od bitnih prostornih obilježja drvenih dvorca, koja označava najvažniji psihološki i duhovni smisao ladanjskog načina života.

Pred drvenim dvorima pojavljuje se drveno raspelo u Molvicama, Škarićevu Donjem, Grančarima, Donjoj Lomnici. Drvena raspela bogatije ukrašena rezbarijama postavljena su na raskrižjima, ispred dvorca.

DRVENI DVOR MODIĆ-BEDEKOVIĆ, DONJA LOMNICA

TABELA – SMJEŠTAJ DVORACA U PROSTORU

U NASELJU NA VEĆOJ PARCELI	župni dvor u Prelošćici, župni dvor u Maču, župni dvor u Starom Čiću, župni dvor u Rozgi, župni dvor u Gušcu, drveni dvorac u Remetama, drveni dvorac Bernfest na Bukovačkoj cesti u Zagrebu, drveni dvorac Pintar u Bukevju
IZVAN NASELJA	drveni dvorac Kallay u Grancarima, drveni dvorac Filipović u Donjem Škaricevu, drveni dvorac Zlatarić u Bukevju, drveni dvorac Josipović u Kurilovcu, drveni dvorac Stanić u Staniću, drveni dvorac Francisci, Razum u Molvicama, drveni dvorac Plenar u Pomperovcu
U MANJE IZGRAĐENOM DIJELU NASELJA	drveni dvorac Alapić u Vukovini, župni dvor u Maloj, župni dvor u Maču, župni dvor u Starom Čiću, župni dvor u Rozgi, župni dvor u Gušcu, župni dvor u Prelošćici, župni dvor u Maloj Gorici, drveni dvorac Jelčić u Kurilovcu, drveni dvorac Blažeković, Binder u Prigorju Brdoveckom, drveni dvorac Jelčić-Bužimski u Psarjevu Gornjem, drveni dvorac Modić-Bedeković u Donjoj Lomnici,
UZ GLAVNU CESTU	drveni dvor u Remetama, drveni dvorac Bernfest na Bukovačkoj cesti 245 u Zagrebu, drveni dvorac Jelčić u Kurilovcu, župni dvor u Maču, župni dvor u Starom Čiću, župni dvor u Rozgi, župni dvor u Gušcu, drveni dvor Pintar u Bukevju, župni dvor u Prelošćici
UZ SPOREDAN PUT	drveni dvorac Kallay u Grancarima, drveni dvorac Filipović u Donjem Škaricevu, drveni dvorac Zlatarić u Bukevju, drveni dvorac Josipović u Kurilovcu, drveni dvorac Stanić u Staniću, drveni dvorac Francisci, Razum u Molvicama, drveni dvorac Plenar u Pomperovcu, drveni dvorac Alapić u Vukovini, drveni dvor Blažeković, Binder u Prigorju Brdoveckom, drveni dvorac Jelčić-Bužimski u Psarjevu Gornjem, drveni dvorac Modić-Bedeković u Donjoj Lomnici.
U RAVNICI	drveni dvorac Alapić u Vukovini, župni dvor u Maloj Gorici, drveni dvorac Jelčić u Kurilovcu, drveni dvorac Blažeković, Binder u Prigorju Brdoveckom, drveni dvorac Modić-Bedeković u Donjoj Lomnici, župni dvor u Prelošćici, župni dvor u Maču, župni dvor u Starom Čiću, župni dvor u Rozgi, župni dvor u Gušcu, drveni dvor Pintar u Bukevju
NA BREŽULJKU	drveni dvorac Filipović u Donjem Škaricevu, drveni dvor Plenar u Pomperovcu, drveni dvor u Remetama u Zagrebu, drveni dvorac Bernfest na Bukovačkoj cesti 245 u Zagrebu, drveni dvor Francisci, Razum u Molvicama

ZNAČAJNE OSOBE VEZANE UZ DRVENE DVORCE

Zanimljiva je činjenica da su mnoga mjesta podalje od glavnih središta, danas gotovo zaboravljenih naziva – u Turopolju, okolini Samobora, Pokuplju, Posavini, Hrvatskom zagorju i Prigorju – bila u 16., 17., 18. pa i 19. stoljeću središta moći, omiljena obitavališta hrvatskog plemstva, mali centri kulture i prosvjete. Unutar jednostavnih arhitektonskih oblika građenih u drvetu, hrvatski plemići vodili su specifični duhovni i društveni život intelektualnog, kulturnog i vojno-političkog kruga. Tako je u 16. stoljeću ban Ivan Drašković boravio u Vukovini otkuda piše pismo i izdaje naredbe. Podpredsjednik hrvatskog Sabora Hinko Francisci živi u 19. stoljeću u Molvicama. Kurilovec je bilo značajno sjelo hrvatskog vojnog plemstva u 18. i 19. stoljeću. U Kurilovcu su uz Jelčiće, boravili plemeniti Pogledići i turopoljski župani Josipovići. Obitelj Jelčić nasljeđuje u 18. stoljeću posjed u Kurilovcu odakle je upravo potekla grana grofova Jelčića. Barun Franjo Jelčić, otac bana Josipa Jelčića, nakon vojnog okršaja kod Ulma nalazio se u Kurilovcu. Hrvatski ban Josip Jelčić često je boravio u Kurilovcu, gdje je nalazio inspiraciju za svoje pjesništvo i odakle je često pisao pisma. Tako iz pisma upućenoga bratu Jurju upravo iz Kurilovca 1813. godine uz njegove osobne intimne crtice, saznajemo o društvenom životu koji se vodio u drvenom dvorcu. Književnik August Šenoa bio je čest gost u gradu Zlatarića u Bukevju. Grofovi Draškovići boravili su u drvenom dvorcu u Dugom Selu, kao i u Staniću.

KREATIVNO UPRAVLJANJE

Kreativno upravljanje dvorcima podrazumijeva u širem smislu korištenje urbanističkih datosti (vizure, dominante), užih prostornih vrijednosti (perivoj, park, šuma, livada, voćnjak) te vrijednosti samoga dvorca. Pri tom se preporučuje korištenje kulturno-povijesnih datosti koje proizlaze iz samoga mjesta, dvorca, događaje i istaknute znamenite osobe iz prošlosti ili sadašnjosti koje su obitavale ili posjećivale dvorac. U tom smislu važna je očuvanost zbirke fotografija, knjižnica, pisama, arhivalija, grbovlja, rodoslovlja, slika, pa i etno-materijala.

Kod vrednovanja drvenih dvoraca, a u svrhu izrade pregleda ovih kulturnih dobara kao mogućih budućih pokretača gospodarskog razvoja, potrebno je uzeti u obzir nekoliko različitih čimbenika, ponajprije kvalitetu samih dvoraca i njihovu vizualnu poruku: izgled tijela, kvalitetu materijala, volumena, omjera te zadržanoga tlocrtnog reda iz doba gradnje. Vrijednost starosti i održanost stila imaju značajnu ulogu, kao i postojeće građevno stanje zgrade, izgled pročelja i mogućnost obnove stanja bliskog izvornom izgledu. Važno je sagledati neposrednu okolicu – jesu li sačuvani vrt, perivoj ili dvored i voćnjak; je li parcela očuvana u izvornom obliku ili je izgrađena; kakav je tip gospodarstva bio razvijen nekada i što još uvijek postoji. Uz drvene dvorce kao i uz zidane bilo je umjetnih jezera i ribogojilišta. Važno je znati postoje li gospodarske zgrade, kakva im je kvaliteta i u kojem su građevnom stanju. Isto tako potrebno je sagledati drveni dvorac u odnosu na cjelokupni krajolik i samo mjesto, potrebe stanovništva te njihova traženja i usmjerenja.

Prihvatljive prenamjene, s ciljem da ova nekadašnja mala središta kulture postanu i pokretači lokalnog razvoja, moguće su i u tom smislu na različitim razinama pa je potrebno djelovati u cilju njihova očuvanja. Vezujući drvene dvorce uz profesiju vlasnika predlaže se za nekolicinu od njih otvaranje izložbenih i muzejsko-galerijskih prostora:

- IZLOŽBENI PROSTORI – kiparstva u dvorcu Alapić u Vukovini i slikarstva u dvorcu Zlatarić u Bukevju
- MUZEJSKO-GALERIJSKI PROSTORI – posvećeno banu Josipu Jelačiću u Kurilovcu, posvećeno obitelji grofova Drašković u Stanciću i posvećeno obitelji Josipović i turo-polskoga plemstva u dvorcu Josipović u Kurilovcu

Prijedlozima i planovima potrebno je upoznati vlasnike te lokalno stanovništvo, a u provedbi tražiti suradnju državne uprave, županijske i gradske vlasti te lokalnih zajednica, kao i pojedinih društava koja djeluju na tom području.

DRŽAVNA UPRAVA MORALA BI

- Voditi suvislu i koherentnu politiku u odnosu na ruralna područja;
- Osigurati pristupačnost informacija o zakonskim propisima i novčanoj potpori;
- Osigurati financijsku potporu;
- Razvijati i ostvarivati ideje iznijete u zaključcima sa stručnog skupa *Obnova i očuvanje hrvatske pučke graditeljske baštine* iz 1997. u organizaciji Ministarstva kulture;
- Pružiti novčanu potporu djelatnosti zaštite kulturne baštine, osobito za obnovu drvene stilske i tradicijske arhitekture, posebice drvenih dvoraca;
- Promicati dobro nadzirane projekte i programe lokalnih zajednica koji uključuju popravak i obnovu drvenih dvoraca;
- Povećati raspoložive novčane potpore za zaštićene drvene dvorce – spomenike stilske i tradicijske drvene arhitekture;
- Ukinuti ili smanjiti porez (pdv) za materijale pri popravcima i obnovi drvenih dvoraca – spomenika stilske i tradicijske drvene arhitekture.

ŽUPANIJSKE, GRADSKE I MJESNE VLASTI MORALE BI

- Pružiti sve informacije i savjete podnositeljima zahtjeva za obnovu graditeljske baštine;
- Objaviti raznolike mogućnosti korištenja prostora stilske i tradicijske drvene arhitekture, posebice drvenih dvoraca, te svih mogućih novčanih potpora za popravak i

- obnovu – od Ministarstva kulture, Ministarstva prostornog uređenja, Ministarstva turizma, Fordove donacije i dr. koji omogućuju uključivanje u turističke programe;
- Poznavati opseg problema o kojima je riječ i voditi registar zaštićenih i ugroženih građevina, zaštićenih poteza, cjelina i aglomeracija, stilske i tradicijske drvene arhitekture, posebice drvenih dvoraca;
 - Sakupljati informacije koje mogu pomoći rješavanju problema i primjerenijoj zaštiti pronalaženjem odgovarajućih spomenika i zgrada mogućim zakupcima;
 - Biti svjesni rizika promjena, koje mogu nastati od trenutka podnošenja zahtjeva za odobrenje planova pa do završetka radova;
 - Osigurati da vlast na razini općine ili grada bude dobro obaviješteno o predmetu;
 - Razviti lokalne planove za adaptaciju i ponovno korištenje stilske i tradicijske drvene arhitekture, posebice drvenih dvoraca te napuštenih i suvišnih drvenih zgrada na seoskim gospodarstvima.

LOKALNA ZAJEDNICA – KULTURNO-UMJETNIČKA DRUŠTVA, DRUŠTVA ZA ULJEPŠAVANJE OKOLIŠA, ZAKLADE ZA OČUVANJE ZGRADA – MORALI BI

- Biti svjesni propadanja stilske i tradicijske drvene arhitekture, posebno drvenih dvoraca, te veličine problema loših i neodgovarajućih adaptacija;
- Intervenirati u pravom trenutku u procesu planiranja – nastojati da komentari budu znalacki, svrsishodni, konstruktivni i da se odnose na konkretne probleme;
- Razmotriti mogućnost da zajednica koristi prikladno smještenu stilsku i tradicijsku drvenu arhitekturu, posebno drvene dvorce ili nepotrebnu gospodarsku zgradu, stavljajući je u funkciju seoske vijećnice, izložbeni i muzejski prostor, tj. u uporabu koja može privući novčanu potporu odgovarajućih tijela;
- Učiti na primjeru kampanja koje je pokrenuo lobi za očuvanje prirodnog okoliša (mnogo uspješniji u prezentaciji ruralnog programa od lobija za ruralno izgrađeni okoliš);
- Pokrenuti lokalne programe nagrađivanja, kako bi se potaknulo očuvanje i kvalitetne obnove, preinake i revitalizacije stilske i tradicijske drvene arhitekture, posebno drvenih dvoraca;
- Težiti izvođenju oglednih projekata kao poticaj drugima, posvećujući posebnu pozornost jednostavnim detaljima koji utječu na karakter drvenih dvoraca;
- Revitalizaciju i obnovu stilske i tradicijske drvene arhitekture povezati s održivim razvojem mjesta u okviru Lokalne Agende 21 – za 21. stoljeće – dokument Ujedinjenih naroda oko kojeg su se sporazumjeli svjetski političari 1992. godine, a u cilju promicanja načela održivog razvoja.

POLJOPRIVREDNICI I SELJACI ZEMLJOPOSJEDNICI MORALI BI

- Biti svjesni prednosti uredno izgrađenog krajolika ako se nadaju privući posjetitelje u svoj kraj ili na svoje gospodarstvo;
- Prilikom ulaganja kapitala na različita mjesta, iz sigurnosnih razloga razmišljati o stilskoj i tradicijskoj arhitekturi, posebno drvenim dvorcima i gospodarskim zgradama kao potencijalnim izvorima prihoda;
- Razmotriti prvo i prije svega moguću uporabu tradicijskih gospodarskih zgrada u poljodjelske svrhe;
- Sjetiti se prednosti tradicijskog načina gradnje koji svojom ljepotom, skladom, i tradicijskim materijalima kao što su drvo, kamen, opeka, drvene dašice kao pok-

rovi, slama, biber crijep i sl. – privlače turiste, namjernike, izletnike, planinare, učenike;

- Razmisliti o prednostima niskih troškova trajnog održavanja postojeće stilske i tradicijske drvene arhitekture, posebice drvenih dvora ili drugih gospodarskih zgrada u odnosu na velike troškove izgradnje nove građevine, koja i sama može uskoro postati nepotrebna;
- Sjetiti se važnosti izgleda galerije, izložbenog prostora, muzejskog sadržaja koji mogu smješteni u drvenim dvorcima u seoskom okruženju pridonijeti općem boljitku zajednice;
- Osmisliti prodavaonicu seoskih proizvoda na tradicijskoj lokaciji, u starinskoj drvenoj, kamenoj ili zidanoj zgradi, koja je turistima privlačnija u izvornom okruženju i izvornom materijalu – od nove betonske ili zidane zgrade u novom urbanom ili industrijskom predjelu;
- Suradivati sa susjedima u poslovnim pothvatima u kojima bi se mogla iskoristiti nekoristena stilska ili tradicijska arhitekture, posebno drveni dvorci, ili napuštene stambene i gospodarske zgrade.

NARUČITELJI I VLASNICI MORALI BI

- Razmotriti prikladnost zgrade i njezine lokacije za namjeravanu novu svrhu;
- Biti svjesni odredbi urbanističkih planova kod revitalizacije i obnove stilske i tradicijske drvene arhitekture, posebice drvenih dvoraca;
- Shvatiti da će dobro projektirana i primjerena obnova privući turiste namjernike, izletnike i učenike.

LITERATURA

1. BEUSAN Mario (1988.) *Prilog istraživanju dvoraca i kurija Hrvatskog Zagorja*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, magistarski rad
2. BOJNICIĆ, Ivan (1899.) *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Bauer Raspe, Nurnberg; reprint Golden marketing, Zagreb, 1995.
3. DUIŠIN, Viktor A. (1938.) *Zbornik plemstva u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Dubrovniku, Kotoru i Vojvodini*, Heraldčki zbornik, izd. Viktor Antun conte Duišin, Zagreb, str. 61-72
4. CUVAJ, Antun (1913.) *Porodica Jellachich*, vl. naklada, Zagreb
5. HORVAT, Josip (1980.) *Kultura Hrvata kroz 1000 godina, II. svezak*: Ban Jelčić i Hrvatski Sabor ukidaju kmetstvo, str. 271-286, Usponi i padovi Hrvatske četrdesetosme, str. 287-306, biblioteka Kulturna baština, Globus Zagreb, ČGP Delo Ljubljana
6. HORVAT, A.; HABUNEK-MORAVEC, Š.; ALEKSIĆ, N. (1970.) *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske – stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
7. KARAMAN, Ljubo (2001.) *Problemi periferijske umjetnosti – O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb
8. MARKOVIĆ, Vladimir (1995.) *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb
9. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1993.) *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*, Školska knjiga, Zagreb
10. OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (1998.) *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*, Šcitaroci, Zagreb

MIROSLAV GRGAS, GORDANA RAFAJLOVIĆ DRAGOVIĆ

INFORMACIJSKA BAZA PODATAKA – PRETPOSTAVKA USPJEŠNOG GOSPODARENJA KULTURNOM BAŠTINOM

INFORMATION DATABASE – A REQUIREMENT FOR SUCCESSFUL MANAGEMENT OF CULTURAL HERITAGE

Mnoge se zemlje u razvoju oslanjaju na bazu podataka svojih prirodnih i kulturno-povijesnih resursa. Kulturno-povijesna baština može imati značajnu ulogu u gospodarstvu pojedine zemlje te pružiti određeni raspon koristi. Inventarizacijom kulturno-povijesnog naslijeđa pruža se uvid u spomenička dobra, u dokumentaciju postojećeg stanja, imovinsko-pravne odnose, zaštitu, obnovu, mogućnost revitalizacije i gospodarskog korištenja.

Uspostavljanjem informacijske baze podataka te prezentacijom na Internetu, senzibilizira se šira javnost za probleme zaštite i revitalizacije kulturno-povijesnog naslijeđa. Informacijskom bazom podataka omogućuje se sustavna briga o zaštiti, stvaranju ekonomskih uvjeta za valorizaciju, primjerenom korištenju, gospodarenju i upravljanju kulturno-povijesnom baštinom.

Izlaganje će pokazati, kako potencijalni naručitelj, koristeći Internet i geografski informacijski sustav (GIS) može dobiti sve podatke o kulturnom dobru na području Primorsko-goranske županije. Na stranicama Interneta, na adresi www.kulturna-dobra-pgz.posluh.hr predstavljeno je u velikom dijelu kulturno-povijesno naslijeđe Primorsko-goranske županije. Tu se mogu naći podaci koji daju okvirnu sliku o kulturnom dobru: lokacija, povijesni razvoj, vrijednost, zakonski status (registrirano-evidentirano kulturno dobro), izvornu namjenu te sadašnje stanje. Geografski informacijski sustav povezati će podatke o kulturnom dobru s Internetom s podacima neophodnim za njegovu revitalizaciju, a to znači: katastarsko-geodetska podloga, imovinsko-pravno stanje, uvjeti zaštite, valorizacije te mogućnost revitalizacije.

Prednost u prezentaciji kulturno-povijesne baštine na Internetu i povezivanjem „linkom” na Geografski informacijski sustav (GIS) njegova je jednostavna i laka dostupnost, veliki broj potencijalnih korisnika, a time i mogućih investitora. Ovim projektom otvara se mogućnost zapošljavanja lokalnog stanovništva.

Many countries rely on the database of natural and cultural-historic resources in their development. A country's cultural-historic heritage can play a significant role in the economy and bring certain benefits. Inventories of cultural-historic heritage give insight into cultural monuments, their current state, property-rights relations, protection, reconstruction, possibility for revitalization and economic use.

By establishing an information database and creating a presentation on the Internet, the wider public is sensitized for the issues of protection and revitalization of cultural-historic heritage. An information database enables the systematic protection, creation of economic conditions for valorization and appropriate use and management of cultural-historic heritage.

This presentation will demonstrate how potential clients, with the help of Internet and geographic information system (GIS), can obtain information about certain cultural goods from the Primorsko-goranska County. Cultural heritage of the Primorsko-goranska County is largely presented at the following web address www.kulturna-dobra-pgz.posluh.hr. The site offers data which give a general overview of a particular cultural monument: location, historical development, value, legal status (registered cultural good), original use and current condition. Geographic information system will link data available on the web and data needed for revitalization of a cultural monument, that is, cadastral and geodetic information, income scale and legal condition, conservation and valorization requirements, and possibilities for revitalization.

Advantages of presenting cultural-historic heritage on the Internet with the link to Geographic information system (GIS) are simple and easy access and a large number of potential users and thus also potential investors.

KLJUČNE RIJEČI:

- KULTURNO-POVIJESNA BAŠTINA
- INFORMACIJSKA BAZA PODATAKA
- INVENTARIZACIJA
- REVITALIZACIJA
- POKRETAČ RAZVOJA
- UPRAVLJANJE

KEY WORDS:

- CULTURAL-HISTORIC HERITAGE
- INFORMATION DATABASE
- INVENTORYING
- REVITALIZATION
- ENGINE FOR DEVELOPMENT
- MANAGEMENT

MIROSLAV GRGAS, dipl.ing.elek.
Udruga Informacije za ekologiju – inECO
Korzo 2a/3, 51 000 Rijeka, Hrvatska / Croatia
<http://kulturna-dobra-pgz.posluh.hr>
Tel. +385 (0)51 211 305
Fax +385 (0)51 211 305
E-mail: miroslav.grgas@public.srce.hr

GORDANA RAFAJLOVIĆ DRAGOVIĆ, dipl.ing.arh.
Primorsko-goranska županija
Županijski zavod za održivi razvoj
i prostorno planiranje
Splitska 2, 51 000 Rijeka, Hrvatska / Croatia
www.zavod.pgz.hr
Tel. +385 (0)51 351 743
Fax +385 (0)51 211 436
E-mail: gordana.rafajlovic@pgz.hr

Mnoge se zemlje u razvoju oslanjaju na bazu podataka svojih prirodnih i kulturno-povijesnih resursa koji u znatnoj mjeri pomažu u zapošljavanju domaćeg pučanstva i ostvarenju nacionalnog dohotka. Kulturno-povijesno naslijeđe može imati značajnu ulogu u gospodarstvu pojedine zemlje te pružiti određeni raspon koristi.¹

Uspješno gospodarenje prostorom, pa tako i kulturnim naslijeđem, ovisi o kvalitetnim informacijama koje moraju biti dostupne svim zainteresiranim korisnicima. U suvremenim, tehnološki razvijenim zemljama informacijskom bazom podataka (GIS-om) nastoji se spriječiti mogućnost da informacija o prostoru bude vlasništvo pojedinca ili birokratskih struktura. Jednostavno rečeno GIS (Geoinformacijski sustav) jest kompjuterski sustav sposoban za držanje i korištenje podataka koji opisuju objekte, mjesta i pojave na zemljinoj površini. GIS se prvi put počeo koristiti osamdesetih godina 20. stoljeća u Americi na planiranju siječe šuma u Kanadi i izradi prometne mreže u SAD-u. Nakon toga diljem svijeta su izrađeni GIS projekti pojedinih tematskih područja, kao što su, primjerice, izrada topografskih karata Velike Britanije, praćenje stanja okoliša u Kini i Japanu, praćenje zagađenja Dunava i dr. Danas u svijetu GIS ima široku primjenu – od razine državnih institucija do pojedinačnih korisnika, a primijenjen je u svim djelatnostima koje koriste podatke u prostoru. U razvoju i primjeni GIS-a najdalje su otišle SAD, dok je u Europi stanje složenije zbog raznolikosti nacionalnih zakonodavstava, stupnja razvoja i načina na koji se prostorni podatci prikupljaju, ali ipak većina europskih zemalja prepoznala je potrebu za GIS-om.

INFORMACIJSKA BAZA PODATAKA

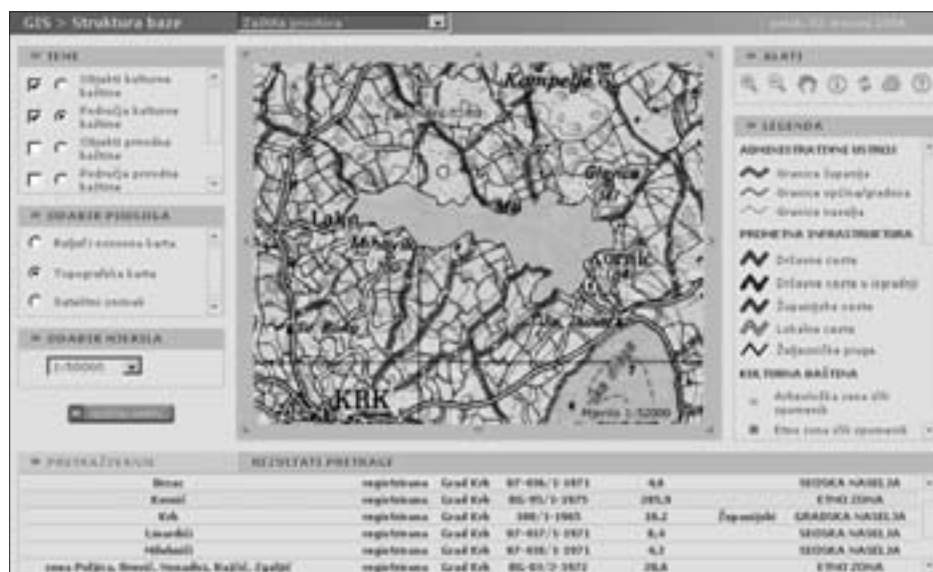
I INTERNET U FUNKCIJI GOSPODARENJA PROSTOROM

GIS se u Hrvatskoj pojavio tek prije dvanaestak godina, kad su se počele izrađivati neke osnovne prostorne baze podataka. Prvi pokušaji uspostave baze podataka i primjena GIS-a u djelatnosti prostornog planiranja na području Primorsko-goranske županije zadiru u 1992. godinu kada je definiran pilot projekt za područje nekadašnje općine Rijeka. Tad je napravljena struktura podataka koja se temelji na katastarskim česticama.

Primorsko-goranska županija na vrijeme je (1998. godine) prepoznala vrijednost korištenja GIS tehnologije kao načina vođenja dokumentacije prostora i praćenja stanja u prostoru. Uspostavljanjem informacijskog sustava o prostoru, županija dugoročno dobiva sredstvo za upravljanje prostorom na regionalnoj (županijskoj) razini, mogućnost provedbe politike zaštite okoliša i prostornog uređenja, razvija sustav u skladu s globalnim europskim i svjetskim standardima vođenja prostornih podataka te ubrzava pristup informacijama i omogućuje trajno pružanje usluge javnosti i brže rješavanje svakodnevnih poslovnih zadataka koji se temelje na prostornim podacima.²

¹ Strategija razvoja kulturnog turizma (2003.) Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo turizma

² ČRNJAR, Mladen (1997.) *Ekonomija i zaštita okoliša*, Školska knjiga – Zagreb, Glosa – Rijeka, str. 195-210.

GIS – PRIMORSKO-GORANSKA ŽUPANIJA – PRETRAŽIVANJA KULTURNE BAŠTINE ZA ODABRANU OPCINU ILI ODABRANU KLASIFIKACIJU ZAŠTITE

Danas se u sustavu GIS-a Primorsko-goranske županije vode brojni podatci, kao što su statistička naselja povezana s popisom stanovništva, administrativne podjele, registar poslovne dokumentacije i studija utjecaja na okoliš, geodetska mreža, kulturna i prirodna baština, vodozaštitne zone, zaštićeni obalni pojas, osnovna infrastruktura mreža, podatci o prirodnim osobinama tla, zraka, mora i vode te brojni drugi podatci. Županija značajnu pozornost usmjerava na zaštitu posebno vrijednih dijelova i prirodne i kulturne baštine.

Izrađene baze podataka uključuju zaštićene dijelove prirode i one koji su predloženi za zaštitu te kulturna baština iz Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske upisana u Listu zaštićenih kulturnih dobara. U bazi se vode podatci o kategoriji i vrsti zaštite, broju registracije, pojedinačnom nazivu, opisu područja i površini koja se automatski izračunava.³

Uspostavljanjem informacijske baze podataka (GIS-a) te prezentacijom na Internetu, senzibilizira se šira javnost za probleme zaštite i revitalizacije kulturno-povijesnog naslijeđa. Informacijskom bazom podataka omogućuje se sustavna briga o zaštiti, stvaranju ekonomskih uvjeta za vrednovanje, primjerenom korištenju, gospodarenju i upravljanju kulturno-povijesnim naslijeđem. Kvalitetnom zaštitom, obnovom te upravljanjem, kulturno-povijesno naslijeđe postaje značajan čimbenik i važan dio turističke ponude.⁴

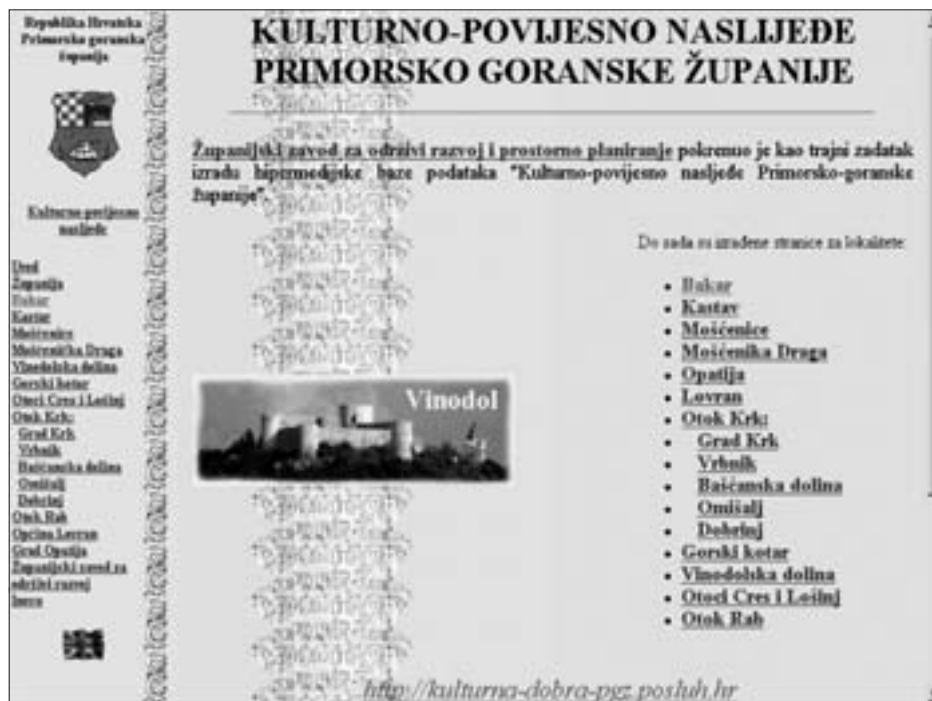
GRADITELJSKA BAŠTINA PRIMORSKO-GORANSKE ŽUPANIJE NA INTERNETU

Primorsko-goranska županija izuzetno je bogata vrijednom i raznolikom kulturno-povijesnom baštinom. Svjesna vrijednosti koje ima, Primorsko-goranska županija je još 1994. godine pokrenula projekt „Program revitalizacije kulturno-povijesnog naslijeđa Primorsko-goranske županije”. Ovaj projekt valja shvatiti kao prvi pokušaj bavljenja problematikom koja je prisutna ne samo na ovim prostorima, a sve u cilju očuvanja i revitalizacije povijesnog naslijeđa, koje se ne promatra isključivo kao kulturno dobro nego i kao gospodarsko-društveni resurs.

Pojam kulturno-povijesno naslijeđe u širem smislu podrazumjeva sva kulturna dobra. Suzimo li okvir kulturnih dobara na spomeničke vrijednosti u prostoru, definirali

³ JURETIC, Jasna (2002.) *Informacija o upravljanju prostorom u lokalnoj i regionalnoj samoupravi*, Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje, Rijeka, str. 5-7.

⁴ MAROEVIĆ, Ivo (2001.) *Model dokumentacije za izradu povijesno-umjetničke topografije na području Hrvatske s mogućnošću primjene automatske obrade podataka*, „Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske”, br. 2-3, str. 82-117.

smo graditeljsko naslijeđe koje znači – nepokretna kulturna dobra nastala ljudskom rukom od prapovijesti do suvremenih graditeljskih ostvarenja. Tim su pojmom obuhvaćeni povijesni gradovi i naselja ili njihovi dijelovi, stare građevine i njihovi dijelovi, te arheološki objekti i područja koja imaju povijesnu, kulturnu, umjetničku i ambijentalnu vrijednost.⁵

Prema podacima Uprave za zaštitu kulturne baštine – Konzervatorski odjel Rijeka (stanje potkraj 1994.), na području Primorsko-goranske županije u Registar nepokretnih spomenika kulture bilo je upisano 189 spomenika (urbanih i ruralnih graditeljskih cjelina, arheoloških i hidroarheoloških zona i lokaliteta, pojedinačnih građevina te memorijalnih lokaliteta), a evidentirano je i nalazi se pod preventivnom zaštitom još otprilike 820 nedovoljno istraženih građevina i cjelina koje posjeduju svojstva nepokretnih spomenika kulture.

Ovi podatci podliježu stalnim promjenama, tako da je na kraju 2004. godine bilo 237 spomenika upisanih u Registar nepokretnih spomenika kulture, a evidentirano je bilo otprilike 780 spomenika.

Kao dio istog projekta, koristeći prednosti neograničenog komuniciranja sa svijetom putem Interneta, početkom 1996. godine pokrenuta je izrada hipermedijske baze podataka o kulturno-povijesnom naslijeđu Primorsko-goranske županije kao kontinuirani zadatak. Svake se godine, u pravilu, obradi kulturna baština na području jednog grada ili općine. Cilj je ovog projekta prezentacija kulturno-povijesnog naslijeđa našoj i široj svjetskoj javnosti putem Interneta, turistička promičba županije te iznalaženje mogućih naručitelja za ulaganje u obnovu i revitalizaciju pojedinih građevina kao spomenika kulture.

Inventarizacijom kulturno-povijesnog naslijeđa pruža se uvid u spomenička dobra, u dokumentaciju postojećega stanja, imovinsko-pravne odnose, zaštitu, obnovu, mogućnost revitalizacije i gospodarskog korištenja.⁶

⁵ ANTOLOVIĆ, Jadran (1998.) *Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine*, Zagreb, Mikrorad, str. 112-116.

⁶ RAFAJLOVIĆ-DRAGOVIC, Gordana (2004.) *Stanje kulturno-povijesne baštine Primorsko-goranske županije*, Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje, Rijeka, str. 13-16.

KULTURNO-POVIJESNA BAŠTINA PRIMORSKO-GORANSKE ŽUPANIJE NA INTERNETU

Područje Primorsko-goranske županije karakteristično je po prirodno-zemljopisnim obilježjima, strukturi naselja, kulturnom identitetu, načinu življenja autohtonog stanovništva, a osobito po bogatstvu kulturno-povijesnom baštinom. Upravo je ta raznolikost vrijednost ovog područja. Takvo bogatstvo prirodnog i kulturnog naslijeđa obvezuje na primjerenu zaštitu, te iznimno pažljivo korištenje tih resursa i gospodarenje prostorom. Prezentacija kulturno-povijesne baštine na stranicama Interneta u hrvatskoj i engleskoj inačici pokrenuta je s ciljem:

- prezentacije i afirmacije kulturno-povijesnog naslijeđa hrvatskoj i svjetskoj javnosti,
- turističke promidžbe Županije,
- iznalaženje naručitelja za ulaganje u obnovu i revitalizaciju pojedinih građevina spomenika kulture.

Poštujući raznolikost prostora, baza podataka o kulturno-povijesnoj baštini Primorsko-goranske županije prikazana na Internetu obuhvaća niz informacija, koje su radi bolje preglednosti svrstane u nekoliko osnovnih skupina:

I. Prostor Primorsko-goranska županije podijeljen je na:

- Priobalno područje
- Otočko područje
- Goransko područje

II. Podjela područja na jedinice lokalne samouprave (JLS):

- Gradove
- Općine

III. Prikaz kulturno-povijesne baštine na području pojedine općine ili grada:

- Smještaj grada/općine u Županiji
- Povijesni razvoj
- Kulturno-povijesna baština – popis registriranih spomenika kulture:
 - gradske cjeline
 - seoske cjeline
 - arheološki lokaliteti
 - pojedinačne građevine
- Prikaz značajnih građevina

ODABRANI PRIMJER: FRANKOPANSKI KAŠTEL U BAKRU

SMJEŠTAJ

Bakar je smješten amfiteatralno na brežuljku koji dominira završnim dijelom duboko uvučena Bakarskog zaljeva. Povijesna jezgra grada registrirana je kao spomenik kulture 1968. godine. U tlocrtu grada jasno se osjećaju dvije aglomeracije od kojih je gornja tzv. „Grad” starija i u kojoj je FEUDALNI KAŠTEL iz 1530. godine bio jezgra ispod koje se razvilo naselje opasano i zaštićeno gradskim bedemom, porušenim tijekom 18. i 19. stoljeća.

PANORAMA BAKRA

Donja jezgra naselja sastoji se iz predjela „Zagrad” i „Primorje”, smještena je uz more i mlada je, a po strukturi pučanstva je građanska. Njezin je razvitak povezan uz trgovački i pomorski napredak mjesta.

Karakter jedne i druge aglomeracije odgovara mediteranskom tipu s krivudavim, uskim, strmim i stubasto položenim ulicama, slikovitim vizurama, prekinutim perspektivama i privlačnim malim trgovima.

Niz značajnih javnih zgrada spomeničkog značaja obilježava prostor grada: hospicij iz 1526. godine, plovanija (župna kuća) iz 1514., „biskupija” sa starim biskupskim grbom na pročelju iz 1499., župna crkva sv. Andrije iz 1830. (podignuta na mjestu srednjovjekovne crkve), crkva sv. Margarete u luci iz 1668. koju je dao podići Petar Zrinjski, crkva sv. Križa u gradu te crkva sv. Marije iz 16. stoljeća. Nadalje, tu su i brojne barokne palače imućnih patricijskih obitelji („Rimska kuća” iz 18. st., palača Pettaži, palača Battagliarini i dr.).

POVIJESNI RAZVOJ

Arheološki nalazi svjedoče o postojanju ljudskog naselja na tom prostoru još u prapovijesno doba, te u rimsko doba kad se spominje antička *Volcera*.

Zlatno doba razvoja Bakra je feudalno razdoblje (1225.-1671. godine). U 13. stoljeću Bakar je u sklopu Vinodolske župe. Darovnicom Andrije II. iz 1225. godine pripao je Vinodol, a s njim i Bakar, krčkim knezovima Frankopanima, te uz kraće izmjene gospodara u 15. stoljeću opet dolazi u posjed *Frankopana*, a od 1550. do 1670. godine Zrinjskih, tj. do pogibije Petra Zrinjskog i Frana Krste Frankopana. Bakar osim strateške, trgovačke, pomorske i brodograđevne funkcije uz vinogradske i ribarske resurse je središte Vinodolske župe.

Nakon 1670. godine Bakar dolazi pod državnu upravu i mjestom upravljaju kapetani. Komorsko doba (1670.-1774.) započinje pljačkom dobara i dezorganizacijom gospodarstva, ali kapetanijom vraća značajnost gradu, nadležnom za cijeli Vinodol, a nadležnost kraljevskog i carskog vikarijata širi se i u dubinu tadašnje Hrvatske sve do Ozlja. Carskim dekretom 1778. godine *Marija Terezija* proglašava Bakar slobodnim kraljevskim gradom sa slobodnom lukom. To je doba snažnog razvoja pomorskog prometa u Bakru, a s tim u svezi i njegove pojačane izgradnje. U Bakru je 1849. godine osnovana nautička škola, a 1875. Hrvatsko brodarsko društvo. Izgradnjom željezničke pruge Karlovac-Rijeka 1883. godine promet se skreće iz bakarske u riječku luku, te Bakar postupno gubi značenje. Dvadeseto stoljeće započinje industrijalizacijom Bakarskoga zaljeva i neposrednog kontaktnog područja grada, što dovodi do devastiranja prirodnih kvaliteta i mijena u životu Bakra.

FRANKOPANSKI KAŠTEL

Sadašnji izgled Kaštela, rezultat je brojnih pregradnji i preinaka. Nepravilni TROKUTNI TLOCRT KAŠTELA potječe iz 16. stoljeća, a prethodne faze nisu do danas istražene. Pravilnije tlocrtne gabarite uočavamo na južnom DVOKATNOM STAMBENOM DIJELU, koji kao rezidencijalni prostor potječe iz 17. stoljeća. Zanimljivo je i SJEVERNO PROČELJE KAŠTELA.

Kaštel obiluje mnogim prostranim odajama i pratećim prostorijama, u koje se ulazilo kroz ulaznu kulu i dvorište s cisternom. Kroz ulaznu kulu, koja se prislanja na „Vela vrata”, prolazi se malim dvorištem do stubišta ograđenog željeznom ogradom, a

KAŠTEL U BAKRU – POGLED SA SJEVERA

odatle na prvom katu do predvorja s balkonom. Iz te prostorije ulazi se u bivšu kapelicu sv. Mihovila, koja je imala barokni oltar, a malo dalje u kuhinju s niskim ognjištem. Pored ove, u kaštelu su se nalazile još tri kuhinje, cisterna u dvorištu, dvije tamnice i veći broj prostranih dvorana. Iz prostranih soba drugoga krila lijep je pogled na čitav Bakarski zaljev.

POVIJEST KAŠTELA

Početak bakarskog utvrđenja seže u daleku prošlost, u doba seobe naroda, u rani srednji vijek, kada se tadašnje pučanstvo u potpunosti seli s obalnog dijela na sigurnije mjesto, tj. na brežuljak što se diže pedeset metara nad morem. Buduća istraživanja trebala bi potvrditi ovu srednjovjekovnu fazu.

Dogradnju starog zdanja, izgradnju feudalnog kaštela, moramo pripisati razdoblju kad je Bakar u posjedu krčkih knezova. Oni su prema dozvoli kralja povisili obrambeni zid, učvrstili ugaone kule Turan i Forticu, tako da je Vinodolski zakon s pravom mogao spomenuti Bakar kao tvrdi grad.

Godine 1530. zbog ozbiljne opasnosti od Turaka i Mlečana, naredbom kralja Ferdinanda I. ponovo se utvrđuje kaštel, što potvrđuje natpis na novim dograđenim ulaznim vratima pisan glagoljicom: „1530. gda čini, učiniti ovu bastiju. gđin. e. (ro) lim. dezara. budući. on tada. kapitan biš nad armadu. kraleve. s tlești. nadunai i kapitan cetera a Žan Jakov de pani e (vice) e kapitan bakarski i vinodolski ”.

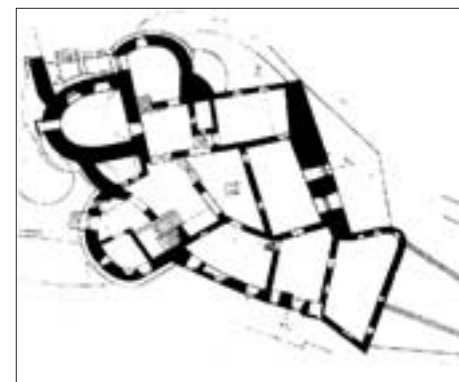
Prema tom natpisu vrhovni zapovjednik kraljevske vojske Jerolim Zadarski naredio je da se grad utvrdi kulama protiv eventualne navale Turaka. Podređen mu je bio vicekapetan bakarski i vinodolski Žan Jakov de Pani, koji je proveo to naređenje. Grad je ojačan kulama, a pojačani su i povećani gradski bedemi.

Oko godine 1557. dolazi kaštel pod vlast knezova Zrinjskih koji ga drže sve do propasti obitelji (Zrinjskih i Frankopana) u godini 1671. Nakon toga, kaštel ostaje zapušten. Poznati potresi 1750. i 1751. godine jako su oštetili kaštel. Stradali su gornji katovi i visoka kula sa svojim kruništem. Zidovi su napukli, a na krovovima su se pojavile mnoge rupe. Nakon popravka pricinjenih šteta, kaštel poprima današnji izgled. Tada ga koristi komorska uprava, a kasnije vojska. Nakon toga u njemu je Platnara, a 1849. godine i nautički kabinet. Godine 1848. na istočnoj strani se otvaraju nova vrata po naredbi bana Josipa Jelačića, pa se po njemu i zovu Banska vrata.

DANAŠNJE STANJE KAŠTELA

Kaštel je danas u jako lošem stanju. Čitav je interijer devastiran, a krovšte je dotrajalo. Prvi konzervatorski radovi na sanaciji započinju 1952. temeljitom obnovom kaštela, a nastavljaju se popravkom pročelja 1960.-ih godina. Kaštel, koji u gradu jedini još ne živi, nema danas osmišljenu namjenu, iako su postojala dva prijedloga. Prvi – kao ugostiteljsko-turistički sadržaj (hotel visoke kategorije) i drugi – predviđao je sadržaje doma kulture.

U prikladno obnovljenom kaštelu, prostoru od dvije etaže s najmanje 600 m² iskorištive površine, mogli bi se ostvariti uvjeti za skupove, tribine, predavanja, istraživanja, prezentacije, arhiviranja i sl., sve vezano na znanstvenoistraživačke programe, a u vidu održavanja znanstvenih skupova ili (ljetnih) škola s temama bliskim povijesnom prostoru do koga doseže uloga Bakra kroz vjekove.⁷

KAŠTEL U BAKRU – TLOCRT PRIZEMLJA

7 RAFAJLOVIĆ-DRAGOVIC, Gordana; URODA, Gordana (1996./2004.) *Kulturno-povijesno nasljeđe Primorsko goranske županije*, www.kulturna-dobra-pgz.posluh.hr

ZAKLJUČAK

Pristup i interaktivno pretraživanje prostornih podataka kao i velikog dijela kulturno-povijesnog naslijeđa Primorsko-goranske županije dostupno je javnosti na stranicama Interneta, na adresi www.kulturna-dobra-pgz.posluh.hr ili www.zavod.pgz.hr. Tu se mogu naći podatci koji daju okvirnu sliku o kulturnom dobru: smještaj, povjesni razvoj, vrijednost, zakonski status (registrirano / evidentirano kulturno dobro), izvorna namjena te sadašnje stanje. Geografski informacijski sustav (GIS) povezati će podatke o kulturnom dobru s Interneta s podacima neophodnim za njegovu revitalizaciju, a to znači prikaz: katastarsko-geodetske podloge, imovinsko-prvanog stanja, uvjete zaštite, valorizacije te mogućnost revitalizacije. Prednost u prezentaciji kulturno-povijesnog naslijeđa na stranicama Interneta i povezivanjem „linkom” na Geografski informacijski sustav (GIS) jest njegova jednostavnost i laka dostupnost, veliki broj potencijalnih korisnika a time i mogućih investitora.⁸

LITERATURA

1. ANTOLOVIĆ, Jadran (1998.) *Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine*, Zagreb, Mikrorad d.o.o., str. 112-116.
2. ČRNJAR, Mladen (1997.) *Ekonomija i zaštita okoliša*, Zagreb, Školska knjiga – Rijeka, Glosa, str. 195-210.
3. ČRNJAR, Mladen (2002.) *Ekonomija i politika zaštita okoliša. Ekologija-Ekonomija-Menadžment-Politika*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, Glosa, str. 317-329.
4. JURETIĆ, Jasna (2002.) *Informacija o upravljanju prostorom u lokalnoj i regionalnoj samoupravi*, Rijeka, Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje, str. 5-7.
5. MAROEVIĆ, Ivo (2001.) *Model dokumentacije za izradu povijesno-umjetničke topografije na području Hrvatske s mogućnošću primjene automatske obrade podataka*, „Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske”, br. 2-3, str. 82-117.
6. RAFAJLOVIĆ-DRAGOVIC, Gordana; URODA, Gordana (1996./2004.) *Kulturno-povijesno naslijeđe Primorsko-goranske županije*, Rijeka, Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje, www.kulturna-dobra-pgz.posluh.hr
7. RAFAJLOVIĆ-DRAGOVIC, Gordana (2004.) *Stanje kulturno-povijesne baštine Primorsko-goranske županije*, Rijeka, Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje, str. 13-16.
8. *Strategija razvoja kulturnog turizma* (2003.) Vlada RH, Ministarstvo turizma

DR.SC. EDUARD KUŠEN

DVORCI, KURIJE I LJETNIKOVCI KAO TURISTIČKE ATRAKCIJE I KAO MOGUĆE UGOSTITELJSKE GRAĐEVINE

CASTLES, CURIAE AND VILLAS AS TOURIST ATTRACTIONS AND POTENTIAL TOURISM FACILITIES

Znatan dio hrvatskoga graditeljskog naslijeđa, osobito u nekim regijama, čine dvorci, kurije ili ljetnikovci. Oni se uglavnom ne koriste optimalno, stoviše, djelomično su izvan uporabe pa fizički sve više propadaju i nestaju. Zanimljivo je da turizam koristi razmjerno malen broj ovih zdanja.

Ipak, turistička se potražnja mijenja te postaje sofisticirana i slojevita. Stručnjaci u zaštiti kulturne baštine pridaju sve veću važnost ugostiteljskom korištenju povijesnih građevina, kao značajnoj komponenti održivog razvoja turizma i načinu održive zaštite kulturnih dobara. Nije svejedno je li se dvorac, kurija ili ljetnikovac uključuju u turističku ponudu pojedinačno ili u širem sustavu sličnih građevina ili komplementarnih turističkih atrakcija. Primjerice, u nekim dijelovima Hrvatske koncentracija dvoraca ili ljetnikovaca dosegla je gustoću koja u turističkom smislu osigurava regionalnu turističku prepoznatljivost čija je posljedica njihovo sinergijsko djelovanje, kao što to može biti u slučaju Hrvatskoga zagorja gdje se nalazi najveća koncentracija dvoraca i kurija na tako malom prostoru u cijeloj Europi.

Unutar turističkog korištenja pojedinih građevina, koje su proglašene kulturnim dobrom, valja razlikovati njihovo vizitacijsko od stacionarnog korištenja (smještaj turista), a unutar vizitacijskog korištenja – prehranu gostiju od obilaska turističkih atrakcija. Odluka o turističkoj namjeni nekog dvorca, kurije ili ljetnikovca ne iscrpljuje se u opredjeljenju da se takva građevina uredi kao hotel ili restoran. Modaliteti njihova turističkog korištenja mogu biti mnogo složeniji i slojevitiji. Prikazana klasifikacija modaliteta turističke uporabe graditeljske baštine predstavlja praktičan alat svima onima koji će se baviti programskim aspektima uključivanja dvoraca, kurija i ljetnikovaca u turističke tokove.

A significant part of the Croatian building heritage, in some regions in particular, consists of manors, curiae and summer houses. Most of them are not used optimally, on the contrary, some parts of these buildings are out of use, causing them to fall into decay and vanish. Interestingly, tourism industry makes use of a relatively small number of historic buildings.

However, tourism demand changes over time, becoming more sophisticated and multi-layered. Experts in the conservation of cultural heritage ascribe more and more importance to the catering purpose of historic buildings as a significant component of the sustainable tourism development and a way of sustainable preservation of cultural goods. After all, it is not all the same if a manor, curia or summer house is included in the tourist offer as a separate entity or together with similar buildings and complementary tourist attractions. For example, concentration of manors and summer houses in some parts of Croatia is of the density that, from the perspective of tourism, can ensure recognizability of the region as a result of their synergic effect; such could be the case of Hrvatsko Zagorje which, compared to other regions of its size in Europe, has the highest concentration of manors and curiae.

One should distinguish between two types of tourist purposes of historic buildings: visitation and stationary purpose (accommodation of tourists); within the visitation purpose one should differentiate between providing food for tourists and sightseeing tourist attractions. Obviously, the decision of putting a manor, curia or summer house to a tourist use is not simply an issue of deciding whether to convert it into a hotel or restaurant. Modality of their tourist use can be far more complex and consist of several layers. The shown classification of modalities of the tourist use of the building heritage represents a practical tool for anyone addressing program aspects of inclusion of manors, curiae and summer houses in the tourism industry.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORCI
- KURIJE
- LJETNIKOVCI
- TURISTIČKE ATRAKCIJE
- UGOSTITELJSKE GRAĐEVINE

KEY WORDS:

- MANORS
- CURIAE
- SUMMER HOUSES
- TOURIST ATTRACTIONS
- TOURISM FACILITIES

Dr.SC. EDUARD KUŠEN, dipl.ing.arh.
Institut za turizam
Vrhovec 5, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.iztg.hr
Tel. +385 (0)1 3909 666
Fax +385 (0)1 3909 667
E-mail: eduard.kusen@iztg.hr

Znatan dio hrvatske graditeljske baštine, osobito u nekim regijama, čine dvorci, kurije ili ljetnikovci, koji se samo djelomično koriste u suglasju s njihovom oblikovnom i povijesnom vrijednošću. Oni se, uglavnom, ne koriste optimalno, štoviše, djelomično su izvan uporabe pa fizički sve više propadaju i nestaju.

Političke i gospodarske prilike u Hrvatskoj u posljednjih su pedeset godina promijenile logične značajke dvoraca, kurija i ljetnikovca, pa su ih iz važnih razvojnih resursa pretvorile u veliki javni trošak, o čemu se do sada nije moglo, smjelo, htjelo ili znalo raspravljati analitički i interdisciplinarno. Ove građevine su u tom razdoblju, a tako je uglavnom i danas, poglavito korištene kao graditeljski okvir za neselektivno udomljavanje različitih djelatnosti, što se najbolje može vidjeti u slučaju korištenja dvoraca i kurija Hrvatskoga zagorja.

Zanimljivo je da turizam koristi malen broj ovih zdanja. Iako su se dvorci i kurije u spomenutom razdoblju razmjerno lako pretvarali u muzejske, zdravstvene, socijalne, odgojne, obrazovne pa i istraživačke ustanove – njihovo korištenje u ugostiteljske svrhe bilo je opterećeno s dva nepomirljiva stava. S jedne strane, za ugostitelje su tada ove građevine predstavljale tek jeftin i dostupan poslovni prostor, dok su, s druge strane, službe za zaštitu spomenika kulture, u pravilu smatrale da je ugostiteljska namjena (krčme) nedostojna ovog dijela graditeljskoga naslijeđa.

Danas je situacija znatno drugačija, kako u zemlji tako i na inozemnom tržištu. Turistička se potražnja sofisticirala i postala slojevita pa na novom ugostiteljskom tržištu mogu opstati samo osviješteni ugostitelji koji znaju prepoznati, interpretirati, zaštititi i očuvati svako kulturno dobro koje pridonosi kvaliteti njihova proizvoda.¹ Također, stručnjaci u zaštiti kulturne baštine, pridaju sve veću važnost ugostiteljskom korištenju povijesnih građevina, kao značajnoj komponenti održivog razvoja turizma i načinu održive zaštite kulturnih dobara. Na taj su način ova dva područja našla zajednički interes: prvo – dvorci-hoteli i dvorci-restorani postaju turističke atrakcije kojima u tom dijelu ne mogu konkurirati druge, potpuno nove turističke građevine, i drugo – ove se zaštićene građevine na taj način izvorno vrhunski restauriraju i postaju dostupne najširem krugu posjetitelja koji žele upoznati njihovu kulturno-povijesnu vrijednost. Međutim, za postizanje ovakvih učinaka valja dobro poznavati određene temeljne postulate u kreiranju turističkog proizvoda, osobito u primjeni na dvorce, kurije ili ljetnikovce koji bi dobili turističku namjenu. Prije svega, treba razumjeti moguću dvojnost njihova korištenja u turizmu – jednom, kao turističku atrakciju koju valja vidjeti, a drugi puta kao ljušturu u kojoj se pružaju ugostiteljske usluge, koju valja koristiti (*to do*) ali isto tako i vidjeti (*to see*), o čemu će kasnije biti više govora.

Osim toga, nije svejedno uključuje li se dvorac, kurija ili ljetnikovac u turističku ponudu pojedinačno ili u širem sustavu sličnih građevina ili komplementarnih turističkih atrakcija. Primjerice, u nekim dijelovima Hrvatske koncentracija dvoraca ili ljetniko-

¹ Na berlinskoj turističkoj burzi (ITB) nude se brojni katalozi dvoraca, kurija i ljetnikovaca, koji su vrlo rafinirano uređeni za pružanje ugostiteljskih usluga najviše kategorije, pri čemu su se 2001. godine posebno istaknuli katalozi „Dvorci-hoteli Francuske” te „Dvorci-hoteli Europe”. Ovi potonji su nakon tri godine (ITB – 2004.) doživjeli novo izdanje s udvostručenim brojem dvoraca-hotela, odnosno dvoraca-restorana.

vaca dosegla je gustoću koja u turističkom smislu osigurava regionalnu turističku prepoznatljivost čija je posljedica njihovo sinergijsko djelovanje, kao što to može biti u slučaju Hrvatskoga zagorja.

SLUČAJ HRVATSKO ZAGORJE

Španjolski veleposlanik – predstojnik španjolske delegacije pri Europskoj zajednici, gospodin Antonio Sanchez Jara, opčinjen ljepotom Hrvatskoga zagorja, nije mogao odoljeti porivu da to svoje oduševljenje 14. srpnja 1993. godine iskaže u Vjesnikovoj rubrici „pisma čitatelja”. Veleposlanik jedne od svjetskih turističkih velesila tom je prigodom, između ostalog, napisao *...obišao sam mnoge dvorce, vlastelinske kuće i perivoje prelijepog Zagorja. Divio sam se ljepoti njihova položaja, njihovom arhitektonskom skladu, i njihovoj koncentraciji na tako malom prostoru, što Zagorje čini jedinstvenom cjelinom u Europi...*

Nakon ovakve laskave ali kompetentne ocjene turističke privlačnosti dvoraca i perivoja Hrvatskoga zagorja, analiza načina njihova dosadašnjeg korištenja baciti će više svijetla na svrhitost i održivost sadašnjega gospodarenja ovim naglašeno turističkim vrijednostima.

U tabeli 1 prikazani su dvorci i važnije kurije šireg funkcionalnog prostora Hrvatskoga zagorja.² Obuhvaćeno je 55 dvoraca i kurija,³ uz čija su imena pridruženi podatci o njihovom stanju i vrsti korištenja. Popisom su obuhvaćeni i dvorci koji više na postoje (Ivanec i Zelendvor) te dvorci od kojih su ostale samo ruševine (Novi dvori klanječki, Belec-Selnica, Bisag, Opeka, Radovečki Križovljani i Oroslavlje Gornje).⁴ Dvorac Opeka s okolnim arboretumom, sigurno je, uz Trakošćan, najveći turistički potencijal među zagorskim dvorcima.

U nekim dvorcima postoje dva usporedna načina njihova korištenja. Najveći broj dvoraca i kurija je prazan (11), slijedi privatno stanovanje (9), pa bolnice (6), ugostiteljstvo (5), muzeji (4), poslovni prostor (4), starčki domovi (3), arhivi (2), socijalne ustanove (2) te po jedan, istraživački rad, škola, odgojna ustanova i restauratorski zavod.

Posebnu pozornost izaziva najbrojnija skupina od čak 11 dvoraca, koji se uopće ne koriste, a što je prvi korak do njihova propadanja. Među njima je i dvorac Maruševac, jedan od bisera Hrvatskoga zagorja i cijele Hrvatske. Ohrabruju informacije da je započela obnova dvoraca Bela I. i Bela II.

Prema ovim podacima ugostiteljskoj funkciji je privedeno manje od 10% svih prikazanih dvoraca (Bežanec, Gređice, Veliki Bukovec /djelomično/, Šaulovec i Gornja Stubica /djelomično/). Danas je zastupljenost ugostiteljstva u ukupnom broju zagorskih dvoraca još nepovoljnija jer je dvorac Šaulovec u međuvremenu promijenio namjenu (u rezidencijalno-poslovnu).

Osim navedene ugostiteljske namjene, turističkom namjenom se smatra i muzejska namjena četiriju zagorskih dvoraca (Veliki Tabor, Trakošćan, Stari grad Varaždin i Stubički Golubovec), ali i restauratorska namjena dvorca Ludbreg, u kojima se okuplja velik broj turista i dnevnih posjetitelja. Ostaje upitno i daljnje turističko posjećivanje dvorca Miljane, čija organizacija to omogućava. Zapravo, svaki dvorac, kurija ili ljetnikovac, i kada se mogu razgledati samo izvana, ili su od njih preostale samo ruševine, ili samo spomen-mjesto, mogu predstavljati turističku atrakciju, pod uvjetom da im se osigura „turistička pristupačnost” – javni pristup do vidikovca, interpretacijska ploča i pripadajući tiskani materijali.

Spomenuti pristup graditeljskom naslijeđu prelazi koncept jednog dvorca, jednog ugostiteljskog sadržaja i jednog naručitelja, već je on sasvim drugačiji – naslanja se

2 Ovi su podatci uređeni u okviru izrade doktorske disertacije autora (KUŠEN, E. 1999. *Metodologija prostorne valorizacije turističkih privlačnosti*, doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 133). Iako podatci nisu najnoviji (posljednja revizija odnosi se na stanje iz 1999. godine) sasvim su dostatni za realni okvir stanja dvoraca Hrvatskoga zagorja.

3 Pripomena: pod jednom stavkom na slici 1. obuhvaćena su dva dvorca, Bela I. i Bela II.

4 To je važan podatak uz koji valja zauzeti turistički stav o prioritetu podizanja faksimila dvorca uz moguće stručno obrazložene korekcije na tim lokalitetima, kao i u slučaju obnove ruševine dvorca i kurija.

TABELA 1. DVORCI I PERIVOJI ŠIREG PODRUČJA HRVATSKOG ZAGORJA (DOSTUPNI PODATCI – STANJE 1991. GODINE)

OPĆINA	DVORAC	PERIVOJ	KATEGORIJA	NAMJENA 1991***
KLANJEC	MILJANA	IMA	I	Istraživački rad <i>povremeno privatno stanovanje</i>
	NOVI DVORI KLANJEČKI**	IMA	I	
KRAPINA	POPOVEC	<i>Poljodjelski krajolik</i>	III	Povijesni arhiv Varaždina
PREGRADA	BEŽANEC	IMA	I	Ugostiteljstvo
	DUBRAVA	IMA	III	Stanovanje (privat)
	GORICA	IMA	II	Stanovanje (privat)
	MALI TABOR	Uništen	II	Poslovni prostor
	VELIKA HORVATSKA	Uništen	II	Škola
	VELIKI TABOR	<i>Krajolik u funkciji perivoja</i>	0	Muzej
ZABOK	BRAČAK	IMA	III	Bolnica
	GORNJA BEDEKOVČINA	IMA	I	Odgojna ustanova
	GREDICE	IMA	III	Ugostiteljstvo
	KLOKOVEC	IMA	III	Stanovanje - obnovljeno
	MIRKOVEC	IMA	I	Socijalna ustanova
	POZNANOVEC	IMA - ostaci	II	Prazno
	ZAČRETJE	IMA - ostaci	I	Poslovni prostor
ZLATAR BISTRICA	LOBOR	Ostaci	0/I	Starački dom - umobolnica
	SELNICA**	IMA	III/II	Prazno - ruševina
	ŠČRBINEC	IMA	II	Stanovanje (privat)
	ZAJEZDA	Uništen	II	
IVANEC	ČALINEC	Uništen	III	Stanovanje
	IVANEC*	IMA		Arheološka istraživanja
	KLENOVNIK	IMA	0	Bolnica
	MARUŠEVAC	IMA	I	Škola - Adventisti su otišli
	TRAKOŠČAN	IMA	0	Muzej
LUDBREG	LUDBREG	Ostaci	I	Restauratorski zavod
	MARTIJANEC	IMA - ostaci	II	Prazno
	VELIKI BUKOVEC	IMA - ostaci	II	Poslovni prostor i ugostiteljstvo
NOVI MAROF	BELA (BELA I i BELA II)	IMA	I i II	
	BISAG**	IMA - uništen	II	
	NOVI MAROF	IMA	II/I	Bolnica
VARAŽDIN	BAJNSKI DVORI	IMA	II/III	Bolnica
	JALKOVEC	IMA	II	Poslovni prostor
	JALŽABET	IMA	II	Starački dom
	KRKANEC	Uništen	II/I	Stanovanje (privat)
	OPEKA**	IMA - arboretum	II/0	
	RADOVEČKI KRIŽOVLJANI**	IMA	II/I	
	ŠAULOVEC	IMA	III	Ugostiteljstvo
	VARAŽDIN	IMA - novo	0	Muzej
	VIDIVEC	IMA	II	Stanovanje
	VINICA GORNJA		III	
	VINICA DONJA		II	
	ZELENDVOR*	Obrastao - ostaci	II	
ZAPREŠIĆ	GORNJA BISTRA	IMA	0	Bolnica
	JANUŠEVAC	Ostaci	0	Arhiv Hrvatske
	LADUČ	IMA	II	Socijalna dječja ustanova
	LUŽNICA	IMA	I	Starački dom
	NOVI DVORI ZAPREŠIČKI	IMA	II	Prazno
DONJA STUBICA	GORNJA STUBICA	Novi park	I	Muzej i ugostiteljstvo
	JAKOVLJE	IMA - ostaci	III	Stanovanje
	MARIJA BISTRICA	IMA	I/0	Stanovanje (privat)
	(HELLENBACH)			
	OROSLAVJE DONJE	IMA	I	Dom zdravlja, prazno
	OROSLAVJE GORNJE**	Uništen - ostaci		
	STUBIČKI GOLUBOVEC	IMA	I	Nac. sveuč.biblioteka - <i>Kajkaviana</i>

* Dvorac više ne postoji

** Samo ruševina dvorca

*** Italicom su označene promjene koje su nastale od 1991. do 1999. godine, kao i ispravci navoda

Izvor: Kušen, E. et al. (1992). Turistička resursna osnova i gospodarska struktura šireg područja Hrvatskog zagorja s osnovnim mogućnostima razvoja turizma. Zagreb: Institut za turizam, str. 103.

TABELA 2. MODALITETI TURISTIČKE UPORABE
GRADITELJSKOG NASLIJEĐA (DVORCI, KURIJE, PALACE
I SAMOSTANI)

Vrste uporabe		Značajke uporabe		
		Vizitacijska	Stacionarna	Zatvorena
JEDNOVRSTNA TURISTIČKA UPORABA	SMJEŠTAJ TURISTA		HOTELI PANSIONI APARTMANI	
	PREHRANA GOSTIJU	RESTORANI KAVANE SLIČNO		
	OBILAZAK TURISTIČKIH ATRAKCIJA	MUZEJI GALERIJE RADIONICE INTERPRETACIJE DOGAĐANJA • Koncerti • Predstave • Festivali • Nadmetanja • Kongresi • Konvencije • Slično		
KOMPLEKSNA TURISTIČKA UPORABA		TURISTIČKE ATRAKCIJE PREHRANA GOSTIJU		
		TURISTIČKE ATRAKCIJE PREHRANA GOSTIJU	SMJEŠTAJ TURISTA	
NETURISTIČKA UPORABA				STALNO STANOVANJE ZATVORENE USTANOVE POSLOVANJE
MJEŠOVITA UPORABA			SMJEŠTAJ TURISTA	STALNO STANOVANJE
		PREHRANA GOSTIJU	SMJEŠTAJ TURISTA	STALNO STANOVANJE
		TURISTIČKE ATRAKCIJE		STALNO STANOVANJE
		TURISTIČKE ATRAKCIJE PREHRANA GOSTIJU	SMJEŠTAJ TURISTA	STALNO STANOVANJE
		TURISTIČKE ATRAKCIJE		ZATVORENE USTANOVE
		TURISTIČKE ATRAKCIJE		POSLOVANJE

na metodologiju prostornog planiranja i predstavlja dio studije razvoja turizma za određeni prostor.⁵ Ovdje je riječ o *ad hoc* formiranoj turističkoj regiji koju funkcionalno određuju dvorci i kurije prikazani u tablici 1, a prostire se kroz tri županije – Krapinsko-zagorsku, Varaždinsku i Zagrebačku. Za sve tri županije doneseni su u međuvremenu *županijski strateški marketinški planovi turizma*, koji su veliku pozornost posvetili analizi najvrjednijih dvoraca i kurija svoga područja, ali ne i cjelini koju svi oni prostorno sačinjavaju.

MODALITETI TURISTIČKE UPORABE GRADITELJSKOGA NASLIJEĐA

U sklopu turističkog korištenja pojedinih građevina koje su proglašene kulturnim dobrom, valja razlikovati njihovo vizitacijsko od stacionarnog korištenja (smještaj turi-

⁵ U posljednje vrijeme hrvatska praksa izrade tzv. *Master-planova* turizma ne može dati odgovor na ova pitanja.

sta), a unutar vizitacijskog korištenja, prehranu gostiju od obilaska turističkih atrakcija, kako je to prikazano u tabeli 2. Dakle, odluka o turističkoj namjeni nekog dvorca, kurije ili ljetnikovca ne iscrpljuje se u opredjeljenju da se takva građevina uredi kao hotel ili restoran. Modaliteti njihova turističkog korištenja mogu biti mnogo složeniji i slojevitiji.

Svaki dvorac, načelno, može biti obilježen: jednovrsnom turističkom uporabom, složenom turističkom uporabom, neturističkom uporabom i mješovitom turističkom uporabom.

Jednovrsna turistička uporaba obuhvaća sljedeće mogućnosti:

- Samo smještaj turista (hotel, pansion, apartman)
- Samo prehrana turista (restoran, kavana i slično)
- Samo obilazak turističkih atrakcija (muzeji, galerije, radionice, događanja i slično).

Složena turistička uporaba nudi dvije kombinacije:

- Prehranu gostiju i razgledavanje (slušanje) turističkih atrakcija
- Prehranu gostiju i smještaj gostiju te razgledavanje (slušanje) turističkih atrakcija.

Neturistička uporaba odnosi se na građevine u kojima se nalazi apsolutno zatvoren sustav korištenja (stalno stanovanje, poslovna djelatnost ili zatvorene ustanove).

Mješovita uporaba obuhvaća različite kombinacije turističke i neturističke uporabe:

- Smještaj turista i stalno stanovanje
- Prehrana gostiju, smještaj turista i stalno stanovanje
- Obilazak turističkih atrakcija i stalno stanovanje
- Obilazak turističkih atrakcija s prehranom gostiju, smještaj turista i stalno stanovanje
- Obilazak turističkih atrakcija i zatvorena ustanova
- Obilazak turističkih atrakcija i poslovna djelatnost.

Izbor modaliteta turističke uporabe konkretnog dvorca, kurije ili ljetnikovca nezaobilazan je i nimalo lak posao, koji valja obaviti u okviru investicijskih priprema. Ovaj izbor podjednako ovisi o ciljevima i načelima zaštite i prezentacije zaštićene građevine, ali i o istraživanju tržišta te o značajkama i koncepciji razvoja osnovne turističke destinacije, kao i turističke destinacije višeg reda u kojoj se takva građevina nalazi.⁶

ZAKLJUČAK

U Hrvatskoj su malobrojni primjeri korištenja dvoraca u turističke, poglavito ugostiteljske svrhe, što je u suprotnosti s inozemnim iskustvima – kako zbog optimalnog gospodarskog vrednovanja tako i zbog potrebne zaštite i održavanja ovih kulturnih dobara.

Trendovi na svjetskom turističkom tržištu, promjena okruženja u Hrvatskoj i opredjeljenje za model održivog razvoja turizma, stvorili su uvjete da se ubuduće određenim dvorcima, kurijama i ljetnikovcima osigura ugostiteljska i šira turistička namjena u cilju održivog razvoja turizma i kvalitetne održive zaštite ovih građevina.

Iz dosadašnjeg načina korištenja dvoraca i kurija Hrvatskoga zagorja, jednog od područja najveće koncentracije u Europi, mogu se izvući korisne pouke za predstojeći ciklus uključivanja ovih građevina u turističke tokove.

Prikazana klasifikacija modaliteta turističke uporabe graditeljske baštine predstavlja praktičan alat svima onima koji će se baviti programskim aspektima uključivanja dvoraca, kurija i ljetnikovaca u turističke tokove.

⁶ Izbor iz literature:

Chateaux & Hotels de France (2001., 2004.) Vega Gestion, Paris

European Castle Guide – 2000, Hotels, Restaurants, Conferences, Banquets, Wine growing Estates, Museums, Events in European Castles & Monasteries, Castle Tours, Castle Experience & Arrangements (2000.) European Castle Heritage, B&B, Königswach/Deutsche Weinstrasse

KUŠEN, E. (1999.) *Metodologija prostorne valorizacije turističkih privlačnosti*, doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

KUŠEN, E. (2002.) *Turistička atrakcijska osnova*, Institut za turizam, Zagreb

OBAD ŠCITAROCI, M. (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga Zagorja*, Školska knjiga, Zagreb

PROF.DR.SC. MLADEN ČRNJAR, GORDANA URODA

KULTURNO-POVIJESNO NASLIJEĐE – POKRETAČ GOSPODARSKOG (TURISTIČKOG) RAZVOJA

CULTURAL-HISTORIC HERITAGE AS AN ENGINE FOR TOURIST DEVELOPMENT

Kulturno-povijesno naslijeđe postaje sve važniji čimbenik turističkog razvoja zbog promjena koje svjedočimo u ponašanju turista, gdje upravo sadržaji kakve nudi kulturna i povijesna baština dodatno motiviraju turiste za dolazak u neku turističku destinaciju. Sam turizam je pod utjecajem ovih promjena doživio razvoj novih oblika turističkih putovanja, pa ona koja u sebi nose takav pozitivan odnos prema kulturno-povijesnom naslijeđu dobivaju i vlastiti naziv: kulturni turizam (prijevod engleskog naziva „cultural tourism“).

Gotovo svuda u svijetu, pa i u najrazvijenijim sredinama, kulturno-povijesno naslijeđe je suočeno s problemom vlastite zaštite, a to znači prije svega s financijskim problemima vezanim uz formiranje i provođenje zaštite. Takvih je sredstava uvijek i svuda razmjerno malo, često daleko ispod realno potrebnog za održavanje tek postojećega stanja, a kamoli za određena poboljšanja i unaprjeđenje.

Svijest o potrebi očuvanja vrijednog kulturno-povijesnog naslijeđa, ali i potreba da se temeljem njegova korištenja dade poticaj razvoju poduzetništva i turizma na tom području, danas je sve više prisutna. Zbog toga je, nužno razraditi teoretske osnove upravljanja tim graditeljskim naslijeđem, kako bi se društvene odluke temeljile na znanstvenim i stručnim podlogama.

U radu se obrađuje postavka da revitalizacija i znanstveno-stručno upravljanje kulturnom baštinom može postati pokretač gospodarskog (turističkog) razvoja. Navodi se primjer projekta „Putovima Frankopana“, programa zaštite, očuvanja i revitalizacije frankopanskih kaštela na području Primorsko-goranske županije.

Cultural heritage is becoming an ever more important factor in the development of tourism due to evident changes in consumer behavior as tourist stays are now being additionally motivated by the destination's cultural and historic heritage. Tourism, under the influence of these changes, has seen the development of new products. Products reflecting positive attitude toward cultural-historic heritage were given a special name: cultural tourism.

Almost anywhere in the world, including the most developed countries, cultural-historic heritage faces the problem of protection which, first and foremost, means securing financial means for organizing and executing the protection. Financial means for the protection of cultural heritage, regardless of the country or region, are never available in the sufficient amount and are often insufficient even for maintaining the current condition, let alone for making improvements.

Today there is more awareness of the need to preserve valuable cultural-historic heritage, as well of the need to stimulate the development of entrepreneurship and tourism through the use of his heritage. For this reason it is essential to work out the theoretical base for the management of this building heritage so that social decisions are based upon scientific foundations.

This paper elaborates on the assumption that revitalization and scientific management of cultural heritage could become an engine for economic development. Project „Following the Paths of Counts Frankopan“, given as an example here, is a program for the protection, preservation and revitalization of Frankopan castles in the Primorsko-goranska County.

KLJUČNE RIJEČI:

- POVIJESNA BAŠTINA
- REVITALIZACIJA
- POKRETAČ RAZVOJA
- UPRAVLJANJE
- KULTURNI TURIZAM

KEY WORDS:

- HISTORIC HERITAGE
- REVITALIZATION
- ENGINE FOR DEVELOPMENT
- MANAGEMENT
- CULTURAL TOURISM

Prof. dr.sc. MLADEN ČRNJAR
Primorsko-goranska županija, Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje
Splitska 2, 51 000 Rijeka, Hrvatska / Croatia
www.zavod.pgz.hr
Tel. +385 (0)51 351 772
Fax +385 (0)51 212 436
E-mail: mladen.crnjar@pgz.hr

GORDANA URODA, dipl.ing.arh.
Primorsko-goranska županija, Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje
Splitska 2, 51 000 Rijeka, Hrvatska / Croatia
www.zavod.pgz.hr
Tel. +385 (0)51 351 753
Fax +385 (0)51 212 436
E-mail: gordana.uroda@pgz.hr

Mogućnosti hrvatskog dijela Jadrana sa čistom obalom i morem neosporne su. Međutim, samo sunce i more više nisu dovoljni. Masovni turizam doveo se do atrofije i više ne može dovoljno zarađivati pa se traže nove mogućnosti u ponudi. Naš drugi resurs je baština koja postaje sve atraktivnija turistima. Istraživanja pokazuju da sve više turista svoje odredište izabire upravo radi upoznavanja kulturne i prirodne baštine neke zemlje.¹

Razvitak Hrvatske teško može biti zamisliv bez ovog značajnog gospodarskog resursa, koji svojim bogatstvom i raznolikošću može dati jedinstveno obilježje i strateško usmjerenje njezinom razvitku, posebice turističkom. U tom smislu treba razmišljati kako kulturno-povijesnu baštinu staviti u promociju turizma.

Na žalost, još treba dokazivati, i to onima kojima bi prije svega to trebalo biti znano, da je veza kulture i turizma više nego potrebna. Samo u zajedništvu s kulturom, turizam ima budućnost u kojoj će na dobitku biti i turizam i kultura. Bez toga zajedništva, odnosno bez prožimanja kulturnih vrijednosti i turističke ponude, i jedna i druga sfera biti će siromašnija i manje privlačna.

U svijetu je poznata praksa povezivanja turizma i kulturnoga naslijeđa. Na temelju iskustva u nekim susjednim nam državama (Grčka, Italija) treba li još uopće dokazivati da je najprofitabilniji onaj turizam koji se temelji na kulturnim vrijednostima? Osim toga, graditeljsko naslijeđe nije važno samo zbog svoje trenutne i potencijalne upotrebne gospodarske vrijednosti već i zbog uloge koju ima u nacionalnoj svijesti.

Svijest o potrebi očuvanja vrijednog kulturno-povijesnog naslijeđa, ali i potreba da se temeljem njegova korištenja dade poticaj razvoju poduzetništva i turizma na tom području – danas je sve više prisutna. Upravo zbog toga je nužno razraditi teoretske osnove upravljanja graditeljskim naslijeđem, kako bi se društvene odluke temeljile na znanstvenim i stručnim podlogama, jer revitalizacija i znanstveno-stručno upravljanje kulturnom baštinom može postati pokretač gospodarskog (turističkog) razvoja.

TURIZAM I KULTURNO-POVIJESNO NASLIJEDE

Pitanja koja danas često sebi postavljamo jesu: „Može li sve u našem životu komercijalizirati?” ili „Može li se sve promatrati kao roba, te može li se iz toga izdvojiti kulturno-povijesno naslijeđe?” S druge strane je li je ekonomsko vrednovanje kulture i kulturno-povijesnog naslijeđa takvo bogohuljenje da bi se trebalo prekinuti prije nego je početo. Može li kulturno-povijesno naslijeđe utjecati izravnije na razvoj gospodarstva na nekom području? Činjenica jeste da postoje mnoga pitanja i još više odgovora. Postoji čak i veci broj pristupa procjeni kulture, stvaranju određenih gledišta, postavljanju ciljeva kulturne politike i njene totalne integracije u razvoj područja kome pripada.

¹ Prema procjenama Svjetske turističke organizacije (WTO) već danas 37 % svih međunarodnih putovanja uključuje neki oblik kulturnog turizma, a predviđa se porast te potražnje za 15 % godišnje do 2020. godine.

Izvor: *Strategija razvoja kulturnog turizma*, 2003.

Kulturno-povijesno naslijeđe postaje sve važniji čimbenik turističkog razvoja zbog promjena koje svjedočimo u ponašanju turista, gdje upravo sadržaji kakve nudi kulturna i povijesna baština dodatno potiču turiste za dolazak u neku turističku destinaciju. Sam turizam pod utjecajem je ovih promjena doživio razvoj novih oblika turističkih putovanja, pa ona koja u sebi nose takav pozitivan odnos prema kulturno-povijesnom naslijeđu dobivaju i vlastiti naziv: kulturni turizam (prijevod engleskog naziva *Cultural tourism*).

Što se tiče odnosa između turizma i kulture oduvijek je postojalo neslaganje vezano za same temelje na kojima je ovaj odnos postavljen. Obje struje koje raspravljaju o ovoj temi slažu se da je ovaj spoj logičan i u stvarnosti postoje dobre prilike za stjecanje dobiti i za jednu i za drugu stranu. Ovo teorijsko stajalište se naglašava kod mnogih autora u svijetu koji se bave globalnim turizmom. U svakom slučaju, ova teorija ne odgovara turističkoj praksi u stvarnosti. Praksa, predstavljajući izvjesnu sprengu sa suvremenom teorijom, potakla je mnoga pitanja na koja teorija pokušava dati što je moguće egzaktnije odgovore. Razvija se veliki broj različitih mišljenja o osnovnim stavovima koji se tiču odnosa kultura – turizam. Među njima velika većina u korist je kulture, a argumenti u korist turizma su u manjini. Kao rezultat, danas u suvremenom turizmu osnovna stajališta nisu tako jednostavna kao što su bila.

Najgore što nam se do sada događalo u svezi turizma jest činjenica što su mnogi mislili da je turizam idealna prigoda za laku zaradu, koju treba iskoristiti pod svaku cijenu. Upravo suprotno, turizam je vrlo zahtjevna gospodarska grana sa širokim spektrom različitih djelatnosti, a prodavanje svega pod svaku cijenu radi lake i brze zarade moglo bi nam se vratiti kao opasni bumerang i to s visokom cijenom koju bi morali plaćati čak i naši potomci. Tako smo primjerice zbog nedostatka odgoja i svijesti o nacionalnim vrijednostima u proteklim desetljećima pretrpjeli mnoge štete. Zbog našega nemarnoga odnosa prema kulturnoj baštini iz naše zemlje izneseno je u nepovrat neprocjenjivo kulturno blago. Spomenut ćemo samo uništavanje hrvatskoga podmorja i „čišćenje” naših domaćinstava od starih predmeta i raznih slika i kipova, koje su radi „modernizacije” svojih kuća i zbog neznanja o njihovoj vrijednostima naši ljudi prodavali strancima, čudeći se usput što kupuju te „stare i bezvrijedne stvari”.²

U suvremenoj „komercijalizaciji” svega i svačega potrebno je istaknuti da komercijalna vrijednost mora biti posljedica odnosno rezultat našega načina razmišljanja i življenja, a nikako svrha i cilj radi lake i brze zarade.

S druge strane turizam je, kolikogod bio sociološki, politički, demografski, moralni i svaki drugi fenomen, ponajprije ekonomska činjenica. Dakle, turizam koji ne nosi novac nije turizam. Novcem u konačnici mora završiti i kulturni turizam. Dakle, kulturni turizam počinje imati smisao ako donosi novac.

Danas su više nego ikada ljudi zainteresirani za povijesno podrijetlo, kulturni identitet, kulturna značenja – i veoma intenzivno tragaju za ovim izvorima. Sve je to dobar razlog za revitalizaciju kulturnih spomenika. Stoga stručna revitalizacija i primjereno je korištenje graditeljskoga naslijeđa ima veliki gospodarski potencijal, osobito kroz povećanje kapaciteta i obogaćenje ponude u turizmu.

Revitalizacija je proces koji bi trebao garantirati korist bez opasnosti po spomenik, ali i za ulagača i korisnika. Na revitalizaciju spomenika treba gledati kao na preduvjet obnavljanja turističkih znamenitosti ili kao uvjet za povećanje njihove atraktivnosti.

Logično je da u ovom kontekstu turizam mora potaknuti pitanje prezentiranja kulturno-povijesnog naslijeđa turistima, prezentacije na mjestu, prenošenje specifičnog

² Tin Kolumbić, Forum

kulturnog sadržaja potencijalno zainteresiranim posjetiteljima. Ostvarenje svih ovih pitanja oslanja se isključivo na marketing i njegovu primjenu u turizmu. Najveći izazov u povezivanju naslijeđa i turizma leži u rekonstruiranju prošlosti u sadašnjost putem interpretacije. Suvremena interpretacija, oslanjajući se na teme i priče iz prošlosti, treba dati posjetiteljima osjećaj da su otkrili nešto novo, nepoznato i zanimljivo. Prema tom, posebna pozornost mora biti usmjerena na načine kako informirati druge o kulturnom naslijeđu i identitetu. Osim toga, od velike je važnosti održavati i sačuvati kulturno naslijeđe jer je to način za očuvanje kulturnog identiteta i njegova općeg prepoznavanja.

Putem programa revitalizacije autentično bi se trebalo promovirati i tržišno oblikovati na suvremen način. Takav koncept, odnosno takva politika i strategija razvoja postaju jedina mogućnost da se pomire i usklade procesi globalnoga i individualnoga, općeg i nacionalnog, tradicijskoga i novoga, što će dovesti do suvremenog turizma novih orijentacija ili selektivno održivog turizma koji će biti građen i razvijan na četiri temeljna turistička postulata: socijalno odgovoran, ekološki svjestan i osjetljiv, kulturno izvoran i ekonomski profitabilan i prosperitetan.³

Turizam i kulturno-povijesna baština ne moraju biti suprotstavljene, već mogu biti zajednički partneri u realizaciji postavljenih gospodarskih i kulturnih ciljeva. Kao što se u svijetu razvija ekonomija zaštićenih prirodnih područja, npr. nacionalnih parkova i parkova prirode gdje se ostvaruju značajna sredstva, tako se i kulturno-povijesna baština može i treba staviti u funkciju gospodarskog razvoja.

REVITALIZACIJA KULTURNO-POVIJESNOG NASLIJEĐA

Spomenici kulture graditeljskog naslijeđa nisu važni samo zbog svoje trenutne i potencijalne uporabne gospodarske vrijednosti već i zbog uloge koju ima u nacionalnoj svijesti. Vlasnici takvih građevina suočavaju se često s donošenjem teških i strateških odluka o tome „kako na najbolji način koristiti to kulturno-povijesno naslijeđe”. Postavlja se pitanje „sačuvati ih netaknutima (konzervirati ih) ili ih koristiti i ostvariti gospodarske efekte u razvoju svojih područja”?

Gotovo svuda u svijetu, pa i u najrazvijenijim sredinama, kulturno-povijesno naslijeđe suočeno je s problemom vlastite zaštite, a to znači prije svega s financijskim problemima vezanim uz formiranje i provedbom zaštite. Takvih je sredstava uvijek i svuda razmjerno malo, često daleko ispod realno potrebnog za održanje tek statusa quo, a kamoli za određena poboljšanja i unaprjeđenja.

Ekonomске analize često su krivo usmjerene jer ispituju koristi i troškove koji se određuju prema tržišnim cijenama a izostavljaju čimbenike koji utječu na vrijednost kulturno-povijesnog naslijeđa. Mnoge koristi od kulturno-povijesnog naslijeđa teško je ekonomski vrednovati. Ipak, može se i mora dobiti odgovor na sljedeća pitanja:

1. opravdanost ulaganja u zaštićene spomenike kulture
2. način izračunavanja koristi i troškova koji su uključeni u održavanje i upravljanje zaštićenim graditeljskim naslijeđem
3. mogućnosti povećanja koristi koju to graditeljsko naslijeđe pruža nacionalnom i lokalnom gospodarstvu i stanovništvu.

Za mnoge zemlje u svijetu, pa tako i za našu, može se reći da su daleko od posjedovanja prave i učinkovite politike zaštite, ali i od upravljanja vrijednim kulturno-povijesnim naslijeđem. Ta se situacija može postupno mijenjati ako se donositeljima odluka

³ GEIC, Stanko (2002.) *Turizam i kulturno-civilizacijsko naslijeđe*, str. 201-242.

znanstveno i stručno dokaže društvena i gospodarska vrijednost zaštićenog kulturnog dobra. Štoviše, potrebno je pronaći načine povećanja izravnog gospodarskog povratka sredstava koja se ulažu u određene kategorije spomeničkih građevina, kako bi one postale pokretač razvoja.

Osnovu ekonomskog života građevine čini njena namjena. Ako je takva građevina ujedno i spomenik kulture, treba stvoriti uvjete za njegovo očuvanje unatoč procesu starenja, dakle moramo pokrenuti potragu za njezinom „boljom” namjenom. S druge pak strane, očuvanje spomeničkog svojstva građevine ili povijesne cjeline nameće odgovarajuća ograničenja i u pogledu namjene.⁴

Naglasak se stavlja na osnovne uvjete prestrukturiranja građevina i njihove zaštite, te na razradu kriterija za definiranje njihove namjene. Pri tome želimo naglasiti da ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine nema za cilj ostvarivanje ekonomske dobiti bespoštednom uporabom nepokretnih spomenika, već konzervatorsku zaštitu nepokretnog spomenika kulture pretvoriti u ekonomski održivo očuvanje za njenog vlasnika i za zajednicu. Potrebno je smisliti sofisticirane načine dekuraziranja neželjenih stanja i situacija te afirmaciju i pomaganje pozitivnih stanja koje želimo. To je moguće kroz lokalni porez i lokalne povlastice.

Nositelji razvoja trebali bi identificirati mogućnost zajedničkog financiranja razvojnih projekata. U tu je svrhu potrebno i osnovati fond za razvoj kulturno-turističkih proizvoda.⁵

Ulaganja u zaštitu i očuvanje ne treba tretirati kao potrošnju, već kao ulaganja u gospodarski razvitak u kojem se kroz dugoročno razdoblje postižu iznimni prihodi. Turizam može pridonijeti revitalizaciji našeg kulturno-povijesnog naslijeđa, ali tu treba postaviti partnerski odnos između turizma i kulturno-povijesnog naslijeđa, što uključuje poštivanje određenih zahtjeva i jednog i drugog partnera. Turizam je do sada bio zainteresiran samo za takvu kulturno-povijesnu baštinu i njezinu interpretaciju, koja će zadovoljiti turiste i potaknuti ih na veću potrošnju i na ponovni dolazak, ali turizam mora poduzimati i gospodarske korake u odnosu na kulturno-povijesno naslijeđe, odnosno on mora ulagati u njega. Dakle, dio turističkih prihoda potrebno je usmjeravati na očuvanje kulturne baštine, jer ona aktivno sudjeluju u ostvarivanju toga prihoda.⁶

Da bi programi revitalizacije uspjeli, oni moraju biti lokalno prihvaćeni i podržavani na lokalnoj razini. Uspjeh ovisi o aktivnom sudjelovanju lokalne samouprave, stanovnika, vodećih poslovnih ljudi, turističkih organizacija, obrtnika i povijesnih društava.

TEORETSKI PRISTUP UPRAVLJANJA GRADITELJSKIM NASLIJEDEM

Brojni međunarodni kongresi, simpoziji i specijalizirane publikacije ukazuju na važnost i značaj interdisciplinarnog upravljanja kulturno-povijesnim naslijeđem obuhvaćajući ekološku, ekonomsku, kulturološku, političku, sociološku i druge dimenzije i njihovu međusobnu interakciju.

Nedostatci bolje zaštite vrijednih nepokretnih kulturnih dobara osim nedovoljne količine novca u Hrvatskoj jesu:

- neriješeni vlasnički odnosi,
- neriješeno kvalitetno upravljanje zaštićenim kulturnim dobrima,
- nedostatak javnih ustanova koje bi upravljale zaštićenim područjima.

Sve navedeno ukazuje da Hrvatska mora učiniti veće napore za zaštitu svoje bogate kulturne baštine kako bi omogućili u bližoj i daljnjoj budućnosti da vrijedna kulturna baština postane i snažan resurs razvoja posebno kulturnog turizma.

4 ANTOLOVIĆ, Jadran (1998.) *Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine*, str. 12.

5 *Strategija razvoja kulturnog turizma*, 2003.

6 Jadran Antolović na okruglom stolu „Kulturno-povijesno naslijeđe kao gospodarski potencijal” u Rijeci 1998.

Ponajprije nam treba organizacija. Još teško ostvarujemo i međusektorsku suradnju, a kamoli široku suradnju od ministarstva do lokalne samouprave. Očito je potreba organizacije i to ne one *ad hoc* u kojoj smo dobri, nego organizacija koja trajno funkcionira. Stvorimo li organizaciju, u njoj trebamo osigurati i vezu s tržištima kojima težimo.⁷

Ministarstvo kulture preko nacionalne mreže konzervatorskih odjela ima dokumentaciju kao i stručnjake (arhitekta, povjesničare, povjesničare umjetnosti i druge) koji bi trebali preuzeti dio zadatka te asistirati u razvoju lokalnih i regionalnih kulturnih turističkih inicijativa.

U Hrvatskoj još uvijek ne postoje osmišljeni i dobro promovirani kulturni turistički proizvodi. Nedostaje nam tzv. „kulturni menadžment“, uključujući marketing i promociju.⁸

Strategijsko upravljanje podrazumijeva pet temeljnih aktivnosti: 1) određivanje i izbor cilja, 2) određivanje i izbor strategije, 3) razrađivanje strategije, 4) određivanje organizacijske strukture i 5) kontrola strategije.⁹

Najteži i najveći poslovni izazov strategijskog menadžmenta kulturnih dobara jest kako definirati i odabrati najbolju strategiju upravljanja kulturnim dobrima, koja će ujedno zadovoljiti gospodarske i kriterije zaštite spomenika.

PROJEKT „PUTOVIMA FRANKOPANA“

Primorsko-goranska županija i Zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje 2005. godine pokrenuli su projekt pod nazivom „Putovima Frankopana“. To je projekt obnove i revitalizacije frankopanskih kaštela i dvoraca Zrinskih, jedan od najvažnijih projekata očuvanja kulturno-povijesne baštine Primorsko-goranske županije. Cilj projekta jest inventarizacija, valorizacija i revitalizacija drevnih kaštela i dvoraca Frankopana i Zrinskih. Obnovljeni kašteli bit će temelji budućeg turističkog projekta, koji će jednom kad bude gotov, kroz splet kula, dvoraca i starih gradova svjedočiti o dobu kada su na našim prostorima živjele te dvije moćne hrvatske plemićke obitelji.

Projekt podržavaju gradovi Bakar, Kraljevica i Novi Vinodolski te Općina Čavle. U ožujku 2005. godine potpisan je sporazum o sufinanciranju projekta između Županije i jedinica tih lokalnih samouprava. U sljedećih četiri do pet godina obnavljat će se kaštel u Bakru i ostatci kaštela u Hreljinu, u Kraljevici dvorac Zrinski i kaštel Kraljevica. Novi Vinodolski obnavljat će kulu i kaštel te ostatke dvorca u Ledenicama. Čavle

TABELA 1. – OBVEZE SUFINANCIRANJA ISKAZANE PO ŽUPANIJSKOM PRORAČUNU¹⁰

sklop/građevina	županijski proračun				ukupno
	2005.	2006.	2007.	2008.	
Kaštel u Bakru	160.000,00	800.000,00	900.000,00	900.000,00	2.760.000,00
Ostatci kaštela u Hreljinu	100.000,00	100.000,00	100.000,00	0	300.000,00
Kaštel Kraljevica	500.000,00	1.200.000,00	1.400.000,00	1.000.000,00	4.100.000,00
Dvorac Zrinski	200.000,00	600.000,00	500.000,00	500.000,00	1.800.000,00
Kula i kaštel u Novom	500.000,00	800.000,00	900.000,00	800.000,00	3.000.000,00
Ostatci kaštela u Ledenicama	0	200.000,00	200.000,00	400.000,00	800.000,00
Kaštel Grobnik	200.000,00	200.000,00	0	0	400.000,00
Kaštel Drivenik	400.000,00	1.500.000,00	0	0	1.900.000,00
Kula u Bribiru	400.000,00	0	0	0	400.000,00
Ostatci kaštela u Grižanama	0	150.000,00	150.000,00	300.000,00	600.000,00
Ukupno	2.460.000,00	5.550.000,00	4.150.000,00	3.900.000,00	16.060.000,00

7 VIERDA, Vjekoslav (2001.) „Zarez“, tema: Turizam i kultura

8 *Strategija razvoja kulturnog turizma*, 2003.

9 ČRNJAR, Mladen (2002.) *Ekonomika i politika zaštite okoliša*, Ekonomski fakultet, Rijeka, str. 111

10 Sporazum o sufinanciranju projekta „Putovima Frankopana – revitalizacija Frankopanskih kaštela“

TABELA 2. – OBEZBE SUFINANCIRANJA ISKAZANE PO OPCINSKIM/GRADSKIM PRORAČUNIMA

opcina/ grad	sklop/ građevina	gradski/općinski proračun				ukupno
		2005.	2006.	2007.	2008.	
Grad Bakar	Kaštel u Bakru	160.000,00	800.000,00	900.000,00	900.000,00	2.760.000,00
	Ostatci kaštela u Hreljinu	100.000,00	100.000,00	100.000,00	0	300.000,00
Grad Kraljevica	Kaštel Kraljevica	500.000,00	1.200.000,00	1.400.000,00	1.000.000,00	4.100.000,00
	Dvorac Zrinski	200.000,00	600.000,00	500.000,00	500.000,00	1.800.000,00
Grad Novi Vinodolski	Kula i kaštel u Novom	500.000,00	800.000,00	900.000,00	800.000,00	3.000.000,00
	Ostatci kaštela u Ledenicama	0	200.000,00	200.000,00	400.000,00	800.000,00
Opcina Cavle	Kaštel Grobnik	200.000,00	200.000,00	0	0	400.000,00
Opcina Vinodolska	Kaštel Drivenik	400.000,00	1.500.000,00	0	0	1.900.000,00
	Kula u Bribiru	400.000,00	0	0	0	400.000,00
	Ostatci kaštela u Grizanima	0	150.000,00	150.000,00	300.000,00	600.000,00
Ukupno		2.460.000,00	5.550.000,00	4.150.000,00	3.900.000,00	16.060.000,00

će revitalizirati kaštel Grobnik, a Opcina Vinodolska kaštel u Driveniku, kulu u Bribiru i ostatke kule u Grizanima.

Osim Županije koja u obnovu kaštela planira u pet godina izdvojiti 16 milijuna kuna, u istom iznosu proporcionalno će sudjelovati općine i gradovi.

VOĐENJA PROJEKTA

- koordinator Projekta – Županijski zavod,
- povjerenstvo (od tri člana) koje prati ostvarenje projekta za svaki Frankopanski kaštel – predstavnik općine ili grada, predstavnik konzervatorskog odjela u Rijeci te predstavnik Županijskog zavoda.

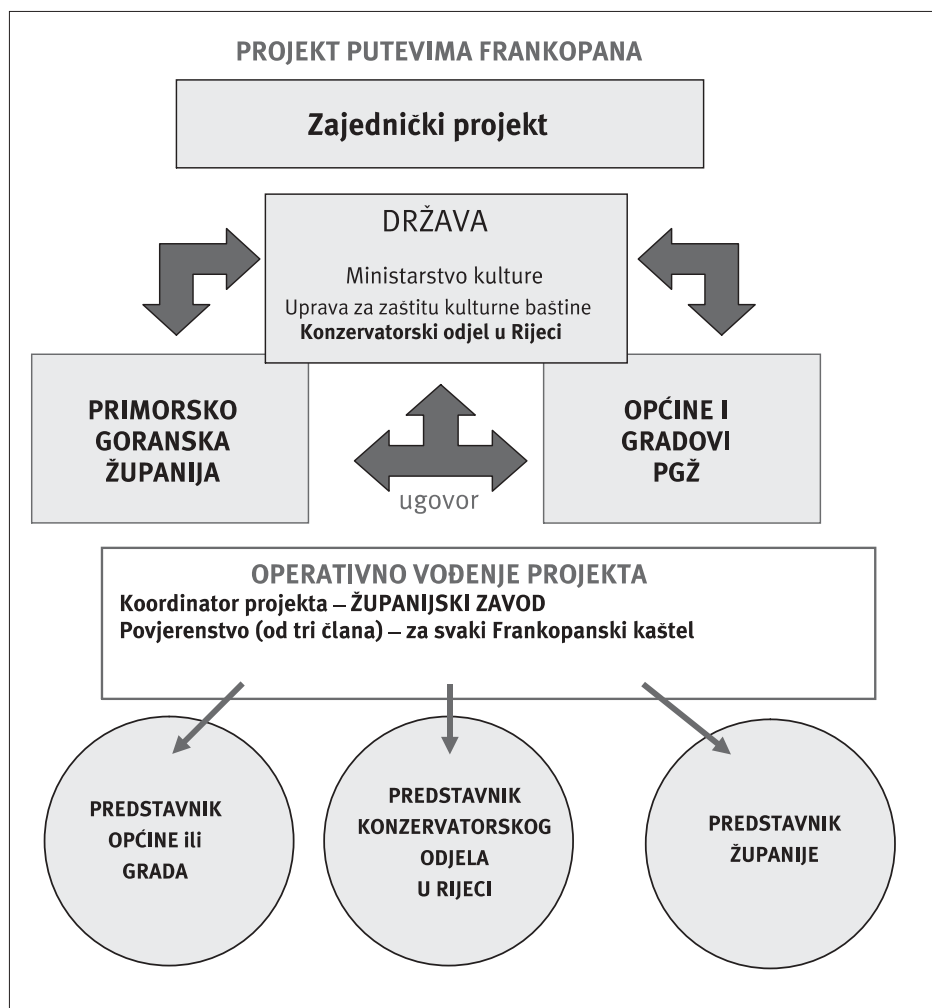
FINANCIRANJE

- državni proračun (Ministarstvo kulture),
- općinski / gradski proračun,
- županijski proračun,
- spomenička renta eventualnih korisnika prostora,
- donacije i sponzorstva i dr.

MARKETING I PROMIČBA

- izrada kratkih filmova, CD-a
- izrada web stranica,
- propagandni materijal za širu uporabu i sl.

Spoznaja lokalnog stanovništva (pri tome se misli na daleko širi zemljopisni pojam) o vrijednosti konkretne baštine graditeljskog naslijeđa je neizmjereno važna. Edukacijom populacije od vrtića, preko škole, turističkih vodiča i agencija i sl. postiže se po-vratni učinak povećane brige za naše okruženje.

Glavni interes projekta „Putovima Frankopana” usmjeren je na suvremenu (pre)namjenu kaštela i njihovu prilagodbu suvremenim zahtjevima. Kaštel sa svojim pripadajućim sklopom promatra se kao pokretač gospodarskog razvoja prostora u kojemu se nalazi, a zaštiti kaštela pristupa se i sa stanovišta mogućih namjena koje će osigurati njihovu gospodarsku održivost u konačnici. Program bi se granao po raznim temama koje su izravno ugrađene u osnovu srednjovjekovne baštine: glagoljastvo; gastronomija, način života i sl.

ZAKLJUČAK

Iz provedenih istraživanja i svakodnevne prakse proizlazi činjenica da se koristi od revitalizacije zakonom zaštićenoga graditeljskog naslijeđa samo djelomično iznose dok se troškovi njegove zaštite i održavanja revitalizacije temeljito prikazuju. Pri tome treba ipak istaknuti da je nužno teoretski uspostaviti sustav upravljanja kulturnim dobrima jer samo zaštita ne jamči da će se ta dobra učinkovito zaštititi. Gospodarske koristi koje se mogu ostvariti u tako zaštićenim građevinama treba procjenjivati na duže vremensko razdoblje. Troškovi zaštite i revitalizacije moraju biti pravilno

raspoređeni i oni ne bi smjeli pasti samo na lokalnu zajednicu, a da koristi budu pretočene samo u državne ili neke druge institucije.

Prilikom utvrđivanja gospodarskih koristi ulaganjem u revitalizaciju spomeničkih objekata posebnu pažnju treba posvetiti turizmu i onim djelatnostima koje mogu imati najveće koristi od graditeljskoga naslijeđa ali koje mogu i bitno ugroziti vrijednost zaštićenog dobra. Zbog toga treba prostornim planovima i drugim propisima usmjeriti načine upravljanja, zaštite i namjene zaštićenih građevina.

Uočeno je da zaštita i očuvanje kulturne baštine predstavlja interdisciplinarni problem, koji ne može i ne smije biti prepušten samo konzervatorima kao specijalistima za stručna pitanja očuvanja spomenika, već je nužno uključivanje svih ostalih struka. Uvidjelo se da sama zaštita nije sposobna osigurati očuvanje, pa često puta niti produžiti život spomenika kulture.

Revitalizacija građevina kulturno-povijesnoga naslijeđa traži puno vremena i novca, ali će kroz dugoročno razdoblje biti sigurno isplativa. Pripomoći će ponudi kulturnog turizma, a masovnom turizmu biti će jedna dodatna ponuda. Ulaganjem u revitalizaciju dajemo poticaj svekolikoj gospodarskoj aktivnosti kroz život i rad stanovnika šireg područja što će se odraziti u prostornom planiranju, graditeljstvu, tradicijskim zanatima, prometu i šire. Time štitimo svoj nacionalni identitet, čuvamo kulturnu baštinu od uništenja i stavljamo je u funkciju gospodarstva, a posebice turizma.

LITERATURA

1. ANTOLOVIĆ, Jadran (1998.) *Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine*, Zagreb
2. ČRNJAR, Mladen (2002.) *Ekonomika i politika zaštite okoliša*, Ekonomski fakultet, Rijeka
3. GEIĆ, Stanko (2002.) *Turizam i kulturno-civilizacijsko naslijeđe*, Split
4. SENČIĆ, Josip; VUKONIĆ, Boris (1997.) *Marketing u turizmu*, Zagreb
5. VUKONIĆ, Boris (1994.) *Turizam u susret budućnosti*, Zagreb
6. *Analiza kulturno-povijesnog naslijeđa kao gospodarskog potencijala Primorsko-goranske županije*, materijal za Poglavarstvo Županije, 1998.
7. *Ekspanzivni turistički razvoj Crikveničko-Vinodolskog kraja – prokletstvo ili blagoslov*, Fakultet za turistički i hotelski menadžment u Opatiji, Novi Vinodolski, 2005.
8. *Program sanacije i revitalizacije kulturnih dobara Primorsko-goranske županije za razdoblje 2005.-2008.*
9. *Strategija razvoja kulturnog turizma*, Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo turizma, Zagreb, 2003.
10. *Turizam* (međunarodni znanstveno-stručni časopis): Ekoturizam i održivi razvoj turizma u ekološki osjetljivim prostorima, broj 4/2000.; poseban broj – Kulturni turizam, broj 3/2002.

ANDRÁS HADIK

VILE S UMJETNIČKIM ATELJEIMA U BUDIMPEŠTI NA PRIJELAZU 19. I 20. STOLJEĆA

VILLAS WITH ARTIST STUDIOS IN TURN-OF-THE-19TH AND 20TH CENTURY BUDAPEST

U doba dvojne (Austro-Ugarske) Monarhije – političko, gospodarsko i kulturno središte Mađarske bio je njen glavni grad koji se razvijao vrlo dinamično. Središnji položaj Budimpešte odnosio se također i na umjetnost za koju je na državnoj razini bio zadužen Odjel za vizualne umjetnosti pri Ministarstvu za religiju i javno školstvo. Savjetodavni organ tog Odjela bilo je Mađarsko vijeće za vizualne umjetnosti osnovano 1861. godine. Vijeće je u velikoj mjeri utjecalo na državno pokroviteljstvo nad umjetnošću. Trgovina umjetninama brzo se razvijala – osnovana su brojna umjetnička društva, a u restoranima i pivnicama, kasnije u caffè barovima poput Abbázie i Japána, okupljali su se umjetnički krugovi.

Vile s umjetničkim ateljeima predstavljaju vrijedno arhitektonsko naslijeđe Mađarske s prijelaza 19. i 20. stoljeća. Projektirali su ih istaknuti arhitekti tog doba. Rastuća potražnja i veliki broj izgrađenih vila ukazuju da se u glavnome gradu, koji se ubrzano razvijao, rađao umjetnički centar Mađarske. Broj umjetničkih kolonija izvan Budimpešte (Gödöllő, Szolnok, Kecskemét) nikada nije uspio dostići broj vila-ateljea koje je imala Budimpešta. Budimpeštanske vile bile su projektirane po uzoru na vile s ateljeima iz Beca i Münchena, različite razine sofisticiranosti. Iako se po reprezentativnosti i ikonografiji ne mogu svrstati u klasu Münchenskih vila Stucka i Lenbacha, dosegle su europski standard. Otkad su izgrađene, mnoge od tih vila su iz raznih razloga doživjele značajne preinake ili su srušene. Neki su umjetnici dali preurediti svoje vile, poneki novi vlasnik nije imao potrebu za ateljeom, a katkad je vila dobila potpuno novu namjenu. Preinake su počele već prije Prvoga svjetskog rata, nastavile su se između dva svjetska rata, a radile su se i nadalje u doba nacionalizacije i socijalističkog sustava. Današnje neo-utemeljiteljsko doba (*neo-Gründerzeit*) moglo bi obnoviti taj razvoj.

In the age of Dualism, the political, economical and cultural centre of Hungary was the capital, which was being dynamically developed. This central role applied to the arts as well – the arts, whose state supervision was the task of the Department of Visual Arts at the Ministry of Religion and Public Education. The advisory organ to this department was the Hungarian National Visual Arts Council. In 1861 the Hungarian National Visual Arts Society was established and commended a great influence over state arts patronage. The art trade was developing rapidly, a number of arts societies were founded and table companies and circles came and went, first in restaurants and beer halls, then in cafés such as Abbázia and Japán.

Villas with artist studios constitute a valuable part of the architectural legacy of turn-of-the-19th century Hungary. These buildings were designed by the most pre-eminent architects of the day, and the growing demand for them, as well as their swelling number indicated that an arts centre of the historical Hungary was being established in the rapidly developing capital. The total number of artist colonies outside of Budapest (Gödöllő, Szolnok, Kecskemét) failed to reach the number of villa-studios in Budapest. These buildings have been fashioned after the image of Viennese or Munich villa-studios at various levels of sophistication, and while representationally and iconographically they failed to reach the class of Stuck or Lenbach's Munich villas, they are definitely of European standard. Since they were built, many of these villas have undergone significant modifications or were demolished, for a variety of reasons: sometimes the artist had his villa remodelled, sometimes a new owner had no need for the studio or the function of the entire building had changed. The modifications had already started prior to World War I, continued between the wars and extended into the days of nationalisations and of state Socialism. Today's neo-Gründerzeit may consummate these developments.

KLJUČNE RIJEČI:

- ARHITEKTURA I UMJETNOST OKO 1900.
- VILE I UMJETNIČKI ATELIERI U BUDIMPEŠTI
- MAĐARSKI UMJETNICI I ARHITEKTI

KEY WORDS:

- ARCHITECTURE AND ART AROUND 1900
- VILLAS WITH ARTIST STUDIOS IN BUDAPEST
- ARTISTS AND ARCHITECTS IN HUNGARY

HADIK ANDRÁS, art historian
Magyar Építészeti Múzeum
Hungarian Museum of Architecture
Mókus utca 20, H-1036 Budapest, Hungary
Tel. +36 1 388 6170
Fax +36 1 367 2686

In the age of Dualism, the political, economical and cultural centre of Hungary was the capital, which was being dynamically developed. This central role applied to the arts as well – the arts, whose state supervision was the task of the Department of Visual Arts at the Ministry of Religion and Public Education. The advisory organ to this department was the Hungarian National Visual Arts Council. In 1861 the Hungarian National Visual Arts Society was established and commended a great influence over state arts patronage (scholarships and grants, purchases and commissions).

The old Múcsarnok/Kunsthalle was built on Andrásy Boulevard in 1875-1877, and the new one in 1896, with the National Salon subsequently set up to embrace modern approaches. The art trade was developing rapidly, a number of arts societies were founded and table companies and circles came and went, first in restaurants and beer halls, then in cafés such as Abbázia and Japán.

At the same time, conceivably inspired by the Mulberry Garden artist colony, architects began to publicly engage in the problematic of villas with studios. In 1887, the Hungarian Society of Engineers and Architects put a call for bids to design „a painter’s studio attached to an apartment in a building detached on all sides”.

We have a good amount of data and surviving plans on the Zichy Géza (originally Pálma) Street villa of Fülöp (Philip) László (Laub), an internationally celebrated portrait painter of European royalty, aristocracy and plutocracy. Architect László GYALUS designed the building. At first sight, the villa, whose plans date from 25 June 1897, presents a rather astonishing spectacle. It is a flight of medieval fancy, complete with Gothicising windows of various dimensions and turrets.

The next exclusive villa with a studio belonged to the illustrious and influential sculptor György Zala, built on the corner of Ajtósi Dürer (formerly István) and Stefánia Boulevard – today it houses the Embassy of Libya. Zala initially commissioned Ödön Lechner with designing the building. Tibor Bakonyi and Mihály Kubinszky date the designs to 1895, but the ones submitted for the construction permit (granted on November 14) were stamped 1898. Plans by the master’s followers, Zoltán Bálint and Lajos Jámbor were submitted a year later. The new design left the logic and the old layout of the building intact, with the exception of a few minor formal changes. The maid’s staircase is not housed in an ornate turret, the wardrobes were rotated 90 degrees, there were slight changes to the layouts of the studios, and a library was installed under the gallery in the small studio. Most of the changes are external, with the new space rendered much more Art Nouveau: the main entrance is bristling with bas-relief, the more accentuated conservatory, the rounded-off adjacent corner with a row of windows and the new forms of roofs (including that over the great studio) are really the elements that create the impression of a different building.

The Bálint-Jámbor duo of Zala villa fame also designed the Ligeti villa. Miklós Ligeti, the sculptor of the famous statue of Anonymous, had a building with a studio built on

Stefánia Boulevard by master builders Bloch and Holitscher, again as in the Zala villa, in 1905-1906. This building also had two studios, one of them in the residential block with an oblique window and a terrace to the right of the main entrance covered by a projecting roof. Through a vestibule, the main entrance takes us to a hall, of which we have two contemporaneous photographs. These show iron-grated fireplace with a small-scale statue of Anonymous on the mantle, as well as other sculptures and paintings. In the rear tract of the building (looking at it from Stefánia Boulevard), there were two additional rooms and behind the right side of the Stefánia façade, we find the large studio with a ceiling height of 650 cm and the great window.

A fundamental principal of modern architecture was that the exterior should reflect the interior. Here we have an emphatic representation of the reception space (and above this, the private space) and the working space (i.e. the studio). From each side, the building creates a different impression; still, its more significant elements are harmonised in a picturesque but subdued union.

So that we talk not only about „disappeared” buildings, let us look at the Cházár András Street villa of sculptor Manó Rákos, designed by Viennese architect Franz Matouschek, a graduate of the Wagner master school. The designs, dated 2 May 1907, show a building in the Viennese geometric Art Nouveau style with a symmetrical façade. In this case, the residential space (private sphere) and the studio (workplace) are separated by a T-shaped hallway opening from the main entrance, located on the left side of the narrow lot of the villa was built on.

The design by Móric Pogány – who originally worked at the Pákey firm – for sculptors Ödön Szamolovszky and István Gách was published in *Magyar Építőművészet* in 1908 and shows a building somewhere in Pasarét (Budapest, 2nd District) with residential spaces to the right and left of a shared studio space. The Gách legacy in the possession of the Hungarian National Gallery clearly proves that the villa was built, and it was where the sculptors created their monuments to the War of Independence of 1849 – but Szamolovszky fell in World War I and Gách was forced to vacate the premises when he could not keep up with the rent payments. The villa was demolished in 1933-34 when a Franciscan church and monastery was built on the site. No photographs of the villa have ever been found.

We can say that villas with artist studios constitute a valuable part of the architectural legacy of turn-of-the-century Hungary. These buildings were designed by the most pre-eminent architects of the day, and the growing demand for them, as well as their swelling number indicated that an arts centre of the historical Hungary was being established in the rapidly developing capital. The total number of artist colonies outside of Budapest (Gödöllő, Nagybánya [today Baia Mare, Romania], Szolnok, Kecskemét) failed to reach the number of villa-studios in Budapest. These buildings have been fashioned after the image of Viennese or Munich villa-studios at various levels of sophistication, and while representational and ichnographically they failed to reach the class of Stuck's or Lenbach's Munich villas, they are definitely of European standard.

Since they were built, many of these villas have undergone significant modifications or were demolished, for a variety of reasons: sometimes the artist had his villa remodelled, sometimes a new owner had no need for the studio(s) (Fasrusz and Zala villas), or the function of the entire building had changed. The modifications had already started prior to World War I, continued between the wars and extended into the days of nationalisations and of state Socialism. Today's neo-Gründerzeit may cumulate these developments.

BIBLIOGRAPHY

1. RONA, József (undated) *Egy magyar művész élete (Life of a Hungarian Artist)*, Budapest
2. KINCHIN, Juliette (1999) *An Artist at Home (Philip de László in Budapest and London)*, in: Britain and Hungary: Architecture and Design in the 19th and 20th centuries (Gyula Ernyey ed.), Budapest
3. BAKONYI, Tibor; KUBINSZKY, Mihály (1981) *Lechner Ödön*, Budapest: Corvina

DR. ELENI KANETAKI

ZAŠTITA TURSKOGA NASLIJEĐA U GRČKOJ: IMA LI BUDUĆNOST?

THE PRESERVATION OF OTTOMAN HERITAGE IN GREECE:
DOES IT HAVE A FUTURE?

Osvajajući Balkanski poluotok, Turci su gradovima na Balkanu davali svoja kulturna obilježja. Iako su iz Male Azije donijeli mnogo vlastitih kulturnih obilježja, također su asimilirali i obilježja zemalja koje su pokorili, razvijajući tako multikulturni karakter.

Otomanske građevine koje se mogu naći u Grčkoj pripadaju trima osnovnim kategorijama:

1. Crkvena zdanja – cami, mescit, tekke, türbe, külliye, imaret, medrese. Njihova arhitektonska obilježja lako su uočljiva u mnogim grčkim gradovima, pogotovo mnogobrojne džamije.
2. Svjetovna zdanja – društveno-javna i obiteljska, (uključujući komercijalna zdanja kao što su *bedesten* (natkrivena tržnica), društvene zgrade kao što je *hamam* (kupelj), tržnica, *karavan-saraj* (svratište), knjižnica, te kuće (dvorce) i dr. Do danas se održalo samo nekoliko *bedestena* – u Serresu (danas arheološki muzej) i Solunu (zadržao je svoju izvornu namjenu kao natkrivena tržnica). *Hamami*, koji još postoje, nalaze se u stanju propadanja, osim hamama iz Patre i Rodosa koji se i danas koriste kao kupelji. U mnogim povijesnim gradovima (poput starih jezgri gradova Solun, Verroia, Xanthia, Mytilene) mogu se lako prepoznati i kuće (*konak*), te utvrđene palače-kule.
3. Vojne građevine – poput tvrđava i kula, primjerice u Solunu, Ioannini, Nafpaktu, Mytileni i Herakleiu.

Projekti obnove u Grčkoj uključuju:

- a) Projekte čija je svrha očuvanje tradicijskog načina uporabe, kao što su *hamami* i *bedesteni* (iako u nekim slučajevima trajne pregrade unutrašnjosti tih zdanja ne pružaju mnogo mogućnosti za isplativu intervenciju). Mnoge od starih kuća – *konaka* zadržale su svoju izvornu namjenu.
- b) Projekte sa svrhom prenamjene, primjerice u galerije, muzeje, kino dvorane i trgovine.
- c) Projekte konsolidacije povijesne strukture kako bi se zaustavilo daljnje propadanje.

Ottomans marked their passage by the Balkan cities with the offprint of their culture: although they brought many of their cultural features from Anatolia, they assimilated others found in the conquered lands and developed a multi-cultural character.

Ottoman buildings found in Greece belong to three basic categories:

1. Religious buildings – such as *cami*, *mescit*, *tekke*, *türbe*, *külliye*, *imaret*, *medrese*. Their architectural features are easily noticeable in many Greek cities, especially the innumerable mosques.
2. Secular buildings – social-public and domestic ones including commercial ones, such as *bedestens*, social buildings such as *hamams*, markets, *caravanserais*, libraries and houses (manors) etc. Few *bedestens* have survived – in Serres (now hosting the archaeological museum) and Thessaloniki (maintaining its original use as a closed market). The still existing *hamams* are in a bad state of decay, apart from the ones in Patra and Rhodes, still operating as baths. We can easily recognize houses (*konak*) and *kule* (fortified mansions) in many historic towns (such as the old nuclei of Thessaloniki, Verroia, Xanthi, Mytilene).
3. Works of military architecture – such as fortresses and towers in Thessaloniki, Ioannina, Nafpacto, Mytilene, Herakleio.

Restoration works in Greece include:

- a) Projects whose aim is to maintain the traditional use of the building, applied in the architectural type of *hamams* and *bedestens* (although in some cases the permanent interior partitions don't offer many possibilities in order to render the intervention project profitable). Many old houses (*konak*) still maintain their initial use;
- b) Rehabilitation projects, converting the buildings to new functions, such as exhibition halls, museums, cinemas and shops;
- c) The consolidation of the historic structure, in order to prevent their further deterioration.

KLJUČNE RIJEČI:

- ZAŠTITA U GRČKOJ
- OTOMANSKO NASLIJEĐE
- OTOMANSKA GRADITELJSKA TIPOLOGIJA
- ZAMAK
- KONAK

KEY WORDS:

- PRESERVATION IN GREECE
- OTTOMAN HERITAGE
- OTTOMAN BUILDING TYPOLOGY
- CASTLES
- KONAK

ELENI KANETAKI, Dr. Architect Engineer N.T.U.A.,
Technological Education Institute of Piraeus, Athens
Dimocharous 67, Athens 11521, Greece
Tel. + 30 210 724 5577
Fax + 30 210 724 5577
E-mail: elkan@central.ntua.gr

1. THE MONASTIRAKI CAMI, ATHENS (FOLK ART MUSEUM)

2. THE ASLAN PASA CAMI, IOANNINA (MUSEUM)

3. OSMAN SAH CAMI, TRIKALA (RESTORED MONUMENT)

Ottomans marked their passage by the Balkan cities with the offprint of their culture: although they brought many of their cultural features from Anatolia, they assimilated others found in the conquered lands and developed a multi-cultural character. This noticeable architectural „ottoman” expression included many building types, formed within this cultural mix.

TYPOLOGICAL GROUPING OF OTTOMAN BUILDINGS IN GREECE.

Ottoman Buildings that are found in Greece belong to three basic categories:

1. *religious buildings*, such as cami, mescit, tekke, türbe, külliye, imaret, medrese.
2. *secular buildings*, 2.i *social- public* and 2.ii. *domestic ones*, (including *commercial ones*, such as bedestens, *social buildings*, as hamams, markets (çarşı), caravan-serais, libraries, etc. and houses (manors), etc.).
3. *works of military architecture*, such as fortresses, towers, i.e. in Thessaloniki, Ioannina, Nafpakto, Mytilene, Herakleio.

The first grouping includes buildings that belong to a rather „sensitive” category, since religion plays a very important role in the Greek state’s organization. Their architectural features are easily noticeable in many Greek cities, especially the innumerable mosques and their minarets. Most of the camis were treated with hate, since they represented the Turkish Conqueror. We do find buildings which are related to the Islamic faith scattered all over Greece: some are traced in the modern cities, endowed with a new cultural use (such as Museums, -Thessaloniki, Ioannina, fig. 2, Larissa, Athens, fig. 1, Rethymno, Chania, etc-, libraries, -Mytilene-, conservatories, -Rethymno-, cinemas, -Nafplio-, fig. 4), some have been converted to orthodox churches (Nafplio, Herakleio, Rethymno, Ierapetra, etc), while others remain closed to the public (Didymoteicho, Serres, Veroia, Chalkida, Ierapetra, etc), sometimes half-demolished. There are cases, where a monument has been restored and functions as an exhibit (Osman Sah cami, Trikala, fig. 3).

Apart from the mosques there are other smaller buildings that were connected to religion: the few *tekke*, (fig. 5), as well as the *türbe* (Turkish mausoleum) that are found in Greece are in some cases restored by the Ministry of Culture local authorities, without giving many information on their historic importance. The same comment can be applied in cases such as the *imaret* and *medrese* (religious school) buildings (fig.6).

The second grouping shows examples that have undergone through restoration projects. Few bedestens have survived, such as the one in Serres (fig. 7, now hosting the archeological museum) and in Thessaloniki (maintaining its original commercial use as a closed market for trading dry goods, clothing, silk and valuable materials, fig. 8).

4. SYNTAGMATOS SQUARE CAMI, NAFPLIO (CINEMA)

5. FARSALA (ASPROGEIA) TEKKE (ABBANDONED)

6. KASTORIA MEDRESE (UNDER RESTORATION)

7. SERRES BEDESTEN (ARCHEOLOGICAL MUSEUM)

8. THESSALONIKI BEDESTEN (COMMERCIAL USE)

9. YENI HAMAM, RHODES (BATH STILL FUNCTIONING)

The still existing hamams form a separate unit, since they are in a bad state of decay. They are traced in many Greek cities and only two of them, the ones in Patra and Rhodes, still operate as baths (fig. 9). The Athenian hamam has been restored and functions as a museum for body embellishment (fig. 11). Two of the Thessaloniki baths, Bey and Yeni hamam are easy to be visited: the first is used as an exhibition center (fig. 10), while the other, a former cinema, hosts a recreation hall. A bath at Chania is remodeled into a shop (fig. 12, 13), while another one at Kos into a bar.

We can easily recognize houses -konak- and -kule- (fortificated mansions) in many historic towns (such as the old nuclears of Xanthi, Thessaloniki, Verroia, Ioannina, Mytilene, Rhodes, Herakleio, Rethymno, Chania (fig. 14), etc). They are equipped with certain architectural elements such as the sahnışi, a protruding jetty and the construction technique of the timber frame (bagdati), which was frequently used in many parts of the Ottoman Empire.

The third grouping applies to examples of military architecture, such as fortifications, castles, towers, etc. These are monuments that require special treatment, since their reuse proposals are difficult to integrate, due to their expansion.

RESTORATION WORKS IN GREECE.

Restoration works in Greece include:

- a. Projects whose aim is to maintain the traditional use of the building, in cases such as secular buildings, baths, bedestens, markets, (although in some cases the permanent interior partitions don't offer many possibilities in order to render the intervention project profitable). Many old houses -konak- still maintain their initial use or have been transformed as to host small pensions.

10. BEY HAMAM, THESSALONIKI (EXHIBITION HALL)

11. BATH IN ATHENS (CENTER FOR BODY EMBELLISHMENT)

12. CHALIDWN STR. HAMAM, RETHYMNO (SHOP)

13. CHALIDWN STR. HAMAM, RETHYMNO (SHOP)

14. TYPICAL KONAK IN THE TOPANA AREA, CHANIA
(CONVERTED IN A PENSION)

- b. Rehabilitation projects, converting the buildings to new functions, such as exhibition halls, museums, conservatories, cinemas, shops.

Restoration works have also been done in many fortifications, but due to the expansion of the site and the difficulties of proposing totally new uses, Greek case studies offer examples of partial conservation works, with the insertion of a cultural element such as a concert hall, the construction of an open air theatre or an amphitheatre, apart from the usual exposition halls.

Problems arise in the installation of electrical and mechanical equipment, since these two restoration projects categories oblige us to follow our modern needs, which do not keep up with morphological and aesthetic principles. Air-condition, heating and ventilation system equipment installations create restrictions that often don't facilitate up-to date architectural design.

- c. The main consolidation of the historic structure, in order to prevent their further deterioration. These cases are unfortunately confined under a low budget conservation project, without the integration of a reuse project.

Unfortunately in Greece there has been no thorough registration of the existing Ottoman buildings. The Ministry of Culture, supervised by the 28th Eforeie of Byzantine and post-Byzantine Monuments Department, legally protects them to which most of them belong. There are though many cases, in which Ottoman buildings are under private ownership. Houses constructed during the long period of the Turkish Occupation (*konaks* and big palaces, named under the title *saray*) form a special unity, and ought to have been listed as „monuments” in the Ministry of Culture list.

A few solitary articles have been presented, in opposition to the interest shown by Turkish researchers and their publications. Nevertheless, we must acknowledge the recent rising effort of Greek researchers in regards to cataloguing archival material, i.e. supported by the National Hellenic Foundation for scientific Research (Athens) and the Institute of Mediterranean Studies (IMS) (Rethymno). What is still missing is

the necessary collaboration between scientists of diverse fields, especially architects and historians (and wishfully, a collaboration between Greece and Turkey), which could enlighten important aspects on these monument's lives. At this point we should mention the rising interest for these buildings: thesis for graduate and post-graduate studies on their restoration-rehabilitation projects have been presented.

Historic monuments should remain to the present day as living witnesses of their age-old traditions. The common responsibility to protect them for future generations is recognized through principles such as the safeguarding of their integrity, the consolidation of the historic structure, their adaptation to new uses, the general enhancement of the monument's environment, defined in texts as the *Chapter of Venice*, 1964, the *Amsterdam Declaration*, 1975, the *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, Granada 1985. Although these texts are respected and accepted in our case, there is still a lot to be done in regards to their completion and intergration.

15, 16. KALYMNOS CASTLE, DODECANESE
(RECONSTRUCTION OF A NEIGHBORHOOD, CULTURAL USES)

17, 18. PYLI CASTLE, KOS, DODECANESE
(CASTLE INITIALLY CONSTRUCTED BY THE KNIGHTS OF RHODES). OTTOMAN INTERVENTIONS

BIBLIOGRAPHY

1. AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1982) *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, v. IV, books 4-6, Istanbul
2. ÇAM, Nusret (2000) *Yunanistan'daki Türk Eserleri (Turkish Monuments in Greece)*, Atatürk Kültür, dil ve Tarih Yüksek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXI. Dizi-Sayı 8, Ankara
3. ÇURÇİC Slobodan (1997) *Hadjitrifonos Evangelia eds., Kosmiki Mesaioniki Architektoniki sta Balkania, 1300-1500 kai i Diatirisi tis (Secular Medieval Architecture in the Balkans, 1300-1500 and its Preservation)*, Aimos, Thessaloniki
4. KANETAKI, Eleni (2000) *Symboli sti meleti tw n othomanikwn loutvrn ston elladiko horo (Contribution to the study of ottoman baths in the greek territory)*, Mnimeio kai Perivallon (6), Thessaloniki, p. 49-75
5. KANETAKI, Eleni (2003) *Ôa Dimosia loutra epi Tourkokratias ston elladiko xwro (Public baths during the Turkish Occupation in the Greek territory)*, Ph.D. Dissertation, National Technical University, Athens
6. KANETAKI, Eleni (2004.) *Ottoman baths in the Greek Territory*, Technical Chamber of Greece Editions (TEE), Athens
7. KANETAKI, Eleni (2004) *Ottoman baths in the Greek Territory – Their typology and possible reuse, Appropriate Interventions for the Safeguarding of monuments and historical buildings*, Proceedings of the 2nd national congress, (14-16 October 2004), Thessaloniki, v. 1, p. 257-266
8. KANETAKI, Eleni (2004) *The still existing Ottoman buildings in the Greek territory. Possibilities and problems regarding their possible reuse*, Yeniden Kurumlar Yasamlar". 80. Yilinda Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sempozyumu (The Compulsory exchange of Population between Greece and Turkey. 80th Anniversary Symposium), Foundation of Lausanne Treaty Emigrants (Lozan Mübadilleri Vakfı), Istanbul (the Symposium's Acts are under print)
9. KIEL, Machiel (1976) *The Ottoman Hamam and the Balkans*, Art and Archeology Research Papers, No. 9, p. 87-96, London
10. KIEL, Machiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans – „Observations on the History of Northern Greece during the Turkish Rule*
11. YENİŞEHİRLİOĞLU, Feliz (1989) *Ottoman Architectural Works Outside of Turkey / Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*; Ankara, Ministry of Foreign Affairs, Department of Culture Publications, Ankara

Kreativno upravljanje
kulturnim naslijeđem
u okvirima zakonodavnih
i ekonomskih ograničenja

Creative management
of cultural heritage
within legal
and economic restrictions

Moderator:

Dr.sc. Bojana Bojanić Obad Šćitaroci

PROF. PAOLO ROSATO, PROF. VALENTINA ZANATTA

EKONOMSKI ČIMBENICI ODRŽIVE PRENAMJENE GRADITELJSKOG NASLIJEĐA THE ECONOMICS OF SUSTAINABLE REUSE OF THE BUILT HERITAGE

Ovaj prilog donosi prve rezultate istraživanja održivog razvoja na primjerima revitalizacije kulturnog naslijeđa i prenamjene u gospodarske svrhe. Na početku se uvodi koncept održivosti kako je produbljivan u ekonomici okoliša te kasnije primijenjen na društveni i urbanistički razvoj. Vezano uz graditeljsko kulturno naslijeđe, koncept održivosti još nije iznašao konačnu operativnu primjenu u procjeni projekata gospodarske prenamjene kulturnih dobara. U osnovi, gospodarska prenamjena kulturnog naslijeđa proizlazi iz općenitog nedostatka javnih sredstava za obnovu. U praksi, potrebna je potpora onih gospodarskih namjena koje, izbjegavajući zapuštanje, mogu održati povijesna i kulturna svojstva tih zdanja. Ustvari, budući da je zapuštanje realan rizik, čak i „neuravnotežena” namjena može predstavljati opasnost po povijesna i kulturna obilježja tih građevina.

Tradicionalne smjernice za očuvanje kulturnog naslijeđa kroz zaštitu povijesnih spomenika trebalo bi ugraditi u sveobuhvatnu strategiju održive namjene i upravljanja kulturnim dobrima: neke su studije pokazale da ona kulturna dobra koja su njihovi vlasnici ili *stake-holderi* (dioničari) kontinuirano koristili imaju mnogo veće izgleda da se održe od dobara koja su očuvana po načelu *top-down* (odozgo prema dolje) jer su takva zdanja sposobna priskrbiti za svoje materijalno održavanje.

U svakom slučaju, održivost gospodarske namjene drevnih građevina zahtijeva profinjenu ravnotežu između korištenja i očuvanja, a koja će omogućiti gospodarsku, društvenu i financijsku korist.

This contribution illustrates the first results of a research on the issue of the sustainable development applied to the cultural heritage revitalization and economic reuse. It initially introduces the concept of sustainability as it has been deepened in environmental economics and applied later to social and urban development. About built cultural heritage, the concept of sustainability has not yet found a definitive operative application for the assessment of economic reuse projects of cultural assets. Basically, the topic of economic reuse of cultural heritage derives from the general problem of the lack of public funds for the conservation. In practice, there is the need to support the definition of economic uses that, avoiding abandonment, could be sustainable for the historical and cultural features of the buildings. In fact, as the abandonment is a real risk, even an „unbalanced” use may threaten the historical and cultural features of the building.

The traditional policies for the preservation of cultural heritage through the protection of historical monuments should be integrated in a larger strategy of sustainable use and management of the buildings: some studies show that the assets that have received an on-going use by owners and/or stake-holders usually have a far greater likelihood of remaining viable than others preserved in the usual ‘top-down’ manner, because they are able to provide for their material maintenance.

Anyway, the sustainability of the economic reuse of an ancient building requires a delicate balance between use and conservation, able to provide a stream of economic, social and financial benefits.

KLJUČNE RIJEČI:

- POVIJESNO NASLIJEĐE
- ODRŽIVOST KULTURNOG NASLIJEĐA
- GOSPODARSKA PRENAMJENA KULTURNOG NASLIJEĐA
- PROCJENA GOSPODARSKE PRENAMJENE

KEY WORDS:

- HISTORICAL HERITAGE
- SUSTAINABILITY OF CULTURAL HERITAGE
- ECONOMIC REUSE OF CULTURAL HERITAGE
- ASSESSMENT OF ECONOMIC REUSE

Prof. PAOLO ROSATO, PhD
Dipartimento di Ingegneria Civile e Ambientale
Università degli Studi di Trieste
Piazzale Europa 1, 34 127 Trieste, Italy
E-mail: paolo.rosato@libero.it

Prof. VALENTINA ZANATTA, PhD
Dipartimento Casa Città
Politecnico di Torino
Castello del Valentino – Viale Mattioli, 39
10 125 Torino, Italy
E-mail: valentina.zanatta@polito.it

This paper presents an operative proposal for the application of the sustainability concept to the revitalization and economic re-use of historical buildings. As the ultimate goal of the research project is to assess the potential economic re-use of historical buildings, this paper intends to define a set of indicators able to assess if a certain re-use project on a cultural heritage is sustainable or not.

The research initially introduces the concept of sustainability, which was originally used in the field of environmental economics, and was later applied to social issues and urban development. The efforts to extend the concept of sustainability to cultural heritage have not found a definite operative application in the assessment of renovation and re-use projects of cultural assets. In Italy, the debate about the legal protection of cultural heritage has produced some guidelines to determine the requirements that interventions and re-use projects should have to be considered „sustainable” and the notion of cultural heritage has been gradually extended from individual buildings to the architectural heritage and the building stock, considered as a patrimony. Moreover, the traditional policies for the preservation of cultural heritage through the protection of historical monuments should be included in a broader strategy of sustainable use and management of the buildings: some preliminary studies show some evidence of a „good” economic re-use of the built heritage: the assets that have been used by the owners and/or stakeholders usually have a far greater likelihood of remaining viable than others preserved in the usual ‘top-down’ manner, because they are able to provide for the material maintenance of the asset.

SUSTAINABILITY AND REUSE

The sustainability of the economic re-use of an ancient building requires a delicate balance between use and conservation, able to provide a stream of economic, social and financial benefits. The extensive literature on the sustainability concept is mainly focused on the theoretic definition of the topic and its operative application for the governance of environmental and urban processes. In order to define a sustainable way of re-using built heritage, the effects and impacts of the revitalisation and re-use project on the building’s qualities have to be assessed. These qualities cannot be limited to the building’s visual appearance, but they should consider the range of material and intangible functions that the built heritages produce. The research provides a classification of the different components of the values in terms of material witness, aesthetic and artistic values, symbol of traditions and so on.

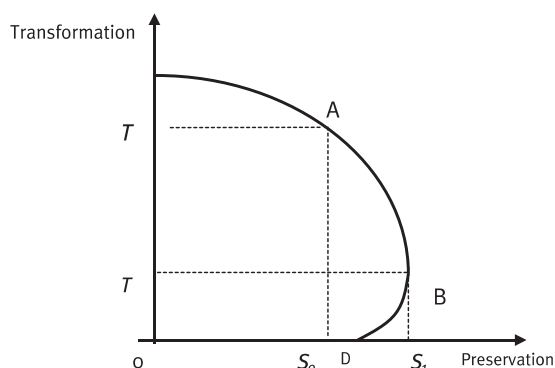
Furthermore the research aims to define analysis tools able to evaluate if the effect of a re-use project is sustainable or not.

Basically, the issue of the economic re-use of cultural heritage derives from the general problem of the lack of public funds for conservation. It is thus necessary to define

the economic uses that, avoiding abandonment, could be sustainable for the typological and technological features of the buildings. In fact, as abandonment is a real risk, even an „unbalanced” use may threaten the environmental, cultural features of the building, and produce the loss of the historic nature, complexity and quality of the heritage. In the long term, unsustainable uses are going to clash with the cultural and traditional traits of the asset, involving high external costs. The assessment of the „sustainability” of a re-use project should consider whether the project would provide the economic maximization of the option value of the good. This would involve implementing a transformation in the building that would not rule out the possibility of changing its economic use, without spending too much money on adaptations.

The concept of Same Minimum Standard (Ciriacy-Wantrup, 1955; Bishop, 1979) should provide for a fruitful and well-based approach to the issue, formalising the problem in a trade-off between „transformation” and „preservation” of the asset.

The following figure represents a simple model of the relationship between transformation (intensity of the economic use) and conservation. The y axis (ordinates) shows the level of transformation T , while the x axis (abscissas) shows the level of preservation S .

If the economic re-use is very close to the original use of the building, as is the case when a building is restored and used for the purpose it was originally built for, the first part of the preservation/conservation frontier will likely to be ascending (DB), because of the complementary relation between the preservation of the building and the basic levels of transformation (T_b): the latter correspond to the minimum tasks needed to bring the building to an acceptable level of utilisation and to avoid its degradation. In this situation, the optimal level of preservation is S_1 . When a project which implies greater transformation (for $T_i > T_b$) is implemented, the curve decreases from left to right, expressing the existence of a trade off between the two instances. This formalisation would suggest the existence of a „critical threshold” (T_o) when a re-use or a development project is implemented on a historical building: the threshold defines that minimal level of conservation under which economic use is unsustainable from the conservation point of view. Exceeding the threshold level as a result of unsuitable planning or changes made to the building could imply the loss of both material and immaterial features.

THE EVALUATION OF THE SUSTAINABLE REUSE

Although the variety of built heritages is such that it is impossible to adopt univocal standards to determine the quality of an architectural renovation process, this paper intro-

duces a set of indicators useful to define the threshold T_0 . As the historic building is mainly a cultural heritage, the coexistence of cultural properties with economic development requires that interventions have adaptive, flexible and reversible characteristics. The output of this research is a set of indicators for the evaluation of the sustainability of a reuse project. These indicators should help to make the sustainability concept operative: they have been selected on the basis of their capability to define and assess five main objectives. These objectives are intended as criteria for evaluating whether the reuse of the built heritage is sustainable or not. The criteria selected are:

1. *reversibility*: the possibility of removing the elements that the implementation of the reuse project would add to the building;
2. *versatility*: the possibility of easily changing the economic use of the building, yet limiting the costs and the work required to adapt the building to the new use;
3. *context respect*: the effects of the project on the environment, the landscape and the general context of the building;
4. *invasivity*: the effects of the techniques and technologies of the project on the historic, architectural and artistic characteristics of the building;
5. *financial and economic feasibility*: the profitability of the reuse project, also with regard to the distribution.

The set of selected indicators informs, defines and assesses the criteria, making them operative with regard to the material elements of the buildings, and to the different issues (economic, social and environmental) involved in the project, and they are expressed in different scales (quantitative and qualitative / nominal).

The research group is currently working on the elaboration of thresholds for the indicators, supported by a pool of experts. Moreover, the research group is working on some multiple criteria tools for ordering the indicators and producing an operative path for the evaluation of the sustainability of the reuse projects.

The indicators selected are organised and defined in the tables below.

OBJECTIVE	CRITERIA
Sustainability	Reversibility
	Versatility
	Context respect
	Economic feasibility

CRITERION	INDICATORS	DEFINITION
Reversibility	Historical stratification	Legibility of the historical stratification
		Consistency of the project in relation to the building's history
	Typological pattern	Percentage of volume, which has been demolished
		Internal partition
		Percentage of new construction volume and structures leaning against the historical building
		Maintenance of the key-elements of the typology
	Structures	Use of removable technologies and materials for consolidation of foundations, masonries, floors and roofs
	Finishes	Use of removable and traditional technologies and materials for consolidation or substitution of pavements, interior and exterior partitions, casings, iron bars, sills, beds and intradoses
	Decorative elements	Use of removable technologies and materials for consolidation and protection of paints, fillers, marbles, woods, metallic balusters, sculptures, inscriptions, memorial tablets, coats of arms
		Housing of technological systems and ducts in false ceilings and removable walls
		Avoid into chase housing in the presence of decorative elements
	Technological systems	Utility rooms compactness

CRITERION	INDICATORS	DEFINITION
Versatility	Reuse typology and technological systems	Inflexibility of project plan
		Possibility of removing new superfetations/structures/partitions
		Prevision of enough vertical connection
		Execution of suitable technical room
		Number of plant endings/Number of foreseen rooms
	Typology of the historical building	Monumentality of buildings
		Existence of accessory buildings to the prime building
		Number of accessory buildings
		Existence of external area
	Accessibility	Vehicular accessibility
		Service vehicular accessibility
		Closeness to road or railway infrastructures
		Accessibility by public transport
		Accessibility for disabled person

CRITERION	INDICATORS	DEFINITION
Context respect	Historic value	Coherence of the new use with the historical ratio articles-context
		Possible access by historic trails
	Landscape quality	Maintenance of the context landscape quality
		Maintenance of the building's aesthetic quality
		Positive externalities on the value of surrounding buildings
	Perception	To share the new functions installed in the articles by the local community
		Public use of area
		Maintenance of the historical building as perceived by the reference community
		Impact of economic benefits of the project on local community
		Increase of the perception of cultural value of the building
	Accessibility	Pedestrian accessibility from city centre
		Accessibility with private means of transport
		Closeness to road or railway infrastructures
		Accessibility with public means of transport
		Parking area availability
		Access free to area
		Presence of suitable naturalistic and/or historic trails

CRITERION	INDICATOR	DEFINITION
Economic feasibility	Returns/Benefits	Annual sales of economic business installed in historic building
		Number of employed
		Public benefit
		Number of new economic businesses generated by the re-use of historic complex
		Development of public transport services D new users
		Percentage of maintenance expenditures which are covered by new use
	Costs	Financial costs of project and restoration
		Financial costs to set up and manage economic business installed in the historic building
		Costs to manage the historic complex
		Costs to maintain the historic complex
		Costs to administer the historic complex
	Opportunity	To share costs and benefits of intervention with local community
		Capability of diversification of economic business installed from local economic context activities

BIBLIOGRAPHY

1. ASHEIM, G.B.; BUCHHOLZ, W.; TUNGODDEN, B. (2001) *Justifying Sustainability*, Journal of Environmental Economics and Management, 41(3): 235-251.
2. BISHOP, R.C. (1978) *Endangered Species and Uncertainty: the Economics of a Safe Minimum Standard*, American Journal of Agricultural Economics, 57 (Feb): 10-8.
3. BISHOP, R.C. (1979) *Endangered Species, Irreversibility, and Uncertainty: A Reply*, American Journal of Agricultural Economics, 61(2): 376D79.
4. BUCHANAN, M.; STABBLEBINE, W. (1962) *Externality*, Economica, 29: 371-84.
5. CULYER, A.J. (1971) *Merit Goods and the Welfare Economics of Coercion*, Public Finance, 4: 546-62.
6. DOGLIONI, F. (1997) *Startigrafia e restauro. Tra conoscenza e conservazione dell'architettura*, Trieste, Lint.
7. HEAD, J.G. (1966) *On Merit Goods*, Finanzarchiv, (1): 1-29.
8. HEAL, G. (1998) *Valuing the Future: Economic Theory and Sustainability*, Columbia University Press.
9. HOWARTH, R.B. (1997) *Defining Sustainability*, Land Economics, 73(4): 445-621.
10. MASON, R. (2002) *Assessing values in conservation planning: methodological issues and choices*, Assessing the values of cultural heritage, Los Angeles, The Getty Conservation Institute.
11. MUSGRAVE, R.A. (1971) *Provision for Social Goods in the Market System*, Public Finance, (2): 304-20.
12. NORTON, B.G.; TOMAN, M.A. (1997) *Sustainability: Ecological and Economic Perspectives*, Land Economics, 73(4): 553D68.
13. PEZZEY, J. (1997) *Sustainability Constraints Versus „Optimality“ Versus Intertemporal Concern and Axioms versus Data*, Land Economics, (73): 448-66.
14. RANDALL, A. (1991) *Total and Non Use Values*, in: J.B. Braden e C.D. Kolstad (eds.) *Measuring the Demand for Environmental Quality*, North Holland, Amsterdam.
15. READY, R.C.; BISHOP, R.C. (1991) *Endangered species and the safe minimum standard*, American Journal of Agricultural Economics, 73 (2), pp. 309-12.
16. ROSKAMP, K.W. (1975) *Public Goods, Merit Goods, Pareto Optimum and Social Optimum*, Public Finance, (30): 61-9.
17. SERAGELDIN, I.; MARTIN-BROWN, J. (eds.) (1999) *Culture in Sustainable Development. Investing in Cultural and Natural Endowments*, Conference Sponsored by the World Bank and the UNESCO. Proceedings.
18. THROSBY, D. (2001) *Economia e cultura*, Bologna, Il Mulino.
19. THROSBY, D. (2002) *Cultural capital and sustainability concepts in the economics of cultural heritage*, Assessing the values of cultural heritage, Los Angeles, The Getty Conservation Institute.
20. The World Bank (2001) *Cultural Properties in Policy and Practice: A Review of World Bank Experience*. Operations Evaluation Department. Sector and Thematic Evaluation Group. Report No. 23369 (December).

DR.SC. ANDREJ ŽMEGAČ

STAVOVI O PRENAMJENI DVORACA 1970. GODINE I DANAS

ATTITUDES TOWARD RE-USE OF CASTLES IN 1970 AND TODAY

U izlaganju je riječ o poznatom elaboratu *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske – stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*, što ga je 1970. godine izradio tadašnji Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Njegov podnaslov govori kako mu je središnja tema zapravo potraga za primjerenim namjenama tih nerijetko ugroženih graditeljskih spomenika. S afirmativnom ocjenom nekih optimalno provedenih namjena lako nam je složiti se, kao i s druge strane, s osudom nekoliko neprihvatljivih, pa i zapanjujućih primjera korištenja dvoraca i kurija.

Između tih krajnosti mnogo je pak situacija što nas ovom prilikom više zanimaju. Elaborat zadovoljavajućim ocjenjuje niz primjera školskoga korištenja ovih spomenika, ponegdje i dvoraca I. spomeničke kategorije, premda takva namjena ne omogućuje nesmetan pristup spomeniku, kao što, s druge strane, niti tako organiziran prostor ne odgovara suvremenim pedagoškim zahtjevima. Slično vrijedi i za brojne primjere bolničkoga ili socijalnoga korištenja, koji su u elaboratu u pravilu bili pozitivno vrednovani i prihvaćeni. Ondje su oprema, infrastruktura i adaptacije obično u sukobu sa spomeničkim svojstvima građevine, a još je manje moguć obilazak tako korištenog spomenika. Može se naslutiti kako su se autori elaborata u predlaganju namjene vodili prvenstveno željom da bude očuvan barem fizički integritet građevine.

This presentation focuses on the well-known study *Manors and Curiae of Northern Croatia. Their condition and possibilities for inclusion in the modern life*, elaborated in 1970 by what was then the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments. As the subtitle reveals, the main purpose of the study was to search for adequate uses of this often endangered building heritage. It is easy to agree with the positive assessment of some optimal re-uses as it is with condemnation of several unacceptable, even shocking examples of reuses to which some manors and curiae were put.

Between these two extremes lie many exemplary cases of greater interest to us. The study assessed as satisfactory a number of examples where historic buildings, including several manors of the first category of monument heritage, were converted into schools, even though this type of use does not ensure public access to a monument, nor do manors meet modern pedagogic requirements. The same goes for many exemplary cases where historic buildings were converted into hospitals and social institutions – as a rule, these examples were assessed as positive and approved of. In such cases infrastructure, equipment and adaptation are not compatible with the building's monumental character and sightseeing is made impossible. One can suspect that in suggesting new uses for these buildings, authors of the study were guided primarily by the desire to preserve at least physical integrity of the building.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORAC
- NAMJENA
- ŠKOLA
- BOLNICA

KEY WORDS:

- MANOR
- USE
- SCHOOL
- HOSPITAL

Dr. sc. ANDREJ ŽMEGAČ
Institut za povijest umjetnosti
Ul. grada Vukovara 68, 10 000 Zagreb
Hrvatska / Croatia
www.hart.hr
Tel. +385 (0)1 611 53 62
Fax +385 (0)1 611 27 42
E-mail: azmegac@hart.hr

Razlog zbog kojega smo odabrali 1970. godinu kao referentnu za razmišljanje o namjenama, koje bi bilo već dovoljno vremenski udaljeno – pa pretpostavlja se, i razlicito od našega – jest završetak dobro poznate studije o dvorcima i kurijama te godine. Riječ je o studiji *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske – stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život* što ga je izradio tadašnji Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Kao autori su potpisani Anđela Horvat, Štefica Habunek-Moravac i Nada Aleksić, a kao suradnici Marija Gamulin, Draginja Jurman-Karaman, Vlado Mađarić i Dubravka Mladinov. Studija se sastoji od uvoda što donosi osnovni prikaz dvorackoga graditeljstva, njezin razvoj u doba od 16. do 20. stoljeća, tipološku podjelu, rasprostranjenost i osobitosti tog naslijeđa u sjevernoj Hrvatskoj te stanje i perspektive očuvanja. Slijede pregledne tabele svih zastupljenih spomenika po osnovnim kategorijama interesa te napokon pojedinačni prikazi svake pojedine građevine u abecednom slijedu, a raspoređeni u dvije skupine (dvorci, kurije). Svaka je jedinica strukturirana prema kategorijama: opis i povijesni podatci, spomenička kategorija, stanje, vlasništvo, trenutna namjena, prijedlog namjene i postojeća dokumentacija. Takav je raspored logičan i cjelovit te posve primjeren zadaci ovog elaborata, spomenutoj i u njegovu podnaslovu. Uzimajući u obzir sve razlike među pojedinim spomenicima koje, razumljivo, imaju za posljedicu različito iscrpne opise i proporcije, rekli bismo da je najviše pozornosti posvećeno stanju građevina, njihovim oštećenjima i potrebnim zahvatima u tom pogledu. U cjelini valja naglasiti da je riječ o zavidno cjelovitu radu (u smislu broja obrađenih spomenika), vrlo preglednom i praktičnom, te stoga ne čudi da je, uvijek kada je riječ o ovoj vrsti graditeljstva, rado i učestalo korišten sve do današnjeg dana.

Ovom prilikom u središtu nam je pozornosti rješavanje pitanja namjene, koje je za pravo središnja i najsloženija tema studije. Tek usput navest ćemo situacije s kojima ćemo se i danas zasigurno složiti, a riječ je o optimalnom, upravo uzornom – muzejskom – korištenju pojedinih spomenika poput varaždinskoga Staroga grada i Trakošćana te o jednako takvom stambenom korištenju primjerice Ščrbinca. Na drugoj strani bili su onodobno očigledno zapanjujući i zastrašujući načini korištenja Poznanovca, Brezja kraj Samobora ili kurije Patačić u Vinici. Valja spomenuti da se autori elaborata nisu ustezali takve situacije nazvati pravim imenom, tj. barbarskim postupkom, a u viničkom slučaju pozvati i na njihovo zakonsko sankcioniranje.

Većina je situacija bila između takvih krajnosti, a odnos prema njima iskazan u studiji ovdje nas posebno zanima. Za brojne je spomenike predložena prenamjena, a tu je posebno učestalo predviđeno hotelsko korištenje (Bežanec, Kerestinec, Lužnica, Mirkovec, Novi Dvori Klanječki, Poznanovec, Stubički Golubovec i mnogi drugi), potom muzejska namjena (Bilje, Kneževo, Lukavec, Ribnik, Valpovo itd., nerijetko u okviru *centara za kulturu*) te tzv. reprezentacija pojedinih poduzeća ili političkih tijela. Za manje dvorce i kurije navodi se i korištenje na način odmarališta („za rekreaciju”).

Učestalo se javlja i zahtjev za objedinjavanjem odnosno svođenjem na jednu namjenu ondje gdje ih je istodobno postojalo više, što je bilo neprimjereno sa stajališta povijesnog značenja spomenika i njegove zaštite (Oroslavje Donje, Valpovo, Nuštar). Dakako, u mnogo je slučajeva zatečena namjena ocijenjena zadovoljavajućom te je prihvaćena. Među takvim namjenama osobito je zastupljena bila ona školska, obično u manjim dvorcima ili kurijama, i takvo je korištenje ponajčešće bilo ocijenjeno dobrim. Danas nam se primjerenost takva korištenja čini upitnom jer niti je osigurana potrebna javna dostupnost spomenika niti oni, s druge strane, odgovaraju suvremenim pedagoškim zahtjevima. U potrazi za mogućim namjenama, autori studije iz 1970. godine imali su na umu, posve ispravno, vrijednost (kategoriju) pojedinog spomenika (u smislu da neke namjene prihvatljive u građevinama niže vrijednosti nisu primjerene spomenicima viših i najviših kategorija), no ipak se u ulozi školske zgrade, osim skromnijih građevina, pojavljuju i spomenici I. kategorije, poput dvoraca u Začretju i Gornjoj Rijeci (druga je tema što su brojni spomenici, iz posve posebnih razloga, bili označeni višim kategorijama od one što su je zasluživali, no bila je riječ o tada važećem vrjednovanju). Gotovo sa sigurnošću može se reći da su se autori studije u preporukama za namjenu vodili, vjerojatno i nesvjesno, željom da se u onim općenito teškim i nepovoljnim okolnostima očuva barem osnovni fizički integritet građevine. Stoga u prihvaćanju školskoga korištenja nisu, očigledno, imali na umu neke načelne argumente, već više odnos pojedine školske institucije prema građevini koju koristi, dakle pojedinačne situacije. Tako se tek u malenom broju slučajeva govori o prenamjeni (primjerice ondje gdje se zbog sve manjeg broja učenika nazire gašenje potrebe za takvim korištenjem). No, ondje gdje je školska namjena podržana, među ostalima, i zbog poželjnog odnosa i brige prema spomeničkim vrijednostima građevine, mogli su, kao što znademo, kasnije uslijediti i devastacijski zahvati (tome je primjer preostalo krilo dvorca Horvacka, gdje su na pročelju otvoreni prozori posve neprimjerena formata, te dimnjaci obnovljeni na podjednako pogrešan način).

Namjene dvoraca za škole ili bolnice (zdravstveno-socijalne ustanove), pa čak i za tvornice, nisu se javile tek u poslijeratnom socijalističkom razdoblju, već potječu u pojedinim slučajevima još iz ranijeg doba (bolnice u Klenovniku i Loboru, škole u Tenji i Horvackoj, tvornice u Oroslavju Gornjem ili Ludbregu), no jasno je kako je glavnina prenamjena uslijedila nakon Drugoga svjetskog rata i nacionalizacije posjeda s njihovim reprezentativnim sjedištima. Stoga je sintagma „općenarodna imovina” najzastupljenija kvalifikacija u toj studiji. Nova je vlast praktično odjednom dobila niz ovčih izoliranih građevina kojima je bilo moguće na jednostavan način zadovoljiti neke specifične potrebe, upravo poput školskih i zdravstveno-socijalnih. Slično kao u slučaju školskoga korištenja, studija iz 1970. godine listom prihvaća situacije u kojima su u dvorce smještene zdravstvene odnosno socijalne ustanove, procjenjujući njihove namjene zadovoljavajućim – da podsjetimo, riječ je o Bajnskim Dvorima, Gornjoj Bistri, Loboru, Novom Marofu, Popovaci i brojnim drugima. Jasno je da je ovdje još manje moguć nesmetan obilazak spomenika, a niti građevine, s druge strane, ne odgovaraju potrebama suvremenih ustanova te vrste. Oprema, infrastruktura i adaptacije takvoga korištenja obično su u sukobu sa spomeničkom strukturom i vrijednostima građevina u kojima su izvedene, te stoga iznenađuje tolerantan odnos studije u takvim situacijama. Čak se kao njihov pozitivan aspekt navodi „niz opsežnijih adaptacija i dogradnji” (str. 19) što su izvedene radi prilagođavanja građevina spomenutoj namjeni. Za dvorac Gornju Bistru studija doduše – od „dobre” bolničke – navodi primjereniju namjenu „iz područja reprezentacije”, ali zato predlaže i preseljenje dječje bolnice u drugi dvorac, i to Jastrebarsko. S obzirom na prihvaćanje brojnih slučajeva škol-

skog i zdravstveno-socijalnog korištenja dvoraca i kurija, ne iznenađuje da je u ukupnom broju obrađenih spomenika zadovoljavajućih namjena jednako toliko kao i nezadovoljavajućih, 61:64.

Pitanja definiranja nove namjene u uvjetima nedostatka novca, s kojima se bavila studija iz 1970. godine nazvavši ih u podnaslovu „uključivanjem u suvremeni život” – neobično teška, gotovo nerješiva, ostala su takvima sve do danas. To što drukčije gledamo na pojedine situacije ne znači da smo se približili rješavanju problema opstanka vrijednih, pa i najvrjednijih primjera našega dvoračkoga graditeljstva. Spomenuta je studija na svoj način progovorila o tom problemu i time se nesumnjivo pokazala zanimljivim dokumentom svoga doba.

Umjesto zaključka navest ćemo nekoliko važnih prosudbi iznesenih u studiji koje se, doduše, ne odnose izravno na pitanje namjene, ali se tiču očuvanja tog dijela naše baštine. Bilo bi ih pretjerano nazvati vizionarskim, no rekli bismo kako su bile ispred svoga doba. Zanimljivo je tako postavljanje pitanja denacionalizacije, i to ne samo zgrade već i „izvjesnog dijela nekad pripadajućeg posjeda”, kako bi se tim prihodima financiralo održavanje spomenika (str. 22). Navodi se (s pozivom na Oxfordsku rezoluciju iz 1969. godine) i potreba usmjeravanja dijela dobiti u turizmu (možda turističkih djelatnosti u širem smislu) prema spomenicima, s obzirom da je kulturna baština nesumnjivo poticajan čimbenik turističkog poslovanja (str. 21). Napokon, iznesena je i zamisao o osnivanju posebne institucije koja bi bila posrednikom između službe zaštite i mogućih korisnika ove vrste spomenika, kako bi se svi potrebni poslovi među njima obavljali učinkovitije.

DR.SC. JADRAN ANTOLOVIĆ

SPOMENIČKA RENTA U FUNKCIJI GOSPODARENJA GRADITELJSKOM BAŠTINOM

MONUMENTS ANNUITY AS AN ASSET FOR ECONOMIC MANAGEMENT OF THE BUILT HERITAGE

Za očuvanje graditeljske baštine nije odlučno samo očuvanje spomeničkih svojstava te baštine, već i njezine ekonomske vrijednosti. Proces očuvanja spomeničkih i ekonomskih vrijednosti može biti uspješan samo ukoliko vlasnik dobro gospodari zaštićenom građevinom. Slijedom toga vlasnik kao dobar gospodar zainteresiran je da svakom tko njegovu građevinu koristi to i naplati i time ubere spomeničku rentu. Spomenička renta predstavlja ekonomski oblik naplate korištenja spomenika odnosno njegovih spomeničkih svojstava i kao takva je: novčani ekvivalent kojim se plaća potrošnja spomenika; regulator potrošnje spomenika te čimbenik koji dodatno potiče vlasnika na gospodarenje spomenikom u cilju njegova očuvanja.

Preservation of building heritage is not just a matter of preserving the historic features of buildings and landscape, but also of preserving their economic value. A building's historic character and economic value can be successfully preserved only if the building is well managed by the owner. Therefore, it is in the interest of the owner, as a good property manager, to require of anyone using his property to pay for it and thus collect monument annuity. Monument annuity is an economic form of paying for the use of a monument, that is, of its historic features, and as such represents: the amount of money equivalent paid for using a monument; a regulator of the use of a monument and a factor additionally stimulating the owner to develop management strategies aimed at preserving and protecting the monument.

KLJUČNE RIJEČI:

- KULTURNA BAŠTINA
- SPOMENIČKA RENTA

KEY WORDS:

- CULTURAL HERITAGE
- MONUMENT ANNUITY

DR.SC. JADRAN ANTOLOVIĆ
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Runjaninova 2, 10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.min-kulture.hr
Tel. +385 (0)1 4866 315
Fax +385 (0)1 4866 385
E-mail: jadrان.antolovic@min-kulture.hr

Proglašavanjem građevine spomenikom donosi se odluka o započinjanju procesa očuvanja koji ima za cilj sačuvati spomenik za buduće naraštaje. U tom procesu uz ulaganja kojima se čuva ili unaprjeđuje ekonomska vrijednost građevine postaju važna i ulaganja u očuvanje spomeničkih vrijednosti građevine. Očuvanje spomeničkih vrijednosti ujedno postaje i odlučujući čimbenik koji utječe na ekonomsku vrijednost građevine. Potreba očuvanja spomeničkih vrijednosti bit će prepreka vlasniku da zaštićenu građevinu iskoristi, za ekonomski gledano, najbolju moguću namjenu. Tako se vlasnik građevine-spomenika ne može isključivo rukovoditi kretanjima ponude i potražnje na tržištu nekretnina pri utvrđivanju buduće namjene zaštićene građevine, a u pravilu je u potpunosti onemogućen u donošenju odluke o rušenju građevine-spomenika i izgradnji građevine koja bi za njega bila gospodarski korisnija. Uz ograničenja koja donosi proglašavanje građevine spomenikom vlasniku se istodobno otvara mogućnost korištenja prava i povlastica koje mu osigurava državna konzervatorska služba putem stručne i financijske potpore u očuvanju spomenika, odnosno u produženju životnog vijeka zaštićenoj građevini.

Životni vijek zaštićene građevine od proglašenja zaštite ne ovisi više o njezinoj ekonomskoj vrijednosti. Vlasnik građevine bit će u obvezi ulagati u očuvanje spomeničkih vrijednosti građevine bez obzira na njezinu trenutnu ekonomsku vrijednost. Stoga će sam vlasnik pokrenuti „potragu za boljom namjenom”, kako bi očuvanje građevine-spomenika učinio održivim. U tom „traganju” vlasnik zaslužuje pomoć države, odnosno nadležne konzervatorske službe, jer će odgovarajuća namjena povećati ekonomsku vrijednost spomenika te time olakšati očuvanje građevine-spomenika.

Dosadašnja praksa u Hrvatskoj, naslijeđena iz razdoblja socijalizma kada su projekti očuvanja spomenika bili subvencionirani bez obzira na buduću namjenu, pokazala je da se takvim ulaganjima ne može dugoročno povećati ekonomska vrijednost spomenika. Unatoč tome nepovratnost državne subvencije upućivala je vlasnika da zapušteni spomenik pokuša obnoviti dobivanjem subvencije te da ga tako sa što manje vlastitih ulaganja pokuša očuvati. Takve subvencije imale su najčešće kratkoročne pozitivne učinke na ekonomsku vrijednost spomenika jer se njima u pravilu samo odgađalo ponovno započinjanje procesa propadanja spomenika ili se tek samo usporavao taj proces. Dugoročni cilj zaštite postignut je samo u projektima očuvanja spomenika u kojima se utvrđivanjem buduće namjene cjelovito pristupilo ulaganjima te se očuvanjem spomeničkih svojstava građevine povećala ekonomska vrijednost.

Ekonomska vrijednost spomenika podložna je utjecaju brojnih čimbenika među kojima kao najvažnije valja izdvojiti dva, a to su zastarijevanje i održavanje. Zastarijevanje – bilo ono fizičko, funkcionalno ili lokacijsko umanjuje ekonomsku vrijednost građevine. Kada se radi o građevini-spomeniku u pravilu su prisutna sva tri oblika zastarijevanja koja su istodobno povezana sa spomeničkim vrijednostima zbog kojih je građevina proglašena spomenikom. Smanjivanje ekonomske vrijednosti spomenika pro-

uzročno zastarijevanjem može biti bitno ublaženo redovitim održavanjem građevine-spomenika. Nasuprot tomu zapuštanje spomenika ubrzava njegovo propadanje i pridonosi bitnom smanjenju njegove ekonomske vrijednosti.

Zastarijevanje otežava održavanje, a time i očuvanje spomeničke i ekonomske vrijednosti. Zastarijevanje povećava troškove održavanja što vlasnika spomenika može motivirati da odustane od daljnjih ulaganja u očuvanje i održavanje spomenika.

Građevine-spomenici imaju i društvenu vrijednost koja se prepoznaje u dva temeljna oblika i to kao kulturna vrijednost preko pojedinačne zaštite građevine ili zaštitom u sklopu spomeničke cjeline, te ekonomsku vrijednost koja se očituje putem izravne i neizravne potrošnje spomenika. Vlasnik spomenika, stoga nije jedini koji sudjeluje u potrošnji spomenika, pa bi samim time bilo nepravедno da vlasnik sam osigurava sredstva za očuvanje spomenika. Izravnu potrošnju spomenika čine razgledavanje, posjeti ili druge usluge koje se pružaju pri izravnom korištenju spomenika, dok neizravnu potrošnju čine sve usluge i proizvodi vezani uz spomenik koje se pružaju bez neposrednog doticaja sa spomenikom. Plaćanje izravne i/ili neizravne potrošnje spomenika jest plaćanje cijene za tu potrošnju, odnosno plaćanje spomeničke rente.

Spomenička renta se pojavljuje u tri pojavna oblika i to kao apsolutna spomenička renta, diferencijalna spomenička renta I. i diferencijalna spomenička renta II. Apsolutna spomenička renta je ona renta koju donosi svaki spomenik na osnovi vlasništva, te predstavlja vrijednost prostora i građevine koji zbog svojih spomeničkih svojstava imaju posebnu vrijednost. To je u pravilu rezultat iskoristenja spomenika s najmanjim spomeničkim vrijednostima, odnosno nadoknada za njegovu potrošnju. Diferencijalna spomenička renta I. očituje se putem različite spomeničke vrijednosti, a time i različite ekonomske vrijednosti (plodnost), te različite udaljenosti od tržišta. Naime, gotovo nema dva jednaka spomenika, a kada u stvarnosti i postoje oni su vrlo rijetko u istom položaju prema tržištu. Diferencijalna spomenička renta II. očituje se kao prinos ostvaren nakon dodatnih ulaganja u spomenik koje ga je učinilo prikladnijim za potrošnju. Ova ulaganja ne moraju biti ugrađena u spomenik, već i u sadržaje infrastrukture, koji u konačnici djeluju kao poboljšanje uvjeta za potrošnju spomenika (povećavaju plodnost).

Spomenička renta, dakle, predstavlja ekonomski oblik naplate korištenja spomenika odnosno njegovih spomeničkih svojstava i kao takva je:

- 1) Novčani ekvivalent kojim se plaća izravna i/ili neizravna potrošnja spomenika;
- 2) Regulator potrošnje spomenika;
- 3) Čimbenik koji potiče vlasnika na gospodarenje spomenikom u cilju njegova očuvanja.

SPOMENIČKA RENTA – PLAĆANJE ZA POTROŠNJU SPOMENIKA

Spomenička renta jest plaćanje za uporabu spomenika kao fiksnog resursa, te njezino ubiranje onemogućava besplatnu upotrebu spomenika u gospodarskim procesima. Tako se njezinim plaćanjem, bilo za izravnu ili neizravnu potrošnju spomenika, priznaje sudjelovanje spomenika u gospodarskim procesima, odnosno na tržištu proizvoda i usluga.

Renta ubrana od izravne potrošnje spomenika u pravilu se može lako uočiti jer se ona naplaćuje za vrijeme izravnog kontakta potrošača sa spomenikom bilo kao ulaznica za posjet spomeniku ili kao sastavnica neke od usluga ili proizvoda koje su na raspo-

laganju posjetiteljima spomenika. Za razliku od naplate izravne potrošnje spomenika kod neizravne potrošnje ubiranje spomeničke rente često je prikriveno u tržišnoj cijeni raznih proizvoda ili usluga te je za njezino uočavanje najčešće nužna analiza strukture cijene kao i analiza povezanosti konkretne usluge ili proizvoda sa zaštićenom graditeljskom baštinom.

Da bi se ostvarila potrošnja spomenika, bilo izravna ili neizravna, moraju prethodno biti ostvarena barem minimalna ulaganja u očuvanje i održavanje spomenika te moraju biti prepoznate koristi koje se mogu ostvariti potrošnjom toga spomenika.

Minimalna razina potrošnje spomenika stoga podrazumijeva postojanje najmanje razine očuvanja i održavanja, te opremanja za pružanje odgovarajućih usluga. Spomenik ne može postati izvorom širih usluga ukoliko nisu prethodno poduzeta odgovarajuća ulaganja koja će to omogućiti. U protivnom moguće je da spomenik ostane s ekonomskoga gledišta neiskorišten, odnosno da ga koristi isključivo vlasnik za svoje potrebe ili pak da potrošnja spomenika koju ne prati odgovarajuće ulaganje u očuvanje i održavanje prouzroči ubrzanje njegova propadanja.

Potrošnjom spomenika, kako onom izravnom tako i neizravnom, ostvaruju se koristi za potrošača koje možemo razlikovati kao vrijednost samog korištenja za samog potrošača te kao samosvojnu (implicitnu) vrijednost koja se očituje već kroz postojanje spomenika, što otvara u budućnosti mogućnost njegove potrošnje za svakog pojedinca u društvu. Za procjenu koristi koje pojedinci imaju od potrošnje spomenika ekonomisti su razvili metode kako bi se uz njihovu primjenu olakšalo utvrđivanje ekonomske vrijednosti spomenika, odnosno ocijenili učinci politike očuvanja koja se trenutno provodi.

Iako je već konstatirano da će vlasnik biti u obvezi ulagati u očuvanje zaštićene građevine bez obzira ima li za to ekonomski interes važno je prihvatiti činjenicu da će postojanje ekonomske vrijednosti spomenika bitno pogodovati donošenju odluke vlasnika da ulaže u očuvanje spomenika. Ekonomsko vrednovanje spomenika provodi se primjenom odgovarajućih metoda pri čemu je ekonomska vrijednost spomenika razlika između ukupnih prihoda koje spomenik ostvari, ili može ostvariti u određenom razdoblju, i ukupnih troškova upravljanja i održavanja spomenika u istom razdoblju.

Spomenička renta važna je sastavnica ukupnih prihoda koje ostvari spomenik s obzirom da je ona cijena za ostvarenu izravnu i neizravnu potrošnju spomenika. Tako spomenička renta izravno utječe na ekonomsku vrijednost spomenika, jer kao što je to već konstatirano u procesu očuvanja spomenika imperativ je očuvati spomenička svojstva što znači da su troškovi očuvanja i održavanja spomenika neizbježni dok prihod od potrošnje spomenika u pravilu ovisi o upravljanju odnosno gospodarenju spomenikom.

SPOMENIČKA RENTA REGULATOR POTROŠNJE SPOMENIKA

Ubiranjem spomeničke rente uređuje se odnos ponude i potražnje za izravnom ili neizravnom potrošnjom spomenika. Ova funkcija spomeničke rente osobito je važna za izravnu potrošnju spomenika kod koje primjerice prekomjerni broj posjetitelja spomenika, ili neku drugu vrstu prekomjerne potrošnje, može devastirati sam spomenik ili njegova spomenička svojstva. Prekomjerna potrošnja ne ugrožava samo očuvanje spomeničkih svojstava, odnosno spomeničku vrijednost već ugrožava ekonomsku vrijednost spomenika koja može biti ostvarena u budućnosti. Funkcija spomeničke

rente kao regulatora izravne potrošnje spomenika osobito je važna u turizmu. Primjer spomeničke cjeline Venecije najbolje ilustrira kakve posljedice donosi prekomjerni broj turista koji tijekom godina posjećuje ovu svjetski poznatu turističku destinaciju.

Ovdje valja podsjetiti da svaki spomenik, odnosno spomenička cjelina, ima svoj kapacitet izravne potrošnje te da je spomenička renta jedini ekonomski regulator te potrošnje.

SPOMENIČKA RENTA ČIMBENIK U GOSPODARENJU SPOMENIKOM

Spomenička renta kao važan čimbenik za ekonomsku vrijednost spomenika potiče vlasnika na upravljanje spomenikom po načelu dobrog gospodara. A dobar gospodar spomenika ulaže u očuvanje spomeničkih svojstava zbog kojih je građevina zaštićena te čuva i uvećava ekonomsku vrijednost spomenika. Za ostvarenje oba postavljena cilja dobrog gospodarenja važni su prihodi koje ostvari spomenik što spomeničkoj renti daje osobito značenje. Veći prihodi ostvareni od potrošnje spomenika od troškova očuvanja i održavanja čine očuvanje spomenika održivim na dugoročnoj osnovi. Ovo potvrđuju brojni primjeri iz prakse u kojima su projekti očuvanja spomenika pretvoreni u poslovne projekte s prihodima koji mnogostruko nadilaze sredstva uložena u očuvanje spomenika.

Spomenička renta vlasnika motivira na čuvanje korisnosti spomenika bilo za njega samoga ili za druge korisnike spomenika. Tako vlasnik slijedeći svoj interes istodobno pridonosi očuvanju spomenika kao društvene vrijednosti.

ZNAČENJE SUSTAVNOG UBIRANJA SPOMENIČKE RENTE

Renta kao dohodak pripada vlasniku spomenika koji on ostvaruje bez vlastita rada po osnovi vlasništva nad zaštićenom građevinom. Međutim, građevina je proglašena spomenikom bez volje i utjecaja vlasnika uz uvažavanje stručno utvrđenih spomeničkih svojstava same građevine. Zaštita građevine, također bez volje vlasnika, obvezuje vlasnika na očuvanje spomeničkih svojstava uspostavljajući pri tome i odgovarajuća ograničenja u njegovu pravu korištenja građevine. Tako građevina proglašena spomenikom dobiva i dimenziju društvene vrijednosti koju koriste i drugi. To korištenje oblikuje izravnu i neizravnu potrošnju spomenika koju smo prethodno detaljno opisali kao i razloge zbog kojih je nužno da ta potrošnja mora biti plaćena od strane potrošača u vidu rente.

Međutim, vlasnik bi u praksi mogao naplatiti samo rentu kao posljedicu izravne potrošnje građevine-spomenika, dok bi vlasniku bilo potpuno nemoguće naplatiti neizravnu potrošnju građevine-spomenika. Isto tako vlasniku građevine unutar spomeničke cjeline teško bi bilo naplatiti rentu bilo od izravne ili neizravne potrošnje ostvarene u spomeničkoj cjelini. Stoga se kao jedno od mogućih rješenja nameće potreba da država putem svoje konzervatorske službe, koja je zaštitila građevinu kao spomenik, intervenira uspostavljanjem sustava koji će u korist vlasnika i države ubirati spomeničku rentu.

Uspostavljanjem sustava za ubiranje spomeničke rente utvrđuje se ekonomski okvir za uspostavu tržišta spomenika. Spomenici graditeljske baštine sastavnica su fiksnih fondova nacionalnog bogatstva države te kao takvi predstavljaju osobiti interes za društvo i to ne samo preko svoje spomeničke vrijednosti već isto tako preko svoje društvene, odnosno gospodarske vrijednosti.

Uspostava sustava za ubiranje spomeničke rente, osobito kada se ubrana renta vraća za podmirenje troškova očuvanja zaštićene graditeljske baštine, ujedno obuhvaća sve korisnike spomenika i omogućava sudjelovanje u očuvanju spomenika razmjerno njihovom korištenju. Takav sustav omogućava vlasniku spomenika, kao i društvu u cjelini, spoznati ekonomsku vrijednost svakog pojedinog spomenika ili spomeničke cjeline, te time osigurati njihovo očuvanje za buduće naraštaje. Pri tome se neće očuvati samo spomenička supstanca već će zaštićena graditeljska baština biti stavljena u funkciju gospodarskog razvitka područja na kojem se nalazi.

ZAKLJUČAK

Spomenička renta, dakle, predstavlja nezamjenjivi ekonomski instrument uz pomoć kojeg se na tržištu potvrđuje ekonomska vrijednost spomenika. Renta preko svojih funkcija omogućava gospodarenje zaštićenom graditeljskom baštinom i ostvarenje najznačajnijeg cilja zaštite, a to je ne samo očuvanje spomeničke vrijednosti graditeljske baštine već i „mudru upotrebu” graditeljske baštine u gospodarskom razvitku.

GIULIO BELLEMO

PRIHODI OD ARHITEKTONSKOG I UMJETNIČKOG NASLIJEĐA

PROFIT FROM THE ARCHITECTURAL AND ARTISTIC PATRIMONY

Prikaz donosi tehničko-gospodarski pristup povijesnim građevinama kojega već godina ma provodi Udruga „Ville Venete & Castelli” sa sjedištem u Trevisu (Regija Veneto u Italiji) s namjerom da razvije turistički sustav integrirajući kulturna dobra i gospodarska (proizvodna) polazišta – organizirajući ih prema suvremenim kriterijima djelotvornosti i kvalitete, osiguravajući dobit cijelom području, te stvarajući poticaje za suvremeni turistički interes za kulturno i umjetničko naslijeđe.

Ponuda je temeljena na hotelskom smjesta ju, ugostiteljstvu (prehrani), kongresnom turizmu i drugim ponudama koristeći jaku privlačnost vila i dvoraca te drugih kulturnih dobara regije Veneto. Razvoj je pretpostavio organiziranje grupa za smještaj (hoteli, pansioni i seoski turizam), restorana, kongresnih centara te muzeja i kulturnih događanja – sve je to proteklih godina stvorilo uspješno nacionalno i međunarodno tržište, a bilo je i poticaj mnogobrojnim vlasnicima koji su uz pomoć grupe zaradili koristeći svoja kulturna dobra.

Vile i dvorci regije Veneto stvorili su koordinirani turistički razvoj cijelog područja vezujući se uz poduzetnike i javne ustanove regije Veneto. Pokazano je kako grupa može biti koristan i djelotvoran promotor područja, koja je organizirana kroz brojne privatne i javne suradnike lokalne ponude.

Iskustvo Udruge „Ville Venete & Castelli” pokazuje kako je ostvarena ideja razvoja kulturnog turizma kroz suvremene kriterije djelotvornosti i kvalitete, kako je u kratko vrijeme bilo moguće vratiti uloženi novac u investiciju, te istodobno osigurati zaštitu i sigurnost kulturnog naslijeđa predstavljenog kroz građevine i povijesne ambijente.

This is an overview of the technical-economic approach to historic buildings which „Villas Venete & Castelli” association has applied for many years with the objective to develop a tourist system that would integrate historic buildings and economic uses into one, organize them according to the modern criteria of efficiency and quality, ensure benefits to the entire region and create impulses for interest in cultural and artistic patrimony.

It is based on joint offer of hotel accommodation, catering (restaurants), congress tourism and other tourist services, taking advantage of the strongly attractive appeal of villas, manors and other cultural goods of the Veneto region.

The development was based on organized Groups of accommodation facilities (hotels, B&B and farm holidays), restaurants, congress centers, museums and cultural events, all of which helped in the past to create a solid national and international market and, above all, stimulated many owners who, with the aid of the group, gained profit from their historic dwellings.

In those years „Ville Venete & Castelli” created a coordinated tourist development of the entire region by joining forces with enterprises and regional public institutions. The Group, as an organization of contractors and collaborations, private and public, has proved to be very useful and efficient in promoting the region.

„Ville Venete & Castelli” is an example of how cultural tourism can be developed through the modern criteria of efficiency and quality, how investments can be recovered in a short period of time, as well as how, at the same time, patrimony represented in buildings and historical dwellings can be protected and preserved.

KLJUČNE RIJEČI:

- UDRUGA „VILLE VENETE E CASTELLI”
- REGIONE VENETO – VILE I DVORCI
- TURISTIČKI SUSTAVI
- KULTURNI TURIZAM
- HOTELI I RESTORANI U DVORCIMA I VILAMA

KEY WORDS:

- ASSOCIATION „VILLE VENETE & CASTELLI”
- VENETO – VILLAS AND MANORS
- TOURIST SYSTEMS
- CULTURAL TOURISM
- HOTELS AND RESTAURANTS IN MANORS AND VILLAS

GIULIO BELLEMO
 Ville Venete & Castelli
 Villa Labia
 Via Postumia Romana n. 1
 I-31040 Postumia Treviso, Italia
 www.villevenetecastelli.com
 Tel. +39 0422 480 874
 Fax +39 0422 4808 890
 E-mail: info@villevenetecastelli.com

Ville Venete & Castelli is a no-profit Association with main offices in Treviso. The Association has, as its aim, the return, the development and the promotion of artistic and architectural heritage of our Region.

Our activity was born 15 years ago, based on the knowledge that Italy – and Veneto in particular – is notoriously the most abundant Country of artistic and architectural goods, where wonderful villas, precious palaces and cute churches arise. Too often this huge heritage is unknown and needing restorations.

For many years we saw wicked situations, needing urgent and onerous interventions, but with no opportunities to use public money. On the other hand we can consider that, just in Veneto Region, there are more than 1.000 historical dwellings, which are waiting for – sometimes-urgent – interventions and the enquiry is so high that the whole budget of the Region would be insufficient.

We worked for finding different financing means that permit to our dwellings to resume and to preserve an appearance right to their beauty.

Therefore we think that tourism could be the most effective way to recover this heritage. The tourist activities are the only financing opportunities for preserving and developing our historical dwellings. That's why we founded this Association: a dynamic and private organization, which operates in tourist business and increases the tourist flow toward the historical dwellings.

The beginning was hard and slow, without any attention from Public Institutions, but our Group was grew up thanks to the villas owners' rough work, to the help of some wise companies and to some self-financing initiatives. Today the Association collects the most important dwellings that offer many tourist services: hotels, meetings centres, museums, locations for events, weddings and banqueting, B&B and agritourisms.

They are not only architectural masterpieces by great artists (such as Palladio, Scamozzi, Sansovino, Longhena and more others), but also elegant country houses, rural dwellings and outbuildings of more prestigious villas.

The work of these years has reached important and exhaustive outcomes from many sources. The first result was the sensible increasing of the tourist flow in our historical dwellings and this aim was so important considering the difficult international situation after September 11th, the SARS epidemic, the world economic statement, etc...

The second result was to have become an attraction point for Public Institutions, which had seen in our Association a strong image of tourist appeal and a tool able to increase the quality level of the regional tourist offer. From some years we are considered like a flagship and now we are receiving many handouts.

The third result is the demonstration to be a compact group, appealing for a lot of Companies that find in us striking locations for their meetings products shows, incen-

CASTELBRANDO, TREVISO

PARK HOTEL VILLA FIORITA, TREVISO

CASTELLO SAN SALVATORE, TREVISO

CASTELLO DI SUSANS, UDINE

tives and hospitality for their special customers. We are already considered a perfect promotional means, that's why many Companies became our sponsors, lightening our economic commitment and increasing our promotional budget.

The fourth result, but not the last one, is the system we were being able to build around our experience. That's why today many historical dwellings are tourist enterprises. Every day we receive many contacts from villas and castles owners who ask us advice on how they can get productive their structures. Not only private owners but also public institutions call us for help and collaboration in converting their dwellings into commercial activities.

In the last 13 years we had grew from less than more 150 tourist villas and castles to more than 800 ones just in the Veneto area.

This report was requested by our members not to eulogize our work but because we are convinced that our experience leaves from the same needs and problems of every European historical dwelling. We hope that from our field other associations and organizations could get new ideas and advices.

I think that this occasion is a good opportunity to collaborate and create an interconnected system of the historic-architectural heritage, contracting agreements and planning common projects. We would be very happy, if from this meeting an operative deal born among people that work in the historical dwellings world.

We give our complete availability to explain our program in particular to the interested persons. In the historical dwellings we can't just bring culture and organize

HOTEL VILLA CA'SETTE, VICENZA

RESIDENCE BORGO 27, GREZZANA, VERONA

CASTELLO DI BEVILACQUA, VERONA

VILLA DUCALE, DOLO, VENEZIA

meeting and events: if we really would like to help these structures we have to employ them, granting to the owners the financial core to recover spaces and services, that the market claims, in a sustainable way. Only by this way we could be proud of our great architectonical heritage.

PROF.DR.SC. LENKO PLEŠTINA

OBNOVA DVORCA KROZ PROMJENU I RAST

CASTLE RECONSTRUCTION THROUGH CHANGE AND GROWTH

Predmet ovog priloga su tridesetak zagorskih i slavonskih dvoraca sa raznovrsnim neprikladnim namjenama, a koji su u lošem ili ruševnom građevnom stanju. Dvorci nastajali zadnjih nekoliko stoljeća u više kompozicijskih tipova, rasporeda gabarita i s različitim, negdje skrtim i minimalističkim, a negdje raskošnim i dekorativnim stilskim uresom, danas bez originalnog interijera, trošne vanjštine ili pak ruine – romantični su oblici i sjetni ostaci jedne ugasle prošlosti. Sve te građevine su pod određenim stupnjem pravne zaštite.

Svojevremeno visokokvalitetne rezidencije, sada su neprikladne za stanovanje prema suvremenim *neufertovskim* kriterijima ukoliko se ne naprave odgovarajuće adaptacije. Preveliki su to prostori za suvremenu reduciranu obitelj, u održavanju su preskupi. Kao komparativni suvremeni primjer daje se projekt „Novi hrvatski dvorac”. Građevna vrijednost postojeće konstrukcije (postojećega stanja) u ukupnoj cijeni buduće obnovljene građevine ima vrlo mali udio. U nekim slučajevima „postojeće stanje” je i otežavajuća okolnost jer samo podiže troškove u odnosu na građevinu suvremenog funkcionalnog rješenja.

Opća karakteristika mnogih naših dvoraca jest njihov nastanak u procesu, u dogradnjama i transformacijama, pa bi tu okolnost trebalo koristiti i nadalje.

Da bi danas ove građevine postale upotrebljive moguće ih je tretirati kao spomenike ili kao dijelove novih, suvremenih arhitektonskih sadržaja, tzv. „arhitektonskih strojeva”. To znači da im je potrebno omogućiti potrebitu funkcionalnu i logičnu oblikovnu adaptaciju unutar, ali i izvan zatečenoga gabarita. Replike i imitacije mogu dovesti obnovljenu građevinu do pozicija „novokomponiranih”, postmodernističkih dvoraca. Stoga je poželjno oblikovno razlikovanje starog, zatečenog (obnovljenog) stanja i novoga građenja, a moguće rješenje jest u sintezi povijesnog dokumenta i potencijala budućnosti.

This paper examines approximately thirty manors from Hrvatsko Zagorje and Slavonia used in inappropriate ways and which are falling into decay or crumbling into ruins. Built in the last centuries in several compositional types, of different building outlines and with varying, sometimes scanty and minimalist, sometimes lavish and decorative stylish ornaments, today devoid of original interior ornaments and decoration, and in bad repair or already ruins – manors are romantic forms and melancholy remainders of the past that has faded away. All these buildings are under legal protection.

Formerly residential buildings of high quality, according to modern „Neufert” criteria they are now unsuitable for dwelling and must be first adequately reconstructed. For a modern nucleus family these manors are too large in size and too costly to upkeep. Project „New Croatian manor” is given as a comparative contemporary example. Building value of the existing structure (current condition) is very small compared to the total price of the future, reconstructed building. In some cases „current condition” is an aggravating circumstance because, compared to a building with modern, functional dwelling solutions, it only increases expenses.

General characteristic of many of our manors is that their building was a process, including annexes and transformations, and this characteristic should be made use of in the future as well.

For these buildings to become usable, they can be treated as monuments, or as parts of new, modern architectural contents, the so called „architectural machines”. What this means is that they should be put under necessary functional and logical formative reconstruction inside as well as outside the existing building outline. Replicas and imitations could make them look like those sham, postmodernist castles. For this reason, it is desirable that existing (renovated) parts retain distinctive forms from new constructions; one of the possible solutions could perhaps be a synthesis of the historic and future potentials.

KLJUČNE RIJEČI:

- OBNOVA
- DVORAC
- ZAŠTITA
- STARO-NOVO
- MODERNIZACIJA

KEY WORDS:

- RECONSTRUCTION
- MANOR
- PRESERVATION
- OLD-NEW
- MODERNIZATION

Prof.dr.sc. LENKO PLEŠTINA, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.arhitekt.hr
Tel. +385 (0)1 4639 267
Fax +385 (0)1 4828 079
E-mail: lenko.plestina@arhitekt.hr

Kulturno, povijesno i graditeljsko bogatstvo – nekadašnje raskošne rezidencije, dvorci Hrvatskoga Zagorja i Slavonije – građevine su od važnosti što plijene našu pažnju, izazivaju poštovanje, senzibiliziraju nas emotivno i estetski – a istodobno su i naša velika briga. Građeni tehnikama i materijalima, koji imaju svoj vijek trajanja, za namjene što su nestale ili su se radikalno izmijenile – oni su ostatci koji nam trebaju više duhovno nego li materijalno, više oblikovno-simbolički nego li funkcionalno-utlitalno.

Kako ove ostatke očuvati, konzervirati ih s distancom respekta, izložiti ili raspoloživo upotrijebiti u životu svakodnevnice, koristiti i trošiti? Dio ovog naslijeđa od preko stotinu dvadeset građevina donekle je zbrinut, građevno je konsolidiran, a sadržajno je ispunjen s više ili manje rezona. Međutim, primjeri zapuštenosti, trošnosti, krajnje derutnosti, pa i nekoliko ruina, prazni ili bez prikladne namjene nagovještavaju sjetan kraj, odnosno alarmiraju i traže rješenja. Takvi su dvorci predmet ovog razmatranja: Bela I i II, Bisag, Čalinec, Dubrava, Gorica, Jakovlje, Klokovec, Krkanec, Martijanec, Novi Dvori Klanječki, Opeka, Popovec, Poznanovec, Selnica-Belec, Veliki Bukovec, Vidovec, Vinica, Začretje, Zaježda, Cabuna, Dioš, Feričanci, Kapela Dvor, Kaptol Požeški, Kuzmica-Blacko, Nespeš, Prečec, Omilje i Suhopolje.

Da problemi obnove nisu lako rješivi pokazuje i nekoliko primjera Palladijevih vila iz 16. stoljeća (Villa Formi-Cerato, Villa Pisani, Villa Saraceno, Villa Poiana, Villa Chiericati). Ni činjenica da se radi o jednoj od najbogatijih zemalja svijeta (iz skupine G-7), niti autorstvo jednog od najslavnijih graditelja u povijesti (Andrea Palladio) ne spašava ove građevine od propadanja. Snimci ovih vila iz 1993. godine pokazuju prazne i napuštene prostore, oronula pročelja, napuknutu i otpalu žbuku, u travu zarasle ulaze.

PRESTANAK STANOVANJA

Naši dvorci, nekada građevine najelitnijeg oblika stanovanja, danas su ispunjene drugim sadržajima ili su prazne, a tek ponegdje nailazimo na stanove, uglavnom sa substandardnim komforom. Zašto je dvorac danas neprikladan za stanovanje?

Dvorci – rezidencije najviših društvenih slojeva, imali su na desetke soba (Klenovnik ih je imao čak 90). Manji dvorci imaju nekoliko stotina, a veći nekoliko tisuća kvadratnih metara površine. Primjerice, ukupna površina dvorca u Ludbregu bila je oko 3300 m² sa rasporedom: „u prizemlju su bili stanovi kućepazitelja i trabanta, šest soba, dvije kuhinje, dvorska kapela i zatvor. Na prvom katu bilo je jedanaest soba i velika dvorana. Na drugom katu nalazilo se je dvanaest soba za goste i časnike te kuhinja, a na trećem katu bilo je petnaest soba, kuhinja i pušionica za meso. Tavan se je upotrebljavao kao spremište za žito”.¹

Funkcionalni stan ili suvremeni „stroj za stanovanje”, složen prema *neufertovskim* kriterijima racionalne analize, može se riješiti sa 100 m² stambene površine, odnosno

¹ OBAD ŠCITAROCI, M. (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga Zagorja*, str. 142.

s dnevnim boravkom, blagovaonicom i kuhinjom, s tri spavaonice, dvije kupaonice i ponekim spremištem. S dodatnim aktivnostima (studio, *hobby*, rekreacija), površina je nešto veća. Kao suvremena mjera u ovom radu poslužiti će projekt „Novi hrvatski dvorac” Ivana Crnkovića. Arhitekt Ivan Crnković nije ogolio organizaciju prostora na čistu funkciju, već je funkcionalnost neutralizirao istom mjerom svake prostorije. Bez kalkuliranja površina zbrajanjem namještaja i uporabnih prostora, s ignoriranjem funkcionalističke proporcionalnosti, te davanjem važnost prostornosti – nastala je stambena jedinica od 250 m².² Međutim, to je tek jedna desetina veličine današnjega dvorca Miljana.

Dvorci su bili rezidencije prikladne za stanovanje i pokazivanje raskoši plemstva, a funkcionalno i lokacijski su se uklapali u model poljodjelskog feudalnog društva. Industrijsko društvo i njegova društvena i financijska elita nije funkcionalno pozicionirana na ove lokacije, a novim stilom života, donekle ublažava reprezentaciju i pompu, te pomalo prihvaća funkcionalizam i racionalizam. Vile zagrebačke moderne, građene tridesetih godina 20. stoljeća za tvorničare, bankare, uspješne odvjetnike i liječnike – uglavnom su površine oko 400 m².³ Ova se površina i danas smatra najvećom mjerom za jedno obiteljsko stanovanje u slobodno stojećoj stambenoj zgradi.

Za razliku od dvoraca u kojima je adaptirano nekoliko stanova, danas je u samo nekoliko dvoraca jedno obiteljsko stanovanje kao kod Marije Bistrice ili Ščrbince. U dvorcu Miljana (2460 m²) danas živi obitelj od tri člana i pet zaposlenika, a troškovi godišnjeg održavanja iznose oko 100.000€. Takav primjer teško može postati modelom suvremenoga stanovanja u dvorcu kao suvremenoj rezidenciji.⁴ Osim desetak „*vrlo malih dvoraca (kurija) kojih površina ne prelazi 500 m²*” i koji su u okvirima ovih mjera, svi ostali dvorci su veći ili značajno veći.⁵ Nepotrebna veličina postaje hendikep za suvremeni koncept stanovanja, za opremanje i održavanje tih prostora, a obnova mora obuhvatiti i one dijelove građevine koji nisu bitni niti neophodni da se organizira suvremena stambena cjelina. Stoga, iako se ne isključuje nastavak stambenih sadržaja, neki novi sadržaji možda bi bili prikladniji (ekonomska analiza ulaganja u obnovu, održavanje i poslovanje dvoraca Bežanec i Šaulovec bi pokazala isplativost pretvorbe dvoraca u hotele.).

PRAVNA ZAŠTITA

Dvorci su kategorizirani u tri vrste i isto tako stupnjevano su zaštićeni. Svaka pravna zaštita ovih građevina uspostavljena je s puno plemenitih rezona, želja i očekivanja. Međutim, ponekad kruto sročena i interpretirana zaštita može biti kontraproduktivna. Uz to, pravna zaštita jest „*komplikiran pravni postupak koji često traje dugo vremena*”⁶ pa u tom razdoblju stagnacije mogu nastati još veća propadanja i devastacije.

Kada zaštita postane sinonim za zabranu, onda se proces življenja građevine može zaustaviti i ugasiti. Ponekad je idealizirano koncipirana zaštita nerealna utopija koja će blokadom mogućih aktivnosti i zahvata, te održavanjem *status quo*, proizvesti prije kraj građevine nego li korisnu revitalizaciju. Stimulativna zaštita uspostavlja će oblike kulturnog ponašanja, sprječavat će brutalizam, spontani *adhokizam*, ali neće zaustavljati proces i izmjenu kroz trajanje. Zadnju ili neku drugu fazu u procesu, proglašavati konačnim rješenjem moguće je jedino kod kuće-spomenika. Ostalim građevinama treba omogućiti nastavak življenja, rast i transformaciju.

Uspostavom zaštite ograničava se vlasništvo, a institucija (država, društvo) koja uspostavlja zaštitu *de facto* postaje suvlasnikom te građevne imovine. Slijedom ove logike, mogla bi se očekivati i financijska participacija „suvlasnika” u održavanju građevine odnosno onog dijela koji je pod zaštitom. Zaštititi nešto pravno, nemajući ideju kako će

BISAG – „ESTETIZACIJA RUINE”

2 Iako je projekt nastao s istaknutom referencom dvorca Trnovec, s mislima na druge zagorske dvorce, te kao takav visoko honoriran 1. nagradom na natječaju Schinkenciku 1983. godine u Japanu – „novi hrvatski dvorac” osjetno je različit od svojih uzora: nema podruma, nema razinu *piano nobile* već „sjedi” prizemno, gotovo na terenu i nema potkrovlja već ravni krov s krovnom terasom za korištenje.

3 Najpoznatije vile „zagrebačke moderne” imale su otprilike sljedeće neto površine: Vila Spitzer – 440 m², Vila Deutch – 430 m², Vila Pfeifferman – 400 m², Vila Klaić – 400 m², Vila Mayer – 370 m², Vila Bauer – 350 m², Vila Kraus – 330 m², Vila Auer – 300 m², Vila Beer – 270 m². Svjetski antologijski primjer Vila Savoye arhitekta Le Corbusiera ima oko 450 m² neto površine.

4 Zapušteni dvorac Miljanu preuzeo je 1978. godine dr.sc. Franjo Kajfež. S puno ljubavi, brige, strpljenja i financijskih sredstava, kroz nekoliko desetljeća obnovio je i uredio ovaj spomenik prve kategorije te ga je doveo do tzv. „konačnog rješenja”. Međutim, veliko je pitanje kako će ubuduće, nakon smrti dr.sc. Kajfeža, šest njegovih nasljednika – šest novih vlasnika koristiti i održavati dvorac?

5 OBAD ŠĆITAROCI, M.; BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, B. (1998.) *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*, str. 55-56.

6 OBAD ŠĆITAROCI, M. (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskog Zagorja*, str. 19.

DVORAC CABUNA – KONCEPT RASTA I PROMJENE

se ta zaštita realizirati, od kuda će se priskrbiti sredstva za tu zaštitu, znači ne rješavati problem. Pravna zaštita bi trebala olakšavati, a ne otežavati građevnu zaštitu.⁷

NOVOKOMPONIRANI DVORCI

„Sve one lažne fasade, ona imitacija svih mogućih stilova, ne valja. Moderna arhitektura zahtjeva logičnost i praktičnost. Logično, da građevina bude prema materijalu i konstrukciji komponirana a praktično, da zaista odgovara potrebama radi kojih je građena...” – Viktor Kovačić⁸

Stav da promjenom funkcije, materijala i konstrukcije dolazi i do promjene oblika, negiraju primjeri suvremenih rezidencija rađenih sa puno historicističkih obilježja. Izvan razdoblja postmoderne, kao i izvan poprilično prisutnog konzervativnog i populistickog senzibiliteta, povijesni romantizam se doživljava kao infantilni eklektizam bez sinkronizacije sa svojim vremenom. Nove namjene i nove konstrukcije trebaju stvarati nove forme, a ovdje se javlja poetizacija starih stanja. Je li je to umjetnost? Wagnerov racionalistički i funkcionalistički odgovor – *Artis sola domina necessitas* – bio bi negativan. Jasno je da u demokratskom društvu, a i u teoriji ima i drugih odgovora i stavova. Netom izgrađeni, svjetski primjeri vila arhitekata Allana Greenberga, Demetrija Porphyriosa, Thomasa Gordona Smitha ili Quinlana Terrya – izražavaju duh renesanse, gotike, klasicizma ili antike. Iako ekstremno eklektični, retrogradni i paradoksalni, oni imaju značajnu publiku. Također i skupina domaćih primjera iz 1990.-ih godina kao što su primjerice Pregrada,⁹ Sesvete, Vrbanja, Podorljak, Podsused i slično – demantiraju stav Viktora Kovačića iz 1900. godine.

RUŠEVINE

Prema nekim tvrdnjama, najljepša svjetska građevina svih vremena jest Partenon – starogrčki hram na atenskoj akropoli. Građen u Periklovo doba bio je izuzetno dobro očuvan (kasnije kao crkva i damija) sve do tursko-mletačkog sukoba, kada 1687. godine Venecijanci topovskom paljbom gađaju hram, tada privremeno skladište baruta. Od tada je Partenon ostao ruševan i kao takav je zaštićen. Premda bi se njegova obnova mogla razmjerno lako izvesti (uostalom, u Naschvilleu, USA, izvedena je replika u mjerilu 1:1) to očito nije bila namjera.

Ako bismo primjer Partenona uzeli kao „poučak” onda i nekoliko ruševnih ostataka dvoraca (Bisag, Novi Dvori klanječki, Gornji Tkalec, Kaptol kod Požege) trebalo bi konzervirati i ostaviti kao dokument i ljepotu ruševine. Obnavljanjem se lako zaluta u gradnju „novog starog dvorca” s velikim približavanjem pozicijama novokomponiranih dvoraca.

PROMJENE

„Svi su dvorci i kurije bili tijekom svoga postojanja obnavljani, pregrađivani i dograđivani... Nije rijetkost da su pojedini dvorci i kurije doživjeli i po nekoliko obnova, pri čemu se i izgled dvorca bitno mijenjao” opća je pripomena uz sve dvorce Slavonije, a za većinu dvoraca Hrvatskoga zagorja navodi se slično:¹⁰

„Gradnja dvorca trajala je gotovo tri stoljeća. Tijekom gradnje mijenjale su se arhitektonske kompozicije i umjetnički stilovi... u njegovu razvoju i nastanku može se uočiti nekoliko faza... na dvorcu je bilo mnogo graditeljskih zahvata... dvorac je bio različito oslikan već prema modi, stilu i ukusu...” (Miljana).

„Historizacija dvorca, u duhu tadašnjeg romantizma izvedena je 1877. godine. Potpuno je promijenjen dotadašnji izgled dvorca izvana, ali i u unutrašnjosti” (Maruševac).

⁷ Za sanaciju Dvorca Hellenbach u Mariji Bistrici, koji je konstruktivno u dosta lošem stanju, bilo bi potrebno 300.000-400.000 €, što prelazi mogućnosti vlasnika i prosječne hrvatske obitelji. Neizvjesno je hoće li država osigurati sredstva, a nije sigurno hoće li vlasnici rado prihvatiti tu pomoć, s obzirom da bi u tom slučaju dvorac morali djelomično otvoriti za javno razgledavanje. Vlasnici istom i korisnici, želeći očuvati svoju privatnost to ne žele. Ovakva situacija problematizira tezu o participaciji u zaštiti (!). Od zadnjih ulaganja Ministarstvo kulture financiralo je zamjenu prozora, te snimanje i izradu projekata nove sanacije.

⁸ Kovačić, V. (1900.) *Moderna arhitektura*, u: „Život”, knjiga 1, str. 26-28, Zagreb – jedan od prvih tekstova i zalaganja za nove ideje kod nas.

⁹ U Pregradi je 1998. izgrađen novokomponirani dvorac površine 2480 m² na terenu od 25 ha. Izgrađen je bez građevne dozvole, a u novinskim napisima (Globus, br. 394, 1998.) istaknuto je da bi trebalo „barem milijun maraka da se sruši ova građevina u koju je ugrađeno 1650 m³ armiranog betona”.

¹⁰ OBAD ŠCITAROCI, M.; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, B. (1998.) *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*, str. 50; OBAD ŠCITAROCI, M. (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskog Zagorja*, str. 36, 92, 94, 174, 190 i 202.

„Dvorac je restauriran u drugoj polovici 19. st. u duhu historicizma, dozidani su tornjevi i dva bočna krila” (Bajnski Dvori).

„Ivanečki se dvorac tijekom svoje prošlosti mnogo puta mijenjao od kastela do dvorca... izmijesala su se različita stilska obilježja” (Ivanec).

„Dvorac je bio u nekoliko navrata dograđivan i mijenjan, pa se danas mogu uočiti tri osnovne faze razvoja” (Jakovlje).

„Dvorac je tijekom vremena doživljavao radikalne transformacije” (Novi Dvori zaprešićki).

„Od 18. st. kada je izgrađen, doživio je mnoge prigradnje” (Opeka).

Utvrđene činjenice o promjenama i transformaciji navedene su u još mnogim primjerima (Trakošćan, Bisag, Čalinec, Bela, Lobar, Ludbreg, Mirkovec, Oroslavlje Donje, Oroslavlje Gornje, Stubički Golubovec, Šaulovec, Velika Horvatska, Veliki Bukovec, Vinica i dr.). Kao primjer postupnoga rasta grafički je slikovito prikazan nastanak dvorca u Suhopolju. Kod dvorca Donji Miholjac prisutna su dva različita stilska obilježja na dva gabarita nastalim u dvije faze, godine 1818. i godine 1914., ali iako različiti, čine skladnu cjelinu.

Velika većina dvoraca nastajala je u procesu, u nekoliko faza, s dogradnjama i stilskim preoblikovanjima – srednjovjekovnom romantizacijom, historizacijom, barokizacijom i drugim transformacijama. Ta, jedna od bitnih karakteristika nastanka dvorca trebala bi biti iskorištena i u budućnosti u obnovi dvoraca, čime bi i modernizacija ovih građevina bila ne skrivena i zatajena, već oblikovno legitimno prisutna. Trebalo bi omogućiti daljnje građenje, ako to nove funkcionalne potrebe zahtijevaju.

ODNOS STARO-NOVO

Dvorci su građevine nastajale od 16. do početka 20. stoljeća u više kompozicijskih tipova, rasporeda gabarita i s različitim – negdje skrtim i minimalističkim, negdje raskošnim i dekorativnim – stilskim uresom. Međutim, isti materijali i slične tehnike građenja kroz sva ta razdoblja stvaraju određenu povezanost njihova historicističkog, odnosno tradicionalističkog likovnog izraza. Obnavljati danas dvorce ondašnjim tehnikama i materijalima gotovo je nemoguće – preskupo je i postupak je ograničenog dometa.

Materijali dvorca su opeka i crijep, kamen, drvo, žbuka i stukatura, a materijali nove arhitekture su armirani beton, čelik, staklo, bitumenska ljepenska i lagane toplinske izolacije. Pojavile su se nove energije: elektrika, nafta, plin, sunčana energija i novi sustavi grijanja i hlađenja, centralno grijanje i klimatizacija.

Na pitanje kako treba restaurirati povijesne građevine A. Perret, arhitekt koji je uveo armirani beton u arhitekturu, odgovara: „ne treba ih ponovo praviti, ne smije se praviti umjetna povijesna arhitektura”.¹¹ Idejno postaje upitna svaka ona restauracija koja „umjetnim” putom, skrivenim suvremenim materijalima obnavlja stare oblike. Tada više ne vrijedi Platonova pozicija da je „ljepota odsjaj istine”.

Eliminaciju problematičnih tema tradicionalnih građevina, Le Corbusier je proveo deklariranjem „pet točaka nove arhitekture”. Nove okolnosti građenja dovele su do novog promišljanja i novog arhitektonskog oblika.

Za funkcionalističko i konstruktivističko gledište obnavljati stare forme novim sredstvima jednako je ugrađivanju najnovijeg automobilskeg motora u model iz 1920-ih. Umjesto stvarnosti „arhitekture” dobiva se iluzija „scenografije”. Suvremeni, čvršći i kvalitetniji materijali i konstrukcije, mogu se u nekim manjim zahvatima lažirati i skri-

DVORAC OPEKA – KONCEPT STARO/NOVO

11 DOBROVIĆ, N. (1963.) *Suvremena arhitektura* 2, str. 156.

vati, ali kod većih zahvata oni se naravno trebaju pokazati i tada dolazi do dualizma likovnog izraza staro-novo, historicizam-modernizam. Da ta kontrastna situacija kompleksnosti i kontradikcije može biti vrijedna likovna kvaliteta, pokazuju afirmirani primjeri gdje kontinuitet građenja i dodavanje nije postignuto imitacijom, već vlastitom kreacijom, u duhu svog vremena, univerzalne graditeljske logike i vlastitih senzibiliteta (primjerice: zgrada na Peristilu u Splitu, zgrada „Željpoša” i „Elektre” u Zagrebu i dr.).

OBNOVA

Građevna vrijednost konstrukcije postojećega stanja, u ukupnoj cijeni buduće obnovljene građevine, ima vrlo mali udio. U nekim slučajevima „postojeće stanje” jest i otežavajuća okolnost jer samo podiže troškove u odnosu na građevinu suvremenog funkcionalnog rješenja.

Građevine dvoraca najčešće imaju mračne i vlažne podrumne, te velika i slabo upotrebljiva potkrovlja bez svijetlosti, ispod crijeva bez hidroizolacije i toplinske izolacije, ispunjena sa dosta drvene nosive konstrukcije. Suvremena sanacija i postizanje uporabne vrijednosti bilo u podrumu, bilo u potkrovlju zahtjeva velike investicije. Ove građevine zahtijevaju raznovrsne grube građevne radove, gotovo sve obrtničke radove i kompletno sve nove instalacije. Pozornim promatranjem obnovljenog dvorca Štakorovec (nedaleko Zagreba) može se primijetiti da u novonastaloj adaptiranoj građevini u vrijednosti materijala i radova nema, prema slobodnoj procjeni, niti 10% od bivšeg, zatečenog stanja. Slično je i kod obnovljenog zamka Ravne u Sloveniji, koji je dograđen i preuređen u knjižnicu.

Naravno, da bi se pristupilo obnovi potrebno je imati nedvosmislen i jasan program za obnovu postojećega dvorca. Nedefinirana rješenja mogu dovesti samo do situacije kao kod dvorca u Zajezdi: „*Početkom osamdesetih godina bio je obnovljen, a zatim 1984. godine oštećen potresom, pa je danas (1991.) prazan*” ili kod Vinice: „*...obnovljen 1964. godine... danas (1991.) je dvorac prazan*”¹². Ne tako davno i Dvorac Heltenbach u Mariji Bistrici bio je saniran, ali je svejedno danas u dosta lošem stanju.¹³

„SPOMENICI” I/ILI „STROJEVI”

Pod nazivom spomenik ili arhitektonski spomenik podrazumijeva se autentično zaštićena građevina koja u prvom redu izlaže samu sebe. Danas naši dvorci jedva da imaju izvorni interijer sa vlastitim namještajem i opremom, tako da je unutrašnje uređenje moguće s određenim muzejskim ili galerijskim zbirkama. S minimalnim intervencijama taj je prostor moguće koristiti i za povremena izlaganja, kao i za određena kulturna događanja.

Danas najreprezentativniji i daleko najposjećeniji dvorac-spomenik jest Trakošćan sa svojom muzejskom zbirkom u 25 izložbenih prostorija (2400 m² površine), sa 80 hektara šume i s jezerom. U 365 dana godišnje (otvoren je 9-18 sati, zimi 9-15 sati) bilježi posjet od gotovo 60.000 posjetitelja. Za godišnje održavanje Trakošćana potrebno je oko 320.000 €. Dvorac osigurava 110.000 € iz vlastitih prihoda, a 210.000 € osigurava Ministarstva kulture RH (redoviti materijalni troškovi iznose 100.000 €, plaće za 15 zaposlenika 150.000 € i izvanredni troškovi obnove 70.000 €)¹⁴

Preko ovog reprezentativnog primjera možemo zaključiti da održavanje spomenika nije moguće ostvariti vlastitim sredstvima, već da su oni većim dijelom na brizi države. Ako bismo i zanemarili sva ogromna sredstva koja bi bila potrebna da se svi dvorci obnove i dovedu do građevno prihvatljivoga stanja i da se opreme, upitno

¹² OBAD ŠČITAROCI, M. (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, str. 302, 315.

¹³ Osamdesetih godina 20. stoljeća rađena je sanacija krovišta, koja nije valjano izvedena pa je dovela do potiskivanja vanjskih zidova i izazvala u njima pukotine, što na kraju može dovesti i do rušenja zidova.

¹⁴ Prema dnevnom tisku pet najposjećenijih muzeja 2004. godine u Hrvatskoj bili su: Arena u Puli (308.000 posjetitelja), Dubrovačke zidine (300.000), Brijunski muzeji (127.000), Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu – MUO (107.000) i Mimara u Zagrebu (106.000).

stvarno održavanje svih takvih spomenika. Nema dvojbe da spomenički karakter treba dati što je moguće većem broju dvoraca, ali izvan toga broja, te kao alternativa daljnjem propadanju i rušenju – trebalo bi ostatak dvoraca utilitarno iskoristiti.

Upotrijebimo slikovito, naziv arhitektonski stroj ili „stroj” (Le Corbusier: „*kuća je stroj za stanovanje*”) za sve one građevine koje imaju konkretne i suvremene funkcionalne zadatke kao hotel-stroj za odmor, zdravstvena stanica-stroj za liječenje, škola-stroj za učenje, knjižnica-stroj za čitanje, diskoteka-stroj za zabavu, *shopping* centar-stroj za trgovinu, ured-stroj za upravljanje i sl. Dvorci, koji su predmet naše rasprave, teško da su u svom postojećem prostornom izdanju apsolutno pogodni za ove suvremene namjene. Međutim, djelomičnom transformacijom i u sprezi s novim, dograđenim građevnim dijelovima, te stare građevine mogle bi biti dijelom toga novog „stroja”. Povećanjem izgrađenosti s odgovarajućim funkcionalnim proširenjima, mogla bi se povećati „ekonomičnost građenja”, te dobiti povoljniju cijenu zahvata, što znači da bi „novom gradnjom obnavljali i staru, postojeću građevinu”. Stari dvorac postao bi partner u integralnom zahvatu gradnje.

U tim sintezama povijesno-kulturnih ostataka i suvremenih praktičnih dodataka moguće je ostvariti i funkcionalnost i likovnost. Pretpostavlja se da u varijanti „stroja” financiranje ne bi bilo više na brizi „siromašne kulture” već bi došlo u okrilje „bogatijeg gospodarstva i *businessa*”. Možda će neka od rješenja imati elemente i „spomenika” i „stroja” (na desetak ilustrativnih primjera, grafički je prezentiran koncept rasta i promjena).

ZAKLJUČAK

Tri su mogućnosti odnosa prema zatečenim ostacima dvoraca:

- 1) Prepustiti građevinu da se pretvara u ruinu i kao takvu je zaštititi;
- 2) Dvorac obnavljati i kasnije održavati kao spomenik (što trenutno izgleda kao financijsko-ekonomska utopija za tako veliki broj kulturno-povijesnih ostataka) i
- 3) Koristiti dvorac pri „uspostavi novog stroja” što znači upotreba očuvanih dijelova građevine u gradnji novog funkcionalnog i oblikovnog sadržaja.

S malim izgledima da bi prijašnje elitne rezidencije povratile svoju stambenu funkciju u suvremenim okolnostima, postojeće dvorce trebalo bi obnavljati uz pomoć novih sadržaja. Da bi danas te građevine postale ponovno upotrebljive i samoodržive, potrebno im je omogućiti funkcionalnu preinaku unutar, ali i izvan zatečenoga gabarita. Novi sadržaji ne mogu se uvijek prilagoditi postojećoj opni, a niti novi materijali i tehnologije nisu prikladni da se izraze na način tradicijskoga građenja. U „recikliranju” postojećih građevina trebalo bi maksimalno sačuvati zatečene spomeničke ostatke, primjerice glavno pročelje, ali ne bi trebalo „graditi unatrag” i lažirati bivši, nestali „povijesni izgled” s novim materijalima. Poželjno je oblikovno diferenciranje zatečenog (obnovljenog) stanja i novoga građenja.

Za skupinu dvoraca koji su danas derutni, prazni ili s neprikladnim sadržajima, preporuča se obnova kroz promjene i daljnji rast prema novim funkcionalnim potrebama. U takvim okolnostima vjerojatno bi bilo lakše pronaci potencijalne naručitelje i ulagače u obnovu dvoraca. U tom kontekstu kruta, idealistička, pravna (ali ipak samo „papir-nata”) zaštita trebala bi postati pro-aktivna, stimulativna i realistička.

Dvorac-spomenik („gradnja unatrag”, poetizacija prošlosti, emocija sjećanja), kao i dvorac-stroj („gradnja unaprijed”, kontinuitet i ljepota budućnosti) mogući su izbor za svaki od naših dvoraca.¹⁵

¹⁵ Važno je pripomenuti da sam daleko najveći broj podataka, analiza, konstatacija i povoda razmišljanjima u ovom tekstu dobio čitanjem knjiga *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja* i *Dvorci i perivoji u Slavoniji* – kapitalnim radovima iz ovog područja koje se mora nezaobilazno koristiti u provedbi mogućih obnova. Iz tih izvora korišten je i grafički materijal (fotografije i tlocrti) analiziranih dvoraca.

LITERATURA

1. COOK, P. (1973.) *Archigram*, New York, Praeger
2. ČERNJIHOV, J. (1931./1980.) *Konstrukcije arhitektonskih formi*, Beograd, Građevinska knjiga
3. DOBROVIC, N. (1963.) *Suvremena arhitektura 2*, Beograd, Građevinska knjiga
4. GRIMER, V. (1999.) *Nova prostornost i povijesna gradnja*, u: „Oris”, br. 1, Zagreb
5. KOVAČIĆ, V. (1900.) *Moderna arhitektura*, u: „Život”, knjiga 1, str. 26-28, Zagreb
6. LE CORBUSIER (1946.) *Oeuvre Complete*, Zürich, Bessinger
7. LOBNIK, U. (2005.) *Novo u postojećem*, u: „Oris”, br. 33, Zagreb
8. MAROEVIĆ, I. (1986.) *Sadašnjost baštine*, Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske
9. OBAD ŠČITAROCI, M. (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, Školska knjiga
10. OBAD ŠČITAROCI, M.; BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, B. (1998.) *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*, Zagreb, „Šćitaroci”
11. PAPADAKIS, A. (1997.) *Classical Modern Architecture*, Paris, Terrail
12. WUNDRAM, M.; PAPE, T.; MARTON, P. (1993.) *Palladio*, Köln, Taschen
13. Architectural Design (1980.) *Post-Modern Classicism*, br. 5/6, London
14. Arhitektura – *Interpolacija* (1983.) br. 184-185, Zagreb, Savez arhitekata Hrvatske
15. Arhitektura (1983./1984.) br. 186-188, Zagreb, Savez arhitekata Hrvatske
16. Arhitektura (1986.) br. 196-199, Zagreb, Savez arhitekata Hrvatske
17. *The Presence of the Past*, katalog La Biennale, Venezia, 1980.

MARIO MIHALJEVIĆ

PROJEKT ZA DVORCE: POVRATAK U PROŠLOST PROJECT FOR CASTLES: BACK TO THE PAST

Dvorci, to neprocjenjivo blago što su nam ga preci ostavili u naslijeđe – ovaj projekt želi sačuvati u njihovu izvornu obliku u vremenu nastanka, pokušavajući u njih vratiti duh i dah prošlosti rekonstruirajući život prošlosti što autentičnije i slikovitije. Sada mrtvi prostori na taj bi način oživjeli tijekom cijele godine, a osim komercijalne koristi razvidna je i edukativna strana projekta jer bi to istodobno bili i praktični satovi povijesti.

Osnovna je nakana cijeloga projekta da se dvorci urede kao onda kada su nastali, a za svakoga se zna točno ili približno vrijeme gradnje. U suradnji sa stručnjacima rekonstruirao bi se život ljudi u njima bez svih civilizacijskih čuda izumljenih poslije. Ovakav bi se projekt ponudio na komercijalno turističko tržište i zainteresirani bi mogli uplacivati paket-aranžmane u kome bi proveli nekoliko dana kao kralj ili kraljica, grof ili grofica, kao njihovi gosti na ladanju, ali i po vlastitom nahođenju kao primjerice konjušar, sluga, dvorska luda ili na primjer zatočenik u tornju.

U ograđeni prostor ulazilo bi se bez automobila, mobitela, računala, čak i satova, te bez vlastite suvremene odjeće jer nju bi se osiguralo u sklopu ponude također u autentičnom obliku. Jelo bi se kao i nekoć kada nije bilo vilića, a i jela bi se priređivala na stari način. One koji bi se odlučili za ovakav boravak, a uvjeren sam da bi ih bilo mnogo – umjesto televizije, radija i interneta zabavljali bi ih lutajući svirači, trubaduri, kazališne trupe ili gudački ansamblji.

Duboko sam uvjeren kako bi ovaj projekt zadovoljio želje svih, od bastinika kulture, narodnih običaja, povjesničara, muzeologa pa do izbjirljive *jet-set* populacije koja više ne zna gdje bi trošila novac, a siguran sam da će psiholozi i psihijatri lako naći dokaze o učinkovitosti ovakve vrste odmora.

This project aims at preserving manors, these invaluable treasures left to us by our ancestors, in their original form by attempting to restore the spirit of the past through re-creation of the way of life in those past times as authentically and scenically as possible. What are presently dead buildings, in this way would become profitable manors which live all year round and which, besides commercial benefits, also have an educative purpose as practical history lessons.

The fundamental purpose of the whole project is to restore manors to the appearance they had when built, and we know for each of them the exact or approximate year of construction. In cooperation with the professionals in the field, the original way of living would be re-created, without modern conveniences of any kind. These manors would then be put on offer at the tourism market where interested people could buy different package tours and become for a few days kings or queens, counts or countesses, or their guests in the country; those who wish so could also become servants, grooms and court jesters, or could be held captives at the manor tower.

Cars, mobile phones, computers, watches – none of this would be permitted inside this walled off area; modern clothes would also have to be left outside and authentic garments provided as part of the package tour worn. Food would be prepared in the old ways and eaten like in times when people did not have forks. Instead of television, radio or internet, people opting for this type of vacation – and I am confident many will – would be entertained by wandering minstrels, troubadours, theatre troupes and string ensembles.

I am deeply convinced that a project like this would meet everyone's wishes, from owners of these cultural monuments, folk customs, historians, museologists, to hard-to-please members of the jet set who do not know what to spend money on. I am also certain that psychologists and psychiatrists would easily find evidence testifying to the beneficial effects of this type of vacation.

KLJUČNE RIJEČI:

- REKONSTRUKCIJA PROŠLOSTI
- EDUKATIVNOST
- KOMERCIJALNOST
- ZAPOSŁJAVANJE
- BLAGOTVORNA PSIHOLOŠKA UČINKOVITOST

KEY WORDS:

- RECONSTRUCTION OF THE PAST
- EDUCATIVE
- COMMERCIALITY
- EMPLOYMENT
- BENEFICIAL PSYCHOLOGICAL EFFECT

MARIO MIHALJEVIĆ
HRT – Hrvatska radio-televizija
Juraja Habelića 128, 10 419 Staro Čiče
Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)1 6215 928, +385 (0)91 6348 940
E-mail: mihalmar@inet.hr, mmihal50@msn.com

Želio bih na početku zahvaliti organizatorima ovog skupa što su mi dopustili da kao laik za problematiku dvoraca iznesem pred sve vas, poštovani sudionici i gosti, svoja razmišljanja o mogućem konkretnom korištenju dvoraca ili kurija.

Kao novinar mnogo sam putovao, kako po vlastitoj domovini tako i po svijetu. Ovaj moj projekt ne odnosi se samo na neki konkretan dvorac ili kuriju, već mislim da je primjenjiv i lako ostvariv posvuda gdje takvo bogatstvo – što ga baštinismo od naših predaka – zjapi neiskorišteno, a naprosto vapi da se nešto učini kako bismo svi zajedno uživali u naslijeđenim ljepotama.

Projekt „Povratak u prošlost” mogao bi se sažeti u nekoliko rečenica:

1. Vratiti dvorac ili kuriju u prvobitno stanje, onakvo kakvo je bilo u doba nastanka građevine;
2. Rekonstruirati život kakav se stvarno odigravao u ono vrijeme;
3. Potpuno odvojiti takav prostor od sadašnjosti i čuda civilizacije;
4. Kao turističku atrakciju ponuditi ovaj projekt na tržište.

Uvjeran sam da je rekonstrukcija bilo kojeg dvorca u stanje kakvo je bilo u vremenu nastanka mnogo jeftinije i jednostavnije nego kada se mora ugraditi struja, telefon, grijanje i sve ono što je u međuvremenu otkriveno i izmišljeno. U suradnji sa stručnjacima lako je ustanoviti kako se živjelo u tim dvorcima, što se radilo, kako se provodilo vrijeme, što se jelo, što se pilo itd. Sasvim je sigurno da se više uživalo bez obzira što nije bilo ni televizije, ni telefona, ni interneta, ni radija, ni mobitela ni inih suvremenih čuda, a premještanje današnjeg čovjeka sklonog svakovrsnim i svakodnevnim stresovima u takvo okruženje zasigurno bi djelovalo blagotvorno i učinkovito na njegovo mentalno i fizičko zdravlje. Naša urođena znatiželja bila bi itekako zadovoljena ako bismo izvjesno vrijeme proveli u okruženju u kome je cvrkut ptica ili pucketanje vatre najjača buka. Sasvim bi sigurno, bez obzira na današnji bon-ton, svakom od nas bilo zanimljivo sjesti i jesti za stolom na kojem nema vilica jer još nisu bile izmišljene. Tko od nas ne bi zaplesao uz gudački ansambl bez pojačivača zvuka, tko se ne bi obukao u autentičnu odjeću iz tog doba i zaboravio na brige koje ga svakodnevno okružuju?

SVETA HELENA (SV. IVAN ZELINA),
PROJEKT OBNOVE I DOGRADNJE, 1862.

BISAG, ULJE NA PLATNU

MARUSEVEC

Po mom skromnom mišljenju, ovo blago koje smo baštinili naprosto vapi i zove da se poigramo prošlosti kako bismo i pretke cijenili više, a sadašnjost i sve njene blagodati valorizirali objektivnije.

Upravo igra – u ljudsko biće duboko usađena potreba i želja – temelj je moga razmišljanja u ovom projektu. Svi bismo se igrali kao djeca – i to smo sretniji ako nam uspijeva – pa i kada našim godinama to kao da više nije primjereno. Ako uživamo u filmovima i romanima čiji nas sadržaji privlače upravo zbog naše žeđi i nostalgijom za prošću zašto ne bismo bili glavni protagonisti takvog života barem nekoliko dana? Siguran sam da će mnogi ljudi jedva dočekati da pobjegnu od zvonjave mobitela, buke automobila radne svakodnevice – pa nismo svi Japanci. A nismo ni svi markstisti da bismo radili, radili i samo radili. Vecina ljudi, ipak misle da je Bog, a ne rad stvorio čovjeka.

Ovaj projekt pretpostavlja i zapošljavanje ljudi koji bi bili „pričuve” gostima koji plaćaju svoj boravak, ili bi im bili „vodiči” u njihovoj ulozi. Dakle, sve „uloge” u dvorcu bile bi na prodaju. Ako netko želi biti kralj – uplaćuje za tu ulogu, ako mu je draže biti konjušar – to mu treba omogućiti, ako netko želi biti sluga – i to si može priuštiti, a ako mu je draže biti, recimo zatočenik u zatvoru – zašto ga u tome obeshrabrivati.

Zašto ne omogućiti u realnom životu jednoj spremačici da nekoliko dana bude grofica, izmornoj menadžerici da bude sluškinja, stidljivoj profesorici da se poigra pohotne dvorske dame?

Za sebe zasigurno znam da bih vrlo rado uplatio u nekom kraljevskom dvorcu ulogu dvorske lude pa da skrešem nekažnjeno svima u brk, ono što im, po meni ide.

Likovi koji bi se u ovakvim dvorcima našli bili bi vrlo raznoliki i živopisni. Jer dvorac posjećuju i putujući pjevači, pored dvoraca se odigravaju i viteška natjecanja, ispred dvorca se spaljuju i vještice, a koliko poznajem ljude, duboko sam uvjeren da bi bila navala za ulogu inkvizitora, ili mučitelja, ili dželata. Dvorce često posjećuju Romkinje, u to doba još Ciganke, vrlo vične gledanju u dlan i proricanju sudbine. U dvorcu često nađe utočište ranjeni vitez ili obešćascena djeva. Dvorac može biti i napadnut od morskoga neprijatelja ili jednostavno razbojnika. Mogućnosti ispunjenja dana su gotovo bezgranične. Potrebno je samo upotrijebiti maštu utemeljenu otprilike na povijesnim činjenicama.

Ni večeri ne bi bile nezanimljive koliko se to na prvi pogled čini – jer ima li ljepšeg mjesta za spiritističke seanse od mračnog dvorca u kome jedine sjene rade mjesecina ili

treperave svijeće? A u dvorcima i tako duhove ne treba ni posebno dozivati. Ako nekome uvečer ne bi bilo zanimljivo slušati gudački kvartet ili koncert za klavir i glas, ako mu ne odgovara igra dame, šah, pikado, kartanje ili domino uvijek mu ostaje seks.

Za ovakvu igru pogodan je gotovo pa svaki ne previše obnovljen dvorac. Bitno je da se može ograditi i da izvan ograde ostaju automobili, mobiteli, satovi pa i svakodnevna odjeća. Boravci bi mogli biti dvodnevni, trodnevni, tjedni ili višetjedni, ovisno o prohtjevima, ali i mogućnostima. Posebna bi ponuda mogla biti višednevna u kojoj bi gost svaki dan imao drugu ulogu. Jedan dan bi bio sluga, drugi dan recimo kovač, treći dan uhicenik, četvrti čuvar mosta, peti dan grof.

Nije zanemarivo da bi ovakav projekt ponudio i mnoga nova radna mjesta. Naime, svi bi likovi iz dvorca imali svoje barem dvije postavke uposlenika koji popunjavaju neprodane aranžmane ili pomažu gostima da se bolje snađu u neuobičajenoj ulozi.

Ova kombinacija maskara i dječje igre mogla bi se odvijati cijele godine, bez obzira na meteorološke prilike što nimalo nije zanemarivo u profitabilnom pogledu. Time bi morali biti zadovoljni i svi vi kojima su dvorci na srcu, jer bi u njihovim ljepotama uživali sada mnogi, a ne samo odabrani. A sada pusti hodnici, dvorane i sobe u dvorcima ponovno bi oživjeli.

Kao „radio čovjek”, izvijestio sam se da u što manje riječi pokušam reci ono što mi slin pa mi ne pada na pamet potrošiti svih deset blagonaklono mi darovanih minuta. Zato ostatak koji je meni preostao poklanjam vama i vašoj imaginaciji ovoga projekta jer sam siguran da ga svatko u svojoj mašti može nadograditi. Nadam se iskreno da sam i u ovako kratkom priopćenju uspješno odigrao svoju ulogu inicijalnog impulsa koju sam si sam namijenio.

I samo još nešto. Čuo sam već komentare kako je ideja pomalo „luckasta”, no ne moram vas podsjećati kako su i luđe ideje mijenjale svijet i naše živote. Ova ideja sigurno neće promijeniti nečiji život, ali će ga sasvim sigurno uljepšati.

MR.SC. DUBRAVKA HOIĆ, MR.SC. DUBRAVKO HOIĆ

GOSPODARSKA ODRŽIVOST PROJEKTA REVITALIZACIJE DVORCA BELA II.

ECONOMIC SUSTAINABILITY OF THE PROJECT FOR REVITALISATION OF THE MANOR BELA II

Dugogodišnja neodgovornost i nebriga rezultirala je devastacijom i propadanjem većine dvoraca, ljetnikovaca i kurija na području Hrvatske. Ratne prilike, kolaps gospodarstva, kao i opće osiromašenje cijele Hrvatske, još više onemogućavaju njihovu revitalizaciju.

Radi očuvanja tih dobara treba pronaći rješenje kako bi se to malo preostalog naslijeđa spasilo. Provjerena mogućnost očuvanja stavljanje je u gospodarsku funkciju radi barem djelomičnog osiguranja izvora financiranja za zaštitu i revitalizaciju.

Nepostojanje jasne strategije zaštite, te velika birokratiziranost i nespремnost na partnerstvo nadležnih institucija sa vlasnicima, u velikoj mjeri onemogućava ionako mali broj zainteresiranih ulagača u realizaciji projekata spašavanja i revitalizacije takvih građevina.

Održivo očuvanje kulturnoga naslijeđa ovisno je o mogućnostima društva, države i pojedinaca. Neophodno je baštinu komercijalizirati na strogo kontroliran način uz maksimalno osiguranje od devastacije, ali uz prihvatljive ustupke radi odvijanja gospodarskih aktivnosti. Tu važnu ulogu mora odigrati Vlada i njene institucije radi izrade standarda i pravila te pronalazjenja optimuma u pomirenju čestih suprotnosti izazvanih težnjom za očuvanjem naslijeđa u odnosu na gospodarsku održivost takvih projekata.

Da bi se sklop Bela II spasio i revitalizirao osim entuzijazma i težnje vlasnika da se to malo preostale nepokretne kulturne baštine spasi, neophodna je puno veća osjetljivost za takav projekt od strane struke, nadležnog ministarstva te drugih nadležnih institucija – kako u financijskom smislu tako i ustupcima između struke i interesa vlasnika, a sve sa težnjom očuvanja kulturno-povijesnog sklopa Bela II. Osnova za to je partnerstvo i suradnja svih zainteresiranih strana a svrha je postizanje gospodarske održivosti projekta revitalizacije dvorca Bela II.

Long-term neglect and irresponsibility resulted in devastation and decay of the majority of manors, summer houses and curiae in Croatia. War, collapse of the economy, as well as general pauperization of the country further make their revitalization impossible.

To preserve these cultural goods, a way to save what little there is left must be found. One of the proven options would be to put these historic buildings to a business purpose and secure at least partial funding for their preservation and revitalization.

Absence of a clear preservation strategy, too much red tape and unwillingness of responsible authorities to cooperate with owners largely stand in the way of interested investors to invest in the reconstruction and revitalization of such buildings.

Sustainable preservation of the cultural heritage depends on the funding possibilities of the society, the state and individuals. It is very important that building heritage be commercialized in a strictly controlled way, ensuring maximum protection from devastation, but at the same time allowing for acceptable concessions needed to execute business activities. It is the duty of the Government and its institutions to establish standards and norms and find optimal solutions between the desire to preserve heritage and economic sustainability of such projects.

Of essential importance for saving and revitalizing Bella II complex, besides the owner's enthusiasm and aspirations to save from decay the remaining immovable cultural heritage, is also sensitivity on the part of the profession, responsible ministry and other responsible institutions toward funding the project as well as toward making concessions when interests of the owner and profession clash, and all with the aim to preserve Bela II cultural-historic complex. The basis for it is partnership and cooperation of all interested parties, and the aim is to achieve economic sustainability of the project for revitalization of the manor Bella II.

KLJUČNE RIJEČI:

- ODRŽIVOST GRADITELJSKOG NASLIJEĐA
- KULTURNO NASLIJEĐE
- REVITALIZACIJA POVIJESNIH GRAĐEVINA
- DVORAC

KEY WORDS:

- SUSTAINABILITY OF BUILDING HERITAGE
- CULTURAL HERITAGE
- REVITALIZATION OF HISTORIC BUILDINGS
- MANOR

Mr.sc. DUBRAVKA HOIĆ, dipl.inf.
Mr.sc. DUBRAVKO HOIĆ, dipl.oec.
I.G.Kovačica 13, 42 000 Varaždin, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)42 200 330
E-mail: dubravka.hoic@vz.t-com.hr

Kupnjom dvorca Bela II. nametnula su se pitanja kako i na koji način takav kulturno-povijesni sklop sačuvati od daljnje nebrige i devastacije. Uvjet takvoga razmišljanja bio je da cijeli projekt mora biti gospodarski opravdan kako bi mogao financirati, ako ne u cijelosti onda bar većim dijelom, revitalizaciju i održivost cijelog projekta na dugoročnoj osnovi. S obzirom na ukupno stanje društva i siromaštvo države, velike birokratske prepreke, neučinkovitost nadležnih ministarstava i javnih službi cijeli je projekt vrlo zahtjevan, pa čak i riskantan. Ovim prikazom nastoji se barem donekle ukazati na značaj takvih projekata za širu i užu zajednicu te pokušati senzibilizirati nadležne čimbenike za suradnju i partnerstvo na takvim projektima.

BELSKI DOL I NJEGOVE UTVRDE

Belski dol je prijevoj koji se proteže od sjevera prema jugu, te razdvaja masiv Ivanšćice, bolje rečeno obronke Čevo s istočne i Ham Pokojec sa zapadne strane, a povezuje Panonsku nizinu sa dolinom rijeke Save preko masiva Velebita s Jadranskim morem. Danas taj prijevoj ne predstavlja značajni geostrateški i prometni pravac, ali on je to bio u srednjem vijeku.

Iako se utvrda Bela prvi puta spominje godine 1275. u imenu opata Margarita, poglavara Bele (*fater Margarita preceptor de Bela*), njezina je povijest puno starija. Sagrađili su je vitezovi viteškoga reda sv. Ivana Jeruzalemskoga (ivanovaca) najvjerojatnije potkraj 12. ili početkom 13. stoljeća kao sjedište svog velikog zemljišnog posjeda na sjevernim obroncima Ivanšćice i u dolini rijeke Bednje, kasnije Belsko-Ivanečkog vlastelinstva. Od 13. stoljeća pa sve do godine 1434. Bela je u posjedu ivanovaca, uz kraći prekid početkom 14. stoljeća, kada je njome zavladao Henrik III. (II.) Gisingovac, slavonski ban (1301.-1309.). Nakon ivanovaca, gospodari Bele bili su vranski prior i ban Matko Talovac (1434.-1445.), grofovi Celjski (1445.-1456.), ban Ivan Vitovec (1457.-1468.), ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin (1468.-1490.), Ivaniš Korvin (1490.-oko 1500.) i obitelj Petheö de Gerse (oko 1500. –1730.), za čije je vladavine Bela bila konačno napuštena. Iako je Bela bila godine 1481. stradala u požaru, ona je bila obnovljena i naseljena sve do godine 1653. kada se spominje kao ruševina (*dirutum castrum*). Nakon napuštanja srednjovjekovne utvrde narod je te ruševine prozvao Pustom Belom.

Bela I. ili Podbela danas je dvorac, prvotno sagrađen kao kasnorenesansni kaštel. Kaštel Podbelu ili Belu I. sagrađila je obitelj Petheö de Gerse najvjerojatnije potkraj 16. ili početkom 17. stoljeća. Kaštel se prvi put spominje godine 1606. (Kraš, 1996., str. 44). U njihovu posjedu Podbela je ostala sve do godine 1730., kada je kaštel preuzela Dvorska komora Habsburške Monarhije, koja je prvotno poklonila Podbelu obitelji Palffy, a već 1740. prodala Podbelu grofu Ladislavu Erdödyu. Obitelj Erdödy sagrađila je u 18. stoljeću u neposrednoj blizini kaštela barokni dvorac Belu II. sa dvije

okrugle kule na vanjskome pročelju. Taj je dvorac zajedno s kaštelom činio veliki stambeno-gospodarski sklop toga dijela Belsko-Ivanečkoga vlastelinstva. U posjedu Erdödyevih Podbela je ostala sve do 1817. godine kada je nakon duge sudske tužbe bila vraćena potomcima obitelji Petheő de Gerse – obiteljima Josipović, Lovinčić i Barabaš. Godine 1858. barun Ivan Ožegović otkupio je od njih kaštel i dvorac. U posjedu obitelji Ožegović kaštel je ostao sve do godine 1946. kada je nacionaliziran, a dvorac do 1953.¹

Danas je Pusta Bela ruševina skrivena šumom. Podbela je zapuštena i oronula, a Bela živi tiho i mirno kao da sanja svoju tisućljetnu prošlost.²

Izgradnjom autoceste Zagreb-Goričan, kao i autoceste Zagreb-Macelj, dolina Bednje ostala je po strani što i nije tako loše iz razloga očuvanja prirode i autohtonosti ambijenta. Belski dol nema danas te značajke kao prije, ali predstavlja prekrasnu oazu ne-taknute prirode s nekoliko vrlo zanimljivih kulturno-povijesnih spomenika, od kojih je veći dio danas samo ruševina. Dvije su građevine donekle još sačuvane – i to Bela I., srednjovjekovni kaštel kasnije pretvoren u dvorac, te nešto noviji dvorac Bela II. ili Nova Bela. Suvislim gospodarenjem tim građevinama bi se mogao ponovno vratiti stari sjaj te bi mogli predstavljati pozitivan primjer očuvanja hrvatskog kulturnog naslijeđa stavljenog u funkciju prezentacije hrvatske kulture, ostvarivanja dijela prihoda za održavanje samih građevina te stvaranje nove vrijednosti, a kroz to i zapošljavanje u inače gospodarski pasivnom dijelu Varaždinske županije.

POLOŽAJ I OPIS DVORCA BELA II.

Dvorac se nalazi u dolini Bednje, istočno od Ivanca. Podignut je nedaleko raskršća ceste što se spušta s Ivanšćice i ceste u dolini što slijedi tok rijeke. Jugoistočno, na nešto višoj koti, stoji stariji dvorac Bela I, a iza njega i kapela sv. Marije. Tlocrtno je dvorac Bela II. položen u smjeru zapad-istok, usporedno s cestom za Ivanec. Pročelje mu gleda na sjever, prema dolini, a začelje na jug, u smjeru obronaka Ivanšćice.

Izduljena građevina ima tri razine: prizemlje, te prvi i drugi kat. Podruma nema. Na sjevernim uglovima stoje okrugle kule, poduprte kontraforima. S južne strane duž građevine se protežu hodnici, u donje dvije etaže rastvoreni arkadama; u prizemlju one počivaju na kamenim stupcima, a na katu na stupovima. Prostori prizemlja i prvoga kata nadsvođeni su bačvastim svodovima sa susvodnicama odnosno križnim svodovima, a tek jedna soba na katu ima „češki” svod. Prostori drugoga kata imaju ravne stropove. Pravokutno tijelo dvorca s istakom stubišta pokriveno je četverovodnim krovom, a uglovne kule stožastim krovom. Dvorac je zapušten i bez namjene.

Jugoistočno od dvorca očuvane su dvije gospodarske zgrade, od više nekadašnjih zgrada još prikazanih na katastarskoj karti iz sredine 19. stoljeća. Prva je velika katnica L-tlocrtnog oblika, a druga izduljena prizemnica skraćena na zapadnoj strani, smještena nešto dalje na povišenu terenu.

ARHIVSKI PODATCI O DVORCU

Kad je riječ o dvorcu Bela II., do sada nisu pronađeni arhivski podatci koji bi točno i izravno datirali početak njegove gradnje, ili nekog njegovog dijela. Također nisu pronađeni iscrpniji podatci iz kojih bismo mogli upoznati njegov izgled i način korištenja u nekom trenutku, poduzete građevne zahvate, imena graditelja i majstora, a podjednako tako niti povijesni nacrti.

SJEVERNO PROČELJE DVORCA BELA II., 1991.

JUŽNO (DVORISNO) PROČELJE DVORCA BELA II., 1991.

ZATEČENO STANJE DVORCA BELA II., 2003.

1 REGAN, K. *Srednjovjekovne utvrde i kašteli na obroncima Ivanšćice*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža

2 OBAD ŠCITAROCI, M. (1993.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, Školska knjiga

Pri korištenju skromnih podataka kojima raspolažemo valja imati na umu da su tri građevine ili građevna sklopa nosila ime Bela (napušten i ruševan zamak na Ivanščici, dvorac Bela I i dvorac Bela II.), pa stoga u tumačenju povijesnih podataka valja uzeti u obzir mogućnost zabune. Nakon dokumenata u kojima se navodi srednjovjekovni zamak (burg), pa onda i stariji od belskih dvoraca, prvi podatak u kojemu bismo mogli nazrijeti da već postoje dva dvorca (ili kurije) potječe iz 1648. godine. U tom se dokumentu spominje „donja plemićka kurija pod gradom Belom” (*curia nobilitaris inferiori sub castro Bela*).³ Ako je, dakle, riječ o donjoj kuriji, logično je zaključiti da postoji i gornja, obje ispod grada Bele. To bi odgovaralo već današnjoj situaciji. Dakako, valja biti na oprezu: možda je naprosto dva puta izraženo da je građevina podno staroga grada (pa se kaže i „donja” i „pod”), što bi moglo konačno značiti da imamo tek jednu građevinu u dolini. No, ta nam se mogućnost ne čini vjerojatnom. Druga, možda nešto uvjerljivija mogućnost značila bi da uopće nije bila riječ o našoj lokaciji, već o nekom drugom položaju (ali ipak podno burga), s dvije kurije – jednom gornjom, a drugom donjom, koje danas ne bi morale više ni postojati odnosno ne bi nam morale biti poznate. Uz ova razmišljanja i upozorenje na oprez, rekli bismo da je najzreliji zaključak ipak onaj prvi, da su postojala dva dvorca i da je time već potvrđeno postojanje neke jezgre dvorca Bela II. Kako ćemo vidjeti u nastavku, upravo oznakama gornji-donji (superior-inferior) identificirat će se odnosno razlikovati belski dvorci. Čini se da potvrdu postojanja dvije građevine u dolini možemo naći i u jednom dokumentu iz 1653. godine, gdje se za dvojicu iz obitelji Pethö, Stjepana i Ivana, navodi da imaju svoju kuriju.⁴

Navest ćemo potom dokument u kojemu bez ikakve sumnje imamo posvjedočeno postojanje dvorca Bela II., a on potječe iz 1738. godine, kad je spomenut „razrušeni grad i dva dvorca” (*arx diruta, et castella duo*).⁵ To je već doba kad je belsko vlastelinstvo, nakon smrti posljednjega Pethöa, a zatim i njegove udovice, pripadalo kraljevskoj komori.⁶ Zasiurno iz tog doba potječe i jedan nedatirani popis belskoga imanja, u kojemu nalazimo kratak ali zanimljiv opis Bele II. – „donji belski dvorac ima deset soba i jednu palaču, kojoj treba popravak” (*...in inferiori castello Belensi cubacula 10 et 1 Palatium reparatione indigent*).⁷

U dokumentima 19. stoljeća dosad su pronađeni podatci tek skromne vrijednosti, a kad je riječ o pojedinim zahvatima i popravcima, nije navedeno na kojemu su od belskih dvoraca oni obavljani.⁸

GRAĐEVNI RAZVOJ DVORCA BELA II.

U strukturi današnje građevine nema dijelova koji bi se posve očito odvajali od ostatka i koji bi tako svjedočili da je dvorac nastao kroz dvije (ili više) faza razvoja. Ipak, možemo naslutiti da se najstariji dio građevine krije u velikoj istočnoj prostoriji prizemlja – u tom se prostoru zapaža manje usklađen raspored susvodnica s otvorima u zidu, no što je to slučaj u drugim prostorima prizemlja. Je li ta pretpostavljena prvotna građevina bila neka skromnija stambeno-gospodarska zgrada belskoga posjeda, ili je već to bila kurija što se spominje u dokumentima, danas je nemoguće znati.

Kad je odlučeno da postojeća građevina bude dograđena u mnogo veći dvorac, dodani su joj prostori prema zapadu te je nastao vrlo izduljen niz prostora. Projekt je obuhvaćao i kule na uglovima, pa se može pretpostaviti da je tada prigradnja istočna kula zatečenoj starijoj građevini. Između dviju kula postoje bitne razlike: ona istočna ima u prizemlju šest niša s puškarnicama (tri zazidane nedavno su otkrivene u istraživanjima

TLOCRT DRUGOGA KATA DVORCA BELA II., 1991.

³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva (dalje: HPOV), f. 208, br. 16.

⁴ ...de praescripta ibidem curia ipsius Stephani Pethö...; ...Ioannem similiter Pethö...in curia sua...; Kaptolski arhiv, Zagreb, Acta loci credibilis, I, „D” 305.

⁵ HDA, HPOV, f. 67, br. 68.

⁶ LASZOWSKI, E. (1903./04.) *Povjesne crtice o gradu Beli u županiji varždinskoj*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s. VII, str. 11.

⁷ HDA, HPOV, f. 208, br. 2.

⁸ HDA, Obitelj Josipović-Vojković; Arhiv HAZU, Obitelj Ozegović.

ma), dok zapadna kula ima samo tri niše. Osim toga, oblikovanje niša i samih puškarnica između dviju je kula različito, pa je očito da su ih gradili različiti majstori, vjerojatno i s nekim vremenskim razmakom. To naravno ne potire činjenicu da su kule srodne i da su nastale na temelju jedinstvenoga projekta. Po svemu sudeći u jednom (ograničenom) razdoblju pred južnim pročeljem građevine nisu stajali arkadni trijemovi, jer je teško zamisliti da bi spomenuta puškarnica služila pucanju kroz arkadni trijem. No trijemovi su sigurno ubrzo bili podignuti, jer pripadaju tradicionalnom modelu renesansnog odnosno baroknog dvorca, kakva je i Bela II., a njihove pojedinosti (oblik kamenih nosača, zakrivljenost lukova arkada, tip nadsvođenja) ne ukazuju na neko kasno doba. Prvi prostor zapadno od pretpostavljene starije građevine izvorno je bila veža (provoz), služeći kolnom prolazanju. U odnosu na današnje stanje, izvoran izgled prizemlja cjelovitog dvorca nebitno se razlikovao. Držimo da je projekt povećanog dvorca, koji je dosegao današnje tlocrtne dimenzije, obuhvaćao i dva kata, i da su oni odmah i izgrađeni, tj. u nekom su građevnom i tehnički logičnom slijedu.

Želimo li datirati dvorac Bela II., moramo odmah posumnjati u dosadašnje procjene da potječe iz 18. stoljeća. Naime, niz pojedinosti ukazuje na ranije razdoblje, poput kula koje nisu tek amblematske, već još uvijek služe obrani (puškarnice u prizemlju), potom nadsvođenje prizemlja i kata bačvastim odnosno križnim svodovima, oblici stupova i lukova arkada na južnom pročelju, oblikovanje okvira portala, napokon i izostanak izrazitijih baroknih rješenja. Stoga bismo rekli da ništa ne govori protiv datacije u 17. stoljeće, pa bismo mogli povezati dvorac i sa spomenutim navodima iz sredine 17. stoljeća. Moguće je u to doba zamisliti postojanje tek starije građevine, jezgre budućeg dvorca, ali i građevinu približno današnjega oblika. Okvirno, dvorac valja datirati u sredinu 17. stoljeća.⁹

PROBLEMI OČUVANJA POVIJESNOG SKLOPA BELA II.

Cijeli sklop Bela doživio je devastaciju cjeline kada je agrarnom reformom (1948. godine što se vidi po gruntovnim knjigama) do tada cjeloviti posjed rasparceliran na sitne čestice sa puno pojedinačnih vlasnika. Nakon toga dvorac i gospodarske zgrade su u državnom i društvenom vlasništvu imali razne namjene – od smještaja tzv. predvojničke obuke do svratišta. Nažalost, i danas se još uvijek osjećaju posljedice te devastacije jer pojedini vlasnici nacionaliziranih čestica polažu pravo na daljnju devastaciju posjeda tako da je povremeno potrebno pozivati i policiju radi zaštite imovine i sklopa Bela II.

Zadnjih dvadesetak godina cijeli sklop je totalno zapušten, osim manje građevine uz sam dvorac gdje se nalazi skroman učiteljski stan. Došlo je do velike devastacije svih građevina, urušavanja krovista na gospodarskim zgradama te velikih oštećenja krovista, zidova, stupova i stropova dvorca. Osobito je narušena statika dvorca uslijed nefunkcionalnosti krovista i odvodnje oborinskih voda te nagriženosti temelja vlagom. Jedan dio gospodarskih zgrada je nestao dok je preostali dio u gorem stanju od samoga dvorca jer nešto malo financijskih sredstava koja su trebala biti utrošena na sanaciju cijeloga sklopa Bela potrošena su na sanaciju Bele I.

Nakon što je sklop 2004. godine dobio privatnog vlasnika, krenulo se s radovima raščišćavanja okoliša i uklanjanja dijela ruševina. Uz dvorac je uklonjen naknadni nasip zemlje sa sjeverne strane dvorca. Napravljena su geodetska i geomehanička istraživanja. Tijekom jeseni 2004. te tijekom 2005. godine provedena su povjesno-umjetnička i restauratorska istraživanja te je izrađena arhitektonska snimka postojeće-

PRVI SANACIJSKI ZAHVATI, 2004.

9 ŽMEGAČ, A.; STEPINAC, D. (2004.) *Dvorac Bela II.*, konzervatorska studija

ga stanja, kao i konzervatorska studija. Na zahtjev povjerenstva Ministarstva kulture izvršena su dodatna arheološka istraživanja. Radi hitne sanacije krovišta izrađen je projekt obnove krovišta te konstruktivne sanacije cijele zgrade. Izrađen je idejni projekt obnove i uređenja sklopa Bela II.

Obnovljeno je cijelo krovište nad dvorcem uključujući i strop drugoga kata dvorca, kao i vrhovi zidova uništenih vlagom. Na dvorcu je izrađena nova gromobranska instalacija te nova odvodnja oborinskih voda sa krovišta. Skinuta je žbuka na donjoj štali, na kojoj je očišćen dio urušenog krovišta s pokrovom. Postavljena je privremena ograda radi zaštite cijeloga sklopa od devastacije i krađe.

Uspješno očuvanje sklopa Bela II. zavisi od većeg broja čimbenika, a ponajviše o financijskoj mogućnosti vlasnika te eventualnoj budućoj pomoći nadležnog ministarstva, županije ili lokalne uprave. Dok na razini lokalne uprave postoji velika zainteresiranost te i konkretna pomoć u vidu rješavanja infrastrukturnih problema, na županijskoj te državnoj razini takva pomoć izostaje. S obzirom da je težnja vlasnika što prije ostvariti zamisao revitalizacije i učiniti ga funkcionalnim te da su za to već do sada uložena veća sredstva nego je do sada iz svih mogućih izvora uloženo u cijeli sklop Bela, bilo bi logično da i država potpomogne takav projekt u kojem ima partnera za financiranje očuvanja kulturne baštine. U velikom broju zemalja takvi projekti sufinanciranja sa vlasnikom su vrlo cijenjeni i dobrodošli. Nažalost, u Hrvatskoj još nisu prepoznate prednosti takve suradnje i partnerstva sa vlasnicima nego se sredstva za zaštitu kulturne baštine, uz časte izuzetke, usmjeravaju prema dnevno političkim potrebama.

Isto tako veliku nesigurnost u ostvarenju takvih projekata pružaju diskrecijska prava raznih povjerenstava i birokrata pri dodjeli sredstava potpore, izdavanju suglasnosti, mišljenja i potvrda.

Veliki su problem neučinkovitost i sporost u rješavanju i izdavanju suglasnosti za razne dozvole te prevelika birokratiziranost nadležnih tijela. Takvim ponašanjem u velikoj je mjeri vrlo upitna gospodarska opravdanost takvih projekata, a kamoli gospodarska održivost. Da bi projekt bio gospodarski opravdan neophodno je u što kraćem roku od nastanka ideje i osiguranja izvora financiranja ostvariti projekt te kulturno dobro staviti u isplativu funkciju. Gospodarska održivost revitalizacije sklopa Bela II., uz već prije navedeno, ovisi najviše o isplativosti sadržaja u sklopu Bela II. te o učinkovitosti i fleksibilnosti institucija i ministarstava koja su nadležna za djelatnosti koje će se odvijati u sklopu kulturno-povjesnog sklopa Bela II. Najveći problem vidimo u pomirenju raznih profesionalnih interesa pojedinih ministarstava i institucija te neusklađenosti zakonske regulative među njima, kao i u preklapanju njihovih nadležnosti.

MOGUĆNOSTI GOSPODARSKE ODRŽIVOSTI SKLOPA BELA II.

S obzirom na znatna financijska sredstva koja su potrebna, neophodno je cijelom sklopu Bela II. dati gospodarsku namjenu. Na taj će se način osigurati izvori sredstava za obnovu i očuvanje sklopa budući da za sada nadležno ministarstvo nije u svrhu obnove odobrilo nikakva sredstva, a teško je povjerovati da će to učiniti u budućnosti s obzirom na trenutnu nesklonost potpori očuvanja kulturne baštine u privatnom vlasništvu.

Ako razmotrimo niže navedene predradnje, radnje i radove koje treba izvesti da bi se revitalizirao sklop dvorca vidljivo je da za to treba iznimno puno znanja, vremena i volje, kao i financijskih sredstava. Predviđeni su sljedeći radovi:

1. restauratorska istraživanja dvorca i gospodarskih zgrada te izrada elaborata;
2. povijesno-umjetnička istraživanja, valorizacija i izrada konzervatorske studije;
3. geodetska izmjera;
4. geomehanička ispitivanja;
5. skidanje žbuke sa zidova zbog isušivanja i istražnih radova;
6. otvaranje podova radi istražnih radova;
7. projekt sanacije krovišta i stropne konstrukcije nad drugim katom dvorca;
8. sanacija temelja i drenaža dvorca i gospodarskih zgrada;
9. odvodnja krovnih voda dvorca i gospodarskih zgrada;
10. sanacija i zaštita od vlage dvorca i gospodarskih zgrada
11. konstruktivna sanacija dvorca i gospodarskih zgrada
12. građevna sanacija dvorca i gospodarskih zgrada;
13. građevno-obrtnički radovi;
14. instalaterski radovi;
15. završni i restauratorski radovi;
16. sanacija i uređenje okoliša.

Radovi na fazama 1-7 su već napravljeni, kao i dio faze 9. i 12., odnosno odvodnja krovnih voda dvorca kao i kroviste te strop drugog kata su potpuno obnovljeni.

Nakon navedenih radova slijedi vrlo visoka investicija u potrebnu opremu, namještaj i edukaciju osoblja da bi cijeli sklop dvorca mogao početi funkcionirati na način kako je zamišljeno.

Uzmemo li u obzir sve čimbenike koji mogu utjecati negativno na ostvarenje poslovnoga plana revitalizacije sklopa Bela II. te neophodna sredstva za revitalizaciju, povratak investicije gospodarski je neopravdano dug i vrlo nesiguran. Od vanjskih čimbenika možemo istaknuti: nesigurnu geopolitičku situaciju, porast troškova prijevoza, neizvjesnost članstva u EU, prijetnje terorističkim napadima i dr. Unutarnji čimbenici su nedostatak kvalificiranog osoblja, slaba kupovna moć hrvatskih građana, birokratiziranje, korupcija i porast kriminaliteta, visoko fiskalno opterećenje i skupa radna snaga.

Obnova cijelog sklopa temelji se na prenamjeni nekadašnje i zamrle stambeno-gospodarske funkcije u turističko-ugostiteljsku, poštujući povijesnu matricu u najvećoj mogućoj mjeri, uz promišljene nužne intervencije u prostoru. Novu turističko-ugostiteljsku namjenu, uz dobre konzervatorske uvjete i projektantsku senzibilnost moguće je ostvariti u ponuđenim okvirima, a sklop bi trebao postati žarištem novih aktivnosti u razmjerno „uspavanom kutu” regije.

S ciljem osiguranja funkcije i podizanja kvalitete sklopa predviđene su sljedeći graditeljski zahvati: dvorac dobiva dva nova krila i atrij – zatvoreno dvorište, a uz donju štalu predviđa se izgradnja pomoćne zgrade i uređenje gospodarskog dvorišta. U južnom se dijelu pejzažnim rješenjem predviđa jezerce.

Stroga podjela funkcija – zatvoreni hotel u dvorcu i otvoreni restoran u nadogradnji, uvjetuje i prilaze. Ulaz u dvorac i restoran bit će preko novoplaniranog atrija, a ulaz u donju štalu namijenjenu većim skupovima sa parkirališta ispred ogradnog zida pre-

ma dvorcu. Načelno možemo razlikovati dvije, čak i tri, grupe namjene. Prva je zatvorena, intimnija i zgusnutija organizacija hotela visoke kategorije sa svim potrebnim pratećim sadržajima, kojoj je središnje mjesto dvorac i nadogradnja; druga je zasebna ugostiteljska zgrada namijenjena većim skupovima; dok treću grupu čine vanjski perivojno uređeni prostori (šetnice, nasadi, potočić, jezero) u kojem će svoje mjesto naći i sačuvana, rekonstruirana građevina gornje štale.

Zamišljeni hotelski sadržaj više kategorije nemoguće je smjestiti samo u sačuvanu zgradu dvorca. Postojeća građevina primit će tek onaj dio namjena, koje su u suglasju s ponuđenim prostornim i oblikovanim konzervatorskim uvjetima. Za smještaj ostalih namjena predviđa se, nakon pomnog istraživanja matrice, izgradnja krila, funkcionalno povezanih sa starom zgradom, naglašenije suvremene intervencije, nudeći i novu/staru vrijednost unutarnjeg dvorišta.

Pokušaj da se predviđeni sadržaj novo hotelsko-ugostiteljskog sklopa najviše kategorije ostvari aktiviranjem povijesne matrice, odnosno smještajem u nekadašnje srušene pomoćne zgrade, zabilježene na katastarskoj karti s kraja 19. stoljeća i fotografiji (razglednici) s početka 20. stoljeća, naišao je, prije svega, na prepreku organizacijske prirode – potrebe „zatvorenog, suhog” međusobnog povezivanja i iste takve veze s ostalim reprezentativnim sadržajima smještenim u „dvorcu”. Ponuđena površina zgrade s matrice – dvije nekadašnje prizemne gospodarske zgrade iza i između „donje štale” i dvorca – daleko je premalena za smještaj traženog sadržaja.

Svako podizanje ovih građevina na kat predstavljalo bi vizualnu konkurenciju sačuvanim zgradama uz cestu i zaklanjalo bi pogled prema brijevu i krajoliku. Stvara se nova koncentracija na „već naviknutoj” rahlijoj parceli, gubi se odnos glavna građevina – pomoćna građevina, stambeni sadržaji u rekonstruiranoj istočnoj zgradi tik su uz javnu (predviđeni restoran u „donjoj štali”). Također je sporno za nove sadržaje u staro/novim građevinama potrebno puno preoblikovanje vanjske opne; postaje upitno, što je tu od matrice ostalo.

Drugi je prijedlog da se smještaj traženih sadržaja organizira u „donjoj štali” uz dogradnju s južne strane načinom zrcalnog ponavljanja postojeće „L” zgrade. Uz ranije navedene probleme potrebe jačeg „unutarnjeg” povezivanja s ostalim sadržajima, ovim se prijedlogom uvodi u sklop „novi dvorac” – zgradu takve veličine, koja će konkurirati glavnoj zgradi.

Ovim rješenjem „prepolavlja se” parcela na dva dijela i ograničava se povezivanje istočnog i zapadnog dijela. Dogradnjom se uvodi građevina, koja nikada ovdje nije postojala; novi sadržaj zahtjeva potpuno preoblikovanje sačuvane zgrade i teško je zamisliti zajedničku novu obradu pročelja. U slučaju da se u postojećoj zgradi „donje štale” smjesti ugostiteljski sadržaj (a time i sačuva izvorni izgled), problematičan je korektni spoj sa stambenim sadržajima u novom dijelu.

Treće rješenje, s novim zapadnim i južnim krilom koristi također jednim dijelom povijesnu matricu – u smislu definiranja parcele sa zapadne strane u novim vlasničkim uvjetima (gdje je sadašnja granica tik uz dvorac) – umjesto na starom katastru zabilježene odmaknute zgrade na zapadnoj strani, novo zapadno krilo „preuzima” tu funkciju. Na taj način parcela ostaje „slobodna”, potrebno povezivanje s ostalim dijelovima je omogućeno, a izgradnja koja bi spriječila pogled prema pejzažu u pozadini nalazi se iza više glavne zgrade.

„Priključenje” novog zapadnog krila na postojeću zgradu dvorca riješit će se naglašenim drugačijim volumenom, poželjno transparentnijim, koji uz omogućavanje fizičke veze ima tretman cezure. U promišljanju oko načina oblikovanja i posebice krovnih

završetaka novih krila, ravni krov – iako suvremeno rješenje (koje još više naglašava različitost), uzimajući u obzir mnoga suprostavljanja tom prijedlogu, zamijenjen je uobičajenim dvostrešnim krovom.

Je li nagib krova dobro prilagoditi onima na dvorcu, ili je i tu potrebno napraviti razliku? Smatramo, da će novih elemenata koji naglašavaju razliku između izvornog i novog biti dovoljno u različitim visinama i oblikovanju pročelja novih jednokatnih krila (a južno je u dojmu s vanjske strane prizemno!). Odluka o sličnom, većem nagibu krova ima svoje opravdanje iz ekonomskih razloga: unutar višeg krovista lakše će biti organizirati možebitne dodatne stambene sadržaje).

Unutar ovog trećeg prijedloga razmišljalo se i o izmicanju novog zapadnog krila izvan linije produžetaka postojećeg kratkog zapadnog krila. Više je bilo razloga „protiv” nego „za”; nova su arheološka sondiranja potvrdila pružanje vanjskog zapadnog zida prema jugu, pa je i to dodatni razlog da se ostane na prvotnom rješenju.

Konačan prijedlog izgradnje zapadnog i južnog krila, koji uz obnovljen sačuvani sjeverni dio, tvore s novim niskim ogradnim zidom na istočnoj strani zatvoreniju cijelinu, svojevrsno je „sjećanje” na mogući izgled dvorca; s druge je strane (ovakvim postavljanjem novih krila) omogućen doživljaj „upamćene” slike dvorca – nesporne likovne kvalitete južnog pročelja. Sjeverno pak pročelje s „vraćenim” glavnim portalom, rekonstruiranim otvorima prizemlja i uređenim prostorom ispred osnažit će dojam izvornosti.

Zbog organizacijskih potreba predlaže se – pozivom na dokazano postojanje ipak dužeg zapadnog krila – dogradnja / hipotetska rekonstrukcija kratkog istaka, koja će primiti središnju vertikalnu komunikaciju za prvi kat starog i novog dijela, drugi kat starog i potkrovlje novog dijela, te potkrovlje staroga dijela. Na ovo se kratko staro krilo cezurom naslanja novo zapadno jednokatno krilo s podrumom, koje s istim takvim južnim krilom, uz drugačiju obradu otvora i nekih detalja naglašava različitost, suvremenu intervenciju.

HOTEL – DVORAC

ORGANIZACIJA SADRŽAJA / STARI DIO

Veliki prostori prizemlja dvorca sa zanimljivim detaljima (kule s puškarnicama, svodovima, malim izvornim prozorima) upravo su pogodni za smještaj „zajedničkih” sadržaja; kroz obnovljeni portal moguće je izaci na plato (u vrt) sa sjeverne strane – svojevrsnu esplanadu: nešto uzdignutiju plohu od ceste, ograđenu i zaštićenu zidom od pogleda i buke.

U prvom katu nalaze se četiri apartmana: uglovima su priključeni prostori u kulama. Na drugom katu su dva uglovna apartmana (s kulama), a između njih dvije dvokrevetne i dvije jednokrevetne sobe. U rekonstruiranom potkrovnom prostoru moguće je organizirati hotelske sobe uz južnu, istočnu i zapadnu stranu, kao i u kulama, s pristupnim hodnikom sa zapadne strane.

Današnje jednokrako, nereprezentativno i upitno izvorno stubište u kratkom zapadnom istaku zamijenit će novo dvokrakostubište (i lift) u dograđenom dvokatnom, možda nekad postojećem dijelu zapadnog krila.

NOVI DIO

U srednjem dijelu prizemlja novog zapadnog krila nalazi se recepcija, ulazni prostor – „zglobov” / komunikacijska poveznica novog i starog dijela. Restoran je u južnom krilu,

VIZIJA PROČELJA DVORCA BELA II. NAKON OBNOVE

orijentiran prema unutrašnjem dvorištu, a uz južnu stranu – iza restorana nalazi se kuhinjski pogon.

Podrum je ispod novod dijela. U sredini zapadnog krila, s direktnim pristupnim stubama, smješten je vinski podrum / taverna, dok se u sjevernom krilu nalaze pomoćni prostori.

Na prvom katu je trinaest (u dužem južnom krilu) ili dvanaest dvokrevetnih soba (u alternativno kraćem krilu), s hodnikom prema unutrašnjem dvorištu i jednim krakom koji izlazi na južno pročelje i omogućuje preko terase pristup na vanjski teren (sličan izlaz ostvarljiv je i na istočnom, zabatnom pročelju južnog krila). Nad istaknutim dijelom restorana nalazi se terasa, na koju je omogućen pristup iz hodnika.

Stavljanje u gospodarsku funkciju, kao što je to već navedeno, te shodno suvremenim trendovima u svijetu otežano je radi nesuglasja pojedinih zakona i neusaglašenosti nadležnih ministarstava. Na primjer, kriterij kategorizacije hotela zvjezdicama sukobljava se sa zahtjevima konzervatora za očuvanjem izvornosti zgrade tako da dolazi do sukoba interesa ministarstva kulture i ministarstva turizma. Drugi je primjer stavljanje sklopa u status proizvođača eko hrane sa mogućnošću zadržavanja statusa visoke hotelske i restoranske kategorije kojom prilikom se preklapaju ministarstva kulture, turizma i poljoprivrede.

Uz direktne aktivnosti predviđene poslovnim planom revitalizacije dvorskoga sklopa Bela II. biti će nužno organizirati seoska domaćinstva radi proizvodnje zdrave hrane na tradicijski način. Dio tih proizvoda biti će ponuđen i kao tipični proizvod i suvenir (bučino ulje, razne vrste sireva, kolači, pekmezi, med) nazvani izvorni belski proizvod, belski med, belsko ulje itd. Isto tako mogu se ponuditi suveniri tipični za dolinu Bednje, razne igračke od drva i gline, lepoglavska čipka i dr. Sve do sada navedeno morao bi biti poticaj lokalnom stanovništvu za stalan ili dodatni izvor zarade te zaposlenje.

Gastronomski specijaliteti moraju biti bazirani na autohtonoj kuhinji uz dopunu iste suvremenim gastro trendovima te ponudu pica toga kraja i šire regije.

Osim stvarnih povijesnih i kulturoloških vrijednosti samoga dvorskog sklopa Bela II. i okolice, biti će osmišljene priče o legendama iz toga kraja, a osobito Bele te organizacija raznih događanja vezanih uz te legende.

Planirana je organizacija aktivnosti ciljanih na manje i ekskluzivne skupine korisnika poput *team buildinga*, druženja raznih ciljanih skupina gostiju u sklopu dvorca i obližnjoj prirodi, a čiji će boravak biti popraćen aktivnostima poput šetnji, planinarenja, vožnje biciklom, vožnje kočijom, jahanja, gljivarenja, ribolova ili lova. U dvorcu i oko

njega mogu se gosti baviti streličarstvom, učenjem kuhanja, umjetničkim aktivnostima, itd. Od događanja mogu se organizirati komorni koncerti ili komorne predstave, literarne večeri, manje izložbe itd.

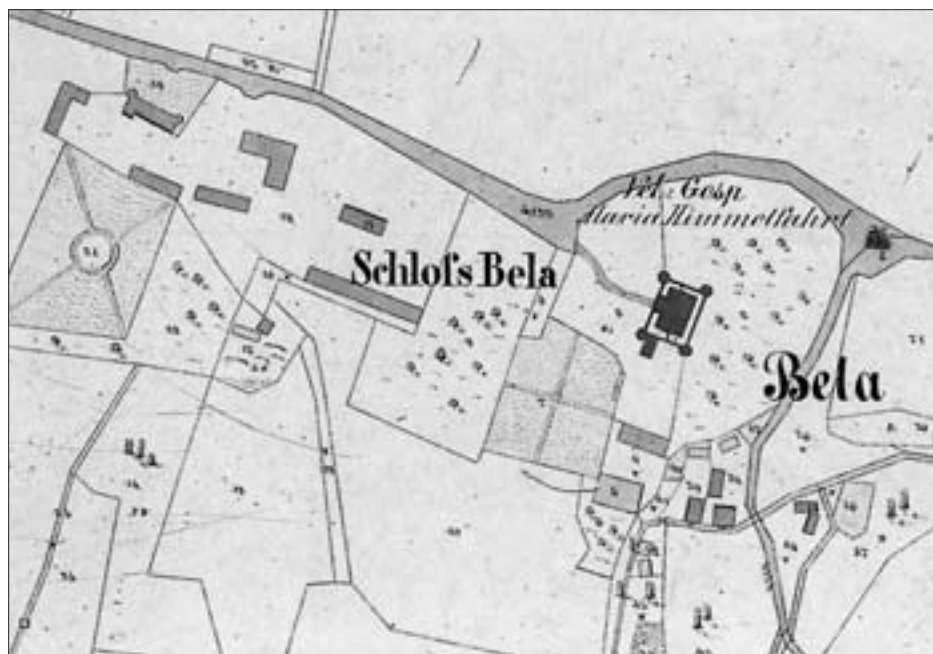
ZAKLJUČAK

Dugogodišnja neodgovornost i nebriga rezultirala je devastacijom i propadanjem većine dvoraca, ljetnikovaca i kurija na području Hrvatske. Ratne prilike, kolaps gospodarstva, kao i opće osiromašenje cijele Hrvatske, još više onemogućavaju njihovu revitalizaciju.

Nepostojanje jasne strategije zaštite, te velika birokratiziranost nadležnih institucija, u velikoj mjeri onemogućava i odbija ionako mali broj zainteresiranih ulagača u realizaciji projekata spašavanja i revitalizacije takvih građevina.

Održivo očuvanje kulturnoga naslijeđa ovisno je o mogućnostima društva, države i pojedinaca. Neophodno je baštinu komercijalizirati na strogo kontroliran način uz maksimalno osiguranje od devastacije, ali uz prihvatljive ustupke radi odvijanja gospodarskih aktivnosti. Tu važnu ulogu mora odigrati Vlada i njene institucije radi izrade standarda i pravila te pronalazjenja optimuma u pomirenju čestih suprotnosti izazvanih težnjom za očuvanjem naslijeđa u odnosu na gospodarsku održivost takvih projekata.

Da bi se sklop dvorca Bela II. spasio i revitalizirao – osim entuzijazma i težnje vlasnika da se to malo preostale nepokretne kulturne baštine spasi, neophodna je puno veća osjetljivost za takav projekt od strane struke, nadležnog ministarstva te drugih nadležnih institucija – kako u financijskom smislu tako i u fleksibilnosti u pomirenju različitosti interesa među institucijama, ustupcima između struke i interesa vlasnika, a sve sa težnjom očuvanja kulturno-povijesnog sklopa Bela II. Osnova za to je partnerstvo i suradnja svih zainteresiranih strana, a svrha je postizanje gospodarske održivosti projekta revitalizacije dvorca Bela II.

LITERATURA

1. LASZOWSKI, E. (1903./04.) *Povjesne crtice o gradu Beli u županiji varaždinskoj*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s. VII, str. 11.
2. OBAD ŠČITAROCI, M. (1993.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, Školska knjiga
3. ŽMEGAČ, A.; STEPINAC, D. (2004.) *Dvorac Bela II.*, konzervatorska studija

MR.SC. BISERKA DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, MR.SC. VIKI JAKAŠA BORIĆ

NOVI DVORI ZAPREŠIČKI: KONZERVATORSKI UVJETI OBNOVE I PRENAMJENE

NOVI DVORI ZAPREŠIČKI: PRESERVATION CONDITIONS FOR RENEWAL AND CHANGE OF USE

Sintagma *konzervatorski uvjeti* podrazumijeva skup mjera, preporuka, propisa i uvjeta koje donosi služba zaštite kulturnih dobara, a odnose se na građevnu sanaciju i uređenje dvorca, te mogući raspon budućih sadržaja i funkcija. Cilj izrade konzervatorskih uvjeta jest prepoznavanje, vrjednovanje, čuvanje i poboljšanje arhitektonskih, prostornih i kulturno-povijesnih vrijednosti dvorca kroz njegove funkcije u suvremenom životu.

Povijesni graditeljsko-krajobrazni sklop, nekadašnje plemićko dobro Novi Dvori Zaprešićki, nakon što je više desetljeća bio izvan namjene i prepušten propadanju, započeo je krajem 1990.-ih godina proces revitalizacije. Grad Zaprešić, postavši tih godina vlasnikom imanja, pokrenuo je proces revitalizacije i obnove, uvođenjem nove namjene. S obzirom na arhitektonsku, prostornu, krajobraznu, povijesno-dokumentarnu i memorijalnu vrijednost, u sklopu programa i projekta revitalizacije, veliku ulogu imaju konzervatorski uvjeti.

Obnova uključuje osim radova na samoj zgradi dvorca i zahvate u neposrednom okruženju, odnosno njegovim vanjskim prostorima, koji su podijeljeni na nekoliko različitih funkcionalnih cjelina – u prvom redu to je reprezentativni perivojno uređen okoliš, te pripadajući prostor i zgrade nekadašnjega gospodarskog sklopa.

Konzervatorski uvjeti i smjernice rezultat su nekoliko analiza i istraživanja: konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, analize fizičkog i statičkog stanja građevine, analize stupnja očuvanosti izvornih struktura te kulturno-povijesne valorizacije očuvanih slojeva. Konzervatorski uvjeti osim što utvrđuju način obnove svih vrijednih očuvanih elemenata i građevne strukture, daju mogućnost za suvremenu kreativnu arhitektonsku interpretaciju onih elemenata koji su tijekom vremena izgubljeni i ne mogu se vratiti konzervatorskim metodama, odnosno onih koji su nužni za novu namjenu dvorca.

The syntagm preservation conditions denotes a set of measures, recommendations, prescriptions and conditions set by the Conservation Institute and pertaining to structural remedies, reconstruction and possible future uses of manors. Preservation conditions were set with the aim to identify, valorize, preserve and improve the architectural, spatial, cultural and historical value of manors through contemporary uses.

Revitalization of Novi Dvori Zaprešićki, a former noble estate consisting of a complex of historic buildings and landscape, has begun at the end of 1990s following several decades in which the complex was out of use and left to decay. The town of Zaprešić, a new owner of the complex, has launched a reconstruction and revitalization process that would at the same time transform these buildings into new uses. Preservation conditions play an important role in this process given the architectural, spatial, landscape, historical, documentary and memorial value of the complex.

Along with renovation works on the manor building itself, the process of reconstruction includes also works on the outside area that consists of several units – a representative landscape garden and former farm buildings.

Preservation conditions and guidelines were set following several analyses and investigations: investigation for preservation and restoration works, analysis of the physical and static state of the building, analysis of the state of preservation of original structures and cultural-historical valorization of the preserved layers. Preservation conditions, in addition to determining the way of restoring valuable preserved elements and the building structure, enable modern creative interpretation of elements that have been lost over time and cannot be restored, as well as of elements necessary for the new use of the building.

KLJUČNE RIJEČI:

- KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKA ISTRAŽIVANJA
- OČUVANOST POVIJESNIH SLOJEVA GRAĐEVINA
- VRJEDNOVANJE POVIJESNIH GRAĐEVINA
- KONZERVATORSKI UVJETI

KEY WORDS:

- PRESERVATION-RESTORATION RESEARCH
- STATE OF PRESERVATION OF HISTORIC LAYERS OF BUILDINGS
- VALORIZATION OF BUILDING HERITAGE
- PRESERVATION CONDITIONS

Mr.sc. BISERKA DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, dipl.ing.arh.
Mr.sc. VIKI JAKAŠA BORIĆ, prof.pov.umj.
Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu
www.min-kulture.hr
Mesnička 49, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)1 4851 522
Fax +385 (0)1 4851519
E-mail: biserka.dumbovic@zg.t-com.hr, vjakasa@net.hr

Analiza stanja naših dvoraca, kurija i ljetnikovaca pokazala je da ih je veliki broj bez namjene ili bez odgovarajuće namjene te vrlo lošega građevnog stanja. Razlozi zašto se ne privode namjeni, koja bi bila u skladu s njihovim arhitektonskim i kulturno-povijesnim vrijednostima, pripisuju se na prvom mjestu pomanjkanju novaca za njihovu obnovu, a za drugi se razlog navode strogi konzervatorski uvjeti.

Ovo će se izlaganje baviti tezom jesu li konzervatorski uvjeti samo element ograničenja ili otvaraju mogućnost da se prilikom obnove dvorca pravilnom interpretacijom njegovih stilskih i graditeljskih obilježja uspostave nove vrijednosti. Nažalost, osim velikih promjena u načinu života dvoraca i kurija koje su se dogodile nakon Drugoga svjetskog rata, kada su u velikom broju bili oduzeti vlasnicima i bili korišteni neprimjereno njihovoj arhitektonskoj strukturi i izvornoj namjeni, što je dovelo do velikog uništavanja arhitektonskih i spomeničkih vrijednosti. Međutim, i u novije se doba događaju slične pojave. Veliki broj novih vlasnika dvoraca i kurija u želji da ih što brže obnovi, bez odgovarajuće suradnje s konzervatorskom službom, nepovratno je uništio arhitektonska i stilska obilježja, te im tako smanjio ili bitno obezvrijedio spomeničku vrijednost. Rezultat su obnovljene građevine, u građevnom pogledu korektno, ali je obnova bila toliko temeljita da osim očuvanoga gabarita i eventualno konstruktivnog sklopa od stilskih obilježja građevine očuvano je vrlo malo.

S ciljem da se prilikom obnove, prenamjene i građevne sanacije dvorca u najvećoj mogućoj mjeri prezentiraju izvorne vrijednosti građevine, a da se ona na najbolji mogući način prilagodi novim sadržajima – potrebno je da vlasnici, odnosno investitori uvažavaju konzervatorske uvjete.

KONZERVATORSKI UVJETI

Sintagma konzervatorski uvjeti podrazumijeva skup mjera, preporuka, propisa i uvjeta koje izrađuje služba zaštite kulturnih dobara, a odnose se na građevnu sanaciju i uređenje dvorca i njegovog pripadajućeg povijesnog sklopa, te odabir budućih sadržaja i funkcija. Cilj izrade konzervatorskih uvjeta jest prepoznavanje, vrjednovanje, čuvanje i poboljšanje njegovih arhitektonskih, ambijentalnih i kulturno-povijesnih obilježja. Uloga je konzervatorskih uvjeta da nakon provedenih istraživanja izvornih arhitektonskih i prostornih obilježja, koje su najčešće u velikoj mjeri izgubljene ili skrivene u brojnim preinakama i prilagodbama tijekom više stoljeća života, omogući novi život dvorcu, koji bi se nastavio na postojećim vrijednostima. Konzervatorski uvjeti rezultat su stručne i znanstvene analize povijesnog razvoja dvorca, te vrjednovanja prostornih, povijesno-umjetničkih i gradbenih struktura. Oni su jedan od preduvjeta i na neki način ograničenja za izradu okvira i odabir programa mogućih funkcija i sadržaja.

Obnova dvorca uključuje osim radova na zgradi dvorca i zahvate u neposrednom okruženju, odnosno njegovim vanjskim prostorima, koji su u pravilu podijeljeni na nekoliko različitih funkcionalnih cjelina. U prvom redu je to reprezentativni, hortikulturno uređen okoliš, odnosno perivoj oko dvorca s pratećom izgradnjom i perivojnom opremom, te pripadajući gospodarski sklop.

Ovisno o stupnju očuvanosti izvornih struktura i spomeničkom statusu dvorca, konzervatorski uvjeti propisuju mogući raspon zahvata. Ukoliko se radi o građevinama manje arhitektonske i kulturno-povijesne vrijednosti, mogućnosti suvremenih, kreativnih arhitektonskih zahvata su daleko veće. Na dvorcima i kurijama upisanim na listu nacionalnih kulturnih dobara primjenjuje su prihvaćeni stručni metodološki postupak.

METODOLOŠKI POSTUPCI OBNOVE – PROSTORNO-PLANSKA DOKUMENTACIJA

Proces obnove dvorca i pripadajućeg sklopa u širem smislu započinje na razini prostorno-planske i urbanističke dokumentacije – u procesu prostornog planiranja, odnosno u tijeku izrade prostornih planova uređenja gradova ili općina (ppug/o), generalnih urbanističkih planova (GUP) te detaljnih planova uređenja (DPU).

Konzervatorski uvjeti za prostorne planove proizlaze iz istraživanja i analiza arhivske građe, dosadašnje dokumentacije i literature te istraživanja na terenu. Provode se istraživanja povijesnog razvoja dvorca i pripadajućega sklopa, valoriziraju se očuvane prostorne i graditeljske vrijednosti. Dvorac i njegov povijesni sklop dio su šireg ambijenta – sastavnica kulturnog krajolika, te se u prostornim analizama vrjednuju njihovi međuodnosi. S obzirom na očuvanost povijesnih struktura dvorca i ostalih građevina sklopa, te njihovu arhitektonsku, prostornu i povijesno-umjetničku vrijednost, određuju se granice i stupnjevi zaštite. Sa stupnjevima zaštite povezani su režimi mogućih i potrebnih graditeljskih zahvata.

Zadaća zaštite dvoraca kroz prostorne planove u prvom je redu sprječavanje devastacije neposrednog okruženja, u vidu nove gradnje i sadržaja u neposrednoj blizini, koji bi mogli umanjiti ili obezvrijediti ambijentalne vrijednosti dvorca, odnosno urbanističkom podrškom i infrastrukturu osigurati mu nužne uvjete za buduću namjenu i život.

Po tipološkom određenju dvorci su pejzažne građevine i značajna su sastavnica kulturnog krajolika. U artikulaciji prostora dvorca veliko značenje ima element povezanosti s krajolikom, ne samo s njegovim perivojem, već i širim prostorom. Veliki broj dvoraca nastao je u baroknom razdoblju u poljodjelskom krajoliku, gdje su kao izdvojene graditeljske cjeline svojim mjerilom, artikulacijom vanjskog prostora te arhitektonskim oblicima, oblikovali tadašnji ruralni krajolik. Njihova je povezanost s pejzažom prije svega funkcionalna, a zatim i estetska. Oni su postali svojevrsni orijentiri, pa i simboli u prostoru. Stoga im se kroz prostorno-plansku dokumentaciju treba osigurati ova uloga i značenje i u budućnosti.

ARHITEKTONSKO-TEHNIČKA DOKUMENTACIJA

Stručno utemeljena obnova svake povijesne građevine koja ima status kulturnog dobra, u koju su uključeni i dvorci, mora se odvijati po metodološkom slijedu. Postupak obnove obuhvaća:

- istražne radove
- izradu konzervatorskih uvjeta
- analizu i odabir održive namjene
- izradu tehničke dokumentacije
- građevne, obrtničke, restauratorske radove
- korištenje i održavanje građevine.

Preduvjet za početak istražnih radova jest arhitektonska snimka postojećega stanja u mjerilu 1:50 (svi tlocrti, karakteristični presjeci, pročelja, detalji). S obzirom da je građevno stanje mnogih dvoraca vrlo loše, u pravilu se istovremeno s istražnim konzervatorsko-restauratorskim radovima te ispitivanjima stabilnosti konstrukcija pristupa i radovima hitne građevne sanacije – prije svega krovišta i odvodnje vode, kako bi se spriječilo daljnje propadanje, uz uvjet da se raspolaze s dovoljno podataka o njegovu izvornom oblikovanju.

ISTRAŽNI RADOVI

Nužni preduvjet za provedbu postupka vrjednovanja spomeničkih obilježja dvorca te njegovu ukupnu valorizaciju u kontekstu kulturnih dobara, iz koje proizlaze i konzervatorski uvjeti, jesu osnovni istražni radovi:

- konzervatorska istraživanja koja uključuju: istraživanja arhivske građe, pisanih dokumenata i grafičkih prikaza; obiteljskih ostavština; fotografija, veduta i starih likovnih prikaza dvorca; dosadašnje literature i ostalih radova vezanih uz povijest dvorca i imanja; osnovna istraživanja na građevini – prostornih struktura i konstruktivnih sklopova, detalja oblikovanja pročelja i interijera;
- restauratorska istraživanja povijesnih slojeva građevine uključuju građevne sonde koje omogućuju utvrđivanje razvojnih faza dvorca i elemente oblikovanja pročelja za pojedinu fazu;
- arheološka istraživanja unutar dvorca ili u neposrednoj okolini radi određivanja starijih faza dvorca, koje nisu očuvane u postojećim prostornim strukturama;
- geomehanička ispitivanja te ispitivanja nosivosti i stabilnosti konstrukcija i građevnog supstrata;
- knjiga prostora koja sadržava inventarizaciju unutrašnje opreme i svih elemenata interijera – katalog inventara i opreme (tipovi stolarije, obrade podova, zidova, ugrađeni ormari, kaljeve peći i ostali elementi opreme i uređenja prostora);
- restauratorska sondiranja i izvještaji o kolorističkoj obradi zidova, svodova, stropova i stolarije, te eventualnim freskama i ostalim oslikanim površinama;
- ostala istraživanja vezana uz sastav i kakvoću ugrađenih materijala.

ANALIZE I VRJEDNOVANJA SPOMENIČKIH SVOJSTAVA

Analitičke metode vrjednovanja očuvanih povijesnih struktura dvorca uključuju:

- rekonstrukcije načina korištenja i namjena prostora kroz pojedina karakteristična povijesna razdoblja;
- analizu i vrjednovanje pojedine razvojne faze, sa stanovišta kulturno-povijesne i arhitektonske vrijednosti, na temelju analize očuvanog građevnog sloja i sličnih primjera;

- analizu i vrjednovanje stupnja očuvanosti strukture dvorca (prostornog koncepta, konstruktivnih i graditeljskih sklopova, elemenata opreme interijera, oslika i sl.);
- vrjednovanje ostalih elemenata vezanih uz građevinu – memorijalnih, povijesnih, događajnih, ambijentalnih i sl.;
- analizu i vrjednovanje vanjskih prostora dvorca, njegova perivoja i perivojne opreme;
- analizu i vrjednovanje građevina gospodarskoga sklopa;
- usporedbene analize sličnih primjera dvoraca

KONZERVATORSKI UVJETI

Konzervatorski uvjeti proizašli iz navedenih analiza potiču prije svega na očuvanje vrijednosti postojeće građevne strukture, ali i stvaranje novo dodane arhitektonske vrijednosti. Dinamika života dvorca kroz stoljeća mijenjala je i prilagođavala strukturu dvorca potrebama vlasnika, ali vrijedio je i obrnut odnos jer je kapacitet građevine određivao moguće namjene. Interakcija vlasnika, korisnika i same građevine imanentna je kategorija, stoga se i u budućoj namjeni dvorca mora prepoznati taj stav.

Po samoj definiciji, konzervatorski pristup obnovi dvorca temelji se na kriteriju najvećeg mogućeg očuvanja povijesnoga građevnog supstrata i opreme te očuvanog inventara. Osnovne su metode obnove konzervacija i restauracija svih očuvanih povijesno relevantnih struktura i građevnog supstrata, dok se u slučaju projektiranja novih elemenata, nužnih za suvremeno funkcioniranje dvorca, prednost daje suptilnim arhitektonskim zahvatima suvremenog izraza.

Organizacija i strukturiranost prostora dvorca odredili su njegovo arhitektonsko značenje i kodirali jezik unutrašnjeg i vanjskog prostora. Uvažavanje postojećih struktura koje u sebi nose vrijednosti i povijesnoga (duhovnog) prostora, predstavlja osnovnu misao obnove – a to je stvaranje novog, interaktivnog odnosa, temeljenog na otklonu i blagoj kontradikciji.

Cilj obnove dvorca jest uspostavljanje simbioze između povijesnoga i novog arhitektonskog izraza, danas vjerojatno u duhu elektronske moderne. Novom intervencijom mora se stvoriti odnos između starog i novog – takav prostor koji ima istovremeno i homogeni i transparentni raster. To bi trebao biti prostor koji ima „plutajući” karakter, kako bi dopustio privremene promjene programa, u kojem će se zadobiti osjećaj da građevina živi.

Konzervatorske smjernice postavljaju funkcionalni i programski okvir budućeg života i na taj način sužavaju opseg mogućih funkcija. Izbor koncepcija budućeg života dakako ovisi i o gospodarskim i komercijalnim čimbenicima. U osnovi, prostor dvorca je prilično „klišeiziran” – bio je to prostor udobnog plemićkog života u kojemu je prizemlje bilo u gospodarskoj funkciji, a katni dio reprezentativni i stambeni. Sadržaji koji zahtijevaju značajnu preobrazbu takve prostorne strukture, koji negiraju koncepciju arhitektonskog koda, sigurno ne mogu na dobar način prezentirati dvorac. Gubitkom čitljivosti i jasnoće izvorne arhitektonske koncepcije, svodenjem prostora samo na numeričke odnose, bez igre vidljivog i nevidljivog, svjetla i sjene, kojom arhitektura čuva svoju tajnu i ostaje kao simbolička forma, gubi se njezina cjelovitost.

Nastojanje i smisao konzervatorskih uvjeta jest osim ispravne i stručne prezentacije stilskih obilježja dvorca, čuvanje povijesne arhitekture kao simboličke forme povezano s vremenom, kulturom i ambijentom, koja u sebi nosi vrijednosti duhovnog prostora.

**PRIMJER NOVIH DVORA ZAPREŠIČKIH – KONZERVATORSKI UVJETI
ZA OBNOVU I PRENAMJENU DVORCA**

Na primjeru povijesnoga sklopa dvorca Novi Dvori u Zaprešiću ilustrirati će se značenje i utjecaj konzervatorskih istraživanja i uvjeta za program i projekte prenamjene i obnove prostora. Povijesnom graditeljsko-krajobraznom sklopu, osim dvorca s perivojem u kojem se nalazi kapela sv. Josipa, pripada i suma Hrastina s grobnicom obitelji Jelčić te veliki gospodarski prostor na kojem je očuvano nekoliko vrijednih starih gospodarskih građevina. Dvorac pravokutnog tlocrta, jednokatne visine okružen je travnatom površinom romantičarski oblikovanog perivoja, koja svojim sjevernim i zapadnim rubovima prelazi u prostor šume. Pročelja su mu oblikovana u stilu ranog historicizma prve polovice 19. stoljeća, dok mu prostorna struktura potječe iz 17. stoljeća, odnosno 18. stoljeća. Sjeverno od dvorca, na rubu travnatog dijela perivoja, nalazi se neogotički oblikovana kapela sv. Josipa. Do glavnog ulaza u perivoj, naglašenog portalom, dolazi se alejom divljih kestena, koja prolazi kroz prostor nekadašnjega gospodarskog sklopa. Uz aleju su poredane gospodarske zgrade od kojih neke pripadaju razdoblju druge polovice 18. stoljeća (vršilnica, velika staja, marof), a neke su iz 19. stoljeća (spremište plodina, kukuružarnik). U gospodarskom dijelu smješteno je još pet gospodarskih zgrada, građenih tijekom 19. i početkom 20. stoljeća. Između perivoja i sume (danas park-sume) Hrastina, u kojoj je smještena grobnica obitelji Jelčić, nalazi se livadna površina, nekad vrt i voćnjak, koja je danas je uređena kao golf vježbaliste. Nekadašnja vrtlarija, obnovljena početkom 1990-ih, danas je u funkciji golfa i ugostiteljstva.

POVIJESNI RAZVOJ

Na temelju istraživanja povijesnoga razvoja dvorskoga sklopa, ustanovljeno je nekoliko karakterističnih graditeljskih razdoblja. Prvo javljanje Novih Dvora (*Curia Nova*) u povijesnim dokumentima vezano je uz plemićku obitelj Zrinski, koja napušta stari grad Susedgrad i u nizini gradi kuriju, najvjerojatnije kao drvenu građevinu. To je razdoblje diobe susedgradsko – stubičkog vlastelinstva, koje početkom 17. stoljeća započinje proces stvaranja malih vlastelinstava i gradnje malih plemićkih dvoraca i kurija. Pretpostavlja se da je godina 1611. (upisana na listu Vjerodostojnog ispisa ugovora o kupnji dvorca između bana J. Jelčića i grofa Erdödyja) godina utemeljenja Novih Dvora. Na kartografskim prikazima iz 16. i 17. stoljeća još se nigdje ne pojavljuje toponim Zaprešića ni Novih Dvora.

Plemićka obitelj Čikulina dolazi u posjed Novih Dvora 1671. godine, a iz ostavinskog inventara obitelji iz 1746. godine doznajemo da je tamo postojala kurija, koja je imala svega dvije glavne prostorije (sobu gospođe i gospodina grofa), te pomoćne (*spaiskambre*). U strukturi današnjeg dvorca očuvani su vanjski zidovi kamene građe, koji pripadaju tom razdoblju. Nakon smrti Ivana Franje Čikulina posjed prelazi u vlasništvo obitelji Sermage. Postavši vlasnikom, Petar Troilo Sermage unosi velike promjene u Nove Dvore – proširuje staru kuriju te gradi niz gospodarskih zgrada. Nakon njegove smrti, 1782. godine izrađen je ostavinski inventar, koji donosi detaljan popis svih građevina na imanju te popis svih prostorija u dvorcu pa je važan dokument za rekonstrukciju stanja imanja i dvorca u tom razdoblju. Osim toga, dvorac Novi Dvori kao i toponim Zaprešić (*Zaprasich*) prvi put su zabilježeni na kartama Prvog zemaljskog Jozefinskog premjera koji je obavljen na području Habsburske monarhije u razdoblju od 1763. do 1785. godine.

Na toj je karti dvorac prikazan kao građevina L tlocrta, čije se jedno krilo proteže u smjeru današnjeg dvorca, a drugo se krilo iste dužine proteže prema jugu. Sa sjeverne strane u širini dvorca ucrtan je vrt pravokutna oblika, koji završava zidom, odnosno zidanom ogradom. Popis prostorija ostavinskog inventara govori da je dvorac katna građevina, u čijem se prizemlju nalazi čak 12 prostorija, a sve u gospodarskoj i pomoćnoj funkciji. Prostor kata bio je reprezentativan, u stambenoj namjeni sa 5 soba, među njima i glavna soba (palača) te prostor kapelice. Osim dvorca na imanju se nalazio veliki broj pomoćnih i gospodarskih građevina, koje su u popisu navedene u slijedu od dvorca, a to su: zidana kuhinja, kuća za časnika kao katna građevina sa po dvije prostorije po etaži, *pintarnica*, zdenac (preuređen 1780. godine), a prema jugu je stajala mala *pintarnica*. Lijevo od dvorca, prema izlazu, nalazili su se drveni *koci* za svinje, a pored njih *suša* na dva stupa te staja za konje. S druge strane nalazila se velika staja za 80 krava te zidana *vršilnica* s dvije velike *parme*, koja je u sredini imala pod za sušenje kukuruza. Imala je krov pokriven šindrom, kojega je dao napraviti pokojni grof. Nasuprot vršilnice stajao je sjenik na 20 stupova. Na zapadnom dijelu gospodarskoga dvorišta stajali su *koci* za svinje i perad. Zatim se navodi *marof*, koji ima četiri prostorije, kuhinju i sirnicu, te podrum i mljekarnicu pod *boltom*. Tu se još nalazi zdenac, *kozolec* na 32 stupa te *štagalj* građen od cigle, te stara ciglenica. Ovi podaci govore da se radi o razmjerno velikom i gospodarski jakom imanju, koje ostaje u vlasništvu obitelji Sermage još početkom 19. stoljeća.

Novodvorsko imanje prelazi u vlasništvo obitelji Festetić ženidbom kćeri Franje Sermagea s Karlom Festetićem, kojemu je godine 1821. biskup Maksimilijan Vrhovec izdao dozvolu za služenje mise u Novim Dvorima. Na Szemannovoj karti Zagrebačke nadbiskupije iz 1822. godine nalazimo toponim *Curia Nova* s ucrtanom kapelom. U to se doba izvodi značajna obnova dvorca, koja se najviše odrazila na preoblikovanju pročelja (o čemu svjedoče nalazi sonde na pročeljima).

Nove Dvore Dragutin Festetić prodaje godine 1841. Aleksandru Erdödyju, koji ih već nakon deset godina, 1851. godine, prodaje banu Josipu Jelačiću. Na Vjerodostojnom ispisu kupoprodajnog ugovora prikazan je dvorac, što je i najstariji grafički prikaz izgleda dvorca i njegova neposrednog okruženja. Iz tog prikaza nedvojbeno je da dvorac već posjeduje izgled jednak današnjem, kao i dio staza perivoja koje su ucrtane na karti katastarske izmjere iz 1862. godine. Budući da je kupoprodajni ugovor potpisan u srpnju 1851. godine, a Vjerodostojni ispis za koji je utrošeno 350 sati rada, potpisan u veljači 1852. godine – malo je vjerojatno da je cjelovita obnova dvorca, kao i uređenje perivoja, bilo provedeno tijekom zimskih mjeseci. Podatke o izgledu dvorca u doba bana Jelačića nalazimo u popisu inventara dvorca nakon smrti bana godine 1863. Ban Josip Jelačić osobito se trudio na području gospodarskog preustroja imanja, pogotovo na planu odvodnjavanja tla. Karta iz 1862. godine prvi je detaljni prikaz imanja, pokazuje oblike prostorne organizacije, izgrađenost i načine korištenja zemljišta. U prostornom sklopu izdvajaju se prostorne cjeline dvorca (okruženog romantičarski oblikovanim perivojem), utilitarni predio gospodarskoga dvorišta, a površina s voćnjakom i vrtom odvaja perivoj od šume na sjeverozapadu. Uspostavljena osnovna prostorna kompozicija očuvana je s manjim izmjenama do danas.

Nakon smrti bana, njegov brat Juraj Jelačić je 1884. godine po nacrtima Hermana Bollea dao izgraditi obiteljsku grobnicu u šumi Hrastina. Nakon smrti Anke Jelačić, Novodvorsko imanje pripalo je Zakladi bana Josipa Jelačića, koja je ukinuta uspostavom Nezavisne državne hrvatske (NDH) te je pod nazivom Državno dobro Novi Dvori tijekom Drugoga svjetskog rata dvorac bio rezidencija poglavnika Ante Pavelića. U to doba dogodili su se brojni zahvati na dvorcu: obnovljena su pročelja, dograđen je tri-

IZVOD IZ KARTE JOZEFINSKOG PREMJEHA CIVILNE HRVATSKE, 1785. (KRIEGSARCHIV, BEČ)

IZVOD IZ KARTE PRVE KATASTARSKE IZMJERE, 1862. (IZVOR: HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU, GRAFIČKA ZBIRKA)

JUŽNO (GLAVNO) PROČELJE DVORCA NOVI DVORI, 1991.

GOSPODARSKA GRAĐEVINA – VRŠILNICA, 1991.

TLOCRT PRIZEMLJA DVORCA, 1991.

jem s balkonom na južnom pročelju, a u unutrašnjosti prvoga kata uklonjeni su pregradni zidovi tako da je velika dvorana spojena s prostorom stubišta. Nakon Drugoga svjetskog rata imanje je bilo u društvenom vlasništvu – mijenjala je funkcije od poljoprivrednog dobra sa školom i agrokombinata, da bi prelaskom u vlasništvo Grada Zaprešića sredinom 1990-ih godina započeo postupak prenamjene i obnove.

KULTURNO-POVIJESNA I PROSTORNA VALORIZACIJA – ZONE ZAŠTITE

U prostornoj strukturi povijesnoga sklopa izdvajaju se prostorne i funkcionalne cjeline s najvećim stupnjem očuvanosti povijesnih struktura.

U predio A (1. stupanj) zaštite uključeni su:

DVORAC S PERIVOJEM – smješten na ravnom terenu s izraženim padom prema istoku, gdje perivoj prstenasto okružuje dvorac i dvorsku kapelu. Vanjski, istočni rub perivoja obrubljuje potok, a šuma zatvara sjevernu i zapadnu stranu na koju se nastavljaju vrt, voćnjak, oranice i livade. Sklop ima dva sekundarna ulaza (sa zapada i sjevera), a glavni ulaz s portalom je smješten s južne strane. Glavni prilaz perivoju vodi kroz gospodarsko dvorište, s portalom i drvenom ogradom. Dvorac usmjeren dužom osi približno u smjeru istok-zapad, u središtu je prostorne kompozicije perivoja. Staze perivoja su nepravilne geometrije, meko vođenih linija, s naglašenim platoom oko dvorca.

PRILAZNA ALEJA – kroz gospodarsko dvorište, uz koje se nalaze najstarije gospodarske zgrade (vršilnica, staja, kukuružarnik, spremište plodina i stambena zgrada za poslugu) pravocrtno je vođena trasa s obostranim drvoredom divljih kestenova – reprezentativnim urbanističkim elementom iz kraja 19. stoljeća.

PARK ŠUMA HRASTINA je autohtona pretežito hrastova šuma, koja je uređenjem staza postala dio perivoja. U njoj je 1883. godine izgrađena grobnica obitelji Jelačić.

U predio B (2. stupanj) zaštite uključeni su prostori manje ambijentalne vrijednosti i gospodarske građevine novijeg datuma, bez osobitih obilježja. Tu su uključeni:

GOSPODARSKI SKLOP, kojega čine gospodarsko dvorište s gospodarskim zgradama (stajama za konje i krave). Građevine su slobodno položene u prostoru, čine ih četiri veće staje i dvije manje građevine za svinje. Vanjske površine prostorno-funkcionalne cjeline nisu posebno oblikovane i imaju utilitarni karakter. Na rubu tog prostora smješten je stambeni niz izgrađen 1950-ih godina.

VRT I VOĆNJAK je prostorno-funkcionalna cjelina smještena između perivoja i park-šume. Od šume je odvojena potokom, dok je rubni dio prema perivoju zarastao visokim nasadima što je zapravo ostatak šume. Zapadni dio dvorske cjeline zauzima površina vrta podijeljena u 16 polja trapeznog oblika s dijagonalnim rasterom staza. Istočni dio cjeline je voćnjak. Na rubu vrta smještena je vrtna kuća sa staklenikom.

Kontaktni prostori, odnosno predio C (3. stupanj) zaštite koji okružuju sklop s južne i zapadne strane u obliku recentne izgradnje uz Ulicu bana Jelačića, a sa istočne strane kao otvoreni pejzažni prostor povezuju sklop sa širim prostorom. Kontaktne prostori imaju značenje vizualnih doživljaja i stvaranja vizura prema dvorcu, odnosno vizualnog povezivanja unutrašnjih prostora sklopa s okruženjem.

KONZERVATORSKE SMJERNICE ZA BUDUĆU NAMJENU DVORCA

Povijesni graditeljsko-krajobrazni sklop Novih Dvora nosi u sebi niz vrijednosti koje danas nisu afirmirane, niti se koriste u skladu s njihovim obilježjima i potencijalima. Povijesni razvoj Novih Dvora obilježen je razdobljima specifičnog načina korištenja

prostora koje imaju različite kulturno-povijesne vrijednosti, stoga je pri obnovi potrebno uvažavati sva povijesna razdoblja, a prezentirati najkvalitetnije razdoblje dvorca s perivojem. Povijesnom sklopu Novih Dvora pripada i njegovo šire okruženje – dio doline rijeke Krapine, pa je važno i u budućnosti uspostaviti oblikovnu i funkcionalnu povezanost s kontaktnim prostorima.

Obnovom povijesnoga prostora mogu se istaknuti njegove značajke, ali ih se može uništiti i preoblikovati. Stoga se pri prenamjeni i obnovi ovoga sklopa treba držati sljedećih načela:

- očuvati i unaprijediti sve prepoznate vrijednosti, osobitosti i specifičnosti prostora,
- obnoviti povijesne vrijednosti bez njihova uništavanja ili preoblikovanja,
- prezentirati najcjelovitiju fazu razvoja dvorca i perivoja, te svih ostalih vrijednih građevina,
- sadržajna i funkcionalna obnova povijesnoga sklopa, koja će afirmirati njegove vrijednosti,
- oblikovno i funkcionalno pripajanje kontaktnih prostora povijesnom sklopu,
- visoko kvalitetnim arhitektonskim rješenjima definirati nove elemente, jednostavnih, jasnih i prihvatljivih međudnosa.

Potencijal dvorca kao središnje reprezentativne građevine povijesnoga sklopa omogućuje suvremenu prezentaciju kulture i povijesnog naslijeđa. Odabir buduće namjene dvorca ovisi ne samo o njegovoj arhitektonskoj i povijesno umjetničkoj valorizaciji, već je to i memorijalno naslijeđe, vezano uz povijesno značenje bana Josipa Jelačića. Osnovni stav jest da dvorac mora imati javnu namjenu i da mora biti dostupan javnosti.

U dvorcu nije moguće uvođenje sadržaja čiji tehnološki i funkcionalni procesi zahtijevaju značajnije intervencije u izvornoj građevnoj strukturi, odnosno koji zahtijevaju unosenje novih elemenata i infrastrukture, što bi moglo razoriti stare strukture. Prihvatljivi su prostori za gradsku dvoranu, te različite kulturne sadržaje, male knjižare, prodajne prostore umjetnina i slično.

Najstarije i arhitektonski najvrjednije gospodarske građevine uz aleju također omogućuju prezentaciju kulture i povijesnog naslijeđa. U njima je moguće smjestiti sadržaje u funkciji grada – svjetovnih manifestacija suvremenog karaktera: umjetnost, skupova, zabave, igara, obrazovanja i radionica.

Kulturno-povijesno značenje dvorca i ograničenja u prenamjeni dvorca koja proizlaze iz razloga memorijalne vezanosti uz osobu bana Jelačića, sužavaju raspon isplativih odnosno komercijalnih sadržaja. Za komercijalne i ekonomsko isplative sadržaje čitavoga graditeljskog sklopa mogući su prostori manje arhitektonske i ambijentalne vrijednosti, u okviru gospodarske graditeljske cjeline.

Gospodarski sklop čini prostornu kompoziciju pomoćnih gospodarskih građevina ustrojenih oko gospodarskog dvorišta – prostora za više namjena. Prostorni sklop čini pet gospodarskih građevina, u kojima je moguć smještaj sadržaja prihvatnog karaktera te izgradnja parkirališnih površina.

Nekadašnji vrt i voćnjak, na čijem se rubu nalazi vrtlarska kućica, prostorna je cjelina smještena na proplanku između dvorca s perivojem i park-šume Hrastina. Njezino najvažnije prostorno obilježje jest cezura koju čini između dva prostora šumskog karaktera te omogućavanje vizura koje se pružaju prema Zagrebačkoj gori. U ovom prostoru mogu se smjestiti sadržaji koji će očuvati vrijedne prostorne značajke, te istodobno osigurati i njegovo aktivno korištenje, kao što je već uređeno golf vježbalište.

KATASTARSKA KARTA, 1862.

JUŽNO PROČELJE DVORCA, 1991.

Park šuma Hrastina čini prostornu cjelinu Novih Dvora posebnog memorijalnog značaja – u njoj se nalazi grobnica obitelji Jelačić. Reprezentativno korištenje park-šume omogućuje sustav perivojnih putova koji su povezani s dvorcem i perivojem preko vrta-voćnjaka. Park-šuma omogućuje korištenje prostora za ceremonije – uz grobnicu, ali i šetnje, vožnju kočijama i boravak u prirodi.

Dolina rijeke Krapine, kao dio povijesnog krajolika prostornoga sklopa Novih Dvora, treba biti i u budućem uređenju prostora shvaćena kao prirodni krajolik. Planiranom izgradnjom golf igrališta treba se omogućiti restitucija krajolika, onakvoga kakav je bio u doba njegova najvrjednijeg razdoblja – vodotok, nepravilne i meko vođene linije potoka, te dolina prošarana šumarcima.

PROF.DR.SC. IVO MAROEVIĆ

ODRŽIVA NAMJENA DVORACA, KURIJA I LJETNIKOVACA U ODNOSU NA PREPOZNAVANJE I ZAŠTITU NJIHOVIH SPOMENIČKIH SVOJSTAVA

SUSTAINABLE USE OF CASTLES, CURIAE AND VILLAS RELATED TO RECOGNITION AND PROTECTION OF THEIR MONUMENT PROPERTIES

Primjerena namjena dvoraca, kurija i ljetnikovaca temeljni je uvjet njihova uključivanja u suvremeni život. Održiva namjena oblik je primjerene namjene po kojoj navedene građevine mogu zadržati svoja bitna i neponovljiva obilježja kulturnog dobra, a da istodobno mogu funkcionirati u skladu s novim potrebama. To znači da namjena može biti istovrsna izvornoj tj. stambena, ali i usmjerena prema kulturnim, zdravstvenim, turističkim ili drugim sadržajima.

Metoda ostvarivanja održive namjene kreće od prepoznavanja i identificiranja spomeničkih svojstava pojedine građevine toga tipa, preko određivanja potencijalnih promjena na građevini za realizaciju mogućeg sadržaja, do ispitivanja njezine podobnosti za ostvarivanje predvidivih sadržaja, uz usporedno striktno poštivanje utvrđenih spomeničkih svojstava. Rezultanta je ograničeni raspon sadržaja ili ograničavanje predvidivih sadržaja na dopustivu mjeru.

Projektnim zadatkom valja uskladiti sadržaj koji se planira unijeti u dotičnu građevinu s njezinim spomeničkim svojstvima, a nakon toga verificiranom projektnom dokumentacijom, kontroliranom kvalitetnom izvedbom i primjerenim korištenjem i održavanjem zgrade osigurati njezinu održivu namjenu.

The key to integrating manors, curiae and summer houses into the contemporary life is to put them to an appropriate use. Appropriate use of these historic buildings is a fundamental prerequisite for their inclusion. Sustainable use enables these buildings to be re-used in the way that they retain the form and features important in defining their historic character and at the same time meet new use demands. What this means is that they can retain their original residential purpose or take on new uses - cultural, health, tourism or others.

Sustainable use begins with the identification of the building's historic features, defining of potential alterations as required by the future use and appraisal of the building's suitability for the proposed use, all the time strictly respecting the building's historic features. The result is a limited range of new uses, that is, future uses are limited to an acceptable range.

New work or elements have to be compatible with the historic features of the building, whereas the role of the verified project documentation, quality restoration works and an appropriate use and maintenance is to ensure sustainable use of the building.

KLJUČNE RIJEČI:

- ODRŽIVI RAZVITAK
- DVORCI
- KURIJE
- LJETNIKOVCI
- ARHITEKTONSKO PROJEKTIRANJE

KEY WORDS:

- SUSTAINABLE DEVELOPMENT
- MANORS
- CURIAE
- SUMMER HOUSES
- ARCHITECTURAL DESIGN

Prof.dr.sc. IVO MAROEVIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 5, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)1 6002 319
Fax + 385 (0)1 615 6879
E-mail: ivomaroevic@yahoo.com

Dvorci, kurije i ljetnikovci specifična su vrsta kulturne baštine, kako u odnosu na svoju namjenu, tako i na okolinu u kojoj su nastajali i u kojoj i danas žive, iako u znatno izmijenjenim uvjetima. Nastajali su prvenstveno izvan urbanih središta, smješteni u krajoliku, često vezani uz vodu jezera ili rijeka. Imali su izrazito stambenu funkciju, sa svim gospodarskim sadržajima koji su omogućavali život, vezan uz poljodjelsko okruženje.

Dvorci su u sjevernoj Hrvatskoj nastajali u kasnoj renesansi i baroku, kao mjesta obitavanja plemićkoga staleža. Nalazili su se u slikovitim krajolicima, no ne na teško dostupnim mjestima. U njima se jednim dijelom nastavljala tradicija utvrđenih srednjovjekovnih plemićkih gradova, ali s puno manje naglašenom, često i zanemarenom obrambenom ulogom, u odnosu na njihove srednjovjekovne pretke. Obrana se tijekom 16. stoljeća počela usmjeravati na sustave obrane čitavih područja, pa su se pojavile tvrđave ojačane bastionima, složenih tlocrta, koje su mogle osiguravati obranu od sve dominantnije prijetnje artiljerije, dok su dvorci preuzeli ulogu života na ladanju. Uz njih su se istovremeno razvijali parkovi i perivoji, postupno mijenjajući karakter plemićkog života. To ne znači da neki od dvoraca nisu i dalje zadržali položaje srednjovjekovnih plemićkih gradova, prvenstveno oni, koji su bili na dostupnim brežuljcima, niskim brdima ili u nizinama. Primjeri Trakošćana ili Velikog Tabora, tek su neki od, do danas očuvanih primjeraka, na kojima su uočljive navedene promjene. Raspoređeni diljem čitavog područja Hrvatske i Slavonije – prvenstveno između Kupe i Save, s jedne strane, te Drave, Dunava i Mure, s druge strane – oni su postali značajna prostorna oznaka razdoblja baroka, klasicizma i historizma, na područjima uz južnu granicu negdašnje Austrijske monarhije.

Kurije su bile građevine sličnog ladanjskog tipa, ali vezane uz niže plemstvo i nižu crkvenu hijerarhiju, kanonike i župnike. One su bile manjih dimenzija, znatno skromnijeg oblikovanja, sa skromnim naznakama vrtno arhitekture. I one su bile opskrbljene gospodarskim sadržajima, kako bi se i u njima mogao odvijati život, u okvirima poljodjelskog okruženja. S druge strane, kurije su se javljale i u poluurbanim i urbanim središtima, kao oblik stanovanja, koji je bio na nižoj razini od onoga u palačama i dvorovima. Palače i dvorovi postajali su dio urbanih cjelina, u doba, kada se dio života plemstva odvijao u gradovima, a dio u dvorcima i kurijama. Taj dvojak oblik života plemstva u Hrvatskoj postaje sve dominantniji u 18. i 19. stoljeću, pri čemu se sve više smanjuju razlike između bogatoga građanstva i plemstva.

Ljetnikovci su kategorija stanovanja za odmor. Iako na hrvatskom Jadranu, sve tamo od kasne gotike, ljetnikovci imaju karakter dvoraca, a njihovi su stanovnici istodobno i plemići i građani – u sjevernoj se Hrvatskoj fenomen ljetnikovca ozbiljnije pojavljuje tek u 18. stoljeću, da bi održao kontinuitet u 19. i 20. stoljeću. Ljetnikovac ne nosi u sebi tipične osobine feudalizma, već je primjeren imućnijim građanima, koji će dio ljetnih vrućina provesti u prirodnom ambijentu, izvan tipičnog urbanog konteksta.

Ovaj je uvod – iako sažet i samim tim vrlo sumaran i bez analitičkog pristupa koji složena struktura navedenih sadržaja nužno traži – bio potreban da se ukaže kako je stambena namjena posebnih oznaka zajednički nazivnik, koji povezuje sva tri navedena sadržaja. Ta je namjena izrazito snažno prisutna, kako u strukturi građevina, bez obzira na njihovu veličinu, tako i u njihovoj organizaciji prostora, oblikovanju i detaljima.

Dvorci su u pravilu žbukane, opekom zidane građevine, reprezentativnih pročelja, koja odražavaju doba nastanka ili pak ukazuju na najznakovitije prenamjene. Imaju uglavnom visoka krovišta, tipičnu organizaciju prostora, sa središnjim naglašenim ulaznim prostorima i dvoranama na katovima, domišljeni odnos glavnog i ostalih pročelja, karakteristične jednostavne ili višekrilne tlocrte. Ponegdje se javljaju klesani kameni elementi na pročeljima, dok ponegdje kolorit pokazuje mogućnosti iluzionistički slikanih pročelja. Unutrašnjost je u pravilu reprezentativna, s često oslikanim i štukaturama dekoriranim središnjim prostorima, s reprezentativnim stubištima, galerijama i salonima, pećima i drugom infrastrukturom, primjerenom dobu nastanka. Gospodarske su zgrade skromnijih oblikovnih značajki, ali takvih sadržaja da omogućuju djelatnost i pohranu svih relevantnih poljodjelskih proizvoda. Vršilnice, sjenici, vinski i drugi podrumi, žitnice – tek su dio onoga što se može naći uz tipične plemićke dvorce.

Kurije nisu uvijek zidane građevine. Među njima se može naći dosta njih, izgrađenih od drva, posebnih konstruktivnih značajki. Zidane teže izgledu dvoraca u malom, dok se drvene pojavljuju u dva tipična oblika. Jedan zadržava drvo kao materijal, vidljiv na pročelju, poput mnogih turopoljskih kurija, dok se u drugih drvo prekriva blatom ili žbukom, da bi se postigao dojam zidane građevine. Krovovi od šindre tijekom vremena su preuzeli crijep, dok gotovo da i nema onih koje bi bile prekrivene slamom. Organizacija prostora na skromniji način slijedi onu dvorca, s time da su reprezentativni prostori na katu, dok se i na stubištima pokušava ostvariti stanovita razina otmjenosti. Unatoč tome, skromnost im je temeljna vrlina.

Ljetnikovci su negdje između. Oni pokušavaju na ležerniji način zadovoljiti temeljnu odmorishnu funkciju. Manjeg su formata, a nalazimo ih zidane i izrađene od drva. Oblikovanje zadržava stilske značajke vremena u kojem su nastali.

Protok vremena najviše je naškodio dvorcima, unatoč njihovoj dominantnoj kvaliteti izgradnje i kulturnog značenja u prostoru. Društvena previranja, prvenstveno ona u 20. stoljeću, izrazito su utjecala na promjenu namjene dvoraca i samim tim često na gubitak njihovih vrijednosti. Studija Konzervatorskog zavoda u Zagrebu iz ranih 1970-ih godina o sudbini dvoraca sjeverozapadne Hrvatske ukazala je na temeljni problem njihova održanja, a to je primjerena namjena. S obzirom da je socijalizam ukinuo privatno vlasništvo nad tom vrstom imovine, sadržaji negdašnjih dvoraca kretali su se u rasponu od socijalnih ustanova za zbrinjavanje djece, adolescenata ili pak onih s problemima u ponašanju, do domova za bolesne, stare i nemoćne osobe, na jednoj strani, preko rijetkih upravnih, kulturnih ili zdravstvenih ustanova na drugoj strani, sve do prostora za uzgoj peradi ili uskladištenje poljodjelskih ili drugih proizvoda. Parkovi su, osim u rijetkim situacijama, u pravilu zapušteni, s brigom koja se nanovo javlja tek 80-ih godina prošlog stoljeća. Stanje dvoraca time je u mnogo slučajeva dovedeno do granice održivosti. Dobar dio elemenata koji su označavali njihove vrijednosti ubrzano je propadao, a adaptacije, kojih je bilo dosta, išle su uglavnom prema zadovoljavanju novih namjena, a ne prema revitalizaciji. To ne znači da nije bilo i pozitivnih primjera, poput dvorca Oršić u Gornjoj Stubici, u koji je smješten Mu-

zej seljačkih buna, ili dvorca Miljana, koji je 1980-ih godina uredio Dr. Franjo Kajfež za svoje laboratorije i stanovanje. Bile su to iznimke, koje su potvrđivale pravilo. Kurijske su se lakše nosile sa socijalnim previranjima, jer su svojim dimenzijama mogle zadovoljiti uvjete stanovanja i korištenja, koje je uveo socijalistički poredak. Problem je bio njihovo održavanje, jer su mogućnosti njihovih vlasnika i korisnika bile razmjerno male, a svijest o njihovoj vrijednosti kao kulturne baštine nedovoljno razvijena. Ljetnikovci su u pravilu proživljavali sudbinu kurija, iako su se kasnije, kad je nastalo vrijeme vikend kuća, mogli koristiti za tu namjenu. Temeljni je problem bilo održavanje onih značajki po kojima su svi ti oblici povijesne memorije u prostoru odražavali svoje doba i prenosili poruke vremena u kojem su nastali; drugim riječima, njihovo očuvanje kao sastavnica kulturne baštine.

KONCEPT ODRŽIVOG RAZVITKA KULTURNE BAŠTINE

Koncept održivog razvitka u zaštiti kulturne baštine (Maroević, 2000:245-6) različit je od onoga u zaštiti prirodne baštine i ekoloških resursa, iako se mnogi njihovi konceptualni pravci mogu gotovo poistovjetiti. Dobra kulturne baštine su ograničena i izložena propadanju. Njihova posebnost jest u tome što su oni neobnovljivi, ili pak obnovljivi ali tada na nižoj razini kulturne i emotivne vrijednosti. U održivom razvitku u prirodnom svijetu važi pravilo da je kod obnovljivih prirodnih izvora uvjet održivosti da njihova uporaba ne smije biti veća od stupnja obnavljanja, dok se neobnovljivi izvori postupno zamjenjuju obnovljivima (Kirn, 2000:151). Taj je model nemoguće preslikati na održivost kulturne baštine.

Održivost se kulturne baštine ima promatrati na razini već iznesene tvrdnje, da „održivi razvoj jednostavno znači da je sposoban očuvati samog sebe neograničeno dugo, da ne ruši i ne ugrožava uvjete svoje trajne reprodukcije” (Kirn, 2000:149). To znači da čovjek treba koristiti kulturnu baštinu u cilju svoje duhovne reprodukcije, metaforički rečeno imati otvorenu mogućnost piti na nepresušnim izvorima memorije, na način da mu ona diktira uvjete kojima će očuvati samu sebe od pretjerane uporabe, kako ne bi ugrozila uvjete svoje trajne reprodukcije za buduće naraštaje. Modeli medijske eksploatacije kulturne baštine, svijet virtualne realnosti i niz drugih suvremenih dostignuća mogu se koristiti kao nadomjestak neobnovljivosti izvornih materijalnih struktura baštine. Virtualni svijet prošlosti ili baštine na svoj način sprječava „lomljenje prirode” ili remodeliranje baštine prema sveudilj novim ljudskim mjerilima učinkovitosti, konkurentnosti, ambicija, želja, svemogućih potreba (prema Kirn, 2000:159).

Elementi održivog razvitka kulturne baštine prisutni su dakle u ljudskoj brizi za kulturnu baštinu i u organiziranim službama koje se za nju brinu. Međutim, suvremeni razvitak čovječanstva, procesi globalizacije i ujednačavanja kriterija, postupno svoje valorizaciju kulturne baštine na nižu razinu od one koja je potrebna za njezino pravo očuvanje. Stoga bi koncept održivog razvitka kulturne baštine, usmjeren prema amortiziranju jakih poticaja njezina „lomljenja” na prihvatljive segmente, trebao obuhvatiti sve elemente društvene brige za naslijeđene vrijednosti koje su očuvane u materijalnim strukturama i koje su izložene starenju i propadanju poput sviju stvari. Pokušajmo domisliti razvitak koji bi koristio kulturnu baštinu u pravcu povećavanja moguće dobrobiti za ljude ali na razini memorije koja će sveudilj biti integrirana sa sadašnjošću. Istodobno pokušajmo amortizirati sve negativne posljedice njezina aktualiziranja u sadašnjosti. Smanjimo njezino fizičko trošenje skriveno neprekidnim nastojanjima da joj „make up” sadašnjosti prekrije bore prošlosti. Vratimo natrag lje-

potu starosti, njegujući je sukladno njezinoj dobi. U tome je sva tajna održivog razvitka kulturne baštine (Maroević, 2000:245-6).

ODRŽIVA NAMJENA KULTURNE BAŠTINE NA PRIMJERU DVORACA, KURIJA I LJETNIKOVACA

Primjerena namjena dvoraca, kurija i ljetnikovaca temeljni je uvjet njihova uključivanja u suvremeni život, ako želimo očuvati i neprekinuto aktualizirati vrijednosti koje su u njima pohranjene, kao vrijednosti kulturne baštine u prostoru. No, taj termin nije suviše precizan, niti ga je moguće globalno odrediti za taj dio kulturne baštine kojoj navedena grupacija nepokretne baštine pripada. On tek daje ograničenje, kojim iz promišljanja moguće namjene valja isključiti one sadržaje koji su očito nepodesni za pojedine građevine toga tipa, ili pak za parkovno i perivojno okruženje, koje se uz njih veže. Primjereno, znači ono, koje ne ugrožava i ne remeti spoznate vrijednosti, već im pridonosi, kako bi što bolje mogle doći do izražaja.

Održiva namjena oblik je primjerene namjene prema kojoj navedene građevine mogu zadržati svoja bitna i neponovljiva obilježja kulturnog dobra, a da istodobno mogu funkcionirati u skladu s novim potrebama. To znači da se namjenom može zadržati izvorna stambena namjena, ali i da se nova namjena može usmjeriti prema upravnim, kulturnim, zdravstvenim, socijalnim, turističkim ili drugim sadržajima. Jedini je uvjet, da prilagođavanje postojećih struktura novim namjenama ili pak osuvremenjivanje izvorne namjene, ne dovede do ugrožavanja mogućnosti trajne reprodukcije njihovih neponovljivih vrijednosti. Kad kažem reprodukcije, mislim na sveudilj novo aktualiziranje očuvanih vrijednosti u svakoj novoj sadašnjosti. Pri tome je komponenta vremena neprekinuta varijabla u odnosu na komponentu prostora, pa čak i onu društva.

Sam pristup, dakle nalaže, da se identificiraju krajobrazne, prostorne, strukturne, sadržajne i oblikovne vrijednosti svake pojedine građevine o čijoj se namjeni odlučuje, da se nakon toga vrijednosti svrstaju prema kategorijama njihova individualnog doprinosa i utjecaja koji čine združene s drugim vrijednostima, da bi se mogao odrediti stupanj predvidive moguće intervencije u cjelinu građevine i u njezine pojedine segmente. Navedena rang lista vrijednosti ima poslužiti za ocjenu podobnosti, odnosno stupnja dopustivosti unošenja elemenata nove namjene u zatečenu strukturu građevine ili njezinog okoliša. Individualizirani pristup zahtijeva da se granica između nužnosti očuvanja i dopustivosti promjena, u odnosu na rang listu utvrđenih vrijednosti, utvrdi za svaku pojedinu građevinu i da se njezina opravdanost argumentira u svakom vremenskom terminu predvidive intervencije. Kad se spominje termin intervencija, tada se on odnosi na čitav raspon, od cjelovite, sveobuhvatne intervencije, do one kojom se intervenira u neki od sastavnih elemenata građevine ili njezine okoline.

Zašto je skupina dvoraca, kurija i ljetnikovaca toliko podložna promjeni ili unaprjeđivanju namjene? Odgovor nije složen, stoga što je primarno stambena namjena vrlo podložna promjenama. Na jednoj su se strani izmijenili društveni uvjeti stanovanja, pa je društveno raslojavanje neusporedivo izmijenilo dimenziju društvene potrebe za stanovanjem određene vrste, dok su se na drugoj strani bitno poboljšali uvjeti stanovanja i tehnološka infrastrukturna rješenja, bez kojih je nezamislivo stanovanje u trećem tisućljeću. Sustavi grijanja i klimatizacije, vodovoda i kanalizacije, svladavanja prostornih barijera i komunikacije stavili su sijaset zahtjeva, kojima valja udovoljiti da bi načini stanovanja bili primjereni vremenu. Zahtjevi te vrste često nadilaze mogućnosti povijesnih građevina, da im udovolje i da istovremeno očuvaju vlastiti ka-

rakter i neponovljive vrijednosti koje su se u njima očuvale. Slični, iako ne toliko složeni zahtjevi, stavljaju se i pred povijesne parkove i perivoje, koji čine cjelinu s većinom dvoraca i dijelom kurija i ljetnikovaca. Potrebe udovoljavanja prometnoj infrastrukturi, zahtjevima prometa u mirovanju, čuvanju i servisiranju sve većeg broja automobila raznih vrsta, traže prostor koji je teško naći u složenim i često puta strogo definiranim prostornim strukturama zemljišta, koje su nastajale protokom vremena, pri čemu su povijesni parkovi, perivoji i građevine ostajali unutar svojih gabarita, s malom mogućnošću daljeg širenja.

Sukladno tome, održiva namjena ove vrste kreće se u rasponu od iznalaženja prihvatljivih rješenja u prostornim planovima, preko odnosa građevina s njihovim povijesnim okolišem, do intervencija u strukturu i oblikovanje samih građevina, kako bi nova ili stara namjena omogućile njihovu djelotvornu revitalizaciju i istodobno očuvale sve vrijednosne resurse, sukladno utvrđenoj rang listi spomeničkih vrijednosti.

METODE OSTVARIVANJA ODRŽIVE NAMJENE DVORACA, KURIJA I LJETNIKOVACA

Metode ostvarivanja održive namjene kreću od prepoznavanja i identificiranja spomeničkih svojstava pojedine građevine toga tipa, preko određivanja raspona potencijalnih promjena na građevini za ostvarivanje mogućeg sadržaja, do ispitivanja njezine podobnosti za ostvarivanje predvidivih sadržaja, uz usporedno striktno poštivanje utvrđenih spomeničkih svojstava. Rezultanta je ograničeni raspon sadržaja ili ograničavanje predvidivih sadržaja na dopustivu mjeru.

Podimo redom. Prepoznavanje i identificiranje spomeničkih svojstava pojedine građevine dinamičan je istraživački zadatak. Ukoliko je pojedina građevina registrirana kao kulturno dobro (do nedavno kao spomenik kulture), tada je proces identificiranja njezinih vrijednosti jednim dijelom dovršen i to u postupku registriranja. U tom se procesu provode prvenstveno nedestruktivna istraživanja građevine i njezina okoliša. Utvrđuje se vrijeme i slojevitost njezina nastanka, kao i vrijednosti po kojima za služi određenu kategoriju vrijednosti. Utvrđuju se njezine prostorne osobine, organizacija prostora, oblikovne vrijednosti, stilske osobine, vrijednosti unutrašnjosti i vanjštine i njihovih međuzavisnosti. Isto se tako identificiraju autori, investitori, značajna povijesna događanja unutar i oko građevine, kao i promjene izgleda i sadržaja, ako ih je bilo moguće utvrditi. To se vrednovanje temelji na utvrđenim kategorijama vrijednosti i metodologijom, koja je znana u konzervatorskoj teoriji i praksi.

Određivanje raspona potencijalnih promjena na građevini, za ostvarivanje mogućeg sadržaja, pojavljuje se kao nužna predradnja, u trenucima kad je stanje povijesne građevine i njezine okoline takvo, da traži znatniju intervenciju. Navedene studije predvidivih promjena nastaju kao rezultat želje ili potrebe naručitelja ili države, da intervenira na određenom dvorcu, kuriji ili ljetnikovcu u cilju njegove revitalizacije ili kvalitetnijeg očuvanja. Poticaj dolazi u trenutku, kad je stanje povijesne građevine zabrinjavajuće, kad održavanje zakazuje i kad korisnici više nisu u stanju zadovoljavati svoje potrebe unutar postojećih okvira. Prethodno spomenuta studija ili niz studija olakšavaju donošenje odluke, jer se jasno profiliraju rasponi mogućih promjena za ostvarivanje predvidivih sadržaja. Unaprjeđivanje stambene namjene pokazat će domete novih potreba u stanovanju, u odnosu na stupanj promjena, koje je potrebno učiniti da bi se nove potrebe zadovoljile. Rasponi mogu biti jako široki. Druge pak namjene, od onih upravnih, socijalnih ili zdravstvenih na jednoj strani, a prosvjetnih, kulturnih ili turističkih na drugoj strani, tražit će preciziranje raspona potrebitih promjena na svim razinama povijesne građevine i njezine okoline. Spomenimo tek ra-

spored i nove funkcije pojedinih prostorija, prestrukturiranje organizacije prostora sukladno novim potrebama, vjerojatno preuređenje podrumskih i potkrovnih prostorija, nove infrastrukturne potrebe, od grijanja i sanitarija, preko klime i kontroliranog dovoda zraka, do dizala, potrebe za prihvatom i parkiranjem vozila, unošenje ugostiteljskih i drugih sadržaja za potrebe korisnika i posjetitelja. Svaka od promjena nužno će imati predvidive raspone i jasno precizirane efekte na izgled i doživljaj dvorca, kurije ili ljetnikovca. Ti će rasponi pokazati do koje su mjere ugrožena spomenička svojstva građevine ili njezine okoline, koja su identificirana u prethodnim studijama, i gdje je granica intervencija koje je moguće tolerirati.

Ispitivanje podobnosti dvorca, kurije ili ljetnikovca za ostvarivanje predvidivih novih sadržaja ili unaprjeđivanje onih postojećih stambenih, iduća je etapa u metodologiji ostvarivanja njihove održive namjene. Tu se na jednoj strani nalaze rezultati utvrđivanja spomeničkih svojstava i vrijednosti predmetnih građevina, a na drugoj rasponi mogućih sadržaja, s precizno utvrđenom analitikom posljedica koje te promjene mogu uzrokovati na povijesnoj građevini. Interdisciplinarna analiza međuzavisnosti i međuučejaca navedenih studija dat će moguće i dozvoljive raspone sadržaja, uz tolerirajući stupanj mogućih promjena. Podobnost dvorca, kurije ili ljetnikovca za novu ili korekciju izvorne namjene pokazat će se u rasponima, koje će odrediti suglasna dopustivost umanjivanja ili eliminiranja niže rangiranih utvrđenih spomeničkih svojstava dotične građevine. Što je dimenzija poštivanja spomeničkih svojstava građevine viša, to je stupanj promjena niži. Te su veličine, dakle, obrnuto proporcionalne. S malo truda, to bi se dalo precizno matematički izraziti.

Rezultanta kvalitetne primjene metoda ostvarivanja održive namjene dvorca, kurija i ljetnikovca bit će ograničeni raspon dopustivih sadržaja ili ograničavanje mogućih sadržaja na dopustivu mjeru. Time će se otvoriti različiti rasponi mogućih intervencija na korpusu kulturnih dobara ove vrste u pojedinoj regiji. Dimenziju poštivanja spomeničkih svojstava pojedine građevine određivat će s jedne strane nadležni konzervatorski odjeli, a s druge regionalna i državna opredijeljenost da se kulturna baština, koju čine dvorci, kurije i ljetnikovci, kvalitetno revitalizira. Kvalitetan kompromis, koji će uzvati očuvane i potencijalno iskoristive vrijednosti na jednoj strani, a potrebu sredine i sprječavanje propadanja kulturne baštine s druge strane, mora dati rezultat. Važno je samo da predvidivost rezultata bude što preciznija.

PROJEKTI ZADATAK KAO OBLIK UVJETOVANJA ODRŽIVE NAMJENE DVORACA, KURIJA I LJETNIKOVACA

Ukoliko se koristimo metodama utvrđivanja održive namjene dvorca, kurija i ljetnikovca u Hrvatskoj, tada će posljednja etapa, koja će prethoditi projektiranju i ostvarivanju održive namjene, biti izrada projektnog zadatka za namjenu, koja je u prethodnim studijama pokazala da može zadovoljiti sva ograničenja i poštivati sve utvrđene parametre zaštite kulturne baštine. Projektni zadatak trebao bi sadržavati ulazne parametre, koji proizlaze iz ranije izvedenih pripremnih studija. On bi trebao obvezivati projektanta na zadovoljavanje svih ograničenja, s time da mu se ostavlja puna sloboda u onim elementima projektiranja i oblikovanja koji nisu limitirani. Projektni je zadatak, stoga, konačni rezultat dugotrajnog i zahtjevnog procesa za određivanje održive namjene u procesima revitalizacije nepokretne kulturne baštine.

Specifičnost pak projektnog zadatka leži u činjenici, da on predstavlja izbor mogućega, unutar definiranog raspona dopustivih sadržaja. On uvažava posebne potrebe naručitelja, odnosno potencijalnog novog korisnika prostora i stavlja ih u relaciju

prema dopustivim intervencijama, čiji je raspon određen dometima vrijednosti povijesne građevine koje je potrebno poštivati. Iako su rasponi ponekad mali, oni ipak pokazuju da će se različiti sadržaji moći ostvarivati na različite načine, s time da će se vrijednost građevine, u čiju se strukturu intervenira, sačuvati u granicama prepoznatljivosti.

Iako je projektni zadatak sažetak i rezultanta dugotrajnog prethodnog procesa, za koji nije nužno da ga se obavlja istovremeno, odnosno neposredno prije određivanja projektnog zadatka, povoljnije bi bilo utvrditi vremenske raspone unutar kojih bi se revidirali ili nanovo verificirali ulazni parametri, koji se odnose na očuvanje vrijednosti povijesne građevine, da bi se s većom sigurnosti osigurala primjerena intervencija. Taj postupak aktualiziranja ograničavajućih ulaznih parametara, osigurao bi uključivanje novih saznanja u procese određivanja održive namjene, s time da bi nova saznanja uvažavala nove elemente interpretacije, vrjednovanja i korištenja elemenata i cjeline povijesne građevine u procesima revitalizacije.

Na temelju definiranog i prihvaćenog (što znači odobrenog) projektnog zadatka postupak projektiranja bio bi znatno jednostavniji, a stupanj neodgovarajućih intervencija i obezvrjeđivanja povijesne građevine sveo bi se na minimum. Na primjerima dvoraca, kurija i ljetnikovaca, moglo bi se na taj način osigurati njihovo kvalitetno korištenje, uz široke mogućnosti pokazivanja, tumačenja i doživljavanja njihovih nepovoljivih spomeničkih značajki.

ZAKLJUČAK

Održivi razvitak nepokretne kulturne baštine moguć je i dostižan cilj. U tom dijelu kulturne baštine primjerena namjena je temeljni okvir novog života, koji se ciklički vraća u povijesne prostore. Održiva namjena studijski je pak odabir mogućih namjena koje pridonose boljem očuvanju, razumijevanju i doživljavanju povijesnih građevina i istodobno omogućavaju realne procese revitalizacije, koji su nužni u procesima zaštite i očuvanja nepokretne kulturne baštine. Dvorci, kurije i ljetnikovci posebna su vrsta nepokretnoga kulturnog naslijeđa u kojima je izvorna stambena namjena podvrgnuta cikličkim promjenama, koje uzrokuju potrebe za poboljšavanjem uvjeta stanovanja ili pak promjene namjene, s obzirom na promjene interesa, statusa i materijalnih mogućnosti onih društvenih slojeva koji su ih koristili od doba njihova nastanka. Stoga primjena postupne i dobro razrađene metodologije određivanja održive namjene osigurava razmjerno mali postotak mogućih pogrešaka i smanjuje napetosti između vlasnika, potencijalnih korisnika i državnih stručnih tijela koja brinu o zaštiti i očuvanju kulturne baštine.

LITERATURA

1. KIRN, A. (2000.) *Održivi razvoj i environmentalističke vrijednosti*, Socijalna ekologija, 9(3): 149-162.
2. MAROEVIĆ, I. (2001.) *Koncept održivog razvoja u zaštiti kulturne baštine*, Socijalna ekologija, 10(4): 235-246.

Primjeri prenamjene dvoraca
– iskustva, problemi,
mogućnosti i planovi

Exemplary cases of re-use
– experiences, problems,
possibilities and plans

Moderatori:

**Dr.sc. Bojana Bojanić Obad Šćitaroci
Zlatko Karač**

IVANA PEŠKAN

DVORCI VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

— SUVREMENA NAMJENA I PRILAGODBA SUVREMENIM ZAHTJEVIMA

MANORS OF THE VARAŽDIN COUNTY

— CONTEMPORARY USE AND ADJUSTMENT TO CONTEMPORARY DEMANDS

Dvorci i kurije kao povijesne graditeljske cjeline polako izlaze iz sjene zaborava i jedan za drugim započinju novo poglavlje u svojoj povijesti revitalizacijom, obnovom, ali i prenamjenom. S obzirom na veliki broj dvoraca u Varaždinskoj županiji, koji se nalaze u različitim stanjima očuvanosti, prilikom pokretanja pitanja njihove obnove otvorila se široka paleta pitanja o mogućnostima njihove prenamjene.

Na dvorcu Bela I u tijeku su konzervatorska istraživanja koja će iznijeti nove podatke o fazama razvoja dvorca te izrada projektne dokumentacije za obnovu dvorca i njegovu prilagodbu suvremenom načinu života.

Na dvorcu Bela II u tijeku je izvođenje nužnih radova sanacije i izrada projekta obnove i prezentacije s prenamjenom dvorca u luksuzni hotel.

Gospodarske građevine oko dvorca Martijanec gotovo su obnovljene i dolazi trenutak da konzervatorsko-restauratorski radovi obuhvate i sam dvorac. Dok će gospodarske zgrade dobiti javnu namjenu, za dvorac je predviđeno zadržavanje stambene namjene.

Neki dvorci na našem području imaju riješenu namjenu koja omogućuje njihovo konstantno održavanje. Za dva velika sklopa to je već duže vrijeme muzejska namjena – dvorac Trakošćan i dvorac Stari grad u Varaždinu.

Određeni broj dvoraca u Varaždinskoj županiji trenutno je bez korisnika i namjene. Posljedica takve situacije jest neredovito održavanje i sve veće propadanje dvoraca i njihova okoliša. Trenutno su među najugroženijima dvorac Opeka s perivojem-arboretumom te dvorac Križovljangrad.

Konzervatorska služba sudjeluje u obnovi dvoraca definirajući smjernice obnove te očuvanja elemenata koji definiraju povijesne sklopove dvoraca i njihova okoliša te ih čine dijelom kulturnoga naslijeđa Hrvatske.

Manors and curiae as historic building heritage which are gradually emerging from oblivion and through revitalization, reconstruction and reuse, one by one, are unfolding a new chapter in life. Since there is a large number of manors on the territory of the Varaždin County and in different state of preservation, their reconstruction opened a wide array of questions about reuse possibilities.

Current projects related to manor Bela I include on-site research, the aim of which is to gain new insights into the phases of its development, and elaboration of project documentation for the reconstruction and adaptation of the manor to the modern way of living.

Current projects related to manor Bela II include urgent rehabilitation works and elaboration of the reconstruction and presentation project, the aim of which is to convert the manor into a luxury hotel.

Farm buildings adjacent to manor Martijanec have been almost completely reconstructed and now the time has come for conservation-restoration works. Whereas farm buildings are designated for the public use, the manor will retain its residential purpose.

Several manors from this region solved the problem of regular maintenance once they were put to a permanent use. Among them are two large complexes – castle Trakošćan and Old Town Varaždin – which have been homes to museums for some time now.

A certain number of manors are currently without a use or occupants. As a consequence, manors and the surrounding landscape are not being maintained on a regular basis and are gradually falling into decay. Manor Opeka with the nearby Arboretum and manor Križovljangrad are currently among the most endangered ones.

The Conservation Department participates in the reconstruction by defining guidelines for the reconstruction and preservation of historic elements which make these manors and the surrounding landscape part of cultural heritage of Croatia.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORAC
- KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI
- PRENAMJENA GRAĐEVINA
- VLASNIK – KORISNIK

KEY WORDS:

- MANOR
- CONSERVATION-RESTORATION WORKS
- REUSE
- OWNER / USER

IVANA PEŠKAN, dipl.pov.umjet.

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine – Konzervatorski odjel u Varaždinu
Gundulićeva 2, 42 000 Varaždin, Hrvatska / Croatia
www.min-kulture.hr
Tel. +385 (0)42 210 850
Fax +385 (0)42 213 659
E-mail: zvz@uprava-bastine.htnet.hr

TRAKOŠČAN

DVORAC BELA I

Na području Varaždinske županije nalazi se dvadesetak dvoraca koji čine značajan dio kulturnog naslijeđa profanog karaktera na području županije. Neriješena vlasnička pitanja, socijalni položaj obitelji kojima su bili dodijeljeni stanovi u dvorcima, kulturno-politička klima koja je uvjetovala odnos ljudi prema dvorcima – samo su neki od razloga različitom i nesustavnom pristupu održavanju tih građevina tijekom proteklih pedesetak godina. Rezultat toga je loše građevno stanje velikog broja dvoraca i ubrzano propadanje konstruktivnih i oblikovnih elemenata građevina. Neki su dvorci ušli u kritičnu fazu jer im je građevno stanje takvo da je proces obnove potrebno započeti odmah, kao na primjer dvorac Opeka u Marčanu, dok su neki očuvani gotovo u arheološkom sloju, kao što je slučaj s dvorcem Bisag. Tijekom proteklih petnaestak godina, djelomično kao posljedica rješavanja vlasničkog statusa dvoraca, a djelomično zbog promjene društvene klime i podizanja svijesti društva o vrijednosti dvoraca kao kulturne baštine – oni jedan po jedan ulaze u proces revitalizacije i to ne samo u građevnom smislu, već i u smislu gospodarske održivosti i isplativosti. Novi vlasnici i zakupci dvoraca pokušavaju ih prenamjeniti u profitabilne građevine, koje će svoju profitabilnost vući većim dijelom iz činjenice da predstavljaju kulturno dobro i atraktivni dio kulturnoga naslijeđa Hrvatske. Bitna je činjenica da je sastavni dio dvoraca perivoj, te gospodarske i pomoćne građevine, što sve zajedno s dvorcem čini graditeljsku cjelinu i oblikuje kulturni krajolik. Smještaj dvoraca, koji se najčešće nalaze udaljeni od glavnih prometnica, pridonosi njihovoj atraktivnosti za suvremenog čovjeka, koji teži intimnosti, povratku tradicijskim vrijednostima i skladu s prirodom.

DVORCI S RIJEŠENOM NAMJENOM

Neki dvorci na području Varaždinske županije imaju riješenu namjenu koja omogućuje ili će omogućiti njihovo konstantno održavanje. Dva velika dvorska sklopa – dvorac Trakošćan i Stari grad u Varaždinu – već niz godina koriste se kao muzeji. Za još nekoliko dvoraca ta je namjena riješena u cijelosti ili djelomično u proteklih nekoliko godina te su na njima u tijeku konzervatorska istraživanja i konzervatorsko-restauratorski radovi.

DVORAC TRAKOŠČAN

Dvorac Trakošćan dobio je muzejsku namjenu još 1953. godine. Primjer je to dvorca koji je prošao dugi razvojni put. U svojoj strukturi sadrži građevne i oblikovne elemente maloga srednjovjekovnog dvorca iz 14. stoljeća, zatim renesansne i barokne elemente koje je dobivao od 16. do 18. stoljeća pa sve do neogotičkih oblika iz sredine 19. stoljeća, koji danas prevladavaju u vizurama na dvorac.

Osim dvorca, sastavni dio muzejskoga sklopa također je i dvorska kapela u perivoju posvećena sv. Ivanu, gospodarske građevine u podnožju dvorca te perivoj, veliko

umjetno jezero i park-šuma. Ta pejzažno-graditeljska cjelina nastala je sredinom 19. stoljeća, u sklopu neogotičke obnove dvorca. Svi ti elementi – smještaj dvorca na dominantnoj poziciji na vrhu brežuljka, netaknuta priroda u njegovoj okolini i atraktivna prezentacija interijera koji predstavlja autentične ambijente druge polovice 19. stoljeća – čine dvorski sklop privlačnim odredištem za brojne turiste. Trakošćan je danas jedan od najposjećenijih dvoraca, a također i jedan od najposjećenijih muzeja u Hrvatskoj. Interijer i eksterijer dvorca neprekinuto se održavaju i obnavljaju, u skladu s konzervatorskim principima, poštujući tradicijske materijale i tehnologiju da bi se što bolje očuvali izvorni povijesni elementi konstrukcije i oblikovanja.

Iako je muzejski sklop vrlo popularan i ostvaruje značajnu dobit od mnoštva posjetitelja, troškovi redovitog održavanja i gotovo neprekidnih konzervatorsko-restauratorskih radova vrlo su visoki, tako da su financirani u velikoj mjeri iz državnog proračuna.

Trakošćanski sklop predstavlja uspješnu prenamjenu luksuznog dvorca u atraktivni muzejski sadržaj. Predstavlja turističku destinaciju koja svojim značajem izlazi izvan granica Hrvatske. Vizure na dvorac predstavljaju jednu od karakterističnih slika i jedan od vizualnih simbola cijelog kontinentalnog dijela Hrvatske.

DVORAC BELA I.

U slikovitoj dolini Bednje, podno sjevernih obronaka Ivanšćice, smješteni su na vrlo maloj udaljenosti dva dvorca – Bela I. i Bela II. Na brdu u neposrednoj blizini smještene su i ruševine srednjovjekovne utvrde grada Bele, zvane Pusta Bela.

Dvorac Bela I. jest kaštel izgrađen početkom 17. stoljeća, s naglašenim obrambenim elementima. Danas je to masivna, jednokatna građevina, okružena obrambenim zidom sa četiri ugaone kule. Smještena je usred malog perivoja.

Pitanje vlasništva dvorca u cijelosti je riješeno. Novi vlasnici započeli su revitalizaciju istraživanjima na unutrašnjim i vanjskim dijelovima dvorca. Konzervatorska istraživanja, koja su u tijeku, iznijeti će nove podatke o fazama razvoja dvorca i bit će polazište za izradu projektne dokumentacije za obnovu dvorca i njegovu prilagodbu suvremenom načinu života.

Do prije nekoliko godina dvorac oduvijek koristio kao stambena građevina. Zbog skromnih materijalnih mogućnosti vlasnica dvorca nije ga mogla odgovarajuće održavati, međutim, o građevini je ipak vođena stalna briga. Ministarstvo kulture u sklopu zaštitnih radova financiralo je nužne radove koji su bili potrebni da se građevina očuva, kao što je izmjena i popravak cjelokupnog krovništva i limarije, obnova vanjskog zapadnog zida i radove na redovitom održavanju okoliša – čišćenje terena od suvišnog raslinja.

Pitanje buduće namjene dvorca još uvijek nije u cijelosti riješeno. Uz stambenu namjenu vlasnici još uvijek razmatraju mogućnosti iskoristavanja dijela dvorca u komercijalne svrhe. Izrada projektne dokumentacije tekla je dosad uz stalnu suradnju s konzervatorima.

DVORAC BELA II.

Dvorac Bela II. udaljen je od Bele I. samo nekoliko stotina metara. To je barokna, dvokatna građevina izgrađena u 18. stoljeću. Ima dvije ugaone kule na sjevernom pročelju, dok je južno pročelje rastvoreno i obogaćeno arkadama, koje su trenutno djelomično zazidanim. Istočno od dvorca smještena je velika gospodarska zgrada. Prema za-

DVORAC BELA II

DVORAC MARTIJANEC

DVORAC VELIKI BUKOVEC

misli novoga vlasnika dvorac bi se preuredio u luksuzno opremljeni hotel za što mu je, osim same zgarde dvorca, potrebno iskoristiti gospodarske građevine i okoliš dvorca.

Donedavno je dvorac bio u lošem stanju, osobito krovšte, pa mu je bila potrebna hitna obnova. Nužni radovi na obnovi krovne konstrukcije i promjene pokrova su izvedeni, kao i nužni radovi statičke i konstruktivne sanacije. Trenutno su u tijeku konzervatorsko-restauratorska istraživanja na unutrašnjim i vanjskim dijelovima dvorca i izrada projektne dokumentacije obnove i revitalizacije dvorskoga sklopa. Razmatra se mogućnost dogradnje radi potreba nove hotelske namjene. U tu svrhu rade se dodatna istraživanja na dvorcu te je imenovano stručno povjerenstvo sastavljeno od uglednih i iskusnih konzervatora. Cilj projekta morala bi biti gospodarska održivost hotela u dvorcu, ali s nenarušenim vizurama na povijesnu cjelinu i sa što kvalitetnijom prezentacijom dvorca kao kulturnog dobra.

DVORAC U DONJEM MARTIJANCU

Dvorac je smješten u malom perivoju, u samom središtu naselja Donji Martijanec i čini profano spomeničko središte naselja. Barokni dvorac, koji je pripadao plemićkoj obitelji Patačić, izgrađen je u 18. stoljeću. U 19. stoljeću novi su vlasnici, obitelj Rauch, preuredili građevinu u oblicima neoklasicizma. Dvorski se sklop sastoji od perivoja u kojem je smješten dvorac i od dvije velike gospodarske građevine.

Već nekoliko godina u tijeku su radovi na sustavnoj obnovi dvorskoga sklopa kao cjeline. Vlasnik je nakon nužnih građevinskih radova na dvorcu započeo obnovu dviju gospodarskih građevina. Jedna gospodarska zgrada planira se urediti u galerijski prostor, a druga će služiti u svrhu promocije tvrtke vlasnika dvorca. Nakon rekonstrukcije gospodarskih građevina slijedit će cjelovita obnova dvorca, koji je predviđen za stanovanje obitelji vlasnika.

DVORAC VELIKI BUKOVEC

Dvorac u Velikom Bukovcu jednokatna je građevina, izduženog tlocrta, s dva kratka bočna krila. Izgrađen je polovicom 18. stoljeća. Dvorac je vraćen bivšim vlasnicima, obitelji grofova Drašković. Danas je djelomično uređen te su u obnovljenim dijelovima poslovni i ugostiteljski prostori. Za neobnovljeno krilo dvorca još nije određena buduća namjena.

DVORCI BEZ NAMJENE I KORISNIKA

Nekoliko je velikih i vrijednih dvoraca na području Varaždinske županije bez korisnika i namjene. Posljedica toga je neredovito održavanje i sve veće propadanje građevina i neposrednog okoliša. Uzroci takvom stanju su različiti – od neriješenih vlasničkih odnosa do nepostojanja investitora zainteresiranih za dvorce i perivoje.

DVORAC OPEKA

Jedan od primjera propadanja dvorca i njegova okoliša jest dvorac Opeka s perivojem-arboretum koji ga okružuje. Dvorac iz 18. i perivoj iz 19. stoljeća čine jedinstveni povijesni graditeljski sklop. Usprkos ulaganjima koje Ministarstvo kulture provodi preko programa zaštitnih radova na kulturnim dobrima, građevina i njen okoliš svake godine sve više propadaju. Sredstvima Ministarstva kulture rješavaju se najveći pro-

DVORAC OPEKA

blemi statičke i konstruktivne sanacije ruševne građevine. Potrebno je provoditi zaštitu i od nepoznatih agresivnih posjetitelja koji dvorac sustavno uništavaju. Međutim, tek kada se utvrdi dugoročna namjena dvorca i perivoja te kada se pronade korisnik i investitor koji bi uzeo dvorac u koncesiju, moguće je započeti sustavnu rekonstrukciju i obnovu dvorca i cjelokupnog sklopa.

DVORAC MARUŠEVEC

Iako se dvorac u Maruševcu spominje već od 16. stoljeća, današnji historicistički izgled dobio je prilikom obnove u drugoj polovici 19. stoljeća.

Nakon tridesetogodišnje koncesije tijekom koje je Kršćanska adventistička zajednica u dvorcu vodila školu, dvorac je ostao bez trajne namjene i korisnika. Građevina je u razmjerno dobrom stanju, okružena je velikim perivojem, a povremeno se u dvorcu održavaju kulturni programi. Potrebno je što prije pronaći sadržaj i trajnu namjenu dvorskoga sklopa koja će omogućiti redovito održavanje i revitalizaciju dvorca i perivoja. Trenutno je u tijeku proces vraćanja dvorca i okolnoga zemljišta Oskaru pl. Pongratzu, nasljedniku prijašnjeg vlasnika.

DVORAC KRIŽOVLJANGRAD

Dvorac Križovljangrad je zidani nizinski burg, izgrađen u 17. stoljeću. Križovljangrad je, kao i Opeka, u kritičnom stanju, što zahtijeva hitno rješavanje problema održavanja. Ministarstvo kulture financiralo je najnužnije radove koji su bili potrebni na građevini, kao što je promjena pokrova i cjelokupne krovne konstrukcije, te čišćenje nabujalog raslinja u neposrednoj blizini dvorca. Zbog lošeg stanja građevine potrebno je što prije pokrenuti pitanje namjene dvorca i započeti njegovu obnovu.

ZAKLJUČAK

Nekad isključivo stambeni karakter dvoraca, u današnjem društvu se mijenja i ponekad ustupa mjesto drugačijim namjenama. Revitalizacija zapuštenih dvoraca ne sastoji se samo od osmišljavanja i provedbe plana gospodarske isplativosti i iskoristivosti dvorca. S obzirom da su dvorci zakonom zaštićena kulturna dobra, pristup njihovoj obnovi je vrlo složen. Da bi se sačuvao spomenički karakter tih građevnih cjelina potrebna je suradnja konzervatora, naručitelja i projektanata. Konzervatorska služba ne uvjetuje namjenu za kulturna dobra, već principi konzervatorske struke uvjetuju da se novi sadržaji smjeste u dvorac na način da povijesna struktura i karakteristični građevni elementi ostanu u što većoj mjeri očuvani i čitljivi. Također je važno da prepoznatljive vizure na dvorac i njegov okoliš, kao cjelina koja oblikuje određeni kulturni krajolik, ostanu nenarušene. Kada se postigne ravnoteža između starih oblikovnih struktura i novih sadržaja i elemenata, tada se na najkvalitetniji način prezentira dvorac kao kulturno dobro i ujedno se iskazuje visoka kulturna svijest naručitelja.

DVORAC MARUŠEVEC

DVORAC KRIŽOVLJANGRAD

VLASTA HORVATIĆ-GMAZ

KORIŠTENJE DVORCA U PRIJELAZNOM RAZDOBLJU NA PRIMJERU STUBIČKOG GOLUBOVCA

TEMPORARY USE OF A CASTLE – AN EXAMPLE OF STUBIČKI GOLUBOVEC

Dvorac Stubički Golubovec sjedište je *Društva Kajkaviana*, koje koristi dvorac od 1989. do 1995. godine zajedno s *Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom*, a od 1995. do danas kao jedini korisnik. Uz spoznaj u privremeno korištenju dvorca zbog najavljene denacionalizacije, *Kajkaviana* je tijekom petnaest godina dvorac, nedovršene obnove i isprva nedostupan javnosti, učinila središtem kulturnih zbivanja u Hrvatskom zagorju organizirajući živu izložbenu djelatnost, predavanja, promocije i vrhunske koncerte uz bogati fondus kajkavske književne i kulturološke građe dostupan korisnicima. Suradnjom s turističkim agencijama dvorac postaje privlačno turističko odredište za grupne turističke obilaske. Teškoće zbog neriješena vlasničkog statusa dvorca i dugotrajnog procesa denacionalizacije i povratka izvornim vlasnicima, te izostanka stalne financijske potpore za održavanje dvorca, *Kajkaviana* rješava suradnjom s lokalnom zajednicom koja tijekom vremena prepoznaje dvostruku vrijednost *Kajkavianih* nastojanja kojom uz primarnu djelatnost, na primjeren način i uz minimalna financijska sredstva spašava jednu spomeničku građevinu od devastacije.

Izlaganje na primjeru *Kajkaviane* ukazuje na specifične probleme s kojima se susreću privremeni korisnici dvoraca, predlaže rješenja te naglašava pozitivne edukativne učinke na lokalnu zajednicu.

Castle Stubički Golubovec is the seat of the *Kajkaviana* association which used to share it with the National and University Library from 1989 until 1995. Since 1995, it is the sole user. The association knew it could only use the castle temporarily as it would be denationalized and restituted to previous owners; however, during the past 15 years *Kajkaviana* turned this castle, whose reconstruction was not completed and which was at first not open to the public, into a cultural center of the Hrvatsko Zagorje region by organizing live exhibitions, lectures, promotions and top-level concerts and offering rich sources of book of kajkavian literature and culture. In cooperation with tourist agencies, the castle has become an attractive tourist destination for organized group tours. Difficulties that arose from the unsolved ownership status and restitution to previous owners through the process of denationalization which lasted for many years, as well as lack of permanent funding for the maintenance of the castle, *Kajkaviana* has resolved in cooperation with the local community. Over time, the local community recognized the twofold value of *Kajkaviana's* attempts to, in addition to its primary purpose, save this cultural monument from devastation in an acceptable way with minimal financial resources.

This presentation, based on the example of *Kajkaviana*, points out specific problems encountered by temporary users of castles, suggests possible solutions and emphasizes positive educational effects on the local community.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORAC STUBIČKI GOLUBOVEC
- DRUŠTVO KAJKAVIANA
- PRIVREMENO KORISTENJE DVORCA
- ODRŽAVANJE DVORCA – FINANCIRANJE

KEY WORDS:

- CASTLE STUBIČKI GOLUBOVEC
- ASSOCIATION „KAJKAVIANA”
- TEMPORARY USE OF A CASTLE
- CASTLE MAINTENANCE – FINANCING

VLASTA HORVATIĆ-GMAZ, prof.
Kajkaviana – društvo za prikupljanje, čuvanje
i promicanje hrvatske kajkavske baštine
Golubovečka 42, 49 240 Donja Stubica
Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)49 286 463
Fax +385 (0)49 286 463
E-mail: kajkaviana@kr.htnet.hr

Stubički Golubovec jedan je od devedesetak zaštićenih zagorskih dvoraca i kurija koji su svojim skladom i ljepotom gotovo urasli u zagorski krajolik. Jedan je od svjedoka hrvatske povijesti, ali i ravnodušnosti te počesto nerazumnih postupaka prema graditeljskoj baštini koja je poput epidemije zahvatila ovo područje nakon gotovo generalne nacionalizacije provedene poslije 1945. godine. U najbližem susjedstvu Stubičkog Golubovca dva su oprečna primjera kako se naše vrijeme odredilo prema dvorcima. S jedne je strane dvorac Donje Oroslavje, koji je početkom 1990-ih godina bio napušten od dotadašnjih korisnika (Dom zdravlja) i u kratkom vremenu doživio je potpunu devastaciju i u takvu stanju dočekuje rješenje o povratku vlasnicima od prije Drugoga svjetskog rata. S druge pak strane, Oršićev dvorac u Gornjoj Stubici ogledni je primjer dobro održavane spomeničke građevine u primjerenoj muzejskoj funkciji kao trajnoj namjeni. Stubički Golubovec ostao je negdje na sredini – zamalo je izbjegao zlosretnu sudbinu prvoga, ne dosegaivši poželjnu prezentabilnu razinu drugoga.

Privremeni korisnici koji se u Golubovcu izmjenjuju tijekom posljednjih šest desetljeća, s manje ili više uspjeha ipak su ovo značajno ostvarenje dvorske arhitekture na tlu Hrvatskog zagorja sačuvali za 21. stoljeće i povratak ranijim vlasnicima koji je u tijeku. Dio zasluga zasigurno pripada Kajkaviani, malo neprofitnoj udruzi, koja je kao svojevrsni *deus ex machina* tijekom petnaest godina, unatoč privremenosti korisničkoga statusa i bez potrebne financijske potpore, Stubički Golubovec otvorila javnosti i primjerenim programima pretvorila ga u prestižno kulturno središte.

VLASNICI GOLUBOVCA DO 1945. GODINE

Golubovečki posjed nekada je pripadao stubičkom dijelu velikoga susjedgradskoga vlastelinstva, a u 17. stoljeću njegovi su vlasnici Mallakoczy de Szomszedvár. Udajom Ane Mallakoczy za Adama Sigismunda Domjanica, idućih će stotinjak godina u Golubovcu gospodariti obitelj plemića Domjanica Zelinskih. Nije pouzdano utvrđeno kada je sagrađen današnji Golubovec, no većina je autora suglasna da je vjerojatna graditeljica dvorca Adamova pranećakinja Regina Domjanic udana grofica Drašković i da je građen oko 1790. godine.¹ Najsigurnija u dataciju dvorca u neposredno prije ili poslije 1790. godinu je Suzana Deak na temelju istraživanja koje je provela u suradnji s Tihomilom Stahuljakom.²

Početkom 19. stoljeća dvorac i cjelokupni posjed kupuje zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac (1752.-1827.) koji će izgradnjom altane i uređenjem perivoja dati dvorcu reprezentativni karakter. Iz Vrhovčeva *Dnevnika* kojeg je s prekidima vodio sve do smrti saznajemo da je Golubovec biskupova ljetna rezidencija u koju navraćaju najviđeniji pripadnici hrvatske aristokracije. Nakon Vrhovčeve smrti Golubovec je postao vlasništvo Ane Sermage, kćeri Vrhovčeve sestre Franjice Novosel, a potom Anine kćeri Antonije, supruge hrvatskog bana Levina Raucha. U Rauchovo će doba golubovečki

1 O Stubičkom Golubovcu objavljene su dvije samostalnice publikacije: DOBRONIC, Lelja (1972.) *Dvorac Golubovec*, Zagreb, Povijesni muzej Hrvatske i Deak, Suzana (1983.) *Gornji i Donji Golubovec – dva stara posjeda u Hrvatskom zagorju, njihovi gospodari i njihove građevine s parkom*, vlastita naklada. Opširnije opise Golubovca i stilske analize donosi nekoliko autora: MARKOVIĆ, Vladimir (1975.) *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb, Kajkavsko spravišće, str. 37-41 i 121-122; BEUSAN, Mario (1988.) *Prilog istraživanju dvoraca i kurija Hrvatskog zagorja – efikasna zaštita i turizam* /magistarski rad/, Zagreb, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 264-249; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1989.) *Perivoji i dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb, Školska knjiga, str. 124-127; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*, Zagreb, Školska knjiga, str. 242-249.

2 U još neobjavljenom radu *Gornji i Donji Golubovec, dva stara posjeda u Donjoj Stubici* na temelju najnovijih istraživanja provedenih početkom 2005.

posjed doživjeti najveći procvat jer će poduzetni i bogati Rauch temeljito urediti dvorac i modernizirati gospodarstvo. Udajom Levinove kćeri Alice za viteza i kasnijeg baruna Christiana Steeba 1877. godine, Golubovec je došao u posjed obitelji Steeb.³ Christianova djeca dr. Raoul Steeb i Elsa udana za Ernesta pl. Henneberga podijelili su imanje pa će zajednički koristiti dvorac sve do 1945. godine.

Završetkom Drugoga svjetskog rata Golubovec će zadesiti dramatične promjene kao i većinu zagorskih dvoraca i kurija. Sva pokretna i nepokretna imovina upisana na Raoula Steeba i Elsu Henneberg konfiscirana je u srpnju 1945. godine.⁴ Hennebergovi odmah napuštaju dvorac i sele u Austriju, Raoulova supruga Hildegard Steeb i kćer Maria Alicia također napuštaju Golubovec, a sinovi Janko i Vuk u dramatičnim okolnostima spašavaju se bijegom u Austriju. Barun Raoul Steeb je uhapšen i nakon zatvora 1948. kao slomljen i materijalno uništen čovjek zauvijek napušta Hrvatsku.⁵ Komisija za sakupljanje i čuvanje kulturnih spomenika i starina u Golubovcu zatiče dobro sačuvanu zgradu s vrijednim inventarom, a dio zbirke portreta predaje 1952. na čuvanje Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu.⁶

Naprasnim odlaskom obitelji Steeb i Henneberg 1945. godine, završava stoljeće i pol dugo razdoblje u kojem će golubovečki vlasnici s najvećom pažnjom svoj posjed uređivati i poljepšavati ili samo primjereno održavati zavisno od materijalnog statusa. U novim će se društvenim i političkim okolnostima odnos prema kulturnom naslijeđu drastično promijeniti s dugotrajnim negativnim posljedicama.

KORISNICI STUBIČKOG GOLUBOVCA NAKON NACIONALIZACIJE

Prvi korisnici Stubičkog Golubovca nakon konfiskacije i pretvaranja posjeda u općenarodnu imovinu, kojom raspolaže općina Donja Stubica, bile su polaznice tečajeva *Poljoprivredne domaćinske škole za djevojke* koji počinju s radom koncem 1945. i tijekom 1946. godine.⁷ Do 1952. u dvorcu djeluje *Niža partijska škola*, a potom je nekoliko godina bez namjene. Godine 1958. u dvorcu će kratko vrijeme biti smješten *Dječji dom grada Zagreba* za šezdesetero djece. Budući da planovi o pretvaranju Golubovca u odmaralište nisu ostvareni, općina Donja Stubica pronalazi novog korisnika. Suprotno preporukama Regionalnoga prostornog plana za kotar Krapinu iz 1958. godine koji upozorava na dvorac i perivoj kao kulturnu i turističku atrakciju te predlaže korištenje dvorca za hotelski smještaj,⁸ općina će dio perivoja i dvorac ustupiti Peradarskoj farmi *Mesne industrije „Sljeme”*⁹ za pokretanje peradarske proizvodnje, a dio perivoja i gospodarske zgrade u Gornjem Golubovcu daju se na korištenje mjesnoj *Poljoprivrednoj zadruzi*. Novi će korisnici u dvorcu smjestiti skladišta, a u salonima uzgajati parad. Rezultat ovakve neprimjerene namjene uskoro će biti u kratkom vremenu devastirani dvorac i perivoj unatoč činjenici da je već 1952. godine Konzervatorski zavod Hrvatske zaštitio perivoj, a dvorac je 1963. upisan u Registar nepokretnih spomenika kulture grada Zagreba i kao takav stavljen pod zaštitu nadležne konzervatorske službe.¹⁰

Općina Donja Stubica gotovo u posljednji trenutak odlučuje spasiti zapušteni i teško oštećeni dvorac pa će ga 1969. godine ustupiti *Povijesnom muzeju Hrvatske*. Kakvo je bilo zatečeno stanje u Golubovcu opisala je ondašnja ravnateljica Muzeja Lelja Dobronić: dvorac je bio bez žljebova, krovište je prokišnjavalo, nedostajala su sva stakla na prozorima i dio prozorskih krila, uništene sve instalacije, kamena balustrada na stubištu bila je razbijena, dijelovi peći u salonima oštećeni i povadeni, isto tako starijske brave i kvače, vrijedan drveni oltar iz kapele potpuno je devastiran.¹¹

RAZGLEDNICA GOLUBOVCA, OKO 1907.

3 Christian Steeb (1848.-1921.) pripadnik austrijskog plemstva, umirovljen je u činu generala topništva i s nasljednim barunatom. Objavio je nekoliko znanstvenih radova s područja kartografije i geografije, a sustavno se bavio istraživanjem toplih izvora u Stubičkim Toplicama. Više o tome: HORVAT-ĆIĆ-GMAZ, V. (1998.) *Znanstveni rad golubovečkog vlastelina Kristijana Steeba*, u: Stubički glasnik (Donja Stubica), br. 7/1998., str. 36.

4 Odluka Komisije za donošenje odluka o konfiskaciji NOK-a Donja Stubica br. 1347/1945, od 20.07.1945.

5 Ovaj podatak navodi ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z. (2000.) *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941.*, 2. izbor iz grada, Zagreb, AGM i Hrvatski institut za povijest, str. 421-422.

6 Podatak se navodi u prilogu M. Schneider *Likovna djela iz Golubovca*, u: DOBRONIĆ, L. (1972.) *Dvorac Golubovec*, str. 64-65.

7 O djelovanju škole nalazimo vijest u *Gospodarskom listu*, br. 35/1946., str. 13. Nepotpisani autor članka navodi da se prema dvorcu postupa s najvećom pažnjom, zatečena se oštećenja popravljaju, a planira se uvesti i električna energija.

8 Kotar Krapina – Regionalni prostorni plan (uredili B. Petrović i S. Žuljić), 1958., Zagreb: Urbanistički institut NRH, str. 111-112.

9 Danas su to privatizirani pogoni farme jaja „Perfa” čija ograda bespravno ulazi u zaštićeni dio perivoja.

10 OBAD ŠĆITAROČI, Mladen i DENICH, Amalija. 1989. *Studija obnove perivoja Stubički Golubovec /elaborat/*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za urbanizam i Republički zavod za zaštitu prirode SRH, str. 30-31.

11 DOBRONIĆ, L. (1972.)

JUŽNO PROČELJE DVORCA, 1977.

GOLUBOVEC S DVORIŠNE STRANE, 2005.

Ulaskom Povijesnog muzeja u Golubovec činilo se da će zlosretna sudbina dvorca promijeniti na bolje. Muzej popravljajući krovove, dvorsku palaču na katu uređuje za povremene izložbe, a dio predmeta iz muzejskog fonda preseljen je u dvorac. U prizemlju će proraditi privatno ugostiteljstvo, pa će početkom 1970-ih Golubovec otvoriti svoja vrata posjetiteljima. Novi će korisnik u okviru ambicioznog plana revitalizacije Golubovca započeti s velikom akcijom prikupljanja sredstava za temeljito uređenje dvorca i perivoja u muzejsko-kulturnu i rekreacijsku namjenu.¹² Nažalost, odziv potencijalnih financijera obnove Golubovca bio je zanemariv. Istodobno se pozornost javnosti usredotočila na obližnji Oršićev dvorac u Gornjoj Stubici koji se obnavljao za postav Muzeja seljačkih buna, a u neposrednoj blizini podignut je Augustinčićev spomenik Matiji Gupcu. Uz veliku medijsku pažnju od otvorenja 1973. godine, gornjostubički muzejsko-spomenički sklop privlačio je tisuće posjetitelja iz cijele ondašnje Jugoslavije. Golubovec, iako u neposrednoj blizini, poput uspavane ljepotice usred perivojne šume ostao je izvan interesa lokalne zajednice i samih posjetitelja koji su autobusima svakodnevno dolazili u Gornju Stubicu. Potencijal zagorskih dvoraca kao turističke atrakcije lokalna će zajednica prepoznati tek sredinom osamdesetih kada će na inicijativu zagorskih turističkih djelatnika tržištu biti ponuđena specijalizirana tura pod nazivom *Dvorci Hrvatskog zagorja*,¹³ no prilika za Golubovec bila je već propuštena.

Povijesni će muzej u nedostatku sredstava čak i za samo održavanje dvorca, a opskurni ugostiteljski sadržaj u prizemlju više je štetio nego pomogao u održavanju zgrade, postupno odustati od velikih planova za revitalizaciju Golubovca. Općina Donja Stubica pronalazi novog korisnika i 1978. sklapa ugovor o najmu s *Nacionalnom i sveučilišnom bibliotekom* iz Zagreba koja će već iduće godine u dvorcu smjestiti zatvoreni depozitorij dubleta i neistražene građe kao privremeno rješenje do izgradnje nove zgrade knjižnice. Ugovorom se novi korisnik obvezuje obnoviti dvorac i dijelom ga pretvoriti u izložbeni prostor koji će kasnije postati Muzej hrvatske kajkavske knjige. Usporedo sa smještajem oko 600.000 svezaka knjiga koje su ispunile dvorac od podruma do potkrovlja, započela je obnova prema projektu sveučilišnoga profesora arhitekta Zvonimira Vrkljana. No, radovi su se odužili pa će tek krajem 1988. godine dio dvorca biti spreman za izložbenu djelatnost i otvaranje posjetiteljima. Istodobno, općina Donja Stubica naručuje studiju i projekt obnove perivoja.¹⁴ U novim okolnostima i teškoćama oko dovršenja zgrade nove knjižnice, Nacionalna i sveučilišna biblioteka odustaje od muzejskih programa u Golubovcu, a djelatnici golubovečkog depozitorija s grupom entuzijasta osnivaju *Kajkavianu – Društvo za prikupljanje, čuvanje i promicanje hrvatske kajkavske baštine* kao novog nositelja projekta otvaranja muzeja kajkavske knjige u Golubovcu. Osnivačka skupština Kajkaviane održana u Golubovcu 9. veljače 1989. bila je samo formalna potvrda stručnog i dobrovoljnog rada nekolicine članova društva koji će izraditi i idejni projekt buduće muzejske postave na temelju kojeg će se potražiti financijska podrška iz nekoliko izvora. Budući da se krajem osamdesetih još ne govori o mogućoj denacionalizaciji, muzej kao trajna namjena za Golubovec u tom se trenutku nametalo kao prikladno rješenje.

KAJKAVIANA KAO KORISNIK GOLUBOVCA OD 1989. DO 1996.

Kajkavianu će svoju aktivnost u Golubovcu započeti izložbom *Tragom hrvatskokajkavske pisane i tiskane riječi* postavljene u tada jedino uređenu prostoru dvorske palače i malog salona kojom će najaviti budući muzej, ali i javnosti predstaviti dio vrijedne zbirke prikupljene donacijom Nacionalne i sveučilišne biblioteke i članova društva.¹⁵ Uz suglasnost biblioteke, od 1991. godine u dvorcu se počinju intenzivnije odvi-

¹² Isto.

¹³ U turu su uz Oršićev dvorac uključeni i Veliki Tabor, Trakošćan, Dvorac Mihanović i tek obnovljeni dvorac Miljana.

¹⁴ Autori studije i projekta su Mladen Obad Šćitaroci i Amalija Denich.

¹⁵ Autori izložbe i kataloga su Alojz Jembrih, Mirko Ivanjek i Ivan Cesarec. Izložba je skinuta nakon potresa 3. rujna 1990. koji je nanio znatna oštećenja izložbenom prostoru i kasnije će biti postavljena u Varaždinu, Ljubljani i Buzetu.

jati različiti kulturni programi. Kajkaviana će se ubrzo profilirati kao pokretač kulturnih događanja i stvaranja stalne publike koja će s područja cijelog Zagorja dolaziti u Golubovec na izložbe, koncerte, predavanja ili promocije. Dvorska će se palača pokazati kao idealno mjesto za takva događanja, osobito glazbena zbog svoje izuzetne akustike. Usprkos skromnim prihodima, ali bez tereta režijskih troškova koje je prvih godina podmirivala biblioteka, bila je moguća cjelogodišnja aktivnost tim više što je dvorac izdašno zagrijavan zbog knjižnog fonda koji se u njemu nalazio. Lokalna zajednica – općina a kasnije i novosnovana županija, uključuje se s materijalnom potporom Kajkavianinim aktivnostima, a neke će projekte prepoznati i Ministarstvo kulture i dijelom ih sufinancirati. Unatoč teškoći zbog ratnog stanja, nije izostala i pomoć sponzora i donatora.

U nastojanju da se Golubovec u što je mogućoj većoj mjeri revitalizira, Kajkaviana je 1993. pokrenula akciju za uređenjem dvorske kapele.¹⁶ Postavljen je novi kameni pod, obojani su zidovi i stolarija, a na rekonstruirano podnožje montiran je preostali dio originalnoga oltara bez oltarne pale.¹⁷ Uz suradnju donjostubičkoga župnika, obnovljen je običaj održavanja godišnje mise uz blagdan sv. Maksimilijana kojeg još 1806. godine uvodi biskup Vrhovac.

Budući da je biblioteka kao korisnik gotovo svake godine najavljivala napuštanje dvorca i preseljenje knjižnog fonda u Zagreb, radovi na dovršenju obnove su obustavljeni, a u tekuće održavanje zgrade i perivoja gotovo da se više ne ulaže. U toj će situaciji Kajkaviana sama urediti prilaze dvorcu, uvesti vanjsku rasvjetu, organizirati čišćenje perivoja i sl.

Dovršanjem selidbe cjelokupnog fonda u novu zgradu, Nacionalna i sveučilišna biblioteka konačno napušta dvorac u prosincu 1995. i Kajkaviana praktično ostaje jedini korisnik Golubovca u neizvjesnim okolnostima. Uz teret režijskih troškova koji za zgradu poput Golubovca nisu zanemarivi, to je značilo i niz praktičnih problema: od nadzora dvorca tijekom noci, održavanja čistoće zgrade i perivoja, košnje trave, a zaredali su i ozbiljni kvarovi na instalacijama i krovu. U takvoj situaciji društvo intenzivira kontakte s gradom Donja Stubica kao vlasnikom i Krapinsko-zagorskom županijom koji će prepoznati dvostruku korist Kajkavianinih aktivnosti – uz kulturne programe u isto se vrijeme spašava vrijedna spomenička građevina od devastacije, tim više što je u obnovu Golubovca tijekom 1980-ih uloženo mnogo društvenih sredstava.

KAJKAVIANA KAO JEDINI KORISNIK STUBIČKOG GOLUBOVCA

Kao jedini korisnik, Kajkaviana će tijekom 1996. otvoriti dvorac posjetiteljima. U suradnji s turističkim agencijama posjet Golubovcu jedan je od novih sadržaja u turističkoj ponudi Hrvatskog zagorja. Uz samo dvoje zaposlenika, bez popratnoga ugostiteljskog sadržaja i informativnog materijala posjet je omogućen samo grupama uz prethodnu najavu. Strogo uzevši, Golubovec ne zadovoljava većinu uvjeta za turističku prezentaciju. Izložbeni sadržaji u suglasju s ambijentom te isticanje vrijednosti koje građevina ima i u sadašnjem nereprezentativnom stanju, ipak neće biti dovoljni da izdrže usporedbu s obližnjim izvrsno održanim Oršićevim dvorcem, no njegov će osebujni šarm i ostatci nekadašnje elegancije biti dobrodošla kompenzacija i redovito će oduševiti posjetitelje koje će Kajkavianine djelatnice ili dragovoljci provesti kroz dvorske salone.

Uz pomoć Grada Donja Stubica i lokalnih obrtnika uređeno je još šest prostorija na katu. U četiri salona na zapadnoj strani izložena je likovna donacija Antuna Bauera s nekoliko vrijednih radova suvremenih hrvatskih umjetnika poput Murtića, Lovrenčića,

¹⁶ Uređenje kapele započelo je uz stručni nadzor Tomislava Premerla i Tihomila Stahuljaka.

¹⁷ Oštećena oltarna pala s likom sv. Regine nalazi se u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu.

PROGRAM U DVORSKOJ PALAČI, 2001.

STALNA IZLOŽBA KAJKAVIANA CROATICA

DVORSKA KAPELA NA BLAGDAN SV. MAKSIMILIJANA, 2000.

R. Labaša, Grete Vizler, Lesiaka i drugih. U dva istočna salona 2002. godine potporom Ministarstva kulture postavljena je stalna izložba *Kajkaviana Croatica – Hrvatska kajkavska riječ*. Izložba predstavlja dio vrijedne Kajkavianine zbirke s kajkavskom tiskanom građom od 17. stoljeća do danas i dijelom je skromnija zamjena za svojedobno planirani, ali još neostvareni projekt Muzeja kajkavske književnosti.

Lokalna je turistička zajednica 1997. godine pokrenula projekt *Zagorski obiteljski tradicijski vrt* s oglednim cvjetnjakom ispred ulaznog dijela dvorca i izložbenim i edukativnim sadržajima unutar dvorca. Izuzetno atraktivan i lijep podrumski prostor svakog je listopada iskorišten za izložbu starih sorti voća, također u organizaciji Turističke zajednice. Ta su događanja izuzetno posjećena od lokalnog stanovništva koje se aktivno uključuje u spomenute projekte. Istodobno, to je prilika za posjetitelje da se upoznaju s ostalim sadržajima koje nudi Kajkaviana, ali s dvorcem kraj kojega su mnogi godinama samo prolazili.

Posljednjih nekoliko godina kulturna se aktivnost u Golubovcu intenzivirala. Donacijom koncertnog klavira i nabavom prikladnih stolaca, dvorska je palača iskoristila sve prednosti osobita ambijenta i ranije spomenute izvrsne akustike. Suradnjom sa stranim veleposlanstvima i uključivanjem u programe međunarodnih glazbenih festivala, u Golubovcu će za domaću publiku koncertirati vrhunski glazbenici pa čak i svjetski poznati umjetnici.¹⁸ Održano je i nekoliko znanstvenih i stručnih skupova,¹⁹ a održavaju se i povremene likovne izložbe.

Problem povrata u poratnom razdoblju oduzete imovine tijekom prvih godina Kajkavianina korištenja dvorca nije se ozbiljno postavljao iako se uspostavljaju prvi kontakti s vlasnicima koji žive u Austriji. Baruni Janko i Vuk Steeb prvi će put posjetiti Golubovec u užujku 1991. godine,²⁰ a njihova sestrična Anna Paungarten-Henneberg 1993. godine u dvorcu će zajedno sa cijelom obitelji, koja je za tu priliku doputovala iz Austrije, proslaviti svoj 85. rođendan. Posjeti vlasnika kasnije su učestali, no nije bilo određenijih razgovora o budućnosti Golubovca i načinu njegova korištenja.

18 U Golubovcu su gostovali Zagrebački solisti, Zagrebački gitarski trio, Zagrebački barokni ansambl, ali i svjetski poznati violinist Stefan Milenkovich. Neki od programa s uglednog Muzičkog bienala Zagreb također su izvedeni u Golubovcu. Od 2004. Kajkaviana je uključena u projekt međunarodnog glazbenog festivala *Nei Suoni dei Loughi*.

19 2003. je održan okrugli stol na temu „Kulturna ostavština Maksimilijana Vrhovca u Hrvatskom zagorju“.

20 Bilo je to prilikom posjeta tadašnjeg predsjednika dr. Franje Tuđmana stubičkom kraju kada je posjetio i Golubovec.

Stupanjem na snagu zakona o naknadi za oduzetu imovinu, barun Janko Steeb 1997. godine podnosi zahtjev za povratom vlasništva nad oduzetim nekretninama. Pravo-moćno rješenje o povratu samo polovice dvorca i zemljišta doneseno je tek 2001. godine. Drugim, također pravomoćnim rješenjem iz 2003. godine, druga polovica dvorca do tada uknjižena kao vlasništvo Grada Donja Stubica, temeljem zakona postaje vlasništvo Republike Hrvatske. Ovom odlukom izvlašteni Grad Donja Stubica sve će manje pokazivati interes prema Golubovcu. Ministarstvo kulture u očekivanju povrata dvorca privatnim vlasnicima također će odustati od financiranja hitnih intervencija, a u takvoj situaciji i sponzori polako odustaju od ulaganja u buduće privatno vlasništvo.

Završetak procesa povratka imovine vlasnicima za sada je potpuno neizvjestan. Može se pretpostaviti da će država kao vlasnik polovice dvorca predložiti Steebovima nagodbu i ponuditi im povrat cijeloga dvorca u zamjenu za zemljišta koje potražuju. Nažalost, Golubovec ne može čekati predugo, svakim će danom zahtijevati sve veća ulaganja i redovito održavanje. Izostankom pravodobne intervencije, potrebna će sredstva u budućnosti višestruko narasti.

ZAKLJUČAK

Najčešći uzrok propadanja i devastacije dvoraca i kurija u naše doba bilo je njihovo prepuštanje neprimjerenim korisnicima ili ostavljanje kroz duže razdoblje bez ikakve namjene. Stubički Golubovec tijekom posljednjih šest desetljeća gotovo je ogledni primjer neprimjerena korištenja koji će ovu, nekad od svojih vlasnika dobro održavanu građevinu, u samo nekoliko godina pretvoriti u zapušteno i uništeno zdanje. S druge pak strane, Stubički Golubovec je i primjer uspješnog koncepta revitalizacije bez obzira na privremeni status korisnika i preduga rješavanja vlasničkih odnosa. Nakon Povijesnog muzeja Hrvatske i Nacionalne i sveučilišne knjižnice kao svojedobnih korisnika koji će ulagati u obnovu dvorca, Kajkaviana kao neprofitna udruga svojim će aktivnim odnosom prema kulturnoj baštini tijekom petnaest godina maksimalno iskoristiti mogućnost dopune svoje osnovne djelatnosti dobro osmišljenim programima primjerenim prostoru koji koriste. Suradnjom s lokalnom zajednicom i uključivanjem lokalnog stanovništva u programe koji se kontinuirano održavaju u golubovečkim prostorima, razvijanjem pozitivnog ozračja prema spomenicima kulture i nena-metljivim edukativnim učincima, Kajkaviana je pozitivan primjer funkcioniranja na području izvaninstitucionalne kulturne djelatnosti. No, s druge će se strane na primjeru Kajkaviane pokazati i problem stalne financijske potpore za održavanje spomenika kulture u slučaju kada su korisnici neprofitne udruge. Istodobno, dugotrajna pravna procedura u rješavanju vlasničkog statusa može anulirati sve dosadašnje pozitivne rezultate ovakva koncepta korištenja dvorca u prijelaznom razdoblju. Briga za spomeničko naslijeđe od općeg je nacionalnog interesa i ne bi trebala ovisiti o trenutnom statusu vlasnika ili korisnika. U protivnom može se dogoditi da danas sačuvana baština ne dočeka svojeg baštinka.

PROF.DR.SC. MIRNA FLÖGEL-MRŠIĆ

OBNOVA I REVITALIZACIJA DVORCA SV. KRIŽ ZAČRETJE: VIZIJA ŽIVOTA NA KRHOTINAMA PROŠLOSTI

RENOVATION AND REVITALISATION OF THE CASTLE SV. KRIŽ ZAČRETJE – LIFE PROSPECTIVE ON SCRAPS OF HISTORY

Kasno-barokni dvorac (2680 m²) Sv. Križ Začretje, na brijegu uz autoput Zagreb-Macelj, građen je tijekom 17. i 18. stoljeća kao impozantna grofovska rezidencija obitelji Keglević i Sermage. Godine 2002. dr. J. Mršić-Flögel kupio je dvorac s raspoloživim okolišem s namjerom da zaustavi njegovo 70-godišnje propadanje i pokrene obnovu devastiranoga, građevno oštećenog, te vlagom i statički ugroženog spomenika kulture. Učvršćeni su erodirani temelji, provedena je hidroizolacija i kanalizacija, spašena je teško zaražena prilazna aleja kestena, a u funkciji je 35% uzorno obnovljenog interijera. Posla i problema još je mnogo. *Udruga prijatelja dvorca* pomaže znanjem i vještinama. Zapušteni perivoj s dva jezera (2,5 ha) čeka primjereno oblikovanje i sanaciju voda.

Vlastelinski dvorci bijahu elitna zarišta društvenog i kulturnog života s gospodarskim uporištem. Socijalizam je dvorcima oduzeo gospodare, imanja i prihode. Zaštićeni su kao „nepokretna kulturna baština“, vrednovana mjerilima arhitekture, neovisno o povijesnoj ulozi njihovih graditelja i gospodara. Tužno stanje dvoraca nijeće kulturu baštinih.

Obnovljeni dvorac sadržavat će Institut za informatičke inovacije, kongresnu dvoranu (160 m²), salu za komorne priredbe, salone za sastanke, izložbeni prostor, muzejske sadržaje te uređeni okoliš za priredbe na otvorenom. Investicijom u obnovu atraktivno smješteno povijesno kulturno dobro postat će financijski samoodrživo i prepoznatljivo kulturno-turističko, poslovno i edukacijsko središte, no brzina ostvarenja projekta ovisit će o učinkovitoj institucionalnoj i lokalnoj suradnji te legislativnoj i financijskoj potpori.

The late baroque castle (2680 m²) Sveti Križ Začretje, situated atop a hill along the Zagreb-Macelj motorway, was built during the 17th and 18th centuries as a residence of counts Keglević and Sermage. In 2002, dr. J. Mršić-Flögel purchased the castle and the available surrounding land with the aim to put an end to seventy years of dilapidation and carry out a reconstruction, for this cultural monument was threatened by static instability and moisture. During the past three years the castle's substructure, which had badly eroded, was repaired, waterproofing was carried out, a sewage system built and the badly infected chestnut-lined alley saved; 35% of the renovated interior is in use today. Problems are still abundant and much work is required. Association *Friends of Sv. Križ Začretje* is helping with know-how and skills. The uncared-for park with two lakes (2.5 ha) is waiting for an adequate layout and rehabilitation of waters.

Manor houses used to be elite centers of social and cultural life with solid economic base. Socialism took away from them their lords, land and revenue. They were placed under the protection as an „immovable cultural heritage“, their assessment being based on architectural merits irrespectively of the role their owners and builders played in the course of history. Their poor condition negates the culture of those who inherited them.

Once renovated, the castle will house the Institute for IT Innovations, a congress hall (160 m²), a hall for chamber concerts, meeting rooms, an exhibition space, museum exhibitions as well as space for manifestations in the open. By investing into its reconstruction, this cultural good with an attractive location will become a financially self-sustainable and recognizable cultural, tourist, business and educational center; however, the pace of reconstruction will depend on the efficiency of cooperation between institutions and local authorities as well as on the legislative and financial support.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORAC SVETI KRIŽ ZAČRETJE
- NACIONALNA BAŠTINA
- REVITALIZACIJA IDENTITETA
- KULTURNI TURIZAM
- ZBIRKA FLÖGEL-MRŠIĆ

KEY WORDS:

- MANOR SVETI KRIŽ ZAČRETJE
- NATIONAL HERITAGE
- IDENTITY REVITALIZATION
- CULTURAL TOURISM
- COLLECTION FLÖGEL-MRŠIĆ

Prof.dr.sc. MIRNA FLÖGEL-MRŠIĆ
Udruga prijatelja dvorca Sv. Križ Začretje
Novakova 35, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.svkriž.com
Tel. +385 (0)98 1711 118
Fax +385 (0)1 4818 528
E-mail: mfloegel@pharma.hr

POGLED NA DVORAC SA CESTE ZAGREB – KRAPINA

Kasno barokni dvorac Sv. Križ Začretje (2.680 m² uporabivog prostora) dominira strmim obronkom uz autoput Zagreb-Macelj, 37 km od Zagreba. Smješten je nasuprot crkvi na skladnom mjesnom trgu, u perivoju koji obuhvaća aleju s četveroredom kestena, bunar i parkiralište, te sumsko setalište i dva jezera u podnožju brijega na ukupnoj površini od 24.865 m². Dvorac je zaštićeno kulturno dobro I. kategorije. Novo tisućljeće dočekao je u devastiranom, oronulom i neuporabljivom stanju kao vlasništvo Poljoprivredne zadruge. Godine 2001. Zadruga je putem natječaja prodala dvorac s parkom i jezerima. Nakon građevnog pregleda stanja od strane preporučenih i ovlaštenih stručnjaka posjed je kupio dr. Janko Mršić-Flögel (ugledni britanski znanstvenik, izumitelj i poduzetnik na polju neuronskih mreža i multimedijske tehnologije), rodom Hrvat i Zagrepčanin s namjerom da zajedno s obitelji zaustavi 70-godišnje propadanje zlorabljene dvorca i da mu nakon sanacije primjerenim sadržajima vrati dostojanstvo i život. Započeta je skupa i zahtjevna obnova koja, usprkos mnogim neugodnim iznenađenjima, pokazuje prve rezultate.

Osmišljeni projekt obnove i revitalizacije dvorca Sveti Križ Začretje višestruko podupire proklamirane ciljeve Vlade, jer

- 1) objedinjuje
 - očuvanje nacionalnog kulturnog identiteta putem zaštite spomenika kulture i zaštite okoliša,
 - oživljavanje gospodarskoga značenja spomeničke baštine,
 - razvoj kontinentalnog kulturnog turizma i
 - razvitak informatizacije i informatičkog opismijavanja te
- 2) otvara mogućnost međunarodne suradnje i
- 3) dokazuje kontinuitet duboko ukorijenjene europske dimenzije hrvatske kulture.

KRHOTINE PROŠLOSTI

Dvorac Sv. Križ impozantna je grofovska rezidencija, koju su gradile obitelji Keglević u 17. i Sermage u 18. stoljeću. Vlasnici dvorca – društveno utjecajni, vojno i politički angažirani, obvezni prema Beču i odgovorni prema zavičaju – bili su kolatori crkve, posjedovali su „ius gladii“, sami vrlo obrazovani podupirali su školstvo, njegovali su umjetnost i uzorno vodili gospodarstvo. Sretno razdoblje vlastelinstva u okrilju Sermagea prekinuto je kad je Henrieta Sermage, udana za pruskog grofa Ernesta von Schlippenbacha nakon pogibije sina odselila s mužem u Berlin, a dvorac s imanjem prodala barunu Janku Vraniczanyu, posljednjem veleposjedniku u dvorcu (1887.-1932.).

Janko Vraniczany uspješno je vodio gospodarstvo: poljodjelskim proizvodima snabdijevao je Zagreb, a Beč je hvalio barunove konje. U perivoju uz jezera izgradio je teni-

DVORAC OKO 1900. GODINE

sko igralište. Umro je bez potomka 1932., a financijskom propašću njegove braće, u skladu s obiteljskim geslom „fratrum concordia“, posjed je prodan Savskoj banovini (1936.). Ponos cijeloga kraja i pokretač lokalnog razvitka, ostao je bez skrbnog gospodara. Dvorac je prvo služio kao domaćinska škola. Tijekom Drugoga svjetskog rata u njemu su se izmjenjivale vojske, a nakon rata brojni korisnici (poljoprivredna škola i đački dom, dom zdravlja, poljoprivredna stanica, mljekara, kino, pa osnovna škola, sabirnica lokalnih etnografskih predmeta, obrtničke radionice, skladišta i stari poljoprivredne zadruge i dr.). Iz dvorca je nestao sav izvorni dekor i inventar, uključujući stilske peći, kvake i rasvjetna tijela. Povijesna arhitektura stradavala je građevnim improvizacijama za račun trenutačnih potreba. Na oštećenja i sve brže propadanje nije se nitko osvrtao, a uporabljivi prostor bivao je sve manji. Krovne su vode zalijevale temelje, temelji su erodirali, zidovi popucali, kroviste se, premda popravljano, destabiliziralo. Pojavile su se kanalizacijske cijevi s izljevom u neposredni okoliš bez septičkih jama. Prozorski okviri i ulazna vrata su strunuli, stakla se razbila, dimnjaci se ispunili mokrim smećem, a na sačuvanim, grubo oštećenim unutrašnjim vratima nizale su se krparije, zasuni i lokoti. Ledenica i bunar su zazidani, balkon i pročelne terase su srušene, balustri dvokrakog vrtnog stubišta su se rasuli, a sjevernoj fasadi bila je dograđena praonica rublja i garaža. Borovi su usahnuli, kesteni se zarazili, jezera se pretvorila u bare, a most na otočić u jezeru je išezao. Portal se nakrivio, a vratnice od kovana željeza su uklonjene. Zemljišni krojači bezumno su raskomadali imanje: čak su i kolni prilaz dvorcu grunтовно otuđili i izbrisali iz katastra. Dvorac je kupljen u sramotnom stanju.

Takvo jadno stanje „zaštićenog” spomenika kulture I. kategorije nacionalna je sramota, jer dvorac nije uništila tuđinska agresija, nego barbarski odnos prema baštinenim vrijednostima, nehaj zaštitara i neshvatljivi „prioriteti” Ministarstva kulture.

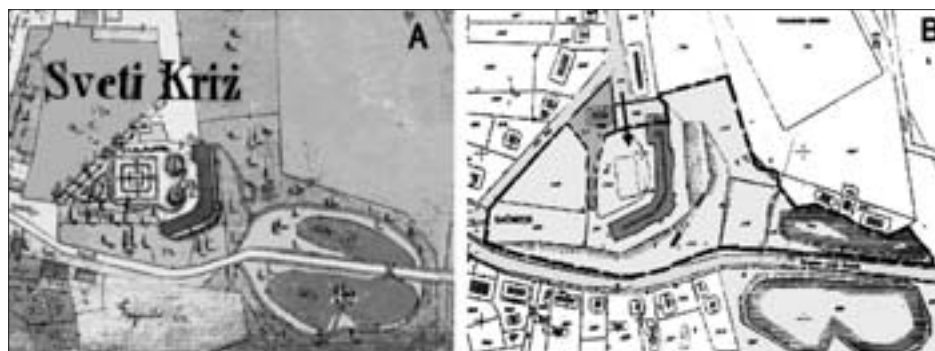
ARHITEKTURA

Kulturno dobro Sveti Kriz Začretje spominje se u različitim publikacijama i u različitom kontekstu. Među njima se ističe knjiga Vladimira Markovića (Barokni dvorci Hrvatskog zagorja, Kajkavsko spravišće, Zagreb, 1975., str. 43-46, 123-126) u kojoj je objavljen stručno utemeljen i analitički obrazložen detaljni opis kronologije gradnje i stilskih obilježja zatečene arhitekture dvorca. Relevantna fragmentarna dokumentacija o arhitekturi dvorca i perivoja Sveti Kriz Začretje razmještena je u nekoliko institucija (Konzervatorski odjel u Zagrebu, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kastar Zabok).

Početak izgradnje dvorca seže na početak 17. stoljeća. Iz tog doba potječe njegov najsjeverniji izbočeni dio. Ostatak dvorca građen je u dva maha tijekom 18. stoljeća, prvo

UTJECAJNI GOSPODARI DVORCA
GROFICA MARIJA ANA VALPURGA KEGLEVIĆ, ROD. DRAŠKOVIC
GROF PETAR TROYLO SERMAGE
GROF IVAN NEPOMUK SERMAGE
BARUN JANKO I FRANJICA VRANYCZANY

(A) KATASTRARSKA KARTA, 1886. (KATASTRARSKI URED ZABOK); (B) DANAŠNJA PARCELACIJA

FOTO-ZAPIS ZATEČENOG STANJA, 2002.

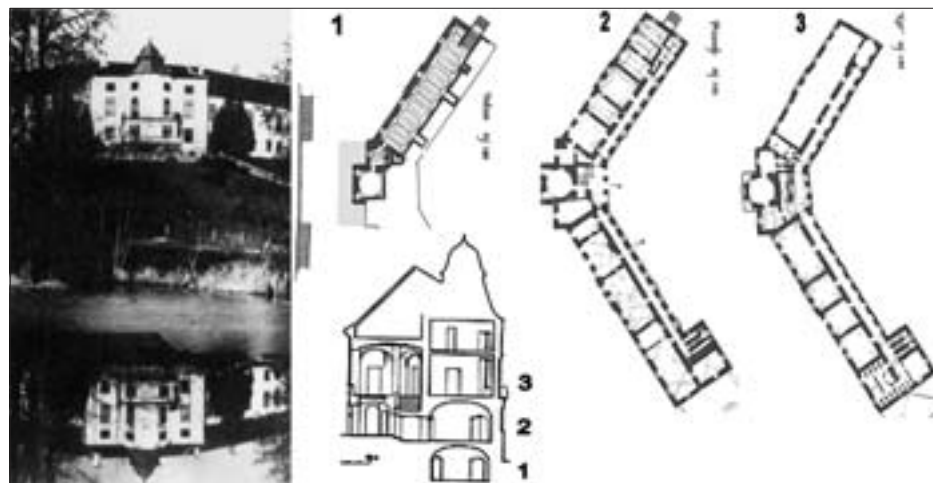
troetažno starije (S), a zatim četveroetažno novije (N) krilo, kad je dovršena i vanjski-na dvorca. Starije krilo dvorca je duže i leži u smjeru sjever-jug, a njemu je pod tupim kutom pridruženo novije krilo usmjereno na sjeverozapad. Oba su krila povezana središnjim poligonskim dijelom koji sadrži kružne prostorije u četiri etaže i koji u začelju služi kao ulaz u dvorac, dok rizalit u pročelju ostavlja dojam tornja, jer mansardnom etažom nadvisuje oba krila dvorca. Rizalitno pročelje krase balkon i niz dorskih polustupova na prvom katu, dok su visokoprizemna i podrumška etaža izgubile međusobnu povezanost putem negdašnjeg stubišta između visokoprizemnog balkona i predpodrumskog zatvorenog prostora.

Začelje dvorca gleda na park koji graniči s mjesnim trgom. Na toj se strani duž čitavog zdanja protežu dugi hodnici (izvorno poluotvorena kolonada) iz kojih se ulazi u dvorane s prozorima prema istočnom i južnom obronku.

Krovište čuva tragove davnih građevnih izmjena, a njegova obnovljena konstrukcija proizvoljno je razvedena i usiderna, tako da je veliki dio krovišta destabiliziran, tavanski prostor bezrazložno neuporabiv i nedostupan bivšim prilazima. Ispred pročelnog rizalita nalazila se vrtna terasa od koje su se bočno simetrično niz strmi obronak spuštali kraci stubišta. Terasa i stubište imali su dekorativnu ogradu s balusterima. Podrumška etaža novijega krila ima sa zapadne strane vrtni prilaz. Nad njim je na razini prvoga kata bio balkon s pogledom na crkvu i vrtni portal, koji je povezan s dvorcem putem 60 metara duge aleje četverorednih ukrasnih kestena.

NEUGODNA IZNENAĐENJA I PRVI REZULTATI OBNOVE

Obnova dvorca počela je otkrićem da je ocjena stanja građevnih stručnjaka prigodom kupnje bila nerealna i neuporabiva kao polazište planiranju sanacijskih radova. Provedena su temeljita istraživanja oštećenja, arhitektonskih izmjena, oslika, statike zgrade i krovišta te geomehnička analiza okoliša. Pokazalo se da je dvorac statički opasno ugrožen, potpuno raspršenih temelja na strani obronka tako da je erozija zahvatila i prizemni zid i mjestimice izazvala providne vertikalne zidne pukotine, da građevinu podlijevaju krovne i podzemne vode sa svih strana i da je krovište destabilizirano. Sanacija stanja i rekonstrukcija izvorne arhitekture još su u tijeku, no učinjeno je već mnogo i zgrada je konstrukcijski potpuno učvršćena. Podzidani su novi temelji, poduprti su stopama i zasuti drenažnim materijalom, a kameni potporni zid izgrađen je na pet metara udaljenosti od zgrade kao zaštita od erozije. Provedena je

FOTOGRAFIJA DVORCA IZ SREDINE 20. STOLJEĆA; TLOCRTI I PRESJECI DVORCA (DOKUMENTACIJA KONZERVATORSKOG ODJELA U ZAGREBU)

drenaža uz vanjske zidove čitave zgrade, razvedena je vanjska kanalizacijska mreža s izvedenim priključcima za predviđenu unutrašnju odvodnju, uklonjeni su unutrašnji pregradni zidovi, čučavci, praonica, kotlovnica te mljekarska i pekarska tehnologija, palijativno je popravljen krovni crijep i odvod krovne vode. Srušena je prizidana garaža.

Građevnom obnovom starijega krila rekonstruirana je izvorna arhitektura (prostorni raspored, negdašnji otvori i svodni lukovi), uklonjene su dotrajale kanalizacijske cijevi i provedena unutrašnja podna i zidna hidroizolacija. Restaurirana je stropna i zidna profilacija u starijem krilu, zidovi na katu su oličeni, obnovljene su podne podloge i postavljen je novi parket na 500 m². Uređene su 2 sanitarne prostorije, provedena je nova električna, plinska, vodovodna, kanalizacijska i telefonska mreža te centralno grijanje u 60% ukupnog prostora.

Obnovljeni su podrumski prozori i građevna stolarija na katu starijega krila, stilski je opremljen prvi kat starijega krila i prizemlje novijeg krila. Uzorno obnovljeni prvi kat starijega krila već je u javnoj funkciji, no za konačno uređenje interijera vrijednim pokretnim inventarom nužno je obnoviti i osigurati prizemne ulaze i prozore.

Uz ekspertnu pomoć provedena je biološka zaštita aleje kestena. Podnesena je za-molba za arondaciju parka. Otkup prilazne čestice dvorcu je u tijeku, no zbog neizvjesnosti oko pitanja arondacije nedostaje gruntovna podloga za projekt obnove krajobrazne arhitekture.

REVITALIZACIJA

Revitalizacijski program u obnovljenoj izvornoj arhitekturi i ambijentalnom kulturno-povijesnom ozračju, osiguranom predmetima višestoljetne obiteljske zbirke, zamišljen je kao raznolik, lokalno koristan, društveno angažiran, usmjeren na promicanje integralne kulture i kvalitete života – života koji poštuje korijenje, iskustvo i prokušane vrijednosti, koji se nadahnjuje umjetnošću, glazbom i lijepom riječi, koji čuva zdravlje i prirodu, koji je otvoren prema stranom svijetu, ali je privržen zavičaju i domovini, koji se zanima za nove spoznaje i služi se modernom tehnologijom, a napreduje ovisno o znanju, kreativnosti, poduzetnosti i realnim mogućnostima. Za sadržaj i ostvarivost programa brinut će se članovi Udruge prijatelja dvorca Sv. Križ, stručnjaci različitih obrazovnih profila i razina, svi jednako složni da pomognu znanjem, umijećem, istraživanjima i radom u rehabilitaciji identiteta i kulturno povijesne uloge dvorca.

Svrha previđenog revitalizacijskog programa nije povratak u povijest, nego da trago-vi povijesti budu izazov u sadašnjosti, da osnaže prigušeni glas nenametljivog, mnogostrano obrazovanog, europski uljuđenog i nacionalno određenog, zavičajno duboko ukorijenjenog identiteta, koji zajedničku dobrobit pretpostavlja osobnom probitku, koji je nedovoljno utjecajan u sadašnjosti, a koji je stoljećima bio djelotvorno prisutan na hrvatskom tlu i ne smije biti zanemaren u prezentaciji prepoznatljivih obil-

ježja nacionalne kulture. Premda je program zamišljen fleksibilno, komorno-glazbene priredbe i predavanja iz aktualnih društvenih i znanstvenih tema održavat će se redovito prema najavljenom godišnjem programu.

Financijsku samoodrživost revitaliziranog dvorca Sv. Križ Začretje djelomice će osigurati Institut za informatičke inovacije, a djelomice različite priredbe, poslovne prezentacije i predavanja na popularizacijskoj i ekspertnoj razini. Cilj je predviđenih aktivnosti da potiču razvitak i obrazovanost, da privuku široki raspon korisnika, posjetitelja i aktivnih sudionika.

OSMIŠLJENI PROJEKTI

INSTITUT ZA INFORMATIČKE INOVACIJE

U prizemlju dvorca djelovat će *Institut za informatičke inovacije*, Ured za informatičke usluge i Internet-klub s računalnom opremom. Institut za informatičke inovacije razvojno-istraživačka je institucija kojoj je namjera proučavati i proširiti uporabu informatičkih sustava u području telekomunikacija, mobilnih sustava, mrežnih sustava, multimedijских sustava, inteligentnih sustava, kompleksnih algoritama (sigurnost i komprimiranje) te osobnog/društvenog računarstva. Institut će služiti kao inkubator informacijske tehnologije u usko specijaliziranim područjima kojima je cilj usmjerenje projekata na proizvode radi uvođenja na tržište. Na osnovi svoje dosadašnje suradnje s industrijskim partnerima voditelj Instituta predviđa lakši pristup globalnim tržištima za institutske proizvode i tehnologije. Financiranje Instituta predviđa se iz izvora globalnih korporacija tehnologije, medija i telekomunikacija (TMT) i hrvatskih kompanija vezanih uz TMT kao i zainteresiranih hrvatskih ministarstava i institucija. Potpisano je pismo namjere da Institut sudjeluje u programu JEZGRA MZOS.

Institut će biti opremljen za pristup žičnom i bežičnom Ethernet/Internet-u za 50 povezanih radnih mjesta te osiguranim serverom i spremištem podataka. Pored gospodarskoga značenja informatičkog instituta, institutska oprema i povezanost s Ethernet/Internetom omogućit će stručne i komercijalne prezentacije te obrazovne i informativne projekte uz audio-vizualnu i bežičnu LAN podršku za koje u dvorcu postoje različito dimenzionirane prostorije.

Institut je osnovan, radni prostor je pripremljen, oprema za Institut je nabavljena i postavljena je unutrašnja kablovska mreža, no zbog administrativnih nedoumica u pitanjima državno-privatnog partnerstva, odgođeno je priključenje na vanjsku mrežu. Za lokalni početak rada Instituta treba obnoviti prilaze dvorcu (za što je bilo nužno izboriti otkup čestice u vlasništvu Doma zdravlja). Izostala je očekivana potpora Ministarstva kulture za obnovu prizemne građevne stolarije. Lokalna škola ostala je bez informatičke podrške. Bez brze, funkcionalne i pouzdane institucionalne suradnje privatna inicijativa teško ostvaruje razvojne projekte.

KONGRESNI CENTAR

Modularni program obnove i revitalizacije dvorca previda osnutak Kongresnog centra na 350 m² (crtkani okvir na slici). Kongresni centar obuhvaćat će recepciju, dvije prostorije za manje sastanke, izložbeni prostor, sanitarne i pomoćne prostorije te konferencijsku dvoranu s pozornicom i 240 sjedala za posjetitelje. Sadašnja kino-dvorana funkcionalnom obnovom postat će tehnički suvremeno opremljena konferencijska dvorana na prvom katu novijega krila te će biti prikladna za sve oblike živih, video i audio prezentacija uz mogućnost virtualne nazočnosti i tele-komunikaciju s udaljenim sudionicima programa. Kongresni centar koristit će institutsku opremu za svoje projekte.

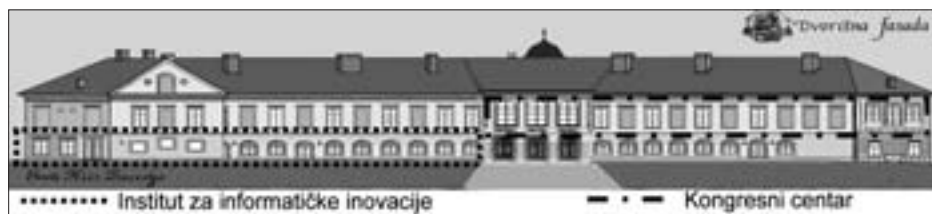
Kongresni centar i Institut značajno će pridonijeti gospodarskom razvoju regije te će istodobno omogućiti kontinuirane i povremene multidisciplinarne

aktivnosti koje potiču tehnološki razvoj i pridonose promociji znanosti i kulture organizacijom sastanaka, prezentacija, tečajeva, radionica, rasprava, znanstvenih tribina, književnih večeri, glazbenih, i drugih priredbi u različito dimenzioniranim prostorijama dvorca i velikoj konferencijskoj dvorani. Prostor Kongresnog centra i već uređene sobe za manje poslovne sastanke i prezentacije zadovoljit će i najzahtjevnije korisnike.

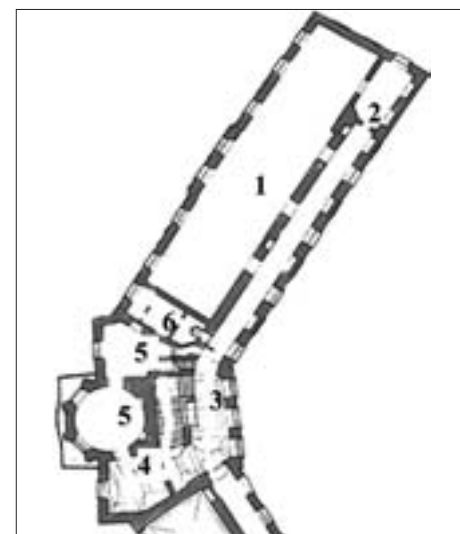
MUZEJSKO GALERIJSKI I KOMORNI PROGRAM

Prvi kat starijega krila i prizemlje novijega krila udomit će obiteljsku zbirku umjetnina, a služiti će i kao *galerijski prostor* za povremene izložbe likovne i primijenjene umjetnosti. Na katu će biti smješten i obiteljski arhiv (istaknutih članova obitelji Melkus, Cesarić, Tkalac, Crnadak, Flögel i MRSIĆ) te zanimljiva povijesna knjižnica s brojnim bibliofilskim izdanjima prikupljenim tijekom proteklih stoljeća. Saloni će sadržavati brižno njegovane predmete (ogledala, satovi, glazbala i dr.) i pokućstvo 18. i 19. stoljeća koji čuvaju sjećanje na afinitete prošlih naraštaja i zorno svjedoče o pripadnosti hrvatskih intelektualaca europskoj kulturnoj eliti.

Prvi kat će svojim ambijentalnim dekorom postati reprezentativan prostor za glazbene i kulturološke projekte, različite sastanke i svečane prijeme na najvišoj razini. U povijesnom ozračju obnovljenog interijera, premda samo djelomice opremljenog i u rizičnim sigurnosnim uvjetima, Udruga prijatelja dvorca već ostvaruje svoj program komornih glazbenih priredbi.

ZAPUŠTENA KINO-DVORANA, NASTALA GRAĐEVNIM ZAHVATIMA NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA, 2002.

1. KONGRESNA DVORANA	160 m ²
2. SPREMISTE ZA TEHNIČKU OPREMU	25 m ²
3. IZLOŽBENI PROSTOR ZA POSTERE	90 m ²
4. RECEPCIJA	25 m ²
5. SOBE ZA POSLOVNE RAZGOVORE	50 m ²
6. SANITARNI ČVOR	20 m ²

PROGRAM UDRUGE PRIJATELJA DVORCA SV. KRIŽ

Udruga prijatelja dvorca Sv. Križ Začretje osnovana je s namjerom da pojedinci koji znaju, žele i mogu pridonijeti obnovi i revitalizaciji kulturno-povijesnog spomenika rasprave probleme, potrebe i prioritetne zadace te da udruže snage oko njihove realizacije. Udruga je pokrenula nakladničku djelatnost „Jankovdvor” i izdala komercijalno dostupne PP-prezentacije i CD-prezentacije (o zagorskim vlastelinstvima, dvorcu Sv. Križ i uglednicima zavičajne kulture) te pokrenula redoviti program koncerata i predavanja.

Program Prijatelja dvorca:

- Informativne i promidžbene tiskovine i CD-e u vlastitoj nakladi;
- Kontakt s medijima;
- Kreiranje originalnih suvenira vezanih uz dvorac (e.g. I. Lovrenčić, Dvorac, ukrasni tanjur);
- „Koncert u dvorcu”, redoviti program glazbenih priredbi u izvedbi afirmiranih domaćih i stranih glazbenika;
- „Aktualno u društvu, kulturi i znanosti”, kulturno-obrazovni program za članove i prijatelje Udruge;
- Promocije knjiga i nosača zvuka;
- Organizacija skupnih posjeta dvorcu uz PP-prezentacije za različite udruge i škole;
- Sudjelovanje u javnim natjecajima radi prikupljanja potpore za realizaciju programa;
- Istraživanje povijesti vezane uz dvorac.

ZAKLJUČAK

Mudri čuvaju vrijednosti, znalci ih stvaraju, a u nerazumnoj ruci i najveća vrijednost postane bezvrijednom. Nerazumno smo uništili ili zanemarili mnoge materijalne i nematerijalne vrijednosti. Dvorci su samo jedan od primjera. Lišeni gospodara i gospodarskog uporišta većina ih je postala žrtvom zloporabe, nemara i zuba vremena, a oni, naoko sačuvani, prenamjenom i adaptacijama za nove funkcije, izgubili su svoj kulturno-povijesni identitet. Očuvanje nepokretne kulturne baštine neupitno podrazumijeva obnovu izvorne arhitekture dvoraca i njihovu revitalizaciju. Međutim, obnovljeni život u osvježenom povijesnom ambijentu trebao bi zadržati i dostojanstvo negdašnjeg značenja – kulturnog, utjecajnog i nacionalno prepoznatljivog, jer dvorci nisu kulise neke davne i tuđe predstave, u njima ne prebiva zloduh staleškog neprijateljstva, oni su kolijevka naše kulturne elite, izvorno naša kulturna baština, naš ponos i uzor, uporište bivšem i poticaj budućem razvitku. Nije na odmet revitalizirati i pokretački duh koji je stvarao naslijeđena kulturna dobra vrijedna spomena i zaštite.

Nacionalna baština obveza je prema predcima i prema budućim naraštajima. Ispuniti tu obvezu nije lako u društvenom sustavu bez kontinuiteta koji, suočen s revolucionarnim promjenama, od ideoloških do političkih, mijenja stajališta i mjerila vrijednosti, a u tom proklamira ciljeve za koje nije osigurao administrativnu podršku. Nagle promjene s jedne strane i inertna administracija uz neusklađene propise i manjkavo zakonodavstvo s druge strane – uzrok su gomilanju otvorenih pitanja, paradoksa i nereguliranih odnosa, tako da složenom projektu očuvanja zaštićenog kulturnog naslijeđa prijete preke i nedoumice sa svih strana. Neriješeni problemi osjetno usporavaju provedbu programa revitalizacije dvorca Sv. Križ Začretje, zastoji nepotrebno povišuju troškove, diskreditiraju ozbiljnost dogovora s korisnicima i obeshrabruju sudionike u projektu. Krhotine prošlosti, međutim, bodre vjeru u ostvarivost vizije budućnosti.

MIROSLAVA BRADICA

PRENAMJENA DVORCA LUŽNICA U KULTURNI DUHOVNI CENTAR

CONVERSION OF LUŽNICA MANOR INTO A CULTURAL AND SPIRITUAL CENTRE

Slikoviti barokni dvorac Lužnica sagrađen najvjerojatnije u prvoj polovici 18. stoljeća u blizini grada Zapresića, nakon brojnih promjena vlasnika dolazi 1925. godine u vlasništvo Družbe sestara milosrdnica. Sestre su u njemu stanovale, a koristile su ga i za različite prosvjetne i socijalne djelatnosti. Osim dvorca posjedovale su i okolno zemljište koje je korišteno za uzdržavanje bolesnika u tadašnjoj sestraskoj bolnici u Vinogradskoj ulici u Zagrebu.

Uspostavom komunističkog režima, sestra ma je zemljište oko dvorca bilo oduzeto. Ostavljen im je samo dvorac za stanovanje i uski pojas zemljišta oko njega. Tijekom daljnjih pedeset godina dvorac služi isključivo za smještaj sestara. Družba sestara milosrdnica, svjesna da ima u rukama veliku nacionalnu i kulturnu dragocjenost, održava i u okviru svojih mogućnosti obnavlja dvorac.

Danas sestre žele otvoriti i dvorac i prekrasni okoliš u kojem je on smješten svima onima koji tu budu potražili svoju duhovnu okrepju, ili ga otkrili kao pogodno mjesto za razne susrete i razmjene iskustava ili mogućih novih spoznaja o prirodi i kulturi uopće.

To će biti moguće zahvaljujući novoj zgradi koja je, uz pomoć dobrotvora, zasad tek djelomično sagrađena na mjestu ranijih gospodarskih zgrada. U dio nove zgrade već su uzele sestre, a preostali dio kada se dovrši moći će primiti oko 60 osoba – sudionika nekog od različitih programa koji Kulturni i duhovni centar Lužnica namjerava ponuditi.

The picturesque baroque manor Lužnica was built most likely in the first half of the 18th century in the vicinity of the town of Zapresić. It changed hands many times before becoming property of the Society of Sisters of Mercy in 1925. Sisters used it for dwelling as well as for various educational and social activities. Together the manor, they also possessed the surrounding land which they used for supporting patients in hospital in Vinogradska Street in Zagreb run by fellow sisters.

With the establishment of the communist regime, most of the land was confiscated. Only the manor and a narrow strip of land around it were left to them. In the next fifty years the manor was used solely as a dwelling for the sisters. The Society of the Sisters of Mercy, aware of what important national and cultural treasure they had, took care of the manor and renovated it within their financial abilities.

Today sisters would like to open their manor and the magnificent park surrounding it to anyone who chooses to search for spiritual refreshment there, or to those who find it a convenient place for meetings and exchange of experience and new knowledge about nature and culture in general.

This will become possible with the construction of a new building which, with the help from benefactors, has already begun on the premises of former farm buildings. Sisters have already moved into the part of the new building that has been finished, and when the whole building is completed, there will be enough space to accommodate some 60 people – participants in one of the future programs of the Cultural and Spiritual Center Lužnica.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORAC
- LUŽNICA
- KULTURA
- DUHOVNOST
- MILOSRDNICE

KEY WORDS:

- MANOR
- LUŽNICA
- CULTURE
- SPIRITUALITY
- SISTERS OF MERCY

S. MIROSLAVA BRADICA
Družba sestara milosrdnica – Zagreb
Frankopanska 17, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.luznica.com
Tel. +385 (0)1 4830 238
E-mail: miroslava@luznica.com

Dvorac Lužnica već je osamdeset godina u vlasništvu Družbe sestara milosrdnica koje su ga kroz nemirna vremena brižno čuvale i prema svojim mogućnostima obnavljale. To što su sestre u njemu stanovale spasilo ga je od nacionalizacije, a vrlo vjerojatno i od propadanja, sudeći po sudbini mnogih sličnih dvoraca u ovim krajevima. Ipak, danas je došlo vrijeme kad bi sestre željele ovu dragocjenost otvoriti svima onima koji to žele, s time da u njemu učine dostupnim i veliko kulturno i duhovno blago koje je stvorila i prikupila ova redovnička zajednica kroz 160 godina svoga djelovanja u Hrvatskoj i koje nastavlja stvarati i danas u suživotu s onima koji žele zajedno s njom pridonijeti bogatom kulturnom i duhovnom rastu ovog naroda.

POVIJESNI PRIKAZ

Prekrasni barokni dvorac Lužnica smješten između Zaprešića i Brdovca, prve spomeničke kategorije, „jedan je od najslikovitijih dvoraca Hrvatskoga zagorja” (OBAĐ ŠĆITAROCI, *M. Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, Školska knjiga, 1993., str. 148). Glavnim pročeljem okrenut je prema jugozapadu. Sagrađen je najvjerojatnije u prvoj polovici 18. stoljeća, možda i na temeljima stare kurije. Tlocrt ovog jednokatnog trokrilnog dvorca u obliku slova U, s bruto razvijenom površinom od 2952 m² zatvara malo ulazno dvorište. Ispod cijelog dvorca nalazi se prostrani podrum s uzdužnim nosivim zidom od kamena i svodovima od opeke. Posebnu ljepotu dvorcu daju cilindrične kule na vanjskim uglovima dvorca te središnji rizalit na južnom pročelju ukrašen bogatom fasadnom dekoracijom, velikim prozorima i balkonom s ogradom od kovanog željeza, koja nosi inicijale Levina Raucha, jednog od vlasnika dvorca (*usp. nav. dj. str. 150*).

Prvi pisani dokument datira iz 1761. godine, a govori o posveti oratorija tj. male dvorske kapele sv. Križa smještene na prvom katu dvorca. Nju je 11. srpnja iste godine posvetio biogradski biskup Stjepan Pucž.

Veću preinaku u stilu srednjoeuropskog, poglavito austrijskog baroka doživio je dvorac Lužnica 1791. godine. Tu godinu kao pisani trag nalazimo urezanu na rezbarenoj vertikali stuba glavnoga drvenog stubišta koje nas vodi u prvi kat dvorca.

Perivoj površine od oko osam hektara čini s dvorcem jedinstvenu arhitektonsku cjelinu. Nastao je vjerojatno koncem 18. stoljeća s uočljivim obilježjima engleskog perivoja. Ljepoti dvorca i okoliša pridonose okolne livade i šumarci kao i plodne oranice i žitna polja koje ga okružuju.

Posebnu čar okolišu dvorca daje malo jezero koje najvjerojatnije potječe iz istog vremena kao i dvorac.

Kao prvi vlasnik imanja Lužnice spominje se plemićka obitelj Čikulin, podrijetlom iz Italije (*usp. nav. dj. str. 152*). Kroz svoju burnu povijest, što zbog političkih što zbog

GLAVNO PROČELJE DVORCA LUŽNICA

obiteljskih razmirica, imanje Lužnica mijenjalo je često svoje vlasnike da bi konačno postalo glavno sjedište obitelji Rauch.

Dvorac s pripadajućim zemljištem (oko 267 jutara zemlje) kupile su sestre milosrdnice od udovice barunice Rauch 1925. godine. Od tada imanje Lužnica pripada Družbi sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, sa sjedištem i vrhovnom upravom u Zagrebu. To je jedna od najstarijih aktivnih družbi koja se intenzivno bavi prosvjetnom i zdravstvenom djelatnošću na području Hrvatske. Družba danas ima 892 sestre koje djeluju diljem Hrvatske, u Bosni i Hercegovini, u više europskih zemalja te u Sjevernoj i Južnoj Americi.

Veliko poljodjelsko dobro brizno je obrađivano marljivim rukama sestara i služilo je za opskrbu hranom bolnice sestara milosrdnica u Vinogradskoj u Zagrebu, jer mnogi bolesnici nisu mogli snositi troškove svog liječenja. Tijekom niza godina u dvorcu su se izmjenjivali razni odgojni i obrazovni sadržaji: dječji vrtić, satovi pjevanja, domaćinska škola i dr. Uspostavom komunističkog režima sestrama je oduzet najveći dio plodnog zemljišta na imanju Lužnica, a ostavljen im je samo najuži pojas oko dvorca s prilično lošom i nekvalitetnom zemljom. Lišene svojih mnogobrojnih škola i bolnica sestre su teškim fizičkim radom, na tom svom smanjenom imanju Lužnica s mukom privredivale osnovna sredstva za vlastito preživljavanje. Dolaskom demokracije, sklapanjem Ugovora između Vlade Republike Hrvatske i Svete Stolice te izglasavanjem Zakona o naknadi za oduzetu imovinu, vraćen nam je veći dio poljodjelskoga zemljišta i ono je ušlo u naš projekt osnivanja kulturnog i duhovnog centra u Lužnici, te pokretanja proizvodnje zdrave hrane uglavnom preko krušnih proizvoda. Do nedavno dvorac je služio isključivo za smještaj naših starih i bolesnih sestara, a zemljište za poljodjelsko gospodarstvo.

PUT DO PRENAMJENE

Osjetljive za potrebe vremena, kao nekoć tražimo i danas nove mogućnosti i načine življenja i djelovanja. U toj osjetljivosti duboko svjesne velikih duhovnih potreba, kako sestara tako i onih s kojima surađujemo i o kojima skrbimo, došle smo na ideju otvaranja kulturnog i duhovnog centra gdje bi se mogli odvijati mnogi kulturni i duhovni sadržaji: duhovne vježbe za sestre, razni seminari, koncerti, izložbe, prigodna predavanja, školski, ekološki i razni drugi programi. Uz pomoć inozemnih dobročinitelja – katoličke organizacije „Renovabis” započele smo u srpnju 2003. godine gradnju nove zgrade koja će jednim dijelom služiti kao samostan sestara koje će se tu preseliti iz dvorca u kojem su do sada stanovale. Drugi dio zgrade predviđen je za smještaj sudionika raznih programa Kulturnog i duhovnog centra Lužnica.

Dio zgrade za smještaj sestara, prostorija kapele, te prostor predviđen za pekarnu potpuno je dovršen. Koncem srpnja 2005. godine sestre su se konačno preselile u svoj novi dom. Nažalost, na stambenom dijelu zgrade predviđenom za smještaj sudionika raznih programa izvedeni su tek grubi građevni radovi. Nedostatak novčanih sredstava onemogućio nam je svaki daljnji rad.

Preseljenjem sestara iz dvorca konačno su stvoreni uvjeti za prenamjenu dvorca u Kulturni i duhovni centar s mnogobrojnim sadržajima. Prije svega treba provesti temeljit popravak dvorca – najprije krova što je uz pomoć Ministarstva kulture i ulaganjem vlastitih novčanih sredstava dijelom već učinjeno. Još uvijek preostaju brojni drugi radovi: izvođenje drenaže dvorca (koje je upravo u tijeku), ugrađivanje dizala za prijevoz hrane i osoblja, uređenje sanitarija, saniranje pukotina na dvorcu, provođenje novih instalacija centralnoga grijanja i ostalo. Sve ovo iziskuje velika novčana sred-

DVORIŠNO (SJEVERNO) PROČELJE DVORCA

GLAVNO (JUŽNO) PROČELJE DVORCA

stva i mnogo truda, ali pomisao da ćemo kroz taj prostor i ponudene sadržaje u njemu pružiti tjeskobnom čovjeku današnjice trenutke mira, sabranosti, duševnog i tjelesnog odmora – već sada nas ispunja radošću i novom snagom.

Da bi projekt Lužnica u potpunosti mogao zaživjeti potrebno je pristupiti i uređenju perivoja. Prema katastarskoj karti iz 1862. godine perivoj je zauzimao površinu od 8,10 ha., te odgovara današnjoj površini. Tijekom godina taj pejzažno-romantičarski perivoj nije doživio značajne izmjene niti izgubio svoja izvorna obilježja, premda je nakon Drugoga svjetskog rata bio znatno zapušten (*usp. Perivoj dvorca Lužnica, autori: Romana Maradin, dipl.ing.agr. i mr.sc. Boris Liović, dipl.ing.šum, Jastrebarsko, 2005.*). Taj nekadašnji engleski perivoj godinama bez stručne obrade izgubio je ipak mnogo od svoje ljepote. Prvotni gajevi i šumarci zagašeni su dodatnim nepotrebnim raslinjem, brojne šetnice kroz perivoj su zapuštene. Ostalo je tek nekoliko prilaznih staza koje su više bile u službi gospodarskih putova. Kao prvi korak u obnovi perivoja izrađen je Projekt staza i šetnica kroz perivoj kao i Projekt elektrifikacije perivoja, a izvedba će biti moguća kada osiguramo potrebna sredstva.

Prema studiji *Lužnica – studija zaštite i obnove perivoja dvorca*, koju autorski potpisuju prof.dr.sc. Mladen Obad Šćitaroci, dipl.ing.arh. i dr.sc. Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, dipl.ing.arh. te prema Projektu perivojnog uređenja istih autora, a na našu zamolbu, Šumarski institut Jastrebarsko izradio nam je u ožujku 2005. godine studiju *Perivoj dvorca Lužnica*, koja uključuje krajobrazno uređenje, utvrđivanje zdravstvenog stanja drveća i primjenu ekološki prihvatljivih mjera zaštite. Prema spomenutoj studiji započele smo djelomično uređivanje perivoja. Nažalost, brojni građevni radovi oko nove zgrade za smještaj sestara i nedostatak novca zaustavili su nas za neko vrijeme u toj zamisli.

CILJEVI PROJEKTA

U središtu pozornosti našeg projekta jest čovjek današnjice često otuđen od sebe, od obitelji i društva, opterećen egzistencijalnom tjeskobom i zarobljen porocima našega vremena. Stoga je prvi cilj našega projekta biti za čovjeka, omogućiti susret čovjeka s čovjekom, pomoći ljudima da u ljepoti prirode, daleko od buke velegrada u bogatstvu kulturnih, duhovnih i ekoloških programa uz prijateljska druženja pronadu odmor za dušu i tijelo. Kroz razne sadržaje i programe želimo pomoći ljudima u pronalaženju odgovora na teška životna pitanja.

Jedan od naših važnih ciljeva jest sačuvati od daljnega propadanja dragocijeni kulturni spomenik dvorac Lužnicu, kao i pridonijeti razvoju turizma na ovim prostorima. Kroz nastavu u prirodi i tematske radionice želimo probuditi u mladima ljubav prema prirodi te im posvijestiti veliku potrebu zaštite prirode i očuvanje okoliša.

ETAPE RAZVOJA PROJEKTA

„Projekt Lužnica” tj. prenamjena dvorca u Kulturni i duhovni centar zbog svoje opsežnosti odvija se postupno u nekoliko etapa:

1. etapa – gradnja nove stambene zgrade koja obuhvaća prostorije za smještaj sestara, kapelicu, recepciju, caffè bar, ekološku pekarnu i popratne prostorije te šezdeset soba za smještaj gostiju (sudionika raznih programa);
2. etapa – obnova i popravak dvorca te prilagodba postojećeg prostora za nove sadržaje uz poštivanje njegove izvornosti i autentičnosti stila. To je djelomično već i

učinjeno popravkom krovišta na dvorcu te obnovom dosadašnje kapelice – najveće prostorije u središtu dvorca;

3. etapa – intenzivni radovi na uređenju perivoja što je tek započeto;

4. etapa – organizaciju i provedba predloženih programa.

PODRUČJA DJELOVANJA

„Projekt Lužnica” obuhvaća četiri veoma važna područja čovjekova djelovanja kao što je religiozno, socijalno-etičko, ekološko-pedagoško te kulturno područje. Upravo s tih područja proizlazi mogućnost mnogobrojnih kulturnih, obrazovnih, ekoloških, duhovnih i rekreacijskih programa tako potrebnih današnjem čovjeku.

Budući da je dvorac Lužnica dragocijeni spomenik kulture, veoma je prikladan za ostvarivanje *kulturnih programa* kao što su koncerti, glazbene i književne večeri, dani baroka, izložbe, likovne kolonije i ostali kulturni sadržaji. Dio prostora imaće muzejski karakter.

Kako dvorac Lužnicu okružuje prekrasni perivoj s lijepim jezerom, sam ambijent pruža velike mogućnosti za ostvarenje brojnih *ekoloških i pedagoških programa*. Okolica dvorca bogata je raznolikim biljem i životinjskim vrstama. Na vrlo malom prostoru isprepleću se živi svijet livade, bare i šume. Tu se mogu pronaći i biljne vrste koje su inače vrlo rijetke, što je djelomično posljedica dobrih uvjeta za rast pojedinih biljnih vrsta, ali i sadnja i dobre njege onih biljaka koje su ili sestre ili njihovi gosti donosili s različitih putovanja.

Biljne i životinjske vrste Lužnice još nisu popisane i sistematizirane. Taj posao započele su učenice Ženske opće gimnazije Družbe sestara milosrdnica i obavljat će ga u sklopu svojih bioloških i ekoloških projekata. Iskustvo naše škole i u dosadašnjim uvjetima pokazalo je da škole mogu ostvarivati brojne i raznolike programe u okviru ovakvog ambijenta – različite oblike projektne nastave, škole u prirodi, susreta za roditelje, druženja i piknika, književnih večeri, različitih kreativnih radionica, susreta, rekreativnih programa, studijskih radova, akcija u svrhu očuvanja okoliša i mnogih drugih oblika rada i okupljanja učenika, roditelja i nastavnika. Otvarajući ovaj Kulturni i duhovni centar dale bismo i drugim školama te mogućnosti.

Socijalno-etički programi ostvarivat će se kroz tribine s područja socijalnog nauka Crkve i države, te s područja etike kroz razne stručne seminare, za djelatnike s područja odgoja, obrazovanja, socijalnih i karitativnih ustanova. U okviru ovih programa svakako želimo organizirati seminare za branitelje, ratne udovice i razne programe za socijalno ugrožene, za osobe s ruba društva kojima želimo omogućiti trenutak pažnje i osjećaj vrjednovanja njihova ljudskog dostojanstva.

Kroz svoje programe Centar namjerava dati mogućnost za organiziranje tečajeva ili dana odmora i rekreacije za obitelji i mlade, za socijalno ugrožene osobe koje zbog svoga materijalnog stanja ne mogu tako nešto financirati.

Budući da bi kroz suradnju naših ustanova u inozemstvu Lužnica bila otvorena i za goste izvan granica Hrvatske, za njih namjeravamo izraditi poseban program upoznavanja hrvatske prirodne, kulturne i duhovne baštine.

I konačno – imamo programe i s *religioznog područja* koji uključuju duhovne vježbe, razne duhovne obnove, molitvene i biblijske skupove, katoličku meditaciju, satove adoracije itd. Ovi programi namijenjeni su i osobama iz crkvenih i redovničkih zajednica, kao i civilnim osobama, prema potrebama i mogućnostima. Vjerujemo da će bli-

DETALJ GLAVNOG PROČELJA DVORCA

POGLED NA DVORAC I PERIVOJ

zina Zagreba, a istodobno mirni prirodni okoliš, omogućiti mnogima trenutke duhovne obnove i osobnog rasta, na što danas vrlo često u svakodnevnoj jurnjavi zaboravljamo.

Ovim naravno nisu iscrpljene sve mogućnosti koje se otvaraju pred Lužnicom.

Sam dvorac bit će sigurno po svojoj ljepoti zanimljiv turistima, koji će sada moći razgledati daleko veći broj njegovih prostorija i, vjerujemo, osjetiti i doživjeti da je to mjesto više od obične turističke zanimljivosti. Sestre koje su svojim radom i molitvom dale poseban pečat Lužnici nastavljaju to i dalje činiti, samo u mnogo širem opsegu. Svaki gost i putnik imat će priliku iskušati i domaće proizvode što ih sestre izrađuju prema svojoj samostanskoj tradiciji – „Lužnički čaj” pripremljen od brojnih ljekovitih biljaka koje sestre desetljećima prikupljaju u okolici kao i domaće likere pripremljene od lužničkih biljaka.

Kapacitet dvorca, nove zgrade za smještaj, kao i perivoj i neposredni okoliš omogućuju odvijanje nekoliko programa u isto vrijeme, što će omogućiti raznoliku ponudu od jednodnevnih ili poludnevnih sadržaja do višednevnih seminara ili konferencija.

Nadamo se da ćemo, uz pomoć svih onih koji smatraju da je ovakav projekt vrijedan i truda i novca, ipak uspjeti svladati financijske teškoće i da ćemo uskoro moći kao domaćini pozdraviti brojne nove goste na ovom našem „komadiću raja na zemlji” kako mi često znamo nazivati Lužnicu.

KATASTARSKA KARTA, 1862.

ŽELJKO TURK

PROJEKT „NOVI DVORI JELAČIĆEVI – KULTURA, OBRAZOVANJE, TURIZAM”

PROJECT „NOVI DVORI JELAČIĆEVI – CULTURE, EDUCATION, TOURISM”

Dvorac Novi Dvori zaprešićki (poznat i pod imenom Novi Dvori Jelačićevi) izgrađen je u 18. stoljeću, a 1851. godine kupio ga je ban Josip Jelačić. Niz gospodarskih zgrada – kao vršilnica, zgrada za plodine, zgrada za poslu-gu, te kapelica i grobnica obitelji Jelačić spo-menici su prve kategorije.

Dvorac i cijeli sklop u vrlo su lošem stanju osim zgrade za plodine, koja je 1989. godine uređena i u kojoj je smješten „Muzej Skurje-ni”, te zgrada vršilnice koja je konstruktivno obnovljena. Danas se u funkciji nalazi „Muzej Skurjeni”, a obnovljena vršilnica bez namjene je i odgovarajuće funkcije. Za građevinu ku-kuružarnika izrađena je tehnička dokumenta-cija, ali se obnovi nije pristupilo. Kapelica sv. Josipa i grobnica obitelji Jelačić u potpunosti su obnovljeni.

Godine 1991. Konzervatorski odjel u Zagrebu (tadašnji Regionalni zavod za zaštitu spome-nika kulture) izradio je konzervatorsku studi-ju za Nove Dvore zaprešićke. Studija je odre-dila smjernice za obnovu dvorca i perivoja.

Spomenički sklop Novih dvora vrjednovan je kao kulturno dobro nacionalnog značaja. Sklop je u izuzetno lošem stanju i izložen je propadanju.

Manor Novi Dvori Zaprešićki (also known as Novi Dvori Jelačićevi) was built in the 18th cen-tury. Viceroy Josip Jelačić bought it in 1851. Several of the farm buildings – such as the threshing room and granary – as well as the house for servants, the chapel and family vault belong to the first category of cultural monuments.

The whole complex, including the manor, is in bad repair, except for the granary which was reconstructed in 1989 and now houses „Matija Skurjeni” museum, and the threshing room which was also constructively reconstructed. At present, only the granary is put to use as a museum („Matija Skurjeni”), whereas the threshing room is without a use or purpose. Technical documentation for the reconstruc-tion of the maize crib was elaborated but the reconstruction never took place. The chapel of St. Joseph and family vault has been com-pletely renovated.

In 1991 the Conservation Department in Zagreb (at that time the Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments) elabo-rated a conservation study for Novi Dvori Za-prešićki. The study set guidelines for the re-construction of the manor and its park.

Complex Novi Dvori has been valorized as the cultural good of national importance. It is in an extremely poor repair and falling into decay.

KLJUČNE RIJEČI:

- NOVI DVORI JELAČIĆEVI
- OBNOVA I PRENAMJENA
- KULTURA I OBRAZOVANJE
- TURIZAM

KEY WORDS:

- NOVI DVORI JELAČIĆEVI
- RECONSTRUCTION AND REUSE
- CULTURE AND EDUCATION
- TOURISM

ŽELJKO TURK, dipl. oec.
Dogradonačelnik grada Zaprešica
Gradsko poglavarstvo grada Zaprešica
Nova ulica 10, 10 290 Zaprešić, Hrvatska / Croatia
www.zapresic.hr
Tel. +385 (0)1 3315 111
Fax +385 (0)1 3315 112
E-mail: gdokmanic@zapresic.hr

Dvorac Novi dvori izgrađen je u 18. stoljeću, a 1851. godine kupio ga je ban Josip Jelačić. Niz gospodarskih građevina kao što su vršilnica, zgrada za plodine, zgrada za poslugu, te kapelica i grobnica obitelji Jelačić spomenici su prve kategorije. Dvorac i cijeli sklop u vrlo su lošem stanju, osim zgrade za plodine koja je 1989. godine uređena i u kojoj je smješten „Muzej Skurjeni”, te zgrada vršilnice koja je konstruktivno obnovljena. Danas se u funkciji nalazi „Muzej Skurjeni”, a obnovljena vršilnica je bez namjene i odgovarajuće funkcije. Za kukuružarnik izrađena je tehnička dokumentacija, ali se obnovi nije pristupilo. Kapelica sv. Josipa i grobnica obitelji Jelačić u potpunosti su obnovljeni. U nekadašnjem Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture (danas Konzervatorski odjel u Zagrebu) izrađena je konzervatorska studija za Nove dvore zaprešicke. Studija je izrađena 1991. godine i donosi smjernice za obnovu dvorca i perivoja. Spomenički sklop Novih dvora smatra se spomenikom kulture, te je stoga vrijednovan kao kulturno dobro nacionalnog značaja. Sklop dvorca u izuzetno je lošem stanju i izložen je propadanju.

ZGRADA ZA PLODINE – DANAŠNJI MUZEJ MATIJA SKURIJENI

Rekonstrukciju građevine izveo je Restauratorski zavod Hrvatske 1985.-1986. godine prema projektu. Zgrada ima ambijentalne i arhitektonske kvalitete gospodarske arhitekture 19. stoljeća, te je u okviru tog arhitektonskog izraza i obnovljena. Danas se u tom prostoru nalazi muzej „Matija Skurjeni”.

KUKURUŽARNIK

Građevina ima izuzetnu arhitektonsko-dokumentarnu i ambijentalnu vrijednost, te je potrebna rekonstrukcija svih karakterističnih elemenata oblikovanja. Građevina se sastoji od središnjeg višeg dijela i dva niza krila. Zidovi i stupovi pročelja su žbukani glatkom žbukom, a drveni elementi (ispune na krilima) sastoje se od vodoravnih greda i vertikalno gusto raspoređenih letvica. Na građevini nisu izvedene značajnije adaptacije. Kukuružarnik bi u budućnosti, nakon obnove trebao služiti za čuvanje i izlaganje zbirke predmeta obitelji Jelačić.

PRVA KUĆA

Zgrada je kvalitetan primjer malogradske arhitekture s kraja 19. stoljeća. Zapadno pročelje sačuvalo je izvorna obilježja dok su ostala pročelja uništena preinakama u novije doba. Na zgradi su rađene preinake i dogradnje u novije vrijeme, što se odnosi na ulazne prostore i promjenu izgleda pročelja. U budućnosti bi taj prostor trebao biti namijenjen za Turistički ured i prodaju suvenira.

DRUGA KUĆA

Druga zgrada posjeduje slična obilježja stambenih zgrada s kraja 19. stoljeca kao i Prva kuća. Zgrada je u budućnosti namijenjena za Novodvorsku slastičarnicu u kojoj bi se prodavale slastice i hladni buffet po receptima iz Novodvorske kuharice.

VRŠILNICA

Građevina posjeduje izuzetnu dokumentarnu, ambijentalnu i arhitektonsku vrijednost. Prilikom obnove predloženo je očuvanje izvorne organizacije unutarnjeg pro-

stora, karakteristične konstrukcije krovista i njegove reprezentacije, kao i prezentacije pletera opekom – ziegel gitterom. Vršilnica je konstruktivno obnovljena, te bi se tijekom ljetne sezone mogle odvijati scenske priredbe, izložbe i modne revije.

STAJA

Koncepcija prostora je karakteristična za staje – sustav drvenih stupova u parovima koji ujedno naznačuje prolaz u sredini zgrade te lijevo i desno prostor za boravak stoke. Prilikom adaptacije srušene su pregrade u unutrašnjosti, te su probijeni novi otvori na fasadama. Dijelom je izmijenjena i građevna stolarija. Pri daljnjim graditeljskim zahvatima obvezno bi trebalo sačuvati prepoznatljivo oblikovana pročelja i nosivu konstrukciju karakterističnu za gospodarske građevine iz druge polovice 18. i iz 19. stoljeca. Staja bi nakon obnove trebala biti u funkciji golf igrališta (recepcija, svlačionice, spremište i sl.).

DVORAC

Jednokatna zgrada pravilnog pravokutnog tlocrta s dužom sjevernom i južnom stranicom pokazuje svojim pročeljima stilska obilježja historicizma sredine 19. stoljeca. Iz pisma bana Josipa Jelačića upravitelju dvora Horvathu od 23. travnja 1853. moguće je zaključiti da je u to vrijeme sagrađena sobna terasa pred zapadnim pročeljem. Iz popisa inventara sastavljenog 25. travnja 1859. moguće je saznati namjenu pojedinih prostorija. Tako se spominju velika dvorana, soba za biljar, blagovaonica, tamna soba, soba za sobara, soba za slugu, magazin, gostinjska soba na prvom katu, gostinjska soba na drugom katu, husarska (konjanička) soba, soba kuharice, prizemna soba vratara, soba kućne pomoćnice i kuharice, soba kuhara, soba kućnih čistača. Iz spomenutog pisma moguće je zaključiti da je barun Jelačić dao temeljito preurediti dvorac, pa je moguće pretpostaviti da današnji izgled dvorca (suduci po stilskim oso-

bitostima) nastaje kao posljedica zahvata iz 1853. godine. Međutim konstrukcija bačvastim svodovima u podrumu ukazuje na razdoblje baroka, a češki svodovi sa su-svodnicima u zapadnom dijelu prizemlja upućuju na vrijeme prije 1854. godine. Stoga je na temelju danas vidljivog stanja, moguće primijetiti tri različite faze izgradnje arhitektonskog volumena dvorca. Danas se dvorac nalazi u izuzetno lošem stanju i izložen je propadanju. Dvorac bi nakon obnove trebao služiti kao prostor za Jelačicevu spomen zbirku, trebao bi imati svečanu dvoranu za protokolarna događanja, te ekskluzivne ugostiteljske sadržaje (restoran, vinski podrum i sl.).

RICHTEROVA ZGRADA

U zgradi iz druge polovice 20. stoljeća, koju je projektirao arhitekt Vjenceslav Richter, trebalo bi urediti smještaj gostiju i radionice za konzervatore.

KAPELA SV. JOSIPA

Jednobrodna kapela neogotičkih stilskih obilježja smještena je sjeverozapadno od dvorca. Kapela je obnovljena, a njezina namjena je za služenje prigodnih misa i svečanih vjenčanja.

VRTLARSKA KUĆA

Nekadašnja stambeno-gospodarska zgrada, od koje je ostao samo središnji dio a čiji je staklenik bio srušen, danas je u potpunosti obnovljena i nalazi se u funkciji golfa i ugostiteljstva.

GOSPODARSKE ZGRADE UZ ULICU BANA JELAČIĆA

Gospodarske zgrade s kraja 18. i početka 19. stoljeća nakon obnove trebaju poslužiti kao prostor Visokoj školi i smještaju studenata, a kao alternativa ugostiteljstvu ruralnog tipa.

PRILAZNI PROSTOR DVORCU I PERIVOJ

Prilazni prostor dvorcu, kao i cijeli perivoj, nužno je obnoviti u skladu sa Studijom obnove perivoja.

SLAVKO ČAČIĆ

SKLOP GRKOKATOLIČKOGA BISKUPSKOG DVORCA STRMAC PRIBIČKI – KRAŠIĆ

COMPLEX OF GREEK CATHOLIC BISHOP'S COURT IN STRMAC PRIBIČKI – KRAŠIĆ

Na južnom ulazu u žumberački kraj uz cestu Krašić – Pribić smjesten je od 1678. godine posjed katoličkih biskupa na kojemu je izgrađen barokni dvorac s portalom iz 1751. Barokni dvor znatno je pregrađen i dograđen 1910. godine prema projektu arhitekta Stjepana Podhorskog s jasno prepoznatljivim fazama gradnje, a dograđena je i kapela. Cijeli sklop s dvorcem obuhvaća prizemnu gospodarsku zgradu, staru stambenu zgradu (kuriju) i grkokatoličku Crkvu Blagovijesti (ili navještenja Marijina), smještenu na otočiću usred perivoja sagrađenu 1911. u stilu neobizantske arhitekture. Cijeli sklop ima visoku povijesno-umjetničku i ambijentalnu vrijednost, a 1994. je zaštićen rješenjem o preventivnoj zaštiti spomenika kulture i u postupku je upisa u registar kulturnih dobara. U vrlo je lošem stanju.

Dvorac se nalazi u neposrednoj blizini Zagreba, u ekološki očuvanom kraju, uz rub parka-prirode Žumberak – Samoborsko gorje, koji obiluje brojnim i raznolikim prirodnim i kulturnim naslijeđem. U neposrednom okruženju dvorca postoje mogućnosti turističke ponude: izletišta, posjet spomenicima kulture i prirodne baštine, autohtoni proizvodi i suveniri, lov, ribolov, sport i rekreacija (golf, jahanje, biciklizam, planinarenje, parajedrenje, speleologija i dr.).

Zbog svega navedenog, novi korisnik dvorca odlučio je sklop dvorca obnoviti i prenamijeniti u hotelsko-ugostiteljsku namjenu s uslugama smještaja, degustacije hrane i pića, održavanje poslovnih sastanaka, seminara, banketa i svadbi; s ponudom turističkih izleta, kulturnih i sportskih događanja, tenisa, vožnje bicikla, ribolova, jahanja, *fitnessa*, saune, masaže i dr.

Osnovni cilj prenamijene dvorca jest razvoj gospodarstva i turizam visoke klase, otvaranje novih radnih mjesta, te poticanje ostanaka i povrata stanovništva na području Žumberka.

On the southern side of the Žumberak region, along the road connecting Krašić and Pribić, there lays an estate belonging to catholic bishops. This estate with a baroque manor dates back to 1678, whereas the portal was built somewhat later, in 1751. In 1910 the manor underwent significant interior alterations and was extended according to the project by Stjepan Podhorski with easily recognizable phases of construction. A chapel was also added at that time. Besides the manor, the complex consists of a one-storey farm building, an old residential building (*curia*) and a Greek Catholic Church of Annunciation (or St Mary's Assumption) built on a small island in the landscape garden in 1911 in the neo-Byzantine architectural style. The whole complex, of high historical-artistic and ambiance value, was protected in 1994 by the decision on the preventive protection of cultural monuments and is in the process of being registered in the registry of cultural goods. It is in a very bad condition.

The manor lays in the vicinity of Zagreb, in the ecologically preserved region, bordering the nature park Žumberak-Samoborsko Gorje which is abundant in diverse natural and cultural heritage. The immediate vicinity offers various holiday possibilities: weekend resorts, visits to cultural and natural monuments, autochthonic produce and souvenirs, hunting, fishing, sport and recreation (golf, horse riding, riding bicycles, mountaineering, paragliding, caving, and so on).

Given such diverse resources, the new manor owner decided to renovate the manor and convert it into a hotel-catering facility that would offer accommodation, food and beverage sampling, a place for business meetings, seminars, banquets and wedding receptions, as well as trips, cultural and sports events, tennis, bike riding, fishing, horse riding, fitness, sauna, massage, and other.

The main goal of putting the manor to a new use is to develop economy and high-class tourism, create new jobs, stimulate local population to stay in Žumberak and attract back those who moved away.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORAC
- KULTURNO NASLIJEDE
- PRIRODNO NASLIJEDE
- POVIJEST ŽUMBERKA
- TURISTIČKO GOSPODARSTVO

KEY WORDS:

- MANOR
- CULTURAL HERITAGE
- NATURAL HERITAGE
- HISTORY OF ŽUMBERAK
- TOURISM ECONOMY

SLAVKO ČAČIĆ

Story 03

Put Biliga 61/a, 23 000 Zadar, Hrvatska / Croatia

Tel. +385 (0)91 752 4814

Fax +385 (0)1 660 5074

E-mail: slavko.cacic1@zd.t-com.hr

Na mjestu današnje zgrade Pribičkoga dvorca stajala je nekada lovačka kuća Petra Zrinskoga. U razdoblju od 1647. do 1659. godine Petar Zrinski obnašao je funkciju Velikoga kapetana žumberačkog (Vrhovni zapovjednik Žumberka). Dvor mu je vjerojatno služio za odmor, viteške zabave i pripreme za lov. Po nalogu kralja Leopolda IV. nakon neuspjele Zrinsko-Frankopanske urote protiv Bečkog dvora, sve je posjede Zrinskih i Frankopana 1672. godine zaplijenila Austrijska komora. Na molbu marčanskoga grkokatoličkog biskupa Pavla Zorčića Austrijska komora prodala je 1682. godine dvor i imanje grkokatoličkoj biskupiji, koja je s prihodima imanja skolovala žumberačku djecu u Grkokatoličkom sjemeništu u Zagrebu. Nakon što je 1739. godine bio zapaljen manastir u Marci, prvotno sjedište grkokatoličkih biskupa, grkokatolički biskupi nastanili su se u dvoru u Strmcu Pribickom. Na mjestu gdje je bila drvena zgrada grkokatolička biskupija sagradila je jednokatnu zidanu zgradu. Nad ulaznim vratima urezana je 1751. godina, što vjerojatno znači da je zgrada dvorca tada i sagrađena.

Današnji je izgled, dvorac dobio 1910. godine na temelju projekta arhitekta Stjepana Podhorskog. Sagrađene su i gospodarske zgrade koje su s dvorcem spojene otvorenim trijemom. Zaslugom križevačkoga biskupa Julija Drohobeckog (1853.-1934.), a povodu 300. godišnjice djelovanja Grkokatoličke crkve u Hrvatskoj, prema projektu Stjepana Podhorskog sagrađena je 1911. godine na otočiću umjetnog jezera župna crkva Blagovijesti s obilježjima neobizantske arhitekture. Unutrašnjost kapele uređena je u kasno baroknom stilu. Biskup Julije Drohobecki pod kraj svog života sklonio se u pribički dvorac gdje je i umro 1934. godine. Križevačka biskupija gruntovno je prenijela 1939. godine imanje Pribić na Grkokatoličko sjemenište u Zagrebu.

Nakon Drugoga svjetskoga rata, 1946. godine, agrarnom reformom Grkokatoličkom sjemeništu oduzeti su dvorac, gospodarske zgrade i zemljište. Grkokatolicima je ostala samo kapelica na jezeru. Čitav je sklop dvorca dodijeljen seljacima i općini Jastrebarsko, koja svoj dio kasnije prepušta Upravi šuma Karlovac. Neko se vrijeme dvorac koristio kao ugostiteljski lokal. Cijeli sklop dvorca je 1994. godine zaštićen rješenjem o preventivnoj zaštiti spomenika kulture. Hrvatske šume su 1996. godine svoj dio predale Općini Krašić, koja ga je zapustila.

REVITALIZACIJA I NAMJENSKO KORIŠTENJE DVORCA

Zahtjevom za povrat oduzete imovine, Grkokatoličkom sjemeništu u Zagrebu vraćen je dio sklopa dvorca koji je gruntovno bio upisan na Upravu šuma Karlovac. Od veljače 2005. godine temeljem Ugovora o koncesiji novi korisnik dijela sklopa dvorca je Slavko Čačić. Glavni je zadatak i cilj novoga korisnika revitalizirati i namjensko koristiti dvorac.

Poradi dugogodišnjeg odnosa sustava vlasti prema vjerskim i kulturnim građevinama, dvorac je u vrlo lošem stanju i potrebno je odmah pristupiti hitnim popravcima da bi se spriječilo njegovo daljnje propadanje i urušavanje, te da bi se što prije stavio u funkciju namjenskog korištenja. Obnovu i revitalizaciju otežavaju još uvijek neriješeni imovinsko-pravni odnosi pojedinih dijelova sklopa dvorca. Seljaci koji su agrarnom reformom dobili dijelove sklopa dvorca, još su gruntovno upisani na te dijelove zemljišta. Ti su problemi u postupku rješavanja.

Dvorac se nalazi u neposrednoj blizini Zagreba, u samotnom i ekološki očuvanom kraju, uz rub parka prirode Žumberak – Samoborsko gorje. Park obiluje špiljama, ponornicama i drugim obilježjima krškog područja, ali i velikim brojem izvora, potoka i rječica. Posebnosti parka također pridonosi i izmjena staništa. Tako se ovdje izmjenjuju šume, koje prekrivaju više od pola površine Parka, i travnjaci koji se odlikuju očuvanim i ugroženim biljnim i životinjskim vrstama. Krenemo li od vapnenačko-dolomitnog masiva Žumberačke gore i njenih divnih i gotovo netaknutih padina proci ćemo dolinom rječice Kupčine, pokraj Pribičkog Dvorca do Krašića, rodnog mjesta blaženog Alojzija Stepinca, u samom središtu „Doline mira”.

Kao posebna znamenitost ovoga kraja je Spomen soba Blaženog Alojzija Stepinca u Krašiću. Park kao i cijeli Krašićki kraj naseljen je od pradavnih vremena i u sebi krije brojne zapise prošlosti i kulture ovoga kraja – arheološka nalazišta, ruševine starih gradova, etnološke zbirke, tradicijsku arhitekturu i obnovljene etno kuće. Običaj i kulturne vrijednosti ovoga kraja predstavljaju veliku dragocjenost. Ovdje je još uvijek moguće vidjeti polja koja oru volovi i konji, kao i vodenice koje još uvijek melju žitarice.

Crkve i kapele, sa svojim visokim zvonnicima uzdignutim na uzvisinama iznad naselja, imaju posebno simboličko značenje. Svojom izdvojenosti pružaju mogućnost upoznavanja autohtone kulturno- povijesne gradnje. Istodobno njihove unutrašnjosti mjesta su duhovnog mira i bogatog sakralnog blaga. Pažnju svojom ljepotom plijene brojni oltari, freske, slike, statue i vitraži. Na posebno mjesto svojom vrijednošću zauzimaju orgulje, glavni instrument religijskog života. Brdoviti reljef i stoljetni granični položaj ovoga kraja rezultirali su gradnjom brojnih utvrđenih gradova-kastela. Prestankom sukoba javlja se želja za reprezentativnošću i vekom udobnošću stanovanja, te se u nižim predjelima grade brojni dvorci i kurije. Mnoge priče i legende tog razdoblja i danas privlače posjetitelje. Bogata kulturna baština ovih prostora posjetiteljima pruža brojne mogućnosti.

Također u neposrednom okruženju postoje mogućnosti turističke ponude – izletišta, posjet spomenicima kulture, prirodne baštine i kulturno zabavnih manifestacija, lov, ribolov, sport i rekreacija (golf, jahanje, biciklizam, planinarenje, parajedrenje, speologija, tenis i dr.), autohtoni proizvodi i suveniri.

Prirodnom, kulturno-povijesnom i pejzažnom raznolikošću privlačna je cjelogodišnja izletničko-rekreacijska destinacija čija zelena okolica privlači i opušta od dinamične svakodnevnice izletnike, turiste i poslovne ljude. To je kraj bogate povijesti, tradicije i običaja njegovanih kroz mnoštvo najrazlicitijih događanja, kulture i naslijeđa; arheo-

loških nalazišta, dvoraca i srednjovjekovnih utvrda; mnogih znanih osoba iz povijesti, umjetnosti, znanosti, politike, svećenstva i književnosti; atraktivnog planinskog pojasa koji se preko pitomih vinorodnih brežuljaka uz stare vinske kleti i podrume spušta u nizinu rijeka i plodnih ravnica nastanjenih gostoljubivim žiteljima – sve je to Krašicko-žumberački kraj.

Zbog svega navedenog, novi korisnik dvorca odlučuje sklop dvorca obnoviti i prenamijeniti u hotelsko-ugostiteljsku namjenu s uslugama smještaja, degustacije hrane i pića, održavanje poslovnih sastanaka, seminara, banketa, svadbi, igranja tenisa, vožnje bicikla, ribolova, fitnessa, saune, masaže, organiziranja turističkih izleta, kulturnih i sportskih događanja i dr. Osnovni cilj prenamjene je razvoj gospodarstva i turizam visoke klase, otvaranje novih radnih mjesta te poticanje ostanka i povratak stanovništva na žumberačko područje.

ZORAN FUMIĆ

OBNOVA KAPTOLA SV. PETRA POŽEŠKE BISKUPIJE (STARI GRAD U KAPTOLU)

RENEWAL OF KAPTOL SV. PETAR OF THE POŽEGA DIOCESE (OLD TOWN IN KAPTOL)

U novom i drugačijem vlasničkom kontekstu, društvenom uređenju te odnosu prema kulturnim dobrima moguć je i poželjan drugačiji pristup očuvanja Staroga grada u Kaptolu. Ovo kulturno dobro, nekadašnje sjedište srednjovjekovnoga Kaptola a potom sjedište veleposjeda, nakon desetljeća postupnih degradacija i rušenja, povratkom u crkveno vlasništvo, nalazi se u fazi kada je otvorena mogućnost postupne obnove u sklopu cjelovitih konzervatorsko-restauratorskih zahvata s ciljem stavljanja u funkciju kao sjedišta Kaptola sv. Petra požeske biskupije.

Namjera je cijeli sklop obnoviti uz jedinstveni konzervatorski princip temeljen na arhivskim istraživanjima, konzervatorskim istraživanjima i projektima idealne rekonstrukcije. Dosađanjim istraživanjima i izrađenom konzervatorskom i projektnom dokumentacijom predviđena je obnova barokne crkve sv. Jurja kao središta sakralnog života. Nekadašnji stambeni dijelovi planiraju se obnoviti u skladu sa očuvanim ostacima. Posebni naglasak daje se obnovi obrambenih zidova sa prezentacijom i naglašavanjem ugaonih kula i ulazne kule. Grabište, kao važni dio nekadašnje obrane, prezentirat će se i naglasiti sa ili bez vode, koja je kao atraktivni element moguća i poželjna.

Okako koncipirana obnova Kaptola sv. Petra ima za cilj stvaranje prostornog okvira za djelovanje Kaptola sv. Petra Požeške biskupije, na tradiciji zasnovanoj na djelovanju srednjovjekovnog Kaptola čije se postojanje planira naglasiti i prezentirati u prostoru budućeg kaptolskog muzeja, s postavom sačinjenom od nalaza iz dosadašnjih i budućih arheoloških istraživanja, te dijela izdanih povelja, kao i prezentacijom arheoloških nalaza unutar oboda obrambenih zidova. Smještaj kaptolskog arhiva osigurao bi kvalitetno i mirno okruženje za čuvanje i obradu kaptolske arhivske građe. Uz stambene i kaptolske sadržaje, prezentacija muzejske građe i arheoloških nalaza, te cjelovita obnova utvrde predstavljat će atraktivni segment kulturno-turističke ponude na području Požeške kotline.

New owner, new political system in the country and a changed relationship toward cultural goods made it possible and desirable to adopt a new approach toward the preservation of the Old Town in Kaptol. This cultural good was originally the seat of the medieval Kaptol (Chapter) and later the seat of an estate of the same name. After falling into decay for decades, restitution to the Church marked the beginning of gradual reconstruction, including full-scale conservation and restoration works aimed at restoring the complex as the seat of the Kaptol sv. Petar of the Požega diocese.

The intention is to reconstruct the entire complex by applying a unique conservation approach based on on-site and archives research and on elaborating projects of ideal reconstruction. Based on the researches carried out as well as on conservation and project documentation the baroque church of St George will be reconstructed as the center of sacral life. Former residential units will be reconstructed in keeping with the preserved elements. Special attention will be given to the reconstruction of defense walls with an emphasis on corner and entrance towers. Ditches, once an important defense element in the past, will be emphasized with or without water, although water as an attractive element is also possible and even desirable.

Reconstruction, conceived in this way, is aimed at creating a spatial framework for the activities of the Kaptol sv. Petar of the Požega diocese. The medieval Kaptol will be presented through the museum's display of the existing and possible future archaeological findings, including some of the charters issued. Archaeological findings within defense walls will also be on display. Kaptol archives would here be ensured of a quality and quiet environment needed for analyzing archive materials. In addition to renovating residential and sacral areas, display of museum collections and archaeological findings and the reconstruction of the entire fortification will represent an attractive segment of the cultural and tourist offer on in the Požega valley.

KLJUČNE RIJEČI:

- KAPTOL SV. PETRA
- SREDNJOVJEKOVNI KAPTOL
- KONZERVATORSKA OBNOVA
- STARI GRAD U KAPTOLU

KEY WORDS:

- THE CHAPTER OF ST. PETER
- MEDIEVAL KAPTOL
- CONSERVATORY RENOVATION
- OLD TOWN IN KAPTOL

ZORAN FUMIĆ, dipl. ing. arh.
Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine – Konzervatorski odjel u Požegi
Trg Sv. Trojstva 21, 34 000 Požega, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)34 271 651
Fax +385 (0)34 271 651
E-mail: zoran.fumic@po.htnet.hr

U novom vlasničkom kontekstu te s novim odnosom prema kulturnim dobrima moguć je i poželjan drugačiji pristup očuvanja Kaptola sv. Petra. Ovo kulturno dobro, nekadašnje sjedište srednjovjekovnoga Kaptola a potom sjedište veleposjeda, nakon desetljeća postupnih degradacija i rušenja povratkom u crkveno vlasništvo nalazi se u fazi kada je otvorena mogućnost njegove postupne obnove u sklopu cjelovitih konzervatorsko-restauratorskih zahvata s ciljem stavljanja u funkciju sjedišta Kaptola sv. Petra požeške biskupije. Namjera je sklop srednjovjekovno-renesansnih obrambenih zidova s baroknom crkvom i stambenim krilom obnoviti uz jedinstveni konzervatorski princip temeljen na arhivskim istraživanjima, konzervatorskim istraživanjima i projektu idealne rekonstrukcije.

POVIJESNI PREGLED

Kaptol je selo na cesti Kutjevo-Velika, desetak kilometara sjeverno od Požege. Smješteno na južnim obroncima Papuka i s pogledom na Požešku dolinu, mjesto u svom središtu krije ostatke kasnosrednjovjekovnoga kaštela, jednu od bolje očuvanih srednjovjekovnih utvrda u Slavoniji. Nakon što je za vrijeme Drugoga svjetskog rata potpuno izgorio, s obnovom se čekalo do današnjih dana.

Selo je dobilo ime prema požeškom zbornom kaptolu sv. Petra, nekoć smještenom u sadašnjim ruševinama kaštela. Požeški zborni kaptol vjerojatno je utemeljen između 1221. i 1230. godine u sklopu Pečuške biskupije. Nakon tri stoljeća djelovanja kanonici Požeškoga kaptola pobjegli su sa svojom pismohranom pred naletom Turaka 1536. godine u Slovačku, a Kaptol se više nije obnovio. Arhiv je kasnije prenesen u Budimpeštu, gdje se čuvao do 1960. godine kada je većim dijelom predan Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Turci su zauzeli Kaptol 15. siječnja 1537. i u njemu su ostali do 1687. godine. Tijekom toga razdoblja držali su u kaptolskoj tvrđavi vojnu posadu. Nakon oslobođenja od Turaka, u Kaptolu je utemeljen posjed koji je kralj Leopold I. darovao 1701. godine đakovačko-bosanskom biskupu Petru Crnkoviću, a poslije njegovu nasljedniku Jurju barunu Patačiću. Od 1707. do 1773. godine Kaptol je u posjedu biskupa srijemskih, a zatim Đakovačkoga kaptola do 1877. kada posjed kupuje Antun grof Attems. Na prijelomu 19. i 20. stoljeća vlasnik kaptolskog posjeda je Antun barun Riese. Kao vlasnici imanja Kaptol spominju se Aurelija barunica Podmanicky i braca Turković. Posljednji je vlasnik bila Brodska imovna općina koja je posjed držala do 1945. godine. Od tada do prvih početaka radova obnove 1996. godine prepusten je utjecaju vremena i dječjoj igri.

POSTOJEĆE STANJE

U središtu mjesta Kaptol nalaze se u velikom opsegu sačuvani ostatci utvrde, crkve i stambenog trakta, te nedavno obnovljeni crkveni zvonik. Ostatci utvrde nesumnjivo

su jedini vidljivi dio nekadašnje crkvene institucije Kaptola sv. Petra. Kaptolska utvrda šesterokutni je kasnogotičko-renesansni kaštel sa kružnim polukulama i četvrtastom ulaznom kulom. Utvrda je bila okružena jarkom, vjerojatno nekada napunjenim vodom sa obližnjeg potoka, tako da je pristup bio moguć samo preko mosta. Dva dulja, usporedna bedema pružaju se u smjeru istok-zapad, što je vjerojatno posljedica prilagođavanja srednjovjekovnoj crkvi smještenoj u njegovoj unutrašnjosti. Zidovi su zidani lomljenim kamenom, debljine 100 cm, što je približno tri stope po 32,5 cm. Od nekadašnje četiri polukule sačuvane su tri dok je četvrta stradala pri gradnji svetišta barokne crkve sv. Jurja, ali joj se temelji još vide. Polukule su na unutrašnjoj strani otvorene te su u stvari zid koji se na uglu kružno savio radi boljeg prilagođavanja ratovanju vatrenim oružjem. Debljina zida im je ista kao i kod bedema – 100 cm. Samo je sjeveroistočna polukula ostala potpuno nepromijenjena, dok su preostale dvije polukule izmijenjene jer su bile ugrađene u kasnije stambene zgrade. Bedemi su izvedeni u ravnim potezima, zbog olakšane izvedbe drvene galerije na vrhu zida, te zbog boljeg vatrenog djelovanja iz polukula – usporedno s bedemom.

Ulaz u kaštel je kroz pravokutnu kulu u sredini južnog poteza zida. Pred kulom je zidani most preko opkopa, vjerojatno sazidan u baroku. Prolaz kroz kulu nastavlja se u osi mosta te dovodi posjetitelja ravno u središte sklopa. Tu su danas ruševine novijih stambenih zgrada, vezanih na ulaznu kulu i dvije polukule. Nad ulazom u razini prvoga kata, bila su dva uska, visoka otvora klinasta tlocrta, očito za kontrolu ulaza. Dva ugla ulazne kule ojačana su klesancima, kako je i uobičajeno kod gotičkih građevina, kasnije skriveni parom jakih, skošenih kontrafora.

Barokna crkva svetog Jurja unutar utvrde nadomjestila je stariju gotičku crkvu. Na žalost, nakon što je vlastelinstvo Kaptol prešlo u vlast đakovačkog kaptola, crkva sv. Jurja je desakrirana i pretvorena u žitnicu, pregrađena po visini na nekoliko etaža. Tom su prilikom zidovi podebljani, a podrum je dobio svod. Crkva sv. Jurja „sjela” je svojim istočnim i sjevernim zidom na bedem ili neposredno uz njega, te je zbog toga djelomično porušen. Na terenu uz crkvu naziru se temelji tog bedema i sjeverozapadne polukule. Južni zabatni zid broda vjerojatno je zid nekadašnje srednjovjekovne crkve – približno u sredini zida nazire se jedan zazidani otvor šiljasta nadvoja.

Crkvu čini brod, prostrano svetište pokriveno postojećom „lebdećom kupolom”, sakristija i zvonik na spoju triju dijelova crkve, tvoreći zanimljivu akumulaciju volumena na gotovo srednjovjekovni način. Monumentalnost prostora zadivljuje čak i u ovom današnjem stanju uznapredovale ruine.

Zvonik je masivan, jednostavno je koncipiran, dosta vitak i s baroknom biforom na zadnjoj etaži. Vrh zvonika pokriven je piramidalnim krovom, sazidan opekama izmicanjem redova. U prizemlju zvonika svojevrjeme je ubačeno zavojito stubište, o čemu svjedoče tragovi; stubište je vodilo do prvog kata. Iznad prvoga kata stubišta još i danas stoji svod. Građevine sv. Jurja zidane su u donjem dijelu mješovitim zidom (opekom i kamenom), dok su gornji dijelovi i svi svodovi izvedeni opekama.

Do sada je zvonik barokne crkve sv. Jurja unosio zabunu svojim oblicima te su ga neki autori smatrali srednjovjekovnom građevinom. I zaista, zvonik ima zatvoreni masivni oblik srednjovjekovnog zvonika, te šatorasti krov, koji je zidan opekama na način izmicanja redova. Prizemni dio zvonika drukčije je građe, te je možda preuzet od onog iz predturskog doba.

Nova barokna crkva sagrađena je odmah nakon rušenja gotičke, a zvonik je zadržan – ovakav slijed gradnje može objasniti i zadržavanje temelja starog zvonika te neuklapanje zvonika u oblikovanje barokne crkve sv. Jurja.

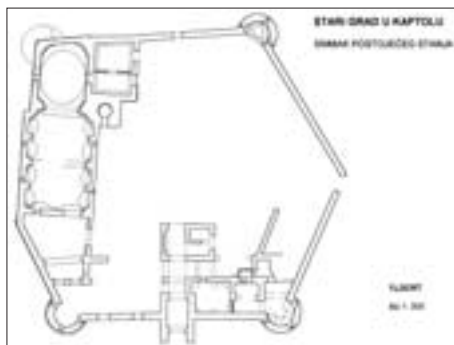
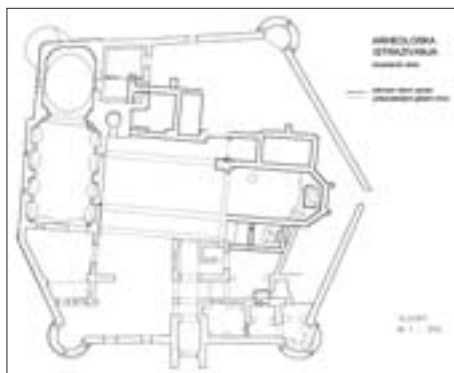
POGLED NA KAPTOL SV. PETRA S JUGOZAPADA
(SNIMIO D. MIRKOVIĆ)

JUŽNO PROČELJE (SNIMIO GJ. SZABO, 1914.)

SJEVERNO DVORIŠNO PROČELJE (SNIMIO GJ. SZABO, 1914.)

KAPTOL SV. PETRA – ARHITEKTONSKI SNIMAK
POSTOJEĆEG STANJAKAPTOL SV. PETRA – ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA
U DVORIŠTU

Kaptolska utvrda okružena opkopom, poslije oslobođenja od Turaka postala je urbanistički akcent koji je odredio novovjekovni razvoj i izgled naselja. Oko utvrde izgrađeno je naselje sa svojim kućama te novom župnom crkvom. Ovakav urbanistički motiv, koji srećemo u Slavoniji u još nekoliko mjesta (Virovitica, Valpovo) posjeduje prostorne kvalitete, koje treba sačuvati.

ISTRAŽNI RADOVI

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA NA STAROM GRADU U KAPTOLU

U dvorištu srednjovjekovne utvrde u Kaptolu, Gradski muzej u Požegi je tijekom 1999. i 2000. godine izveo probna arheološka istraživanja. Otkriveni su temelji srednjovjekovnog sklopa kojeg čine srednjovjekovna gotička crkva i prostorije na sjevernom dijelu. Otkriveno je poligonalno svetište sa kontraforima, a uz svetište dvije manje prostorije s južne i sjeverne strane. Pronađen je klesani sokl sa sjeverne strane sa tordiranim stupovima u uglovima, te tamnosivom žbukom na zidovima.

Tijekom 2001. godine intenzivirani su radovi na arheološkom istraživanju, te je uz sudjelovanje arheologa iz Instituta za arheologiju iz Zagreba nastavljeno istraživanje istočnog dijela crkve. Otvorena je sonda s vanjske strane poligonalnog svetišta do dubine 160 cm. Duž cijelog oboda apside pronadjen je klesani profilirani kameni sokl na završetku kamenih temelja i podnožja. Zidovi su građeni od opeke i žbukani, a u zidovima su sačuvani dijelovi rimskoga građevnog materijala. Uz svetište je pronadeno šest kosturnih ukopa djece za koje se pretpostavlja da su iz doba prije izgradnje crkve.

Crkva je duga 33,80 m i široka je 18,20 metara. Širina svetišta približna je širini lađe. Pravokutna prostorija na istočnom dijelu je dimenzije 3,0 x 4,0 m, ima sačuvana tri polustupa (na istoku, zapadu i jugu), popločenje od vapnenog morta na sjeveroistoku i popločenje od rimskih cigli na sjeveru. Na istočnom dijelu prostorije otkrivena je manja baza oltara ispod kojega se nalazi veća pravokutna prostorija nadsvođena svodom od sedre, veličine 3,0 x 2,0 metra. Po sredini je svod probio kompaktni kameni zid koji se urušio, sa ostatkom oker žbuke.

Zapadna prostorija je dimenzija 3,0 x 2,0 metra, a u njenom južnom dijelu otkrivena je masivna zidana grobnica od kamena i cigle. Dimenzije su grobnice: dužina 2,0 m i širina 1,0 m. U grobnici su pronađene razbacane kosti bez priloga, što kazuje da je već bila otvarana. Na zapadnom dijelu prostorije otkriven je uski ulaz u nadsvođeni prostor, koji se proteže sve do oltara istočne kapele. Pronađene su tri strme kamene stube.

U nastavku istraživanja pronađeno je nekoliko kamenih gotičkih profilacija, kasno-srednjovjekovna keramika, ulomci fresaka, te metalni predmeti.

KONZERVATORSKI ISTRAŽNI RADOVI

1. Istraživanja na crkvi sv. Jurja dovela su do spoznaja koje su omogućile izradu Projekta idealne rekonstrukcije crkve. Prilikom pretvaranja u žitnicu iskopan je pod u lađi crkve, ubačena je svođena konstrukcija oslonjena na dozidane stupove uz obodne zidove i na red središnjih stupova. Više etaže su bile drvene, a oslanjale su se na dozidane dijelove debljine 30 cm, uz postojeće vanjske zidove crkve. Iako takav zahvat na prvi pogled izgleda radikalno, on je ipak izveden na način da su sačuvani gotovo svi elementi potrebni za rekonstrukciju i obnovu. Zahvati u svetištu i sakristiji izvedeni

su tako da su uistinu svi elementi arhitekture sačuvani (u svetištu je sačuvan i nedavno sanirani svod) tako da nije potrebno izvoditi velike istražne radove za njihovu obnovu. Ispod sloja prašine i zemlje još je sačuvan izvorni pod u svetištu od opeke velikog formata. Veličina otvora na katu sakristije je čitljiva, očuvane su profilacije oko otvora, klupčica i dio ukrasa. Očuvane su profilacije kapitela i žbuka na zidovima. Dojam koji pruža svetište, i u ovakom stanju, je veličanstven.

Istraživanja u crkvi započela su od slavluka, odnosno od traženja profilacije sokla. Usprkos velikim oštećenjima sokl je na više mjesta sačuvan i dokumentiran.

Položaj, oblik i veličina prozora prije prezidavanja utvrđeni su na dva mjesta. Ustanovljena je veličina otvora i njihov smještaj, izmjerena je kosina klupčice i veličine špalete. Naknadnom provjerom na istočnom pročelju dokazana je širina prozora i uočeno da se po širini gotovo podudaraju s naknadno izvedenim otvorima.

Posebna pozornost posvećena je dokumentaciji nalaza na južnom zidu crkve. Iznutra su snimljeni otvori, skinute su profilacije, a dijelovi su rekonstruirani. Južno pročelje prezidano je u nekoliko navrata.

Daljnja su istraživanja provedena na istočnom zidu crkve s njegove istočne strane. Vidljive oznake otvora navodile su na sondiranje i otvaranje zazidanih vrata, koja se nalaze na današnjoj koti terena. Mukotrpan posao rezultirao je vađenjem tri lijepe kamene spolije sa gotičke crkve, dok namjena tih otvora nije potpuno razjašnjena. Iznad vrata u prizemlju nalazi se otvor približno jednake širine, također kvalitetno zazidan.

Lupkanjem po podbušenoj žbuci uočeni su tragovi boje u donjim slojevima. Prepoznat je srednjovjekovni format opeke i način zidanja. Tražeći prozor, ispod debelog sloja žbuke i crijepa, nađen je srednjovjekovni oslik na zidu sa rombom u kojem je djetelina sa četiri lista. Osnovna boja je tamnosiva, a slikano je na tankom sloju morta.

Dobiveni rezultati pobudili su dodatnu pozornost pa se pristupilo razjašnjavanju podrumskih prozora na zgradi. Uočeno je nepravilno zidanje zida, te se s malim iskopom zemlje došlo do jasnog znaka i potvrde promjene smjera žbuke pod zemljom, odnosno da je na tom mjestu bio zid ili pilastar. Intrigantna je i linija svoda koja se ocrtava na istočnom pročelju između zvonika i prepoznate trase srednjovjekovnog zida.

2. Zidovi staroga grada u Kaptolu privlače osobitu pozornost svih, od djece do stručnjaka za fortifikacije. Već gotovo 500 godina ti razmjerno tanki zidovi od lomljena kamena, s komadima opeke za izravnavanje, služe svrsi. I bez odgovarajućeg održavanja jednostavno stoje i svjedoče o kvaliteti graditelja koji su ih izgradili, vjerojatno u žurbi, u nadi da će ih zaštititi od nadirućeg neprijatelja.

Utvrđenje „grada” sastojalo se od četiri polukule na uglovima spojene s ravnim dijelovima zida, tvoreći tlocrtno nepravilni šesterokut. U grad se ulazi kroz pravokutnu kulu ispred koje je nekada bio jarak s vodom, preko kojega se prelazilo podiznim drvenim mostom.

Pravokutna je kula vjerojatno imala sve renesansne sadržaje za obranu, podizni most, prostor za pregled posjetitelja prije ulaska, mjesto za posadu. Nekadašnji pravokutni ulaz prerađen je u lučni i proširen, isto kao i druga vrata koja su većim dijelom srušena.

Od tri preostale polukružne kule najbolje je sačuvana sjeveroistočna. Jedino kod nje možemo očitati izvornu visinu zida, dok podatke o visini kula nismo uspjeli otkriti.

ZVONIK CRKVE U DVORCU, 1998.

CRKVA SV. JURJA, 1998.

JUŽNO PROČELJE, 1998.

JUGOISTOČNI DIO DVORCA, 1998.

KATASTRARSKA KARTA, 1862.

Tijekom stoljeća zidovi su nekoliko puta popravljani, što je vidljivo u njihovoj strukturi – nekada ožbukano, a danas gotovo u potpunosti bez žbuke. Kao priručni materijal za obnovu bili su i srednjovjekovni klesanci sa porušene crkve, ugrađeni u istočnom dijelu zida.

Otvori za topove izvedeni su jednostavnim postavljanjem plosnatog kamena kao nadvoja, a otvori su dorađeni opekom.

Pitanje šetnice za sada nije uspješno riješeno. Zidovi imaju brojne rupe od oplata, ali pozicije ne odgovaraju za postavu prihvatljive teorije o postojanju šetnice. U ugao-nim kulama vidljivi su tragovi drvenih etaža, a gotovo je sigurno da su polukule bile natkrivene šatorastim krovom.

Zanimljivo je da su temelji zidova razmjerno plitki. Po cijelom obodu zidova je nasip, a i zidovi su sagrađeni na istom nasipu. U sondi napravljenoj uz zid sa sjeverne strane utvrđeno je da su temelji najviše do 150 cm u nasipu i da se isti nasip proteže još otprilike 150 cm kad počinje tvrdi sloj kamenih oblutaka.

3. Preostale stambene zgrade u izuzetno su lošem stanju. Iz ostataka na istočnom krilu vidimo da je niz pregradnji konstanta u korištenju prostora. Zapadno krilo je čisto, bez tragova zida. Posljednji dijelovi zida koji je još 1946. stajao u punoj visini, do 1968. godine je nestao. Zapadno krilo izgorilo je još polovicom 19. stoljeća. Zapadno je krilo bilo katno, u prizemlju je zid imao niz lučnih otvora koji su se oslanjali na stupove, a na katu je bio niz malih prozorskih otvora u osi lukova. Jugoistočna i jugozapadna kula bile su svodene na isti način. Sve prostorije prizemlja u jednoj su fazi bile svodene.

Zapadno krilo imalo je samo dvije etaže, prizemlje i kat, dok je istočno imalo prizemlje i dva kata, unutar iste visine vanjskog zida i tlocrtne širine.

Kako se ulazna kula nalazi u sredini između dva stambena trakta, i ona je obrađena uz temu stanovanja. Utvrđena je točna visina renesansnog otvora vrata, a utvrđeno je također da je dio istočnog krila uz kulu zidan istodobno ili odmah poslije kule, što je vidljivo po materijalu i načinu zidanja.

Ulazna kula sazidana je lomljenim kamenom, kao i ostatak zida, te isto kao i tri prostorije istočno od nje. Zide iz sljedeće faze zidano je potocnim kamenom i opekom, a najkasniji zahvati su zidani opekom.

Zahvaljujući velikim naslagama šute na nekoliko je mjesta sačuvana žbuka, bojeni slojevi, pa čak i tragovi drvenog poda.

RAZLOZI OBNOVE

Kaptol sv. Petra zapaljen je namjerno 1919. i 1943. godine. Kao izvor besplatnoga građevnog materijala koristio se 1960-ih godina. Kaptolska je tvrđa jedan od najvažnijih primjera kasnogotičke-renesansne fortifikacijske arhitekture u Slavoniji. Značenje srednjovjekovnoga Kaptola svetog Petra – Kaptola kao sjedišta Srijemskih biskupa (razloga zbog kojeg je izgrađena crkva sv. Jurja), Kaptola kao sjedišta vlastelinstva, razmjerno dobra očuvanost i želja sadašnjeg vlasnika da se obnovi s namjerom povratka nekadašnjega sadržaja – razlozi su koji idu u prilog njegovoj obnovi.

Kaptol sv. Petra moguće je i potrebno obnoviti i sačuvati kao kulturno-povijesni dokument uspona i padova kulture i civilizacije, kao umjetničko djelo visoke arhitektonске vrijednosti te kao vjersko središte šireg područja Slavonije.

PRINCIP I METODA OBNOVE

Cijeli sklop Kaptola sv. Petra potrebno je obnoviti uz jedinstveni konzervatorski princip obnove temeljen na arhivskim i konzervatorskim istraživanjima, postojećoj dokumentaciji i na temelju njih izrađenoj idejnoj projektnoj dokumentaciji za obnovu. Svi izvorni dijelovi koji nisu uništeni moraju se sačuvati i konzervirati.

Posljednih godina, osobito nakon ratnih razaranja, faksimilska rekonstrukcija arhitektonskih djela postala je legitimna metoda po svim načelima suvremene zaštite kulturnih dobara. Velika vremenska distanca od trenutka razaranja do danas, te izgled zapuštenoga srednjovjekovnog grada razlog je što neki konzervatori smatraju da se ne može na isti način pristupiti obnovi spomenika stradali u nedavnom Domovinskom ratu i ovakvog spomenika koji je također stradao u ratnim razaranja, već predlažu njegovu konzervaciju. Dosljedno prihvaćanje principa obnove, neovisno o interpretaciji uzroka dovodi do jasne mogućnosti konzervatorske obnove ovoga kulturnog dobra. Količina izvorne supstance, rezultati konzervatorskih istraživanja i postojeća dokumentacija u potpunosti omogućavaju izvedbu obnove prema ovim principima.

IDEJNO RJEŠENJE OBNOVE

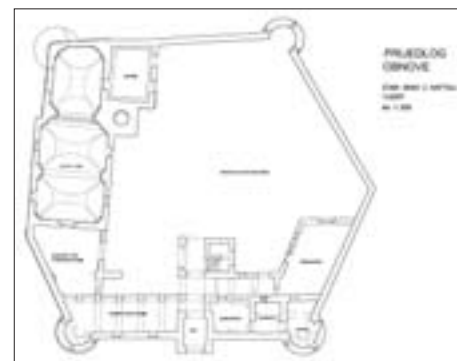
Crkva će se obnoviti u izvornoj visini, isto kao i sakristija. Krovšte nad crkvom će se rekonstruirati u dva odvojena dijela jednakih nagiba – više krovšte nad lađom, a niže nad svetištem i sakristijom. Ulaz u katni dio sakristije predviđa se spiralnim stubama u zvoniku. Time će se rekonstruirati autentični prostor i obnoviti njegov sakralni karakter. Svod će se izvesti tako da bude vidljivo da je rezultat moderne rekonstrukcije, a ne sačuvani dio povijesne građevine. Krovna konstrukcija će se obnoviti na temelju analogije i sačuvanih fotografija sa kojih je moguće očitati nagibe krovnih ploha.

Toranj je pri obnovi 1997. godine obnovljen u duhu prve barokne faze, a u tom stilu obnovit će se i crkva. Krovni vijenac će se rekonstruirati u izvornom obliku. Stambeni dijelovi obnovit će se u skladu sa očuvanim podacima, desno krilo sa tri a lijevo sa dvije etaže. Predlaže se smještanje stambenih i kulturnih sadržaja – u desno krilo rezidencijalno-reprezentativni prostor, dok se u lijevo krilo predlaže smještaj zajedničkog predprostora crkve, muzeja Kaptola sv. Petra i kaptolski arhiv. Pri obnovi stambenog dijela sačuvat će se svi elementi baroknoga graditeljstva koje je moguće očitati i koristiti pri obnovi. Korištenjem izvornih materijala i tehnika građenja dodatno će se postići željeni efekt i omogućiti uklapanje novih dijelova sa očuvanim fragmentima.

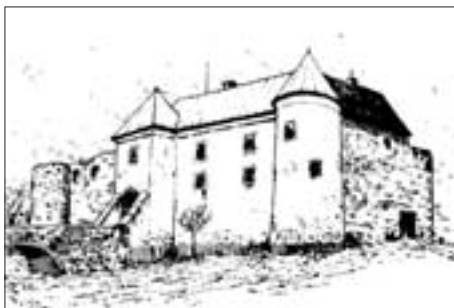
Ugaone kule natkrit će se stožastim krovom, spojenim s dvostrešnim krovovima nad stambenim i izložbenim prostorom. U središnjem dijelu izvest će se naglašavanje ulazne pravokutne kule spojene sa susjednim krovštem.

Obnova stambenog trakta predviđa se po uzoru na zadnju živuću fazu, dok se muzejsko-arhivski dio smješta u prostor koji je izgorio još polovicom 19. stoljeća.

Posebni zahtjevi postavljaju se za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju arheoloških nalaza. Dosadašnji nalazi navješćuju potrebu njihove prezentacije, a o daljnjim arheološkim istraživanjima i vrijednosti nalaza ovisi obim i pristup njihovoj prezentaciji. Idejnim rješenjem predviđeno je da se nalazi svakako prezentiraju, ali detaljnije smjernice bit će moguće dati tek po dovršenju arheoloških istražnih radova unutar oboda obrambenog zida. U prezentaciji se planira naglasiti grabište bez obzira hoće li u njemu biti voda. Prezentacija s vodom je moguća i poželjna. Mogućnost prezentacije Kaptola sv. Petra u njegovom izvornom obliku, utvrde sa grabištem ili Wasserburga ovisi i o hidrotehničkim mogućnostima te materijalnim mogućnostima vlasnika.

KAPTOL SV. PETRA – PRIJEDLOG OBNOVE

KAPTOL SV. PETRA (CRTEŽ BRANKA ŠENOJE)

ZAKLJUČAK

Dosadašnjim istraživanjima i izrađenom konzervatorskom i projektnom dokumentacijom predviđena je obnova barokne crkve sv. Jurja kao središta sakralnog života. Nekadašnji stambeni dijelovi planiraju se obnoviti u skladu sa očuvanim ostatcima – desno troetažno krilo sa smještajem rezidencijalno-reprezentativnih prostora u skladu s posljednjom živucom fazom; lijevo dvoetažno krilo, izgorjelo još sredinom 19. stoljeća, za predprostor crkve, te prostor muzeja Kaptola sv. Petra i kaptolskog arhiva.

Posebni naglasak daje se obnovi obrambenih zidova s prezentacijom i naglašavanjem ugaonih kula i ulazne kule. Grabište, kao važni dio nekadašnje obrane, prezentirat će se i naglasiti sa ili bez vode, koja je kao atraktivni element moguća i poželjna. Ovako zamišljena obnova Kaptola sv. Petra ima za cilj stvaranje prostornog okvira za djelovanje Kaptola sv. Petra Požeške biskupije – na tradiciji zasnovanoj na djelovanju srednjovjekovnoga Kaptola čije se postojanje planira naglasiti i prezentirati u prostoru budućeg kaptolskog muzeja, s postavom sačinjenom od nalaza iz dosadašnjih i budućih arheoloških istraživanja, od dijela izdanih povelja, te prezentacijom arheoloških nalaza unutar oboda obrambenih zidova. Smještaj kaptolskog arhiva osigurao bi kvalitetno i mirno okruženje za čuvanje i obradu kaptolske arhivske građe. Uz stambene i kaptolske sadržaje, primarne u smislu stvaranja prostornih mogućnosti za djelovanje Kaptola sv. Petra Požeške biskupije, prezentacija muzejske građe i arheoloških nalaza, kao i cjelovita obnova utvrde predstavljat će atraktivni segment kulturno-turističke ponude na području Požeške kotline.

PROF.MR.SC. MARIO BEUSAN

NOVI DVORI CESARGRADSKI I NOVI DVORI JELAČIĆEVI U FUNKCIJI RAZVOJA KULTURNOG TURIZMA

NOVI DVORI CESARGRADSKI AND NOVI DVORI JELAČIĆEVI AS ASSETS FOR DEVELOPMENT OF CULTURAL TOURISM

Rad sadrži tumačenja specifičnosti sustava prirodnih i kulturnih obilježja tradicionalnog prostora Hrvatskoga zagorja s naglaskom na neuobičajeno gustu mrežu dvoraca i kurija kao osnovu za razvoj zagorskoga kulturnog turizma. Riječ je o vrijednim, iako posve zapuštenim spomenicima, koji su važan čimbenik u cjelokupnoj slici krajolika, najčešće u poziciji akcenata. Stoga valja pretpostaviti kao jedino moguće rješenje cjelovito sagledavanje problema uključivanja dvorskih i kurijalnih sklopova u suvremene tokove života, a posebice s obzirom na njihovu predloženu turističku uporabnost.

Tako usmjerena prenamjena i obnova, kojom valja očuvati sva spomenička svojstva i omogućiti pristup javnosti, prerasta u opći društveni interes. To je ulaganje u razvoj hrvatskog kontinentalnoga turizma. Zagorske feudalne kulturne konfiguracije, kao neodvojivi dio europskih kulturnih i umjetničkih tokova, mogu biti pouzdan temelj razvoju atraktivnog kulturnoga turizma.

Od ukupno 60 očuvanih i istraženih lokaliteta unutar tradicionalnih granica zagorskoga prostora izdvojio sam dva primjera. To su Novi Dvori Cesargradski, primjer na kojemu izlažem osobno viđenje njihove uporabnosti i komentiram stavove studenata arhitekture koji su taj zadatak radili u 9. semestru pod nazivom „Virtualni muzej na lokalitetu Novi Dvori Cesargradski” u okviru kolegija „Arhitektonske i urbanističke radionice” na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu.

U drugom primjeru izlažem osobno mišljenje o reanimaciji spomeničke cjeline Novi Dvori Jelačićevi.

This paper explains specific natural and cultural features of Hrvatsko Zagorje as a traditional region, putting accent on the region's unusually dense network of manors and curiae as the basis for developing cultural tourism. These manors and curiae, although completely neglected, are valuable cultural monuments and greatly contribute to the overall image of the region, often being its most prominent elements. For that reason manors and curiae should be considered on a group basis when it comes to including them into contemporary streams, particularly given their tourism potential.

Reconstruction and reuse conceived in this way – to preserve all monument features of these historic buildings and open them to the public, thus becomes the interest of the whole society. Investment in these manors and curiae is investment into the development of Croatia's continental tourism. Feudal cultural buildings of Zagorje, as an inseparable part of European cultural and artistic streams, could provide a sound basis for the development of attractive cultural tourism.

Of the 60 preserved and investigated cultural sites in Hrvatsko Zagorje, I have chosen two as examples. The first one is Novi Dvori Cesargradski which I will use to give my personal view regarding its usability and to comment the views of my students who, in their 9th semester at the Faculty of Architecture and as part of the „Architectural and Urban Planning Workshop”, tackled the issue of this manor under the name „Virtual Museum in Novi Dvori Cesargradski”.

The second one is Novi Dvori Jelačićevi which I will use to give my personal views regarding revitalization of that monument complex.

KLJUČNE RIJEČI:

- FEUDALNA ARHITEKTURA
- HRVATSKI BAN JOSIP JELAČIĆ
- MEMORIJALNA I MUZEJSKA FUNKCIJA
- VIRTUALNI MUZEJ

KEY WORDS:

- FEUDAL ARCHITECTURE
- CROATIAN VICEROY JOSIP JELAČIĆ
- MEMORIAL AND MUSEUM FUNCTION
- VIRTUAL MUSEUM

Prof. mr.sc. MARIO BEUSAN, dipl.ing. arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)1 4816 416
Fax +385 (0)1 4816 416
E-mail: f.beusan@amz.hr

Graditeljskim naporima u vremenskom rasponu od kraja 16. do kraja 19. stoljeća utisnuta je u zagorski prostor neuobičajeno gusta mreža dvoraca i kurija. Oni su središta velikog broja malih posjeda na koje je bio usitnjen zagorski feudum tijekom procesa kurijalizacije. Uzrok tome su povijesni tokovi vezani uz pomicanje hrvatske etničke jezgre prema sjeveru zbog pojave turske opasnosti. U 18. stoljeću zagorski prostor dosiže stupanj „humaniziranog pejzaža” u kojemu vlada princip harmoničnog jedinstva svih prostornih sastavnica. Brojni posjedi, dvorci i kurije nalaze se na malim međusobnim udaljenostima koje su postale idealnom mjerom prostora.

Arhitektura zagorskih dvoraca i kurija proizlazi iz realnosti sredine i prisutnosti plemićke odmjerivosti vlastitih snaga. Ovdje je svrhovitost uvijek korak prije stilske dometa, a reprezentativnost podalje od bilo kakvog pretjerivanja. Monumentalnost ove arhitekture počiva na snazi životne vezanosti uz prirodno okruženje i na posve jasnoj razložitosti njezina postojanja. Unatoč svim redukcijama, zagorski dvorci i kurije pokazuju visoki stupanj arhitektonske organizacije života na razini europskih stilskih kretanja.

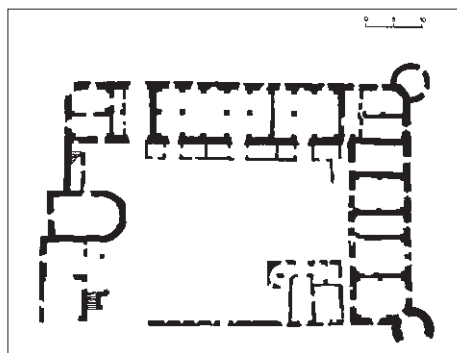
Unutar tradicijskih granica Hrvatskoga zagorja do danas je očuvano čak 60 plemićkih sklopova: 2 burg-dvora, 3 kaštel-dvorca, 27 dvoraca, 26 zidanih kurija i 2 drvene kurije iz polovice 18. stoljeća. Prema Beischlagovoj karti iz 1801. godine vidimo da je njihov broj bio puno veći. Riječ je o vrijednim i posve zapuštenim spomenicima feudalne graditeljske baštine. Neki od njih imaju iznimno veliku vrijednost u području kulturno-povijesnih spomeničkih vrijednosti.

Sva provedena istraživanja ukazuju na činjenicu da zagorske feudalne kulturne konfiguracije, kao neodvojivi dio europskih kulturnih, umjetničkih i povijesnih tokova, mogu biti pouzdan temelj razvoju kvalitetnog i atraktivnog kulturnog turizma.

Neophodno je cjelovito sagledavanje problema uključivanja dvorskih i kurijalnih spomeničkih cjelina u današnji život i to kroz utvrđivanje njihove turističke uporabnosti. Ona će biti različita od primjera do primjera. Tako usmjereno promišljanje prenamjene i obnove uz očuvanje svih spomeničkih svojstava i omogućavanje pristupa javnosti prerasta u opći društveni interes. To je ulaganje u razvoj i unaprjeđenje, u kvalitativnom smislu podosta zanemarenog, kontinentalnog turizma.

NOVI DVORI CESARGRADSKI

Prvi zagorski dvorci s kraja 16. i početka 17. stoljeća nastaju pod utjecajem talijanske kasno renesansne struje koja dolazi iz alpskih krajeva preko Graza. To su dvorci zatvorenog tipa sa cilindričnim ugaonim kulama i šturim vanjskim pročeljima, te unutar njim dvorištem prema kojemu se krila otvaraju u prizemlju trijemovima, a na katu arkadnim galerijama s toskanskim stupićima. Zasnivani su prema zatvorenom biaksijalnom konceptu kasnorenesansnoga kaštela.

NOVI DVORI CESARGRADSKI, TLOCRT PRIZEMLJA

NOVI DVORI CESARGRADSKI, KATASTARSKA KARTA, 1861.

Najznačajniji primjer ovog tipa zagorskog dvorca jesu Novi Dvori cesargradski. Prema sačuvanom kronografu podigao ih je hrvatski ban Thomas II. grof Erdödy 1603. godine. U stilskom pogledu zanimljivo je što u arhitekturi ovog dvorca već ima nagovještaja baroka. U istom kulturnom krugu u Beču ranobarokna izgradnja započinje oko 1610. godine.

Graditeljska zamisao četverokraknog dvorca nikada nije bila dovršena. Početkom 17. stoljeća izvedena je njegova reducirana varijanta. Tada je podignuto jednokatno sjeverno i istočno krilo, ugaone cilindrične kule, te umjesto južnoga krila visoki ogradni zid. Zidom je bio ograden i ranobarokni vrt ispred istočnoga krila. Na mjestu zapadnoga krila, gdje pada teren, najvjerojatnije je bila uklopljena starija građevina, pa je stoga jugozapadna kula u nešto izmaknutoj položaju prema zapadu. Danas je to teško utvrditi zbog velike pregradnje zapadnog krila u prvoj polovici 18. stoljeća. Ono se sastoji od tri izmaknuta, sadržajno različita volumena. To je dvorsko stubište, dvoetažna kapela i jednokatni dvodijelni korpus do cilindrične kule (vjerojatno mjesto spomenute starije građevine). Kapela se spominje 1737. u kanonskoj vizitaciji. Polovicom 18. stoljeća provode se graditeljski zahvati i preoblikovanja pročelja u duhu baroknoga doba. Zamjetna su nesuglasja između tih zahvata i izvorne prostorne organizacije iz 17. stoljeća. U kasno barokno doba kapela sv. Ivana preoblikovana je i dobiva vrijedan iluzionistički oslik. Zvonik koji je dominirao zapadnim pročeljem izveden je tek 1812. godine.

Katastarska karta iz 1861. godine pokazuje prostornu organizaciju dvorskoga sklopa. U sjevernom dijelu bile su dvije gospodarske cjeline razdvojene cestom za Klanjec koja prolazi uz zapadno pročelje dvorca, a treća je bila dosta izdvojena prema zapadu. Na južnoj padini ispred dvorca bila su dva prostrana geometrijski uređena vrta. Pri dnu desnog vrta prostirao se omanji perivoj, pejzažne koncepcije, oslonjen na autohtonu šumu. Ispred sjevernoga pročelja pristup dvorskom portalu naglašen je alejom divljega kestena.

Dvorac proživljava Drugi svjetski rat uz neznatna oštećenja. Godine 1947. bio je proglašen „narodnim neprijateljem” i dekretom je bio određen za rušenje. Na fotografiji Grete Jurišić iz 1948. vidimo velika razaranja nakon kojih je samo sjeverno krilo ostalo pod krovom. Od 1973. godine ni ono se više ne koristi, pa započinje ubrzani proces propadanja. Danas su Novi Dvori u posve ruševnome stanju. Sačuvana je samo dvoetažna barokna žitnica uz cestu. U gospodarskom dijelu dvorskoga sklopa razvilo se današnje naselje Novi Dvori klanječki. Ono je smješteno na platou čiji je južni prilazni rub definiran zastrašujućim, devastiranim ostacima razorenoga dvorca.

Prema konzervatorskoj dokumentaciji ovaj dvorac zauzima vrlo važno mjesto u tipološkom i stilskom razvoju zagorske feudalne arhitekture. Unutar njegovih kulturno-povijesnih vrijednosti u prvi plan dolazi obitelj Erdödy čiji članovi tijekom tri stoljeća obnašaju visoke funkcije u vojnom, političkom, crkvenom i kulturnom životu Hrvatske. Obitelj je dala pet hrvatskih banova, a u razoblju od 1607. do 1845. godine Edödyji su nasljedni veliki župani Varaždinske županije. Najistaknutiji član obitelji i graditelj ovoga dvorca bio je hrvatski ban Thomas II. grof Erdödy, slavni pobjednik kod Siska 1593. godine kada Hrvatska za Euopu postaje *antemurale christianitatis*.

Dvorac je vezan uz još jedno značajno ime, a to je Antun Mihanović Petropoljski. Kao umirovljeni diplomat bio je smješten u zapadno krilo dvorca, gdje je i umro 1861. godine.

Na osnovi provedenih istraživanja utvrđeno je da postoje svi relevantni elementi potrebni za restituciju dvorca metodom znanstveno utemeljene rekonstrukcije. U tom je pogledu od prvorazrednoga značenja arhitektonska snimka dvorca iz 1954. godine i

NOVI DVORI CESARGRADSKI, RUŠEVINE DVORCA, 1991.

NOVI DVORI CESARGRADSKI, POČETAK 20. ST.

NOVI DVORI CESARGRADSKI, TRIJEM PRVOGA KATA, 1957.

NOVI DVORI CESARGRADSKI, ULAZNI PORTAL NA SJEVERNOM PROČELJU DVORCA, 1991.

iznimno bogata fotodokumentacija. Realno je obnovu planirati u dvije etape. Prva etapa bi trebala obuhvatiti stabilizaciju i konzervaciju ruševnih ostataka dvorca, te uređenje pripadnih površina nekadašnjega perivoja, kao i prezentaciju dvorske cjeline što omogućava korištenje suvremenih kreativnih mogućnosti. Istodobno sve to pripada prostornome uređenju postojećeg naselja i rješenu elementarne sigurnosti njegovih žitelja kao i slučajnih namjernika.

U drugoj etapi moguća je znanstveno utemeljena rekonstrukcija dvorca uz slobodnije promišljanje njegove uporabnosti.

Meni je osobno bliže rješenje ovog problema opisano u prvoj etapi. Povijesne zgrade imaju svoj životni vijek, svoju sudbinu, u ovome slučaju ona je uistinu dramatična. Kreativnim promišljanjem prezentacije konzerviranih ruševina Novih Dvora možemo pokazati njihov životni tok u cijelosti sve do naprasnoga završetka, a on će biti prepoznat kao izvorni dokument jednoga vremena.

U arhitektonskom rješenju pojavit će se dvije različite strukture. Prva je vezana uz konzervaciju i adaptaciju dvorskoga relikta, dakle razina originala. Druga struktura posve je jasno vidljiv suvremeni zahvat koji podržava zaštitnu funkciju lokaliteta i prezentacijsku koncepciju temeljenu na ideji instaliranja virtualnog muzeja.

Osnivanjem muzeja u kojemu je jedini izvorni artefakt autentičnost mjesta s reliktom dvorca, a sve ostalo pripada razvijanju kreativnog programa odgovarajućih muzeoloških tema uz korištenje multimedijalnih prezentacijskih sustava, moguće je reanimirati dvorac i lokalitet na posve nov način. Metoda dinamične (promjenjive) prezentacije otvara brojne mogućnosti pokazivanja dvorca u različitim vremenskim segmentima, kao i evociranje važnih povijesnih događaja vezanih uz članove obitelji Erdödy i druge sudionike u odgovarajućim stilskim inscenacijama. U virtualnim rekonstrukcijama koristiti će se muzejski predmeti zagrebačkih i drugih muzeja, te ostali komparativni materijali potrebni za kulturalno zamišljenu muzeološku interpretaciju.

Predloženom obnovom Novi Dvori cesargradski postaju svojevrsan portal za ulazak u zagorsku feudalnu arhitekturu i njezine kulturno-povijesne dimenzije. Ovaj je lokalitet idealno mjesto za pokretanje tura zagorskoga kulturnog turizma.

Od akademske godine 1999./2000. studentima Studija arhitekture nudi se izborni zadatak pod nazivom „Virtualni muzej na lokalitetu Novi Dvori cesargradski” unutar kolegija Arhitektonske i urbanističke radionice devetog semestra. Oni mogu odabrati prvu ili drugu etapu. Zanimljivo je to što redovito odabiru prvu etapu, iako je to teži zadatak. Nakon što su proučili podatke o dvorcu, odlaze na lokalitet gdje su redovito šokirani zatečenim stanjem. Nakon tog susreta oni su posebno motivirani. Potom slijede konzultacije specijalističke prirode (povijesničari umjetnosti, konzervatori, urbanisti, stručnjaci za multimedijalnu tehniku).

Rješenja u studentskim radovima, iako pripadaju posve suvremenom senzibilitetu, uvijek sadrže zadivljujuću količinu poštovanja prema očuvanim izvornim ostacima dvorca i njegova neposrednog okoliša. Posebno je zanimljiva raznolikost njihova pristupa u promišljanju i rješavanju složenih prezentacijskih problema. Ponekad rad dovršavaju posve različitim varijantnim rješenjima, a često zbog prezentacijskog rješenja mijenjaju prije postavljenu suvremenu strukturu virtualnoga muzeja.

NOVI DVORI BANA JOSIPA JELAČIĆA

Austrija od Drugoga svjetskoga rata uspješno promiče Monarhiju u obliku pametno osmišljenih programa kulturnog turizma. Zašto mi ne možemo dostojno prezentirati briljantnu osobu hrvatske povjesnice bana Josipa Jelačića, koji je spasio tu Monarhiju?

NOVI DVORI CESARGRADSKI, OSTATCI RENESANSNOGA TRIJEMA PRVOGA KATA, 1991.

Usporedba današnjega stanja s katastarskom kartom iz 1862. godine pokazuje da su Novi Dvori u potpunosti očuvani, premda zapušteni, ruševni i devastirani. Uz čišćenje od pojedinačnih neshvatljivih taložina u prostoru dvorskoga sklopa, a koje su rezultat nedoličnih pokušaja njegova korištenja, i uz postojeće relevantne elemente za znanstveno utemeljenu obnovu – moguće je vratiti njegovo spomeničko dostojanstvo. Uključimo li norme civiliziranog ponašanja, onda spomenuti potez pripada odnosu država – narodu.

Odrediti mjesto i život Novih Dvora Jelačicevih u naše doba moguće je samo uz istinsko prepoznavanje onoga, što oni zapravo jesu.

Visoka spomenička kategorija Novih Dvora temelji se na brojnim spomeničkim vrijednostima. Ovdje valja posebno istaknuti, u nas tako rijetku, vrijednost cjelovitosti plemićkoga sklopa i njegovu iznimno visoku kulturno-povijesnu vrijednost.

Kao jedino moguće rješenje očekuje se dostojanstveno memorijalno i kvalitetno muzejsko interpretiranje spomeničkoga sklopa u cjelini njegove izvornosti. Valja izbjeći sve sitne sadržajne aspiracije, jer to uvijek završava na isti način – samo taloženjem novih oblika spomeničke devastacije i degradacije.

Materijal za postavljanje atraktivne muzeološke koncepcije je neiscrpan. Gospodarska cjelina pruža izuzetnu priliku za prezentaciju cjelovitog prikaza velikoga feudalnog gospodarstva u vremenskom rasponu od 17. do 19. stoljeća. Obnova dvorca, perivoja, povrtnjaka, voćnjaka i perivojne šume pripada banovu dobu. Interijer dvorca moguće je rekonstruirati prema sačuvanom popisu inventara i drugim izvorima, te uz korištenje izvornih predmeta iz zagrebačkih muzeja i privatnih zbirki (akvizicijom).

Predložena muzejska namjena daje nam pravo da na jarbolu obnovljenog dvorca istaknemo trobojnicu. Bio je to službeni znak da je ban u dvorcu. Nove Dvore Jelačiceve vidim kao atraktivno turističko mjesto u Zaprešiću, 15 minuta vožnje od Zagreba, pod nazivom Memorijalno muzejski sklop Novi Dvori bana Josipa Jelačića.

NOVI DVORI JELAČICEVI, KATASTRARSKA KARTA, 1862.

MR.SC. KORALJKA VAHTAR-JURKOVIĆ

VILE I LJETNIKOVCI OPATIJSKE RIVIJERE

VILLAS AND SUMMER HOUSES OF THE OPATIJA RIVIERA

Vile i ljetnikovci, okruženi bogato dimenzioniranim i raskošno uređenim perivojima, iznimno su važan element u oblikovanju prepoznatljive slike lječilišnih i turističkih mjesta Opatijske rivijere. Nastali uglavnom krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u razdoblju osnivanja i prve faze intenzivnog razvoja moderne turističke rivijere, bili su odrazom duha i potreba svoga doba. Tijekom vremena, u ovisnosti o društvenim i gospodarskim okolnostima, doživjeli su brojne funkcionalne i oblikovne preinake. Najčešće su se tijekom druge polovice 20. stoljeća pretvarali u višestambene građevine ili radnička odmarališta, ali i zgrade javne i poslovne namjene. Pri tome je često dolazilo do neprimjerenih zahvata, čime je narušen osnovni arhitektonski koncept samih građevina, a vrlo često i perivoja koji su ih okruživali. Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, u promijenjenim društveno-političkim i gospodarskim okolnostima, dolazi do njihova ponovnog vrednovanja prenamjenom u reprezentativne javne prostore, ali i smještajne i ugostiteljske građevine. Tako ovi elementi graditeljskoga naslijeđa postaju važnim čimbenikom sadašnjeg i budućeg razvoja rivijere, vraćajući joj njezino nekadašnje osnovno obilježje – ekskluzivnost. U radu se obrađuje nekoliko karakterističnih primjera u Opatiji i Lovranu. Ističe se važnost vrtova i perivoja koji ih okružuju, te potreba njihova očuvanja i zaštite.

Villas and summer houses, surrounded with large and luxurious gardens, are an exceptionally important element of the image of health and tourist resorts of the Opatija Riviera. Built mainly at the end of the 19th and beginning of the 20th century, the period of establishment and first phase of development of fashionable tourist Riviera, these villas and summer houses reflected the spirit and needs of their time. In time, as social and economic circumstances required, they underwent changes. During the second half of the 20th century they were mostly converted into apartment buildings and company vacation homes, but also into public offices and business premises. Many of the interventions were inappropriate, disturbing the basic architectural concept of the buildings themselves, and often even of the surrounding gardens. Following Croatian independence and changes of socio-political and economic circumstances, these villas and summer houses were revalorized and designated new uses as representative public buildings, but also as hotel and catering facilities. In this way they became important elements of the present and future development of the Riviera, restoring back Riviera's former defining feature – exclusivity. This presentation elaborates on several characteristic exemplary cases in Opatija and Lovran. It emphasizes the importance of surrounding gardens and parks, and the need for their protection and preservation.

KLJUČNE RIJEČI:

- VILE
- LJETNIKOVCI
- OPATIJSKA RIVIJERA
- PERIVOJI

KEY WORDS:

- VILLAS
- SUMMER HOUSES
- OPATIJA RIVIERA
- PARKS

Mr.sc. KORALJKA VAHTAR-JURKOVIĆ, dipl.ing.
Primorsko-goranska županija
Županijski zavod za održivi razvoj
i prostorno planiranje
Splitska 2, 51 000 Rijeka, Hrvatska / Croatia
www.zavod.pgz.hr
Tel. +385 (0)51 351 776
Fax +385 (0)51 212 436
E-mail: koraljka.vahtar-jurkovic@pgz.hr

U sjevernome hrvatskom primorju, na sjeverozapadnoj obali riječkoga zaljeva u podnožju planine Učke, nalazi se jedno od najznačajnijih turističkih područja Hrvatske – Opatijska rivijera, koja se proteže u smjeru sjeveroistok-jugozapad i obuhvaća niz priobalnih naselja: Volosko, Opatiju, Ičiće, Iku, Lovran, Medveju i Mošćenicku Dragu.

Središte rivijere – Opatija, nema dugotrajnu prošlost i izrazit je primjer urbane sredine stvorene pod utjecajem društveno-političkih i gospodarskih procesa. Grad se počinje razvijati u drugoj polovici 19. stoljeća kao mondeno zimsko klimatsko lječilište i okupljalište europske aristokracije, znanstvenika i umjetnika. Osim povoljnog zemljopisnog položaja i s njime u vezi prirodnih i bioklimatskih vrijednosti,¹ temelj razvoja Opatije bila je odluka o ulaganju kapitala *Društva južnih željeznica* iz Beča u novu atraktivnu lokaciju radi povećanja željezničkog prometa. U razmjerno kratkome razdoblju sagrađeni su brojni smještajni i lječilišni kapaciteti – hoteli, depandanse, vile i ljetnikovci, sanatoriji i kupališta, ali i prateći sadržaji – trgovine, natkrivena tržnica, čitaonice, kina, ljekarne, pošta i dr. Početkom 20. stoljeća mjesto se moglo pohvaliti dojmljivom razinom opremljenosti komunalnom infrastrukturom, u skladu s činjenicom da se smatralo klimatskim lječilištem najvišeg ranga.² Opatija je prvo klimatsko lječilište na istočnoj obali Jadrana, proglašeno 1889. godine.

Godine 1898., odlukom Istarskoga sabora i Lovran je proglašen lječilišnim i turističkim mjestom. Nekoliko akcionarskih društava *Quarnero*, *Union*, te osobito *Kranjska stavbna družba* (*Krainische Baugesellschaft*), kao i bogati pojedinci – industrijalci, umjetnici i domaći pomorski kapetani provode tada i na području Lovrana intenzivnu graditeljsku aktivnost.³

Već u tom prvom „zlatnom” razdoblju razvoja Opatije i Lovrana kao lječilišnih i turističkih središta, uobličena je osnova slika ovih mjesta u jedinstvu urbanizma, arhitekture i perivojne arhitekture.⁴ Njezinoj prepoznatljivosti u velikoj mjeri pridonose vile i ljetnikovci oblikovani u stilu historicizma te u manjoj mjeri secesije, okruženi bogato dimenzioniranim i raskošno uređenim perivojima. Građeni su u pojasu uz obalu te uz glavnu cestu, u kojemu se nalaze i svi najvažniji hoteli i javni perivoji. Ovaj pojas upravo zbog turističke valorizacije dobiva na značenju i postaje elitni predio. Osobito gradotvorno značenje – presudno za formiranje ambijentalnih vrijednosti i rahle urbane strukture ovih naselja imaju, uz poznate javne perivoje i šetališta, elegantni perivoji vila i ljetnikovaca s bujnim mediteranskim raslinjem.⁵

AUTORI

Kao autore vila na području Opatije treba spomenuti Carla Conighija i Maksa Fabianija, a posebno valja istaknuti Carla Seidla, Carsko-kraljevskog građevnog savjetnika, profesora i arhitekta,⁶ čija se ostvarenja smatraju najvrjednijima na cijelom području.

1 Blaga klima, a posebno zaštićenost od jakih vjetrova, bili su preduvjetom razvoja bujne vegetacije kao osobitog obilježja ovoga područja.

2 Naselje dobiva opskrbu električnom energijom 1896.; vodovod 1897., a kanalizaciju 1907. godine. Od 1869. godine brodovi redovito pristaju uz opatijski „molo”. Godine 1884. uvedena je brodska linija Opatija-Rijeka, a 1908. puštena je u promet tramvajska pruga Matulji-Opatija-Lovran za prijevoz putnika sa željezničke postaje u Matuljima. Osim toga, u Opatiji djeluju javne društvene i kulturne ustanove: škole – od 1833. u Opatiji i od 1850. u Voloskom; vatrogasno društvo 1886.; kulturno društvo *Zora* čiji je dom i čitaonica otvoren 1889. godine; prva pomoć od 1894. Izvor: Vahtar-Jurković, 2004: 32-38

3 Persić, 1989: 205

4 I na području Lovrana, s iznimkom povijesne jezgre zgusnute urbane strukture, formira se (posebno u priobalnom dijelu) rahla urbanistička struktura na bazi pojedinačnih građevina s bogato dimenzioniranim perivojima.

5 Istraživanja dekorativne dendroflora u perivojima nekih opatijskih vila pokazala su da su u njima najviše zastupljene egzote (što je u skladu s trendom u perivojnoj umjetnosti s kraja 19. st. kada je građena većina vila), zatim europske vrste, dok su najslabije zastupljene autohtone vrste. Izvor: Trošelj, 1997.

6 Carl Seidl (Mährisch-Schönberg, današnji Šumperk u Češkoj, 1858. – Beč 1936.). Škole pohađao u Beču i Olmützu; studirao na Politehnici u Zürichu. Godine 1876. započinje studij na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču, no nije poznato je li tamo i diplomirao. Godine 1883. postaje redoviti član bečkog *Künstlerhausa*, a 1936. za svoj rad i za služe dobiva srebrnu medalju Udruženja. Sudjelovao je na mnogim natjecanjima u nekoliko europskih država. Izvor: Valušek, 1987:217

Brojne projekte, koji odražavaju njegovu umjetničku osobnost i osebnost, ostvario je upravo na području Opatijske rivijere. Kao najznačajnije, potrebno je istaknuti građevine Općine i Suda, Vatrogasnog društva i evangeličke crkve u Opatiji; vile – *Nizza* (u Voloskom), *Schmidt-Zabierow*, *Grof Brunitzky*, *Edera* i *Ariston* (u Opatiji), *Tomašić* (u Ičićima), *Frappart*, *Magnolia*, *Santa Maria*, *Rossen Villa* i *Blankenstein* (u Lovranu), *Lupis* (u Medveji) te hotele – današnji *Millenium I* i današnji *Millenium II*. Osnovno obilježje Seidlova prepoznatljiva stila je historicizam u jedinstvu arhitekture i perivojne arhitekture kojima ostvaruje svoje vile u pejzažu. Pri smještaju građevine u najvećoj mjeri koriste se prednosti položaja radi maksimalnog osunčanja, ali i zaštite od vjetra. Harmonija prirode i arhitekture ide čak tako daleko da u obzir uzima ne samo odnose oblika, već i odnose boja arhitekture i okolnoga raslinja. Većinu konstruktivnih elemenata prati odgovarajuća dekoracija koja ju ne skriva, nego se na nju nadovezuje. Svi su Seidlovi prostori romantičnog i romantičarskog ugođaja, duboko humanizirani – promišljeni da služe čovjeku.⁷

U Lovranu se, pored Seidla, kao autori najznačajnijih ostvarenja navode Andrija Rubinić, Franz Florian i Attilio Maguola.⁸

OBILJEŽJA

Obilježja su ovih vila – smještaj u obalnom pojasu, orijentacija prema moru i obali ili atraktivnim dijelovima perivoja koji ih okružuju; skladno jedinstvo s okolišem; tlorisna dispozicija naglašena središnjim prostorom u kojemu se odvija komunikacija; naglašeni *piano nobile*; pročelja obrađena plemenitim materijalima – zidni plašt obrađen kamenim kvadrima, mramornim pločama ili izglaćanom opekom. U najvećoj se mjeri primjenjuju dekorativni detalji, pri čemu su najistaknutije profilacije od poliranog kamena. S posebnom se pažnjom oblikuju otvori, terase s balustradama, balkoni i prozorske klupčice. Reprezentativnosti pridonose i bogato dimenzionirana stubišta. U pogledu prostorne organizacije unutrašnjeg prostora u prizemlju su u pravilu saloni i reprezentativne prostorije bogato ukrašene štukaturama, drvenim profiliranim oblogama, svilenim tapetama i slikama. Na prvome katu su obično spavaonice, dok je potkrovlje bilo namijenjeno posluži.

Monumentalnost i izuzetnost građevina svjedočila je o ugledu, značaju, otmjenosti i društvenom statusu njihovih vlasnika i bila odrazom dijela tadašnjih društvenih odnosa.

PRIMJERI

Primjeri su takvih vila u Opatiji *Villa Angiolina*, *Villa Rosalia*, već spomenuta ostvarenja Carla Seidla i brojne druge vile, a u Lovranu: *Villa Frappart*, *Villa San Rocco*, *Villa Gue-
ra*, *Villa Eugenia*, *Villa Gianna* i mnoge druge.

VILE I LJETNIKOVCI OPATIJSKE RIVIJERE TIJEKOM POVIJESNIH RAZDOBLJA

Urbanistička, arhitektonska i perivojna vrijednost građevina nastalih krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Opatiji prepoznata je i institucionalno zaštićena Izmenama i dopunama Građevnog reda iz 1927. godine. Tada se uvodi posebno poglavlje o zaštiti spomenika kulture i krajobraznih ljepota (*Conservazione dei monumenti e delle bellezze panoramiche*),⁹ a perivojna arhitektura ističe kao posebna vrijednost koja daje Opatiji prepoznatljivo obilježje. Zbog toga svi privatni perivoji vidljivi s javnih prometnica moraju biti stalno dobro održavani i čisti, a stabla moraju biti sadena u skladu s pravilima perivojne umjetnosti i ne smiju biti posječena bez posebnoga razloga.¹⁰

7 Podatci o autoru i opusu preuzeti su iz radova povjesničara umjetnosti Berislava Valuseka koji se niz godina posebno bavi istraživanjem djela Carla Seidla.

8 Izvor: Peršić, 1987: 206

9 Ono se sastoji od pet članaka kojima se određuje da na građevinama koje imaju umjetničku ili povijesnu vrijednost nije dozvoljeno izvoditi nikakve radove bez pribavljenog mišljenja općinskoga načelnika. On je isto tako ovlašten, uzimajući mišljenje Građevnoga povjerenstva, spriječiti radove koji mogu narušiti opći izgled mjesta ili biti suprotni umjetničkim načelima. Ako se prilikom restauracije ili rušenja građevine utvrde ostatci umjetničke ili povijesne vrijednosti, vlasnik mora pribaviti mišljenje Općine, koja će naložiti mjere za hitnu zaštitu otkrivenoga spomenika ili predmeta. Isto tako, ne može se započeti s građenjem ili značajnijom preinakom građevine, bez prethodne suglasnosti Konzervatorskoga zavoda. Izvor: Vahtar-Jurković, 2004: 51 i 58

10 Takav poseban razlog mora se obrazložiti u zahtjebu općinskome načelniku, koji će prije odobrenja pribaviti odgovarajuće stručno mišljenje. Izvor. Ibidem: 59

VILA ANGIOLINA
(TURISTIČKA ZAJEDNICA GRADA OPATIJE,
AUTOR: ADRIANO POZARIC)

Nakon Drugoga svjetskog rata, kao posljedica tadašnjeg društvenog uređenja, započeo je proces nacionalizacije hotela, vila, kavana, kupališta i turističkih poduzeća, čime ona postaju državno ili društveno vlasništvo. Osim vlasničke strukture, mijenja se i dotadašnji način korištenja hotela, pansiona i osobito vila koje se pretvaraju najčešće u višestambene građevine ili radnička odmarališta, ali i zgrade javne i poslovne namjene. Pri tome često dolazi do neprimjerenih preinaka, čime se narušava osnovni arhitektonski koncept samih građevina, a vrlo često i perivoja koji su ih okruživali. Devastacije se očituju u smanjivanju površine perivoja na račun povećanja površine izgrađenosti parcele, odustajanju od izvorne zamisli oblikovanja perivoja, te neodgovarajućem održavanju.

Rješenjem o zaštiti kulturno-povijesne cjeline Opatija¹¹ iz 1969. godine zaštićen je i cijeli obalni pojas od Slatine, preko Punte Kolove, Ičića i Ike do Lovrana, te iza njega sve do Medveje. U obrazloženju se ističe da je to područje vila i perivoja, te hotelskih zgrada prepoznatljivih za doba u kojem su nastali i društveni sloj za koji su građeni.

Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske u proteklih desetak godina, u promijenjenim društveno-gospodarskim uvjetima, došlo je do obnove interesa za povijesne vile koje se najčešće – kao dio sveukupnog graditeljskog naslijeđa – koriste kao resurs u razvoju turizma.¹² Stanje perivoja oko vila i ljetnikovaca kreće se od zadovoljavajuće održavanosti do potpune zapuštenosti. Neki perivoji su dobro uređeni i održavani, dok su u nekima (poput primjerice perivoja vile *Irenee*) potpuno uništeni tragovi izvornog reprezentativnog oblikovanja, biljnog materijala i vrtne plastike.

ODABRANI PRIMJERI SUVREMENOG KORIŠTENJA VILA OPATIJSKE RIVIJERE

U nastavku, reci će se nešto više o primjerima najznačajnijih vila odabranih prema kriteriju njihova povijesnog značenja, arhitektonske i urbanističke vrijednosti,¹³ kao i različite namjene. Stoga je na prvome mjestu svakako najpoznatija među njima – vila *Angiolina*, koja se koristi kao reprezentativni prostor društvene namjene. Nadalje, odabrana je vila *Frappart* u Lovranu – ocijenjena najvrjednijim ostvarenjem Carla Seidla, kao primjer koji je korišten za razne namjene, ali recentno – prema mišljenju autorice ovoga rada – nije odabrano najsretnije rješenje. Vila *Ariston* – jedna od najljepših i najbolje očuvanih opatijskih vila, niz godina je primjer uspješnog korištenja nekadašnjeg ljetnikovca za ekskluzivne ugostiteljske namjene. Vila *Rosalia*, poznata kao casino, odabrana je kao primjer osobit po načinu zaštite, zajedno s pripadajućim perivojem.

VILA ANGIOLINA

Izgradnja vile *Angioline*, ljetnikovca riječkog patricija Higinia Scarpe,¹⁴ sagrađenog na poluotoku nedaleko crkve sv. *Jakova* 1844. smatra se prekretnicom u povijesti Opatije.¹⁵ Ona postaje središtem društvenoga života i sastajalište najviših krugova europske aristokracije. Gosti su bili, primjerice, članovi dinastije Habsburg, ban Josip Jelčić i drugi.¹⁶ Higinijev sin Paolo Scarpa¹⁷ nakon velikog poslovnog neuspjeha 1875. godine prodaje vilu moravskom grofu Viktoru Chorinskom.¹⁸ Nakon osam godina grof Chorinsky prodaje je *Društvu južnih željeznica* iz Beča, koje je preuređuje u luksuzni salon za aristokraciju. Godine 1910. novi vlasnik vile postaje *Dioničko društvo svratišta i lječilišnih zavoda Opatija*, koje je sljedeće godine predaje *Lječilišnom povjerenstvu Opatija*. Slijednici Lječilišnog povjerenstva – *Azienda Autonoma di Soggiorno* bili su u njezinu posjedu za vrijeme talijanske vlasti, a nakon 1945. *Turističko-ugostiteljska komora za kotar Rijeku*. Korisnici vile bili su, nadalje, Pododbor Opa-

11 Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Rijeka broj: 391/3-1969. od 15. rujna 1969.

12 Jedan od pozitivnih primjera koji su to među prvim prepoznali bila je i tvrtka *Lovranske vile*.

13 Sve su ove vile prikazane na kartografskome prikazu u konzervatorskom elaboratu koji prati rješenje o zaštiti kulturno-povijesne cjeline Opatije, kao građevine spomeničke vrijednosti.

14 Higinio (Iginio) Scarpa (1794.-1866.), sin Paola Scarpe i Marije rod. pl. Tomašić. Nastavio je i razvio trgovačke poslove svoga oca (trgovina drvom i zitaricama). Bio je vicekonzul Danske, konzularni agent Napulja, direktor Ugarskog osiguravajućeg društva u Rijeci, bakarski i riječki vijecnik te predsjednik riječke Trgovinske komore. Godine 1821. vjenčao se s Angiolinom Sartori iz obitelji bogatih trscanskih trgovaca rodom iz San Rema. Angiolina je umrla 1832. u dobi od 30 godina, ostavivši sinove Pietra i Paola. U spomen na preminulu suprugu, Higinio Scarpa naziva ljetnikovac njezinim imenom. Izvor: Zakošek, 2005: 24

15 Godina 1844. smatra se početkom opatijskoga turizma, pa je 2004. godine bogatim i raznovrsnim cjelogodišnjim programom svečano obilježena njegova 160. obljetnica.

16 Maria Anna, supruga cara Ferdinanda I. 1860. godine provodi cijelu kupališnu sezonu u Opatiji. Izvor: *** 1987:4

17 Paolo Scarpa je sa suprugom Mariom von Bruck od 1855. godine organizirao u vili bogat društveni život. Godine 1869. utemeljio je s partnerima iz Rijeke dioničko društvo za podizanje jednog zavoda morskog kupališta, a 1870. dodijeljena im je koncesija za osnivanje poduzeća *Elisabeth Bad Aktiengesellschaft* sa sjedištem u Opatiji, koji se nakon 1874. zbog nedostatka kapitala više ne spominje. Izvor: Zakošek, 2005: 25

18 Barun Ledske (Meidling kraj Beča 1838. † Opatija 1901.), Izvor: ibidem: 28

tija, Turističko društvo i Turistički biro Opatija, Čitaonica i biblioteka Viktor Car Emin, poduzeća *Pozornica Opatija*, *Villa Angiolina* d.o.o. i drugi te danas *Festival Opatija*.

Dvoetažna vila građena je u stilu historicizma, u maniri tzv. jadranskog bidermajera. U vanjskome izgledu naglašava se simetrija i arhitektonska plastika antičke oblikovne tradicije. Iako njezin projektant nije poznat, smatra se da mu je glavni uzor bio venedski arhitekt iz 16. stoljeća Andrea Palladio.¹⁹ Glavno, jugoistočno pročelje sa širokim pristupnim stubištem, uokvireno dvjema prekrasnim velevjetnim magnolijama (*Magnolia grandiflora*), djeluje osobito otmjeno. Stubište vodi do reprezentativne dvorane u prizemlju koja je sa po četiri stupa s korintskim kapitelima sa svake strane raščlanjena u tri dijela. U razdoblju od 1886. do 2001. godine,²⁰ dvorana je bila i fizički pregrađena u tri zasebne prostorije drvenim pregradama.²¹ Prilikom preuređenja vraćen je sjaj dekoracija stropa, zidova i poda. Strop je oslikan dekoracijama karakterističnim za stil vremena gradnje – od geometrijskih uzoraka, preko florealnih stiliziranih motiva, školjki, girlanda, medaljona s koloristički oslikanim mrtvim prirodama i motivima životinja. Motiv beskonačne osmice koji obrubljuje oslikana pravokutna polja, karakterističan je za barokni neoklasicizam toga dijela Europe (austrijski, tzv. *Zopfstil*), kao i iluzionistički (*trompe-l'oeil*) način slikanja koji upotrebljava perspektivna skraćivanja i pretpostavljene izvore svjetla. Pod je izveden tehnikom venecijanskog *terazza* s mozaikalnim bordurama i geometrijskom ornamentikom meandara.

Sadašnja namjena vile je, osim sjedišta *Festivala Opatija*, reprezentativan javni prostor Grada Opatije koji se koristi u svečanim prigodama i za različite kulturne namjene – koncerte, promocije knjiga, književne večeri i sl. Namjera je, prema odrednicama Prostornoga plana Grada Opatije, u vili smjestiti i gradski muzej.

Oko vile uređivan je u razdoblju od 1845. do 1860. godine znameniti perivoj u kojemu se nalaze brojne egzotične biljne vrste iz Japana, Kine, Južne Amerike, Australije i pacifičkih otoka. Među njima treba istaknuti japansku kameliju koja je vremenom postala simbolom Opatije. Perivoj je rekonstruiran i proširen u doba *Južnih željeznica* prema zamislima Carla Schuberta, ravnatelja bečkog Carsko-kraljevskog društva za izgradnju perivoja.²² Od tada je središtem društvenog života i okupljanja te je sa svojim cvjetnim parterom ispred vile *Angioline* svakako najpoznatiji element perivojne arhitekture Opatije. Perivoj je zaštićen kao spomenik vrtne arhitekture 1968. godine.²³

VILA FRAPPART

Vila *Frappart* u Lovranu ime je dobila po prvome vlasniku – dr. Michelu Ruault-Frappartu. Smatra se vjerojatno najznačajnijim radom Carla Seidla, za koji je 1914. godine na 39. izložbi *Künstlerhausa* dobio malu zlatnu državnu medalju. Gradnja vile trajala je od 1890. do kraja 1898. kada je neposredno prije dovršetka radova uništena u velikom požaru. Tom prilikom stradali su i projekti jer se u građevini nalazio i autorov ured. Današnji izgled vile rezultat je ponovljenog projekta.

Vila odražava sva osnovna obilježja njegova arhitektonskog izraza pa je raščlanjivanjem formi, masa i volumena (vanjska stubišta, rizaliti, trijemovi, terase, balkoni, loggie odgovaraju unutrašnjem „labirintu” koji se razvija kroz sve etaže građevine) i korištenjem mnogih skupocjenih materijala (mramora iz Verone, Sienne i Grčke, švedskog porfira, bronce, belgijskoga kristala, kovanog željeza, pa čak i običnog sivog vapnenca) ostvareno doista reprezentativno zdanje. Na obali mora ispred vile bila je izvedena i kupališna kucica, skladno uklopljena u prostor.

Vila se najprije koristila kao ljetnikovac obitelji Ruault-Frappart, a kasnije i obitelji Lupis. Ljeti 1938. godine, na zamolbu talijanske vlasti, koristi je poljski predsjednik

VILA FRAPPART U PERIVOJU

19 Argument je primjena načela potpune harmonije tlocrta i korpusa zgrade s osobitim osjećajem za uklapanje građevine u ambijent, čime Vila Angiolina postaje reprezentativnim primjerom vile u pejzažu. Izvor: Valusek, B. 2001: 12

20 Godine 2001. provedena je opsežna rekonstrukcija i restauracija vile pod stručnim vođenjem povjesničara umjetnosti Berislava Valuseka i arhitektice Grazije Tricoli. Radove su izvodili Gradska radionica iz Pule te umjetnici Zvonimir Kamenar i Damir Božić iz Rijeke.

21 Dvorana je pregrađena u vrijeme *Južnih željeznica*.

22 Sam autor potanko je opisao svoje zamisli u knjizi *Der Park von Abbazia* iz 1894. godine u izdanju Hartleben's Verlag Wien.

23 Rješenje Republickog zavoda za zaštitu prirode u Zagrebu broj: 7/2-1968. od 9. siječnja 1968.

VILA ARISTON

Ignac Mosicki. Nakon Drugoga svjetskog rata u njoj se odmaraju članovi Izvršnoga vijeća NR Slovenije. Osamdesetih godina dvadesetog stoljeća korištena je kao depandansa hotela *Beograd* iz Lovrana. Devedesetih godina iznajmljena je obitelji violinstu dr. Ina Mirkovića koji u njoj vodi privatnu *Visoku školu za glazbenu umjetnost s pravom javnosti*. Tijekom desetogodišnjega razdoblja vila je, osim privatne, imala i višestruku javnu i kulturnu namjenu. U njoj su se održavali brojni koncerti na kojima su nastupali mnogi renomirani umjetnici iz Hrvatske i svijeta, profesori i studenti Visoke škole te profesori i učenici Osnovne i srednje glazbene škole *Mirković* sa sjedištem u Opatiji, koju i danas vodi njegova supruga mr.sc. Olivera Mirković. Osim toga, u reprezentativnim prostorima vile održavale su se izložbe i književne večeri nakon kojih su se posjetitelji mogli okrijepiti u malom *caffè-baru*. U slične svrhe koristio se i okolni perivoj, koji bi trebalo obnoviti, po mogućnosti prema izvornim zamislima autora. Po isteku ugovora o najmu, vila je prodana stranoj fizičkoj osobi, čime je njezina javna i kulturna namjena izgubljena. Prema mišljenju autorice ovoga rada, to je iznimna šteta, jer vila u svojoj povijesti ne pamti ljepše dane od onih u kojima su njezini prostorima odzvanjali plemeniti zvuci glazbe, kao univerzalnoga jezika ljudi.

VILA ARISTON

Na omiljenom šetalištu „lungo mare”, u predjelu Punta Kolova, smjestila se vila Ariston – jedna od najstarijih i najbolje očuvanih na području Opatije. Prvi se put spominje u zemljišnim knjigama 1890. godine kao vlasništvo gđe. Anne Pick, udovice doktora Juliusa iz Ozora u Mađarskoj. Godine 1898. vlasnik postaje barunica Hedwiga von Haas-Teichen iz Beča, koja 1908. godine naručuje projekt kod Oswalda Meese.²⁴ Vila je u nekoliko navrata doradivana i adaptirana, a današnji je oblik dobila zahvaljujući adaptacijama, koje je 1915. i 1924. godine izveo Carl Siedl. Tijekom godina poželjela je dobrodošlicu čitavom nizu pripadnika kraljevskih obitelji, državnika i drugih slavnih osoba.²⁵

Unutrašnjost vile je gotovo u potpunosti očuvana. Zidovi su oplemenjeni slikama nizozemskih majstora s prikazima bitaka i lombardijske mrtve prirode iz 17. st. i portretom barunice Hedwige von Haas-Teichen. Danas je u vlasništvu tvrtke *Vanita d.o.o.* iz Zagreba.

U prijašnjima i recentnoj funkciji vile osobito značenje ima perivoj, koji se terasasto spušta prema obalnom šetalištu i moru. Iznimno je dobro održavan. Primjer je znalačkog povezivanja perivoja, vile i mora nadsvodenjem obalnog šetališta s kojega je omogućen pristup perivoju i plazi.

VILA ROSALIA

Karakterističan primjer luksuzne historicističke vile s kraja 19. stoljeća okružene reprezentativnim perivojem jest vila *Rosalia*. Sagrađena je 1896. godine za groficu Henkel Donnersmak iz Pressburga (današnja Bratislava). Ime je dobila po svetišci kojoj je bila posvećena nekadašnja kućna kapela. Godine 1922. vilu kupuje poznati češki virtuoz violinist Jan Kubelik i u njoj ostaje do 1930.

Monumentalni glavni ulaz nalazi se s obalne strane i vodi preko širokoga stubišta i terase u velike prizemne salone. Terasa i tornjić-vidikovac čine jednu od njenih karakteristika, pri čemu se posebno ističu obrtnički vrlo dotjerano izvedeni detalji. Unutrašnjost je isto tako bogata, dotjerana i reprezentativna s prostranim ulaznim prostorom i širokim stubištem koje vodi do prvoga kata. Stropovi prostorija u prizemlju ukrašeni

²⁴ Arhitekt prvog opatijskog hotela *Kvarner*.

²⁵ Navode se obitelji Habsburg i Kennedy te kreatorica Coco Chanel. Izvor: www.moja.opatija.net/hoteli

su štukaturama, a iznad vrata su kartuše ukrašene slikama u stilu rokoka. Prostorije na prvome katu isto su tako prostrane i reprezentativne s kasetiranim drvenim stropovima, dok su na drugome katu znatno jednostavnije spavaće sobe. Ističe se vrijedan inventar, historicistički namještaj i nešto građanskog bidermajera, ali je ovaj većinom uklonjen prilikom pregradnje za kasino. U vrijeme izdavanja rješenja o zaštiti vila je bila u društvenom vlasništvu, a u korisništvu *Hotelskog poduzeća za Istru* u Opatiji. Do 2000. godine bila je u vlasništvu *Liburnija rivijera hotela*, kada je prodana jednoj fizičkoj osobi. Namjena je bila u najvećem dijelu kasino, koji je nekoliko godina bio zatvoren.

Radi se o jednom od najljepših primjera obalnih vila smještenih u pojasu između obalne crte i glavne ulice, koje su posebno obilježje urbanističke zamisli Opatije. Danas je potpuno utonula u perivoju koji čini prijelaz prema moru i omogućuje njegov posebni doživljaj. Stanje građevine i posebno okolnog perivoja je vrlo dobro. Vila je zajedno s pripadajućim perivojem zaštićena kao spomenik kulture,²⁶ što bi bilo potrebno slijediti i ubuduće kao pozitivan primjer te primijeniti prilikom zaštite drugih vila u području predloženom za zaštitu novom Konzervatorskom podlogom za Grad Opatiju.²⁷

ZAKLJUČAK

Jedno od najznačajnijih područja Hrvatske u pogledu kvantitete i kvalitete ostvarenih vila te njihove sačuvanosti do današnjega vremena jest Opatijska rivijera. Najvrjednije su vile i ljetnikovci, okruženi bogato dimenzioniranim i raskošno uređenim perivojima, sagrađeni krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u razdoblju osnivanja i prve faze intenzivnog razvoja mondene turističke rivijere. Tijekom vremena, u ovisnosti o društvenim i gospodarskim okolnostima, mnoge su vile doživjele funkcionalne i oblikovne preinake. Najčešće su se pretvarale u višestambene građevine ili radnička odmarališta, ali i zgrade javne i poslovne namjene. Pri tomu je često dolazilo do neprimjerenih zahvata, čime je narušen osnovni arhitektonski koncept samih građevina, a vrlo često i perivoja koji su ih okruživali. Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, u promijenjenim društveno-političkim i gospodarskim okolnostima, dolazi do njihova ponovnog vrjednovanja prenamjenom u reprezentativne javne prostore, ali i smještajne i ugostiteljske građevine. Tako ovi elementi graditeljskoga naslijeđa postaju važnim čimbenikom sadašnjeg i budućeg razvoja rivijere, vraćajući joj njezino nekađanje osnovno obilježje – ekskluzivnost.

26 Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture broj: IP-230/7-71 od 15. svibnja 1972.

27 Novom Konzervatorskom podlogom izrađenom za potrebe Prostornog plana Grada Opatije predlaže se proširenje granica zaštite kulturno-povijesne cjeline Opatija do Nove ceste.

LITERATURA

1. EKL, Vanda (1984.) *Opatija – prostor i čovjek*, Dometi, br. 9-10, Izdavački centar Rijeka: 63-75, Rijeka
2. PERŠIĆ, Mirjana (1987.) *Turistička arhitektura Lovrana*, u: Liburnijske teme br. 6, Katedra čakavskog sabora Opatija, Opatija: 205-212
3. PERŠIĆ, Mirjana (2002.) *Lovran: turizam i graditeljstvo – turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka
4. TROŠELJ, Sandra (1997.) *Dekorativna dendroflora u vrtovima opatijskih vila*, diplomski rad, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Biološki odsjek, mentor: prof.dr.sc. Ljerka Regula-Bevilaqua
5. VAHTAR-JURKOVIC, Koraljka (2002.) *Opatija – urbanistički razvoj i perivojno naslijeđe*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, mentor: prof.dr.sc. Mladen Obad Šćitaroci
6. VAHTAR-JURKOVIC, Koraljka (2004.) *Opatija – urbanistički razvoj i perivojno naslijeđe*, Glosa, Rijeka
7. VALUŠEK, Berislav (1987.) *Carl Seidl i lovranske vile*, u: Liburnijske teme br. 6, Katedra čakavskog sabora Opatija, Opatija: 217-223
8. VALUŠEK, Berislav (1989.) *Opatijske vile – Arhitekt Carl Seidl ili Vila i pejzazu*, Ars vivendi 6:15-9
9. VALUŠEK, Berislav (2001.) *Villa Angiolina Opatija*, Grad Opatija i Turistička zajednica Grada Opatija, Opatija
10. ZAKOŠEK, Boris (2005.) *Ishodišta – Villa Angiolina: Ljepota, tuga i profiti*, u: Opatija, ur. M. Majnarić, Croatia Divina: edicija za prirodne i kulturne znamenitosti, Tetraktis, Zagreb: 20-29
11. *Konzervatorska podloga za Prostorni plan uređenja Grada Opatije* (2002.), Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu prirodne i kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka
12. *** (1997.) *Vodič opatijskim parkovima – Park Angiolina i Prk sv. Jakova*, Grad Opatija i Turistička zajednica Grada Opatije, Opatija
13. www.gastronaut.hr
14. www.moja.opatija.net/hoteli

VJEKOSLAV MARTINKO

LOVRANSKE VILE – VILLA ASTRA – PRIMJER PRENAMJENE I USPJEŠNOG KONCEPTA UPRAVLJANJA

VILLAS OF LOVRAN – VILLA ASTRA – AN EXAMPLE OF REUSE AND SUCCESSFUL CONCEPT OF MANAGEMENT

U Lovranu postoji iznimno arhitektonsko naslijeđe vila i ljetnikovaca iz doba *K. und K. Rivijere* (razdoblje Austro-Ugarske Monarhije). Poslije Drugoga svjetskog rata te su građevine doživjele tri različite sudbine: pretvorene su u depandanse hotela državnih poduzeća, u rezidencije političkih komiteta ili su pregrađene u društvene stanove zaslužnih političkih i vojnih pojedinaca. Uz malo ili nimalo brige i održavanja lovranske su vile dočekale 1996. godinu kada je bez skrbi o njihovoj vrijednosti i potencijalu za lokalni razvoj, djelomično rasprodana ruskim tajkunima ili su je stanari, nakon otkupa društvenog vlasništva, prodavali kao stanove na slobodnom tržištu. Autor ovog priopćenja, nakon završetka poslovne karijere u inozemstvu, raspoznaje potencijal ovih građevina i osniva tvrtku Lovranske vile d.o.o. s namjerom da se kupnjom i preuređenjem stanova vrati vrijednost arhitektonskoj cjelini i stavi je u održivu funkciju. Istovremeno se stvara koncept življenja odmora, koji goste integrira u relaksaciju, kulturu, okoliš, komunikaciju, edukaciju i međunarodno umrežavanje. Time se obnavlja tradicija iz 1900., kada se usprkos svim jezičnim i društvenim barijerama tu sastajala kulturna i duhovna elita Europe radi odmora, objedovanja, filozofiranja i stvaranja.

U obnovi je korištena inovativna metoda: stvaranje (*cocreation*), u kojoj vlasnik i interdisciplinarna grupa specijalista, kroz kreativan dijalog, zajedno stvaraju održivu promjenu u odnosu na postojeće stanje. Metoda je donijela uspjeh: Villa Astra je dio udruženja *Schlosshotels i Historic Hotels of Europe*.

Hrvatska arhitektonska baština ima ponajprije političku važnost u kontekstu obnove identiteta i pripadnosti europskoj kulturi i povijesti. Predlaže se osnivanje nacionalne zaklade za upravljanje određenog broja vrijednih i financijski zahtjevnih povijesnih građevina.

Lovran has an exceptional architectural heritage – villas and summer houses from the time of *K. und K. Riviera* (a period of Austro-Hungarian Monarchy). Following the end of World War II, these buildings had three different destinies: some were converted into annexes of hotels under state ownership, others became offices of political committees, and still others were partitioned off into social apartments for deserving political and military officials. With little or no care and maintenance at all, villas of Lovran lingered on until 1996 – that year, their value and potential for local development unrecognized, villas were either sold to Russian tycoons or were sold on the market as separate apartments after occupants first bought off these apartments from the state. The author of this paper, having returned from abroad where he was a successful businessman, founded a company *Lovranske vile* with an aim to buy and reconstruct these apartments, restore back villas as architectural units and put them to a sustainable use. At the same time the concept of living the vacation was developed which integrates guests into relaxation, culture, environment, communication, education and international networking. In this way, the tradition from the year 1900 when the European cultural and spiritual elite, regardless of language and social barriers, gathered in Lovran to rest, enjoy gastronomy, discuss philosophic matters and create, was renewed.

Innovative method was used in the reconstruction: co-creation, in which the owner and interdisciplinary groups of specialists create together through creative dialogue a sustainable change from the existing condition. The method was successful: Villa Astra is a member of *Schlosshotels* and *Historic Hotels of Europe* associations.

Croatian architectural heritage has primarily political importance in the context of the renewal of national identity and being part of the European culture and history. Establishment of the national foundation for the management of valuable or financially demanding historic buildings is suggested.

KLJUČNE RIJEČI:

- LOVRANSKE VILE
- PRIVATIZACIJA GRADITELJSKE BAŠTINE
- JEDINSTVEN KONCEPT ŽIVLJENJA ODMORA
- INOVATIVNA METODA: SUSTVARANJE
- OPTIMALAN KONCEPT UPORABE

KEY WORDS:

- VILLAS OF LOVRAN
- PRIVATIZATION OF BUILDING HERITAGE
- UNIQUE CONCEPT OF LIVING THE VACATION
- INNOVATIVE METHOD: CO-CREATION
- OPTIMAL CONCEPT OF USE

VJEKOSLAV MARTINKO, dipl.ing.
 Lovranske Vile – Villa Astra
 Viktora Cara Emina 11, 51 415 Lovran
 Hrvatska / Croatia
www.lovranske-vile.com
 Tel. +385 (0)51 294 400
 Fax +385 (0)51 294 600
 E-mail: villa.astra@lovranske-vile.com

Petnaest godina korporativne karijere u multinacionalnoj inženjering kompaniji iz Nizozemske, gdje sam obavljao posao marketing managera za središnju i istočnu Europu, sigurno je utjecalo na moj poduzetnički pothvat, koji ću ovdje opisati. Izlazak iz korporativnog žrvnja napravio sam svjesno, odričući se izazovnijih pozicija koje su mi bile nudene. Poticaj da obnovim etažu jedne vile u Lovranu radi ugošćivanja prijatelja iz inozemstva bio je na tragu potrebe za spajanjem ta dva kraja: težnje za vlastitim korjenima i identitetom i europskom propulzivnom stvaralačkom kulturom. Pitanje identiteta i autentičnosti je nužan uvjet (ali ne i dovoljan) za ravnopravno sudjelovanje u igri za globalnim stolom. Shvatio sam kako naše naslijeđe može turistima dati mnogo više od izvanjske atraktivnosti. Ona ima ponajprije političku važnost za naš narod i mladu državu, jednako kao i u EU. Ona je vidljiv odraz naše zajedničke europske kulture i povijesti, opipljiva potvrda korijena bez kojih će nam budućnost biti sterilna, a njeno trenutačno stanje vjeran je odraz našeg aktualnog stanja svijesti. Obnovom baštine ujedno razvijamo osjećaj europskog u nama, osjećaj pripadnosti koji je važan čimbenik u europskim integracijskim procesima. Ona donosi ekonomsku, ekološku i socijalnu dobrobit, te nas vraća na današnju civilizacijsku razinu. S tim motivima sam 1996. počeo upoznavati Lovran.

RASPOZNAVANJE POTENCIJALA OKRUŽENJA I GRAĐEVINE

LOVRANSKO NASLIJEĐE: GRADITELJSTVO U HARMONIJI S PRIRODOM,
GEOMANTIJSKA SNAGA, MULTIKULTURALNOST

Još u srednjem vijeku Lovran je poznat kao gradić moreplovaca, ribara i brodograditelja. Pogodna klima, bujna vegetacija te dobar zemljopisni smještaj pridonijeli su i brzom razvitku turizma pri kraju 19. i početkom 20. stoljeća. Nakon što je bečka medicinska škola otkrila Kvarner kao područje za liječenje respiratornih organa, a u doba velikog industrijskog vala vlakova, koji je krajem 19. stoljeća građanstvo pretvorio u nosače napretka, talijanski vlasnici tvornica, bečki industrijalci te Židovi intelektualci gradili su na stotine vila i ljetnikovaca. Nakon što je jedna poslovna skupina razvila Opatiju, druga se okrenula Lovranu, s idejom: mi ćemo napraviti nešto bolje – umjesto mnogo hotela i nekoliko vila, napraviti ćemo u Lovranu nekoliko hotela i mnogo vila. To je i ostvareno. Prvo desetljeće 20. stoljeća bilo je tu vrhunac građevnih aktivnosti.

U tom razdoblju u Lovranu već postoje stalna pošta, telefon i telegraf, uvedeni su struja i ulična rasvjeta, a od 1897. vodi se popis gostiju i objavljuje dnevna vremenska prognoza. Postoji osam liječničkih ordinacija sa stalnom uslugom. Položaj vila iznimno je pažljivo izabran, s atraktivnim vidicima i bogatim okućnicama. Kvalitetan materijal i način izvedbe, poseban izgled i originalan stil pokazuju ekonomsku snagu investitora. U razmjerno kratkom razdoblju, za petnaestak godina, izgrađeno je sedamde-

setak vila, pažljivo smještenih oko staroga srednjovjekovnog grada. Najmarkantnije su one između Ike i Lovrana, u ulici koje se zvala *Villen Alee*, gdje su najljepši primjeri arhitekture, s autorskim potpisom dvorskog arhitekta Karla Seidla. Kao posljedica te aktivnosti događaju se socijalne, gospodarske i demografske promjene. One utječu na lokalnu populaciju, koja se također uključuje u nove gospodarske aktivnosti. Stalan prиток kreativnih i poduzetnih ljudi iz Austro-Ugarske Monarhije, također iz Italije, stvara u Lovranu multietničku i multikulturalnu zajednicu. Osim starogradske jezgre, koja je ostala očuvana unatoč toj intenzivnoj gradnji, te novoizgrađene skupine vila, treći jednako važan element lovranske baštine su razasuta sela i zaseoci lovranstine, ruralnog područja koje se iznad mjesta proteže do pod samu Učku. Tu žive seljaci koji za svoje stočarske i poljodjelske proizvode uzgojene na terasama ogradenim suhozidima tržište pronalaze u novom Lovranu. Tradicija građenja u srednjovjekovnom gradu i ruralnom zaleđu svojom autentičnošću i bogatim iskustvom nimalo ne zaostaje za kreativnošću svjetski renomiranih arhitekata i graditelja vila.

Te tri zaokružene graditeljske cjeline, koje sam 1996. zatekao poprilično zapuštene, ali razmjerno dobro očuvane i „nezagađene” novoizgrađenim betonskim blokovima, prepoznajem kao osnovu za kvalitetan turistički proizvod. Proizvod koji može odgovoriti zahtjevima turista sutrašnjice, u njihovu traženju sigurnosti i komunikacije u doticaju s povijesnim i izvanvremenskim.

VILE: ADELE, SAN GIOVANNI, ORAJ I ASTRA

Nakon dobivanja mogućnosti otkupa društvenih stanova, prva se na tržištu pojavila etaža kata *Ville Adele* blizu središta Lovrana, na kraju šetnice „lungomare”. Tu jednokatnu vilu izgradio je lovranski kapetan za svoju buduću suprugu, španjolsku pjevačicu Adele. Atraktivnost i kvaliteta prostora privukli su me da napravim apartman gdje ću moći ugošćivati prijatelje iz inozemstva, što je kasnije potaknulo otkup stanova u ostalim vilama, kako su se oni pojavljivali na tržištu. Etaža je i danas u funkciji turističkog apartmana. U prizemlju vile živi lovranska obitelj.

Villa San Giovanni je susjed *Villi Adele* i u izvornom obliku bila je građena za odmor turista kao *pansion*. U toj dvokatnoj vili s potkrovljem uređena su tri apartmana, dva u prizemlju i jedan na katu. Na drugom katu i u potkrovlju žive dvije lovranske obitelji.

Oraj je autentična tradicijska seljačka kuća iznad Lovrana, s oko 3 hektara okućnice u terasama i zidovima. Oraj se nalazi na 350 m nadmorske visine i okrenut je prema jugozapadu. Zatečen je u ruševnom stanju i s podivljalom vegetacijom, nakon čega je obnovljen u kuću za tihi odmor s deset kreveta i malom dvoranom za sastanke i svečane večeri. Za taj primjer uspješne prenamjene, Ministarstvo zaštite okoliša dodijelilo nam je 2002. godišnju nagradu Ministarstva.

Villa Astra je prostrana, dvokatna vila, građena u duhu venecijanske cvjetne neogotike i jedna je od najljepših lovranskih vila. Podignuta je između 1903. i 1905. prema narudžbi industrijalca imenom Nicolo Guerra iz okolice Torina. Građevno poduzeće Attilio Maguolo iz Lovrana gradilo je prema nacrtima venecijanskog arhitekta Renata Renosca na prestižnom, mirnom položaju u aleji vila uza samu šetnicu „lungomare”. Nalazi se na parceli veličine 2000 m², a njezin je tlocrt pregledan i dobro organiziran, te se ponavlja od suterena i prizemlja do oba gornja kata. Vanjski plašt vile bogato je ukrašen raznolikim dekorativnim detaljima i odlično sačuvan, zahvaljujući plemenitim materijalima od kojih je izgrađen. Sva četiri pročelja jednako su vrijedna i dekorativna. U vili su stanovala četiri stanara, od kojih su dva stana kupljena izravno, a dva putem zamjenjskih stanova. Time je vila ponovno postala cjelina, što će joj omogućiti novu funkciju.

Razdoblje od sljedeće dvije godine korišteno je za osmišljavanje najboljeg koncepta uporabe i zatvaranje financijske konstrukcije za obnovu, što je omogućio novi program Ministarstva turizma „Poticaj za uspjeh pod stoljetnim krovovima”.

STVARANJE VIZIJE

Vizija je proizašla kao odraz životnog iskustva i marketinške usmjerenosti ka traženju odgovora na pitanje: što je najvažnija potreba i kako ju zadovoljiti? Znajući probleme kolega managera, koji nisu drugaciji od većine ljudi što cijelu godinu rade pod pritiskom, gdje ih se tjera u rutinu, odmor postaje dragocjena oaza za vraćanje sebi i obnovu kreativnosti.

Odmor je prilika za provjeru životne situacije, osobnu obnovu, vraćanje kreativnosti, sagledavanje iz druge perspektive, učenje iz povijesti i kulture kraja u kojemu se ljetuje, dublju relaksaciju i komunikaciju, za produbljivanje međusobnih odnosa te stvaranje novih prijatelja. Odmor postaje izvorom snage za ponovni radni ciklus. Zbog toga postaje sve učestaliji i kraći, te se kombinira s potrebom za novim spoznajama, osposobljavanjem i cjeloživotnim učenjem. Posao, stalno učenje i odmor (osobna obnova) integriraju se kroz osobnu transformaciju.

Trend wellnesa, koji je trebao zadovoljiti tu potrebu, iako još prisutan, polako prolazi. On nije ušao u dubinu same potrebe, a to je preobrazba čovjeka ka ostvarenju većeg potencijala i više razine svijesti. Potreban je odmor koji će čovjeku promijeniti život. Na tragu uočavanja te potrebe i traženja načina kako da se na nju odgovori, napravljena je vizija razvoja Lovrana i tvrtke Lovranske vile, koja počiva na četiri premissa: *baštini, tradiciji, prijateljstvu, kreativnosti*.

VIZIJA LOVRANA

„Kao dio Opatijske rivijere, Lovran je intimna i luksuzna enklava vila i vrtova s različitim turističkim uslugama visoke razine i dodatnim sadržajima koji su dostupni tržištu tijekom cijele godine. Lovran je sinonim za profinjen i kvalitetan odmor namijenjen zahtjevnijim korisnicima različitih interesa, uglavnom iz srednje Europe. Uz ponude kraćih ili dužih odmora tijekom cijele godine, Lovran je također pogodan kao destinacija za ‘drugi dom’”.

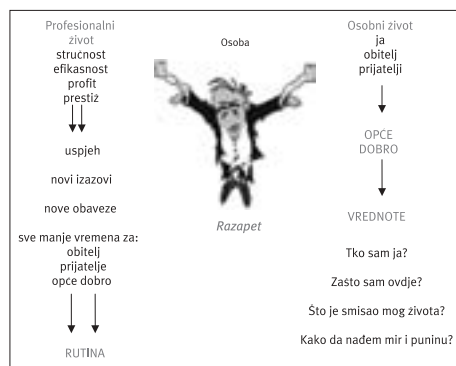
VIZIJA LOVRANSKIH VILA

„Postati poznat kao ekskluzivna destinacija za odmor u koju gosti pobjegnu od svakodnevnice rutine da bi doživjeli iskustvo koje će ih nadahnuti za vraćanje svoje kreativnosti i nalaženje unutarnjeg mira, te da bi u životu uspostavili ravnotežu i pronašli sebe.”

MISIJA

„Mi vjerujemo u savršenu uslugu. Mi ćemo temeljiti svoju uslugu na inovaciji, timskom radu, veselju, poštovanju, integritetu i socijalnom dobru. Izgradit ćemo jake veze unutar našeg tima, s našim gostima i zajednicom. Našu misiju ćemo postići pazeci na pojedinosti, uz osobnu predanost i ‘veliko’ srce.”

Kredo: „Služiti ljudima s ljubavlju i poštovanjem.”

OSTVARENJE VIZIJE

U ostvarenju vizije primijenjen je nov način učenja. Umjesto reaktivnog učenja, koje podrazumijeva upotrebu iskustva i sagledavanje svijeta unutar uvriježenih kategorija (prema pravilima struke), okrećemo se potpuno novim idejama i intuitivnom, te produbljivanju svjesnosti i stvaranju iz cjelovitosti. Taj način stvaranja započeli smo intuitivno, da bismo ga nekoliko godina potom otkrili u radovima Otta Scharmera, Petera Sengera i ostalih imena umreženih u SOL (Society of Organizational Learning), čiji smo član nakon toga postali.

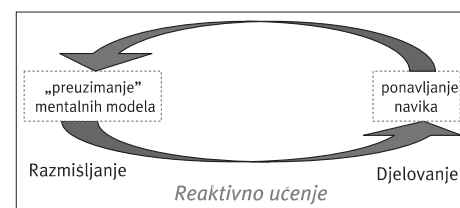
Koncept uređenja, od funkcionalnosti do estetike, rađen je metodom sustvaranja i cjelovitim (holističkim) pristupom. Interdisciplinarni tim, čiji je voditelj vlasnik, čine: predstavnik Zavoda za zaštitu (radi izrade kriterija za studiju), arhitekt (za idejno rješenje prenamjene prostora), arhitekti za detaljna rješenja, vastu savjetnik, feng shui majstor, interijerista, konceptualist za boje, dizajner namještaja, stručnjak za perivojnu arhitekturu, te kipar, akademski slikar, kovač, stolar i prodavači antikviteta. Kroz kreativan dijalog stvarala se održiva promjena u odnosu na postojeće stanje.

Cilj je bio stvaranje harmoničnog prostora, mikrokozmosa, koji će preuzeti energije svemira, prenijeti ih na ljude te ih tako povezati s okruženjem. Kao optimalan koncept uporabe određen je *boutique hotel* sa šest soba na prvom i drugom katu, restoranom i knjižnicom u prizemlju, wellness prostorima u niskom prizemlju – tu su soba masaže, soba relaksacije i soba tišine (meditacije) – te s vanjskim grijanim bazenom s morskom vodom. U realizaciji je poštivana kulturna dimenzija kuće i vremena u kojem je nastala, tadašnja multikulturalnost i životni stil odmora s druženjem, kulturnim događanjima, stvaranjem i povezivanjem – zapravo sa svime što život čini vrijednim, ističući socijalnu koheziju i uključivanje.

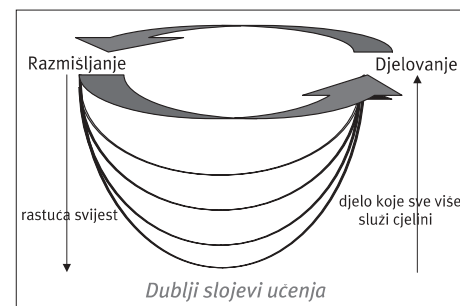
Najveći problem bio je uvođenje dodatnih sanitarija, što je vrlo uspješno riješeno postavljanjem kupaonica u prijašnji hodnik, čime je izbjegnuto mijenjanje tlocrta soba. Učinjeno je produbljivanje podruma za 60 cm u prednjem dijelu kuće te dogradnja terase restorana, ispod koje se nalaze pomoćni prostori i energetska jedinica. Ugrađen je podzemni spremnik plina te vanjska centralna jedinica za grijanje, hlađenje i zagrijavanje tople vode, uključujući bazen. Zbog smanjenja buke, jedinici je ugrađena zaštita od buke. Voda u bazenu pročišćava se elektrolizom. Na sjevernom dijelu parcele, unutar ograde, uređeno je parkiralište.

SADRŽAJ I PROGRAMI

U Villi se od njezina otvorenja odvija intenzivan društveni život. Gostima se nude koncerti klasične glazbe, male konferencije i organiziraju svečane proslave, te programi iz wellness asortimana. Dosad su održane seminari i radionice sa sljedećim temama:

PRIKAZ REAKTIVNOG UČENJA

PRIKAZ DUBLJIH SLOJEVA UČENJA
SENGER P., SCHARMER O.C., JAWORSKI J., FLOWERS B.S.,
2004., PRESENCE, HUMAN PURPOSE AND THE FIELD OF THE
FUTURE, SOL

Montesori metoda u menadžmentu, Ekološki životni stil, Živjeti ispred glavne struje, Kulturni turizam, Održivi turistički razvoj, Spremanje zimnice na prirodan način, Traženje vizije, Socijalna odgovornost u velikim i malim tvrtkama, Hrvatska glagoljica – potencijal za turistički proizvod, Likovna radionica. U restoranu u kojemu je šef rođeni Lovranac s višegodišnjim iskustvom u Njemačkoj i Italiji razvila se kuhinja u skladu s filozofijom vile: u harmoniji s prirodom – ili, kako to Nijemci nazivaju *Natürliche Gourmetküche*. Izvorni okusi plodova prirode prema sezoni kombiniraju se s ribom, janjetinom i drugim lokalnim namirnicama (divljim šparogama, koprivama, trešnjama, gljivama, borovnicama, marunima, tartufima itd.). Uz standardni jelovnik nudi se i *vital meni*. Posebno su cijenjena okupljanja gostiju iz rezidencija i hotela na Oraju radi susreta, druženja i komunikacije s domaćinom i mještanima.

MARKETING KONCEPT

Marketing koncept Lovranskih vila i Ville Astre sastoji se od stvaranja priče oko proizvoda, s ciljem ostvarenja vlastitog brenda. Sam hotel nije dovoljan da bi privukao i zadržao gosta, on treba imati iza sebe svoju filozofiju, priču koja će mu dati prepoznatljiv identitet i autentičnost. Poznato je da su ljudi skloni priči, i to zato što priča čini svaku stvar jedinstvenom i osobnom.

U hotelu s pričom gost će se osjećati kao dio priče, priče koja objedinjuje čežnje gosta i domaćina, čini ljude sretnima, daje obećane standarde kvalitete, te stvara zajednicu suradnika koji sustvaraju brend. Lovranske Vile također posjeduju svoju priču. Ona se sastoji od nekoliko elemenata:

- Podrijetla imena Lovrana u lovoru, simbolu transformacije, koji je to postao preobrazbom Apolonove ljubavi Daphne u lovor
- Povijesnog Lovrana i njegove povezanosti s Grcima i Rimljanima
- Indijske mudrosti „Vastu”, prema kojoj je vjerojatno sagrađena Villa Astra
- Snage pozitivne energije koja proizlazi iz jedinstvenog položaja Ville Astre u odnosu prema suncu i moru s planinom Učkom u zaleđu, te šumama maruna koje potvrđuju kvalitetu mjesta
- Inspirativnosti arhitekture iz 19. stoljeća i tadašnjeg multikulturnog načina života
- Tradicije zimskog liječilišta
- Bogate etno kulture

Svi ti elementi pružaju našim gostima mogućnosti i prilike za transformaciju, zbog čega oni Villu Astru doživljavaju kao mjesto posebnog ugođaja i oazu dobrog osjećaja. Cilj koncepta je izravan dolazak gosta, bez posrednika. Time se izbjegavaju troškovi posredništva i povećava profitabilnost, koja je problematična zbog malog kapa-

citeta. To je postignuto predstavljanjem koncepta obnove baštine povezanom s pričom dovoljno atraktivnom za strane i domaće medije. Istodobno tour operatori i agencije, unatoč malom kapacitetu, stavljaju Lovranske vile u svoje brošure, dajući im istaknuta mjesta. Time atraktivno predstavljaju hrvatski turistički proizvod. Poseba pozornost posvećena je primjeni dizajna u svim materijalima. Primjeri tipova loga:

ODJECI U MEDIJIMA

Veliki odjeci u stranim i domaćim medijima jedan su od dokaza uspješnosti i učinkovitosti našeg marketinskog koncepta. Uočljiva je snažna prisutnost Lovranskih vila u stranim medijima, koja iznosi čak 70%, dok je prisutnost u domaćim medijima samo 30%. To potvrđuje i broj medijskih odjeka u njemačkom govornom području. Među ukupno 91 napisom u stranom tisku u protekle četiri godine, na njemačkom je području zabilježeno njih 80.¹

MEDUNARODNE I DOMAĆE MREŽE

Tijekom razvoja projekta uspostavljena je suradnja sa sljedećim međunarodnim i domaćim mrežama, u kojima tvrtka participira kao vrlo aktivan sudionik, dobivajući pristup znanju i tržištu.

Historical Hotels of Europe (www.historichotelssofeurope.com)

Schlosshotels und Herrenhäuser in Österreich und den ehemaligen Kronländern (www.schlosshotels.co.at)

Europa Nostra (www.europanostra.org)

SOL – Society of Organizational Learning (www.solonline.org)

Zukunftsinstitut GmbH, (www.zukunftsinstitut.de)

ISHS – International Society for Horticultural Science (www.ishs.org)

IEA – International Enneagram Association (www.internationalenneagram.org)

ATP – The Association for Transpersonal Psychology (www.atpweb.org)

OMH – Udruga obiteljskih i malih hotela Hrvatske (www.omh.hr)

UMIS – Udruga malih i srednjih poduzetnika (www.umis.hr)

HGK – Hrvatska gospodarska komora (www.hgk.hr)

AmCham – Američka trgovačka komora u Hrvatskoj (www.amcham.hr)

Eko Liburnija – Udruga za razvitak eko-turizma, ekološke poljoprivrede i zaštite okoliša (www.eko-liburnia.hr)

Lovrana Nostra – Udruga za očuvanje baštine u Lovranu

PODRŠKA MEĐUNARODNIH INSTITUCIJA

Projekt Lovranskih vila imao je od samog početka podršku institucija kojima se obraćao za potporu:

IPTA – Nizozemska: financijska podrška studiji za analizu suradnje s nizozemskim tvrtkama

NMCP – Nizozemska: podrška u obliku besplatnih konzultanata

EBRD – Bass program: financiranje 50 % troškova rezervacijskog sustava Fidelio

EBRD – Bass program: financiranje 50 % troškova studije za stratešku preorijentaciju u wellness hotel

¹ Primjeri napisa iz stranog tiska:

„Vjekoslav Martinko, transeuropski kreativni hotelijer, oživio je ovu vilu za luksuzan život. Mladi, multi-kulturni hotelski tim, vidljivo se zabavlja pružajući opuštenu-profesionalnu hotelsku uslugu, koja se ne mora bojati usporedbe s Londonom ili Los Angelesom.” *Matthias Horx*, „Princip strudle”, *Die Presse*
„Među onima na koje se možete kladiti da će uspjeti je g. Martinko sa svojom Vila Astrom i ostalim objektima u Lovranu...” *Eric Jansson*, *Tenzije između dvije vizije*, *Financial Times*

EKONOMSKI POKAZATELJI U TREĆOJ GODINI RADA

Broj stalno zaposlenih: 7
 Broj sezonski zaposlenih: 8
 Godišnji prihod po sobi u hotelu: 50 000 Eura
 Razdoblje poslovanja: 300 dana
 Zauzetost: 65 %
 Prosječna cijena sobe s doručkom: 230 Eura
 Prosječna cijena apartmana: 175 Eura
 Ukupan broj kreveta: 42

PLANOVI

U tijeku je korištenje drugog kredita iz programa poticaj za uspjeh Ministarstva mora, turizma, prometa i razvitka za otkup i uređenje stanova susjedne vile Denis, radi proširenja kapaciteta Ville Astre. U planu je proširenje kapaciteta i na imanju Oraj te uređenje kontemplativnog vrta. U tijeku je izrada studije za razvoj koncepta high-level wellnessa i strateške preorijentacije iz sadašnjeg odmorishnog segmenta u taj segment. Studiju radi tvrtka „Dr. Illing i Partner“, Graz, Austrija. Studija bih trebala dati inovativan koncept za wellness u malim hotelima, čime se želi povećati zauzetost na cijelu godinu i veći prihod za isti kapacitet. U okviru udruge malih i obiteljskih hotela (OMH) taj bi koncept trebao okupiti i druge koji imaju predispozicije za takav nastup na tržištu, s ciljem stvaranja hrvatskog wellnessa u malom hotelu.²

ZAKLJUČAK

Naslijeđe dvoraca, vila i ljetnikovaca potencijal je za razvoj. Da bi se postiglo pouzdano ekonomično poslovanje, koncept obnove mora biti dobro osmišljen te integriran u širi kontekst. Hrvatska je baština ugrožena propadanjem i kupovinom u privatne svrhe, te je treba od toga zaštititi. U tome je neminovna uloga države u izradi kataloga svih građevina, njihovu razvrstavanju prema stanju, odnosima vlasništva, potrebnim sredstvima za obnovu, povezivanju institucija i pojedinaca iz kulture s onima iz turizma i poduzetništva, uključivanju u međunarodne mreže i institucije radi analize tuđih iskustava, te najvažnije: u osnivanju nacionalne zaklade za upravljanje određenim brojem iznimno vrijednih i financijski zahtjevnih građevina.

LITERATURA

1. BONIFACE, P. (2001.) *Dynamic tourism – journeying with change*, Channel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney
2. Europa Nostra (2005.) *Cultural heritage counts for europe, Position paper to the EU Institutions*
3. FUČKAN, Đ.; MARTINKO, V. (2001.) *Uske i široke staze razvoja*, Suvremeni život, Hrvatsko kardiološko društvo – ogranak Split, Turistička zajednica splitsko-dalmatinske županije
4. FUČKAN, Đ.; MARTINKO, V. (2001.) *Održivost i lokalni turistički razvoj*, Međunarodna konferencija „Novi Turizam“, Rijeka
5. MARTINKO V. *Hrvatski izbor: Održavati turizam ili stvarati dugoročno održivi turizam*, naklada autora
6. SINGER, P.; SCHARMER, O.C.; JAWORSKI, J.; FLOWERS, B.S. (2004.) *Presence, Human purpose and the field of the future*, sol

² Dio programa *high-level wellnessa* činit će trening za intuiciju i svjesnost za koji, nakon jednogodišnjeg studija, upravo pripremam diplomski rad na akademiji za intuiciju i svjesnost, pod vodstvom prof. Zinterhova u Beču.

MR.SC. ALAN BRAUN

OBNOVA KURIJE HRAŠĆE U SVETIČKOM HRAŠĆU POKRAJ OZLJA: ISTRAŽIVANJE, PROJEKTIRANJE, IZVEDBA

RENEWAL OF THE HRAŠĆE CURIA IN SVETIČKO HRAŠĆE NEAR OZALJ: RESEARCH, DESIGN AND CONSTRUCTION

Na primjeru obnove kurije Hrašće i njenog privođenja izvornoj namjeni – ladanjskoj kući – prezentirane su sve faze u složenom procesu obnove ovog specifičnog segmenta graditeljskog naslijeđa.

Kurija Hrašće nalazi se u selu Svetičko Hrašće u blizini Ozlja, neposredno iznad mjesta Jaškovo. Kurija je jednokatna građevina pravokutnog tlocrta, smještena na vrhu brežuljka, dominantna u pejzažu. Dvorište oko kurije ogradoeno je razmjerno visokim kamenim suhozidom, a u njemu su djelomično sačuvane i stare gospodarske zgrade. Današnji oblik kurije govori o dugoj povijesti građevine koja je tijekom stoljeća pretrpjela niz prenamjena i pregradnji. U konstrukciji podruma, tlocrtnoj dispoziciji prizemlja i kamenoj građi obodnog zida ovih etaža jasno je vidljiv trag najstarije faze izgradnje. Nakon nekoliko nadogradnji, kurija je značajnije pregrađena u drugoj polovici 19. stoljeća i to u oblikovnom jeziku neogotike, netipičnom za stambenu arhitekturu. U tom razdoblju izveden je i razmjerno strmi krov u obliku slova T.

Kurija je do druge polovice 1990-ih godina korištena kao gospodarska građevina što je rezultiralo izrazito zapuštenim stanjem kako u spomeničkom tako i u konstruktivnom smislu s nizom krajnje ozbiljnih oštećenja i pukotina. Promjenom vlasnika pristupa se sustavnom istraživanju, projektiranju obnove i procesu izvedbe rekonstrukcije kurije. Do danas je završena prva, izuzetno zahtjevnja faza obnove svih konstruktivnih elementa kao i cjelokupne vanjske kurije Hrašće, a u tijeku su završne pripreme za drugu fazu obnove u kojoj će se pristupiti izvedbi unutrašnjosti kurije.

Renewal of curia Hrašće and its restoration to the original use – as a country estate – was used as an example to present phases in the complex process of renovating this specific segment of building heritage.

Curia Hrašće is situated in Svetičko Hrašće, a village in the vicinity of the town of Ozalj, and just above a place called Jaškovo. The curia is a one-storey building with a rectangular ground-plan, placed atop a hill, dominating the landscape. The yard around the curia was walled in with a substantially high drywall stone which contains in part preserved old farm buildings. Its present shape is a testimony of a long history in which the interior of the building underwent many alterations and curia was put to various purposes. Traces of the earliest phase of construction are clearly visible in the structure of the basement, plan layout of the ground floor and stone material of the circumferential stonework of these floors. In the second half of the 19th century, after several extensions, the curia was significantly partitioned off, in the neo-gothic style, atypical for residential architecture. At that time it also got a rather steep roof in the shape of letter T.

Up to the second half of the 1990s the curia was used as a farm building and thus neglected, not only as a monument but also as a building, which resulted in a number of serious damages and fissures. When it changed hands, it was first systematically investigated, then the project for reconstruction was elaborated and finally the reconstruction works began. An exceptionally demanding first phase of reconstruction encompassing all constructive elements and the exterior was completed; preparations for the second phase which will encompass works on the interior are currently underway.

KLJUČNE RIJEČI:

- BAROK
- KURIJA HRAŠĆE
- LADANJSKA ARHITEKTURA
- NEOGOTIKA
- SVETIČKO HRAŠĆE

KEY WORDS:

- BAROQUE
- CURIA HRAŠĆE
- COUNTRY ESTATE ARCHITECTURE
- NEO-GOTHIC
- SVETIČKO HRAŠĆE

Mr.sc. ALAN BRAUN, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)1 4639 346
Fax +385 (0)1 4828 079
E-mail: alan.braun@arhitekt.hr

Kurija Hrašće nalazi se u selu Svetičko Hrašće pokraj Ozlja, odnosno neposredno iznad mjesta Jaskovo. Zajedno s okolnim terenom pripadala je Ozaljskom vlastelinstvu, o čemu govore brojni vlasnici¹ koji su ovo lijepo imanje dobivali u posjed ili na korištenje. Sve do današnjih dana zadržan je razmjerno velik teren uz kuriju, koja je od 1922. godine do druge polovice devedesetih godina 20. stoljeća bila u vlasništvu poljoprivrednika, pa je ovo vrijedno kulturno dobro uglavnom korišteno u gospodarske svrhe bez primjerenog održavanja.

Kurija Hrašće smještena je izvan naselja, na vrhu brežuljka i dominantna u krajoliku. Karakter građevine jasno govori o njejoj središnjoj ulozi u sklopu snažnog gospodarskog imanja. Kurija je jednokatna građevina pravokutnog tlocrta s naglašenim ulaznim rizalitom i izraženim strmim krovom, a ispod južnog dijela građevine nalazi se svodeni podrum.² Uzi graditeljski sklop kurije ograđen je razmjerno visokim suhozidom od grubo obrađenog kamena, koji povezuje i sačuvane gospodarske zgrade imanja.

ISTRAŽIVANJE

Nakon promjene vlasnika 1996. godine pristupilo se izradi arhitektonskog snimka postojećega stanja, koji je bio podloga za istraživanje prostornog razvoja kurije i za projektiranje njene obnove. Danas možemo pretpostaviti barem tri razvojne faze kurije koje su dodatno potkrijepljene materijalnim dokazima nakon što je s građevine uklonjena cjelokupna zbuka.

Iz najstarije faze, najvjerojatnije iz 17. stoljeća, potječe dio podruma i prizemlja građevine koji ima jasna barokna obilježja. U to doba, kao i danas, podrum zauzima polovicu građevine, ali dva su polja svodena bačvastim svodom sa susvodnicama spojenim u tjemenu svoda na način križnoga svoda. Polja su odvojena velikim polukružnim otvorom (pojasnicom), a do podruma vode široke kamene stube. Prizemlje je zidano židom od lomljena kamena te djelomično svodeno bačvastim svodom dok ostali dio prizemlja ima stropnu konstrukciju otvorenog drvenog grednika.

Tijekom 18. stoljeća podrum kurije produžen je za jedno polje prema istoku, što je jasno vidljivo u drugačijem načinu svodenja posljednjeg polja podruma. U prizemlju je dozidan istočni dio kurije pa iz toga razdoblja potječu manji, gotovo kvadratni kamenom uokvireni prozorski otvori izvedeni u pravilnom ritmu. Zbog izvedbe središnjeg stubišta oblika slova L, koje povezuje prizemlje i kat, kurija vjerojatno dobiva još jedan ulaz radi lakše tlocrtno organizacije prizemlja. Prvi kat kurije u tome je razdoblju najvjerojatnije izveden iz drva. Iako se oblikovno radi o najkvalitetnijoj fazi, od samog izbora materijala do detalja vanjskih i unutarnjih otvora, treba naglasiti da već tada dolazi do prvih nestručnih graditeljskim zahvatima na nosivim dijelovima kurije.³

¹ Imanje Hrašće spominje se 1547. godine u darovnici Nikole Zrinskoga koji ga dodjeljuje Juraju Grabucu. Stjepan Orlovčić nasljeđuje imanje 1562., a 1571. godine u vlasništvu je obitelji Zebić. Nakon toga imanje ponovo dolazi u posjed Zrinskih, zatim Jankovića, Silia, Medunića, baruna Vranyczanya, Franje pl. Türka, a od 1922. godine imanje i kurija u vlasništvu su poljoprivrednika Ivana Mlačaka (izvor: DOMIN, S., 1979.)

² Vanjske dimenzije kurije su 24,85x15,85 m.

³ Pri proširenju kurije prema istoku nestručno je probijen veliki polukružni otvor u podrumu, koji ne samo da statički nije predstavljao luk, već je oslabio taj zid kroz gornje etaže kurije. Istodobno svod malog kabineta u istočnom dijelu kurije preko svog južnog zida opterećenje prenosi na tjemenu svoda istočnog polja podruma. Zbog uočenih nedostataka konstruktivnog sustava kurije na južnom su pročelju dozidana dva kamena kontrafora, koja su zbog nepostojanja pravih temelja podruma, donijela više štete nego koristi ukupnoj statici građevine.

Krajem 18. ili na početku 19. stoljeća, zbog promjene načina korištenja građevine odnosno u doba kada gospodarsko značenje uzmiče ispred ladanja, i prvi kat kurije – *piano nobile* – izvodi se u zidanoj konstrukciji. Etaža prvoga kata izvedena je kao bitno viša od prizemne, a stropovi su izvedeni kao drveni grednici sa ožbukanim podgledom. Međutim, dolazi do degradacije u pogledu kvalitete zidanja i kvalitete ugrađenih materijala.⁴ Otvori na katu bitno su veći od onih u prizemlju (veći i od onih današnjih), što i odgovara karakteru korištenja prostora prvoga kata. Izvedeni su u pravilnom ritmu prateći ritam prizemnih prozora. Detalji oblikovanja pročelja siromašniji su od onih u prizemlju: vanjski okviri prozora na katu izvedeni su iz žbuke, imitirajući na taj način one iz prizemlja koji su izvedeni u kamenu. Iz toga razdoblja potječe i razmjerno strmi, dvostrešni krov kurije.

U drugoj polovici 19. stoljeća izvodi se značajna pregradnja kurije u duhu ranog historizma.⁵ Naručitelji su vjerojatno htjeli promijeniti vanjski karakter kurije te prilagoditi njen unutarnji prostor kvalitetnijem stanovanju. Središnji rizalit dograđen na sjevernom pročelju, u potpunosti izveden iz opeke, bitno pridonosi novom, monumentalnijem izgledu kurije. Na rizalitu zatičemo dva široka, segmentnim lukom zaključena portala, oblikovana na barokni način (vjerojatno kopije ranijih portala kurije) te neogotičke otvore⁶ prvoga kata i potkrovlja (monofore, bifore i trifore) koji ukazuju na romantičarski karakter ove obnove te ranohistoricistički rukopis zasad nepoznatog autora.⁷ Otvori na katu nešto su smanjeni i izvedeni s kvalitetno oblikovanom stolarijom u kojoj se posebno ističu pune škure izvedene u ravnini pročelja. Strmi dvostrešni krov pokriven biber crijepom preoblikovan je zbog izvedbe središnjeg rizalita te je izveden krov oblika plitkog slova T.⁸ Pri ovom preoblikovanju izrazito je nestručno izvedena preinaka krovne konstrukcije što će biti uzrokom nizu vrlo ozbiljnih oštećenja na nosivoj konstrukciji kurije.

ZATEČENO STANJE

Kada je u kasnu jesen 1996. godine započeo proces obnove kurije Hrašće radilo se o građevini u izrazito lošem i zapuštenom stanju, s brojnim vrlo ozbiljnim pukotinama i oštećenjima koja su potanko dokumentirana arhitektonskim snimkama postojećega stanja. Osnovni uzroci oštećenja noseve konstrukcije kurije jesu dugogodišnje neodržavanje građevine, niz nelogičnih statičkih rješenja konstrukcije, tlo izrazito slabe nosivosti ispod jednog dijela građevine te potres iz dvadesetih godina 20. stoljeća.⁹

PROJEKTIRANJE OBNOVE KURIJE

SITUACIJA

Promjenom vlasnika započeo je proces privođenja kurije Hrašće njenoj izvornoj namjeni – ladanju. Veliki teren koji je sačuvan kao integralni dio imanja jamčio je izdvojenost i mogućnost uživanja u prirodi. Prema želji naručitelja sačuvani su svi sastavni dijelovi imanja i svi graditeljski elementi kurije. Sve faze ovog procesa izvedene su u suradnji s nadležnim Konzervatorskim odjelom u Karlovcu.¹⁰

Projektom obnove¹¹ prvenstveno je obuhvaćena uža situacije kurije, odnosno prostor ograđen kamenim suhozidom.¹² Do njega s glavne ceste vodi postojeći prilazni put kojim se odvija pješački i kolni promet. Za smještaj vozila u mirovanju predviđeno je manje parkiralište uz cestu Gornje Pokupje – Svetičko Hrašće – Ribnik. Od parkirališta i prilaznog puta na građevnu česticu prilazi se vrtnim stubama te ulazi kroz petora vrata u postojećem suhozidu.¹³

KURIJA HRAŠĆE, PERSPEKTIVNI POGLED S JUGA, STANJE 1996.

4 Za razliku od prizemlja koje je u potpunosti izvedeno od kamena, kat je izveden u kombinaciji lomljenog kamena i opeke.

5 Nešto ranije, 1841. godine, sagrađen je (obnovljen?) i obližnji dvorac Jaskovo. Autor ovog dvorca s obilježjima kasnog klasicizma je graditelj Aleksandar Brdarić (izvor: DOBRONIĆ, L., 1971: 62). Postoji mogućnost da je ova gradnja utjecala na vlasnike kurije u Svetičkom Hrašću u njihovoj odluci o obnovi i značajnijoj pregradnji građevine.

6 Upotreba gotičkih oblikovnih detalja u stambenoj arhitekturi rijetka je čak i u doba ranog historizma. Iznimno ju nalazimo upravo na zahvatima na dvorcima i kurijama kojima se nastoji unijeti romantičarski duh.

7 U izvorno središnjem polju podruma izvodi se novi zid od lomljenog kamena koji se sustavno proteže u svim etažama što ukazuje da pregradnjom rukovodi školovani graditelj.

8 Nagib obnovljenog krova je 41°, izveden u potpunosti prema onom iz druge polovice 19. stoljeća.

9 U proljeće 1997. godine napravljeno je geomehaničko ispitivanje terena, s dva seizmička profila uz istočno i južno pročelje kurije i četiri sondiranja terena uz svako pročelje koje je pokazalo da gotovo pola podruma leži na tlu vrlo slabe nosivosti što je bio dodatno objasnilo ozbiljna oštećenja konstrukcije. Ovo istraživanje izvela je tvrtka „Conex, d.o.o.“, Trešnjevac 19, Zagreb.

10 Izradu projektne dokumentacije, kao i izvedbu radova pratila je Branka Krizanić, dipl.ing.arh. iz Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Konzervatorskog odjela u Karlovcu.

11 Autori projekta obnove i rekonstrukcije kurije Hrašće su mr.sc. Alan Braun, dipl.ing.arh. i Maja Tedeschi, dipl.ing.arh., autor projekta konstrukcije je Egon Lokosek, dipl.ing.arh. Lokacijska i građevna dozvola izdane su 1998. godine.

12 Dimenzije ovog prostora su otprilike 55 x 45 m.

13 Dvoja postojeća ulazna vrata na posjed samo su proširena, izvedena su dvojna nova vrata, a gospodarski je ulaz rekonstruiran na mjestu starih ulaznih vrata na imanje, tragovi kojih su zatečeni u tlu.

POLOŽAJNO STANJE KURIJE HRAŠĆE, PROJEKT OBNOVE, 1998.

Na samoj građevnoj čestici, unutar suhozida, osim kurije sačuvane su i postojeće gospodarske građevine. U sjeverozapadnu gospodarsku građevinu smješteni su prateći sadržaji otvorenog bazena, a u onu sjeveroistočnu gospodarski sadržaji. Uz istočno pročelje predviđeno je manje gospodarsko dvorište. Teren uz južno pročelje djelomično je otkopan kako bi se omogućila izravna veza s podrumom kurije.

KONCEPCIJA

U podrumu kurije smještena je kotlovnica te prostor vinskog podruma, zamišljen kao gospodarsko-socijalni prostor. U prizemlju je u potpunosti sačuvana zatečena dispozicija prostora u kojima su predviđeni prostori za dnevni boravak vlasnika i njegovih gostiju. Iz ulaznog hala ulazimo u veliki salon, sobu za sastanke i kuhinju, a preko njih u blagovaonicu, sobu za igru i radni kabinet. Kuhinja i blagovaonica povezane su s vanjskim prostorom.

Stubište koje vodi na kat kurije prošireno je i produljeno kako bi se dobio ugodniji nagib penjanja. Kat je zamišljen kao prostor za odmor. Uz manji salon i biblioteku, tu su još četiri spavaće sobe podijeljene u dva trakta: u zapadnom dijelu kurije su spavaća soba, dječja soba i kupaonica vlasnika, a u istočnom dijelu dvije spavaće sobe i kupaonica za goste. Oko prostora stubišta nalazi se manja galerija. Stubište za potkrovlje predviđeno je u prostoru salona, dok je potkrovlje zamišljeno kao otvoreni prostor predviđen za audio-vizualna događanja.

OBLIKOVANJE

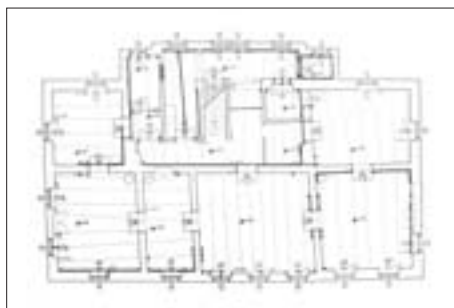
Nakon istraživanja prostornog razvoja kurije zaključeno je da svi slojevi kurije, od njenog baroknog korpusa do ranohistoricističke dogradnje druge polovice 19. stoljeća, jednakovrijedno pridonose spomeničkoj vrijednosti ovog kulturnog dobra. Zato je projektom obnove odlučeno prikazati posljednju razvojnu fazu – onu iz druge polovice 19. stoljeća, skrbeci o svakom detalju te uklanjajući graditeljske nedostatke koji su značajno degradirali konstruktivni sustav građevine.

IZVEDBA PRVE FAZE

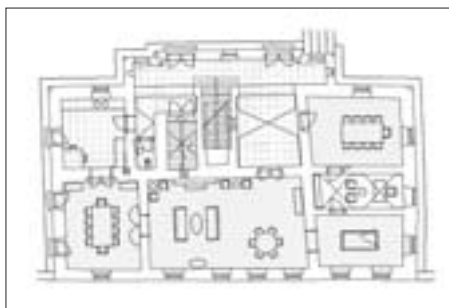
Radovi na prvoj fazi obnove i rekonstrukcije kurije Hrašće započeli su u rujnu 1998. godine. Sanacija nosive konstrukcije kurije, koja je bila vrlo ozbiljno oštećena, izvedena je prema statičkom projektu na način potpunog poštivanja spomeničke vrijednosti građevine, te s posebnim osvrtom na visoku seizmičku zonu. Dosadašnji tijek izvedbe pokazao je izuzetnu složenost predviđenog graditeljskog zahvata. Ubrzo nakon početka radova pokazalo se da podrum gotovo i nije temeljen, a kontrafori dodani na južnom pročelju samo su dodatno ugrožavali statiku građevine. Zbog toga je izvedeno temeljenje podruma i zatezanje širokog otvora u posljednjem polju podruma.¹⁴

Svi svodovi i stropovi obnovljeni su u izvornom obliku. Svodovi podruma i prizemlja očišćeni su i sanirani upotrebom lakog betona kako bi se smanjio potisak na bočne zidove. Cijela je građevina obodno zategnuta čeličnim zategama u razini stropnih konstrukcije, koje su pak izvedene na način spregnute konstrukcije u kombinaciji međusobno lijepljenih hrastovih drvenih greda i tanke armiranobetonske ploče sidrene u bočne zidove. Prošireno središnje stubište izvedeno je kao kosa armiranobetonska ploča. Dio tavanjskih zidova zbog loše kvalitete prezidan je opekama u izvornom obliku, a izvedeno je i novo krovništvo – ne samo zbog dotrajalosti postojećeg, već i zbog

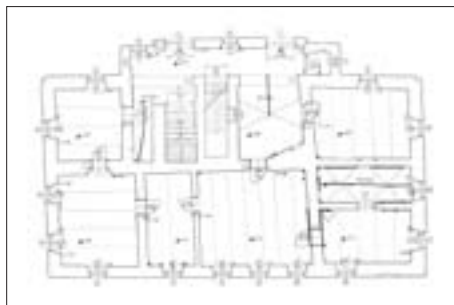
¹⁴ Istraživanje je pokazalo da široki otvor prema posljednjem polju podruma nije pojasnica, već nestručno probijen otvor u nekadašnjem pročelnom zidu kurije.

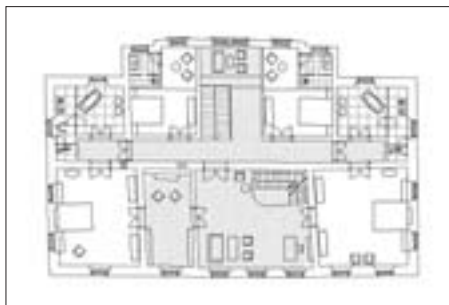
TLOCRT PRIZEMLJA, POSTOJEĆE STANJE, 1996.

TLOCRT PRIZEMLJA, PROJEKT OBNOVE, 1998.

TLOCRT PRVOG KATA, POSTOJEĆE STANJE, 1996.

TLOCRT PRVOG KATA, PROJEKT OBNOVE, 1998.

SJEVERNO PROČELJE, POSTOJEĆE STANJE, 1996.

SJEVERNO PROČELJE, PROJEKT OBNOVE, 1998.

JUŽNO PROČELJE, STANJE 1996.

JUŽNO PROČELJE, STANJE 2000.

neodgovarajućeg statičkog rješenja. Novo je krovšte istog oblika, nagiba i visine pokriveno dvostrukim pokrovom od patiniranog biber crijepa.

Do danas je zamijenjena i cjelokupna vanjska stolarija s novom, izvedenom u potpunosti prema onoj izvornoj, zatečenoj na kuriji. Prozorski otvori koji su bili zazidani

(dva u prizemlju, jedan na katu i dva u potkrovlju) ponovo su probijeni i oblikovani jednako postojećim prozorima. Pročelja su ožbukana vapnenom žbukom ponavljajući uglovne profilacije, kao i profilacije neogotičkih otvora središnjeg rizalita. Pri obnovi kurije upotrijebljeni su najkvalitetniji materijali, na tragu onih koji su zatečeni na građevini.

ZAKLJUČAK

S obzirom na dugu povijest kurije i njenu povezanost s vlastelinstvom u Ozlju, te na činjenicu da se radi o jednoj od rijetkih sačuvanih građevina s autentičnim konstruktivnim i oblikovnim obilježjima u rasponu od baroka do ranog historicizma na tom području, kurija nesumnjivo ima spomenički značaj. Dodatnu vrijednost predstavljaju sačuvane gospodarske građevine kao i ogradni suhozid.

Kurija je do druge polovice devedesetih godina 20. stoljeća korištena kao gospodarska građevina što je dovelo do zapuštenog stanja – kako u spomeničkom tako i u konstruktivnom smislu, s nizom vrlo ozbiljnih oštećenja i pukotina. Promjenom vlasnika pristupa se sustavnom istraživanju, projektiranju obnove i procesu izvedbe rekonstrukcije kurije. Do danas je završena prva, izuzetno zahtjevnja faza obnove svih konstruktivnih elementa i cjelokupne vanjštine kurije Hrašće, a u tijeku su završne pripreme za drugu fazu obnove u kojoj će se pristupiti izvedbi interieura kurije.

Izvanrednim naporima, kako novih vlasnika tako i svih ostalih sudionika ovog zahtjevnog projekta, nastoji se uzorno obnoviti zaštićeno kulturno dobro u izvornoj namjeni ladanjske kuće – prilagođenoj suvremenom korištenju na početku 21. stoljeća.

LITERATURA

1. DOBRONIĆ, Lelja (1971.) *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, knjiga XIX, Zagreb
2. DOMIN, Stanka (1979.) *Dvor Hrašće – Evidencioni list za spomenika kulture*, Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, Mesnička 49
3. KRUHEK, Milan (1993.) *Graditeljska baština karlovačkog pokuplja*, Matica hrvatska, Karlovac
4. MARASOVIĆ, Tomislav (1983.) *Zaštita graditeljskog naslijeđa, povijesni pregled s izborom tekstova*, Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb; Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru; Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Poslijediplomski studij Graditeljskog naslijeđa u Splitu
5. MARASOVIĆ, Tomislav (1985.) *Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu*, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru; Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb; Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Postdiplomski studij Graditeljskog naslijeđa u Splitu

MR.SC. MAJA KOVAČEVIĆ, IVAN ŠIMIĆ

GUČETIĆEV LJETNIKOVAC U ARBORETUMU TRSTENO

SUMMER VILLA GUČETIĆ IN ARBORETUM TRSTENO

Dubrovački ladanjski plemićki posjed prepoznatljiv po dvije karakteristične arhitektonske cjeline reprezentativnih i gospodarskih građevina, organski povezanih uz osnovu vrtno-reprezentativnih i agrikulturno-proizvodnih površina posjeda, jedini je na dubrovačkom području zakonom zaštićen cjeloviti sklop toga tipa.

Od izgradnje renesansnog ljetnikovca s vrtom 1494. godine posjed je kontinuirano bio u vlasništvu iste dubrovačke obitelji Gučetić-Gozze, sve do 1948. kad prelazi u vlasništvo današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Nekoliko naših eminentnih stručnjaka definiraju prenamjenu zaštićene cjeline u arboretum, te se od tada njegovo upravljanje i održavanje usklađuje sa zakonskim odredbama konzervacije i zaštite. Ljetnikovac se djelom kao muzej otvara za posjetitelje, a veći dio njegovih prostora služi za rad arboretuma i istraživačke stanice HAZU. Prenamjena većeg dijela gospodarskih zgrada usklađuje se s potrebama rada, a manji se dio zapušta bez određene namjene. Povijesni vrtovi otvaraju se za posjetitelje, a agrikulturne površine postupno se sve manje koriste do konačnog zapuštanja. Degradacija povijesnih građevina i vrtno-pejzažnih prostora kao posljedica ratnih razaranja 1991. i velikog ljetnog požara 2000. godine, aktualizirali su, na pragu 21. stoljeća, pitanje revizije namjene zatvorenih i otvorenih prostora Arboretuma. U tu svrhu u izradi je studija postojećeg stanja i povijesne građe kao podloga za redefiniranje prenamjene građevina i vrtno-pejzažnih prostora.

Izlaganje će istaknuti smjernice za koncept održive prenamjene na osnovama očuvanja spomeničkog naslijeđa, te suvremenih stručnih i istraživačkih zadataka Arboretuma, a s posebnim obzirom na važnost toga kulturnog dobra u okvirima razvoja kulturnog turizma dubrovačkog područja.

Arboretum Trsteno, a country estate in the surroundings of Dubrovnik known for its two characteristic architectural complexes of the residential and farm buildings organically connected to the basis of garden and agricultural land, is the only complex from the Dubrovnik region that has been protected by law in its entirety.

From 1494, when a renaissance summer residence with a park was built, until 1948 when it became the property of the Croatian Academy of Sciences and Arts, this property was continuously in the ownership of one family, Gučetić-Gozze. Several eminent Croatian experts defined its reuse as an arboretum and since then it has been managed and maintained in line with legal provisions governing conservation and protection. Part of the summer residence was opened to visitors as a museum, whereas most of it was put at the disposal of the arboretum and HAZU research unit. Farm buildings were mostly adapted to the needs of the arboretum, only a smaller part was left with no purpose and uncared-for. Historic parks were opened to visitors, and cultivation of the agricultural land gradually abandoned. Degradation of historic buildings, parks and landscape due to war in 1991 and the big summer fire of 2000 rekindled at the turn of the 21st century the need to revise the use of open and closed premises of the Arboretum. For that purpose a study of the current condition and historic heritage is currently being elaborated.

This presentation shall outline guidelines for the sustainable reuse based on the preservation of cultural heritage as well as on contemporary professional and research tasks of the Arboretum, and with a special regard to the importance of this cultural good in the development of cultural tourism in Dubrovnik area.

KLJUČNE RIJEČI:

- LADANJSKO-GOSPODARSKI POSJED
- RENESANSA
- PRENAMJENA GRAĐEVINA
- ARBORETUM
- TRSTENO – DUBROVNIK

KEY WORDS:

- COUNTRY ESTATE
- RENAISSANCE
- REUSE OF BUILDINGS
- ARBORETUM
- TRSTENO – DUBROVNIK

Mr.sc. MAJA KOVAČEVIĆ, dipl.ing.biol.
IVAN ŠIMIĆ, dipl.ing.agr.
Arboretum Trsteno Hrvatske akademije
znanosti i umjetnosti
Potok 20, 20 233 Trsteno, Hrvatska / Croatia
www.hazu.hr/arboretum_trsteno.html
Tel. +385 (0)20 751 019
Fax +385 (0)20 751 268
E-mail: arbor@hazu.hr

Kao kontrapunkt obzidanom gradu, zatvorenih i definiranih prostora, ljetnikovci i perivoji razasuti dubrovačkim krajem, izgradili su jednu drugu urbanističku cjelinu – dubrovačko ladanje – gdje čovjek i građevina uspostavljaju nov i skladan odnos s prirodom i pejzažom. Ladanjsko-gospodarska izgradnja kultivirala je krajolik ne samo u agrarnom nego također u estetskom i duhovnom smislu, te od 15. stoljeca do današnjih dana učinila ga karakterističnim i prepoznatljivim kulturnim naslijeđem.

REDEFINIRANJE VIŠESTRUKÉ PRENAMJENE

Ljetnikovac u Trstenome na svom ladanjsko-gospodarskom posjedu podiže Ivan Marinov Gučetić, još rane 1494. godine, prije mnogih drugih glasovitih dubrovačkih ljetnikovaca. Općenito rijetka, a za tako rano razdoblje jedinstvena je tlocrtna dispozicija građevina ladanjskoga sklopa, gdje se prvi puta pojavljuje razdvajanje stambene od gospodarske namjene. Građevine su međusobno prostorno udaljene, a ladanjska kuća se izdvaja veličinom i reprezentativnošću. Postavljena je na istaknuto mjesto te dominira cjelinom i okolicom i uspostavlja hijerarhijski odnos između građevina ladanjske cjeline kao i prema građevinama okolice, ne samo položajem nego i veličinom, orijentacijom, estetskim oblikovanjem, načinom gradnje i vrstama materijala od kojih je građena.

Karakteristična aksijalna staza koja čini glavnu os cjeline, povezuje sve reprezentativne građevine, a prolazeći sredinom ljetnikovca kroz nasuprotne portale, povezuje unutrašnji prostor kuće s vanjskim prostorom perivoja.

Ljetnikovac okrenut pročeljem prema moru, razdvaja perivojni prostor na prednji reprezentativni i stražnji intimni dio perivoja, gdje je smještena kapelica na samom rubu lovorova gaja pod čijim se hladovitim krošnjama uživa uz žubor trstenjske žive vode.

Vremenski je tijek ostao zabilježen slijedom stilskih obilježja koja su se skladno ugrađivala ili nadograđivala na renesansnu jezgru ladanjske cjeline. Barokizacija ljetnikovca i perivojnih prostora nastupa tek pri obnovi nakon razornog potresa 1667. Ljetnikovac, navodno, izgrađen ubrzo nakon potresa, zadržava unutrašnji tradicionalni tlorisni raspored, ali dobiva obilježja baroknog razdoblja.

U stražnjem dijelu perivoja koji čini lovorov gaj, na produžetku aksijalne osi izgrađen je 1736. nimfej, kompozicija od šest kamenih skulptura vođenih božanstava i životinja smještenih ispred središnje velike špilje (grote) s dva postrana oslikana krila.

Aksijalna os perivoja sada postaje dominantna, na njoj se nižu sve reprezentativne građevine, a iza fontane ona se produžuje akveduktom kroz lovorov gaj sve do mlina na potoku, gdje se akvedukt snabdijeva vodom. Prostori oko fontane oblikuju se sadnjom šimširovih bosketa i dodavanjem novih šetnica.

Gospodarski sklop također doživljava promjene, ali ne samo kao odraz obnove nakon potresa nego zbog promjena u usmjerenju agrarne proizvodnje na području Dubrovačkog primorja. Smanjivanjem uzgoja žitarica i prijelazom na ekstenzivniji uzgoj maslina javlja se potreba za postavljanjem turnjačnice, preše za masline i odgovarajućih spremišta.

19. stoljeće u perivojne prostore unosi bogatstvo novih i stranih biljnih vrsta. U ortogonalnu mrežu perivojnih šetnica romantičarski duh uvlači zavijene i krivudave puteljke, a ispod sjenovitih krošnja lovora, otvara male skrivene interijere. Na ljetnikovcu započinje hod degradacije nizom manjih preinaka, što će se nastaviti i tijekom 20. stoljeća.

U vremenskom razdoblju prijelaza iz 19. u 20. stoljeće, Gučetići izgrađuju jedan posve novi perivoj, prostorno odvojen od ljetnikovca i starog perivoja, a smješten na obronku uz more. On nosi osobine doba svog postanka i zemljopisne regije kojoj pripada.

Godina 1948. je prijelomna jer ladanjski posjed, nakon 450 godina od osnivanja prelazi iz vlasništva obitelji Gozze u posjed Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. U tom razdoblju poslijeratnih promjena mnoge su povijesne građevine degradirane i devastirane kroz neprimjerenu prenamjenu, ali u ovome slučaju interdisciplinarna skupina naših eminentnih stručnjaka (Cvito Fisković, Dubravka Beretić, Aleksandar Ugrenović, Ivo Pevalek, Vale Vouk) osmisliivši prenamjenu, zacrtali su i razvoj za budućnost. Uz ljetnikovac i povijesne perivoje pridruženo je oko 20 ha pod poljodjelskim kulturama i prirodnom vegetacijom i sve kao cjelina proglašeno Arboretumom Trsteno, te zakonom zaštićeno uz poseban obzir na zaštitu kulturno-povijesnih vrijednosti. Ljetnikovac je dijelom preuređen u muzej (Fisković, Domanić, Beretić), a dio u radne prostore Arboretuma i istraživačke stanice.

Razvojem turizma na dubrovačkom području Arboretum se uklopio kao vrijedna i atraktivna destinacija. Prostori povijesnih perivoja s raznolikim stranim i domaćim vrstama bilja, te s muzejom u ljetnikovcu i starom mlinicom za masline, privlačili su od onda do danas mnogobrojne turiste, studente i čak. Ostali objekti doživjeli su također prenamjenu, a neki su napušteni. Građevina koja je služila kao spremište, preuređena je u stambeni prostor za ondašnjeg upravitelja, drugo spremište nije korišće-

no i zapušteno je, a isto tako i mala građevina koja u svom sastavu ima krušnu peć. Staja za stoku preuređena je za spremište strojeva, alata i radnih materijala, a kapelica je korištena također kao spremište.

Zaštita cjelokupnoga ladanjskog sklopa s dijelom obradivih površina i prirodnim obalnim pojasom, kroz proteklih je šest desetljeća očuvala njegov integritet i identitet. Osnovna prenamjena građevine odredila je njen položaj u domaćim i međunarodnim okvirima, te ostala i danas, na pragu 21. stoljeća, jedino ispravno rješenje i put u budućnost.

U ratnim stradanjima 1991.-1992. oštećeni su nasadi, prirodna vegetacija i građevine. Pri napadu na dubrovačko područje požarom je oštećen veći dio Arboretuma, što je izazvalo dugoročne ekološke posljedice. U razdoblju od osam mjeseci, koliko je trajala okupacija Dubrovačkog primorja, devastirani su sadržaji građevina. Usprkos tome što je većina izloženog inventara iz ljetnikovca bila spremljena na sigurnije mjesto, muzejski se postav više nije mogao ponoviti. Od tada do danas postupno se radi na konzervaciji i restauriranju muzejskog inventara, te nakon obnove ljetnikovca planira se otvaranje muzejskog postava u cijeloj zgradi.

Nakon katastrofalnog ljetnog požara 2000. godine u kojem je izgorjelo gotovo dvije trećine površine Arboretuma pod prirodnom vegetacijom, maslinicima i perivojem s kraja 19. stoljeća, pristupilo se izradi svih potrebnih podloga za projekt obnove ladanjsko-gospodarske cjeline. Sada nam još predstoji izrada studije postojećeg stanja, te uz već prikupljenu povijesnu građu, vrjednovanje perivojnih i pejzažnih površina, te napose građevina, uz prijedlog uvjeta za obnovu i zaštitu.

Postojeća i već uhodana namjena u području kulturnog turizma zahtijeva intenzivnu dinamiku stalnog održavanja i diktira vlastiti razvoj koji potiče reviziju vrjednovanja kulturne i prirodne baštine i usklađivanje sa zakonskim ograničenjima. U posljednje se vrijeme vrlo jasno očituje potreba da se svaka napuštena građevina vrednuje i revitalizira u skladu s cjelokupnom namjenom i zadacima. Središnja i reprezentativna građevina – ljetnikovac – kroz muzejski će postav pružiti evokaciju atmosfere obiteljskog života dubrovačke vlastele na ladanju. Kapelica sv. Jerolima već sedamnaest godina služi svojoj pravoj namjeni, što posebno na dan Sv. Jerolima, kad prema drevnom običaju na Sv. misu dolaze mještani Trstenoga, vraća bar djelić životne povezanosti ladanjskoga posjeda s okolnim naseljem i stanovnicima. Gospodarskim se građevinama dijelom vraća njihova izvorna funkcija, a dijelom im se pridaju nove namjene. Mlinica i preša za masline vratit će se u funkcionalno stanje kako bi se u sezoni berbe maslina na tradicijski način, hladnim prešanjem proizvelo ulje iz vlastitog maslinika, što bi ujedno predstavljalo i jesenski turistički i edukacijski događaj na dubrovačkom ladanjskom posjedu.

Obnova krušne peći i ponuda kriške svježeg kruha, obogatila bi doživljaj atmosfere. Ostale gospodarske građevine dobile bi nove namjene: napušteno spremište preuredilo bi se u WC koji je za sad privremeno smješten u ljetnikovcu, stambena zgrada uređila bi se u radne i upravne prostore Arboretuma, a staja koja je malo udaljenija od ljetnikovca dobila bi ulogu malog edukacijskog centra s kafićem.

Arboretum se prema zakonskim ograničenjima dozvoljenih djelatnosti ne može baviti gospodarskim djelatnostima, ali preko koncesijskih aranžmana može proširiti svoju ponudu i ekonomsku isplativost.

Perivojno-pejzažne površine Arboretuma ne mogu se radi njihove namjene i zaštite uklopiti u procese ekonomski-proizvodne dobiti, njih treba održavati i zaštićivati na osnovama ekološki održivog razvoja. Povijesni perivoji vrlo su stare biološke cjeline,

posebno se kao uravnotežene male biocenoze ističu lovorov gaj i vodena zajednica fontane, koje se tijekom dugog vremena održavaju kroz postignutu ravnotežu antropogenog djelovanja i samih prirodnih procesa.

Povijesni maslinik već je nekoliko godina u tijeku obnove. Njegov su sadržaj i uloga prošireni u smislu zaštite i obnove povijesne vrijednosti, a dobio je također biološku ulogu očuvanja genofonda starih autohtonih dubrovačkih sorata maslina. Ulje uzgojenih maslina, prerađenih u mlinici tradicijskim načinom, ponudit će se na prodaju u kategoriji posebnog autohtonog suvenira.

Razmjerno velike površine Arboretuma, koje je već dugo vremensko razdoblje naselila prirodna vegetacija, bit će vrednovane prema gustoći biološke raznolikosti i na najpovoljnijem lokalitetu osnovan mikro-rezervat prirodne vegetacije u svrhu stroge zaštite visoke biološke raznolikosti koja ovdje reprezentira tip i karakter flore primorskog pojasa Dubrovačkog primorja. Način zaštite i održavanja mikro-rezervata također se provodi na osnovama ekološki održive kontrole i zaštite.

Tako se, na prvi pogled raznorodna djelatnost u okviru zaštite i održavanja kulturno-povijesnih spomenika i djelatnost suvremenog arboretuma, ujedinjuju kroz zajedničke interesne točke i ciljeve, koristeći vrlo srodne metode djelovanja na osnovama održivoga gospodarenja.

LITERATURA

1. BAKARIĆ, Pavle (2002.) *Sorte maslina Dubrovačkog primorja*, Dubrovnik: Pavle Bakarić
2. FISKOVIĆ, Cvito (1947.) *Naši graditelji i kipari*, Zagreb
3. GRUJIĆ, Nada (1991.) *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Nakladni zavod Matice hrvatske
4. GRUJIĆ, Nada (2003.) *Dubrovački ljetnikovac – The Villa of Dubrovnik*, Zagreb: FAB d.o.o.
5. KOVAČEVIĆ, Maja (1993.) *Arboretum Trsteno, ratna stradanja kulturne i prirodne baštine*, Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka (Dubrovnik), br. IV., str. 145-156
6. KOVAČEVIĆ, Maja (1995.) *Prilog obnovi perivoja Gučetić s posebnim osvrtom na parkovnu floru*, Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka (Dubrovnik), br. V., str. 215-231
7. KOVAČEVIĆ, Maja (1998.) *Nasljede 19. stoljeća u Gučetićevom vrtu u Arboretumu Trsteno*, u: Simpozij – Povijesni vrtovi, perivoji i parkovi primorske Hrvatske (Split), str. 146-157
8. UGRENOVIĆ, Aleksandar (1953.) *Trsteno – Arboretum i stanica Instituta za eksperimentalno šumarstvo Jugoslavenske akademije*, Zagreb: JAZU
9. VOUK, Vale (1934.) *Botanički vrt na Jadranu*, Naš vrt (Zagreb), str. 122-124

ZORA SALOPEK BALETIĆ, PROF.DR.SC. BOJAN BALETIĆ

OBNOVA I PRENAMJENA PALAČE LEŠIĆ-DIMITRI U GRADU KORČULI RENEWAL AND REUSE OF THE LEŠIĆ-DIMITRI PALACE IN TOWN OF KORČULA

Sklop palače Lešić-Dimitri nalazi se u gradu Korčuli, uz crkvicu sv. Petra. Sklop je vlasnička cjelina koja se sastoji od dva dijela povijesno i oblikovno različite arhitekture, građevine koja je u 18. stoljeću objedinila šest tipičnih srednjovjekovnih stambenih jedinica, negirala kanizelu i u lokalnim okvirima dosegla značaj palače te se mostovima vezala na preostalih pet kućista s nasuprotne strane kalemte, koja se nisu mijenjala od doba svoje prvobitne gradnje. Palača je zapuštena, duže vrijeme nije korištena, a koristila se za stanovanje osim na najnižoj razini koja je bila gospodarska, isto kao i prostor kućista. Sadašnji vlasnik građevine želi je koristiti kao luksuzni turistički smještaj, s nekoliko prostranih apartmana upotpunjenih prijemnim prostorom te restoranom.

Budući sadržaj postavlja prostorne i infrastrukturne zahtjeve koji nisu u skladu s prvobitnim načinom korištenja zgrade što rezultira čitavim nizom problema i izazova za projektanta. Novi sadržaji integriraju se na način da evociraju originalan način korištenja zgrade (jedna etaža = jedna cjelina, prostor kanizele = sanitarije). Svi postojeći konstruktivni dijelovi zgrade, kamena plastika i ostali dijelovi koje je moguće rekonstruirati zadržavaju se i prezentiraju, a recentne nekvalitetne dogradnje nadomještaju se suvremenim elementima. Dijalog kontinuiteta postojećeg i dodavanja novog rezultira izrazom koji je u skladu sa sustinskim modernim urbanitetom Korčule.

Projekt je trenutno u završnoj fazi, a početak izvođenja radova planiran je za siječanj 2006. godine.

The Lešić-Dimitri palace can be found in the town of Korčula, next to the church of St. Peter. It consists of two parts of historically and formatively different architecture. In the 18th century this complex united under one roof six typical medieval residential units, neglected kanizela (medieval sewage system) and connected with bridges five kućista (medieval ruins) across the street which retained to that day their original form. In local terms this complex achieved the status of a palace. The palace has not been in use for a long time is now uncared-for; in the past it was used for dwelling except for the ground floor which was reserved for economic purposes and the space of kućista across the street. Its current owner would like to convert it into a luxurious accommodation facility, with several spacious apartments, a reception area and a restaurant.

Its future purpose requires spatial and infrastructural alterations which are not in conformity with the original use, creating a number of problems and posing many challenges to the architect. New contents are being integrated in the way as to evoke the original way of use (one floor = one unit, kanizela = bathroom). All of the existing building constructive parts, stone plastic and other parts in a preservable condition will be kept and remain visible, whereas recent unacceptable modifications will be mended with modern elements. Preserving the existing elements and adding new ones will produce an appearance which is in conformity with the modern urban look of Korčula.

The elaboration of the project is now in its final phase. Reconstruction works are expected to begin in January 2006.

KLJUČNE RIJEČI:

- GRADITELJSTVO U KAMENU
- KORČULA
- SREDNJOVJEKOVNO GRADITELJSTVO
- TURIZAM

KEY WORDS:

- STONE BUILDING
- KORČULA
- MEDIEVAL BUILDING
- TOURISM

ZORA SALOPEK BALETIĆ, dipl.ing.arh.
WIZART d.o.o.
Ribnjak 38, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)1 4875 377
Fax +385 (0)1 4870 066
E-mail: zora@wizart.hr

Prof.dr.sc. BOJAN BALETIĆ, dipl.ing.arh.
Sveučilišta u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
www.arhitekt.hr
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)1 4639 319
Fax +385 (0)1 4828 079
E-mail: bbaletic@arhitekt.hr

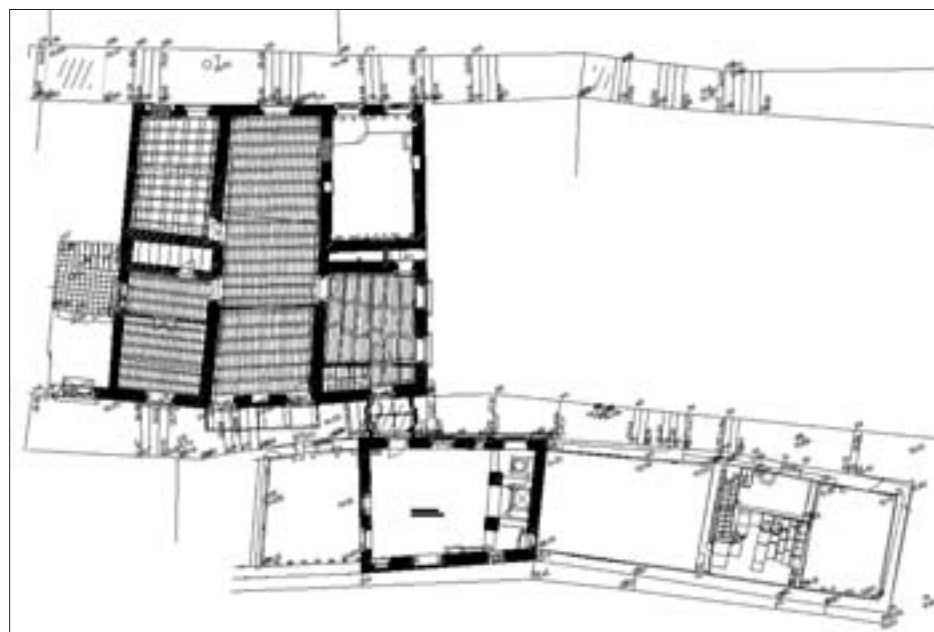
Graditeljska cjelina palače Lešić-Dimitri sastoji se od dva dijela koji su povijesno i oblikovno različiti – od palače i od niza manjih stambenih cjelina. Palača Lešić-Dimitri nalazi se u središnjem dijelu srednjovjekovnoga grada Korčule, na najvišem dijelu korčulanskog poluotoka, tik uz crkvu sv. Petra i uz glavni gradski trg. Sa dva mosta iznad pješačke ulice „kalete” palača je povezana sa dugačkim nizom od pet građevina koje se protežu do vanjske, obodne linije grada koja je uređena poput setnice uz more. Palača i pripadajuće zgrade predstavljaju građevni sklop koji će se obnoviti kao vlasnička i funkcionalna cjelina. Građevine koje su izvorno bile namijenjene stanovanju i popratnim gospodarskim funkcijama zadržat će svoju namjenu, ali kao dio turističke ponude otoka.

NASTAJANJE I PROPADANJE

Prvotno su svi dijelovi sklopa palače bili dio srednjovjekovne matrice Korčule prepoznatljive po dvostrukim redovima malih zgrada s razdjelnim kanalom u sredini, izgrađeni između uskih ulica i uklopljeni u tlocrtni sustav „riblje kosti”. Plemićka trgovačka i zemljoposjednička obitelj Lešić krajem 17. stoljeća započinje osvajanje prostora spajanjem nekoliko starijih zgrada iz kraja 15. i iz 16. stoljeća. Spajanje se nije provodilo negiranjem zatečenih zgrada već njihovim uklapanjem u novu građevnu cjelinu. Sustavnim pripajanjem šest jednokatnih ili dvokatnih zgrada te poništavanjem središnjeg razdjelnog kanala nadvladavaju sustav sitne parcelacije urbanog tkiva. Na prestižnom položaju u gradu, nad postojećim zidom, podižu još tri etaže i svjesno naglašavaju cjelovitost građevnog korpusa, kao reprezenta svojeg društvenog položaja. Čini se da im pomaže i istaknutiji sin obitelji Vicentius Lessius, koji postaje biskup Raba, a od 1720. godine i Krka. Naime, ulazno dvorište u palaču nastaje na mjestu negdašnje apsida susjedne crkve sv. Petra. Izrastanje palače popraćeno je gradnjom mostova preko ulice kojima se fizički pripaja i niz jednostavnih građevina iz sljedećeg bloka, koje većinom služe kao gospodarska pratnja potrebama glavne zgrade. Dok je ovaj niz ostao do danas u izvornom obliku gradnje šesnaestoga stoljeća, palača većim dijelom pokazuje osobitosti graditeljstva zrelog 18. stoljeća, a formalno i sadržajno dovršena je u 19. stoljeću. U doba punog života kuće, ulica oko koje su nazivane građevine naziva se imenom obitelji Lešić. Prezime nestaje u drugoj polovici 18. stoljeća te palača putem ženskih nasljednika prelazi u posjed obitelji Dimitri, koji u oskudnom razdoblju Napoleonove Dalmacije kao urbano plemstvo zapušta posjed i iseljava se s otoka. Budući da palača tada nije udovoljavala uvjetima skromnog obiteljskog života koristila se u javne svrhe. Bila je iznajmljivana za školu i davana na korištenje većem broju stanara. Naposljetku je kuća niz godina stajala neiskorištena, no kako je bila zatvorena nije doživjela znatnija konstruktivna oštećenja kamenog dijela konstrukcije. Drveni dijelovi, kako konstruktivni (stropovi i kroviste) tako i stolarski (prozori i vrata) nisu bili odgovarajuće izvedeni niti održavani, te su znatnije oštećeni.

TLOCRT KORČULANSKOG POLUOTOKA
SA OZNAČENIM GRAĐEVNIM SKLOPOM

TLOCRT SKLOPA – PALAĆA LEŠIĆ-DIMITRI
I PRIPADAJUĆA KUĆIŠTA

Niz s druge strane ulice ostao je bez krovova i dugo se vremena koristio kao vrt, te je pritisak zemlje na zidove iznutra uzrokovao znatna oštećenja osnovne konstrukcije, dok drugi dijelovi nisu sačuvani.

OBNOVA I PRENAMJENA

Godine 2000. cijeli sklop palače prelazi u posjed novoga vlasnika, tvrtke „Zemljišta Dalmacije” d.o.o. koji ga želi obnoviti i u cjelini prenamjeniti u turistički sadržaj. Želja vlasnika jest da se graditeljski sklop organizira kao niz zasebnih apartmana najviše kategorije, sa zajedničkim prijemnim prostorom i restoranom, koji bi uglavnom bio na usluzi korisnicima apartmana.

Nova organizacija prostora palače i dvije nasuprotne jedinice u skladu su s izvornim načinom korištenja građevine. Osnovni volumen dijeli se u pet zasebnih cjelina po etažama pa je jedan kat jedna stambena cjelina prosječne površine 100 m². Pritom se kao dio jedne od cjelina podrazumijeva i gornja etaža susjednog bloka spojena mostovima, dok se etaža donjeg dijela pripojenog palači koristi kao zasebna stambena cjelina. Nova organizacija u potpunosti podržava postojeću pojavnost građevine. Postojeći kameni konstruktivni dijelovi i kamena plastika zadržavaju se i prezentiraju, dok se nekvalitetne recentne dogradnje nadomještaju suvremenim elementima nenametljivo izraza, u skladu s postojećim elementima. Kod ovog dijela sklopa palače odnos starog i novog jest velikom većinom u korist postojećeg. Kod slijedeće tri nasuprotne ruševine ovaj omjer se mijenja obrnuto proporcionalno. Ne postoje relevantni podatci za rekonstrukciju građevina pa za analizu preostaje razgrađeno zide donje etaže. Postojeće zide konstruktivno će se konsolidirati i prezentirati, a iznad će se dograditi katovi čija će se „interpoliranost” naglasiti dilatiranjem od postojećega zida. Interpolacija će materijalom i tipološki u potpunosti korespondirati sa urbanim tkivom grada, no svojim će jednostavnim crtama, glatkoćom i naglašenom monolitnošću biti izrazito „nova”. Ovakav dijalog postojećeg i dodanog suvremen je arhitektonski izraz, i takav u skladu sa suštinski modernim urbanitetom Korčule. Ovaj dio sklo-

ISTOČNO PROČELJE PALAĆE LEŠIĆ-DIMITRI

TLOCRT OSNOVNOG VOLUMENA PALAČE LEŠIĆ-DIMITRI – 1.KAT

pa palače funkcionalno će se organizirati kao zasebna cjelina prijemnog prostora s restoranom i servisnim dijelom.

Preklapanje novog i starog u različitim omjerima nametnulo se kao instrument za pomirbu velikih postojećih razlika unutar sklopa palače, pa je načelne principe obnove bilo jednostavno postaviti. Teškoće su se pojavile prilikom daljnje razrade ideje. Novi sadržaj zahtjeva veliki komfor koji je u potpunom neskladu s postojećim zgradama. U tom smislu postoji nekoliko grupa zahtjeva.

Prva grupa zahtjeva odnosi se na prostornu organizaciju svake pojedine cjeline. Jedan od zahtjeva iz ove grupe je potreba da svaka spavaća soba ima vlastitu udobnu kupaoonicu, dok su u postojećoj zgradi postojali samo skućeni sanitarni čvorovi ugrani u uski prostor razdjelnog kanala. Prilikom rješavanja ovog problema zadržava se postojeća prostorna organizacija s centralnom reprezentativnom prostorijom na koju se nadovezuju tri ili četiri prostorije (sobe). U središnjem jedinstvenom prostoru smještaju se zajednički sadržaji – boravak, blagovaonica i kuhinja, te se iz njega pristupa u sobe. Različito prema uvjetima na pojedinim katovima organiziraju se kupao-nice, koje se uglavnom opremaju nužnim sadržajima unutar prostora kanizele (uz djelomičnu razgradnju unutarnjeg lica zida radi proširenja prostora), dok su samostojeca kada ili kada i umivaonik smješteni unutar sobe. Ovakav smještaj vode unutar spavaće prostorije evocira nekadašnje *psihe* sa laborom i vrcem, a ujedno je rješenje kojim je moguće kompromisno pomiriti nesklad datosti i potreba.

Druga grupa zahtjeva odnosi se na konstruktivne i utilitarne standarde, kao što su postizanje zadovoljavajuće konstruktivne stabilnosti, protupožarnih mjera, dovođenje tople tekuće vode u sve dijelove građevina, grijanje i hlađenje svih prostorija, visoka zvučna izolacija itd. U postojećoj zgradi horizontalne konstrukcije su drveni poddimenzionirani grednici prekriveni jednim slojem dasaka. Grednici su bili ne samo zvučno već mjestimično i vizualno transparentni. Grijanje i hlađenje uoče ne postoji. Ograničene količine vode bile su čuvane u podzemnim spremnicima, kroviste je bilo izvedeno na statički neprihvatljiv način itd. Rješenje ovakvih zahtjeva precizan je posao kojega nije moguće riješiti cjelovitim i jedinstvenim zahvatom već se rješava na različite načine od prostora do prostora. Ograničavajući čimbenik jest mala razlika u visini kamene konzole na koju nasjeda drveni grednik i visina prvog kamenog praga iznad stropa, kojega valja prezentirati. Ova mala visinska razlika ograničava visinu potrebnih slojeva poda unutar kojih se rješava većina navedenih problema (razvod instalacija, izolacija, protupožarna zaštita, konstruktivno ojačanje). Konstruktivna stabilnost uglavnom se postiže pretvaranjem drvenih grednika u T profile uz pomoć drvenih Kerto ploča. Zvuk se rješava umetanjem tankih olovnihi ploča a protupožarni zahtjevi umetanjem negorivih gipskartonskih ploča. Grijanje i hlađenje rješava se jedinstvenim freonskim sustavom s tankim cijevima dok su vanjske jedinice sakrivene u prostorima orjentiranim prema postojećem razdjelnom kanalu. Unutarnje jedinice i većina vertikalnih instalacija rješavaju se izvedbom dvostrukih zidova, montažnih obloga uz zidove unutar kojih se izvodi vertikalni razvod instalacija, ugrađuju unutar-nje jedinice koje ujedno služe i za ugradnju ormara, rasvjete i slično.

Treća grupa zahtjeva odnosi se na specifične nove detalje. Jedan od takvih detalja jest rješavanje podrumskih (odnosno prizemnih) vrata i prozora kojima je potrebno osigurati zrak i svjetlo, a istovremeno zadržati njihov izvorni oblik. Zbog kamenih igala u koje se ugrađuju ova se vrata i prozori otvaraju prema unutra što onemogućava stakleno krilo i zaštitu bravarijom. Izrađen je projekt drvenih uklađenih vrata koja imaju krila sa središnjim pomičnim lamelama, iza kojih se nalazi staklena „kutija“, te

¹ Uz projektante obnove palače (autore ovog priopćenja) projektantski tim sačinjavaju: arhitektica Zvezdana Tolja iz Konzervatorskog odjela u Dubrovniku kao savjetnica i nositeljica konzervatorskih smjernica, akademik Igor Fisković kao autoritet za kamenu ostavštinu Južne Dalmacije (čiji je autorski tekst korišten za poglavlje „Nastajanje i propadanje“ ovoga priopćenja) te arhitekt Egon Lokosek kao neustrašivi praktičar sa izuzetnim iskustvom na konstruktorskom polju.

ISTOČNO PROČELJE PALAĆE LEŠIĆ-DIMITRI

je omogućeno njihovo djelomično otvaranje uz istovremenu zaštitu od pogleda s ulice. Također je za svu stolariju građevina izrađen projekt za okov, koji ponavlja stare sustave i izrađen je od autentičnog materijala, a oblikom je pročišćen i suvremen.

ZAKLJUČAK

Prilikom rješavanja svih posebnosti na Palači Lešić-Dimitri u Korčuli nije se odstupalo od osnovne ideje – a to je zadržavanje postojećeg prostornog koncepta i postojećih naslijeđenih elemenata, uz dodavanje novih elemenata i naglašavanje njihove „nepripadnosti” u zadanom prostoru, na način da jedno s drugim čini skladnu i harmoničnu cjelinu. Projekt je trenutno u završnoj fazi, a početak izvođenja radova planiran je za siječanj 2006. godine. Za napredak ovako slojevitog projekta bila je presudna kvalitetna suradnja između projektantskoga tima¹ i sadašnjeg vlasnika Michaela Unswortha i Maše Habunek Unsworth kao naručitelja, koji gaje poštovanje prema zatečenom i imaju velika očekivanja od budućeg obnovljenog sklopa palače Lešić-Dimitri u povijesnoj jezgri grada Korčule.

LITERATURA

1. FISKović, Igor (2004.) *Konzervatorska dokumentacija palače Lešić-Dimitri i kućišta u Ulici don Pavla Poše br. 1 i 6 u Korčuli*, Zagreb, „Wizart”
2. MILIĆ, Bruno (1995.) *Ravoj grada kroz stoljeca 2 – srednji vijek*, Zagreb, Školska knjiga
3. SALOPEK BALETIC, Zora (2004.) *Arhitektonski snimak palače Lešić-Dimitri i kućišta u Ulici don Pavla Poše br. 1 i 6 u Korčuli*, Zagreb, „Wizart”
4. *Glavni projekt – Arhitektonski projekt Palače Lešić-Dimitri u Korčuli*, 2005., Zagreb, „Wizart”, 2005.

DOC.DR.SC. KATJA MARASOVIĆ, SANJA VICULIN

KAŠTEL VITTURI I PROGRAM REVITALIZACIJE KAŠTELANSKIH UTVRDA

KAŠTEL VITTURI AND THE PROGRAMME FOR REVITALISATION OF KAŠTELA'S CASTLES

Krajem 15. stoljeca zaprijetila je Dalmaciji opasnost od Turaka. Da bi zaštitili stanovništvo i osigurali poljodjelsku proizvodnju posjednici zemalja na prostoru između Splita i Trogira podigli su do kraja 17. stoljeca 17 utvrda i 12 utvrđenih naselja. Do danas se sačuvalo 11 utvrda, unutar sedam kaštelanskih naselja, od kojih je 6 u vlasništvu grada Kaštela. Dugoročni program predviđa njihovu obnovu te smjestaj sadržaja koji će ih učiniti kulturnim središtem pripadajućeg naselja. Nedavno obnovljeni kaštel Vitturi u Kaštel Luksiću bio bi model za revitalizaciju.

Kaštel Vitturi je najveća i najbolje sačuvana renesansna utvrda u Kaštelima. Na temelju istraživanja i studije prostornog razvoja određeno je da se kaštel obnovi u onom obliku koji je imao u 18. stoljeću, prije nego je započela njegova degradacija. Radove koji su trajali od 1993. do 2001. godine financirali su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Grad Kaštela. Obnovljene su sve drvene međukatne konstrukcije, kamena plastika, obrambeni jarak s kopnenih strana kaštela i dr. U građevini od 1150 m² korisne površine smješteni su razni sadržaji kao muzej, knjižnica, glazbeno društvo, turistička zajednica i poslovnica banke. Atraktivnost građevine i raznolikost sadržaja osigurali su da spomenik živi intenzivnim društvenim životom te da postane glavno kulturno središte grada Kaštela.

Toward the end of the 15th century Dalmatia was threatened by Ottoman raids. For the safety of people and to render land cultivation possible, people who possessed estates between Split and Trogir built 17 fortified edifices and 12 fortified settlements by the end of the 17th century. To this day 11 fortifications sustained within seven of the Kaštela settlements; six of them are in the ownership of the city of Kaštela. The long term plan envisages their reconstruction and various contents which will turn them into cultural centers of their respective settlements. The recently reconstructed citadel Vitturi from Kaštel Luksić would serve as the model example for revitalization.

Citadel Vitturi is the biggest and best preserved renaissance fortification in all seven Kaštela settlements. Based on investigations and the study for spatial development, the citadel was designated to be renovated to its 18th century appearance, i.e. the appearance before the beginning of its degradation. The reconstruction, which lasted from 1993 to 2001, was financed by the Ministry of Culture of the Republic of Croatia and the City of Kaštela. It encompassed all wooden mezzanine constructions, stone plastic, a defense trench in the north, and some other works. The building of 1150 m² of useful space was put to various purposes – it hosts a museum, a library, a music society, a tourist office and a bank office. The attractiveness of the building itself and the variety of offer ensured this cultural monument of intensive social life and turned it into the main cultural center of the city of Kaštela.

KLJUČNE RIJEČI:

- KAŠTELA
- KAŠTEL
- UTVRDA
- VITTURI

KEY WORDS:

- KAŠTELA
- CITADEL
- FORTIFICATION
- VITTURI

Doc.dr.sc. KATJA MARASOVIĆ, dipl.ing.arh.
Građevinsko-arhitektonski fakultet Sveučilišta u Splitu / Mediteranski centar za graditeljsko naslijeđe
Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Bosanska 4, 21 000 Split, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 (0)21 360 082
Fax +385 (0)21 347 798
E-mail: mcentar-zgn@st.htnet.hr

SANJA VICULIN dipl.oec.
Grad Kaštela, Upravni odjel za financije
Majurina 1, 21 215 Kaštel-Luksić, Hrvatska / Croatia
Tel. +385 21 227 874
E-mail: sanja.viculin@kastela.hr

Prostor Kaštela proteže se između Trogira i Solina, te Kozjaka i mora. Dobio je naziv po utvrdama – kaštelima i pripadajućim utvrđenim naseljima, koje su splitski i trogirski posjednici sagradili uz obalu zbog obrane od Turaka.

TIPOLOGIJA KAŠTELANSKIH UTVRDA I UTVRĐENIH NASELJA

Nakon pada Bosne 1463. godine zaprijetila je Dalmaciji, tada u sastavu Mletačke republike, opasnost od Turaka. Stanje u Splitu i Kaštelanskom polju znatno se pogoršalo nakon što je osvojen Klis 1537. godine. Izgradnjom kaštelanskih utvrda i utvrđenih naselja stvorena su uporišta za obranu pa na početku ciparskog rata 1570. godine trogirski knez Franjo Querini naređuje svim gospodarima kaštela i njihovim težacima da se moraju vratiti u svoja mjesta i organizirati obranu, inače će zbog neposluha biti poslani tri godine na galije osuđenika.¹

Svako utvrđeno naselje imalo je svoju četu sa zapovjednikom.² Na zidovima i kulama naselja postojala je straža. Za kontrolu teritorija svako naselje imalo je po dvije kule stražarnice – jednu na vrhu i drugu na padinama Kozjaka s kojih se vatrom upozoravalo na opasnost.³ Za vrijeme turske opasnosti zabilježeno je nekoliko napada na

KAŠTELANSKO POLJE U 16. STOLJEĆU
(M. ROTTA, CIVICO MUSEO CORRER – VENEZIA)

¹ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str.144.; Državni arhiv u Zadru, Arhiv trogirskoga općine, kt. 74, extraord. II f. 479.

² Isto, str. 139.

³ Isto, str. 40.

kaštelanska naselja, osobito na Sućurac. Turci su ubijali, palili, pljačkali i odvodili stanovništvo u roblje. Trogirski knez Alviž Corner izvještava 1577. godine Senat da su Kaštelani u „prošlom ratu” vlastitim snagama obranili teritorij i sačuvali ga za mletačku vlast.⁴ Za vrijeme Kandijskog rata Klis je 1648. godine napokon došao pod vlast Venecije čime je za Kašela otklonjena neposredna turska opasnost. Nakon Morejskog rata (1684.-1699.) mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine⁵ Turci su morali napustiti ove krajeve, ali su oni iz Dalmacije bili potpuno potisnuti tek kada je godine 1722. konačno povučena stalna granica između mletačke Dalmacije i turske Bosne.⁶

Na obali dužine 17 kilometara sagrađeno je od kraja 15. do početka 17. stoljeća 17 utvrda i 12 utvrđenih naselja.⁷ Za njihovu izgradnju posjednici su, od mletačke vlasti, morali ishoditi odobrenje.⁸ Neki su gradili na svom zemljištu, a neki na zemljištu koje im je ustupila mletačka vlast.

Utvrda posjednika gradi se na hridima u moru ili na samoj obali, a sjeverno od nje na nasipu ili na obali formira se utvrđeno naselje. Utvrđi ili naselju prilazilo se preko kamenog mosta koji je završavao drvenim pokretnim mostom. Obala Kašela bila je povoljna za nasipanje zbog lanaca hridi koji su se uz nju protezali, a koje su danas vidljive zapadno od kašela Nehaj. U nekim slučajevima širina nasutog prostora je čak 100 metara. Takav položaj izabran je zbog lakše obrane, zbog mogućnosti evakuacije brodovima u slučaju opasnosti i kako se ne bi gradilo na plodnim poljima. Zidovi naselja predstavljali su prvu, a utvrde posjednika drugu liniju obrane. Na južnom, morskom pročelju postojala su vrata za evakuaciju. U slučaju da se naselje nije moglo obraniti, stanovnici su se sklanjali u utvrdi posjednika gdje su čekali da iz Splita ili Trogira po njih dođu brodovi.⁹

Razlikuju se četiri tipa kaštelanskih utvrda:¹⁰

1. KULA S UTVRĐENIM DVORIŠTEM sastoji se od kule na sjeveru i utvrđenog dvorišta na jugu. Kula nije namijenjena stanovanju već samo obrani. Tom tipu pripada kula Cambi sa utvrđenim dvorištem, Kaštilac u Kaštel Sućurcu i Kaštilac u Kaštel Gomilici.
2. KAŠTEL se sastoji od stambene dvokatne građevine na jugu i utvrđenog dvorišta sa kulama na sjeveru. Tom tipu pripadaju kašteli Cippico, Vitturi i Stafileo.
3. UTVRĐENA KUĆA je dvokatna građevina koja sa sjeverne strane ima karakter utvrde, a na jugu rezidencije. Tom tipu pripadaju utvrđene kuće Lippeo, Andreis, Rosani, Tartaglia.
4. KULA je kvadratnog tlocrta. Do danas se dobro sačuvala samo kula Cippico u Kaštel Novom. Ona je bila četverokatna sa *mašikulom* na najvišem katu. Osim obrane bila je namijenjena i stanovanju. Tom tipu pripadaju kule Kuparić, Cippico, Cega, Lodi i Dragač.

Stambeni prostori u utverdama bili su opremljeni kaminima, pilima, drvenim ukrašenim međukatnim konstrukcijama, stilskim prozorima, višedijelnim otvorima, balkonima, lođama, trijemovima i galerijama čija je zanatska obrada na razini onih u gradovima. Utvrde su imale i gospodarsku ulogu. U prizemlju su se nalazili tijesak i mlin za masline, kamenice za ulje i bačve za vino. Tu su se sakupljali i obrađivali poljodjelski proizvodi koji su se kasnije brodovima prevozili u Split ili Trogir.

Kaštelanska utvrđena naselja uglavnom su pravokutnog oblika s pravilnom mrežom unutarnjih ulica. U nekima se može prepoznati podjela na veće parcele na kojima su bili kuća i vrt, a u nekima na manje namijenjene samo izgradnji kuće. Unutar naselja naselili su se seljaci iz srednjovjekovnih sela sa padina Kozjaka. Oni su za zemlju na

4 Isto, str. 145.; Commissiones et relationes Venetae (Zagreb), IV, str. 194.

5 G. Novak, *Povijest Splita II*, Split, 1961., str. 173.

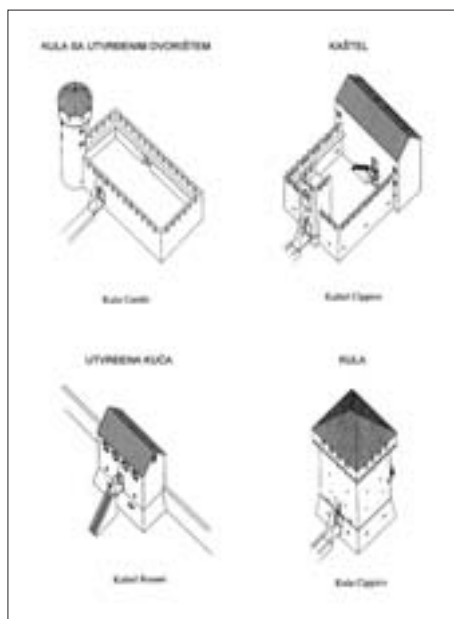
6 J. Pera, *Povijest Kaštel Štafilica*, Kaštela 1997., str. 137.

7 K. Marasović, *Kaštelanski kašteli*, Doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, mentor prof.dr.sc. Vladimir Bedenko, Zagreb, 2002.

8 Koriolan Cippico istaknuta osoba kulturnog i političkog života Trogira 15. stoljeća prvi je zatražio takvo odobrenje. Dobio ga je 1474. od trogirskoga kneza Troilla Maripetra. Sadržaj tog dokumenta najbolje ilustrira tadašnju situaciju: „... *Budući da su plemići i sveukupno stanovništvo Trogira više puta uporno tražili da se sagrađi jedna utvrda ili kula kod Sv. Petra u trogirskom Velom polju u kojoj bi se ljudi koji rade na spomenutom polju, radi svoje zaštite mogli u svakoj prilici povuci, pisali smo zbog ovoga našoj Svijetloj duždevskoj vlasti tražiti kao pomoć 400 dukata da se sagrađi rečena kula ili utvrda. Učinilo se da je sama Svijetla duždevska vlast zbog mnogih i različitih poslova kojima je zaokupljena zbog prijeteci ratnih neprilika, usmjerena na veće probleme te se nije pokazala zainteresirana za tu stvar i zbog drugih izdataka. Međutim, plemeniti muž Trogiranin Koriolan Cippico pojavio se pred nama govoreći da će on o svom trošku sagrađiti jedan zidani zaklon ili palaču kod rečenog mjesta Sv. Petra, na svom vlastitom terenu u kojem će se težaci na rečenom Velom polju moći zaštititi”. Dozvola za izgradnju Koriolanu Cippicu, Sveučilišna knjižnica u Splitu, M-31, preveo Vjeko Omašić.*

9 F. Ivasović, *Kaštel Stari*, Split, 1940., str. 15. Opis turskog napada na Kaštel Stari: „*U noći 13. lipnja 1512. navalise Turci na kašteo, kako se razabire iz spisa Jerolima Diego, poglavara u Trogiru, sa 450 konjanika i 180 pjesaka, prislonivši na zid ljestve. Svi stanovnici koji su noću bili zaklonjeni u kaštelu, branili su se dok su god mogli. Kad više nisu mogli, otvorise stražnja vrata, gdje ih dočeka 13 brodova iz Trogira. Dodose im u pomoć na dani znak vatrom i tako se ukrcaše i spasise. Poginulo je pet seljaka, a pet ih je bilo ranjeno. Turci opljačkase sve što nađoše i odvedoše preko brda 1000 glava marve, što krupnoga zuba, što sitnoga. I baš te godine počese i Kaštelani i Poljičani placati danak Turcima.*”

10 K. Marasović, *Nastanak i razvitak kaštelanskih utvrđenih naselja*, *Histria Antiqua*, 11/2003.

TIPOVI KAŠTELANSKIH UTVRDA (K. MARASOVIĆ)

kojoj su izgradili kuću i za onu koju su koristili kao vrt morali gospodaru kaštela davati godišnji najam, a imali su i druge obveze. Osnivači kaštela posjedovali su tjesak za masline na kojemu su njihovi težaci morali mljeti masline dajući im petnaestinu uroda, što se dijelilo između vlasnika tjesaka i državne vlasti. Taj su privilegij osnivači kaštela dobili od mletačke uprave kao nadoknadu za izgradnju kaštela.¹¹ Kaštelanska naselja bila su utvrđena zidovima sa tri kopnene strane ili sa sve četiri ukoliko je more na jugu bilo toliko plitko da je omogućavalo pristup neprijatelju. Obrambeni zidovi su bili visoki 4 do 6 metara, a na vrhu su imali krunište i drveni obrambeni ophod. Na uglovima su bile kule.

Župne crkve sagrađene su izvan naselja i to pred njegovim glavnim vratima. One su građene u tri navrata. Najranije su one iz 16. stoljeća, renesansnih stilskih obilježja, malih dimenzija 7 do 8 na 11 do 14 metara, koje grade posjednici na svojoj zemlji. Zbog povećanja broja stanovnika krajem 17. i početkom 18. stoljeća, na mjestu ranijih, seljaci grade nove barokne crkve nešto većih dimenzija 8.5 do 10 na 15 do 19 metara. Polovicom 19. stoljeća grade se na mjestu ranijih ili na novom položaju izvan naselja nove, mnogo veće crkve, sa obilježjima povijesnih stilova. U dimenziji tih crkava, raskošnoj opremljenosti i zvoncima očituje se borba za prestiž među naseljima.

KAŠTEL VITTURI U KAŠTEL LUKŠIĆU

Kaštel Vitturi, najveću i najbolje sačuvanu renesansnu utvrdu u Kaštelima sagradili su na prijelazu 15. i 16. stoljeća trogirski plemići Jerolim i Nikola Vitturi. Sagrađen je po uzoru na kaštel Koriolana Cippica u Kaštel Starome iz 1481. godine.¹² Danas je to dvokatna građevina tlocrtnih dimenzija 23x23 metra, sa trokatnim kulama na sjeveru i unutarnjim dvorištem dimenzija 11x11 m.

Kaštel se izvorno sastojao od dvokatne rezidencije na jugu i dvorišta okruženog obrambenim zidovima sa kulama na sjeveru. Južni je dio bio sagrađen u moru, a sjeverni na hridima obale te je oko njega bio iskopan obrambeni jarak. U kaštel se ulazilo preko kamenog mosta na koji se sa kaštela spustao drveni pokretni most. Taj je posljednji, vjerojatno u 17. stoljeću, zamijenjen kamenim mostom na jedan luk.

Godine 1563. Jakob i Jerolim Vitturi u dvorištu grade dvokatnu renesansnu galeriju na jugu i dvokatna krila uz obrambene zidove. Po uzoru na druge kaštelanske utvrde izvorno je *piano nobile* bio na drugom katu južne građevine i prema moru je bio rastvoren renesansnim monoforom i triforom sa balkonom. Međutim, u drugoj fazi i prvi kat postaje reprezentativan te se i tu ugrađuju renesansni prozori i balkon. Unutrašnjost je opremljena kaminima, pilima, zidnim ormarima i kominom. Osim obrane i stanovanja kaštel Vitturi ima i gospodarsku ulogu te se u njegovom prizemlju obrađuju i pohranjuju plodovi zemlje.

U 18. stoljeću prestankom opasnosti od Turaka kaštel gubi svoju obrambenu funkciju pa se i sjeverni dio uređuje za ugodnije stanovanje. Renesansni prozori prvog kata južne građevine prebacuju se na bočna pročelja, a na njihova mjesta ugrađuju se novi, barokni. Obrambeni jarak sjeverno od kaštela se zasipa. Degradacija kaštela započinje krajem 18. stoljeća. Ruše se tada kameni elementi interijera i pročelja, otvaraju novi prozori, prostorije se tlocrtno usitnjavaju, a u visini drugoga kata južne građevine čak se umeće još jedan kat.

Obitelj Vitturi živjela je u kaštelu do 1943. godine. Poslije Drugoga svjetskog rata u njemu su bile smještene razne školske ustanove. Prilikom preuređenja građevine za dječje odmaralište u čitavoj su građevini izvedene armiranobetonske međukatne

¹¹ V. Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka 20. stoljeća*, Kaštela 2001., str. 200

¹² K. Marasović, *Kaštel Vitturi u Kaštelu Luksicu*, Kaštelanski zbornik 4, Kaštela 1994.

konstrukcije. Nakon što je odmaralište prestalo s radom prostore su koristili Mjesna zajednica te neke kulturne i sportske udruge Kaštel Lukšića.

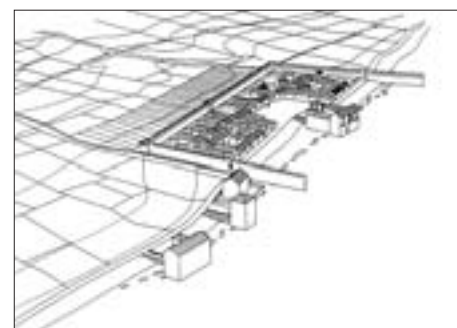
Godine 1990. grupa entuzijasta iz Kaštel Lukšića pokrenula je projekt uređenja kaštela Vitturi. Na temelju arhitektonskog snimka,¹³ istraživanja¹⁴ i studije prostornog razvoja¹⁵ služba zaštite spomenika odredila je da se kaštel obnovi u onom obliku koji je imao početkom 18. stoljeća prije nego je započela njegova degradacija. Odlučeno je da se poruše sve armiranobetonske međukatne konstrukcije i rekonstruiraju drvene. Kako se nisu sačuvala povijesna stubišta niti unutarnja podjela prostorija nije bilo ograničenja u formiranju novog rasporeda.

Proces projektiranja¹⁶ započeo je izradom idejnog projekta u tri inačice kroz koje se iskristaliziralo koji bi sadržaji bili najidealniji za oživljavanje i komercijalizaciju kaštela Vitturi. Naime, tadašnji vlasnik Mjesna zajednica Kaštel Lukšić želio je da se u kaštel smjesti što više komercijalnih sadržaja pa su u nekoliko kombinacija planirani restoran ili kafić, poslovni ili izložbeni prostori. Međutim, tlocrt građevine diktirao je neke glavne elemente unutarnjeg rasporeda koji su bili zajednički svim inačicama idejnog projekta. To je u prvom redu postavljanje dvaju stubišta – jednog na istoku, drugog na zapadu, na mjestu spoja južne građevine i krila. Uz njih su postavljene instalacijski sahtovi za struju, vodu, kanalizaciju i ventilaciju, a uz njih sanitarni čvorovi. To je omogućilo da prvi i drugi kat na jugu imaju veliku polivalentnu dvoranu, a sjeverni dio po dvije samostalne jedinice koje se po potrebi mogu spojiti u jednu. Prizemlje je podijeljeno na pet zasebnih korisničkih jedinica, svaka sa vlastitim sanitarnim čvorom, a uz zapadno je stubište predviđen veći sanitarni čvor za potrebe svih manifestacija kako u dvorištu tako i u dvoranama na katovima.

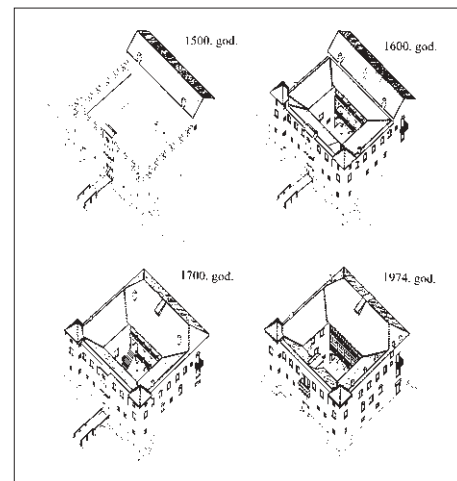
Sve navedene korisničke jedinice kaštela imaju odvojena mjerila za vodu i struju. Sve pregrade unutar jedinica su montažne i položene na gotov pod tako da se lako mogu ukloniti. Međutim, u cijelog građevini zadani su isti elementi unutarnjeg uređenja. Na taj se način arhitektonski i povijesno određeni dijelovi prizemlja i katova tretiraju kao zasebne poslovne cjeline koje mogu egzistirati samostalno ili u sklopu jedinstvene namjene cijele građevine. Time se ostavlja mogućnost izmjene namjene pojedinih prostora u budućnosti.

Radove koji su trajali od 1993. do 2001. godine¹⁷ financirali su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Grad Kaštela. Ukupna investicija iznosila je oko 7.500.000,00 kuna. Osim obnove svih drvenih međukatnih konstrukcija, kao i krovne, najveće promjene doživjela su vanjska pročelja južne građevine gdje su rekonstruirani renesansni otvori i balkoni. U unutrašnjosti su obnovljeni kamini, pilo i komin. Osobitu vrijednost predstavljaju dvije dvorane dimenzija 22x6 metara koje se ubrajaju među rijetke primjere povijesnih dvorana u Dalmaciji. Razina unutarnjeg dvorišta spuštена je na izvornu tako da se opet vide baze renesansne galerije koje su dugo bile zaklonjene kasnijim pločnikom. Sama galerija oslobođena je ostakljenja i zazida parapeta. Na sjevernom pročelju kaštela, koje je u velikoj mjeri sačuvalo izgled iz 16. stoljeća, na temelju sačuvanih konzola i ostataka na pročelnom zidu rekonstruiran je dvokatni *breteš*. U posljednjoj fazi radova istražen je i rekonstruiran jarak sa sjeverne strane kaštela sa mostom kao izvornim prilazom građevini. Time je ponovo vidljivo skošeno podnožje sjevernog dijela kaštela, a kule su dobile svoju izvornu proporciju. I uz istočni zid prokopan je jarak tako da se kaštel danas kao nekad ponovo uzdiže neposredno iz mora.

Godine 1994. vlasnik kaštela Vitturi postaje Grad Kaštela pa se kroz gradske institucije je ponovo valorizira namjena prostora. Uočavajući vrijednost prostora odustalo se od

KAŠTEL STARI OKO 1600. GODINE,
POGLED S JUGOZAPADA (K. MARASOVIĆ)

PROSTORNI RAZVOJ KAŠTELA VITTURI,
POGLED SA SJEVEROZAPADA (K. MARASOVIĆ)

13 Arhitektonski snimak u mjerilu 1:50 iz 1974. godine, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu, Ksenija Jelaska i Ana Peršen

14 Voditelji istraživanja: Mira Žic i Katja Marasović

15 K. Marasović, *Studija prostornog razvoja kaštela Vitturi u Kaštel Lukšiću*, 1990.

16 Projektna dokumentacija: IDEJNI PROJEKT: K. Marasović, 1991.; IZVEDBENI PROJEKT: Conex-Zagreb, 1993., Glavni projektant: D. Ćorko, Projektant arhitekture: K. Marasović; PROJEKT INTERIJERA: N. Gabelić i K. Marasović, 1998.; PROJEKT OBNOVE KAMENE PLASTIKE: K. Marasović, 1997.; PROJEKT OBNOVE OBRAMBENOG JARKA: K. Marasović, 2001.

17 IZVODAC: Lavčević d.o.o. Split, 1993., Conex d.o.o. Zagreb, 1994.-2001.; KONZERVATORSKI NADZOR: Miroslava Žic, 1993.-1999., Goran Nikšić 1997.-2001.; GRAĐEVNI NADZOR: Šime Novak 1993.-1999., Žan Baci 1999.-2001.; PROJEKTANTSKI NADZOR: Katja Marasović, 1993.-2001.; PREDSTAVNIK NARUČITELJA: Sanja Viculin, 1993.-2001.

KASTEL VITTURI, POGLED S JUGA PRIJE I POSLIJE OBNOVE (M. NIETO, M. KLAJIĆ)

KASTEL VITTURI, POGLED SA SJEVEROISTOKA PRIJE I POSLIJE OBNOVE (Z. BULJEVIĆ, T. BARTULOVIĆ)

KASTEL VITTURI, RENESANSNA GALERIJA U DVORIŠTU PRIJE I POSLIJE OBNOVE (M. NIETO, M. KLAJIĆ)

restorana i kafića čije bi prateće prostorije (kao kuhinja i skladišta) zauzeli previše atraktivnog prostora kaštela. U građevini od 1150 m² korisne površine smješteni su danas razni sadržaji: Muzej grada Kaštela, Knjižnica, Turistička zajednica, Hrvatsko glazbeno društvo Biranj i poslovnica banke. Smještaj takvih sadržaja koji su se istaknuli kao najpotrebniji u javnom životu grada pokazao se kao odličan model prezentacije graditeljskih i povijesnih vrijednosti ove građevine velikom broju građana različitih profila kao i turistima.

Sadržaj koji privlači najširu publiku od djece predškolskog uzrasta do turista iz cijeloga svijeta je Muzej grada kaštela koji je dobio na korištenje cijeli drugi kat, suvenirnicu i spremište u prizemlju te veliku dvoranu na prvom katu za povremene izložbe. Zbog mogućnosti kružnog toka razgledavanja muzejskog postava te povijesnih prostorija samog kaštela kao izuzetno vrijednog izložka, cijeli drugi kat bio je predviđen za izložbeni prostor muzeja. Međutim, kako je ova gradska institucija baš u vrijeme

KASTEL VITTURI, DVORANA NA DRUGOM KATU JUŽNE GRAĐEVINE PRIJE I POSLIJE OBNOVE (M. NIETO, M. KLAJIC)

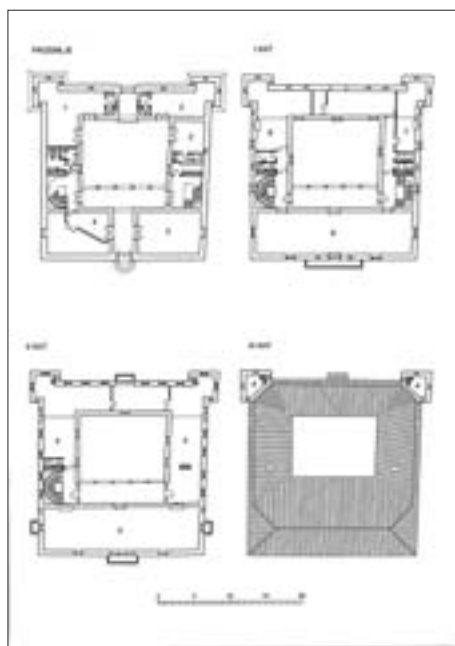

KASTEL VITTURI, KNJIŽNICA U SJEVEROZAPADNOM UGLU PRIZEMLJA PRIJE I POSLIJE OBNOVE (M. NIETO, M. KLAJIC)

privođenja kraju radova na kaštelu ostala bez radnog prostora u kuli Cippcio u Kaštel Novome, odlučeno je da se privremeno u dio prostora drugoga kata smjeste ravnateljica i kustosi. Radni prostor odijeljen je od izložbenog tako da se u budućnosti može jednostavno i bez ikakvih građevnih zahvata cijeli prostor privesti izložbenoj svrsi. Jednostavna arhitektonska ljepota drugogakata kaštela, sa otvorenom galerijom iz koje se ulazi u veliku dvoranu sa triforom sa balkonom na jugu i balkonima na istoku i zapadu, prezentacija obrambenih elemenata objekta (breteša, kula) ne trpi pregrađivanje što je djelomično postignuto staklenim nadsvjetlom na pregradnim zidovima. Konačni plan je premještanje radnih prostora muzeja na prvi kat ili u neke druge kaštelanske utvrde te organizacija cjelokupnog drugog kata kao izložbenog prostora.

Korisnici prvoga kata kaštela, Turistička zajednica grada Kaštela i Hrvatsko glazbeno društvo „Biranj“, smješteni su u sjeveroistočnom i sjeverozapadnom krilu dok se južna dvorana intenzivno koristi za različite namjene od proba duhačkog orkestra do izložbi, koncerata, predavanja, modnih revija pa čak i balova. To nije uvijek lako uskladiti i zahtijeva odricanja svih zainteresiranih strana. Turistička zajednica koristi svoj dio prostora kao uredski radni prostor, ali i kao svojevrsnu reklamu turističke ponude Kaštela budući da tu dolazi veliki broj gostiju te turističkih i ugostiteljskih poduzetnika. Glazbeno društvo stogodišnje tradicije koje je bilo smješteno u kaštelu i prije radova uređenja, daje prostoru kaštela zvučnu kulisu i živahnost svakodnevnim okupljanjem pedesetak svojih, uglavnom mladih članova.

Osim ranije spomenute suvenirnice muzeja i glavnog sanitarnog čvora za posjetitelje, u prizemlju građevine smještena je podružnica Gradske knjižnice Kaštela i banka, a dva prostora u istočnom krilu privremeno koristi novoosnovana glazbena škola. Djelatnici gradske knjižnice zadovoljni su posjetom, a osobitu vrijednost predstavlja kutak gdje stariji građani svakodnevno čitaju dnevni tisak. Poslovnica Privredne banke

KAŠTEL VITTURI, RASPORED SADRŽAJA PO KATOVIMA:
1. GRADSKA KNJIZNICA KAŠTELA, 2. GLAZBENA SKOLA
(PRIVREMENO), 3. PRIVREDNA BANKA ZAGREB, 4. MUZEJ
GRADA KAŠTELA, 5. GLAVNI SANITARNI CVOR, 6. TURISTIČKA
ZAJEDNICA KAŠTELA, 7. HRVATSKO GLAZBENO DRUŠTVO
„BIRANJ”, 8. POLIVALENTNA DVORANA

Zagreb, jedini je za sada poslovni subjekt koji je smješten u kaštelu koji Gradu plaća najamninu. Uz ostvarenje komercijalne namjene banka je u kaštel Vitturi dovela i one građane i turiste koji nemaju vremena ili interesa obilaziti spomeničku baštinu. Unutarnje dvorište kojim dominira renesansna dvokatna galerija intenzivno se koristi ljeti kao otvorena pozornica za razna koncertna i scenska događanja. Osim toga atraktivni prostori kaštela i njegove okoline koriste se za manifestaciju „Praznik cvijeca” čija ceremonija otvaranja svake godine oduševi brojne posjetitelje.

Obnova kaštela Vitturi ispunila je u potpunosti svoju svrhu: uz uspješnu rekonstrukciju građevine kao spomenika kulture u njega su smješteni oni sadržaji koji u obavljanju svoje djelatnosti koriste ovaj atraktivan prostor kao bitan element i dopunu vlastite ponude. Ovaj primjer pokazuje kako korisnici prostora i vlasnik (u ovom slučaju Grad Kaštela) mogu ponuditi svojim građanima i gostima mnoštvo ugodnih i korisnih događanja i informacija. Atraktivnost kaštela Vitturi i raznolikost sadržaja osigurali su da spomenik živi intenzivnim društvenim životom te da postane glavni kulturni centar grada Kaštela.

PROGRAM REVITALIZACIJE KAŠTELANSKIH UTVRDA

Dugogodišnje loše gospodarenje kaštelanskim prostorom u sklopu bivše općine Split navelo je stanovnike Kaštela da 1986. godine osnuju vlastitu općinu koja je 1994. dobila status grada. Osamostaljenje kaštelanskog prostora prati i osnivanje kulturnih udruga i institucija tako da je 1985. godine osnovano Društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela „Bijaci”, 1987. godine „Galerija Studin” koja 1991. godine prerasta u Zavičajni muzej Kaštela, danas Muzej grada Kaštela. U takvome ozračju pokrenuti su radovi na proučavanju, očuvanju i obnovi graditeljskog naslijeđa.

Od 17. kaštelanskih utvrda do danas se sačuvalo 12 unutar 7 povijesnih jezgri naselja: Kaštel Sućurac, Kaštel Gomilica, Kaštel Kambelovac, Kaštel Lukšić, Kaštel Stari, Kaštel Novi i Kaštel Štafilić. Ti vrijedni primjeri renesansne obrambene i stambene arhitekture do danas su sačuvali istaknuto mjesto u naselju, ali zbog zapuštenosti ne pokazuju nekadašnji sjaj i značenje. Uspješna obnova i revitalizacija kaštela Vitturi pokrenula je dugoročni projekt obnove i revitalizacije ostalih kaštelanskih utvrda. Još je nekoliko spomenika takve vrste u vlasništvu grada Kaštela: biskupska palača u Kaštel Sućurcu, opatička kuća i kula u Kaštel Gomilici, kula i ljetnikovac Cambi u Kaštel Kambelovcu i kula Nehaj u Kaštel Štafiliću. Dugoročni program grada Kaštela je da se oni obnove i da se u njih smjeste oni sadržaji koji će ih učiniti kulturnim i društvenim središtem naselja i šireg područja. To znači da program revitalizacije kaštelanskih utvrda kao simbola Kaštela uz konzervatorsku obnovu, sadrži i promišljeno određivanje namjene svake pojedine građevine. S jedne strane uzimaju se u obzir potrebe građana i javnih institucija a s druge vodi se računa o prilagođavanju i nadopunjavanju tih sadržaja graditeljskoj vrijednosti utvrde. Idealna namjena bila bi ona primjerena povijesnoj građevini i naselju te ekonomski samoodrživa.

Jedan od budućih korisnika tih građevina je Muzej grada Kaštela, koji je zamišljen kao policentrični muzej što znači formiranje određenih muzeoloških zbirki sa temama koje su najkarakterističnije za pojedino naselje. Tako je već određeno da se zbirka „Poljoprivrede i ribarstva” smjesti u opatičku kuću u Kaštel Gomilici, „Etnografska zbirka” u kulu i ljetnikovac Cambi u Kaštel Kambelovcu, te „Arheološka zbirka” u biskupsku palaču u Kaštel Sućurcu. Tu su i razna kulturno-umjetnička društva aktivna na području Kaštela čiji bi smještaj unutar spomenika oživio prostor, dok bi sam prostor povoljno djelovao na članove društva i njihovu djelatnost. U svakom slučaju poučeni primjerom

kaštela Vitturi projekt treba omogućiti fleksibilnost prostora tako da jednom određen sadržaj nije nepromjenjiv jer ono što je u nekom trenutku primjereno i potrebno u budućnosti ne mora biti (često neki sadržaj preraste prostor ili obrnuto).

Oni kašteli koji su u privatnom vlasništvu trebali bi također u određenoj mjeri biti dostupni široj publici i prisutni u društvenom životu pripadajućeg naselja. Grad ili država trebali bi iznaći modus kojim bi se to postiglo. Kula Cega je vrijedan primjer ulaganja države u spomenik koji je u privatnom vlasništvu. U njenom prizemlju biti će ugostiteljski sadržaj čime će biti dostupna javnosti.

Program revitalizacije kaštelanskih utvrda akcija je šireg značenja koja utječe na gospodarski razvitak poticanjem raznih turističkih, ugostiteljskih i poduzetničkih aktivnosti. Svjedoci smo učinka koji je imalo uređenje kaštela Vitturi na privlačenje brojnih posjetitelja, ali i na korištenje prostora trga pred njegovim sjevernim pročeljem koji je, osobito ljeti, prostor okupljanja mladih ne samo s područja Kaštela već i šire. Čak se može uočiti utjecaj unutarnjeg uređenja kaštela na uređenje nekih ugostiteljskih sadržaja u njegovoj blizini. Zbog toga obnavljanje spomeničkoga naslijeđa uz primjenu namjenu nije trošak već ulaganje do čijih se rezultata dolazi sporije, ali učinci duže traju.

LITERATURA

1. IVASOVIĆ, F. (1940.) *Kaštel Stari*, Split
2. MARASOVIĆ, Katja (1990.) *Studija prostornog razvoja kaštela Vitturi u Kaštel Luksicu*
3. MARASOVIĆ, Katja (1994.) *Kaštel Vitturi u Kaštel Luksicu*, Kaštelanski zbornik, br. 4
4. MARASOVIĆ, Katja (2002.) *Kaštelanski kašteli*, doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
5. MARASOVIĆ, Katja (2003.) *Nastanak i razvitak kaštelanskih utvrđenih naselja*, *Histria Antiqua*, br. 11
6. NOVAK, Grga (1961.) *Povijest Splita II.*, Split
7. OMAŠIĆ, Vjeko (1986.) *Povijest Kastela*, Split
8. OMAŠIĆ, Vjeko (2001.) *Kastela od prapovijesti do početka 20. stoljeca*, Kastela
9. PERA, J. (1997.) *Povijest Kastel Štafilica*, Kastela

ROSANA NENADIĆ, TEODORA KUČINAC

OBNOVA STANCIJE FRANKOVIĆ-VLAČIĆ U DUBROVI POKRAJ LABINA RENEWAL OF STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ IN DUBROVA NEAR LABIN

Znanstveno-stručna obrada istarskih stancija još nije provedena, pa ih se šire percipira gotovo kroz ponudu agencija nekretnina. Dio njih koji ima i rezidencijalne zgrade trebao bi biti valoriziran poput dvoraca Hrvatskoga zagorja i dubrovačkih ljetnikovaca. Dubrova, stancija plemićke obitelji Franković-Vlačić pokraj Labina, stručnoj je javnosti tek predstavljena kao izuzetan primjer ladanjske arhitekture 17. stoljeća u Istri. Prostornim planom uređenja Općine Sveta Nedjelja predviđeno je njeno korištenje za ugostiteljsko-turističku namjenu visoke kategorije kojom bi se povezale kulturno-povijesne vrijednosti stancije, djelatnost Mediteranskog kiparskog simpozija i golfa. Na većem dijelu stancije na snazi je inspektorsko rješenje o zabrani radova. S obzirom da stancija nije istražena, priopćenje je koncipirano kao opći prikaz stanja i konzervatorskih problema zaštite stancije, te izvještaj o stručnim radovima obnove na samo jednom njenom segmentu, glavnom portalu. Projekt obnove glavnog portala primjer je građanske inicijative i alternativnog pristupa ishoda financijskih sredstava za obnovu. Projekt je 2003. i 2004. godine nagrađen donacijama Zagrebačke banke, čime je započela obnova glavnog portala, a 2005. financijski je podržan i od Ministarstva kulture.

Since there have been no scientific studies of Istrian stancijas (country estates), the wider public perceives them mainly through the real estate market offer. Stancijas that have residential buildings should be valorized in the same way as manors of Hrvatsko Zagorje or Dubrovnik summer houses. Dubrova near Labina, stancija of the noble family Franković-Vlačić, was presented to the professional audience as an outstanding example of the 17th century Istrian country estate architecture. According to the spatial plan of the Sveta Nedjelja Municipality, this stancija will be converted into a catering-tourist object of high category, the purpose which would connect its cultural-historic value, activities of the Mediterranean sculpture symposium and golf. By the inspector's order, further works are prohibited on most of the stancija. Since the stancija has not yet been investigated, this presentation was conceived as an overview of its current condition, preservation problems and reconstruction works on one of its segments, the main portal. The project of the reconstruction of the main portal is an example of civil initiative and an alternative approach to securing funding. In 2003 and 2004 the project received donations by Zagrebačka Banka which enabled the reconstruction of the main portal. In 2005, the Ministry of Culture also gave financial support to the project.

KLJUČNE RIJEČI:

- ISTRA
- STANCIJA
- OBITELJ FRANKOVIĆ-VLAČIĆ
- DUBROVA
- LABIN

KEY WORDS:

- ISTRIA
- STANCIJA (COUNTRY ESTATE)
- FAMILY FRANKOVIĆ-VLAČIĆ
- DUBROVA
- LABIN

ROSANA NENADIĆ, dipl.povj.umj
E-mail: rosananenadic@yahoo.com

TEODORA KUČINAC, dipl.ing.arh.
E-mail: teodora.kucinac1@zg.htnet.hr

Znastveno-stručna obrada istarskih stancija još uopće nije provedena, pa ih se šire percipira gotovo kroz ponudu agencija nekretnina. Pojam stancija u Istri koristi se za dvije vrste graditeljskih gospodarsko-stambenih sklopova, smještenih izvan naselja. Jednu vrstu predstavljaju skromno oblikovani ruralni sklopovi koje je tradicijski naraštajima gradila jedna obitelj, preživljavajući privređivanjem na tuđoj zemlji, u okvirima kolonatskog sustava. Drugu vrstu predstavljaju gospodarsko-ladanjska imanja gradske gospode. Takvi sklopovi uz gospodarske zgrade i stanove za kolone, imaju unutar prostranih ograđenih imanja rezidencijalne ladanjske kuće i opreme okućnica koje stilom tek nešto skromnije ponavljaju elemente urbane arhitekture. Obje vrste stancija u Istri nastaju u razdoblju od 17. do 19. stoljeća, uglavnom u neposrednom zaleđu zapadne obale, nešto dublje u zaleđu istočne obale te na jugu poluotoka. Zasigurno, barem dio njih koji imaju i rezidencijalne zgrade, trebao bi biti vrednovan poput dvoraca Hrvatskoga zagorja i dubrovačkih ljetnikovaca.

Neke od starih stancija danas su uklopljene u manja naselja pa ih se u prostoru jedva prepoznaje kao izvorno zasebne cjeline – neke su toliko izmijenjene novijim preinakama, da ih se jedva i prepoznaje; nekih više uopće i nema pa na njihovo postojanje upućuju samo toponimi. Njihovu preobrazbu i nestajanje uzrokovale su promjene proizvodnih i društvenih odnosa.

U aktualnom trenutku „toskanizacija” Istre stancije su pravi hit. Grade se posve novi, uglavnom stambeno-agroturistički sklopovi koji se također sve češće nazivaju stancije. Uz vrijedne izuzetke, takvi sklopovi najčešće oblikovno slijede predožbu o tradicijskoj istarskoj arhitekturi, ali ne i tradicijsku istarsku arhitekturu, i to bez stvaranja suvremenih estetskih vrijednosti. Istim senzibilitetom i istim žarom, preoblikuju se i stare cjeline stancija, čak i oni stilski i povijesno najvrijedniji. Njihovi domaćini, preoblikujući prema osobnom poimanju lijepog, vrijednosti koje su ih instiktivno privukle s ponosom otvaraju vrata svojih korti nestajanju.

Radmila Matejčić razvrstala je istarsku ladanjsku arhitekturu u tri grupe: niz vila na velikim zemljišnim područjima Labinstine, ladanjsku arhitekturu na veleposjedima od Kopra do Poreča, te kaštele na tlu habsburške Istre.¹ Branko Fučić ukrako nabraja i karakterizira ladanjske posjede labinske gospode kao funkcionalni kompromis između barokne povremene rezidencije gospodara i utilitarističke potrebe velikog gospodarstva.² Ladanjske vile labinske plemićke obitelji Schampicchio i njenog motovunskog ogranka, znanstveno je obradila Jasenka Gudelj.³

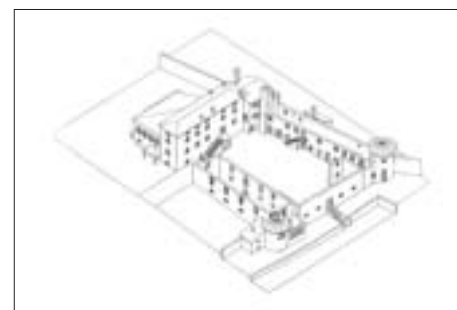
LITERATURA O STANCIJI FRANKOVIĆ-VLAČIĆ U DUBROVI POKRAJ LABINA

Dubrova, stancija plemićke obitelji Franković-Vlačić u Dubrovi pokraj Labina stručnoj je javnosti tek predstavljena kao izuzetan primjer gospodarsko-ladanjske arhitekture 17. stoljeća u Istri. Radmila Matejčić stanciju Franković-Vlačić izdvaja unutar labinske

¹ MATEJČIĆ, Radmila (1982.) *Barok u Istri i Hrvatskom primorju*, u: Horvat, A.; Matejčić, R.; Prijatelj, K. *Barok u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, str. 405-413

² Fučić, Branko (1953.) *Izvještaj o putu po Istri 1949. godine*, Ljetopis Jugoslavenske akademije, knjiga 57, Zagreb, str. 74

³ GUDELJ, Jasenka (2003.) *Ambijenti plemićke kulture u Istri: građevine obitelji Scampicchio*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

grupe i podrobnije opisuje.⁴ Stanciju spominju Herman Štemberger⁵ i Branko Fučić.⁶ U dosad pregledanoj starijoj literaturi koja opisuje područje Labinstine, stacija Franković-Vlačić, ili popularno Dubrova, uopće se ne spominje. Vjerojatno u 18. stoljeću stacija Dubrova prelazi u vlasništvo obitelji Battiala, kasnije Battiala-Lazzarini.

PLEMIČKI GOSPODARI

Herman Štemberger o plemićkim obiteljima koje su gospodarile stancijom piše sljedeće:⁷

Francovich zvani Francišići – Ova obitelj vuče svoje porijeklo iz Bakra odakle su u drugoj polovici 15. stoljeća pobjegli u Labin pred naletima Turaka. Do godine 1555. stanovali su u području Dolice gdje je i rođen Matija (Flacius Illyricus 1520 – 1575.) a kasnije su se preselili u Cragn (Križišće) gdje je ranije bilo sjedište podestata. Francovichi su uživali simpatije mletačkih duždeva Loredana, koji su ih imenovali upraviteljima Barbana, a kasnije su se zauzeli za njih da bi ušli u Općinsko vijeće. Obogativši se kupili su i Dobrovu gdje su 1654. podigli crkvicu Navještenja – „Marčenica”.

Battiala – Osnivač obitelji Battiala bio je gusar, tursko-albanskog podrijetla, koji je za račun Venecije napadao carske brodove koji su iz Bakra prevozili sol u Trst. Ovaj je gusar imao na raspolaganju laku i brzu dobro naoružanu lađu... Godine 1627. za vrijeme jedne velike oluje brigantin je potopljen, a posada je uhvaćena i konfinirana za 100 godina jednim dijelom u Predubas, a drugim u Ravnima. U tih 100 godina konfinacije, Battiale su otkupile oko 300 parcela južno od Labina. Poslije 1700. prodali su većinu tih posjeda i otkupili velika imanja u s. Martinu i Dobrovi, svaki za 25 zatka otprilike kojima treba pridodati one u Krapnu, Kikovi, Predražu, s. Lovreću i šumu u Ubasu od oko 1000 ha. Godine 1727. Battiale su se smjestile u Labinu u velikoj palači koja je obuhvatila površinu od 8 ranijih kuća. Godine 1743. Battiale su od Venecije otkupile ne samo spomenutu šumu Ubas već i naziv grofa. Godine 1825. jedina nasljednica Margherite udala se za baruna Ludovica Lazzarinija.

Lazzarini – Da bi izbjegli progonima gibelina, obitelj Lazzarini se u drugoj polovici 14. stoljeća doselila iz Toskane u Istru, ponajprije u Pulu gdje se bavila bankarstvom. Krajem 15. stoljeća preselila se obitelj u Rijeku gdje je imala istaknutu ulogu. Alessio Lazzarini je 1539. godine bio kapetan Rijeke. Nesto više od jednog stoljeća kasnije, Francesco Lazzarini dobio je titulu baruna. Lodovico Lazzarini oženio je labinsku groficu Margheritu Battiala i iz te veze, u prošlom stoljeću, potječe labinski ogranak te obitelji.

POLOŽAJ I OPIS GRADITELJSKOG SKLOPA

Stacija se nalazi u Općini Sveta Nedjelja. Smještena je u nizini, nekoliko kilometara sjevernije od Labina. Danas se ona nalazi zapadno uz magistralnu cestu Pula-Rijeka.

STACIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, KATASTAR

STACIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, ZAPADNO PROČELJE KAŠTELA, 2003.

STACIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, AKSONOMETRIJA, POSTOJEĆE STANJE, URBIS 72, 2001.

4 MATEJČIĆ, Radmila (1982.) nav. djelo, str. 405-408

5 ŠTEMBERGER, Herman (1983.) *Labinska povijesna kronika – povijesne skice Kozljaka-Čepica-Krsana-Šumbera*, Radničko sveučilište – Narodni muzej Labin, Katedra Labinske republike, Turistički savez općine Labin, Labin, str. 62

6 FUČIĆ, Branko (1953.) nav. djelo

7 ŠTEMBERGER, Herman (1983.) nav. djelo, str. 65, 68, 69

STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, TORANJ SA SATOM, 2003.

S tri preostale strane stanciju omeđuju prometnice manje važnosti. Sjeverozapadno od stancije prostire se muzej na otvorenom Međunarodnog kiparskog simpozija.

Jezgru stancije čini tzv. kaštel, četverokrlni trapezoidni gospodarsko-ladanjski graditeljski sklop, nastajao u više faza, počevši od 17. stoljeća. Pojedinačna krila kaštela izdužene su građevine koje zatvaraju prostrano popločano dvorište, tzv. kortu. Ulaz u kortu, između sjevernog i zapadnog krila, predstavlja jednostavan, ali elegantan, klesarski urešen portal. Sjeverno krilo kaštela izvorno je imalo samo jednu građevinu. Glavna građevina sjevernog krila jedina je u kaštelu visine P+2 (prizemlje i dva kata), dok su ostale zgrade katnice. U prizemlju su gospodarski prostori, a nad njima stambeni. Glavna zgrada sjevernog krila zasigurno je najstariji dio gospodarsko-ladanjske cjeline, kojega su za svog boravka na imanju koristila gradska gospoda. Do stambenog prostora s dvorišne strane vodi vanjsko stubište, na kojeg se još do nedavno nastavljao niz arkada. Ograda stubišta je od kovanog željeza, a njeni dijelovi su tijekom vremena premješteni na nekoliko građevina unutar kaštela. U razini podesta prvog kata ka istočnom rubu građevine, pružala se izdužena terasa L tlocrta, s dodatno izbačenim istočnim dijelom nad snažnim profiliranim konzolama. Terasa je bila natkrivena krovom, položenim na niz stupova. Razvojem sklopa prigradene su glavnoj zgradi još dvije građevine, na sjeveru i istoku. Unutar korte u sjeverozapadnom uglu kaštela bio je visoki toranj sa satom. Istočno i zapadno krilo u korti imaju mala vanjska stubišta. Uz vanjsko pročelje istočnog krila smještena je prigradnja. Građevine kaštela su jednostavno urešene elementima arhitektonske plastike, kamenim okvirima i konzolama. Iz korte kaštela, kroz južno krilo, postojao je prolaz ka južnom vrtu koji je ograden zidom. Taj su prolaz u korti naglašavala dva stabla. Zbog pada terena, kroz portal na južnom pročelju južnog krila u južni vrt pristupalo se vanjskim stubištem. Južno uz istočno i zapadno krila kaštela su dvije kule kružnog tlocrta. Uz zapadnu kulu s južne strane prigraden je mali prostor poput lože, s tri izdužena otvora, te cisterna s bunarom. Sa zapadne strane kule prigraden je još jedna mala prizemna građevina. Ponešto južnije od osi portala za kortu izvedena je izrazito dugačka uska šetnica koja vodi do monumentalnog, glavnog ulaza u cijeli sklop stancije. Uz šetnicu su s obje strane bili drvoredi. Detalji opreme zidica koji je omeđuju, klesarski urešene poklopnice i kolobrani navješćuju svu ljepotu glavnog portala, drugog simbola stancije, na zapadnom ogradnom zidu. Pred monumentalnim glavnim portalom sa zapadne strane dva su stabla unutar masivnih kamenih obruča, a koja naglašavaju početak dugačke gospodarske šetnice i kraj seoskog puta. Sa sjeverne strane šetnice nalazi se perivoj. Južno od šetnice u blizini zapadnog krila kaštela je ribnjak i cisterna s bunarom. Nekada je nad cisternom bila pergola položena na stupove. Do cisterne se pristupalo kamenim stubama koje su najvjerojatnije izvorno imale ogradu od kamenih stupića. Na južnoj strani sklopa, usporedno sa šetnicom, cijeli je niz ruševnih prizemnih gospodarskih zgrada od kojih se na zapadu oblikovno ističe dugačka jednokatna građevina. Kaštel, s ekscentrično postavljenom i izuzetno dugom šetnicom vizualno markiranom drvoredom, te perivoj, gospodarsko dvorište, cisternu i ribnjak ograđuju zidovi. Dominantni smjer pružanja izduženog graditeljskoga sklopa jest istok-zapad.

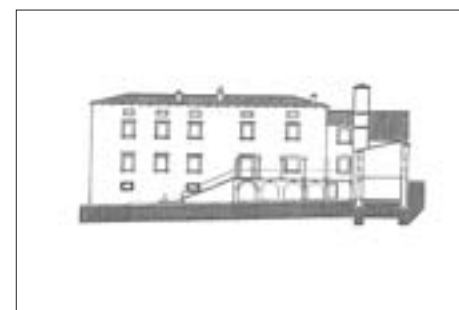
Sklop je nadograđivan i pregrađivan do danas. Istočno, unutar sklopa, uz sjeverne ogradne zidove u prvoj polovici 20. stoljeća podignuta je samostojeća zgrada u kojoj je već dulje vrijeme smješten restoran. Sjeverna građevina sjevernog krila dobila je lođu na željeznim stupovima. Izvan staroga sklopa i poteza gospodarskih građevina na današnjoj južnoj granici stancije, podignut je još jedan sklop građevina u kojem je danas vatrogasna postaja. Recentne interpolacije u prostoru perivoja su pozornica, pomoćne građevine za potrebe ljetne terase, dječje igralište, ogradeni prostor za

konje, te nekoliko skulptura Mediteranskog kiparskog simpozija, ne posve uspješno odabranih za povijesni ambijent. Glavnoj vizuri na stanciju, s magistralne ceste iz pravca Rijeka, nameće se, novoizgrađeni informativni prostor Mediteranskog kiparskog simpozija.

Stančija, iako opasana visokim zidovima, i danas je „mekano“ uronjena u kultivirani pejzaž. Nije teško zamisliti vrtove, voćnjake, vinograde i njive tamo gdje je danas asfalt parkirališta i cesta, benzinska postaja ili obiteljska stambena novogradnja. Istočno od zidova stančije, u neposrednoj blizini, tek je jedna tradicijska kuća s baladurum. Zasad nam nije poznato izvorno prostiranje imanja Dubrova tijekom 17. i 18. stoljeća. Nekoliko područja na Labinštini naziva se danas Dubrova. Različiti su podatci o njihovim gospodarima tijekom stoljeća. Nekoliko kilometara jugozapadno od stančije Dubrova, u Snašićima, u blizini mjesta sv. Martin u Općini sv. Nedjelja, crkva je Navještenja Blažene Djevice Marije. Nad njenim portalom stoji natpis s godinom 1654., a spominju se i Frankovići. Šire područje južno, zapadno i istočno od stančije također se zove Dubrova. Bez utvrđivanja izvornih granica imanja obitelji Franković-Vlačić nemoguće je utvrditi i izvorni smještaj stančije u odnosu na izvorno imanje. Bez konzervatorskih istraživanja pojedinih građevina sklopa i bez utvrđivanja povijesnih okolnosti nemoguće je stančiju sagledati i razumijeti u ozračju vremenskih mijena. Ipak, kvaliteta arhitektonskoga sklopa, klesarskih i kovačkih detalja, odnosa hortikulturalnog uređenja i građevina, ravnoteže elemenata ruralnih i urbanih obilježja, jednostavnosti i monumentalnosti, otvorenog i zatvorenog, moćnog i skromnog, dokonog i težakog, čini je izuzetnom građevinom gospodarsko-ladanjske arhitekture u Istri.

KRONOLOGIJA PROPADANJA I ZAŠTITE

Nakon Drugoga svjetskog rata političku i društvenu mijenu simbolički je naznačila i prenamjena istočne kule, dotadašnje kapele, u gospodarski prostor. Pema riječima kazivača, njen inventar, drveni oltar i polukružne klupe, pohranjen je u župnu crkvu u Sv. Nedelji. Od druge polovice 40-ih do 90-ih godina 20. stoljeća stančija je uglavnom bila u društvenom vlasništvu. Tad se koristila kao poljoprivredno dobro (zadruga, kombinat). U tom smislu pojedine građevine stančije služile su za smještaj radničke kuhinje, žitnice, kovačnice, štala za krave, svinje i konje, garaže za traktore, alatnice. U južnom vrtu uzgajale su se šljive, kruške, jabuke, loza, lješnjaci i pomikaki. U dijelu sjevernoga krila bili su smješteni stanari bez financijskih sredstava za bolje održavanje građevina. Od 1970-ih godina u njenom perivoju smještena je radionica na otvorenom Mediteranskog kiparskog simpozija. Odabir stančije za mjesto međunarodne umjetničke produkcije podsjetilo je na zaboravljeno kulturološko značenje lokaliteta. U fizičkom smislu za oporavak već oronuloga graditeljskog sklopa ni tada nisu nastupili bolji dani. Nakon procesa privatizacije, krajem 1990-ih stančija je u vlasničkom smislu bila isparcelirana. Vlasništvo i posjed nad stančijom i pripadajućom okolicom, imalo je nekoliko tvrtki (jedna u stečaju) – Općina Sveta Nedelja, Ministarstvo unutarnjih poslova, Skupština Općine Labin, a većinu povijesnog sklopa kupila je privatna osoba koja nije ostvarila financijska sredstva za obnovu spomeničkoga sklopa. Ostali vlasnici nisu pokazivali interes za očuvanje stančije. Korisnici stambenih prostora bili su u mogućnosti jedino skromno održavati prostore koje su koristili. Na samom kraju 1990-ih godina iz korte kaštela nestali su stupovi s terase glavne zgrade sjevernog krila. Toranj sa satom, jedan od simbola stančije, njena vertikala, urušio se u zimu 2003. Godine 2004. promjenom većinskog vlasnika napokon je otklonjen problem vlasničke rascjepkanosti i nedostatka novca za obnovu stančije. Na obzoru revitalizacije pojavila se posve nova prepreka – koncept isključivog, samotnjačkog upravljanja zajedničkim vrijednostima baš-

STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, JUŽNO (DVORIŠNO) PROČELJE SJEVERNOG KRILA, POSTOJEĆE STANJE, URBIS 72, 2001.

STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, JUŽNO PROČELJE ZAPADNE KULE, 2003.

STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, GLAVNI PORTAL,
ZAPADNO PROČELJE, 2003.STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, GLAVNI PORTAL,
ZAPADNO PROČELJE, 2003.

tine. Volja za re-kreacijom bez suradnje s nadležnom službom zaštite. Zbog bespravnih radova novog većinskog vlasnika stancije tijekom zime 2004./2005. godine, na snazi je rješenje Odjela za inspekcijske poslove Uprave za zaštitu spomenika o zabrani svih građevinskih radova – kako u interijeru tako i u eksterijeru, te intervencija na pejzažnom uređenju stancije Franković-Vlačić u Dubrovi do ishoda posebnih uvjeta Konzervatorskog odjela u Puli. Bespravni radovi prijavljeni su i Upravi za inspekcijske poslove, Odjelu inspekcijskog nadzora, Područne jedinice Pazin. Tijekom inspekcijskog postupka utvrđeno je da su bivši većinski vlasnik stancije i fiducijarni vlasnici raspolagali kulturnim dobrom, stancijom Dubrova, bez poštivanja prava prvokupa.

Godine 2000. ladanjski arhitektonski sklop plemićke obitelji Franković-Vlačić u Dubrovi upisan je u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu preventivno zaštićenih dobara, a 2003. i u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara pod brojem Z-607.

Odlukom Vlade Republike Hrvatske od kolovoza 1999. godine o prihvaćanju Programa razvitka golfa kao elementa razvojne politike hrvatskog turizma, kojim je kao jedna od golf lokacija predviđena i Dubrova pokraj Labina, Istarska županija preuzela je obvezu uvrštavanja lokaliteta u Prostorni plan Istarske županije. Prostorni plan uređenja grada Labina iz 2004., Izmjene i dopune plana Prostornog plana uređenja grada Labina iz 2005., te Prostorni plan uređenja (PPU) Općine Sveta Nedelja iz 2005. godine odredili su područja Golf igrališta Dubrova u okolici stancije. Na temelju PPU Općine Sveta Nedelja predviđeno je korištenje građevina stancije Dubrova za ugostiteljsko-turističku namjenu visoke kategorije, i izrada Detaljnog plana uređenja ugostiteljsko-turističkog predjela Dubrova, kojim bi se povezale kulturno-povijesne vrijednosti stancije, djelatnost Mediteranskog kiparskog simpozija i golfa. Određen je i režim zaštite. Prema PPU Općine Sveta Nedelja na području Dubrove i ladanjskoga sklopa Franković-Vlačić predviđene su dvije kategorije zaštite – prvi stupanj zaštite u predjelu A i zaštita krajolika u predjelu K. U predjelu A dopuštene su revitalizacija, rekonstrukcija, sanacija, restitucija, te održavanje postojećih građevina bez nadogradnje. U predjelu K nalaže se očuvanje izvornih oblika krajolika i zabrana nove gradnje.

OPIS POSTOJEĆEG STANJA

Do zime 2004./2005. bilo je sačuvano cijelo južno pročelje južnoga krila, prekriveno gustom vegetacijom. Sada mu strše samo uglovi. Južno krilo kaštela već je desetljećima bilo ruševno. Zasigurno su uzrok njegova propadanja bila dva stara stabla koja su naglašavala glavni ulaz iz korte u južno krilo i južni vrt, čije je korijenje podrivalo temelje građevine, a nedavno su bespravno uklonjena. Istočno krilo služi kao kokošinjac. Stanari u istočnoj građevini sjevernoga krila u korti su prigradili još jedno vanjsko stubište. Zapadno krilo je zapušteno, puno smeća, šute i obraslo travom. Danas je u korti kaštela samo jedna arkada u prizemlju sjevernoga krila. Kroz nju se prolazi do sablasno praznog interijera glavne zgrade sjevernoga krila, kojem su bespravnim radovima ukonjene međukatne konstrukcije. Krov postoji samo nad sjevernim krilom kaštela i zapadnom kulom. Istočno, južno i zapadno krilo nemaju međukatne konstrukcije. Kamenje urušenog tornja sa satom i južnoga pročelja južnog krila, uključujući kovanu rešetku južnoga portala južnog krila, te niz elemenata arhitektonske plastike nije zaštićeno od otuđivanja. Bez konzervatorskog nadzora i izvedbe potrebne dokumentacije podrumski prostor sjeverne zgrade uz sjeverno krilo kaštela preuređen je u konobu – po principima „lijepog”, a ne stručnog. Izvedena je i betonska ploča u zapadnoj kuli tzv. kaštela, što je onemogućilo sagledavanje supstrukcije kule i odnosa sa zapadnom prigradnjom. Dio stabala uz setnicu nedavno je bespravno posječen. U perivoju su također stabla mjestimično uklonjena. U jesen 2004. godine Konzervatorski odjel u Puli prijavio je Policijskoj upravi Istarskoj, Postaji u Labinu, otuđivanje dijela kamenog opločenja partera ispred gospodarskih zgrada uz današnju južnu granicu stancije.

Stancija je danas popularno izletiste, mjesto različitih priredbi, obiteljskih slavlja žitelja Labinstine. No, pri tome se i dalje koriste samo perivoj, zgrada restorana i konoba. U kaštel se gotovo ni ne ulazi.

DOKUMENTACIJA

Sklop stancije Dubrova neistražen je – i u povijesnom i arhitektonskom smislu, te ruševan i recentno devastiran, pa mu je teško pouzdano odrediti arhitektonske razvojne faze i korištenje pojedinih građevina tijekom proteklih tri stoljeca. Time je umanjeno sagledavanje graditeljskoga sklopa za ispravnu valorizaciju. Nekoliko fotografija snimljenih 1960-ih godina dao nam je na uvid jedan stanovnik Labina. Arhitektonski snimak postojećeg stanja prvi put je izveden 1970-ih godina kada zgrade još uvijek nisu bile toliko ruševne, no u taj arhitektonski snimak još uvijek nemamo uvid. Godine 2000. tvrtka „Urbis 72” d.d. iz Poreča izradilo je „Program razvoja ugostiteljsko-turističkog sklopa Dubrova”, a 2001. godine „Idejno rješenje rekonstrukcije barokne stancije Dubrova”. Projektanti su bili Lučano Černjul i Đulijano Zulijani.

PROJEKT OBNOVE GLAVNOG PORTALA – GRAĐANSKA INICIJATIVA I ALTERNATIVNO FINANCIRANJE

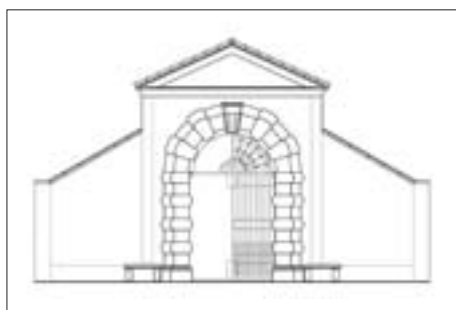
Do proljeća 2003. godine, kada je projekt obnove glavnog portala pokrenut, niz okolnosti (dugo društveno vlasništvo, nespretno provedena privatizacija, vlasnička isparceliranost, ekonomsko stanje stanara i predhodnog većinskog vlasnika, nezaintresiranost ostalih vlasnika i lokalne zajednice) uzrokovalo je, s jedne strane, kolektivnu letargiju u kojoj su građevine stancije bili potpuno prepušteni propadanju, a s druge strane, evidentnu pravnu paralizu u smislu provedbe operativne zaštite stancije.

STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, GLAVNI PORTAL,
ZAPADNO PROČELJE, 2004.

STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, GLAVNI PORTAL,
ZAPADNO PROČELJE, 2004.

STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, GLAVNI PORTAL,
ZAPADNO PROČELJE, REKONSTRUKCIJA, 2004.

STANCIJA FRANKOVIĆ-VLAČIĆ, GLAVNI PORTAL, ZAPADNO
PROČELJE, 2005.

Poznato je da zaštitni radovi na kulturnim dobrima u složenom vlasništvu teško ulaze u proračune i redovite programske aktivnosti i države i institucija lokalnih vlasti.

Polazeći od činjenice da je moralna odgovornost u složenim vlasničkim slučajevima iznad svega kolektivna, a ne prvenstveno i isključivo vlasnička, pokrenut je 2003. godine projekt obnove glavnog portala stancije, kao građanska inicijativa autorica ovog priopćenja. Projekt je nakon javnog natječaja Zagrebačke banke „Stvarajmo zajedno” 2003. prvi put nagrađen donacijom u iznosu od 18.000,00 kn.

Pokretanjem projekta sanacije glavnog portala, barem jednog od najatraktivnijih i najkritičnijih elemenata spomeničkoga sklopa, namjeravalo se i konstruktivnom akcijom skrenuti pozornost Općini Sveta Nedelja, širem području Labinskine, siroj javnosti Istre, a također i stručnim krugovima – na vrijednost i alarmantno stanje stancije Dubrova. Urušavanje je prijetilo i drugom simbolu stancije, nakrivljenom i napuklom tornju sa satom. No, procijenjeno je da bi za hitni zahvat na tornju sa satom bila potrebna znatno veća financijska sredstva nego što je bilo moguće ostvariti donacijom Zagrebačke banke. U zimu 2003. toranj sa satom se urušio.

PROJEKT OBNOVE GLAVNOG PORTALA – OPIS ZATEČENOG STANJA

Portal je polukružno nadlučen. Čini ga dvostruko stupnjevani prsten masivnih klesanih kamenih blokova. Svaki blok čini segment dvostruko stupnjevanog prstena. Naizmjenično su postavljeni širi i obli jastučasto izbočeni, te uži i ravni uvučeni kvadri. U razini luka kvadri su klinastog oblika. U tjemenu luka je pužasto uvijeni zaglavni kamen koji ima klin za grb. Grb nedostaje. Prema riječima kazivača, grb je bio u obliku baroknog štita s volutama, a u njegovoj sredini bilo je isklesano sunce s osam zmijoljkih zraka, godina 1773. i natpis *Moriendo Renascitur*. To je grb obitelji Battiala, posljednjih plemićkih vlasnika Dubrove. Zasad nam nije poznato kada su točno Battiale postali vlasnici stancije Dubrova, odnosno kada su to prestali biti plemići Franković-Vlačić. Prema riječima kazivača, grb je još tijekom 1990-ih godina bio izložen u restoranu Dubrova. Baze kamenog okvira profilirane su kao i pete luka s unutrašnje strane. Osim portala, čiji kameni okvir ponavlja manirističke oblike popularne u gradskoj arhitekturi Istre krajem 17. stoljeća, posebnu vrijednost predstavlja i kovana rešetka. Vratnice su oblikovane šipkama, a u donjem dijelu pojačane su strjelicama. Osobito su vrijedni kovački detalji rubova vratnica i brave, urešeni rombovima, strjelicama, pupoljcima, maskama, malim portalom s lunetom i dvije vaze. Luneta je oblikovana lepezasto, ravnim šipkama i viticama u obliku slova S. I portal stancije Franković Vlačić u Dubrovi istaknula je Radmila Matejčić.⁸

Portal je 2003. godine bio obrastao u gustu vegetaciju, tako da su bili vidljivi samo kameni okvir i željezna rešetka. Dva masivna kamena bloka sjevernog dovratnika bila su vjerojatno udracem vozila jako obijena, zarotirana i raspucana, a blok iznad njih puknuo je na dva dijela. Sjeverni dovratnik potpuno se odvojio od zida portala. Bio je dovoljan tek udarac o dovratnik da se portal uruši, stoga je predstavljao i izravnu opasnost prolaznicima. Nedostajao je dobar dio luka na unutrašnjem, istočnom pročelju. Primjećivalo se da se nosivo zide portala s unutrašnje istočne strane odvaja od kamenog okvira. Željezna rešetka vratnica, vrijedan kovački rad, potpuno je zardala i bila je deformirana. Pojedini elementi bili su savinuti, a pojedini su nedostajali.

S obzirom na netipičnu situaciju da nositelj projekta obnove na spomeničkoj građevini, koja je i u privatnom vlasništvu budu osobe koje nemaju vlasničkog udjela, predloženo je Općini Sveta Nedelja da prema projektu čišćenja i sanacije portala uputi zahtjev za predhodno odobrenje za radove nadležnom konzervatorskom odjelu, što

8 MATEJČIĆ, Radmila (1982.) nav. djelo, str. 405, 407, 408

je Općina i prihvatila. Tako je od početka u obnovu portala bila uključena i lokalna samouprava. Tadašnji većinski vlasnik stancije također je dao svoj pristanak za pokretanje projekta. Za radove čišćenja i statičke sanacije portala ishodeno je prethodno odobrenje za radove Konzervatorskog odjela u Puli. Za izvođača građevnih radova odabrana je tvrtka „Macuka” d.o.o. iz Sv. Petra u šumi, licencirano za graditeljske radove na kulturnom dobru.

PROJEKT OBNOVE GLAVNOG PORTALA – RADOVI OBNOVE

Radovi obnove portala započeli su u proljeće 2004. godine. Princip obnove polazio je od minimalnoga zahvata. Portal je pažljivo očišćen. Ostavljena je tek neznatna količina vegetacije koja je sprječavala moguće osipanje zatečene žbuke. Nakon čišćenje pokazalo se još gore stanje portala. Cijeli portal znatno se deformirao i nagnuo. Uslijed bočnog udara u portal došlo je do izvijanja i znatnog pucanja zabatnog zida. Stupanj oštećenosti zabata ukazivao je na potrebu prezidavanja. Unutrašnji luk istočnog pročelja portala bio je gotovo potpuno uništen. Zidane stranice koje ga nose, međusobno različitih debljina, potpuno su se odvojile od kamenog okvira. Vezivo zida mjestimično se osipalo. Zide portala je zidano nepravilnim kamenom, a zabat i opekom. Pokrov zabata je kupa kanalice. Cijeli portal osim kamenog okvira bio je ožbukano. Zabat je bio obrubljen jednostavnom profilacijom vučenom u finoj žbuci preko tavelica izidanog vijenca. U gornjim dijelovima portala u vezivnom vapnenom mortu znatan je dodatak mljevene opeke kakva se može vidjeti i na građevinama kaštela, dok je u donjem dijelu do visine ogradnog zida stancije gotovo i nema. U donjem dijelu zida portala ustanovljeni su tragovi vapnenog mlijeka kojim je zide bilo obijeljeno. To isto primjetilo se i na još nekoliko mjesta na ogradnom zidu stancije, iz čega se zaključilo da je portal naknadno ugrađen u obijeljeni ogradni zid. Sa zida i zabata je žbuka većim dijelom bila otpala. U gornjem dijelu portala mjestimice je bila očuvana dvoslojna pročelna vapnena žbuka s ostacima vučene profilacije vijenca. Uočeno je da je profilacija vijenca na istočnom pročelju nešto plića, pa zaključujemo o postojanju barem dvije faze radova na portalu. Mjestimično je bio sačuvan i sloj bijele boje kojom je cijeli portal, izuzev kamenog okvira, bio obojan.

Otkriveni su i do tada nepoznati elementi portala. Portal je imao i jednostavna krila, ukošenih gornjih stranica. Sačuvano je bilo samo sjeverno krilo s tri kamene profilirane oštećene poklopnice. Južno krilo u potpunosti je bilo srušeno. Također je otkriveno i postojanje klupice uz vanjsko zapadno pročelje portala južno od otvora, a od koje je bila sačuvana samo jedna profilirana nožica i rupa u zidu na mjestu druge nožice. Utvrđeno je da je ista takva klupica postojala i sjeverno od otvora portala. Na zapadnom pročelju ispod zabata otkriveni su i tragovi vučene profilacije u finoj žbuci, na osnovu kojih je bilo moguće rekonstruirati lezenu. Izveden je nacrt rekonstrukcije portala. Otkrićem sjevernog bočnog krila pojavila se potpuno nova vizualna percepcija portala koji se više nije doživljavao kao strogi, izduženi oblik u prostoru, već kao široki, smirujući oblik baroknih linija. S obzirom da je portal nekad bio glavni ulaz sa seoskog puta u prostrani sklop stancije do čijeg je glavnog dijela kaštela vodila šetnica – vrlo dugacki, elegantni prilaz, zanimljivo je otkriće postojanja baroknih klupica na vanjskom, zapadnom pročelju portala.

Radovima obnove u 2004. sredstvima iz donacije Zagrebačke banke za 2003. godinu izvedene su žurne mjere statičke sanacije – ljepljenje razbijenog kamenog bloka, vraćanja izbijenih kamenih blokova na prvotna mjesta, rekonstrukcija segmentnog luka na unutrašnjem, istočnom dijelu portala. Navedenim radovima portal je ostao i dalje blago deformiran, izvijen, no spašen od sigurnog urušavanja.

Tijekom 2003./2004. godine pokušalo se molbama za dodatnu novčanu potporu ponukati na obnovu portala lokalnu zajednicu i nekoliko jakih gospodarskih subjekta u Istri. Molbe su ostale bez odaziva. Izvedeni radovi prikazani su u lokalnim medijima.

Godine 2004. projekt obnove portala ponovno je nagrađen donacijom Zagrebačke banke, ovaj put u iznosu od 29.000,00 kn, a 2005. financijski je podržan i od Ministarstva kulture u iznosu od 50.000,00 kn. Radovi nastavka obnove portala stancije Franković-Vlačić upravo su u tijeku. Izidano je južno krilo portala i dio ogradnog zida uz južno krilo. Zabat je prezidan zbog nekoliko dubokih i cijelog niza manjih pukotina te osipavanja veziva. Nabavljen je kamen za klesanje tri nedostajuće poklopnice sjevernogakrila. Zide istočnog dijela portala djelomično će se prezidati i učvrstiti uz kameni okvir. Izvest će se injektiranje zidova portala, te žbukanje po uzoru na zatečene ostatke. Radove opet izvodi ovlaštena tvrtka „Macuka” d.o.o. iz Sv. Petra u šumi.

Općina Sveta Nedelja ponovno je pristala biti nostelj zahtjeva Ministarstvu kulture za financiranje programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara za 2006. godinu. Potrebna sredstva za završne radove iznosila bi 35.600,00 kn. Ukoliko se financijska sredstva ostvare, nabavio bi se kamen za klesanje poklopnicu južnog krila i baroknih klupica, te za restauraciju i vraćanje u funkciju željezne rešetke. Odlučeno je da se portal neće bojiti dok se ne osigura podrobno konzervatorsko istraživanje razvojnih faza građevina kaštela, a na temelju kojeg će se prezentirati cijela stanija.

Nadamo se da će kroz obnovljeni glavni portal stručni principi zaštite spomenika ući i u samu stanciju.

LITERATURA

1. FUČIĆ, Branko (1953.) *Izvjestaj o putu po Istri 1949. godine*, Ljetopis Jugoslavenske akademije, knjiga 57, Zagreb, str. 74.
2. GUDELJ, Jasenka (2003.) *Ambijenti plemićke kulture u Istri: građevine obitelji Scampicchio*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
3. MATEJČIĆ, Radmila (1982.) *Barok u Istri i Hrvatskom primorju*, u: Horvat, A.; Matejčić, R.; Prijatelj, K. *Barok u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, str. 405-413.
4. ŠTEMBERGER, Herman (1983.) *Labinska povijesna kronika – povijesne skice Kozljaka-Čepica-Kršana-Sumbera*, Radničko sveučilište – Narodni muzej Labin, Katedra Labinske republike, Turistički savez općine Labin, Labin, str. 62.

ZVJEZDANA KLARIĆ

LIPICANCI U FUNKCIJI REVITALIZACIJE DVORACA

LIPIZZANER HORSES AS ASSETS FOR MANORS REVITALISATION

Atraktivni prikaz života najvišeg hrvatskog plemstva, oživljavanje dvoraca i perivoja putem raskošnih balova, bijelih carskih konja bečkoga dvora, lipicanaca i njihovih jahača, dama u krinolinama, paževa, vodiča hrtova i doga, sokolara, uz pratnju barokne glazbe.

Mnogo posjetitelja, zahvale i pohvale mjesta sa dvorcima gdje smo nastupali, ocjenom stručnjaka svrstani smo u sam vrh, kao jedan od najboljih projekata hrvatske kulturne baštine i dobitnici smo donacije Zagrebačke banke.

Ohrabreni uspjehom u oživljavanju dvoraca i perivoja, krećemo u pilot projekt. Cilj nam je ponuditi stalnu postavu jedne kurije pored koje će vikendom biti prikazivane predstave plesa dvorskih konja lipicanaca, a ostale dane u tjednu kurija će služiti za tzv. „dvorski turizam” s temom: „Biraj svoju ulogu”. Djeci i mladeži bit će omogućen život na plemićkom imanju u autentičnim kostimima gdje će uz nadzor i program roditelja, uživati u kostimima, balovima i jahanju, druženju, u zimskim danima čaroliji vožnje saonicama. Uspjehom projekta omogućili bi ostalim dvorcima i kurijama samofinanciranje na ovaj atraktivan način, te uključivanje cijele regije.

Attractive presentation of life of Croatian high nobility, revival of manors and parks through lavish ball dances, white Lipizzaner horses of the Imperial Court in Vienna and their horsemen, ladies wearing crinolines, pages, greyhounds and Dane dogs, hawkers – accompanied by baroque music.

Many visitors, words of praise and thanks from places where we performed, one of the best projects concerning Croatian cultural heritage by expert evaluation, financial support from Zagrebačka Banka.

Encouraged by the success in reviving manors and parks, we are launching a pilot project. Our main goal is to offer a permanent program in a curia so that on weekends people can come to watch Lipizzaner horses perform classical equestrian arts whereas weekdays would be reserved for the so-called castle tourism through the „Pick Your Role” program. Children and young people would have an opportunity to live on a noble estate and, under parent supervision and as part of the program, enjoy in historic costumes, balls, horse riding, socializing and sledge riding in winter. Our successful program would help other manors and curiae to self-finance themselves in this attractive way, and could include the whole region.

KLJUČNE RIJEČI:

- PLEMICKA BAŠTINA
- LIPICANSKI BALOVI
- PROGRAM ZA DJECU
- TURIZAM

KEY WORDS:

- FEUDAL HERITAGE
- LIPIZZANER BALLS
- PROGRAM FOR CHILDREN „PICK YOUR ROLE”
- ELITE TOURISM

ZVJEZDANA KLARIĆ, med.sr.
Udruga „Lipicanska barokna raskoš”
T. Marinic 33, 10 430 Samobor, Hrvatska / Croatia
<http://konjiibarok.tripod.com>
Tel. +385 (0)1 3365 117, +385 (0)91 7240 764
Fax +385 (0)1 3365 117
E-mail: zvjezdana_klaric@yahoo.com

Barun Vranyczany jednom je rekao: „Nijedan dvorac nije pravi ako nema svoje dvorske staje i plemenite konje lipicance”.

Ohrabreni uspjehom u oživljavanju dvoraca i perivoja nastupima lipicanaca i jahača, Udruga „Lipicanska barokna raskoš” kreće u pilot projekt. Cilj je ponuditi stalnu postavu jedne kurije pored koje će vikendom biti prikazivane predstave plesa dvorskih konja lipicanaca, a ostale dane u tjednu kurija će služiti za „dvorski turizam” s temom „biraj svoju ulogu”. Djeci i mladeži bio bi omogućen život na plemićkom imanju u autentičnim kostimima gdje će uz nadzor i program roditelja, uživati u kostimima, balovima i jahanju, druženju, a u zimskim danima čaroliji vožnje saonicama. Uspješnost projekta omogućila bi ostalim dvorcima i kurijama samofinanciranje na sličan i atraktivan način, uz uključivanje šire lokalne zajednice.

U turističkom smislu teži se dvorcima otvorenog za javnost sa riješenim imovinsko-pravnim odnosima. Već tijekom same obnove ili čak i prije početka radova na obnovi dvorca nužna je medijska najava događanja kako bi se stvorio svojevrsan „veliki tim” svih zainteresiranih za obnovu. Naklonost lokalne zajednice (županije i grada/općine) vrlo je važna u budućem radu dvorca.

Radeci na ostvarenju projekta često se susrećemo s jedne strane sa vrlo aktivnim turističkim zajednicama, koje svakako žele oživjeti tradiciju svojih dvoraca, a s druge strane bez podrške i interesa lokalne zajednice (županija, gradova i općina) za događanja u dvorcima na njihovom teritoriju.

Kulturno događanje atraktivnog sadržaja uz privlačne plakate te radio i TV najave privukao je veliki broj turista i ljubitelja, no kasnijom analizom odvijanja programa zaključuje se da je odaziv mještana bio jako malen – iskustvo je to događanja u dvorcu Novi Dvori Jelačićevi u Zaprešiću i u perivoju dvorca u Oroslovju.

Bilo je slučajeva kada je lokalno stanovništvo bilo jako zainteresirano i sudjelovalo je u programu, a poglavarstvo županije i županijska turistička zajednica bili su potpuno nezainteresirani za sudjelovanje na bilo koji način. Iskustvo je to održavanja vrlo kvalitetnih kulturnih događanja na neprikladnim prostorima trgova uz buku automobila, vrtuljak i neizbježnu kotlovinu, dok je samo stotinjak metara dalje prekrasan dvorac u perivoju zarasao u korov.

Glavni je cilj pretvoriti dvorac u zajedničku brigu, ljubav i ponos lokalne zajednice, stanovništva, udruga i turističkih zajednica. Tada će zasigurno zablistati punim sjajem, a noćni pohodi lokalnih vandala bit će stvar prošlosti. Sa zadovoljstvom navodimo primjer velike skrbi dvorca u središtu Varaždina ili kurije u Lugu Samoborskom.

Za financiranje obnove trebalo bi zainteresirati sponzore privlačnim ugovorima, primjerice uz mogućnost besplatnih tečajeva jahanja za djecu njihovih djelatnika ili poljni vikend aranžmani boravka u dvorcu i slično. Za završne radove obnove dvorca

DVORAC BALAGOVI DVORI GROFA DRAŠKOVIĆA,
LUG SAMOBORSKI

poželjno je uključiti lokalno stanovništvo i lokalne obrtničke tvrtke. Time dvorac postaje njihov ponos, a ne vjekovni predmet zavisti.

Što učiniti kada je dvorac obnovljen?

Tada se uključuju udruge s projektima očuvanja kulturnoga naslijeđa. Tada je medijska pozornost osobito važna. Najava otvorenja obnovljenog dvorca mora biti atraktivna i elitna, gostima se priređuje raskošni doček, zanimljiv nesvakidašnji program uz birane delicije regije, kako bi ugođaj bio potpun. Slikovit dvorski ples lipicanaca u perivoju, šetnja dama sa ruskim hrtoovima, paževa sa dogama, bajkovitim lovcima sa sokolima ... tako da događaj nikoga ne ostavlja ravnodušnim. Publika je uvijek zadivljena nenadanom pojavom bijelih lipicanskih pastuha sa svojim vrhunskim jahačima, u baroknim kostimima te uz pratnju birane barokne glazbe. Nižu se figure visoke škole jahanja „Nad zemljom”. Carski konji bečkoga dvora izvode 425 godina stare elemente: ples u paru (Pas de deux), ples četiri jahača para (kvadrilla), naklon (kompliment), propnjevi (pesada, levada kurbeta), te romantičan ples dama u krinolinama u pratnji dama na konjima (damen und lipizzaner). Prava je to oživiljena slika raskošnoga života hrvatskog plemstva.

Potrebno je osmisлити privlačne edukacijske posjete uz stručnog vodiča (primjer ergela Lipica) za organizirane posjete tvrtki, škola i vrtića. Prema potrebi uključuju se i prevoditelji. Namjera je kreirati atraktivan ugođaj i doživljaj povratka u doba 16., 17. i 18. stoljeća. Događaj treba postati prepoznatljiv simbol regije i lokalne zajednice i svojevrсна slika njihova napretka i posebnosti.

Samofinanciranje najvažnija je stavka prilikom nove namjene dvorca. U anketama koje smo proveli u školama i vrtićima, te u razgovoru s ambicioznim roditeljima, naš prijedlog o ponudi vikend aranžmana za djecu pod nazivom „biraj svoju ulogu” prihvaćen je s oduševljenjem.

Radi se o ispunjenju dječijih snova. Odabirom kostima plemića, grofice, konjušara, sokolara i drugih uloga započinje pravi trodnevni život na dvoru. Uz pripremu za nedjeljni bal u kojem svi sudjeluju pred publikom, uz doživljaj timarenja, hranjenja i jahanja na bijelim carskim konjima koji plešu uz taktove glazbe, uz doživljaj spavanja u dvorcu i slušanja legendi uz toplinu otvorenog kamina ili čarolija vožnje saonicama uz praporce u zimskim večerima.

Roditelji reaguju: „Divno je to, gdje da se javimo za uplatu? Oprostite, ali možemo li i mi odrasli doći?”

Poželjno je uz događanja u dvorcima ponuditi i raznovrsne delicije toga kraja, primjerice domaći med, kolačiće, čajeve, džemove, sokove i dr. Sve mora biti pakirano kao pokloni uz etikete s motivima dvorca. U informacijskom centru nužna je raznovrsna ponuda vrhunskih fotografija, razglednica, plakata, kalendara, brošura i vodiča s temom i motivom dvorca i regije. Valjalo bi zaposliti mlade odgajatelje za likovne radionice, pedagoge, trenere jahanja.

Prepuni dojmova na rastanku, dok ih veselo ispraćaju ogromni dvorski psi doge i hrtovi kojih su se užasavali u perivojima svojih gradova, a sad ih vuku za uši. Iz staje na oproštaj njište lipicanci. U torbi skrivaju svog malog porculanskog lipicanca, a u mislima su im riječi „Bila sam princeza ... i nije bio san, bio sam plemić ... i nije bio san”. Zadovoljstvo roditelja bit će odlična preporuka za buduće goste!

PERIVOJ DVORCA OROSLAVLJE GORNJE

U PERIVOJU DVORCA OROSLAVLJE GORNJE

Biografije

Biographies

villas

stately homes and castles

JADRAN ANTOLLOVIĆ

Dr.sc. Jadran Antolović rođen je 1956. u Zagrebu. Diplomirao je 1978. na Pravnom fakultetu u Osijeku. Magistrirao 1997. na Ekonomskom fakultetu u Osijeku, a doktorirao 2005. na Sveučilištu u Rijeci sa temom „Spomenička renta u funkciji očuvanja zaštićene graditeljske baštine”. Od 2004. obnaša dužnost državnog tajnika Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Jadran Antolović, PhD, was born in 1956 in Zagreb. He graduated from the Faculty of Law in Osijek in 1978. Obtained a Master's degree in 1997 at the Faculty of Economy in Osijek and defended his PhD thesis „Monuments annuity as an asset for preservation of protected built heritage” in 2005 at the University of Rijeka. Since 2004 he is appointed as the State Secretary in the Ministry of Culture of Republic of Croatia.

BOJAN BALETIĆ

Prof.dr.sc. Bojan Baletić, rođen je 1957. u Šibeniku. Diplomirao je 1981. na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a 1995. je doktorirao na istom fakultetu. Izvanredni je profesor na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu i prodekan za nastavu. Autor je većeg broja znanstvenih i stručnih radova. Autor je multimedijских radova sa Robertom Vdovićem i arhitektonskih projekata sa Zorom Salopek Baletić.

Bojan Baletić, PhD, was born in 1957 in Šibenik. He graduated from the Faculty of Architecture of the University in Zagreb in 1981. In 1995 he obtained his PhD from the same institution and is an assistant professor and vice-dean there. He is the author or many research and scientific papers. He is the co-author of multimedia projects together with Robert Vdović and architectural projects together with Zora Salopek Baletić.

GIULIO BELLEMO

Giulio Bellemo (rođen 1949.) predsjednik je Udruge *Ville venete & Castelli* sa sjedištem u Trevisu. Glavno je područje njegova djelovanja turistički marketing s težištem na kulturni turizam. Bio je organizator brojnih velikih turističko-sportskih događanja, urednik ili autor turističkih publikacija o arhitektonskom naslijeđu. Godinama intenzivno radi na problematici kulturnoga naslijeđa u funkciji turističkoga razvoja.

Giulio Bellemo (born in 1949) is the president of *Ville Venete & Castelli* association with headquarters in Tarvisio. The main field of his work is tourist marketing with focus on cultural tourism. He organized a number of big tourist-sports events and was the author and editor of tourist publications on architectural heritage. For many years he has been involved in the issue of cultural heritage as an asset to tourist development.

MARIO BEUSAN

Prof.dr.sc. Mario Beusan rođen je 1944. u Zagrebu, gdje je završio gimnaziju, diplomirao i magistrirao na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na posljediplomskom studiju „Arhitektura u turizmu” s temom „Prilog istraživanju dvoraca i kurija Hrvatskog Zagorja – efikasnija zaštita i turizam”. Autor je brojnih znanstvenih radova u području zaštite i reanimacije zagorske feudalne arhitekture. Radi kao profesor na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu.

Mario Beusan, MA was born in 1944 in Zagreb. He attended the graduate study „Architecture in Tourism” at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb and received his Master's degree. His Master's thesis was „Contribution to the investigation of manors and curiae of Hrvatsko Zagorje – more efficient protection and tourism”. He is the author of a number of scientific papers on the protection and reanimation of feudal architecture in Zagorje. He is a professor at the Faculty of Architecture in Zagreb.

BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI

Dr.sc. Bojana Bojanić Obad Šćitaroci diplomirana je inženjerka arhitekture, doktorica tehničkih znanosti iz područja arhitekture i urbanizma, ovlaštena arhitektica. Autorica je šest knjiga, tridesetak znanstvenih radova, sedamdesetak stručnih radova iz područja urbanizma, prostornog planiranja te tradicijske i pejzažne arhitekture.

Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, MA in architecture, PhD in technical sciences from the field of architecture and urbanism, licensed architect. She is the author of six books, thirty scientific papers and some seventy papers on the topic of urbanism, spatial planning, traditional architecture and landscape architecture.

NIKSA BOŽIĆ

Niksa Božić rođen je 1972. u Splitu. Diplomirao je arhitekturu na Sveučilištu u Zagrebu 1998. godine. Asistent je na Katedri za urbanizam Arhitektonskoga fakulteta u Zagrebu, sudjeluje kao istraživač-susradnik na nekoliko znanstvenoistraživačkih projekata iz područja urbanizma i perivojne arhitekture. Tajnik je uredništva znanstvenog časopisa za arhitekturu i urbanizam „Prostor”.

Niksa Božić was born in 1972 in Split. He holds a BS degree in architecture from the University of Zagreb (1998). He is an assistant at the Department of Urban Planning of the Faculty of Architecture and a researcher-collaborator on several scientific-research projects on urban planning and landscape architecture. He is also the secretary of the editorial board of the scientific magazine for architecture and urbanism „Prostor”.

MIROSLAVA BRADICA

Dragica Bradica, sestra Miroslava, rođena je 1949. Od 1967. godine članica je Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga sa sjedištem u Zagrebu (Frankopanska 17). Po završenom studiju Teološkog fakulteta u Zagrebu preuzima rad s mladima te odgoj redovničke mladeži. Otvaranjem Ženske opće gimnazije Družbe sestara milosrdnica 1995. godine postaje prvom ravnateljicom. Uz službu poglavarice preuzima i nastavlja vođenje Projekta Lužnica.

Dragica Bradica, sister Miroslava, was born in 1949. In 1967 she joined the Society of Sisters of Mercy of St Vincent de Paul with headquarters in Zagreb (Frankopanska 17). After graduating from the Catholic Faculty of Theology in Zagreb, she became involved in work with the young and in education of clerical youth. When All Girls Grammar School of the Sisters of Mercy was opened in 1995, she was its first principal. Along with being head of the convent, she has also taken over the leadership of the Project Lužnica.

ALAN BRAUN

Mr.sc. Alan Braun, dipl. ing. arhitekture asistent je na Katedri za teoriju i povijest arhitekture Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu gdje je diplomirao (1994.) i magistrirao (2001.) s temom *Zagreb – grad i arhitektura osamdesetih godina XIX. stoljeća*. Autor je i suautor više projekata iz područja povijesne i suvremene arhitekture. Izvršni je urednik znanstvenog časopisa za arhitekturu i urbanizam „Prostor”.

Alan Braun, MA, is an assistant at the Department for Theory and History of Architecture of the Faculty of Architecture of the University of Zagreb where he obtained a Bachelor degree in 1994 and Master's degree in 2001; his master thesis was *Zagreb – the city and its architecture in the 1880s*. He is the author and co-author of several projects from the field of historical and scientific architecture. He is the executive editor of the scientific magazine for architecture and urban planning „Prostor”.

SLAVKO ČAČIĆ

Slavko Čačić – rođen 1959. u Bruškoj (Grad Benkovac), visoka stručna sprema. Od 1995. samostalni je poduzetnik sa desetogodišnjim iskustvima stečenim u Švicarskoj i Njemačkoj. Sudionik je Domovinskoga rata od 1991., te hrvatski vojni invalid. Obnašao je funkcije predsjednika HVIDR-e Zadarsko-kninske županije, dopredsjednika saveza HVIDR-e RH, te predsjednika MO Bruške od 2002. Živi i radi u Zagrebu.

Slavko Čačić was born in 1959 in Bruška (near Benkovac). He has a university education. Since 1995 he has been a private entrepreneur with a ten-year experience acquired in Switzerland and Germany. He participated in the Homeland War from 1991 and is a war invalid. He was president of the HVIDRA chapter in Zadar-Knin County and vice-president of the HVIDRA association. As of 2002 he is president of the Bruška town council. He lives and works in Zagreb.

MLADEN ČRNJAR

Prof.dr.sc. Mladen Črnjar ravnatelj je Županijskog zavoda za održivi razvoj i prostorno planiranje Primorsko-Goranske županije i predavač na Ekonomskom fakultetu u Rijeci, Fakultetu za hotelski i turistički menadžment u Opatiji, Tehničkom fakultetu u Rijeci, Pomorskom fakultetu u Rijeci i Fakultetu ekonomije i turizma u Puli. Diplomirao je 1970. na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, a 1997. godine je doktorirao na istom sveučilištu. Njegovi profesionalni interesi i aktivnost usmjereni su na održivi razvoj, ekologiju i ekonomiju, te regionalno upravljanje i prostorno planiranje.

Mladen Črnjar, PhD is the head of the Institute for Sustainable Development and Spatial Planning of the Primorsko-goranska County and lecturer at the Faculty of Economy in Rijeka, Faculty of Tourism and Hotel Management in Opatija, Technical Faculty in Rijeka, Faculty of Maritime Studies in Rijeka and Faculty of Economy and Tourism in Pula. He graduated in 1970 from the Faculty of Economy of the University of Rijeka, and in 1997 he obtained PhD from the same university. His professional interests and activities include sustainable development, ecology, economy, regional management and spatial planning.

BISEKA DUMBOVIĆ BILUŠIĆ

Mr.sc. Biserka Dumbović Bilušić, diplomirala je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, na kojemu je i magistrirala na poslijediplomskom studiju „Gradiateljsko nasljeđe”. Od 1981. radi kao arhitekt konzervator u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, danas Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjel u Zagrebu. Autorica je niza konzervatorskih studija te nekoliko desetaka objavljenih stručnih i znanstvenih radova iz područja zaštite industrijske arheologije, povijesnih naselja i krajolika, te Vodiča arhitekture grada Samobora i okolice.

Biserka Dumbović Bilušić has a Bachelor's degree from the Faculty of Architecture in Zagreb where she also obtained a Master's degree in Built Heritage. Since 1981 she has worked as an architect conservator at the Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments in Zagreb, now Conservation Department of the Ministry of Culture in Zagreb. She is the author of a number of conservation studies and dozens of scientific and research papers on the protection of industrial archaeology, historic places and landscapes as well as the author of An Architectural Guide to Samobor and the Surroundings.

MIRNA FLÖGEL-MRŠIĆ

Prof.dr.sc. Mirna Flögel, redovita je profesorica Sveučilišta u Zagrebu, znanstvenica međunarodnog ugleda u polju molekularnih znanosti o životu (državna nagrada 2000., više od 150 znanstvenih radova). Bavi se i pitanjima etike, kulturološkog i obrazovnog značenja znanosti u društvu te promicanjem znanja i kulturnih vrijednosti. Osnovala je udrugu „Štovatelji D. Cesarica” i „Prijatelji dvorca Sv. Kriz Začretje”. Piše eseje i bajke.

Mirna Flögel, PhD, is a full-time professor at the University of Zagreb and a world-renown scientist in the field of molecular sciences on life (state award in 2000, over 150 scientific works). Her interests include ethical issues, cultural and educative role of science in the society and promotion of knowledge and cultural values. She established two associations – *Admirers of D. Cesaric* and *Friends of Sv. Kriz Začretje*. She writes essays and fables.

ZORAN FUMIĆ

Zoran Fumić, dipl. ing. arhitekture, rođen je 1961., živi i radi u Požegi. Diplomirao je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1988. Od 1997. do 1999. pohađao apsolvirao je poslijediplomski studij *Graditeljsko naslijeđe* pri Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Od 1992. do 2000. radi u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, a od 2000. u Konzervatorskom odjelu u Požegi kao konzervator – viši savjetnik za nepokretna kulturna dobra.

Zoran Fumić, BA in architecture, was born in 1961, lives and works in Požega. He graduated from the Faculty of Architecture of the University in Zagreb in 1988. From 1997 to 1999 he attended the graduate course *Built Heritage* at the Faculty of Architecture in Zagreb. He worked at the Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments in Osijek from 1992 to 2000, and as of 2000 he is a conservator-senior advisor for immovable cultural goods at the Conservation Department in Požega.

SANJA GAŠPAROVIĆ

Sanja Gašparović rođena je u Zagrebu. Diplomirala je 1996. na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje radi kao znanstveni novak Katedre za urbanizam. Sudjelovala je u izradi nekoliko prostornih i urbanističkih planova, studija i urbanističkih natječaja. Polaznik je doktorske godine poslije-diplomskoga znanstvenoga studija *Prostorno planiranje, urbanizam i parkovna arhitektura*.

Sanja Gašparović was born in Zagreb. She graduated in 1996 from the Faculty of Architecture where she is currently junior assistant at the Department of Urban Planning. She cooperated in the development of several spatial and urban plans, studies and architectural competitions. She is enrolled in the PhD program Physical Planning, Town Planning and Landscape Architecture.

MIROSLAV GRGAS

Miroslav Grgas, dipl. ing. elektrotehnike, voditelj je Zajednice tehničke kulture Rijeka. Diplomirao je 1967. na Elektrotehničkom fakultetu u Banja Luci. Osim redovnih poslova (direktor Telekomunikacijskog centra u Rijeci i DP Elektroprimorje Rijeka), posebno se bavio istraživanjem pouzdanosti VF uređaja i prijenosnih sustava. Od 1971. do 1977. objavljivao je u znanstveno-stručnim časopisima i na simpozijima stručne radove.

Miroslav Grgas, BS in electrical engineering, is the president of the Association of Technical Culture Rijeka. He graduated from the Faculty of Electrical Engineering in Banja Luka in 1967. In addition to his regular job duties (manager of the Telecommunication center in Rijeka and DP Elektroprimorje Rijeka) he was also engaged in investigating safety of VF devices and transmission systems. From 1971 to 1977 he used to publish scientific papers in scientific journals and participate in symposiums.

ANDRÁS HADIK

Hadik András (1953.) povjesničar umjetnosti. Od 1974.-1980. studira povijest i povijest umjetnosti na Sveučilištu u Budimpešti. Od 1981. radi u Mađarskom muzeju arhitekture. Glavna tema njegova istraživanja je arhitektura oko 1900. godine te arhitektura između dva svjetska rata. Suautor je putujuće izložbe u Japanu pod nazivom *Panorama 1896.-1916.* – arhitektura i primijenjena umjetnost u Mađarskoj.

Hadik András (1953) art historian. Studied history of art and history 1974-1980 at Budapest University. Since 1981 he has been working in the Hungarian Museum of Architecture. Main field of research: architecture around 1900, between the two World Wars. Co-author of the travelling exhibition in Japan titled *Panorama 1896-1916, Architecture and Applied Arts in Hungary*.

SINIŠA HAJDAŠ DONČIĆ

Mr.sc. Sinisa Hajdaš Dončić, rođen 1974., magistar je ekonomskih znanosti, viši predavač iz područja društvenih znanosti, znanstvenog polja ekonomija iz kolegija Makroekonomija, Poslovna ekonomija i Osnove poduzetništva. Radi kao pročelnik za gospodarstvo Krapinsko-zagorske županije i viši je predavač na Visokoj poslovnoj školi Libertas.

Siniša Hajdaš Dončić, born in 1974; MA in economics; senior lecturer in social sciences, field: economics, courses: Macroeconomics, Business Economy, Basics of Entrepreneurship. He is the head of the Department for Economy of the Krapina-Zagorje County and senior lecturer at the Higher Business School Libertas.

DUBRAVKA HOIĆ

Mr.sc. Dubravka Hoić rođena je 1972. u Varaždinu. Završila je Gimnaziju u Varaždinu 1996., diplomirala 1995. i magistrirala 2002. godine na Fakultetu organizacije i informatike u Varaždinu. Radi u Zagrebackoj banci d.d.

Dubravka Hoić, MS, was born in Varaždin in 1972. She graduated from Grammar High School in Varaždin in 1996, obtained Bachelor's degree in 1995 and Master's degree in 2002 from the Faculty of Organization and Information Science in Varaždin. She works at Zagrebacka banka d.d.

DUBRAVKO HOIĆ

Mr.sc. Dubravko Hoić rođen je 1955. u Varaždinu, gdje je 1974. godine završio Gimnaziju, a 1979. Fakultet organizacije i informatike. Magistrirao je 1998. godine na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Zaposlen je u *Calzedonia S.p.A.* (Verona, Italia).

Dubravko Hoić, MS, was born in 1955 in Varaždin where he graduated from Grammar High School in 1974. He obtained Bachelor's degree from the Faculty of Organization and Information Science (Varaždin) in 1979, and Master's degree from the Faculty of Economy of the University of Zagreb in 1998. He works at *Calzedonia S.p.A.* (Verona, Italy).

VLASTA HORVATİĆ-GMAZ

Vlasta Horvatic-Gmaz diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Više godina radila je kao muzejski pedagog u *Muzeju seljackih buna* u Orsicevu dvorcu u Gornjoj Stubici. Od 1991. u *Društvu Kajkaviana* u Stubickom Golubovcu bavi se organizacijom kulturne djelatnosti te radi na poslovima prikupljanja i stručne obrade zbirke. Objavljuje članke iz kulturne povijesti Hrvatskog zagorja.

Vlasta Horvatic-Gmaz graduated from the Faculty of Philosophy in Zagreb. For several years she worked as a museum pedagog at the Museum of Peasant Uprisings in Orsic manor in Gornja Stubica. Since 1991 she is with association *Kajkaviana* in Stubicki Golubovec where she is responsible for organizing cultural activities as well as for collecting and analyzing collections. She publishes articles on cultural history of Hrvatsko Zagorje.

VEDRAN IVANKOVIĆ

Vedran Ivanković rođen je 1978. u Mostaru. Završio je Arhitektonski fakultet u Zagrebu 2002. gdje je od 2003. godine zaposlen kao znanstveni novak – asistent na Katedri za urbanizam. Apsolvirao je poslijediplomski znanstveni studij. Objavio je nekoliko znanstvenih i stručnih radova, bio je znanstveno-stručni suradnik u jednoj znanstvenoj knjizi. Koautor je glavnog projekta rekonstrukcije Starog mosta u Mostaru, te suradnik na izradi prostornih planova.

Vedran Ivankovic was born in 1978 in Mostar. He graduated from the Faculty of Architecture in Zagreb in 2002, and since 2003 is junior assistant at the Department of Urban Planning. He completed a graduate study. He published several scientific papers and collaborated on a scientific book. He is the co-author of the main project for the reconstruction of the Old Bridge of Mostar, as well as collaborator in the elaboration of urban plans.

VIKI JAKAŠA BORIC

Mr.sc. Viki Jakša Boric, diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kojemu je magistrirala 2002. godine. Od 2003. radi kao konzervator, povjesničar umjetnosti u Ministarstvu kulture, Konzervatorskom odjelu u Zagrebu. Autorica je nekoliko objavljenih stručnih i znanstvenih radova iz područja zaštite povijesnih građevina i cjelina.

Viki Jakša Boric has a Bachelor's degree from the Faculty of Philosophy in Zagreb. In 2002 she obtained a Master's degree from the same institution. Since 2003 she has worked as a conservator and art historian at the Conservation Department of the Ministry of Culture in Zagreb. She is the author of several scientific and research papers on the protection of historic buildings and complexes.

SONJA JURKOVIĆ

Prof.dr.sc. Sonja Jurković, dipl. ing. arhitekture, rođena je u Zagrebu gdje je doktorirala 1994. na Arhitektonskom fakultetu. Redoviti je profesor Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, te voditelj Poslijediplomskoga znanstvenog studija *Prostorno planiranje, urbanizam i parkovna arhitektura* na Arhitektonskom fakultetu. Autor je mnogih prostornih i urbanističkih planova, te urbanističkih i pejzažnih natječaja. Među brojnim studijama ističe se *Studija urbanističkih cjelina Istarske županije – revitalizacija i očuvanje* (1997.).

Sonja Jurkovic was born in Zagreb. She obtained a PhD degree in 1994 from the Faculty of Architecture. She is a full-time professor at the Department of Urban Planning and head of the graduate study Physical Planning, Town Planning and Landscape Architecture at the Faculty of Architecture. She is the author of a number of spatial and urban plans, in addition to competition entries. One of the many studies she has collaborated on was the Study of Urban Centers in Istria – Revitalization and Preservation (1997).

ELENI KANETAKI

Eleni Kanetaki, diplomirana inženjerka arhitekture, N.T.U.A. Specijalizirala je obnovu kulturnih spomenika na Università degli Studi di Roma „La Sapienza“, za što je dobila stipendiju talijanske vlade i grčke državne zaklade. Doktorala je na Arhitektonskom fakultetu sveučilišta N.T.U.A. Radi kao slobodni arhitekt te predaje na Institutu za tehnološko obrazovanje Pirej u Ateni.

Eleni Kanetaki, Architect Engineer, N.T.U.A. Specialised in *Restoration of Monuments*, Università degli Studi di Roma „La Sapienza“, scholarships by the Italian Government and I.K.Y. (Greek State Scholarships Foundation). Ph.D., Architectural School, N.T.U.A., scholarships by I.K.Y. (G.S.S.F.) and N.T.U.A. Presently working as a free lance architect, while teaching at the Technological Education Institute of Pireus, Athens.

EVA KARPFF-FORTIN

Mag. Eva Karpf-Fortin, rođena 1973. u Klagenfurtu. Završila je studij anglistike i talijanistike na Sveučilištu u Beču. Po završetku studija zapošljava se u Glavnom tajništvu za radnu zajednicu Alpe-Jadran pri Uredu Koroške zemaljske vlade. Vec tri godine radi u Zavodu za prostorno planiranje i razvoj pri Uredu Koroške zemaljske vlade. Nadležna je za Interreg IIIB projekte.

Mag. Eva Karpf-Fortin, born in 1973 in Klagenfurt. University degree for studies of English and Italian at the University of Vienna. First employed at the General Secretariat of the Alps Adriatic Working Community at the Office of the Carinthian Government. Since 3 years at the Department 20- Spatial Planning and Development of the Office of the Carinthian Government. Responsible for Interreg IIIB projects.

ZVJEZDANA KLARIĆ

Zvezdana Klarić rođena je 1964. u Zagrebu. Vlasnica je pet baroknih pastuha. Predsjednica je udruge „Lipicanska barokna raskoš“ i dopredsjednica Konjogojске udruge za uzgoj čistokrvnih lipicanskih konja – Prigorje. Seniorska je natjecateljica u dresurnom jahanju.

Zvezdana Klarić was born in 1964 in Zagreb. She owns five baroque stallions. She is the president of „Lipizzaner Baroque Splendor“ association and vice-president of Horse breeding Association for Breeding Full-Blooded Lipizzaner Horses – Prigorje. She is a senior contestant in dressage riding.

MAJA KOVAČEVIĆ

Mr.sc. Maja Kovačević rođena je u Zagrebu 1948. Diplomirala je i magistrirala na Biološkom odjelu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. Od 1975. radi na mjestu biologa-botaničara u Arboretumu Trsteno Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Uz botanička istraživanja u Arboretumu i okolici proučava i povijest vrtnе flore, te razvojne mijene vrtnе arhitekture Gućeticevih perivoja – kao temu doktorske disertacije na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu.

Maja Kovačević, BS, was born in Zagreb in 1948. She received her Bachelor's and Master's degrees from the Department of Biology at the Faculty of Natural Sciences and Mathematics in Zagreb. Since 1975 she is a biologist-botanist in Arboretum Trsteno of the Croatian Academy of Sciences and Arts. Along with botanical researches in the Arboretum and the surrounding area, she is also studying history of garden flora, as well as developmental changes of landscape architecture of Gućetic gardens as her PhD dissertation topic at the Faculty of Architecture in Zagreb.

DAMIR KRAJNIK

Damir Krajnik rođen je 1977. u Zagrebu. Diplomirao je na Arhitektonskom Fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2000., gdje je i zaposlen od iste godine u svojstvu znanstvenog novaka i asistenta na kolegijima Kate-dre za urbanizam. Poslijediplomski znanstveni studij „Prostorno planiranje, urbanizam i parkovna arhitektura“ apsolvirao je 2002. Autor je nekoliko arhitektonsko-urbanističkih projekata i suradnik na izradi nekoliko prostornih planova.

Damir Krajnik was born in 1977 in Zagreb. In 2000 he graduated from the Faculty of Architecture of the University of Zagreb, where he is currently junior assistant at the Department of Urban Planning. In 2002 he completed graduate study Spatial Planning, Urbanism and Landscape Architecture. He is the author of several architectural-urban projects and collaborator in the elaboration of several spatial plans.

TEODORA KUĆINAC

Teodora Kućinac, diplomirani je inženjer arhitekture. Od 1987. radila je u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika, a od 1988. radi u Hrvatskom restoratorskom zavodu u Zagrebu, sada kao visi konzervator.

Teodora Kućinac has a BA degree in architecture. She worked at the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments until 1987, and as of 1988 she is a senior conservationist at the Conservation Department in Zagreb.

EDUARD KUŠEN

Dr.sc. Eduard Kušen rođen je 1936. u Ivanju. Diplomirao je (1963.), magistrirao (1982.) i doktorirao (2000.) na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon arhitektonske operative i savjetničkog mjesta u hrvatskom ministarstvu za prostorno uređenje i zaštitu okoliša, od 1987. godine radi u Institutu za turizam u Zagrebu. Autor je znanstvene knjige Turistička atrakcijska osnova.

Eduard Kušen was born in 1936 in Ivanec. In 1982 he obtained a Master's degree and in 2000 PhD from the Faculty of Architecture, University of Zagreb. He worked as an architect and advisor at the Ministry of Environmental Protection, Physical Planning and Construction; since 1987 he works at the Institute for Tourism in Zagreb. He is the author of the scientific book *Turistička atrakcijska osnova* (Tourism Attraction Base).

RAFFAELLA LIOCE

Raffaella Lioce diplomirala je arhitekturu na IUAV u Veneciji, gdje trenutno i radi kao honorarni predavač. Jedna je od osnivačica arhitektonskog ureda *TEA Engineering* u Padovi gdje se bavi projektima u području zaštite i poboljšanja kulturnog i prirodnog naslijeđa. Od 2000. godine projektni je i financijski voditelj projekata koji se financiraju kroz programe Europske unije (Interreg III A, B te PRAI).

Raffaella Lioce graduated in architecture at the IUAV in Venice where she currently works as a contract professor. She is one of the founders of TEA Engineering Ltd in Padova, and deals with projects in the field of cultural and natural heritage enhancement. From 2000 she is project and financial manager projects co-financed by the European Community (Interreg III A, B and PRAI).

KATJA MARASOVIĆ

Doc.dr.sc. Katja Marasović rođena je 1961. u Splitu. Na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je 1985., magistrirala 1996., a doktorirala 2002. s temom „Kaštelanski kašteli“. Bavi se istraživanjem i obnovom Dioklecijanove palače i povijesne jezgre Splita te kaštelanskih utvrda i naselja. Sudjelovala je na znanstvenim skupovima i objavila više radova. Stručno se usavršavala u Italiji, Francuskoj i SAD.

Assistant professor Katja Marasović, PhD, was born in 1961 in Split. She obtained BA degree in 1985, Master's degree in 1996 and PhD in 2002 from the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. Her PhD thesis was *Kaštela Citadels*. She is engaged in the research and reconstruction of the Diocletian's palace, the historic center of Split and Kaštela citadels and settlements. She has participated in scientific congresses and published several papers. She has also pursued professional training in Italy, France and the USA.

KSENİJA MARKOVIĆ

Dr.sc. Ksenija Marković, etnolog konzervator, istražuje i zaštićuje pučku graditeljsku baštinu kao i arhivsku i knjižnu baštinu, te etno građu kontinentalne Hrvatske. Sudjeluje u izradi konzervatorskih podloga za sve vrste prostornih planova. Suorganizator je svjetskog simpozija *Etnologija i arhitektura 1988., te simpozija: Obnova i očuvanje hrvatske pučke graditeljske baštine 1997.*

Ksenija Marković, PhD, ethnologist and conservationist, investigates and protects folk building heritage as well as archive and book funds, and ethno heritage of continental Croatia. She is collaborating in the elaboration of conservation foundations for all types of spatial plans. She was co-organizer of the world symposium *Ethnology and architecture* in 1988, and *Reconstruction and preservation of Croatian folk building tradition* in 1997.

IVO MAROEVIĆ

Prof.dr.sc. Ivo Maroević, rođen je 1937. u Starome Gradu (otok Hvar). Diplomirao je povijest umjetnosti 1960. u Zagrebu, a doktorirao s temom povijesne arhitekture 1971. Radio je kao konzervator i ravnatelj Restauratorskog zavoda Hrvatske do 1983. Od tada na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predaje muzeologiju i zaštitu spomenika. Objavio je 14 knjiga i preko 400 znanstvenih i stručnih tekstova. Predavao je na sveučilištima u Kanadi i Švicarskoj. Dobio je Nagradu Grada Zagreba 1995. i Nagradu za životno djelo 2003.

Ivo Maroević, PhD, was born in 1937 in Stari Grad (on Hvar). In 1960 he graduated in art history and in 1971 obtained his PhD in historic architecture. He worked as a conservator and head of the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments until 1983. Since then he teaches museology and protection of monuments at the Faculty of Philosophy in Zagreb. He has published 14 books and more than 400 scientific and research papers. He taught at universities in Canada and Switzerland. He was the recipient of the City of Zagreb Award in 1995 and the Lifetime Achievement Award in 2003.

VJEKOSLAV MARTINKO

Vjekoslav Martinko (rođen 1948.), diplomirani je inženjer strojarstva iz Zagreba. Nakon deset godina rada u Hrvatskoj, sljedećih petnaest godina obavlja dužnost marketing-managera za središnju i istočnu Europu jedne globalne inženjering kompanije iz Nizozemske. U svojoj 48. godini prekida međunarodnu karijeru i započinje poduzetnički pothvat obnove zapuštenih lovranskih vila i razvijanja koncepta kvalitetnog odmora povezanog s osobnim razvojem.

Vjekoslav Martinko (born in 1948) is an engineer from Zagreb (BS in engineering). After working for ten years in Croatia, he spent the following fifteen years as a marketing manager for Central and East Europe for one large engineering company from the Netherlands. At the age of 48 he abandoned his international career, returned to Croatia and started the project of reconstructing uncared-for Lovran villas and developing a quality vacation which includes personal development.

MARIO MIHALJEVIĆ

Mario Mihaljević, novinar, publicist, skladatelj i tekstopisac. Stalno je zaposlen kao komentator-mentor na Hrvatskoj radio-televiziji, a poznat je po svojim inovacijama u radio programima i uvrštavanju tema o kojima se inače malo govori. Kao skladatelj i tekstopisac višestruko je nagrađivan, a njegov se rad kao novinara-voditelja izučava na studiju novinarstva.

Mario Mihaljević, journalist, publicist, composer and lyrics writer. He is employed full-time as a commentator-mentor, and is well-known for his innovations in the radio program and inclusion of topics less frequently talked about. A multiple award-winning composer and lyrics writer, he is also a journalist whose work is studied at the College of Journalism.

ROSANA NENADIĆ

Rosana Nenadić, diplomirani je povjesničar umjetnosti. Od 1999. do 2004. radila je u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu kao suradnik konzervator-restaurator. Od 2004. radi u Konzervatorskom odjelu u Puli kao konzervator-stručni suradnik.

Rosana Nenadić has a BA degree in art history. From 1999 till 2004 she worked at the Conservation Department in Zagreb as an associate conservationist-restorer. As of 2004 she works at the Conservation Department in Pula as a conservationist-professional associate.

MLADEN OBAD ŠČITAROCI

Prof.dr.sc. Mladen Obad Ščitaroci, diplomirani inženjer arhitekture, redoviti je profesor Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kolegijima Katedre za urbanizam (povijest urbanizma, urbanističko planiranje, pejzažna arhitektura, obnova povijesnih perivoja). Autor je deset knjiga, šezdesetak znanstvenih radova, oko 150 stručnih projekata iz područja urbanizma i pejzažne arhitekture, voditelj znanstvenih projekata.

Mladen Obad Ščitaroci, PhD, MA in architecture, is a full-time professor at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. He teaches courses at the Department for Urban Planning (History of Urbanism, Urban Planning, Landscape Architecture, Restoration of Historic Gardens). He is the author of ten books, some sixty scientific papers and around 150 professional projects from the field of urbanism and landscape architecture; he is also leader of scientific projects.

IVANA PEŠKAN

Ivana Peškan diplomirani je povjesničar umjetnosti i talijanist. Zaposlena je kao stručni suradnik-konzervator za nepokretna kulturna dobra u Konzervatorskom odjelu u Varaždinu pri Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Ivana Peškan has a BA degree in art history and Italian language and literature. She works as a professional associate-conservationist for immovable cultural goods at the Conservation Department of the Administration for the Protection of Cultural Heritage of the Ministry of Culture in Varaždin.

LENKO PLEŠTINA

Prof.dr.sc. Lenko Pleština, redovni je profesor na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Magistrirao je 1982., a doktorirao 1990. godine. Radio je 1972./73. u USA, a stručno se usavršavao 1975./76. u Finskoj. Bavi se nastavnim, znanstvenim i stručnim radom, s interesom usmjerenim na obiteljske kuće i nisku stambenu izgradnju. Autor je većeg broja projekata, od kojih su neki ostvareni, a neki su i nagrađeni.

Lenko Pleština, PhD, is a full-time professor at the Faculty of Architecture, University of Zagreb. He obtained Master's degree in 1982 and PhD in 1990. In 1972/73 he worked in the USA, and in 1975/76 pursued further training in Finland. He is engaged in teaching, scientific research and professional work, his interest being family houses and low-rise residential construction. He is the author of a number of projects, some of which have been realized and some awarded.

GORDANA RAFAJLOVIĆ DRAGOVIĆ

Gordana Rafajlović Dragović, dipl. ing. arhitekture viši je savjetnik za zaštićena područja u Županijskom zavodu za održivi razvoj i prostorno planiranje Primorsko-goranske županije. Diplomirala 1968. godine na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Bavi se prostornim planiranjem i zaštitom kulturno-povijesnog naslijeđa i zaštićenih dijelova prirode.

Gordana Rafajlović Dragović, BA in architecture, is a senior adviser for protected areas at the Institute for Sustainable Development and Spatial Planning of the Primorsko-goranska County. She graduated in 1968 from the Faculty of Architecture in Belgrade. She is engaged in spatial planning and protection of cultural-historic heritage and protected natural areas.

KURT RAKOBITSCH

Dr.sc. Kurt Rakobitsch rođen je 1960. Diplomirao je biologiju i od 1986. dužnosnik je u vladi Koruske. U razdoblju od 1986. do 1995. radio je za korusku vladu na uvođenju nacionalnog programa za lokalni i regionalni razvoj. Od 1995., nakon pridruživanja Austrije Europskoj uniji, na čelu je ureda vlade koji se bavi provođenjem EU projekata u Koruskoj.

Dr. Kurt Rakobitsch was born in 1960. He graduated in biology and since 1986 is official of the Carinthian government. In the period 1986 to 1995 he implemented the national programme for local and regional development for the Carinthian government. Since 1995, when Austria joined the European Union, he became the head of the sub department that is responsible for the implementation of the approved EU-programmes in Carinthia.

PAOLO ROSATO

Prof.dr.sc. Paolo Rosato profesor je ekonomije i procjene nekretnina na Tehničkom fakultetu Sveučilišta u Trstu i Arhitektonskom fakultetu u Veneciji (IUAV). Bavi se istraživanjima ekonomskih čimbenika poljodjelskih i prirodnih izvora, evaluacijom i procjenom nekretnina. Autor je članaka na temu ekonomskih čimbenika okoliša s posebnim težištem na upravljanju vanjskim svojstvima i ekonomskom procjenom zaštite okoliša.

Prof. Paolo Rosato, PhD, is professor of Economics and Real Estate Appraisal at the Faculty of Engineering, University of Trieste and Faculty of Architecture, IUAV – Venice. His research interests are agricultural and natural resources economics, policy evaluation and real estate appraisal. He is author of papers concerning environmental economics and multiple criteria analysis, with a special focus on externalities' management and economic assessment of environmental protection.

ZORA SALOPEK BALETIĆ

Zora Salopek Baletić, diplomirana je inženjerka arhitekture. Rođena je 1970. u Petrinji. Diplomirala je 1994. na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 1994. do 2001. zaposlena u projektnom birou Arhigrad d.o.o., a od 2001. godine vodi projektni biro Wizart d.o.o. Značajnije izvedbe: Sklop vile Trsje u Zagrebu te višestambena zgrada POS-a u Karlovcu, zajedno sa Bojanom Baletićem.

Zora Salopek Baletić, born in 1970 in Petrinja, has a BA degree in architecture. She graduated from the Faculty of Architecture of the University of Zagreb in 1994. From 1994 to 2001 she worked at Arhigrad d.o.o. architectural design office; in 2001 she became the director of the architectural design office Wizart d.o.o. Important projects: Vila Trsje complex in Zagreb, POS apartment building in Karlovac together with Bojan Baletić.

IVAN ŠIMIC

Ivan Šimić rođen je u Dubrovniku 1976. Diplomirao je 2000. na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, smjer Vrtlarstvo i oblikovanje pejzaža. Od 2003. do 2005. radi u tvrtki „Vrtlar“ na projektiranju i održavanju nasada u Dubrovniku. Suradnik je na brojnim projektima krajobraznog uređenja. Od 2005. radi na mjestu upravitelja Arboretuma Trsteno Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Ivan Šimić was born in Dubrovnik in 1976. He graduated in 2000 from the Faculty of Agronomy of the University of Zagreb, major: gardening and landscape architecture. From 2003 to 2005 he worked at „Vrtlar“ designing and maintaining plantations in Dubrovnik. As of 2005, he is the manager of Arboretum Trsteno.

ŽELJKO TURK

Željko Turk, rođen je 1962. u Zagrebu gdje je završio studij ekonomije, te je upisao poslijediplomski studij na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Do 1990. godine bio je zaposlen u tvornici „Regeneracija” u Zaboku na radnom mjestu direktora prodaje, a nakon toga postaje privatni poduzetnik, te osniva vlastitu tvrtku „Turk” d.o.o. U Gradskom poglavarstvu grada Zapresica obnašao je dužnosti člana Gradskoga poglavarstva, člana Gradskoga vijeća, te je aktualni dogradonačelnik grada Zapresica.

Željko Turk was born in 1962 in Zagreb. He graduated from the Faculty of Economy in Zagreb and enrolled in the graduate study at the same faculty. Until 1990 he worked at „Regeneracija” in Zabok where he was a sales director; in 1990 he became a private entrepreneur and established his own company Turk d.o.o. He was a member of Zapresic City Government and City Council and is currently a deputy mayor.

GORDANA URODA

Gordana Uroda, dipl. ing. arhitekture je stručni suradnik za zaštićena područja u Županijskom zavodu za održivi razvoj i prostorno planiranje Primorsko-Goranske županije u Rijeci. Diplomirala je 1983. na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bavi se prostornim planiranjem i zaštitom kulturno-povijesnog naslijeđa i zaštićenih dijelova prirode.

Gordana Uroda, BA in architecture, is a professional associate for protected areas at the Institute for Sustainable Development and Spatial Planning of the Primorsko-goranska County in Rijeka. She graduated in 1983 from the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. She is engaged in spatial planning and protection of cultural-historic heritage and protected natural areas.

KORALJKA VAHTAR-JURKOVIC

Mr.sc. Koraljka Vahtar-Jurkovic, dipl.ing., voditeljica je odsjeka zaštite okoliša u Županijskom zavodu za održivi razvoj i prostorno planiranje Primorsko-goranske županije. Diplomirala 1981. na Fakultetu graditeljskih znanosti u Rijeci. Završila je poslijediplomski studij *Prostorno planiranje, urbanizam i parkovna arhitektura* na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (1998.-2000). Magistrirala je 2002.

Koraljka Vahtar-Jurkovic, MS is the head of the Department for Environmental Protection of the County Institute for Sustainable Development and Spatial Planning of the County Primorsko-goranska. She graduated in 1981 from the Faculty of Construction in Rijeka. She attended a graduate study *Spatial Planning, Urbanism and Landscape Architecture* at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb (1998-2000). She obtained Master's degree in 2002.

SANJA VICULIN

Sanja Viculin rođena je 1958. u Splitu. Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu u Splitu. Radi u Upravnom odjelu za financije grada Kaštela. Jedan je od osnivača Društva za zaštitu kulturne baštine „Bijaci” utemeljenog 1985., predsjednica je društva od 1997. do 2002. godine, a od tada je podpredsjednica. Posebno je angažirana na zaštiti kulturne i prirodne baštine Kaštela. Sudjelovala je u ostvarenju programa obnove kaštela Vitturi.

Sanja Viculin was born in 1958 in Split. She graduated from the Faculty of Economy in Split. She works at the Administrative Department for Finances of the city of Kaštela. In 1985 she was one of the founders of the Society for the protection of cultural heritage „Bijaci”, its president from 1997 to 2002 and vice-president since. She is particularly involved in the protection of cultural and natural heritage of the Kaštela settlements. She participated in the realization of the program for the reconstruction of citadel Vitturi.

VALENTINA ZANATTA

Prof.dr.sc. Valentina Zanatta profesorica je na Arhitektonskom fakultetu Politehnike u Torinu gdje predaje ekonomiku i procjenu nekretnina. Bavi se istraživanjima netržišne vrijednosti ambijentalnih dobara i kulturnog naslijeđa, pokazateljima održivosti i vrjednovanja kulturnog naslijeđa, ekonomskom procjenom prenamjene povijesnih zdanja, procjenom štete na kulturnim dobrima. Autorica je članaka na temu analize koristi i troškova, zaštite okoliša i procjene održive prenamjene kulturnog naslijeđa.

Prof. Valentina Zanatta, PhD, is assistant professor of Economics and Real Estate Appraisal at Faculty of Architecture at the Polytechnic of Torino. Her research interests are non market valuation of environmental goods and cultural heritage, sustainability indicators for cultural heritage valorization, economic valuation of historical buildings reuse, cultural heritage damage assessment. She is author of papers concerning the cost-benefit analysis of environmental protection and the valuation of the sustainable reuse of cultural heritage.

ANDREJ ŽMEGAČ

Dr.sc. Andrej Žmegač rođen je u Zagrebu 1961. godine. Od 1990. je zaposlen u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. Magistrirao je 1991., doktorirao 1997. godine. Bavi se istraživanjem fortifikacijskoga graditeljstva od 13. do 19. stoljeca, kao i dvorcima i perivojima.

Andrej Žmegač, PhD, was born in Zagreb in 1961. Since 1990 he works at the Institute for the History of Art in Zagreb. He obtained Master's degree in 1991 and PhD in 1997. His field of interest are fortification buildings from 13th to 19th century, as well as manors and gardens.

Veneto Region
Culture Office

IRW Regional Institute
of Villas of the Veneto

Province of Campobasso

University of Ferrara
Department of Architecture

University of Trieste
Department of Civil Engineering

IBACN - Institute of Cultural Heritage of
the Emilia Romagna Region

Municipality of Corfu

Office of The Government of Carinthia
Department for Spatial Planning
and Development

Umbria Region

University of Zagreb
Faculty of Architecture

Fund for Regional Development
of Republic of Croatia

County of Zagreb

County of Krapina-Zagorje

County of Varaždin

County of Požega-Slavonia

County of Koprivnica-Križevci

villas

stately homes and castles

Project VILLAS is partly financed
by EU through the
Community Initiative
Interreg IIIB (2000-2006) CadSES

www.villas-eu.org
www.dvorci.hr

